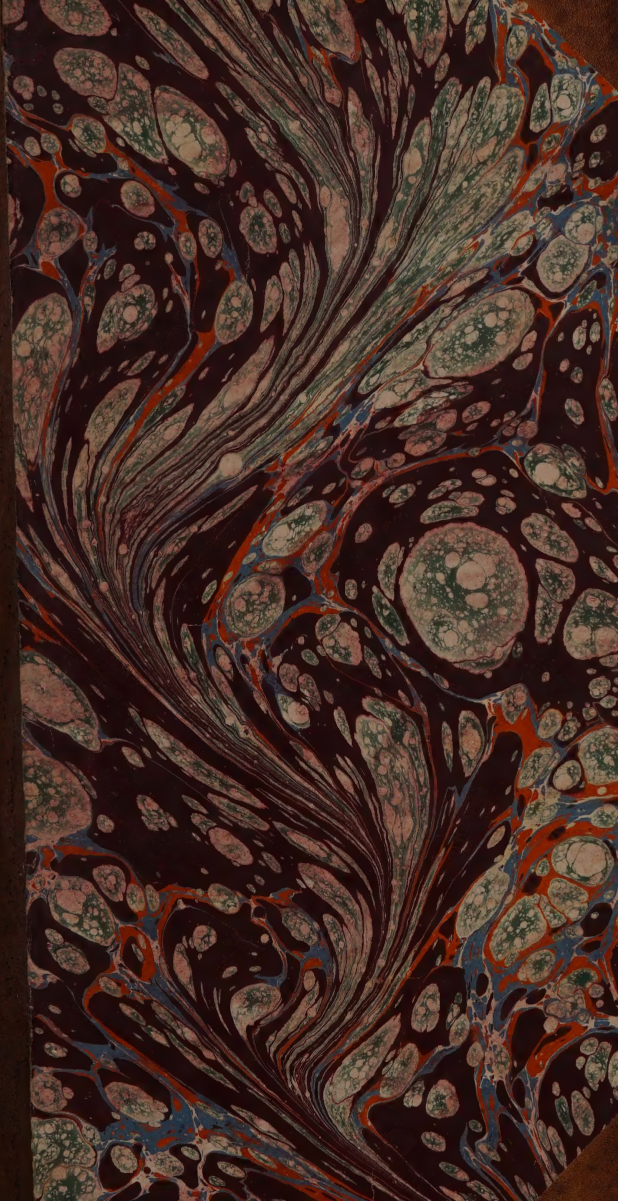

Het Nieuw Hervormde Examen
VAN
LAND en ZEE-CHIRURGIE,

Behelzende

Al 't geen een Chirurgyn kennen en behandelen moet te Land en ter Zee, in Veldlegers, en Zeeslagen, als ook op alle vreemde Kusten, in Oost- en West-Indiën, Guinee, Groenland, enz.

Met de Lysten en Kragten der Medicamenten.

Eertyds opgesteld door

JOHANNES VERBRUGGE,

En nu de Tiende Druk voor de vierdemaal van veele fouten gezuiverd,

En met AANTEEKENINGEN, aangaande de *Anatomie*, *Chirurgie* en Practykder Medicyne, enz. na opregt onderzoek, 't welk op reden en ondervindinge steunt, verklaart en vermeerdert, en met eene Voorreden verrykt, tot eene ligte onderwyzinge der Leerlingen.

DOOR

JOHANNES DANIEL SCHLICHTING,

Med. en Chir. Doctor, Lid der Keiserlyke Academie N. C. als meede der Koninglyke Academie der Chirurgie te Parys, en van 't geleerde Genootschap te Neurinberg, &c. &c.

---

t'AMSTERDAM,
By ABRAHAM GRAAL, Boekverkoper op het Konings Plein, 1768.

Tu ne cede malis,
Sed contra audentior ito,
Quam tua te *fortuna* ſinet.

Dat is:

Hoe hevig ook het kwaade woed,
Gaat vry en ſtout zulks te gemoed,
Weest onbevreest en ſchroomt dog niet
Het geluk geleid, ſchoon 't veel' verdriet.

VOORREDEN

AAN DEN

welmeenenden en oneenzydigen

LEEZER.

Onder de Oudvaderen een der wyſten Philoſophen, Wiskundigen en Kunſtenaaren der Genees-en Heelkunde, HIPPOCRATES COUS, die, als men zegt niet heeft gemiſt, nog heeft miſſen kunnen, ſpreekt in het begin zyner Aphorismen: *Des menſchen leven is kort, maar de kunſt lang; de gelegentheid of de bekwaame tyd te genezen zeer gaauw; de empiriſche genezinge gevaarlyk; maar het oordeel van de ziektens zwaar*, enz. Het waar hertelyk te wenſchen, dat ieder een, die de kunſt en wetenſchap der Heel- of Geneeskunde begeert en voorgeeft te bezitten, en de Practyk daar by te gelyk oeffent, deze uitmuntende, heerlyke, onverbeeterlyke, ja Goddelyke uitſpraak, gelyk ook al het goede dat ons HIPPOCRATES heeft in zyne Schriften nagelaten, in zyne jeugd ter herte nam, vlytig overdagte, wel leerde en navolgde: men zoude als dan in de jonge tyd veel vlyt en moeite meer aanwenden, om de groote en wyd-uitgeſtrekte Genees-kunſt beter in te zien, en voor waardiger houden en behandelen, als gemeenlyk geſchied: men zoude ook dan met zeker oud Poëet geen reden hebben, om zig te laat te beklagen, ſpreekende: *ô Mihi præteritos Jupiter ſi revocet annos!* dat is te zeggen: *ô Dat ik dat geluk mogte hebben, dat de Hemel my de voorige tyden*

mogte wederom beleven laten, om, 't geen ik te vooren verwaarloost hebbe, weder te verkrygen, men zoude ook eindelyk veel meer vrugten, hulp en voordeel aan de arme trooftlooze Lyders in zulk een korten tyd des levens veelmaalen kunnen bewyzen, de kunst verheerlyken, ende een onsterfelyken name met de deugt, en een eeuwige *glorie* met de daad verwerven en aan 't ligt brengen; gelyk als den ouden wyzen Poëet VIRGILIUS aanteekent: *Stat sua cuique dies, breve & irreparabile tempus omnibus est vitæ; sed famam extendere factis, hoc virtutis opus*; ofte *Ieder een heeft zynen sterfdag, ja alle menschen leven maar een korte onherroepelyke tyd; maar den goeden naame met goede werken te vercieren en uit te breiden, dat is een heerlyk en deugtzaam werk*. 't Welke te bereiken, een Heelmeester, maar inzonderheid een Geneesheer veel en overvloedige gelegentheid en aanleidinge heeft, in zo verre dezelve van kindsgebeenten af alle mogelyken en onvermoeiden vlyt aanwend, om goede fondamenten en beginzelen te verkrygen, na deze onvermoeid te werke gaat, zoekt, navorscht, leest, hoort, ziet, denkt, practiseert, en zodanig met den grootsten yver zyn kunst en weetenschap voortzet. Ende zulks doende, zal men, in een zeer beknopt leven, in de Genees- of Heelkunde nog veel kunnen aanneemen, en derzelver schoone vrugten nog lange genieten; daar in tegendeel iemand, die deeze kunst van den beginne af niet regt heeft geleert, of niet heeft willen nog kunnen leeren, zyn korte leven eindigt, eer dat de oogen zyn geopent, het verstand verligt, en voor dat hy 't minste nuttige of dienstige heeft uitgevoert in deze zo uitmuntende en uitneemende groote kunst, door dewelke die geenen, die de Medicynkunde in haar leven voor andere met hun-

ne

ne wonderzame daden en kuren hebben verciert, na hun overlyden, tot in den Heemel verheeven, en dood zynde, voor levendige Goden verklaart en geëert zyn geworden, gelyk we leezen van APOLLO, ÆSCULAPIUS en meer andere, die alleen door hunne uitmuntende heerlyke daden in de Genees- en Heelkunde uitgevoert, onder het getal der Goden zyn geſtelt. Van veele andere hier niets te gedenken, die door hunne kunſtige en dienſtige geneesmiddelen en gelukkige geneezingen der ziektens tot de grootſte eere by de grootſten en machtigſten op aarden zyn geklommen, en eenen onſterffelyken naame hebben nagelaten, ons nu tot Exempelen der navolginge dienende. Maar om in zulk een naauw bepaalden levenstyd van de wyduitgeſtrekte heilzame Genees- en Heelkunde een reedelyk goed, waar, en genoegzaam begrip te maken, en dezelve gelukkig met roem en eeren te oeffenen, ſchoon niemand daar in volkomen is nog genoegzaam of te veel ooit daarvan gevat heeft, nog vatten kan, zo is dit de veiligſte weg, dat men in zyne jeugd de eerſte beginſelen en de waare gronden dezer weetenſchap wel leere, die daarin alleen beſtaan, dat men allereerſt van alle deelen des Menſchen lichaams door hooren, zien en leezen zig een goed denkbeeld maakt; dat men vervolgens alle uiterlyke ziektens na haare beſchryvinge, oorzaken, teekenen, en waare gegronde genezinge wel leert kennen; de beſte middelen en daarin kragt ſteekt, wel leert kennen, de beſte handgrepen of *manuale operatien* zig wel bekend maakt, de handen tot het werk zelf oeffent, en eindelyk alle voorgevatte vooroordeelen van Leermeeſters, of uit de Boeken gehaalt, geheel en al weg werpt, niets op goed geloove

 aan-

aanneemt, maar al twyffelende alles zelfs onderzoekt, navorſcht, beproefd, bevind.

Het welk alles zeer bekwaam op een beknopte en ligte wyze dog alles onder geſtadige vlyt geſchieden kan, gelyk als ik in deze weinige Aanmerkingen zal toonen (behalven de *operatien*, en de gronden der chemie, tot 't kennen der kragten en werkingen der Medicamenten noodzakelyk en onvermeidelyk dienſtig, welke ik hier volgens 't korte beſtek hebbe agterlaten moeten.) Ieder een verzekerende, dat zo hy op deeze manier de Anatomie en Chirurgie in 't begin leert, dezelve zyn tyd niet vrugteloos zal toebrengen, maar in tegendeel gewenſt voordeel en veel nuttigheid daar van genieten; gelyk die geene hier in tot getuigeniſſe kunnen ſtrekken, die op deze wyze binnen zeer weinig tyds door myne geringe aanleidinge tot zulk een begrip zyn gekomen, daar men anders veele jaaren zoude toe van nooden hebben gehad. Ik hebbe om dit voorwerp aan 't ligt te brengen, gaarne een goed en bekend Autheur willen kiezen, daar by deze Aanmerkingen voegende, om dat ieder een aldus konde beproeven al 't geen hy in zyne jeugd geleert heeft, of het waar en gegrond zy, of niet; en vervolgens van al 't gene averechts begrepen is, een wis, zeker en weezentlyk denkbeeld maaken.

Ik hebbe dierhalven doorgezien verſcheide Boeken in de Nederduitſche Taale beſchreven, die den naame voeren van *Examen* der *Chirurgie* ofte Proeven der reedelyke Heel-kunſt, die ik bevonden hebbe, dat ze min nuttig, maar veel onnodige zaken door veel ondienſtige vragen en antwoorden voorſtellen en zwaar maaken, en daartegen het noodzakelykſte, en de eerſte gronden, belangende inzonderheid de waare kenniſſe der deelen

des lighaams, en der ziektens, vernuftige en probate herſtellingen, als ook de op een beknopte en beſte wyze expert bevondene *operatien*, of geheel en al weglaten, of zeer laf en ongegrond voorſtellen. Ik hebbe ook ondervonden, dat dezelve veel ſchryven en leeren, dat ze zelf nooit gehoort, nog gezien, nog geleezen hebben, maar zig alleen verbeelden, of van andere, die de Taalen beeter magtig zyn, zig hebben van veele zaaken onderrigten laten, ſchoon ze zelfs geen het minſte begrip daarvan hebben gehad; 't welk niets baren kan in de Heel-kunde, dan een groote verwarringe, veele dwaalingen en onwisheden, daar mede een jonge Leerling zig lange zonder eenig voordeel moet kwellen en ophouden en dat nog wel onder 't ſlaafſche werk van baardſcheeren, poederen, hair-ſnyden, paruquen accommodeeren, enz. waarmede de meeſte Heelmeeſters hunne edele tyd in hunne jeugd verſpilt hebben. Ik hebbe onder veele, onzen Autheur, JOHANNES VERBRUGGE, ſchoon denzelven maar ſlegts den naam van een Heelmeeſter voert, evenwel nog als een der voornaamſten, beſten en voordeeligſten in 't Nederduitſch bevonden, en hebbe daarom ook op verzoek van veele liefhebbers, voornaamentlyk wyl denzelven meeſt in aller Heelkundige handen is, denzelven van veele fouten en dwaalingen verbeetert, of ten minſten aanwyzinge gedaan, om die te leeren kennen en te meiden; ik hebbe ook 't goede daarin behouden en gepreezen, en 't geen ontbrak, ende aan een Chirurgyn nut, noodzakelyk, dienſtig en voordeedeelig waar, na myn vermogen op 't beknopſte bygevoegt, ſtellende zulks als de eerſte beginſelen en onwrikbare fondamenten, die een Heelkundige allereerſt moet weeten, om vervolgens ligt

en gaauw tot eenige perfectie te komen, en zyne practyk als dan op vaste reeden, naauwkeurige oplettentheid en ondervindinge steunende, gelukkig, onbeschroomt en vylig te oeffenen. Ik schryve dit alleen voor de Heelmeesters en niet voor de Genees-Heeren, die dit Boekje niet noodig hebben.

Aangaande de *Anatomie*, Snyd-kunde of kennisse der deelen, te weeten van de ingewanden, beenderen, spieren, klieren, bloedvaten en zenuwen, waren dezelve by onzen Autheur, gelyk aan ieder een blykt, zeer onvolkomen, gebrekkelyk, duister en veeltyds heel en al verkeert gestelt.

Het welke te verbeeteren ik in de Aanmerkingen van de kennisse der deelen, klaar en beknopt hebbe bygezet, al 't welke een Chirurgyn het noodzakelykst is hier van te kennen, overtuigt zynde door oneindig veele proefstukken, dat een Heelmeester inzonderheid (den Geneesheer niet uit te sluiten) niets noodiger heeft, als een naauwkeurige, niet duistere, maar klaare kennisse, voornamentlyk aller groove en ook der verscheidene fyne deelen des lichaams, waar op de geheele Heelkunde als op een vaste pylaar en onbeweegelyk fondament alleen rust en steunt, en zonder welke een Heelmeester altyd als in het duister zyn werk blind uitvoert, meesten tyd met groot nadeel der Lyders, gelyk men dit meer als te veel zien moet in 't herstellen der *dislocatien*, fracturen, wonden, enz. in d'openingen, en hegtingen te maaken, enz. die van de onkundige en der *Anatomie* onervaarene Baardscheerders en Heelmeesters zo veel ondernomen werden met doodelyke gevolgen. Ik hebbe in de *Anatomie* alles in een kort begrip, zonder eenige ook de minste wydlopigheden, gevat, om dat een Leerling zulks des te rasser en bekwaamer mogte begrypen, ook dit

ge-

geheele Werkje niet al te groot zoude uitlopen.

Van de Ingewanden hebbe ik al 't welk een Chirurgyn eenig nut konde by brengen, als van derzelver natuur, plaatzen, gedaante, aanhegtingen, maakzel, werkingen, eenvoudig en beknopt 't noodige alleen aangeteekent.

De Bloedvaten en Zenuwen, die onzen Auteur hadde verſwegen, dewyl derſelver kenniſſe een Heelmeeſter in veele gevallen niet ontbeeren kan, hebbe ik ook, zo veel doendelyk waar, in 't kort hier by gevoegt, om zig daar van in korten tyd een goed denkbeeld te kunnen maken.

De Spieren, belangende inzonderheid haare beginſelen, inplantingen en werkingen, hebbe ik zo in een kort begrip gebragt, dat dezelve ligt en gaauw te begrypen zyn.

In de *Theorie* heb ik veel moeten corrigeeren en inzonderheid het vermaarde *acidum* en *alkali*, met de zogenaamde gal en fleim verwerpen, en in derzelver plaatſe de waare en oneindig veele oorzaken der ziektens, die de reden en ondervinding aantoonen, daar ſtellen. Ik heb hierin alzo alle verbeeldingen, dwaalingen, vooroordeelen, en opiniën, zo veel doendelyk waar, gemeid en gehaat, verwerpende of verzwygende 't geen ik niet waar nog klaar bevond of wiſte.

De *Chirurgie* zoude ik zeer veel hebben kunnen vergrooten, maar mogelyk tot nadeel der Leerlingen, als zynde om dezelve te kennen zo geen groote weetenſchap van nooden, en voor zig maar zeer klein uitgeſtrekt te agten, als een gedeelte in aanzien van de groote en wyduitgeſtrekte Geneeskunde.

Derhalven heb ik voordeeliger geacht, ook maar zeer kort hier van de hoogſtnoodzakelykſte zaken aan te merken. Ik nam my voornamentlyk de

 moei-

moeite, om eene zeer korte beschryvinge der uiterlyke ziektens, derzelver vernuftige genezing, en weinige maar alleen goedgekeurde en *probate Medicamenten* aan de hand te geven.

Zulks heb ik ook in de *practyk* der *Medicyne* getoont, stellende alleen verscheide ziektens met derzelver *experte* of goedgevondene *empirische* Middelen voor, om dat aldus een Chirurgyn zig van 't genezen der inwendige ziektens een wat beter en korter *concept* konde maken, als wanneer ik hier veel had omgehaalt, 't welke voor een Heelmeester ook dog onvatbaar zoude zyn. Ik heb ook onzen AUTHEUR hier niet overal gecorrigeert; want ieder een de Aanmerkingen hier over zig bekent gemaakt hebbende zelf zien kan de fouten, die van den AUTHEUR begaan zyn. Ik hebbe daarom ook de eenvoudigste middelen, en die men zonder veel moeite gereed kan maken, en evenwel veel beeter zyn, als alle groote *Recepten*, en als alle kostelyke *præparata*, hier by willen voegen, voor die geene inzonderheid, die in verre Landen reizen. Ook hebbe ik niet goed gekeurt alles in de Nederduitsche Taale aan te wyzen, om dat zulks dog geen dank konde verdienen.

Dat ik by elk kruid, wortel, zaad, bloem, hout, *Spiritus*, olie, enz. niet hebbe desselfs kragt en gebruik bygevoegt, moet niemand voor kwaad opneemen, dewyl dit te wydloopig zoude geweest zyn. Dierhalven heb ik in een bezondere Appendix in 't generaal van de kragten aller *Medicamenten* iets aangetoont, 't welk ieder een op elk Medicament in 't bezonder appliceeren kan.

Van de *Chymie* heb ik niets verhandelt, eensdeels, om dat een Chirurgyn weinig occasie heeft dezelve regt te behandelen, derzelver *præparata*, die al veeltyds gevaarlyk en schadelyk zyn, heel

zel-

zelden weet bekwaam te gebruiken, nog die kunst, die al groot en uitgestrekt is, in een kort bestek wel zoude kunnen leeren. En anderdeels ook, dewyl het werkje als dan al te groot zoude geworden zyn, om voor een Handboekje te dienen.

Ik heb dierhalven alles zo naauw bepaalt, de aanteekeninge met zeer kleine Letters drukken laaten, en 't geen wat wydlopig in 't Examen gezet waar in de naauwte laten brengen, op dat dit Boekje bekwaam van elk een konde overal worden mede gevoert.

De *Manuale operatien* en kunstige handgrepen, tot een goed en regt gebruik der Heelkunst nut, dienstig en noodzakelyk, heb ik met vlyt weggelaten, dewyl de kleine plaats van dit Boekje dezelve niet vatten konde, en ik het aanzien ook niet wilde hebben, als dat ik zonder kennisse en ondervindinge dezelve maar van andere hadde ontleent, hoewel ik dezelve ook nog wel in een kort begrip hadde kunnen brengen. Men kan nazien over de operatien by HILDANUS, PAREE, DIONIS, SCULTETUS, en inzonderheid HEISTER, welke door den naarstigen kundigen Heelmeester H. ULHOORN veel vermeerdert en verbeetert is, zo zal men nog meer voordeel scheppen.

Ik hebbe by deze druk niet na kunnen laten by te voegen eene geringe aanleidinge tot dienste der Zee-Chirurgyns, die zig op heete Kusten bevinden, aangaande de genezinge der heete Koortzen, aldaar zeer gemeen, gevaarlyk, doodelyk. Ik stelle deze alhier, na dat ik door zeer veele Zee-Chirurgyns van de opgegevene methode rapporten van gelukkigen uitslag bekomen hebbe, en Anno 1734. zuiks aan de Keizerlyke Academie der natuur-nieuws-geeren ge-

com-

communiceert. Merkt de navolgende uit welmeenentheid medegedeelt, te weeten:

1. Alle heete koortſzen in alle heete Landen in Ooſt, Weſt, Zuiden voorkomende, moeten contrarie behandelt worden, als tot heden van de meeſten gedaan is. Hier onder behooren *a.* de *continuæ*, die geſtadig zyn, maar tuſſchen tyden verheffingen vertoonen; *b. continentes* of *ſynochi*, die byna geene ook de minſte verheffingen (*exacerbationes*) niet uiteren, maar daarin den leider byna altyd even ziek, heet en dorſtig is; *c.* alle de koorzen, die by diepe inflammatien, wonden, fracturen, kneuſingen, ontledingen voorkomen; *d.* eindelyk zelfs de zo genaamde afgaande koortzen (*intermittentes*) die met zeer groote en hevige hitte gepaart zyn.

2. De ondervindinge heeft geleert, dat alle ſweetmiddelen, als *Sp. Corn. C. Sal Armoniaci, Sal. vol. Campb. Theriac. Diaſcord. Tinct. Bezoard. Contrayerv.* enz. die meer als te veel ter Zee mede gegeven werden, tegen die Koorſzen gebruikt in geringe gifte niets uitvoerden, en in groote gifte de Koorſzen van uur tot uur verërgden, den leider verſwakten en tot eilhoofdigheid bragten enz. ten zy de kragtig werkende natuur, de dwaasheit en dwaalinge der kunſtenaars kragtig overwon.

3. Dat al 't gedwongen ſweeten door gemelde middelen, onder veel dek, of door de beſlootene heete legerplaatze veroorzaakt, den leider hoogſt ſchadelyk, hinderlyk, onaangenaam waar, de koortzen met alle erge toevallen dagelyks vermeerderden, en de meeſte Leiders 't met de dood betaalen moeſten. Voegt hier by, dat het conſcientie werk is, en dom en onverſtandig gedaan, de heete zieken zo te laaten ſmooren, en bederven, en nog zoeken te genezen door eene wyze van

doen,

doen, waar door regt gezonde menſchen voorzeker krank zullen werden, en omkomen, dit is immers gelyk een brandend huis,'t welk men bluſſen wil met vlytig aanbrengen van ſteenkoolen en water, en die men met veele blaasbachen geſtadig aanblaaſt.

Zulk doen is ſchande, en moeſte, door lieden daar toe geſtelt, verhindert, en op levens ſtraffe verboden werden: maar wat zal ik zeggen? de dommen en wyzen, de blinde en ziende, ſchermen in het rond en weeten even veel.

4. Dat die ter contrarie met verkoelende middelen, en met diergelyk drinken behandelt geworden zyn, zonder zulk een gedwongen ſweeten en zonder diergelyken met regt genaamde moordmiddelen, veel mindere toevallen der koorſzen onderworpen, en raſſer ook geneezen bevonden geworden zyn.

5. De aardagtige middelen hoog geagt, enkeld in de Verbeeldinge der domme Kunſtenaars kragt hebbende, en die men in menigte ter Scheep aan onkundige mede geeft, als Kreefts-oogen, *Coral. rub. Antimon. diaph. Corn. Cervi uſt.* en meer andere onnutte krameryen, niet alleen tot drachme I. II. III. maar zelfs tot zo veel onſen daags gegeven, zyn van geene de minſte werkinge anders geweeſt, als dat dezelve den ſtoelgang geſtopt hebben, den leider zeer beſwaart, hem aan de natuur overgelaten, en de koorſzen in haar vrye loop van erg tot erger tot de dood toe zelfs niets geſtut nog verhindert.

NB. Ik weet niet wat tooverkragt in deze aardagtige en ſteen-medicynen dog verborgen zal zyn, welke nog maag nog darmen kunnen verteeren, niet dan door een ſcherp zuur opgeloſt of verdeelt kunnen werden, en van Onzen maar Scrupels, van

Drach-

Drachmæ maar Greinen, van Greinen byna niets door de melk- en abſorbeerende vaten onder 't bloed kan komen. Want alleen een ſcherp zuur volgens alle experimenten der Chymie in ſtaat is om diergelyke aarde en ſteenen, zodanig en in groote meenigte, zo fyn te maken en op te loſſen, dat 'er veel van door gemelde vaten paſſeeren kan. Maar 't is bekend, dat zulk een ſcherp zuur by gezonden, veel minder nog by die van heete Koortzen aangedaan zyn, in derzelver maag en darmen niet te vinden is. Vervolgens zyn die middelen tot niets nutte, dan over boord in Zee geworpen te werden.

Maar myn zeggen zal niet veel helpen, om dat de vooroordeelen en de blinde yver te magtig zyn, en de natuur onder 't gebruik van deeze zotte middelen wonderen doet. ô! Heilzaame natuur boven de domme kunſt.

6. De aderlatinge tot vier en zes onzen eenmaal gedaan is vrugteloos geweeſt, maar tot 10. 12. en meer onzen, en na vereiſch van eilhoofdigheden, benaauwtheid, brand, hitte, pyn, bloedinge, herhaalt, is van voordelige uitwerkinge bevonden. De Rotkoortze verbied geen aderlatinge, gelyk BOTALLUS en SYDENHAM aanmerken. Waarom doet men aderlatinge in de Peſt, de hevigſte Rotkoortze? en in andere gevallen?

7. De Emollieerende Clyſteeren dagelyks gebruikt zyn van geringe werkinge waargenoomen, en de hevige purgatien van jalappa, *Extract. Cathol. Albandal.* G. *Gamba*, enz. ſchadelyk. Daar en tegen zyn de zagte *laxativen* van *Rheum*, *Sena*, *Sal polychreſt. Caſſ. Manna*, *Tamarind.* Pruimen, Corinthen, Vygen, enz. ook zonder de Clyſteeren van bezondere voordeelige kragt bemerkt.

8. Het laffe warme drinken, als gerſtenwater, Harts-

Hartshoorn-water en diergelyke laffe dranken meer, zyn niet alleen onaangenaam, leidende de zieke liever dorst, dan diergelyken walglyke dranken te willen gebruiken, maar ze zyn daarnevens zo dienstig als olie in 't vuur.

Het is iets wonder, dat zuiver water door wat oud geraspte harts hoorn of andere beenderen zo veel kragt zal bekomen: is enkeld water niet even goed? maar wat doet by de zotten niet de zotte verbeelding? de natuur komt alweder die zotheid te hulpe ongemerkt.

9. Zo wanneer 'er heevige buiklopen, roode lopen, en perzingen by de koortzen bykomen, is men in 't gemeen gewoon, zeer slegte onkragtige middelen te laten gebruiken, als van *Corn. C. ust. Coral. rub. Lap.* 69. *Terr. sigil. Bol. armen.* enz. nevens emollieerende Clysteeren, die in swaare gevallen zo veel doen, als ses, die lam en heel kreupel zyn. Daar men in tegendeel goed gevonden heeft een ruime aderlatinge, zagte laxative, Olie, en slymagtige middelen, maar voor alle andere het *opium* deugdelyk gebruikt, nevens 't gebruik van versch water. De *Theriaca*, *Philonium* en *Diascordium*, die heel heet zyn en alzo zeer suspect, doen al zulke groote werkingen niet, als men wel verwagt. Caneel en Noote-Muschaat zyn hier in van groote kragten geweest. Maar de *adstringentia* vind men, dat dezelve, in plaatze van den stoelgang weg te neemen, als hevige purgeer-middelen veeltyds komen te werken.

10. Het is wel tot heden in 't algemeen een loodzonde geweest, in een swaare *angina* koude poelinge en koud drinken te geven, als ook uitwendige adstringeerende *Cataplasmata*; want men immers altyd warme ja zeer heete gorgelwaters gebied, nevens Emollieerende pappen. Maar de

er-

ervarentheid heeft ook hierinne het tegendeel geleert, en men maakt zig nu geen conſcientie meer, om anders te doen. Ieder verzoeke ik, dat hy dit wel verſtaat, en neeme 't niet ten kwaaden, dat ik dezes niet wydlopiger uitvoere; want *de waarheid baart baat.* Men kan 't nazoeken en vinden, vermits de groote hitte gelegentheid genoeg daar toe geeft, een ieder overvloedig leeren zal, ook zonder deze aanleidinge, ter zyden geſtelt alle vooroordeelen en opgevatte meeningen van eenvoudige partydiſche Leermeeſters ingeboeſemt, en niet agtende alle tegenſpraak van onervarene, die jaaren lang een en 't zelve doen, na datze, gelyk papegayen, geleert zyn, even dom blyven, en niet wys en worden, nog zyn willen.

11. Het is belaglyk en zeer beſpottelyk, dat de ordinaire Medicyn-kiſt zo wel voorzien is, dat als 'er hevige hardnekkige afgaande koortzen of *paroxysmi* van andere koortzen voorkomen, 'er naauwlyks zo veel *Cortex peruvianus* daarinne te vinden zy, als twee of drie leiders vereiſchen, inzonderheid als dit middel gekookt moet werden, wanneer 'er meer vereiſcht werd, als in een poeder: men gelieft my niet te verdenken, dat ik dezes ſchryve, ik ſchryve dit enkeld tot welzyn van 't gemeen en achte geen aanzien der perſoonen. Dog de nieuwe Lyſt na veele debatten ordonneert dat wel zo; maar aan ieder opregt Zee-Chirurgyn ſtaat vry na zyn beſte weeten om zig van alles wel te voorzien.

12. Men gebruikt ook temperende en verkoelende middelen, maar zo, dat die geen dienſt kunnen doen, namentlyk gelyk men aan een hongerige Wolf een Muis voorwerpt. De reeden is niet alleen aan de onkunde toe te paſſen, maar om dat 'er in de Medicynkiſt niet veel van te-

gen-

genwoordig is, ja! nauwlyks dat 10 Leiders hun genoegen daar van kunnen hebben. Rampzalig zyn de kisten gestelt van onkundige zo geordoneert, vergelykt maar onpartydig de Lysten met die van my opgegeven is.

13. Men laat ook in hevige hoofdpyn en eilhoofdigheid aan *Sal volatile* of andere *Spiritus* ruiken, 't welk zo goed is als een gloeijende koole op de tonge, aan 't *acetum* denkt men niet, als of het vergift waar, te droevig is die zotte practyk.

14. De *Vesicatoria* appliceert men nog wel; maar dewyl ook dan nog veele sterven of erger worden, agterlaat men die ook meest altyd, als of die alleen moesten helpen? ô Eidelheid, ik zegge dat de *Vesicatoria* in heete koortzen zelf wel veel schaden maar geen dienst doen tegen de eilhoofdigheid, niemand geneest daar door. ô! Wonder der natuur, die zo veele dwaalingen ook in deze te goede komt, waarlyk als de wyze natuur niet meer hielp ter Zee als de gemeene kunst, geen ziele bleef in 't leven.

15. In korte ademhalinge geeft men *Sperma cæti*, een middel goed om de Spil van 't Schip en niet om de borst te smeeren, het werd immers door den stoelgang uitgeworpen, waarom niet *Antispasmoticque* en *Anodyne*? die in weinige minuten meer dienst doen, als 't *Sperma cæti* nooit doen kan, en waarom niet liever 't vloeibare vet (Traan) van Walvissen hiertoe genoomen, gelyk 't gemeene volk ten platten Lande doet? 't ontbreekt immers maar alleen aan kenlyke oplettentheid.

16. Dewyl men ook gedroomt heeft van koud drinken in heete koorszen, ordonneert men zulks ook in een longen-ontsteekinge (*peripneumonia*) maar wederom verkeert, of men laat heel heet

** drin-

drinken en wakker ſweeten om te reſolveeren; nog erger, is 'er geen middelweg in deze te vinden?

17. In koortzen met eilhoofdigheid, hevige pynen en buiklopen heeft men ook de loflyke gewoonte het *opium* te geeven, dog zo dat het meesten tyd geen dienſt doet, vermits de eidele verbeelding leert, dat het zelve voor zig kwaad is, en zeer ſpaarzaam moet gebruikt werden. Daarom men zelden meer als 1, 2, 3 greinen *laudani opiati* aan een leider voor een dag ordineert, en deze niet helpende, agterlaat men 't geheel, of men doet al weder zo, dog deze is als een Ey in eenen hoppezak. Ik zegge die het *opium* ter Zee hebben geweeten wel te gebruiken, hebben daar mede ongelooflyke dingen gedaan, aangaande de eilhoofdigheid, pyn, benauwtheid, perſſingen, roode en gemeene buiklopen by heete koorſzen bykomende, inzonderheid in heete Landen. Ik durve wel zeggen, dat 'er in de waereld geen middel bekent is, dat zo zagt, wis en zeker hulp en voordeel doet, in gemelde gebreken, de overmatige beweginge te ſtillen, als 't overheerlyk en veragtelyk middel het *opium*, maar 't komt alles op 't goede gebruik aan, welk te melden alhier myne meening niet is.

18. In koude Landen, als in Groenland en in de Straat Davids komen zeer weinige heete koorſzen voor. Edog die daar voorkomen, heeft de ervarentheid geleert, moeten ook nooit door heete middelen behandelt werden.

19. Het water, door de hitte ſtinkend, troubel, van wormen aangevult, en daarvan nog niet eens na genoegen gegeven, is wel een voorname oorzake van veele heete ziektens, en derzelver ver-

meer-

meerderinge, welke Zee-Chirurgyns *Salpeter*, *Spiritus* en *Oleum Vitrioli*, *Spiritus Nitri*, ja zelfs *Aqua fortis* behoorlyk onder zulk water vermengt hebben, die zegge ik, zyn veele swaare ziektens en sterfgevallen voorgekomen, inzonderheid weet ik dezes op een reize van *Guinee* op West-Indiën aan swarte Slaven gelukkig gepractiseert te zyn.

20. Die de legerplaatzen der zieken in de Schepen zuiver en koel hebben gehouden, met Azyn besprengt, met Zeewater dikmaals schoon laten maken, en voornamentlyk versche lucht zo by nacht als by dag voorzigtig daarin hebben toegelaten, ja zelfs de wind door 't geheele Schip op behoorlyke tyd hebben laten speelen, die hebben veel meer menschen by de gezondheid en 't leven behouden, als andere, die dezes verwaarloost of niet gekend hebben: en die daarnevens nog zo wys waaren, dat in die hevige koorszen en hitte 't verdroogde lichaam nooit ook door de allersterkste sweetmiddelen niet tot sweeten te brengen zyn, en dieswegen zulks niet eens hebben gezogt te onderneemen, die hebben veele menschen op verscheide heete Kusten en Gewesten van Oost, West en Zuide by 't leven behouden, spoedig herstelt en volkomen genezen.

21. Merkt hier nog een onnozel en eidel voorgeven, zo van groote Doctoren als Chirurgyns, een schyn hebbende bedekkinge van onnoselheid. *Wy moeten den leider in heete koorszen met heete middelen niet laten sterk sweeten, maar altyd eene gestadige uitwasseminge bevorderen door zagte middelen in een gematigde warmte.* O ja! men geeft daar toe zagte Tinctuurtjes, Poeders, Contrajerva, Vlier, enz. men dekt de Patienten warmtjes toe, men laat geen togtje in de Kamer komen, men geeft

daarnevens nog warm en veel drinken, en men voorziet alles zo wel, dat de Leiders zagjes gesmoort na de Oudvaders gaan, welke enkeld aan de natuur overgelaten, nog wel 't leven hadden behouden. Ziet hier het einde van die schoone Kunst, de Dood.

Uit dit gezegde moet niemand een kwaad oordeel opvatten, als of ik zonder reeden de onweetentheid der zogenaamde meeste Genees- en Heelmeesters, die ik zegge dat algemeen is, aanvatte en bestraffe. Want ik doe zulks niet om te blameeren, maar om te verbeeteren, de edele Kunst te verheerlyken, en de Leerlingen op te wekken, om aan de Leiders wel te doen, om de Kunst beter in te zien met meer oplettentheid, oordeel en ervaring; ende wel voornamentlyk, om die ziektens niet voor ongeneesselyk te verklaren en hulpeloos te laten, die ligt en gaauw door bekwaame en kunstige middelen te helpen zyn. Als we zien aan de belachelyke zogenaamde Melaatsheid, Lazarye of 't Kwaadzeer op 't hoofd en somwylen aan andere deelen, welk ongemak men ordinaris voor ongeneesselyk verklaart, ja in sommige Steden heeft en geeft men daartoe vryheden, een biljetje op de borst, een zwart hoedje op 't hoofd en een houten klapje in de hand, om by de straaten te loopen beedelen, dienende zulke als teekenen, dat zulke Lieden door eenige middelen nooit kunnen geholpen worden, 't welk niet alleen een grove verbeeldinge, vooroordeel, leugen en onkunde is, maar zelfs ook strekt tot een gering agtinge, kwaade blaam en nadeel der heerlyke en kragtige Heelkunst. Want alle die van deze ziekte besmet zyn, zo veel 'er ook mogen gevonden worden, durve ik zeggen, datze in een korten tyd gelukkig uit de grond kunnen genezen worden, niet

niet alleen door verſcheide uit- en inwendige middelen, maar eindelyk ook door het uitplukken van de bedurvene hairen. Het welke tot een bewys ſtrekt, dat dit en meer andere ongemakken niet als by onkundige en die van der jeugd aan nooit regt onderwezen zyn, voor ongeneeſſelyk zyn te houden. Beziet hier over ook den opgeſtelden Brief van den geleerden Heer J. DE GORTER, dewelke ik hier met zyn Ed. goedvinden hebbe by laaten drukken, die waardig is van ieder een met opmerkinge gelezen te werden.

Over de Kunſtwoorden hebbe ik geene Verklaringen willen geven, om dat 'er byzondere Schryvers zyn die dezes genoegzaam gedaan hebben, als BLANKAART, en wel voornamentlyk JOHAN JACOB WOYT, in zyn Schatkamer der Genees- en Heel- middelen, welke laatſte naauwkeurig uit de Hoogduitſche in de Nederduitſche Taal overgezet is, door den Heer J. C. SCHMELLINTHIN, dat een Werk is voor alle Chirurgyns zeer nuttig en noodig. Eindelyk is nog aan te merken, dat ik den VERBRUGGE in zyn geheel hebbe gelaaten, niets van de zaken in den Text hebbende verandert, als maar alleen de Drukfouten en zommige duiſtere woorden.

De geringe Drukfouten, die dog den zin der zaken niets veranderen, gelieft den Lezer zelfs maar te corrigeeren.

Tot 't beſluit, wenſch en verlange ik niets meer, als dat deze myne weinige arbeid uit welmeenentheid vertoogt, mag ſtrekken tot verbeeteringe, tot opneemen, groeijen en bloeijen der heilzame Heelkunſt, en tot 't wegneemen der dwaalingen en veeler valſche ſtellingen, gevaarlyke opinien en vooroordeelen, tot beter onderwys der leergierigen, tot voordeel der arme Lyders, en dat veele

mogen opgewekt werden, alle naarſtigheid en iever aan te wenden, om nieuwe en beſte dingen na te zoeken en uit te vinden, en de reeds uitgevondene te bekragtigen, te vermeerderen, en tot eenige volkomentheid eindelyk te brengen in deze nog zo gebrekkelyke Heelkunſt.

Geëindigt te Amſteldam,
den 2 October, A°. 1748.

JOH: DAN: SCLICHTING.

Med. & Chir. Doctor.

APPRO-

APPROBATIE

Van den Hooggeleerden HEER

JOHANNES DE GORTER,

Professor der Medicynen te Harderwyk.

Briefsgewyze opgesteld aan den Heer

JOHANNES DANIEL SCHLICHTING,

Med: & Chir: Doctor t'Amsterdam.

MYN HEER.

IK heb met veel genoegen geleezen uwe Geleerde Aanmerkingen, waar mede UE. verrykt hebt de Chirurgicale Verhandeling wel eer door JOHANNES VERBRUGGE uitgegeven, eensdeels, om dat door deeze nieuwe uitgaave de iever tot de Chirurgicale Wetenschap word vermeerdert: andersdeels om dat door uwe Aantekeningen veel kwade stellingen, welke allengskens in deze wetenschap zyn ingeslopen, worden uit de weg geruimt, en in plaats van dien werden opgegeven, welke zeker zyn en door de hedendaagsche Ontleedkunde gestaaft, waar van de Ouden maar een schemerlicht hadden. Ik twyffel niet of dat UE. doen zal van ieder een geprezen worden, en zal een algemeen nut mede brengen: want als men het waare weezen van de Heelkonst eens nagaat, zo zal men moeten bekennen, dat het ten hoogsten noodig is, dat door geleerde Mannen, de Heelkonst word beschaaft, en eenvoudig word verhandelt, op dat daar door de leerende Heelmeester in staat worde gestelt, te kunnen leeren, hoe dat de gebreken op de eenvoudigste, zekerste en voordeeligste wyze moeten gekent en behandelt worden. Om tot de wetenschap der Heelkonst te geraaken zyn maar twee wegen open, te weten; het onderricht van hun Meesters, waar by de Leerling zich eenige jaren ophoud, ten anderen de eigen iever in het doorlezen van goede Boeken. Het

is my niet onbekent, dat eenige weinige worden gevonden, welke zich hebben willen verledigen, de jeugt te onderrechten in deeze wetenschap, maar als men het getal van deeze eens vergelykt by alle, die deeze konst uit hoofde van kostwinning oeffenen, zo zal het getal der leerende zo klein zyn, dat het naauwelyks in aanmerking kan komen. Wat het onderricht der Heelmeesteren in 't gemeen aangaat, met hun leerlingen, hier meede is het doorgaans slechter, als men wel zou durven denken: zo dat alleen schynt over te blyven de leeringe, welke men uit de zuivere en eenvoudige beschryvinge van deeze wetenschap had bekomen. Ik ben wel ten vollen overtuigt, dat de levendige stem en de aanwyzing aangaande de behandelinge der Operatien meerder vermag als de bloote lessen: maar de tyden zyn tegenwoordig zo gestelt, dat weinig Leerlingen dat geluk mogen genieten; waarom ik meen, dat het ten hoogsten nootzaakelyk en nut is, dat sommige, welke in staat zyn deze wetenschap door schryven op te helderen, zich verledigen, hun arbeid ten nutte van 't gemeen mede te deelen. Alhoewel ik verzekert ben, dat het onderwys en behandeling der Chirurgicale Operatien van de uiterste noodzakelykheid is, zo meen ik evenwel, reden genoeg te hebben, om te bewyzen, dat dit onderwys en oeffening der operatien niet meer van waarde is te houden, dan een oprecht en naauwkeurige beschryving der gebreken met deszelfs genezing, welke door een Heelmeester moeten behandelt worden. Want twee of drie byzondere zaken moeten door de Heelmeester geoeffent worden. Eerstelyk het genezen der kwalen door werktuigen; hiertoe word een vaardige en geoeffende hand vereist, en kan ook zeer bezwaarlyk zonder levendig onderwys bekomen worden: maar dat dit niet zonder dit behulp kan verkregen worden, kan niet wel in zyn geheel toegestaan worden, om dat men dan alle deftige Mannen, welke deeze operatien in hun Schriften, met veel oplettentheid geschreven, en met veel arbeid opgestelt hebben, al te zeer zoude verkleinen, en hun arbeid vruchteloos verklaren: ten anderen zo word ook in dit deel vereist de kennisse van de kwaalen, waarin de operatien moeten gedaan worden, de tyd wanneer en wat dies meer is, welke zaaken alle zo wel uit de Schriften kunnen geleert worden als door onderwys van den Operateur. Waaruit blykt dat zelfs in dit eerste deel de beschryving der gebreeken zyn aandeel mede brengt, welke

misschien niet minder is als de uitvoering der operatien zelfs. Het ander deel dat door een Chirurgyn moet behandelt worden, is de genezing door bekwame Medicynen, waar in vereist word de kennis der ziekte, en kragt der Medicynen, om de bekende gebreken te genezen; beide deeze deelen kunnen door een beschryving geleert worden, maar niet door het onderwys van een Operateur. Als men verder nagaat het gewigt der Operatien tegens de genezing door Medicynen, zo zoude men moeten bekennen, datze beide zeer noodzakelyk zyn; en dat men vervolgens uit het minder en meerder der gebreeken, welke of door Operatien of door Medicynen moeten geneezen worden, zoude moeten afneemen, welke van tweën het meeste nut aanbrengt. Maar hier in zouden de operatien veel te kort schieten, om dat ten minsten wel tienmaal meerder gebreken door Medicynen worden genezen als door het staal. Wanneer men hier byvoegt de inwendige ziektens, welke mede op de Schepen, en ten plattten Lande door Chirurgyns moeten genezen worden door gebrek der Doctoren, zo zouden de operatien maar een klein gedeelte uitmaken van 't geen een Chirurgyn noodig heeft te weeten. Al wie dierhalven zonder eenig vooroordeel deeze zaken overweegt, zal moeten bekennen; dat, zo als de tyden tegenwoordig zyn, de beschryving van de Heelkonst meerder nut in 't algemeen kan aanbrengen, als het leeren der operatien.

Hierom is het, dat ik meen, dat de Heer Johan Daniel Schlichting *zeer is te pryzen, dat hy niet heeft willen afzien, zyn genomene moeite het gemeenebest mede te deelen, en wensche, dat Hy zal in zyn iever volharden, tot welzyn van het gemeen. Een zaak is nog overig te wenschen, dat 'er Mannen mogten verkooren worden in alle de boven aangehaalde deelen ervaren, welke de leerende Heelmeesters mondeling onderrechten, gelyk in de Medicynen op de Academien geschiet, op dat daardoor bekwamer Mannen in de Heelkunst wierden aangekweekt, welke niet minder nootzakelyk zyn dan de Geneesheeren. Alhoewel dat heden de Heelkonst meerder veracht schynt als de Geneeskonst, om dat veel gemeen soort van Menschen hun Kinderen hier toe aanleggen, dat het baartscheeren daar mede verknogt is, en dat de Leerlingen zelden voor af de taalen leeren, zo meen ik evenwel, dat deeze konst op zich zelfs beschouwt, van even veel waarde is als de Geneeskonst: want meerder of minder ryk-*

 dom

dom geeft geen eer aan een weetenſchap, waar in de verachting van geld plaats heeft: en wat belangt het baartſcheeren, dat is geen deel van de Chirurgie, waarom veele der voornaamſte Chirurgyns als al te dienſtbaar het zelve hebben achtergelaaten en aan de Pruikemakers of andere hebben overgegeven: en wat de taalen belangt, men kan even goed in zyn Moeder-taal als in het Latyn de zieken genezen, alleen word dit vereiſt. dat de Leerlingen door bekwaame Mannen in hun Moeder-taal worden onderwezen; waardoor het zeker is, dat niet minder voordeel aan het gemeen zoude worden toegebragt, wegens het groot getal der Chirurgyns, tegens dat der Doctoren, als tegenwoordig in de Medicynſche weetenſchap op de Hooge Schoolen word uitgevoert. Maar zo lang dit nog niet ter uitvoer gebragt is, weet ik geen beter weg om de Heelkonſt te hulpe te komen als het uitgeven van nuttige Werken in deeze weetenſchap. Waarom ik meen, dat het gemeen den Heer Schlichting *zeer verplicht zal wezen, nademaal Hy zyn aangewende iever het gemeen heeft willen mede deelen.*

Harderwyk,
den 25ſten Maart,
1734.

J. DE GORTER.

APPRO-

APPROBATIE
VAN 'T
COLLEGIUM CHIRURGICUM,
TE AMSTERDAM.

Deken, Proefmeesters, en Overlieden van het Chirurgyns-Gilde, te Amsterdam, achten de Land- en Zee- Examen der Chirurgie van JOHANNES VERBRUGGE, te zyn, het nuttigste Handboek, voor den Leerling, aankomende voor Chirurgyn, 't zy na Oost-Westindien ofte elders. En terwyl dit Boek door de Geleerde Heer J: D: SCHLICHTING, in de Theoria, inzonderheit die der Anatomia is verbetert; word deze verbeterde VERBRUGGE, door ons (nagezien) goedgekeurt, en een iegelyk, die de Chirurgie oeffent, aangeprezen.

Nomine Collegii,

N: CRAANMEESTER,

Præses & Examinator.

OP

OP HET

KEURLYK LAND- EN ZEE-EXAMEN

VAN

JOHANNES VERBRUGGE,

Nieuwelyks met geleerde AANTEEKENINGEN opgehelderd ten nutte van alle naarstige Leerlingen, en opwekking van meer gevorderde, in de loffelyke Heelkunde, met dessels aankleven.

DOOR

Den uitmuntenden Leeraar in de Geneeskunde,

DE HEER

JOHAN DANIEL SCHLICHTING.

VERBRUGGE in zyn tyd een kloek ervaren Man,
Getrouw beschreven heeft hoe veelerhande Wonden,
Gezwellen, Sweren en Beenbreuken wel verbonden,
De Lyders heelen, en de Meesters eeren kan.
Hy is in zyne soort een kundig eerlyk Schryver,
Elk Meester in de Konst, dankt 's Mans beleid en yver.

Door tyd en vlyt, verhief zig onze Wetenschap,
En wierd volmaakter door het ligt der Hoge Scholen,
Dus wie daar meer ontdekt, 't geen in zyn tyd verholen,
Hem konde brengen tot de Konst in hoger trap
De Ontleed- en Werktuig- Konst de Heelkonst meer verligten,
Nu ziet zy door en in Natuurs bedekte pligten.

Heer SCHLICHTING hoog geleerd, in Heelkonst wel bezaafd.
Gaf aan VERBRUGGE 't geen dien Schryver heeft ontbroken,
De liefde tot de Konst zyn yver heeft ontstoken,
Waar door hy nu dit Werk met zyn Geleerdheit staafd:
Zo dat de Proeveling daar vlytig op kan bouwen,
En deze Schryvers als HIPPOCRATES vertrouwen.

A: TITSINGH.

OP

OP DE

NIEUWE VERBETERDE

EXAMEN

VAN

LAND- en ZEE-CHIRURGIE.

ZAg ooit een deftig Boek van deez' natuur het ligt;
't Geen lof verdiende, en dat waardig was te pryzen;
Zo is 't dit brave Werk! 't geen ik, door myn Gedigt,
Na myn vermogen, tragt di· Eere te bewyzen.
Een Werk van groot gebruik, schoon van een klein beslag;
Zo nodig, en zo nut, voor alle Proevelingen:
Waaruit den Léréling veel voordeel trekken mag.
Waar uit hy leeren kan veel goed' en nutte dingen;
Waaruit hy léren kan, de gantsche *Chirurgie*;
In haar volmaaktheid, en, in haar verscheide Délen:
VERBRUGGE toond hem aan, wat is de *Theorie*?
Hy leerd hem de Praktyk, om naar de konst te hélen;
Hy leerd hem kennen en genézen een *Phlegmon*,
En Knoets-Gezwel, een Breuk, en Wonden vélerhanden:
Als die Soldaat verkrygt, daar Mars en Vrouw Belloon
Haar Zetel vellen; en die door der Beesten Tanden,
Of door Fenynig-Staal, of Azagaai, of Pyl,
Of énig ander tuig, gemaakt zyn, of geschoten;
Hy wyst Rémédiën, de Leid'ren tot veel Hyl;
't Zy dat haar Wonden zyn Gehouwen of Gestoten.
En in 't vervolg, word hier zeer duidelyk geleerd,
Den Aard en Eigenschap der innerlyke Qualen,
Als Koorts, Roo-loop, en 't geen meer onder 't Volk régeerd;
Van ziektens, die de Maats uit vreemde Landen halen.

Om

Om kort te gaan, men vind veel zaken van gewigt
Verhandeld en verklaart, in deez' Géléerde Blaren:
Zo wel, van 't geen op 't Land, als 't Water diend verrigt,
't Geen ons den Tytel niet génoegzaam kan verklaren.
't Wierd eerst zes werf gedrukt, en ganſch'lyk Uit-verkogt,
Liefhebberen der Konſt, die hebben 't zeer géprézen;
Wierd 't toen zo zeer begeerd, en grétig opgezogt,
Zo zal deez Nieuwe Druk, daar in niet minder wezen;
Wyl dit zeer nodig Werk voor die de Konſt hanteerd,
Hier weer herdrukt is, maar veel ſchoonder als voor dézen,
Door SCHLICHTINGS Pen verrykt, en merkelyk vermeerd,
Ja, als een Phœnix uit haar Aſſche, weer verrézen.
Wie Roemd dan niet met my, VERBRUGGES kloeke Geeſt?
Wie roemd dan niet met my, SCHLICHTINGS Verſtand en Yver?
Wie wind hier d'Eeren-kroon? Wie 's Lof is hier het meeſt?
Wie diend hier meer geroemd, Heer SCHLICHTING! of den SCHRYVER?

J: HUIZER.

LOF-

L O F - D I C H T

Op de AANMERKINGEN

Van de Heer

JOHAN DANIEL SCHLICHTING,

Med: & Chir. Doctor.

DE weg, dien ons VERBRUGGE weez',
Betrad den Jongeling met vreez',
Gelyk een, die de Zee bevaard,
Zeild op een half versleeten Kaart,'
't Was niet al in den Haak geleerd,
Zyn Theorie moest omgekeert.
De Konst der Chirurgie is lang,
Elks leven kort; elk zingt zyn zang.
Den een maar enkel by de gis;
En de ander slaat de zaken wis,
Gelyk Heer SCHLICHTING heeft gedaan.
Nu kan VERBRUGGE veilig staan.
Nu kan den Leerling met hem ryzen,
En vinden zig op 't spoor der Wyzen.

Amicus.

HET

HET

BOEK

AAN DEN

LEEZER.

VERBRUGGE heeft voorheen my d'eerstemaal geschreven,
'k Ben gretig uitverkogt, en veelmaal weêr herdrukt;
't Is heuglyk! als 't Vernuft gewenste vrugten plukt,
Dan kan men na de Dood nog in zyn Werken leven:

Heer SCHLICHTING komt met kragt my nog meer glans te geven,
Wyl Hy my heeft verrykt door zyn geleerd Verstand;
Hy leid den Proeveling, door my, als met de hand,
Om tot een waar begrip der Heelkunde op te streven.

Begeerd gy, Leezers, nu een blyk van 't geen ik zeg,
Neemt my in eigendom: en gaat met overleg
My eens doorbladeren, gy zult het zo bevinden:

Op dat gy door de tyd word Meesters in de Kunst:
Heer SCHLICHTING zy gedankt voor zyn bewezen gunst,
Van hen, die aan deez' Kunst zig tragten te verbinden.

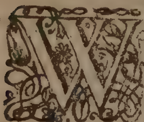
Door Yver Bloeid de Kunst.

EXAMEN
Van
LAND en ZEE-CHIRURGIE,
Voor de Proevelingen
by Vragen en Antwoorden gestelt.

Het eerste Deel, handelende van de Chirurgie, deszelfs subject en stoffe.

Het I. Capittel.

Van het Konstwoord Chirurgia, en deszelfs bepaalinge.

Vra. Wat beduid het Konstwoord Chirurgia?

Antw. Chirurgia werd gecomponeert uit twee te samen gevoegde Griekse woorden / cheir en ergon, dat is in 't Duits te zeggen hand en werk, zo dat dit woord een handwerk beteekend. (*a*)

Vrag. Maar wyl daar veele handwerken zyn / tot wat handwerk / en tot wie werd dit eigentlyk gebruikt?

Antw. Dit woord behoord tot een gedeelte van

A de

(*a*) Verscheide twisten, of het woord *Chirurgia* van het Grieks *cheir* en *ergon* gecomponeert is, of niet; maar die iets kennis van het Grieks heeft, kan ligt zien, dat het daar van afkomstig is; dierhalven is hier geen woordenstryd van noden, of veel van een woord te disputeeren.

de Geneeskonst / (b) dat is / tot dat gedeelte / 't welk men by uitneementheid Chirurgie of Heelkonst noemt / en daarom zyn het Chirurgyns genoemt / die door een behendige konst en weetenschap / en met een goede methode en reden / alle uitwendige gebreeken onzes lichaams behandelen.

Vrag. Hoe bepaalt gy het woord Chirurgia?

Antw. Galenus (c) bepaalt het zelve aldus: datze namentlyk is een deel van de therapeutica (d), 't welk des

(b) De *Chirurgie* is wezentlyk een gedeelte der Geneeskunde, en met deze zo naauw verknogt, datze daar van niet afgezondert zyn kan, nog mag. Want daar zyn ontelbare Ziektens, die de medicamenten niet genezen, die geneest het mes, en die het mes niet geneest, die geneest het vuur, gelyk de oude Wyze *Hippocrates* zegt, en andere operatien meer, als drukken, binden, enz. Want verscheide groote Wonden en sterke bloedingen, fracturen, ontledingen der beenen; sommige exulceratien en Kneusingen mogen niet door medicynen, maar door der Doctoren en Heel-Meesters goede behandelinge geholpen werden. Gevolgelyk mag geen Genees-heer of Doctor der Medicynen een waar en bekwaam Genees-meester werden genoemt, indien hy geen grondige en suffisante kennisse der *Chirurgie* of Heelkonst heeft. Dit bewyst *Hippocrates* wytlopig *Lib. de Medico* en ook *Celsus*. En wel duidelyk is daar te zien, dat een Geneesheer de *Chirurgie* moet oeffenen kunnen.

(c) Sommige Chirurgyns beroepen zig en pogchen gedurig op de Schriften van *Hippocrates*, *Galenus* en *Celsus*, gelyk onze Autheur ook, en by aldien dit niet geschiede, zoude het redeneeren en disputeeren niet volmaakt zyn. Maar 't is zeer eenvoudig en belachelyk, indien ze de Grieksche Taal, waar in *Hippocrates* en *Galenus*, en de Latynsche, waar in *Celsus* geschreeven heeft, niet in het minste verstaan.

(d) *Therapeutica* beteekent in 't gemeen de geheele Geneeskunde, of een methode, om alle Ziektens te geneezen, ze zyn in-of uitwendige.

des menschen gebreeken geneest door snyden/ branden en leczetten. En alhoewel deze bepaalinge niet vreemd is/ zou ikse nogtans aldus definieeren: datze is een konst/ om allerley uiterlyke (*e*) gebreeken en schaden onzes lichaams/ door topica en manuale operatien te herstellen; en daarom by ons Heelkonst geheeten. (*f*)

Vrag. Wat zyn topica?

Antw. Dit zyn hulpmiddelen/ die men uiterlyk appliceert/ als daar zyn ceronen/ pappen/ stovingen/ pleisters/ zalven/ smeeringen/ en diergelyke meer.

Vrag. Wat noemt gy nu manuale operatien?

(*e*) Alhoewel het waar is, dat een Chirurgyn door zyn handwerk behandelt allerly accidenten, die van buiten aan 't Lichaam voorkomen: zo is 't ook zeker, dat 'er verscheide ongemakken van binnen in het Lichaam zyn, die alleen des Heelmeesters hand vereischen; als wanneer bloed, materie of water in de holtens van 't hoofd, borst en buik zig onthouden, werd het niet door het *trepaneeren* en de *paracenthesis* daar uit gehaalt? de *Cataracta* inwendig in het oog zynde werd die niet door subtile konst van een Naalde nedergedrukt of op een andere wyze uitgehaalt? de steen werd uit de blaas gesneden; verscheide vreemde zaken uit de Lyfmoeder der Vrouwen gehaalt; wonden en verzweeringen, die in de holtens tot in de ingewanden dringen, werden geneezen, door konst, weetenschap en behandeling der Heelmeesters, en veel andere ongemakken meer. Gevolgelyk handelt de *Chirurgie* zo wel van sommige inwendige, als uitwendige Ziektens. Maar niemant denke, als of het regt de Chirurgie te oeffenen alleen den Chirurgyn toebehoore, en den Doctor dit verbooden zy. Dat zoude een groote dwaasheid zyn in het denken.

(*f*) Men zoude de *Chirurgie* aldus kunnen beschryven, dat ze is een konst en weetenschap, om allerly uiterlyke en ook sommige innerlyke Ziektens en gebreken, door een goed gebruik van uitwendige Medicamenten, diëet, en instrumenten, voor te komen, te geneezen, of te verminderen en te verzagten.

Antw. Alle veerdige handverrigtingen / omtrent des menschen lichaam voorzigtig en konstig uitgewrogt / om de gezondheid te behouden of te herstellen.

Vrag. Hoe veelderley zyn se?

Antw. Men kanze vierderley noemen / als Synthesis, Diæresis, Exæresis en Prosthesis. (g)

Cap. II. Van de Chirurgicale Operatien.

Vrag. WAt verstaat gy door Synthesis?

Antw. Een samenvoeging van die deelen / welke van malkanderen gescheiden waren / en deze is in de vleeschagtige deelen / of in de beenagtige / gelyk als de breuken der beenen / ontwrigtingen / enz.

In de zagte en weeke / of vleeschagtige deelen zyn ulceratien / en wonden te heelen of te consolideeren; hier toe zoude men konnen voegen de darmbreuken / navelbreuken / uithangen des endeldarms en lyfmoeders / enz.

Maar wanneer men een fracture of beenbreuk herstelt / en de ontleede gewrigten weder te regt helpt / zo werd zulks restauratie of herstellinge genoemt.

Vrag. Diæresis, wat is dat?

Antw. Deze is een manuale operatie / om de deelen / die tegens de gemeene order aan een gegroeit zyn / te scheiden / en dese is incisie en cauterisatie.

Vrag. Incisie ofte snydinge wat is die / en hoe veelerley?

Antw. Deze is / wanneer iets dat aan een gegroeit is door eenig snytuig van een gescheiden of gedeelt werd:

(g) Andere voegen hier by 1 *Aphæresis*, wegnemen 't geen te veel is. 2 *diarthrosis*, 't kromme regt te zetten, maar alle zulke Griekse woorden dienen niets, als om de hoofden der Leerlingen confuus te maken.

werd: en dit geschied wederom in harde of in zagte deelen.

Vrag. Hoe noemt men deze scheidinge in de harde deelen?

Antw. Zagen/ trepaneeren, vylen/ raspen/ en diergelyken/ waar door de beenderen van een verdeelt worden.

Vrag. Hoe is de naam van de scheidinge der sagte deelen?

Antw. Gelyk terstond genoemt is incisie ofte snydinge, en dese geschied om verscheide redenen: in 't generaal om de verloore gezondheid te bekomen of te onderhouden/ in 't speciaal/ om eenige vogten af te laten/ als daar is de phlebotomie enz. of om eenige beslote vochten t'ontlasten/ als daar is het buikwater/ en etterborst/ die door de paracenthesis geschieden; of wanneer men een zweering opend.

Ten tweeden geschied deze incisie in deelen die beginnen te versterven/ of anders heel verstorven zyn/ in d'eerste noemt men het scarificatie, het welk geschied tot byna aan het gezonde vlees/ om des te eerder scheidinge te hebben/ en het ander geschied door een mes/ om het doode vlees rontom af te snyden/ en het deel zo 'er been binnen in is/ af te zagen.

Ten derden, werd de snydinge nog gebruikt om Fontenellen te maken/ en het scarificeeren, om koppen ofte ventozen te zetten.

Ten vierden, om eenige deelen van een te scheiden/ welke tegens de gemeene order te samen gegroeit zyn/ als daar is het snyden van de tongriem/ of wanneer den aars/ vulva, oogschelen/ ooren/ enz. aan een gegroeit zyn.

Ten vyfden, om iets 't geen men niet en weet te openbaren/ by voorbeeld/ om een panscheur of breuk te openbaren.

Ten zesden, om iets 't geen in het lichaam of

gegroeit/ of daar op een andere wyze in gekomen is: als door het Steensnyden / uithalen van kogels en splinters / enz.

Ten zevenden, om eenige holle en calleuse zweergaten in een te snyden; en dit zyn zo de gemeene wyzen van snyden.

Vrag. Wat is dan nu Cauterisatie of branden / en hoe veelderley?

Antw. Cauterisatie is eigentlyk een brandinge in eenige deelen onzes lichaams; en deze noemt men actueel door gloeyende yzers / of potentieel, die door corrosive en bytende dingen verrigt werd.

Vrag. Waar toe geschied doch deze inbrandinge?

Antw. Om alle rottinge en fenynigheid zo in het gebeente als in 't vlees tegen te staan. Om het bloed in den uitersten nood te stelpen. En ten derden / om Fontenellen op zyn behoorlyke plaats te stellen.

Vrag. Wat verstaat gy door Exæresis?

Antw. Deze is mede een Chirurgicale operatie / om alle zaken uit het lichaam te halen die 'er tegens de gemeene order in besloten zyn / en deze is om weg te nemen en uit het lichaam te trekken / 't geen daar door ongeluk in gekomen is; of 't geen 'er tegens de gezondheid in gegroeit is.

De eerste slag is wederom tweederley / want de eerste brengt uit het lichaam / de dingen / die 'er met geweld in gevlogen zyn / die te gelyk quetsen en een wonde maken / als daar zyn kogels / splinters / enz. of wanneer uit ons lichaam gehaalt werd 't geene daar in gevlogen / gegleden / gepropt / en zonder geweld of wonden te maken daar in gekomen is / als daar is stof in de oogen / graten in de keel / erweten in de neus / ooren / vulva, enz.

De tweede slag is / wanneer daar iets in ons lichaam is / dat behoorlyk moest uitgeloost / of door een Chirurgyns handwerk afgehaalt werden / als

daar is de doode vrugt en nageboorte/ of wanneer men niet wateren kan/ zulks door een Catheter werd afgelaten.

Vrag. Wat is Prosthesis?

Antw. Een manuale operatie om het ontbrekende te vervullen. Waar toe mede kan gebragt werden de defensive, om de vogten in de deelen te verdunnen/ waar door deszelfs stilstand en stremminge wederhouden werd: Als mede de wyze van compressen te leggen en ligaturen te maken/ om de uytsypperinge van sommige sappen te beletten/ en te verzorgen dat de deelen weder aan een groeijen. Hier toe hooren ook de Fontenellen om eenige windigheden uit te laten. (uit Fontenellen komt geen wind.)

Vrag. Diarthrosis kan die hier niet gevoeglyk bykomen/ en wat is die?

Antw. Deze is wanneer eenige leden krom en bultig wassen/ die men door harnassen/ laarsjes/ spalken en diergelyke herstelt. En zo eenige deelen verlooren zyn/ men die door een houte been/ blikke ofte houte hand/ houte neus/ glaze oog/ leere oor/ of zo de tanden uitgevallen zyn/ men d'uitgevallene door gemaakte tanden van Yvoir of andere stoffe in de plaats stelt. (*b*)

Cap. III. Van het Subject der Chirurgie.

Vrag. WAt werd 'er al tot een goed Chirurgyn vereyst?

(*b*) Hoedanig deze gemelde manuale operatien moeten verrigt werden, kan men leeren van *Scultetus*, *Paré*, *Fabricius ab Aquapendente*, *Hildanus*, *Barbette*, *van Solingen*, *Nuck*, *Heister*, *Petit*, *Verduck*, *Garangeot*, enz. Ieder Jongeling, die de heelkunst met verstand en gelukkig wil oeffenen moet noodzakelyk deze en meer andere Schryvers vlytig leezen, en niet denken, dat het genoeg is, als hy zo doet gelyk hy van zyn baas heeft zien doen, leest ook vlytig den *Charriere* en *Ulhoorn*.

Antw. Een geduurige oeffeninge van zyn verstand/ en met eenen in zyn konst/ want de reden moet op de ervaringe gegrond zyn/ zal men voor verstandig konnen gaan.

Vrag. Waar in bestaat deze gedurige beezigheid?

Antw. In een grondige kennisse van de gezondheid des menschen lichaams; en wanneee 't zelve tot ziekten vervallen is/ weer te herstellen; het welk een subject is/ daar hy zig geduurig in moet beezig houden. En hier toe behooren ook Medicamenten en de Instrumenten/ met welke hy de vervalle gezondheid moet herstellen.

Vrag. Behoeft men wel een grondige kennisse van het menschen lichaam te hebben?

Antw. Wel voorzeeker/ en dan is hy grondig en vast in zyn schoenen: anders is het leuterent/ en jongens werk/ gelyk 'er veel Meesters hier in Middelborg en elders gevonden werden/ die zekerlyk maar Jongens (*i*) in de konst zyn. Het verligt dan de geneezinge zeer/ wanneer men alles door het oog van het verstand klaar ziet en bevat. Ook is men niet schroomagtig/ dat men zyn werk zal verkeert doen/ en

(*i*) Jongens in de Konst zyn alle Doctoren, Chirurgyns, Apothekers, Kwakzalvers, Tandtrekkers, gemeene Breuken Steensnyders, Piskykers, enz. dewelke geen kennisse hebben, noch van de deelen des Menschen Lichaams, noch van alle de Ziektens na hunne natuur, tekenen, en vernuftige geneezing, noch van de manuale operatien, hoedanig die te verrigten zyn. Want zonder kennisse hier van te hebben, kan men niet als verderf aan den Lyder toebrengen. Valt het wel uit, dan is 't aan 't geluk en niet aan hunne konst toe te schryven. Inzonderheid is een grondige kennisse van de *Anatomie* het grootste fondament, waar op de gantsche *Chirurgie* steunt. Ik voeg hier by, dat zonder kennisse der deelen des lichaams, niemand, hy zy Doctor of Heelmeester, de uiterlyke Gebreken regt kan kennen of genezen.

en van een ander het werk zal uit de handen laten nemen.

Vrag. Hoe zoud gy dan het subject, dat gy het menschen lichaam noemt / konnen bepalen?

Antw. Dat het is een konstige en wonderlyk gewrochte machine / bestaande uit een groot getal van pypen en buizen / die elk byna met zyn byzondere sappen vervult zyn: derhalven bestaat ons lichaam uit pypen / die alle als een water-horologie door hare vogten bewogen werden / en zo lange die sappen dat horologie behoorlyk beweegen / zyn wy gezond / maar zo ze te dik zyn / werd het onordentlyk bewogen / en dan zyn wy ziek: en zo ze door een groote stremminge en verdiktheit niet meer konnen omgaan / zyn wy dood. (*k*)

(*k*) Alle deelen des Menschelyken Lichaams, 't zy Beenderen, Kraakbeenderen, Spieren, Banden, Vliezen, Bloedvaten, Ingewanden of Klieren, zyn t'zamen gevoegt van vaten, groote en kleine, zodanig, dat grootere vaten zyn gecomponeert van vliezen, en deze vliezen weder van kleine vaten, en deze wederom van vliesjes, en deze weder van vaatjes, enz en de allerkleinste vaatjes eindelyk van zeer teere draadjes. Gevolgelyk is het geheele Lichaam gemaakt van draaden en vaten; maar 't geene we voor draden in 't gemeen aanzien, zyn vaten, als de draden der Spieren, Peezen, Zenuwen, enz. dit hebben *Ruysch* en *Leeuwenhoek* klaarblykelyk getoont.

2. Alle buigsame vaten, als bloedvaten enz. hebben een aangebore te zamentrekkende kragt en beweging, ende zig te zamentrekkende, persen ze de vogten voorwaards uit het eene vat in het ander; dat zodanig de vogten van de vaten bewogen worden, maar dat de vaten van de vogten, gelyk een water-machine van 't water, alleen zouden werden bewogen, is zo gewis niet, als hier den Autheur onderstelt, maar onwaar.

3. Zo lange de pypen zig behoorlyk t'zamentrekken, en de vogten door dezelve wel circuleeren, en de Mensch

alle

Vrag. Hoe komt men tot deeze kennisse?

Antw. Door de Anatomie.

Vrag. Wat is die?

Antw. Het is een konstige en nette handgreep/ leerende alle deelen des lichaams ontleeden/ om die ieder een te konnen vertoonen.

Vrag. Wat behoeft een Chirurgyn die zo net te weten: nademaal hy maar omtrent de uiterlyke deelen beezig is?

Antw. Zal een Chirurgyn grondige kennisse van alles hebben/ behoort hy ook alles van naby te weten. (*l*)

Vrag.

alle zyne werkingen (*actiones*,) behoorlyk doet, is hy gezond.

4. Maar by aldien de vaten zig te veel of te min t'zamen trekken, de sappen te veel of te min werden bewogen, of eenig deel in zyn werking belet, is de Mensch ziek; maar van de dikke sappen alle de ziektens te deriveeren, is onwaar.

5. Wanneer alle de vaten inzonderheid het hert met de slag-aderen hunne kracht en beweging hebben verlooren, ende de sappen alle in 't geheele Lichaam stil staan, zyn wy dood, en als dan begint het bloed te coaguleeren; dierhalven ontstaat de dood niet van eene groote verdiktheid en stremminge der sappen, die niet meer omgaan; maar op de doodt volgt de stremminge; want voor de dood is nooit het bloed gestremt, dewyl het zig nog geduurig beweegt, hoewel veel onkundige hier wat tegenspreken. Dierhalven volgt, dat het leven is die stand van den Mensch, waar in het hert, slag-en bloed-aderen het bloed door het Lichaam bewegen. Want zo lange dit nog geschied, is de Mensch nog in 't leven.

(*l*) Dewyl een Heelmeester op alle plaatzen van 't Lichaam zo wel van binnen als van buiten, door snyden, branden, booren, zagen, drukken, inspuiten enz. verscheide ongemakken te geneezen voorkomen; en hier toe een groote voorzigtigheid en grondige kennisse der deelen vereischt werd; indien hy gebroke en ontlede heen-

deren

Vrag. Hoe geraakt men dan tot de grondige kennisse van de Anatomie?

Antw. Door een dagelikse oeffeninge in de zelve. (m)

Cap. IV. Van de verdeelinge der deelen.

Vrag. IN hoe veel deelen werd het lichaam gedeelt? (n) Antw.

deren moet herstellen; wonden, ulceratien, gezwellen, die in de inwendige tot het leven nodige deelen penetreeren, moet genezen; ende inzonderheid van doodelyke en niet doodelyke wonden zyn oordeel geven; zo is het noodzakelyk, dat een Heelmeester van alle in- en uiterlyke voornaamste deelen des Menschen, een naauwkeurige en grondige kennisse hebben moet

(m) Door aanhooren, zien en leezen leert men de *Anatomie.*

(n) I. Het Lichaam kan men gevoeglyk verdeelen, 1. In den *Truncus* of Stam, dat is hoofd, hals, borst en buik. 2. In *Extremiteiten*, dat zyn armen en beenen: want die het zelve verdeelen in drie *caviteiten* als hoofd, borst en buik, die vergeten den hals, armen en beenen. Ook is te weeten, dat de borst door het *mediastinum* in twee holtens, de regter en linker, en de buik en *pelvis* door een bezonder vlies des penszaks verdeelt zyn.

1. *In het hoofd* zyn geplaatst drie vliezen, de *dura mater tunica arachnoidea* en *pia mater*, als bekleedzels der hersfenen; het *cerebrum*; *cerebellum*; *medulla oblongata*; negen paar zeuuwen; en verscheide bloedvaten en klieren.

2. *In den hals* zyn de voornaamste deelen te bemerken, de tong; *uvula*; *velum palatinum*; *tonsillæ*; *glandulæ parotides* &c. *larynx*; *pharynx*; luchtpyp; slokdarm; in de wervelbeenderen de *medulla spinalis*; verder *ateriæ carotides*, *venæ jugulares* &c

3. *In de borst* de *pleura*; *mediastinum*; de long met de luchtpyp en derzelver takken of *bronchia*; het hert met zyn twee ooren en vier groote bloedvaten, om van het *pericardium*; *deæsophagus*; *ductus thoracicus*; *glandula thymus*; en veel vet.

Antw. In drie: als daar is de caviteyt des onderbuiks / aan welken men om alle stank en rottinge te myden / eerst snyd: in deze holte legt de maag / darmen / blaas / lever / milt / nieren / enz.

In de tweede holligheit / de borst genaamt / legt de longe met het hert / en is door het middelrift van den onderbuik afgescheiden.

De derde holligheid is de opperste / welke men het Hoofd noemt / in welkers ruimte de herssenen gelegen zyn. Vrag.

5. *In de buik en pelvis* zyn de lever met de galblaas, milt, maag met de darmen, *pancreas*; *mesenterium*, met de melkvaten, klieren en chylbak; *omentum*; nieren met de merdoosjes, waterlyders, blaas en *urethra*; by de Vrouwen de *uterus* met derzelver toebehooren; veel vet; de nederdalende Stam der *vena cava*; *arteria aorta*; de *vena portarum* met haare takken, en verscheide zenuwen en klieren.

Nota. 1. In het *pelvis* zyn inzonderheid beslooten het *intestinum rectum*, en de waterblaas, tusschen welke by Vrouwen de *uterus* in het midden geplaatst is.

2. De borst werd door tusschenkomst des *diaphragma* van de buik afgescheiden.

3 In den hals, borst, buik en *extremiteiten* vind men veel vet, maar niets binnen in het hoofd, dewyl de hersenen daar door zouden konnen gedrukt worden.

4. *In de extremiteiten* heeft men beenderen met het merg; bloedvaten; spieren; peezen; vliezen; watervaten; klieren; alle met vet en huid bedekt.

II. Men verdeelt het Lichaam ook in vaste en vloeibare deelen, de vaste deelen wederom 1. In harde, als beenderen en kraakbeenderen. 2. In zagte of weeke, als spieren; bloedvaten; buizen; vliezen; zenuwen; ingewanden, dewelke niet zo hard zyn als de beenderen. De vloeibare deelen zyn alle sappen en vogten, die door 't Lichaam in haare vaten beweeglyk zyn en vloeyen; als bloed; *huy*; *lympha*; zenuw-sap; vet; merg, speeksel; maag-sap; *pancreas* sap enz. gal; zweet; pis, feces, enz.

Vrag. Wat zyn daar al voor deelen in de Anatomie te beschouwen?

Antw. Enkele, en gecomponeerde.

Vrag. Wat zyn enkele deelen?

Antw. Enkele, anders similaire deelen genoemt, zyn, welke uit geen andre bestaan, als uit haar eigen zelfs. Gelyk als daar zyn vlees, been, krakebeen, zenuw, vlies, pees, enz. En hoewel dit ten uiterlyken aanzien enkele of similaire deelen schynen, zo zyn egter daar de grootste Ontleeders met alle regt tegen. Want geen vlees, pees, vlies, enz. zo enkel is, of het bestaat al weder uit andere deelen, want het eene deel kan het andere niet missen. (*o*)

Vrag. Deze enkele of similaire deelen, kan men die niet inorganike deelen noemen?

Antw. Ja, want ten uiterlyken aanzien, schynen zy maar enkele inorganike deelen te zyn. (*p*)

Vrag. Wat zyn nu gecomponeerde deelen?

Antw. Die uit meer dan eenderley soort van deelen schynen te samen gevoegt te wezen: als daar is een

(*o*) Enkele deelen (*partes similares*) zyn eigentlyk de allerkleinste draden onzes Lichaams, van dewelke de kleine vaatjes gemaakt en geweeft zyn, en zodanig zyn de kleinste vaatjes ook gecomponeerde deelen of *partes dissimilares*, en nog veel meer de beenderen, kraakbeenderen, vliezen, zenuwen, enz.

(*p*) Alle vaste deelen ook de allerfeinste draadjes zyn organike deelen, want wat zyn organike deelen anders, als werktuigen, door welke èen beweging geschied? en zyn dit niet alle vaste deelen, beenderen, spieren, vliezen, zenuwen en bloedvaten? ook is 'er geen een vast deel of draadje in ons Lichaam of het is een werktuig ter beweging dienstig, vervolgens, een organisch deel. Dierhalven volgt, dat 'er geen inorganische deelen onder de vaste deelen te vinden zyn, en de Ouden hier in zeer gemist hebben.

een muskel ofte spier / welke uit vlees / pees / ader / slag-ader / zenuw / watervaten / vliezen / enz. bestaat / en dit kan men wederom een organisch deel noemen.

Vrag. Wat noemt men zaad-deelen of spermatike deelen?

Antw. De Ouden hebben in de deelen eenig onderscheid gemaakt / als daar waren spermatike en sanguineuse deelen. Maar als men wel agt op alles geeft / zo zyn het alle spermatike deelen: om dat alle de deelen / uit het eitjen gegenereert zyn. Ten anderen zeiden de Ouden / dat alle witte deelen / als been / pees / vlies / zenuw / enz. spermatike deelen waren / maar zo uit de roode / die men sanguineuse deelen noemt / het bloed uitgespuit is / zullen zy zo wit zyn / als de andere die gemeenlyk voor spermatike passeeren. Derhalven bestaat het eene deel niet meer uit zaad als het andere. (q)

Cap. V. Van de Opperhuid en Huid.

Vrag. WAt is de Opperhuid?

Antw. Een uiterlyk dekfel des Huids / waar door wederhouden werd / dat de vochten / die door de Huid heen en weder lopen / niet beleedigt werden.

Vrag. Heeft het geen meer gebruik? (r)

Antw.

(q) Den Autheur verwerpt hier met regt en goed oordeel de stellinge der Ouden van de spermatike deelen, en schryft hier zo wel van, als byna van geene zaak in 't geheele Boek.

(r) 1. De gemeene bekleedzels des Menschen Lichaams zyn, huid, vet en spieren, dewyl deze rondom het geheele Lichaam gaan.

2. De huid bestaat uit drie deelen, als opperhuid, (*epidermis*) netwyze Lichaam, (*Corpus reticulare Malpighi*) en de onderhuid (*cutis*.)

3. De *epidermis* is het buitenste vlies des huids, zeer dun,

Antw. Ja/ het gevoelen werd daar ook door gematigt. Daar en boven is dit vlies vol gaatjes/ waar door wy uitwaasemen en zweeten.

Vrag. Wat is dan de Huid?

Antw. De Huid is een weeffel van verscheide vaten/ klieren/ zweetpypen/ enz. (*s*)

Vrag.

dun, niet gevoelig, zonder bloedvaten of andere vaten, zonder beweging; vast aan de huid door teere zweetvaatjes en draadjes; schynt door 't vergroot-glas van *Antboni Leeuwenhoek* geformeert van schubbetjes, die de visch-schubben gelyk zyn, digt op elkander leggende, en zodanig een vlies formeerende; afkomstig van eenige vaatjes des huids, die eindelyk verdroogen, in draadjes veranderen en het gevoel verliezen. Op dezelve wyze zyn de nagelen gegenereert, hoewel dikker als de *epidermis*. De *Callus* of eelt in handen en voeten is niets, als een veel verdubbelde *epidermis*. De hairen zyn van diergelyken maakzel, ontstaande van eenige zenuw-of *arterieuse* vaatjes des huids, niet van het vetvlies; in het begin met een bolletje of holte in de huid geplant, en verder zonder of met een naauwe holligheid. Het is zo gewis niet dat de hairen van de zenuwen en uit het vetvlies ontstaan, als *Heister* ondetstelt. *Leeuwenhoek* en *Franciscus Rhedi* hebben de gedaante der hairen op 't beste vertoont door het vergrootglas, en afgebeeld.

4. Onder de *epidermis* legt het netwyze Lichaam (*Corpus reticulare Malpighii*) een zeer teer dun vlies, vol gaatjes, door welke de zenuw-tepeltjes voorkomen; en schynt afkomstig te zyn van de vliezen der zenuwen, die de vliezen afleggen en in zenuw-tepeltjes veranderen. Den Autheur meld van dit vlies niets, hoewel het zeer bekend is.

(*s*) Het is waar, dat de onderhuid (*Cutis*) van zenuwen, bloedvaten enz. gecomponeert is, maar niet van klieren; de zenuwen, die in de huid in groote menigte, met verscheide kleine bloedvaatjes en andere vaatjes, verspreit zyn, formeeren ontelbaare kleine vliesjes alle aan malkander vast zynde, en deze de huid Dierhalven bestaat de onderhuid uit veel kleine vliesjes, het welk de *Anatomie* leert

Vrag. Wat door vaaten heeft de Huid?

Antw. Ze bestaat uit aderen en slag-aderen / zenuwen / watervaten / enz.

Want wanneer de arterien in de Huid gaan / veranderen zy eindelyk in verscheide soort van kliertjes / door welke het dunste vogt passeert / het andere grove gaat door de aderen weder te rug. (*t*)

Deze kliertjes nu zyn tweederley: d'eene dienen om het zweet ofte uitwaassseminge buiten het ligbaam door pypjes / die wy zweetpypjes noemen / te brengen; en de andere dienen om de inplantingen der hairtjes t'ontfangen en die te voeden: ook dienen deze vogten om de zenuw-teepeltjes te bevogtigen: het overige vogt gaat door de watervaatjes weder te rug in het bloed. (*u*)

Door

leert, en deze vliesjes of blaadjes kan men wel tot tien of twaalf toe separeeren.

(*t*) De *arterien* in de huid verspreid geven na buiten zeer kleine takjes, die zo naauw zyn, datze geen bloed meer, maar dun water voeren; deze takjes eindigen in de *epidermis*, en maaken daar kleine *pori* of zweetgaatjes in groote meenigte, door welke de uitwaasseminge en het zweeten geschied; maar dat de *arterien* zweetklieren maaken, kan niet werden beweezen. De aderen eindigen ook met zulke kleine takjes buiten in de huid, maaken *pori*, door welke van buyten na binnen verscheide vogten kunnen passeeren. De uitwaasseminge geschied, wanneer de *arterien* het bloed na de huid perssen, en van het bloed een wateragtige stoffe door de kleine takjes en zweetgaatjes afscheiden, ende de venen met de *arterien* vereenigt, het bloed van de afscheiding overblyvende ondertusschen weder gedurig te rugge nemen.

(*u*) De klieren des huids, (*glandulæ sebaceæ* of *cutaneæ*) zyn niet op alle plaatzen in de huid; maar op die daar de grootste vreiving is, en daar de huid meerder bevogtiging van nooden heeft, als in het aangezigt, neus, by de geledingen, *anus* enz. ze zyn in de huid gelyk

blaas-

Door de Zenuwen / werden daar ook veel Zenuw-tepeltjes in de huid gemaakt / die het instrument van het gevoelen zyn. (w)

blaasjes of als ronde lichaamtjes; meest enkele; zeer klein: ze zyn dienstig, niet om het zweet af te scheiden, (dewyl dit de uiteinden der slag-aderen (*apices arteriosi*) doen) ook niet tot inplantinge der hairtjes, dewyl op alle die plaatzen, daar de hairtjes zyn, doch geen kliertjes zyn te vinden; ook niet tot voeding der hairtjes, dewyl nooit de klieren maar de *arterien* alleen en altyd de deelen voeden; maar ze dienen, tot een Smeer, om de huid te bevogtigen, af te scheiden. Ziet, hoe de Autheur byna in alles hier mis heeft. Den grooten *Ruisch* heeft dit genoegzaam bewezen.

(*w*) De zenuwen in de huid als pyramiedjes buitenwaards loopende, en onder de *epidermis*, indienze hunne vliezen hebben afgelegt, eindigende, noemt men ze zenuw-tepeltjes; die op de gevoeligste plaatzen, als op de einden der vingeren, in de holte van de hand en voet enz. in grooter menigte zyn als aan andere deelen, die niet zo gevoelig zyn; ze zyn alleen het instrument van het gevoelen

NB. Het Vet, (*pinguedo*) ook een bekleedzel, van onzen Autheur weggelaten, is gelegen aanstonds onder de huid, ende tusschen de huid en spieren, by, om en tusschen alle spieren en spieragtige draden, en ook eindelyk in de borst en buik; is een celluleus vlies (*membrana cellulosa*) byeen gevoegt van blaasjes of celletjes vol vet, die aan malkander vast zyn, en een opening hebben uit de een in de ander, op dat het vet uit het eene blaasje in het ander kan passeeren; is voorzien met kleine *arterien*, die het vet afscheiden, en met venen, die het overvloedige weder te rugge nemen, eindigende in de holligheden der blaasjes. Zenuwen zyn hier weinig, om deze reden is het vetvlies ook weinig gevoelig; maar 't is onwaar, dat het vet in 't geheel ongevoelig zoude zyn, zo als nu zommige droomen: het vet dient als een smeer, om de omleggende deelen glad, vogtig en buigsaam te houden. Die hier voorgeven, dat het vet om het *cranium* niet te vinden is, die dwaalen

(x) Cap. VI. Van de deelen des Onderbuiks.

Vrag. WAt is de penszak of Peritonæum?
Antw. Dit is een dubbeld vlies / komende agter van de wervelbeenen. Het bekleed den gantschen onderbuik / en besluit in zig alle deszelfs ingege-

len al te veel, want het is klaar te zien, wanneer men het hoofd van de huid outbloot. Het verschil is maar, dat om het *cranium* minder vet werd gevonden als om de andere deelen. Men stelt tweederley soort van vet, hard en week. Dit vet is noodzakelyk van ieder Leerling te kennen, om dat daarinne verscheide sware gebreken voorkomen, als daar zyn *phlegmone*, absces, ulceratien, fistels, harde gefwellen, *steatoma*, *atheroma*, meliceris, *fungus*; *ganglium*, verscheide *scirrhi*, ja zelfs kankers, alschoon men deze laatste altyd aan de klieren alleen heeft toegeschreven. Ook is de zitplaats van het *ædæma* en *emphysema* alleen in het vetvlies te zoeken. Van meer andere toevallen daarinne voorkomende, by onkundige Genees- en Heelmeesters onbekend, zal ik maar swygen.

(x) *Algemeene onderstellingen van de Structuur en Weefzel aller deelen des Lichaams.*

Dat alle deelen onzes Lichaams uit vaste buizen en pypen zyn te zamen gezet, is in 't voorgaande gedemonstreert: maar hier willenwe nu aanwyzen, hoe dat de vaatjes klieren en vliezen formeeren, en deze wederom andere deelen, ende de vaatjes wonderlyk byeen gevoegt zonder klieren en vliezen, ook sommige deelen maaken, na een algemeene Regel: *alle deelen onzes Lichaams bestaan uit vaten, klieren of vliezen, of ook van alle drie of twee te gelyk* 1. Het *Cerebrum*, *cerebellum*, *medulla oblongata* en *spinalis* met alle de zenuwen zyn gecomponeert van zeer teere mergagtige vaatjes, en bekleed met vliezen. 2. De oogen van vliezen, waarin zig de vogten onthouden. 3. De tong en *uvula* zyn spieragtig van spieragtige vaatjes. 4. De longe van blaasjes en bloedvaten. 5. Het hert en *diaphragma* zyn spieragtig.

6. De

gewanden / als maag / darmen / scheyl / lever / milt / nieren / blaas / enz. (y)

Vr. Heeft de Penszak geen processus, of scheuren?

Antw. In de Menschen vind men die niet / ten zy tegens de order van des lichaams maaksel. (z)

Vrag. Wat hebje van het Net ofte omentum te zeggen?

Antw. Het neemt zyn oorsprong van de bodem der

6. De slokdarm, maag, darmen, *omentum*, *mesenterium*, galblaas, waterblaas, *ureteres*, enz. vliesagtig. 7. De lever, milt, nieren, *uterus*, *ovaria*, *testiculi* enz. zyn vaatagtig, niet van klieren. 8. De *glandulæ parotides*, *tonsillæ*, *thymus*, nierdoosjes, *pancreas* enz. zyn van kleine kliertjes byeen gevoegt. 9. De beenderen en kraakbeenderen van beenagtige vliezen of blaadjes 10. De spieren van spieragtige vaten. 11. Alle bloed en watervaten kleine en groote, ende alle buizen van verscheide vliezen. 12. Alle vliezen weder van vaatjes. 13. Alle klieren zyn ook van verscheide soorten van vaatjes te samen gezet, bekleed met vliezen. Dusdanig heeft men een algemeen begrip van het maaksel of weefzel aller deelen, van welke we in 't bezonder zullen handelen in het vervolg.

(y) De houdende of uitwendige deelen van de onderbuik (*partes continentes*) zyn huid, vet, spieren, beenderen, als 5. wervelbeenderen der lenden, het *os scarum*, *coccygis*, twee *ossa innominata*; kraakbeenderen der ribben, *diaphragma*, en de penszak, (*peritonæum*) dewelke het binnenste is van alle bekleedzels des onderbuiks. Van deze penszak gaat het buitenste vlies af, en geeft aan alle ingewanden van de buik een vlies, waar mede ze bekleed worden. Het heeft geen klieren, als de Autheurs onderstellen.

(z) Den Autheur denkt niet aan het *processus peritonæi*, dat de zaadvaten en *testiculi* omvat; ook niet aan het vlies van het *peritonæum*, welk de buik en het bekken van een scheid. Maar zo gaat het, wanneer men alle deelen niet regt heeft leeren kennen, ende geen regten grond in de *Anatomie* heeft gelegt.

der maag / rugge / milt / lever en kronkeldarm : het spreid zig over de darmen / en gelykt een vlies / vol aderen / slag-aderen / watervaten / smeerbuizen / en zenuwen. Ook vind men daar eenige kliertjes in. En schynt gemaakt te zyn om het vet te ontfangen. (*a*)

Vrag. Dewyl de slokdarm met de maag een deel uitmaakt / wat valt daar van te zeggen?

Antw. De slokdarm / ofte œsophagus is een buis of pyp / byna als een darm / beginnende in de mond met zeven spieren / die de spys omhelzen / en dezelve na de maag toe perssen. Deze buis / zeg ik / gaat achter de strot langs door de holligheid der Borst / en zig door het middelrift geboort hebbende / vereenigt met de linkermond van de maag. (*b*)

Vrag.

(*a*) De buik geopend zynde, komt ten eersten van alle de ingewanden ten voorschyn het net of *omentum*, onder het *peritonæum* over de darmen uitgespreid; het is een dubbeld vlies, een zak of beurs gelykende, met een opening van Winslow, door welk het kan werden opgeblazen en met verscheide kleine niet doorgaande gaatjes; is boven vast gehegt *van vooren* onder aan den bodem van de maag, aan het *duodenum* en milt, en *van agteren* met het *pancreas* en *intestinum colon*; daalt nederwaarts tot aan de navel, of ook veeltyds onder de navel, of tot aan of onder het *os pubis*; hangt vry van onderen; is dienstig met zyn vettige stoffe alle ingewanden van de buik te besmeeren, en glad, vogtig, en beweeglyk te behouden. De vetbuizen verspreiden zig hier als boomen met takken; dierhalven blykt, dat dit *omentum* meesten tyd in de Navel- en Buik-breuk, en ook wel in de Lieffchen-breuk kan uitvallen.

(*b*) De slokdarm (*œsophagus* of *stomachus*) boven wyd en genaamt *pharynx*; en verder na onderen nauwer; gelegen agter of iets ter linker zyden van de luchtpyp, als *Heister* en andere aanmerken, is vliesagtig, en verzien met verscheide bloedvaten, zenuwen en klieren; loopt op de wervelbeenderen van den hals en rugge, door de linkerzyde des

Vrag. Uit wat deelen bestaat deze slokdarm?

Antw. Uit vliezen en spieren.

Vrag. Welke zyn die?

Antw. Daar zyn/ heb ik gezegt/ in 't begin zeven spieren; het eerste paar zyn des hoofts slok spieren, het tweede paar/ de wiggebeens slok spieren, en het derde paar/ des priemwyse uitsteeksels slokspieren. Ten lesten is 'er een spier die men de sluiter of sluitspier noemt/ welke de slokdarm rontom omringt. (*c*)

De rokken stelt men gemeenlyk drie/ alhoewel alles een deel is/ en het eene zonder het ander niet wezen kan. De buitenste rok is van het borstvlies pleura genoemt herkomstig. De middelste is vleesagtig/ en is in der daad uit twee spieren bestaande/ die met haar draden malkanderen door kruissen. De binnenste ofte derde rok is mede zeenuwagtig hebbende aan de binnenste zyde verscheide wollige draadjes vol kliertjes/ die geduurig een vogt in de slokdarm doen uitspyezen. (*d*)

des *diaphragma*, door derzelver spieragtige gedeelte, eindigende in de linker opening des maagen by continuatie.

(*c*) Van de *pharynx* of opperste gedeelte des slokdarms zyn zes paar spieren, die dezelve boven verwyderen, als 1. *glossopharyngæus*. 2. *mylopharyngæus*. 3. *pterygopharyngæus*. 4. *salpyngopharyngæus*. 5. *cephalopharyngæus*. 6. *stylopharyngæus*, alle haare benamingen (die Griekse zyn) hebbende van het begin en inplanting, en dan de ongepaarde driedubbelde sluitspier *œsophagæus*, of *sphincter*, door welke de *pharynx* geslooten werd, *vid Valsalva*. De Ouden hebben met *Galenus* maar drie paar en een ongepaarde getelt, als ook onzen Auteur doet.

(*d*) De vliezen of rokken (*tunicæ*) des slokdarms zyn klaarblykelyk vyf, 1 *tunica membranacea*, het binnenste, is vliesagtig, van de *pleura* herkomstig 2. *musculosa* spiervezelige, uit lange en ringwyse of ook slekkenwyze spieragtige draden bestaande, ziet *Schelhammer*. Door deze

Vrag. Wat is de maag voor een deel?

Antw. De maag is een zak om de spyze en drank uit de mond en slokdarm te ontfangen. Heeft twee monden/ de linker hiet Stomachus, door welke de spyze inkomt/ en de regter hiet Pylorus of portier, door welke de spyze uit de maag in de darmen gaat. Haar figuur is als een Herders zakpyp/ is in de linker zyde onder het middelrift geleegen/ bestaat mede uit drie vliezen. De buitenste van de penszak/ de middelste is vleezig en spierveezelig/ met verscheide draden over malkander loopende; de binnenste nu is zeenuwagtig/ van binnen met een klierige rok bekleed/ uit welke in de maag geduurig een vogt uitlekt: Vorders heeftze aderen/ slag-aderen en zeenuwen. (*e*)

Vrag.

ze werd de gantsche slokdarm vernaauwt, en het eeten en drinken nederwaards in de maag geperst. 3. *Cellulosa*, of een teer vetvlies, gelegen tusschen de *membranacea* en *musculosa*, en tusschen deze en de *nervea* en tusschen alle spieragtige draden; is dienstig met zyn vettige stoffe alle vliezen des slokdarms vogtig en buigsaam te houden. 4. *nervea* of zenuwagtige, voorzien van verscheide bloedvaten, zenuwen en ronde kliertjes, en van verscheide vliesjes weder gecomponeert; dient om eenige vogten binnen de slokdarm af te scheiden 5 *villosa* (*crusta villosa*) het wollige vlies, is het binnenste en ruig, gelykende het afgeschore hair en een zeef, zeer teer, wit dun en gevoelig; het wollige is van de uiteinden der bloedvaten, zenuwen en klierbuizen, die in de slokdarm een slymerig vogt gelyk het speekzel, doen geduurig uitsypeten.

(*e*) De maag (*ventriculus*) geplaatst tusschen de lever en milt, onder het *diaphragma*, in de linker *hyponchondrium*, zo dat niet als den *pylorus* in de hertkuil (*scrobiculus cordis*) ordinair te staan komt; heeft twee openingen (*orificia*) de linker, die de bovenste (*cardia*;) en regter, of onderste (*pylorus*) in welken *pylorus* een bezonder

Vrag. Hoe veel darmen zynder?

Antw. De Ouden hebben 'er zes geteld / als daar zyn de twaalfvingerige, de nugterige, omgewondene, blinde, karteldarm, en endeldarm. Maar eigentlyk geſproken is het maar een pyp / en eene Darm: die men gevoegelyk in tweën kan deelen / als enge en ruime; andere noemenze dunne en dikke, doch qualyk / want dieze dikke noemen / zyn niet dikker als dieze dunne noemen / wanneer de dikke van hare band geſcheiden zyn / en hare fronſelingen / die de dikte maken / uitgerekt zyn. (*f*)

zonder klapvliesis, verhinderende den te-rug-loop der vogten uit de darmen in de maag; heeft vyf vliezen, gelyk de ſlokdarm, behalven dat het ſpieragtige vlies langwerpige, byna ronde en nog andere vezelen heeft, die om beide de openingen rond lopen, om dezelve te ſluiten, wanneer de maag vol ſpyze is; van dit ſpieragtige vlies heeft de maag een ſterke t'zamentrekkende kragt. De *arterien* en kliertjes in de maag ſepareeren een dunne vogt, het ſpeekzel gelykende niet zout nog zuur, (*alkali* of *acidum*) dienſtig tot verkoking of verteering der ſpyzen; de rumpelen (*rugæ*) ontſtaan van de *tunica nervea* en *villoſa*, die veel langer zyn als de andere vliezen. De oneindige veel kwaalen gemeenlyk van onkundige Lappers en oude wyven aan de maag toegeſchreven, moet men ſtellen alleen in de verbeeldinge van die luiden, die geen verſtand nog oordeel van ziektens en derzelver oorzaken hebben.

(*f*) 1. Den twaalfvingerigen darm (*inteſtinum duodenum*,) begint van den *pylorus*, loopt een weinig opwaards, krom, nederwaards, en verder weder opwaards dwars onder de maag na de linker nier toe; heeft dikkere vliezen als de andere dunne darmen, is ook wyder, en by de linker nier iets geſlooten, en voorzien op het einde met verſcheide rimpelen of klapvliezen (*valvulæ conniventes*,) om dat de ſpyze, tot meerder verkoking, hierin als in een tweede maag mogt opgehouden werden, en met de gal en *pancreas*-ſap naauwkenrig vermengt; ook

Vrag. **Wat Vliezen hebben de Darmen?**

Antw. **Drie/ gelyk de Maag en de slokdarm: het uiterste van de Penszak. Het middelste is gemaakt**

ook zyn hierin verscheide klieren (*glandulæ Brunneri*,) die geduurig in dit gedarmte het speekzel gelykende stof uitwerpen, tot meerder bereidinge der spyzen, gelyk in de volgende darmen de *glandulæ Peyeri* diergelyken sap afzonderen.

2. Den nugteren darm (*intestinum jejunum*) zo genaamt, dewyl weinig vogten daarin opgehouden worden, wegens de veele melkvaten, die de chyl gestadig wegnemen, en begint van het einde des *duodenum*; slingert hem zeer omgewonden boven, om en ter zyden van de navel; eindigt waar de klapvliezen verminderen in het *ileum*, is byna 12. à 16. spannen lang, na de verscheide Lichaamen.

3. Den omgewonden darm (*intestinum ileum*,) 16. à 20. spannen lang; is gelegen onder den navel by de *ossa ilei* en *pubis*, onder in de buik; heeft weinig rimpelen; werd in den blinden darm aan de linkerzyde ingezet, aldus dat 't einde van het *ileum* in den blinden darm hangt, en formeert zodanig een groot klapvlies (*valvula Baubini* of *valvula Tulpii* ook *valvula coli* genaamt,) hetwelk belet, dat de drek uit de ruime in de naauwe darmen niet weder kan te rug lopen; dit gedarmte valt uit in de liessche-breuken, gelyk het *jejunum* in de navel breuken. Hier uit blykt, dat geen Clysteer in de dunne darmen kan passeeren, dewyl deze groote *valvula* het tegen houd; hoewel deze *valvula* lucht en rook uit de dikke in de dunne darmen kan doorlaten, als *Hippocrates* heeft aangemerkt.

4. Den blinden darm (*intestinum cæcum*) is geplaast by het regter *os ileum*, als een zak nederhangende, 3 à 4 vinger breed lang; hier by is een aanhangsel (*processus vermiformis*,) een Worm gelykende, in welke verscheide klieren zyn, die in den blinden darm een sleim afscheiden tot besmering der dikke darmen en drek; deze *processus vermiformis* nemen sommige voor den blinden darm aan, en is by sommige Menschen niet te vinden;

hier

maakt van tweederley spiervezelen / de buitenste lang / en de binnenste rond. De inwendige rok is

B 5 zee-

hier staat aan te merken, dat in dezen blinden darm aan de linker zyde het *intestinum ileum* werd ingezet, en dat het *colon* boven daaruit ontstaat opwaards lopende, ende dat hierin het overblyfzel der verkookte spyzen lange stil staat, en in het *colon* bezwaarlyk opwaards klimt, vervolgens daar door in drek verandert.

5. Den karteldarm (*intestinum colon*) 5 tot 7 spannen lang, veel ruimer als de dunne darmen, is gelegen in den omtrek der dunne darmen, en wonderſaam gebogen, in verſcheide lichamen bezonder, edog meeſtentyd zodanig, dat het begint boven uit den blinden darm by het regter *os ileum*, loopt opwaards onder den bodem van de maag, kromt hem; loopt weder nederwaards tot aan het linker *os ileum*, alwaar het zelve weder op- en dan nederwaards loopt, van gedaante als een Latynſche S, tot aan het *os ſacrum* of 't laatſte wervelbeen der lendenen, alwaar het eindigt by continuatie in den endeldarm, en is in zyn loop vaſtgehegt aan het regter *os ileum*, regter nier, galblaas, lever, maag, milt, linker nier, en linker *os ileum*, en zodanig belet, dat het niet kan nederzakken; is voorzien met drie ſpiervezelige banden, dewelke langs dit gedarmte loopen, het zelve afkorten, en de halvemaans-wyze groote klapvliezen formeeren; het vet, dat hier bezonder te zien is, dient, om dit gedarmte geduurig te ſmeeren, vogtig te houden en tegen den droogen drek te bewaren. De klapvliezen (die hier de grootſte zyn van alle der darmen,) en de wonderbare buiging van dit gedarmte dienen, op dat de onthoude ſtoffe niet te gaauw mogt door paſſeeren. De vliezen zyn niet ſterker in het *colon*, als in de dunne darmen, ook niet dikker, hoewel *Heiſter* hier het tegendeel onderſtelt. Maar dezelve ſchynen dikker te zyn, door dat 'er veele ſpierdraden zyn, die dat gedarmte verkorten. Merkt hier, dat het zogenaamde *Colic* niet altyd in dit *colum* haar zitplaats heeft, maar ook veeltyds in de dunne darmen.

6. Het *colon* regt op het *os ſacrum* en *coccygis* langs loopende

zenuwagtig / van binnen met een klierig dong bekleed. (g)

Vrag.

pende tor in den *anus*, noemt men den endeldarm of *intestinum rectum*; het zelve is byna drie vingeren breedte ruim en agt in de langte; in veel vet beslooten, en vast gehegt aan het *os sacrum* en *coccygis*, aan den hals van de blaas by Mannen, en aan de moederscheede by Vrouwen; heeft op het einde verscheide groote rimpelen dienende als klapvliezen, dat de *feces* niet te gaauw uitlopen, ende drie spieren, als twee opligters (*levatores ani*) die den endeldarm verwyderen en opligten, en een fluitspier (*sphincter*) om den *anus* weder te fluiten. Door deze spieren werd den endeldarm aan de beenderen van het bekken ook vast gehegt; ook zyn hier groote bloedvaten, (*vasa hæmorrhoidalia*) en klieren, die een fleim geven. Dat 'er een menigte kwaalen aan dezen endeldarm voorkomen, die zomtyds door veel moeite te helpen zyn, moet een Leerling wel aanmerken. En dat de zalven en plaisters met het scheermes daar weinig vrugt toe kunnen aanbrengen.

(g) Alle darmen een canaal zynde, omtrent 40 spannen lang, hebben 5 vliezen, gelyk de maag en slokdarm, tusschen welke verscheide bloedvaten en zenuwen verspreid zyn; behalven dat het spieragtige vlies van halfringwyze en langwerpige draden geformeert is, welke zig afkortende, ontstaat een wormwyze beweeging (*motus peristalticus*.) tot afzondering des chyls dienstig; de ruichigheid van de *tunica villosa* komt van de uiteinden der slag-bloed aderen, ende der zenuwen en melkvaten.

2. Het *duodenum* heeft slag-aderen van de *cæliaca*; 't *jejunum* en *ileum* van de *arteria mesenterica superior*; 't *cæcum* en *colon* van de *mesenterica inferior*; het *rectum* van de *hæmorrhoidalis*. De bloed-aderen zyn in alle van de poortader, en de zenuwen van het *par vagum* en *intercostale*.

3. De slag-aderen (*apices arteriosi*,) en klieren scheiden een stoffe af binnen de darmen, dewelke niet zuur nog zout, (*acidum* of *alcali*,) maar byna zonder smaak en

van

Vrag. Lekken daar geen zappen in de Darmen?

Antw. Ja / want in alle de darmen lekken vogten uit die klierige dons: en in de twaalvingerige darm sppert de gal / en het succus pancreaticus. (*b*)

Vrag. Zyn 'er geen klapvliezen in de Darmen?

Antw. Ja / in 't begin van de karteldarm heeft men een rond vleezig klapvlies / en voorts die gantsche darm door zyn eenige klapvliezen / die door een band gemaakt werden / want de band veel korter is als de Darm / waardoor de Darm gefronselt werd / welke fronselingen zig als klapvliezen vertoonen.

Diergelyke fronselingen / ofte halvemaans klapvliezen / heeft men meede in de enge Darmen: op dat de gyl en drek niet te schielyk zouden aflopen.

Vrag. Is 'er niet iets dat de Darmen in order houd / op datze niet door haar langte in malkanderen zouden werren?

Antw. Ja / want het Darmscheil / zynde een dubbeld vlies van de Penszak / in 't midden van de Darmen gelegen / houdze alle in order; want alle de Darmen zyn daar rontom aan vast. (*i*)

Vrag.

van natuur als het speekzel en als de sap in de slokdarm en maag is en somtyds zoutagtig, van smaak als het gemeene zout.

4. De dunne darmen scheiden de chyl van de verkookte spyzen; de dikke veranderen het overblyfzel in drek, en drukken ook iets in de melkvaten, en beide verkokenze verder wat in de maag niet genoeg waar vermurft en gekookt.

(*b*) De *succus pancreaticus* is gelyk het speekzel en darmen-sap; de gal is niet zuur, nog zout, maar olyagtig.

(*i*) Het darmscheil (*mesenterium*,) een dik dubbeld vlies van het *peritonæum*, tusschen welk een vetvlies met veel vet; gelegen in het midde der darmen; begint van de

Vrag. Heeft dit scheil anders geen gebruik?

Antw. Ja/want het is een instrument om de bloed- en melkvaten/ als ook eenige klieren/t'onthouden.

Vrag. Wat zyn melkvaten?

Antw. Dat zyn dunne en fyne vaatjes/vol klapvliesjes/ en deze zyn tweederley/ de eerste loopen van de darmen na de klieren van het scheil/ alwaar deszelfs melk met de lympha van de lever vermengt/ die uit de klieren door een tweede soort van melkvaten na de gylbak haar melk ofte gyl brengen/ om allengskens door de gylbuis in de ondersleutelbeens-ader zig by het bloed/ dat na het herte loopt/ te mengen. (*k*)

Vrag.

de drie bovenste wervelbeenderen der lendenen; is lang omtrent drie ellen; eindigt aan de darmen, die viermaal grooter zyn; als aan het *jejunum*, *ileum* en *colon*, en rondom dezelve lopende, geeft het buitenste vlies aan dezelve; maar het *duodenum*, *cæcum* en *rectum* zyn niet vast aan het zelve; is vol van ployen; de bloedvaten zyn, die na de darmen toe lopen, boogsgewyze verspreid; de zenuwen zyn van het *par vagum* en *intercostale*, de melk en watervaten, en de klieren zyn gelegen in het vet tusschen de verdubbeling der vliezen; het gedeelte aan de dunne darmen noemt men *meseræum*, en dat aan het *colon*, *mesocolon*.

(*k*) 1 De melkvaten (*vasa lactea* of *chylifera*, beginnen van binnen de darmen, van de *tunica villosa*, op alle punten, maar inzonderheid na het *mesenterium* toe, met zeer kleine en zig te samentrekkende mondekens, (*sphincteruli*,) om te beletten den ingang der dikke of scherpe stoffe; de takken zyn in 't begin ontelbaar en zeer klein, maar zy lopen verder t'zamen in grootere takken, en deze weder in grootere tot aan de klieren. Sodanige hebben de naamen van *vasa lactea primi generis*, of eerste soort van melkvaten by de dunne en inzonderheid by het *jejunum* in groote menigte, maar by de

Vrag. Wat is gyl ofte melk?

Antw. Dat is een sap / 't welk in de maag en darmen uit de spyze gemaakt is / en door een wringende

be-

de dikke weiniger. Van deze klieren komen andere ontelbare melktakken, die zig vereenigen in nog grootere takken, dewelke eindelyk eindigen in de chylbak; deze noemt men (*vasa lactea secundi generis,*) de tweede soort van melkvaten, die zyn grooter als de eerste, doch weiniger; ze hebben halvemaanswyze dubbelde klapvliezen (*valvulæ semilunares,*) in groote menigte, omtrent een duim van malkander, hoewel niet zo veel als andere watervaten, die beletten, dat de chyl niet weder mogt terug lopen in de darmen. *Asellius* heeft de melkvaten in het Jaar 1622. aller eerst getoont, en bewezen, datze de chyl uit de darmen opnemen; maar wanneer alle chyl uit de darmen reeds weg is, voeren de melkvaten water, en zyn gelyk de watervaten, die geknoopte draden gelyken. Merkt hier by, dat het eene overgroote dwaasheid in het denken is, dat de oude Schryvers kennisse van de melk vaten zouden gehad hebben. Ik zegge ze hebbben niets daarvan geweeten.

2 De chylbak (*cisterna chyli,*) gelegen op de lichamen der bovenste wervelbeenderen der lendenen, een weinig meer na de linker zyde toe, onder de *aorta* en linker niervaten, is gelyk een zakje, en is het begin van de chylbuis; in deze bak werd de chyl uit de melkvaten, en de *lympha* uit de watervaten van alle ingewanden des buiks en van de beenen geduurig gevoert.

3. De chylbuis of borstbuis (*ductus thoracicus* of *chyliferus,*) zeer teer; loopt van de chylbak by continuatie opwaards, tusschen de *aorta* en *vena azygos*, iets ter zyden der wervelbeenderen van de rugge, enkel of dubbeld, tot in de linker *vena subclavia* en somwylen in de regter, alwaar dezelve met twee halfmaanswyze klapvliezen gesloten werd, is een stroo dik, en vol van dubbelde klapvliezen, gelyk de melkvaten, die de chyl helpen opklimmen; is van *Pecquetus* als den vinder van deze chyl. buis Ao. 1651. het eerst regt ontdekt, en datze de chyl van de melkvaten in de *vena subclavia* voert.

4. Ver-

beweeginge uit de darmen in deeze melkvaatjes gedwongen werd. (*l*)

Vrag. Wat zyn de klieren in het scheil?

Antw. Het zyn de uit-einden der melkvaatjes, en misschien ook van de slag-aders en watervaten der lever, die wonderlyk door een gewoelt en gedraait leggen, en met malkanderen een klierig lichaam vertoonen: waar van de grootste klier het Pancreas Asellii genoemt wert; somtyds is 'er een groote klier

4. Vervolgens blykt het, dat de chyl werd gebragt van de darmen, en voornamentlyk van de dunne, in de *vasa lactea primi generis*, van deze in de klieren (*glandulæ meseraicæ*;) hieruit in de *vasa lactea secundi generis*, van daar in de chylbak, *ductus thoracicus*, en *vena subclavia*, en verder door de *vena cava* na de regter holte des herten. Ook werd een gedeelte van de chyl opgenomen van de *venæ meseraicæ*, en gebragt door de poortader in de lever, en van daar in de *vena cava* en de regter holte des herten, gelyk het ander, inzonderheid geschied dit by bejaarde, in welke de klieren des darmscheils vergaan, als *Ruisch* aanmerkt, en by Vogelen, in welke geen melkvaten te vinden zyn, gaat de chyl alleen uit de darmen door de *venæ meseraicæ* na de lever, en verder.

5. De oorzaken van zodanigen loop des chyls zyn de te samentrekking en klapvliezen der darmen, het ademhalen, de klapvliezen en de te samentrekking der melkvaten en chylbuis, het kloppen der omleggende slag-aderen, den aandrang der vogten van agteren enz.

(*l*) De chyl (*chylus*) of melk, is een zeer dunne, wit en de melk gelykende sap, uit de darmen, van de bereide spyzen uitgedrukt; is een mengzel van spys, drank, speekzel, van de sap des slokdarms, maagen, *pancreas*, darmen, van de gal enz. welke vogten alle in de maag en darmen te samen vloeyen, zig vermengen, vereenigen en verdunnen, opdat de allerdunste en fynste stoffe daarvan door de melkvaten kan penetreeren, die men dan de chyl noemt.

klier / en somtyds een middelmatige / en verscheide kleine rontom. (*m*)

Vrag. Wat verstaat gy door Pancreas?

Antw. Sekere groote klier / die uit meenigte kleine kliertjes bestaat / geleegen onder de maag / hebbende zyn uiterste vlies van het peritonæum, ofte pengszak / is vast aan het onderste van het net / en het bovenste van het scheil / aan de twaalfvingerige darm / miltvaten / enz. binnen in zyn lichaam loopt een buis / in welke alle kliertjes haar vogt laten loopen / welk vogt in de twaalfvingerige darm loopt. Voorts met aderen en slag aderen / als ook zeenuwen begaaft. (*n*)

Vrag.

(*m*) De klieren des darmscheils (*glandulæ meseraicæ*,) zyn verscheide kleine en groote; op verscheide plaatsen des darmscheils; maar by Honden is maar een groote klier *pancreas Asellii* genaamt; ze zyn byzondere lichaamtjes, maar niet van de uit-einden der melkvaten, ook niet geformeert van watervaten der lever, dewyl alle deze maar eindigen in de klieren, maar bloedvaten en zenuwen met elkander wonderbaar vereenigt en met vliesjes bekleed, formeeren een ieder klier. Zy dienen om de chyl meer te verdunnen en verder voort te dryven.

(*n*) Het Alvlees-klier (*pancreas*) is een veel dubbelde groote platte langwerpige klier, van verscheide kleine kliertjes te samen gezet, is een *glandula conglomerata*; loopt langs het *duodenum* agter onder de maag na de milt toe, daar op de maag als op een kussen rust; vast aan het *duodenum*, *mesenterium*, net en milt; is omtrent 9. duim lang, 2 breed en 1 dik; is enkeld by Menschen, en van figuur als een hondstong, by sommige beesten byna in tweën verdeelt; neemt verscheide slag-aderen van de *cœliaca*, die het *pancreas*-sap door de kliertjes afscheiden, en *venen* van de *splenica*, het bloed te rugge voerende, en zenuwen gelyk alle ingewanden des buiks van het *par vagum* en *intercostale*, ende heeft een buis (enkele of dubbelde) (*ductus excretorius* of *pancreaticus*,)

van

Vrag. Wat is de Lever?

Antw. Een ingewand des onderbuiks in de regter zyde gelegen / bloedrood van koleur / van buiten met de penszak bekleed / boven op rondagtig / en aan de binnenste zyde hol / met eenige quabben / doch in de beesten meer dan in de menschen: is aan de penszak van agteren / en boven aan het middelrift vast / en van vooren aan het navelvat. (*o*)

Des-

van *Mauricius Hoffman* en *Wirsungius* ontdekt, geplaatst in het midden van het *pancreas*, een stroo dik, gelykende een boom of bloed-ader, daarin zeer veele takjes van de kleine kliertjes te samen schieten. Deze *ductus pancreaticus* eindigt meestentyd met de *ductus cholidochus* vereenigt, door een schuinze opening 4 of 5 vinger breed onder den *pylorus* in den twaalfvingerigen darm; hoewel de *ductus pancreaticus* en *cholidochus* somwylen bezonders by eenige beesten door twee bezondere openingen eindigen. Door deze klier werd veel dunne wateragtige en het speekzel gelykende sap (*succus pancreaticus*) afgescheiden, dewelke niet zuur nog geen *alkali* is; sypert geduurig, en inzonderheid wanneer de maag vol is, in het *duodenum*; de gal word in deze sap gelyk de zeep in warm water opgelost tot veel gebruik

(*o*) De Lever (*hepar* of *jecur*,) het grootste en zwaarste ingewand des buiks, in het regter *hypochondrium* onder het *diaphragma* gelegen en van de regter onwaare ribben geheel bedekt en bewaart (op dat alle uiterlyk geweld niet op de lever maar op de ribben mogt aankomen) Zyn omtrek is omtrent van de wervelbeenderen tot aan het *sternum* en beneden tot aan de punten der kraakbeenderen der *ribben*; is vast aan het *diaphragma* (waaraan de lever hangt, datze niet mag nederzinken,) door een breede band (*ligamentum latum*) en door een bezonder vlies van het *peritonæum*, en aan de navel door een ronde band (*ligamentum rotundum*) dewelke te vooren de *vena umbilicalis* is geweest, daar aan veel vet is, tot bevogtiging der lever enz. De kwabben (*lobi*) zyn by beesten maar niet by menschen

Deszelfs weefsel bestaat uit een meenigte vaten van de poort-ader en holle ader / als ook van een
C
flag-

ſchen te vinden, want by deze zyn maar eenige inſnydingen (*inciſuræ*;) van buiten na de ribben toe is ze rond, effen en glad, en van binnen na de maag en darmen toe oneffen en hol, met een groote verhevendheid, daar de poort-ader haare benaaminge van heeft; is omkleed met een dun vlies van 't *peritonæum*, gelyk alle andere ingewanden van de buik; ze heeft een ſlag ader van de *cœliaca* genaamt *arteria hepatica*, of ook ſomwylen van de *arteria diaphragmatica* of van de *meſenterica*, door de geheele leever verſpreid, tot voedinge derzelve, die een gedeelte bloed in de lever brengt, het welk van de *vena hepatica* wederom in de *vena cava* werd te rugge gevoert; heeft, behalven deze reeds gemelde, noch andere grootere bloedvaten, als 1. de poort-ader (*vena portarum*) die, gelyk een ſlag-ader, al het bloed van alle ingewanden des buiks na de lever toe brengt, (waar van we in het vervolg breeder zullen ſpreeken) en met ontelbare takken door de geheele lever verſpreid, van welke takken ſommige eindigen in de takken der hol-ader met elkander in de lever vereenigt. 2. Veneuſe takken van de hol-ader (*vena cava*) met oneindige takken ook door dezelve verſpreid, die al het bloed van de lever na 't regter hert toe voert; maar zommige takken der poort-ader, die ten leſten zo klein en naauw zyn, datze geen bloed meer voeren, ook door de geheele lever verſpreid, noemt men *pori hepatici* of *pori biliarii*, de galbuizen of galgaten, die van de poort-ader eene zeer fyne water-en galagtige ſtoffe opnemen, lopen te zamen in grootere takken, en deze leſten in een leverbuis (*ductus hepaticus*) van de lever tot het *duodenum* uitgeſtrekt, die in dit gedarmte of in de galblaas alle afgeſcheide gal van de lever voert. Alle deze gemelde bloed- en en galvaten, wanneer ze in de lever ingaan, zyn noch omkleed met een bezonder vlies of rok, genaamt *capſula Gliſſonii*, die op 't aldereerſt van *Gliſſonius* is ontdekt.

Hier

flag-ader / watervaten / galpypen / en een menigte kleine kliertjes / in welke de gal uit het bloed gescheiden werd / en door verscheide pypen na de galblaas en leverleyder gaat. (*p*)

Vrag.

Hier uit blykt, dat de poort-ader door haar feinste takken de gal van 't roode bloed affscheid, en dit is iets bezonders; want 'er is geen bloed-ader in 't geheele lichaam, dewelke eenige vogten zoude affscheiden, (inzonderheid in den ordinaar gezonden stand) want alle affscheiding van vogten geschied anders door de flag-aderen, maar alhier door de *vena portarum*; watervaten zyn hier weinig; ook niet veel zenuwen, daarom ook de lever min gevoelig is.

(*p*) Uit de voorgemelde bloedvaten met byeenkomst der zenuwen en watervaten, wonderzaam onder malkander gemengt en vereenigt, werd de lever geformeert, als *Ruisch* ten eersten heeft beweezen; maar dat de lever ook van kleine kliertjes zy te zamen gezet, als den grooten *Malpighius* wydlopig verhaalt, kan niet door het enkeld aanschouwen, noch door het vergrootglas, noch door inspuiten klaarblykelyk werden ontdekt. Want de rondwerpige lighaamtjes (*corpuscula sphæroidea*) die zig in sommige levers vertoonen, zyn niet in alle, inzonderheid in de gezonde, maar wel in zieke te vinden, ze zyn ook geen klieren. De Ouden meenden, maar zonder fondament, dat de lever van een *gecoaguleerd* bloed aan de bloedvaten aangezet waar gecomponeert, en noemden het *parenchyma*.

Not. Hieruit blykt, dat de lever maar alleen dient, om de gal af te scheiden, en niet om uit de chyl bloed te maken, als de Ouden geleert hebben: dat geen klieren, maar de uiteinden der poort-ader de gal affscheiden: ende dat de lever van vaten en niet van klieren te zamen geweeft is. Zeer veele kwaalen zyn in oude tyden, en nog, met onregt aan de lever toegeschreven. Ook zyn 'er veele leverkwaalen, die ten onregte door het domme volk der Barbiers en Apothekers aan de borst werden

toe-

Vrag. Wat verstaat gy door galblaas en lever-leyder?

Antw. De galblaas is een zakjen / dat aan de holle zyde van de lever hangt / het welk zyn gallig vogt / door eenige buisjes uit de lever ontfangt / en dezelve op zyn tyd in den twaalfvingerigen darm uit looft: dit zakjen heeft van buiten zyn vlies van het peritonæum, van binnen is het vleezig en de binnenste rok is zenuwagtig / en met verscheide kliertjes bekleed.

De leverleyder, ofte ductus hepaticus, is een ander vat / dat van alle oorden des levers zyn getal krygt / en zig in de pyp van de galblaas voegt / makende een gemeenen ductus ofte buis / welke in den voornoemden darm eindigt / in welke zoo van de galblaas als van deze buis de gal gebragt werd. (q)

 Vrag.

toegeëigent, gelyk de inflammatie en Abſces der lever zyn, die gelyk een *pleuris* met zyde-pyn en koors verzelt werden.

(q) De galblaas (*veſicula fellea ſive cyſtis*) is een zakje van groote en gedaante als een hoender-ey; hangt vaſt aan de holle zyde der lever door een gemeen vlies van de penszak en door eenige vaatjes; aldus gelegen tuſſchen de lever en de maag ende den karteldarm, dierhalven ook de maag indien ze vol is van ſpyze, de galblaas drukt, en de gal daar uitperſt in het *duodenum*: maar de maag van de ſpyzen ontlaſt zynde, vergadert de gal in de galblaas, en werd, in die tuſſchentyd, zo lange de maag leedig is, daar in opgehouden, verder bereid, verdikt en bitter; ze heeft 5 vliezen, omtrent gelyk de darmen, ende 1. het ſpieragtige beſtaat uit dwarſe, regte en ſchuinſe ſpiervezelen, en geeft ſommige draden aan den hals van deze blaas, die om denzelven loopende, dienen als een fluitſpier, (*ſpincter*,) om de galblaas te fluiten, op dat de gal eenige tyd in de galblaas, tot meerder bereiding, wierd opgehouden. 2. Het binnenſte vlies *nervea* of *rugoſa*, 't ruige, is voorzien met een menigte uit-

ein-

Vrag. Verhaalt my eens de inwortelingen van de poort-ader?

Antw.

einden der ſlag-aderen (*arteriæ cyſticæ*) die in de holligheid der galblaas eindigen en een galagtige ſtoffe afſcheiden, ende der bloed-aderen, die het feinſte wateragtige uit de galblaas weder te rugge nemen. Gevolgelyk werd een gedeelte van de gal van 't binnenſte vlies der galblaas afgeſcheiden; maar 't grootſte gedeelte van de lever, en gebragt in den leverlyder, (*ductus hepaticus*) en uit deze door den galblaaslyder (*ductus cyſticus*) te rugge in de galblaas, hoewel by Beeſten eenige kleine korte buisjes, *ductus hepatico-cyſtici* of *radices felleæ* genaamt, uit de lever van de takjes der poort-ader in de galblaas ook iets brengen. De galblaas de gal eenige tyd gepre-pareerd en opgehouden hebbende, brengt dezelve, ten tyde de maag van ſpyze vol is, door den *ductus cyſticus*, in den gemeenen galbuis (*ductus cholidochus*) en deze in het *duodenum*, dewyl deze buis met de *ductus pancreaticus* vereenigt, ſchuins tuſſchen de vliezen van het *duodenum*, omtrent een duim langs loopende, doorboort 't binnenſte vlies, en eindigt, met eene opening 3 of 4 vingeren breed onder den *pylorus* in den gemelden darm.

Not. 1. De gal (*bilis*) is tweederley, *bilis hepatica* en *bilis cyſtica*. De *bilis hepatica* is een dunne wateragtige het ſpeekſel gelykende vogt, byna zonder reuk, ſmaak en coleur; vloeit geduurig van de lever door den *ductus hepaticus* en *cholidochus* in het *duodenum*; dient, gelyk het *pancreas*- maag- en darmen-ſap, om de ſpyzen te verdunnen (*dilueeren*).) De *bilis cyſtica* in de galblaas uit de voorige meeſt bereid, en door de warmte en ruſt verandert; (gelyk alle zoete olyen door een zekere graad van warmte en door de ruſt, binnen de tyd van 24 uuren, in eene bittere ſtinkende gallige ſtoffe veranderen) is zeer bitter, geel en olyagtig; beſtaat uit oly, zout, ſleim en water, met elkander naauwkeurig vermengt; dient als een zeep, om de vettige deelen der ſpyzen met de wateragtige ſappen te vermengen, de ſpyzen te ver-

Antw. Zy is geplaatst in den onderbuik / wortelt zig in de lever met verscheide takken / die deszelfs gantsche substantie doorwandelen; ook krygt de galblaas daar een takje af / vorders daalt die met haar stam nederwaards en voorziet de maag / de milt / pancreas, het net / darmscheil / darmen / enz. met zyn takken / die alle uit desselfs stam voortkomen. (*r*)

Vrag. Wat is zyn pligt?

Antw. Het bloed uit de maag / lever / darmen / en andere onderbuiks deelen / tot in de lever te brengen / op dat de gal van de galkliertjes daar afgescheiden werde. Vorders loopt het bloed uit deze poort-ader / door de holle ader na het herte toe.

Vrag. Wat is de milt?

verdunnen, en als een nauurlyke purgatie dagelyke de darmen tot afgang te prikkelen.

2. De gal vloeit niet natuurlyker wyze in de maag; maar werd wel door groote persing der spieren des buiks en des *diaphragma*, onder het braken, uit de galblaas in het *duodenum*, en daaruit door den *pylorus* in de maag gedrukt, en anders niet. Want die bitterheid, die somtyds uit de maag in de mond opgesteigt, is geen waare gal, maar het olyagtige der spyzen, dat door de warmte en rust is bedorven en bitter geworden. Ook komt de boosaardigheid van de mensch uit de gal niet voort. En dat de eene mensch boosaardiger is als den anderen, komt ook uit de meerderheid van gal niet. Ook kan de zagtzinnige zoo veel en groote gal hebben, als de kwaadaardige. Dat men een duif zonder gal noemt is een fabel. De meenigte galziektens is heden ook zo groot niet, als wel in voorige tyden. Want na veele ontdekkingen van vernuftigen werden de verdichtzelen allengskens afgeschaft.

(*r*) Van de poort-ader en deszelfs takken zullen we in 't vervolg byzonder handelen.

Antw. Een lichaam gelegen in de linker zyde agter de maag / aan het middelrift / en niet door de penszak vastgehegt en bekleed. Van koleur rood / somtyds lootverwig; langwerpig / heeft slag-aders / poort-aders / zenuwen en watervaten: de milt is vorders een logtig lichaam vol vliezige blaasjes en celletjes / daar het bloed doorloopt. Zy heeft ook meenigte kliertjes binnen zig / welke dienen om een lympha van het bloed te scheiden / en door de watervaten in de gylbak te brengen. (*s*)

Vrag.

(*s*) De milt (*splen* of *lien*) veel kleinder als de lever; van coleur donker-rood; van gedaante somtyds als een tonge; geplaatst aan de linker zyde van de maag iets agterwaard; beslooten en bewaart van de linker onware ribben: de holle zyde staat na de maag, en de ronde na de ribben toe; is vast aan de maag door de korte bloedvaten (*vasa brevia*) en aan het *diaphragma*; *omentum*, *pancreas* en linker nier, door een vlies van de penszak; ze is ordinair klein, maar somwylen zeer groot en *scirrheus*; de substantie is vaatagtig van een slag-ader (*arteria splenica*) afkomstig als een tak van de *cæliaca*, en van een bloed-ader (*vena splenica*) een tak van de *vena portarum*, dewelke met oneindige takjes door de geheele milt verspreid dezelve uitmaken; de celletjes, tusschen de einden der slag- en bloed-aderen by Kalveren, zyn niet by Menschen te zien; ook zyn hier geen klieren, daar van de milt zoude gecomponeert zyn, door naauwkeurig onderzoek te ontdekken; ook heeft de milt verscheide zenuwen, daar door dezelve doch weinig gevoelig is; en ook watervaten, die na de chylbak lopen; is omkleed van een enkeld vlies van de penszak; ze verdunt, als geduurig van 't *diaphragma* gedrukt, een gedeelte van 't bloed, brengt 't na de lever, vermengt het met 't dikkere bloed, dat van de ingewanden des buiks wederkomt in de lever, opdat zulks bekwaamer mogt door de lever passeeren, geen *obstructie* verwekken, en de gal veiliger doen afscheiden. Edoch

is

Vr. Weet gy een verhaal van de nieren te maken?

Antw. Ja. Daar zynder twee / in elke zyde des onderbuiks een: ze gelyken wel een boon / hebben slag-aders van de stam der groote slag-ader / en aders van de stam der holle ader. Van buiten met de penszak bekleed. Bestaat uit een meenigte pypjes / die van den omkring / na het midden na eenige kliertjes loopen / in welke de pis werd afgescheiden / dese pis loopt dan door pypjes in een vliezige holligheit / datmen het bekken noemt / dat aan de holle zyde van de nieren is. (*t*)

is te bemerken, dat zo wel by Menschen als Beesten, de milt, zonder schaaden of verlies van leven, is weggenomen, gelyk ik zelfs hebbe gedaan, toen ik op de Academie in *Wittenberg* studeerde, aan een Hond, in 't Jaar 1725. in den Winter, dewelke den volgenden Zomer daarna, noch vier jongen heeft geworpen, en ik hebbe byna geene verandering na die tyd, aan dezelve kunnen waarnemen. Dierhalven volgt, dat het eene onnozele onkunde is, dat men voorgeeft, de milt steekt, wanneer tusschen de ribben en het *os ileum*, aan de linker zyde eenige pypen voorkomen, indien de milt veel hooger is, en het *intestinum colon* hier gelegen, waar in deze pynen te zoeken zyn, 't zy dan, dat de milt vergroot en *scirrheus*, van zyne ordinaire plaats, nederwaards geweken, en als dan is dezelve byna zonder alle pynen en gevoel; gelyk ik voor eenige jaaren een groote milt van zes ponden in het *pelvis* by een Vrouw hebbe gevonden. Eindelyk de waare nuttigheid van de milt is wel om bloed van de maags-bloed-aderen te ontfangen. Het is ook een fabel dat de milt de swarte gal zal afscheiden, daar van in de voorige tyden zo veel gedroomt is.

(*t*) De nieren (*renes*) twee langwerpige roode ingewanden, als instrumenten om de pis af te scheiden; 5 a 6 vingeren breette lang, 3 breed en anderhalf dik; zyn ge-

Vrag. Waar blyft dan deze pis?

Antw. Van elke nier loopt tusschen de verdubbe- lin-

gelegen, buiten het *peritonæum*, aan de twee onderste onwaare ribben, ter zyden der lichaamen der bovenste wervelbeenderen der lendenen, naast aan en onder het *diaphragma* (de eene somwylen hooger als de andere) zodaanig, dat de holle zyde, daarin de bloedvaten en water-lyder ingaan, na de lichamen der wervelbeenderen, en de ronde na buiten toe staat; ze zyn van gedaante als een boon; vast aan de onderste ribben; lenden, niervaten, water-lyders, karteldarm en nierdoosjes, ende los en zagte rondom beslooten in veel vet, met een eigen vlies omkleed; werden geduurig, in het aassemen, van het *diaphragma* en de omleggende ingewanden des buiks gedrukt en bewogen, waardoor de pis veiliger werd afgescheiden en de generatie van een steen verhindert; een ieder nier heeft een groote slag-ader (*arteria emulgen. sive renalis*) van de *aorta*, die zich verdeelt in vier, vyf of meer takken, dewelke zig verspreiden met oneindig veel takken door het buitenste gedeelte der nieren, 't bastagtige (*substantia corticalis*) genaamt, van dewelke wederom kleinere worm- of slangsgewyze takjes, die noch bloed voeren en met zeer fyne *veneuse* takjes vereenigt die het bloed van de afscheiding van de pis overblyvende te rugge nemen, hervoortkomen, die wonderzaam door elkander zyn gevlogten, en ten lesten zo naauw werden, datze geen bloed, maar een wateragtige stoffe van het zelve aannemen. Deze slangsgewyze *arterieuse* takjes veranderen eindelyk by continuatie in zeer fyne pisbuisjes (*tubuli urinarii Bellini* of *fistulæ renales*) dewelke buisjes alleen in het binnenste der nieren, 't buizige (*substantia tubulosa*) genaamt, oneindig veel zyn, die door de slag-adertjes afgescheidene pis aanneemen; maar veel van deeze pisbuizen vergaadert zynde, formeeren pyramiedsgewyze lichaamtjes, en eindigen in 7. 8. 9. 10. 11 12. nier-tepeltjes (*papillæ renales*) en deze tepeltjes eindigen ieder met verscheide

linge van de penszak een buis / die men in 't grieks ureter noemt; zynde aan het bekken van de nieren

ſcheide kleine gaatjes in 7. 8. 9. 10. 11. 12. bezondere vliezige buizen van het bekken (*tubuli pelvis*) een ieder buis daar van een tepeltje omvattende. Deze buizen *tubuli pelvis* zeer kort zynde, ſchieten te ſamen in drie groote bnizen, dewelke uitgeſpannen zynde formeeren een kleine platte vliezige holligheid, het bekken (*pelvis*) genaamt, dat zeer gevoelig met veel vet en van binnen met ſleim voorzien, de pis van de gemelde buizen vergaadert, onthoud en in de waterlyder (*ureter*) verder brengt.

Hier uit blykt, dat de pis alleen door de fynſte takjes der ſlag-aderen van het roode bloed werd afgeſcheiden, als *Ruyſch* wel getoont heeft. Want kliertjes, die de pis zullen afſcheiden, als *Malpighius* en andere willen, kunnen niet gedemonſtreert werden; hoewel by ongebore Kinderen en ook by ſommige Dieren, de nier uit veel ſtukken, de klieren na 't uiterlyke gelykende, beſtaat.

Not 1. Verſcheide takjes van de nier-ſlag-aderen loopen door de geheele nier, die tot voeding 't bloed daarna toe brengen, van 't welke veel *lympha* afgaat door de watervaten na de chylbak; bezondere *venen* brengen dit bloed weder te rugge.

2. Al het bloed, van de ſlag-ader in de nier gebragt, werd weder geduurig weggenomen van ontelbare *veneuſe* takjes, door de geheele nier verſpreid, afkomſtig van een groote bloed-ader (*vena emulgens*) zynde een tak van de *vena cava*.

3 Ook loopen 'er verſcheide zenuwen van de *plexus renalis*, uit het *par vagum* en *intercoſtale*, door de gantſche nier, waar door de nieren zo gevoelig zyn, en met andere deelen zo groote gemeenſchap of communicatie hebben.

4 Het bekken, in de nier, aan de holle zyde geplaatſt, allengskens naauwer, verandert by continuatie in de pislyder (*ureter*) by ieder nier een; dewelke is een dikke ſterke vliezige buis of canaal, te zamen gevoegt van drie vliezen. 1. Van buiten van een vlies van de penszak. 2. Van een ſpiervezelig in 't midde, 't welk zig kan ſterk en

vast vereenigt / in welke de pis uit de nieren in het bekken loopt.

Vrag. Wat is de blaas?

Antw. Een vliesagtige holligheit tusschen de darmbeenen / en den endeldarm geplaatst / aan welkers zyden deze pisbuizen schuins werden ingeplant / waar door de pis tot in de blaas toe loopt / en aldaar zo lange bewaart werd tot ze op haar tyd moet uitgeloost werden. (*u*)

Vrag.

naauw toe trekken, en is met een teer *celluleus* vlies voorzien. 3. Van binnen van een zenuwagtig (*nervosa*) met klapvliezen voorzien, aan welke zig van binnen geduurig een sleim van de kliertjes aanzet, tegen de scherpe pis. Door deze vliezen verspreiden zig veel *arterien*, *venen* en *nerven*, daarom ook de *ureter* zo gevoelig is; loopt onder het *peritonæum*, iets gebogen, tot onder en agter in de waterblaas, omtrent twee vingeren breedte van deszelfs *sphincter*, en (een ieder twee vingeren breedte van een ander) doorboort het buitenste vlies van de waterblaas, en een vinger breed tusschen de vliezen lopende, doorboort (als een rond langwerpig lichaamtje) het binnenste vlies, en eindigt met een kleine opening in de blaas. Dierhalven de waterblaas van de pis vol en opgespannen zynde, drukt het einde van den *ureter* te zamen, dat geen pis uit de blaas in den *ureter* kan te rugge lopen; maar door den *ureter* uit de nier in de waterblaas kan de pis altyd vry doorgaan, zo lange hier geen belettende oorzaak is.

(*u*) De waterblaas *vesica urinaria*) een vliezige zak of holte, van gedaante als een peer; onthoud by Mannen ordinair wel een of twee pond vogt, na verscheide lichaamen, nu min nu meer; en by Vrouwen noch meer; is gelegen beneden in het bekken, tusschen de ongenaamde beenderen en het *os sacrum* en *coccygis*, onder het *peritonæum expansum* naast aan het *os pubis*; met de punt of hals (*collum* of *cervix*) na beneden, en met het ruime gedeelte de grond genaamt (*fundus*) na boven; is vast gehegt

Vrag. Wat zyn de Renes ſuccenturiati?

Antw.

hegt aan het ſchaambeen door de penszak, aan den navel door den *urachus*, aan het *inteſtinum rectum* by Mannen, en aan de moederſcheede by Vrouwen. Heeft vier vliezen. 1. Het buitenſte van het *peritonæum*. 2. Daar naaſt het *celluleus* vlies. 3. Het ſpiervezelige, meeſt uit lange en dwarſe draaden geweeft (*protruſor urinæ* genaamt.) 4. Het binnenſte zenuwagtig, welk van binnen met een ſleim tegen de ſcherpe pis dienende is overtrokken. Tuſſchen en door deze vliezen loopen ſlangsgewys (*reptatu ſerpentino*) verſpreide bloedvaten van de *arteriæ* en *venæ hypogaſtricæ* en *hæmorrhoidales*; zeer veel zenuwen van het *os ſacrum* meeſt alle afkomſtig, geven een groot gevoel aan de blaas; ze is voorzien van een ſluitſpier (*ſphincter veſicæ*,) dewelke met boogsgewyze draaden (daarvan ſommige van de *muſculi levatores ani* ſchynen afkomſtig te zyn) onder de regte draaden rondom den hals der blaas loopt en dezelve ſluit, op dat de pis niet geduurig kan uitloopen: ook ſchynen verſcheide ſpier-draaden van het ſpier-vlies der blaaze om dezen gemelden *ſphincter* te loopen, die dezelve mede doen ſluiten; hoewel ik geen een Schryver weet, die dit heeft aangemerkt. Hier uit kan men verſtaan, hoedanig de waterblaas al te veel van de pis, die men te lange ophoud, opgeſpannen zynde, de *ſphincter* door de ſpieragtige draaden werd toegetrokken, dat men door geene perſing het waater loſſen kan, 't welk de Autheurs toeſchryven aan het ſpier vlies, dat te veel verſlapt zy, daar doch hier notoor de *ſphincter* te ſterk is toegetrokken, en door de perſing niet kan werden overwonnen: gelyk we dit zelve obſerveeren aan de maag, die van veel ſpyze of winden opgevult en wyd opgeſpannen, de twee openingen, door de ſpierdraaden rondom deſelve loopende, doet ſluiten, dat door alle geweld en moeite niets daaruit kan werden geperſt, gelyk we boven hebben aangeweezen; maar, wanneer in den gezonden ſtaat, met onzen willen, door tezamentrekkinge des *diaphragma* en der ſpieren des buiks, de ingewanden op de blaaze vol van water zynde werden gedrukt, werd de blaas te zamen

Antw. Dat zyn twee klieren / boven elke nier een /

men gedrukt, deszelfs *sphincter* van 't water verweidert, en het begin van de schaft door de twee *musculi transversi* en een *triangularis* verweidert, en aldus loopt al de pis, zo lange de persing duurt, door de pisschaft uit de blaas na buiten. Daarna sluit zig de *sphincter*, en de twee *musculi acceleratores* trekken 't begin van de schaft, *bulbus urethræ* genaamt, weder te zamen, en drukken of spuiten de overige pis al uit de pisschaft.

II. Deze pisschaft (*urethra* of *meatus urinarius*) is by continuatie een vliezige buis van twee vliezen, tusschen welke een sponsagtig liehaam, van de vliezen der blaas afkomstig; besmeert van binnen van een fleim uit de klieren van *Morgagnus Littrius* en *Cowper* tegen de scherpe pis. Is by Vrouwen byna regt, en twee vingeren breedte lang, eindigt onder de kittelaar, tusschen de *nymphæ*; maar by Mannen, als een Latynsche S. gebogen, omtrent een span lang, van de *sphincter* van de blaas nederwaards lopende, en weder opwaards krom onder het schaambeen door, en verder krom voor- en nederwaards tot in het hoofd van de *penis*.

III, Not. I. De pis (*urina*(een groot voorwerp tot voordeel der Piskeikers en tot bescherming van hunne onwetenheid (*asylum ignorantiæ*) is veelderly:

1. *Na veel* waterdrinken, dun, wateragtig en veel, byna zonder reuk, smaak en coleur.

2. *Maar wanneer* de chyl met 't bloed is vermengt, is de pis minder, scherper, zout en iets stinkend.

3. *Wanneer* de chyl reeds in bloed is verandert, is de zelve noch minder, rooder, scherper, zouter en meer stinkend.

4. Ten lesten die, na verloop van uuren of dagen, dat men geen spys noch drank genomen heeft, is zeer weinig, heel scherp, hoog rood, zout, brandig en zeer stinkend.

Not. II De pis bestaat van water, aard, zout, dat het *Sal armoniac* naby komt, en oly, 't welk aan de pis de *coleur* geeft, alles naauwkeurig met malkander vermengt, ook is 'er misschien een *spiritus*, vlug zout of een vlug oly in, dat de reuk geeft.

De

een / met aders / ſlag-aders en zenuwen voorzien / ge-

De pis is in verſcheiden ziektens zeer verſchillende, en in ziektens, die veel verſchillen, ſomtyds de eene gelyk de andere.

In 't begin by wonden, *fracturen*, ontledingen, kneuzingen, gezwellen, *ulceratien*, en in alle de *herniæ* is de pis natuurlyk niet van de gezonde verſchillende.

In de lues venerea, die zonder gonorrhæa, is de *urin* gelyk de gezonde.

In alle afgaande koorſzen is buiten de *paroxysmus* de *urin* gelyk die in den gezonden ſtaat.

In alle krampagtige ziektens vinden we een klaare waterige pis, die gelyk is van een gezond Menſch, die veel water heeft gedronken.

In de ontelbaare oogziektens, die zonder ontſtekinge zyn; in de oneindige oorziektens, die zonder koorsze en inflammatie zyn; in de mondziektens zonder koorsze; in kromme halzen, in ſchieve leden, in de bochels; in kromme beenderen, in de *anchyloſis*, in *de tophi*, *exoſtoſes*, *caries oſſis*, en *ſpina ventoſa*. in alle *ſcirrhi*; in de lammigheid in een of meer deelen, in veele ziektens van de huid, inzonderheid in de *ſcabies* en zeere hoofden der Kinderen; en in noch andere oneindig veele ziektens meer, is de pis gelyk die van een gezond Menſch.

In ſwangere Vrouwen is de pis gelyk die van een ander Menſch en niets verandert.

In alle beete koorſzen, met of zonder ontſteeking, is omtrent gelyke pis.

In alle ontſteekingen van de inwendige deelen des hoofds, hals, borſt of buiks, is byna een en dezelve *urin*.

In alle beete koorſzen, wanneer de verandering of *criſis* komt, is de *urin* troubel, dik, met veel *ſedimentum* op den bodem, en dierhalven ook omtrent gelyk.

Waar blyven nu onze Piskeikers, 't zyn Meeſters of Jongens, met hunne experte probate complete kunſt, of, dat ik liever zegge, bedriegery? die zig publyk durven onderſtaan alle de ziektens uit 't aanzien van de pis te prognoſticeeren. Het is klaarblykelyk te zien, dat ze alle be-

gemaakt om 't lympha te scheiden. (*w*)

Cap.

bedriegers zyn. Inzonderheid, wanneer men considereert, dat ook de beste Waterkeikers geheel en al onkundig zyn in de *Anatomie*, *Chirurgie*, als ook in de zogenaamde *practyk der Medicynen* Dierhalven ook dezelve als onkundige, als bedriegers, als moordenaars, als die maar om geld en gewin, door eene *subtile* bedriegery, tot groot nadeel en bederf van onze Kunst, en van de arme onkundige lyders, de pis bezien, moeten aangemerkt, en na de algemeene wetten der natuur niet getolereert werden, gelyk in andere Ryken en inzonderheid in Duitsland geschied. Dit alles bewyst 't vernuft en ondervinding.

(*w*) De nierdoosjes (*Renes succenturiati*, *glandulæ renales*, *capsulæ atrabilariæ*) gelegen boven de nieren aan het *diaphragma*, en vast aan de nieren door haar eigen vlies, zyn twee geelagtige platte klieren van verscheide gedaante en groote; in 't midde met een kleine holligheid, daar in een bruine zoutagtige vogt is onthouden, dewelke werd afgescheiden door de slag-aderen (*arteriæ atrabilariæ*) die door de nierdoosjes verspreid, en verder gevoert, als waarschynelyk is, door de watervaten in de chylbak, tot verdunning des *chyls*, of door de *venæ atrabilariæ*) in het *veneuse* bloed, 't welk van de nieren te rugge komt, om zulks te verdunnen, als *Boerhaaven* wil. Want hier is tot noch toe geen buis (*ductus excretorius*) ontdekt.

Een zeldzaame en merkwaardige Aanmerking.

Aldus hebben we, zo veel moogelyk geweest is, in 't korte betoont alle de ingewanden des onderbuiks na hunne maakzel, plaatzen, aanhegtingen, groote, gedaante, gebruik enz. maar uit de volgende aanmerking zal blyken, hoe dat de ingewanden. somtyds tegen natuurlyk vergroot zynde, byna den geheelen onderbnik innemen. Het is bekend, dat de lever, milt, *pancreas* of 't *mesenterium*, *scirrheus* en zeer vergroot, van hunne natuurlyke plaatze weiken, de andere ingewanden wegschuiven en den ganschen buik byna innemen.

Een ieder weet, dat de *uterus* van 't kind *placenta* en

vogt aangevult, somtyds tot in de hertkuil opklimt, de ingewandenwegschuift en voordezelve in de plaats komt.
Het zelve is bekent van de waterblaas,die vol van pis is.
Ook heeft den Geleerden *Cantius* in zyn boek, IMPETUS ANATOMICUS genaamt, ten eersten gedemonsteert, dat de maag van spys of drank volgevult, met zyn bodem zig iets voor- en opwaards omkeert.
Maar dat de maag in een levend lichaam kan zodanig vergroot en opgeblaazen werden, dat ze alle darmen en 't *omentum* wegschuift, en met den *pylorus* tot aan 't schaambeen toe gaat, is van niemand, zo veel my bekend is, tot heden gedemonstreert, hoewel ik veele *Autheurs* hebbe nagelezen, maar ik hebbe zulks allereerst in een kleinen Hond ontdekt. Want, in 't Jaar 1732 in de maand *Augusty* gaf ik aan een klein Hondeken twee maanden oud, des morgens in, nuchteren, een lepel vol franschen Brandewyn (om te probeeren, of, na het gemeen gevoelen, 't groejen daar door konde worden belet) 't welk ik meermalen hadde gedaan, maar niet in zo groote quantiteit. Aanstonds daarop kreeg dat Hondeken groote benauwtheid, hoesten en trekkingen; de kweil liep hem uit den mond; het zoude braken, maar konde niet; de buik zwol dik op; ik gaf hem raapoly en water, maar het konde niets nederslokken; eindelyk kwaamen daar by *convulsiones*, en volgens eene stilte als een *apoplexie*, en daar op de dood noch aan denzelven avond.
Ik bevond de buik dik, hard en als een trommel of wind-buik opgespannen, en, zeer nieuwsgierig om te weeten, wat oorzake hier eigentlyk van zo een schielyke dood geweest was, deed ik een sneede van het borstbeen tot aan het schaambeen, door alle bekleedzels des buiks. Maar buiten verwagting, kwam hier geen net nog darm ten voorschyn, maar een deel opgespannen als een zak vol wind. Ik oordeelde dit de maag te zyn, en sneed langs nederwaards 't buitenste vlies daarvan door, op dat ik door deze lange sneede daarna regt konde weeten, hoedanig de maag hier waar gelegen, ik woude dezelve daarop uittrekken, maar dewyl ze zo vast beklemt waar, konde ik niet. Zo sneed ik noch van de navel na de wer-
vel-

Cap. VII. Van de Mannelyke en Vrouwelyke Teel-leeden. (x)

Vrag. Hoe veel rokken omkleeden de Mannelyke Ballen? Antw.

velbeenderen toe wederzyds de bekleedzels door, om ruimte te maken en grooter opening te hebben, maar daar verscheen nog geen net nog darm, daarop konde ik de maag uittrekken, en ik bevond de *pylorus* of regter opening van de maag onder het schaambeen geweken, en de linker aan 't *diaphragma*, en de voorste zyde van den boodem by de navel, alle darmen en 't net waren agterwaards gedrukt na de lenden toe, de beide openingen der mage zo gesloten, dat ik ook met sterk drukken niets konde, nog onder nog boven uitdrukken; in de dunne darmen waar iets wind, de dikken waren zodanig naauw geslooten, dat ze geen lucht door het inblaazen uit de dunne aannamen. De flokdarm waar slap zonder wind, ik konde uit de flokdarm en ook uit het *duodenum* met groot geweld iets lucht in de maag inblazen, maar niet meer blazende, sloten de openingen zig weder, en de maag bleef vol wind; ook waar een weinig vocht daarin. Ik sneed daarop af het *duodenum* naast den *pylorus* zonder binden, en zo ook den flokdarm Ik drukte de maag, maar ik konde ook zo byna geen lucht daar uitpersen. Ik hebbe dezelve vol lucht zonder binden laten opdroogen. De maag uitgesneeden zynde, waar omtrent zo lang en zo dik als de geheele Hond geweest. Dit ziende en my verwonderende, gedagte ik, dat by Menschen na ingenomen gift of giftige Medicynen en spyzen, dit zelve geschiede, en ik gelove, dat uit dit geval verscheide ongemakken, die anders verborgen zyn, kunnen klaarblykelyk gekent worden, waar van ik hier wegens de korte, niet spreken kan.

(x) *Van de Teeldeelen der Mannen.*

De Teeldeelen by Mannen zyn de ballen (*testiculi*) met de bloedvaten en opperballen (*epididymides*,) het af-

Antw. Deze zyn of gemeene of eigene. De gemeene zyn, de huid, met het vlies dartos, die het zakjen uitmaken, in welke de beide ballen zyn besloten. (y) De eigene zyn, welke yder bal in 't byzonder heeft, de uiterste is het schedevlies, de volgende na binnen toe, het roode vlies, en het alderbinnenste, het witte vlies, dat de bal aldernaast is. (z)

D Vrag.

afvoerende vat (*vas deferens*) de zaadblazen (*vesiculæ seminales*) de voorstaander (*prostata*) en de *penis*.

(y) De balzak (*scrotum*) is een dubbelde zak, daarin de twee ballen zyn onthouden; van buiten met hair bezet; bestaat 1. Van de gemeene huid. 2. Van een spiervezelig vlies (*membrana musculosa*) *dartos* genaamt, het welk het *scrotum* in tweën verdeelt, het tusschenschot (*septum*) door haar verbubbeling formeerende, daar de naad is, en aan de huid vast zynde, het geheele *scrotum* doet inkrimpen. Is van binnen voorzien van vet, daarin de balletjes zacht geplaast zyn, 't welk zeer aangroeit en 't geheele *scrotum* vervult, wanneer de balletjes zyn weggesneeden. Neemt de bloedvaten van de *vasa hypogastrica* en *pudenda* en de zenuwen van die van t *os sacrum*.

(z) Een ieder bal is omkleed van drie bezondere vliezen. 1. Het buitenste, het roode vlies, spiervezelig, *musculus cremaster* genaamt, omtrent als een zak, maar niet volkomen zo, beginnende met sommige draaden van vooren van 't *os ileum*, eindigende voor en op zyde in de *tunica vaginalis*, en met sommige voor van het *os pubis*, dewelke agter na de bal toe lopen, en de *tunica vaginalis* omvatten, omvat aldus de bal, en zig afkortende, trekt dezelve opwaards en te zamen, en drukt 't zaad uit in het afvoerende vat. Ik hebbe gezien verscheide, datze door deze spier de balletjes konden vrywillig tot op 't *os pubis* trekken. Binnen deze spier stellen sommige een vergaderinge van water, *hydrocele* by hen geheeten, edoch valsch, want dit geen volkomen digt vlies is en aldus geen water onthouden kan. 2. Het scheedevlies, *tunica vaginalis*, afkomstig van

't bui-

Vrag. Wat zyn de ballen?

Antw. Twee klieren/ die uit de verlengde pypjes der slag-aderen gemaakt zyn/ en wonderlyk door malkanderen loopen/ en eindelyk boven de bal komende met verscheide kronkelen de opperkloot uitmaken/en een vat uitmakende/ loopt dat vat met zyn zaad na de zaadblaasjes/ die achter de blaas leggen/ om te zyner tyd door de schoot uit te loozen. (*a*)

Vrag. Hebben de ballen ook eenige vaten?

Antw. Ja. De slag-aders komen beide van de stam/ boven omtrent onder de nier-slag-aders/ de aders komen mede van de stam der holle ader in de regter zyde/maar in de linker van de nier ader/ welke beide zig met malkanderen vereenigen/ en tusschen de verdubbelinge van de penszak/tot in de ballen en opperklooten loopen. (*b*)

Vrag.

't buitenste vlies van 't *peritonæum*, 't welk van de ringen des buiks nedergaande, en de zaad-vaten omvattende, genaamt werd *processus peritonæi*, maar om de bal *tunica vaginalis*; dit vlies gaat rondom den bal, en daaraan niet als na boven toe vast, en aldus rondom denzelven los, en hier in is zo dikwils een vergadering van water waargenoomen. 3. Het witte vlies (*albuginea*) is nog dubbeld, peesagtig, vast en sterk, rondom de bal naauw gespannen. van dit vlies gaan op alle punten de bloedvaten en zenuwen met oneindige takken in 't buitenste gedeelte van de bal, en verder na binnen toe, gelyk van de *pia mater* in de hersenen.

(*a*) De ballen (*testes*, *testiculi* of *Didymi*) zynde langwerpige lichaamen, opgehangen aan de zaadvaten en vliezen in de balzak, en daarin van binnen vastgehegt door 't vetvlies. Zyn geen klieren, maar vaatagtige lichaamen, van bloedvaten, zaadpypjes en zenuwen te zamen gevoegt, en omkleed met vliezen, hoewel ze onkundigen als klieren voorkomen.

(*b*) Want de zaad-slag-aderen (*arteriæ spermaticæ*) dienstig

Vrag. Wat zyn voorstanders?

Antw. Twee klieren/ aan de zyde van de krop

der

stig om het zaad in de ballen af te scheiden; afkomstig *ordinair* voor van de *aorta*, aanstonds onder de nier-slag-aderen, doch somwylen de linker van de linker, nier slag-ader, en beide ook wel van de *arteriæ hypogastricæ*; zyn zeer naauw, nemen maar weinig bloed aan; lopen, met de zaad bloed-aderen of *venæ spermaticæ* (die van de hol-ader, of de linker, van de linker nier bloed-ader ontstaan) vereenigt, schuins nederwaards (beide in een gemeen scheedje beslooten) tusschen de verdubbeling van 't *peritonæum*, over de *musculus psoas*, en *ureter*, tot in de liesche boven het schaambeen, alwaar dezelve met het af-voerende vat van 't buitenste vlies van 't *peritonæum* (*processus peritonæi*,) worden omkleed en omvat, en door de twee gaaten van de twee schuinse spieren des buiks, die men de ringen (*annuli*) noemt, doorgaan. Want de zaad-vaten als de *arteriæ* en *venæ spermaticæ*, het *vas deferens* van 't *processus peritonæi* te zamen als in een bundel gebonden, lopen nederwaards. 1. Byna een vinger breed ver onder de onderste draden van de dwarse spier des buiks. 2. Door 't spieragtige gedeelte van de schuins opklimmende spier, wanneer de spiervezelen van een wyken, en verder nog een weinig nederwaards. 3. Door een ovaal ringetje of gaatje in het peesagtige van de schuins nederdalende spier, loopen verder nederwaards over 't *os pubis*, onder de huid in het vet, tot aan de bal toe. Zodaanig is van binnen de plaats, daar de zaadvaten uit de buik na buiten toe loopen, maar met het binnenste vlies van de penszak bedekt, en de ringen sluiten zig in de gezonde staat, dat de darmen niet doorschieten.

De *arterien* in hunnen loop vereenigen zig dikmaals met de *venen* door de *anastomoses*, en inzonderheid by 't net-wyze of pyramiedsgewyze lichaam (*corpus pampiniforme* of *pyramidale*) het welk is, als een net van ontelbare kleine *venen* gevlogten, even boven de bal, en spuiten zodanig altyd 't bloed in de *venen*; maar de *arterien*, gelyk

ook

der blaas / alwaar de pisschaft begint: deze loozen door

ook de *venen*, na aan de bal komende verspreiden zig met sommige takjes in de opperkloot en met de meeste takken rondom in de bal zelfs. Wanneer de *arterien* door 't witte vlies in de bal gaan, verdeelen ze zig in ontelbaare takken, die zo klein zyn als hairtjes, en zo naauw, dat ze geen bloed, maar de fynste stoffe van 't zelve aannemen; en door 't geheele uit- en inwendige gedeelte van de bal verspreid, en zodanig de bal formeeren. Dewelke kleine vaatjes schynen te zamen te loopen in grootere vaatjes, en deze eindelyk, met ontelbare gaatjes, in een groot vat, (*corpus Highmori* genaamt,) 't welk het afgescheide zaad uit de kleine vaatjes ontvangt, en door 5 of 6 kleine vaatjes verder brengt in de opperkloot (*parastata* of *epididymis*) dewelke van gedaante langwerpig, als een Zydworm, boven op de bal, en aan dezelve vastgelegen is; maar als een vat, 't welk slangsgewyze te samen gebonden, eindigt in 't afvoerende vat, onthoud, bereid, en voert 't zaad in het afvoerende vat.

Het welk afvoerende vat (*vas deferens* of *ejucalatorium*) by ieder bal een zynde, een zenuw gelykende witte sterke buis, in 't begin en midde zeer naauw, na de blaas toe ruimer, en op 't einde zeer naauw, dat 'er geen zaad vrywillig in de *urethra* kan loopen, is zeer oneffen, en overal met holtens voorzien; bestaat uit twee vliezen, 't binnenste zenuwagtig, 't buitenste spieragtig; begint aan de opperkloot, loopt over 't *os pubis* in de pisschaft en zaadblaas, zodanig, als de *ductus hepaticus* by de lever in 't *duodenum* en galblaas eindigt, dat dezelve 1. regt uit loopt een ieder met een byzondere opening, en aldus deze twee met twee openingen in de pisschaft, dewelke twee openingen te zien binnen in de schaft, in 't begin, op een verhevendheid, (*caruncula*) dewelke men *caput gallinaginis* of het haanen-hooft noemt, 't welk spongieus, de twee gaatjes ook doet sluiten. 2. Maar kromt zich ook om een ieder en loopt in de zaadblazen; kan zodanig het zaad, dat in de bal afgescheiden,

van

door verscheide pypjes eenig vogt in de schaft / wanneer
D 3 neer

van de opperkloot, wanneer de natuur 't vereischt, brengen immediaat in de *urethra*, of te rugge in de zaadblaazen.

De zaadblazen, (*vesiculæ seminales*) twee zynde, omtrent drie vingeren breed lang, en een dik, agter en iets op de zyden van de hals van de waterblaas gelegen, tusschen de blaas en endeldarm; en door hunne vliezen daar aan vastgehegt; zyn by de Honden niet te vinden, als CHESELDEN ook meld; zyn twee vliesagtige en blazen gelykende holtens, vol van kleine celletjes of blaasjes, die alle in een blind darmtje konnen uitgerekt worden; zyn gecomponeert. 1. van een vaatagtig en spiervezelig vlies; 't welk de celletjes formeert, daar van deze alle haare te zamen trekkende kragt hebben. 2. Van een vlies van de penszak, waarmeede zy bekleed zyn; ook loopen 'er verscheide draden van de *musculi levatores ani* om deze zaadblaazen, gelyk ook om de *prostata*, om dezelve te zamen en 't zaad uit te drukken. Een ieder zaadblaas formeert met het afvoerende vat een gemeene buis, dewelke eindigt in de *urethra*, met eene opening, en zodanig de twee afvoerende vaten en de twee zaadblaazen twee gemeene buizen, dewelke met twee openingen dusdanig eindigen in de *urethra*, en aldaar in het hennenhooft, als wy reeds by 't afvoerende vat gemeld hebben, niet tegenstaande LEAL LEALIS tegenspreekt.

Zodanig zien wy, dat het zaad door de slag-adertjes (*apices arteriosi capillares*) in de ballen word afgescheiden, in 't *corpus Highmori* verder bereid en verdikt, en in de opperklooten, afvoerende vaten en zaadblazen verder gevoert, hier in opgehouden en nog meer bereid, tot dat het op zyn tyd word uitgeworpen; want by de ballen en opperklooten by de afvoerende vaten en zaadblaazen zyn kleine adertjes en watervaatjes, die geduurig 't wateragtige, van de afgescheide vogten wegneemen, en in groote bloedvaten voeren, waar door de afgescheide vogt, of 't zaad in de gemelde deelen moet worden geprepareert.

Ook

neer het zaad uit de twee openingen / die men het
hen=

Ook is 't waarſchynlyk. dat by die geenen, dewelke geen zaad door de pisſchaft nog ontlaſten, 't zelve door de gemelde watervaatjes en adertjes van de ballen, opperballen, afvoerende vaten en zaadblaazen wederom word weggenomen, en gevoert in de bloedaderen, met het bloed vermengt, door 't geheele lichaam gevoert, en een groote verandering en kragt in 't zelve veroorzaakt. Merkt dat verſcheide watervaten van de ballen na de lieſch-klieren toe loopen, waar uit wy verklaaren, hoedanig na een *teſticulus veneris* een *bubo* ontſtaat, enz.

Gelyk de *arteriæ ſpermaticæ*, zoo ook de zenuwen van de *plexus lumbaris* en van 't laaſte paar van 't *os ſacrum* afkomſtig, worden verſpreid door de geheele ſubſtantie der ballen, en eindigen na alle gedagten in de kleine zaadbuizen, in dezelve een zeer teer en fyne, het zenuwſap gelykende, ſtoffe afſcheidende. Diergelyken zenuwen ſchynen ook in de *epididymides*, afvoerende vaten en zaadblazen te eindigen, en dezelve ſtoffe af te ſcheiden. Dierhalven ook na veel verlies van zaad het lichaam zoo word ontkragt, dat een volkome teering daarvan ontſtaat, als HIPPOCRATES reeds heeft aangemerkt; en by aldien de ballen worden weggenomen, ontſtaat een groote verandering in het geheele lichaam, dewyl als dan van zulke feine ſtoffe niet en kan onder 't bloed vermengt en aan de vaſte deelen aangezet worden.

Zodanig is 't zaad (*ſemen*) een van de allerfeinſte en zuiverſte ſtoffe, 't welk van 't *arterieuſe* bloed of ook door de zenuwen word afgeſcheiden; het is leimig, gelatineus, asgrauw van coleur, en dik waarindoor het vergrootglas van LEEUWENHOEK ten eerſten veel millioenen van onbegrypelyke zeer kleine beesjes, wormtjes of ſlangetjes als ſwemmende zyn ontdekt, dewelke van CHESELDEN, HARRIS en VALLISNERUS met hoofden en ſtaarten zyn afgebeelt; (dog dit is nog onzeker,) word eindelyk wel bereid en met levendige wormtjes begaaft zynde, ten
tyde

hennen-hooft noemt / werd uitgeperst / het welke uit de zaadblaasjes komt. (*c*)

Vrag. Hoe is de Mannelyke Roede gemaakt?

Antw. Haar meeste lichaam bestaat uit twee ligt-opspannende lichamen / die men de zenuwagtige lighamen noemt / vol van vlezige celletjes en holletjes /

tyde van de vermenginge uitgeworpen in de *urethra*, door 't te zamen trekken van de *musculus cremaster* uit de *testiculi*, en door afkorting der spieragtige draaden uyt de *vesiculæ seminales*, dewyl de ballen en zaadblazen alzoo worden t'zaamen gedrukt; ook word met 't zelve, indien het word uitgeworpen, vermengt een witte fleimige vogt van de *prostata* of voorstander.

(*c*) Dewelke *prostata* is maar een klier (niet twee) als een walnoote groot, van gedaante als een hert of een kegel, geplaast aan den hals van de waterblaas; omgeeft rondom het begin van de pisschaft; met de punt na vooren toe; is t'zamen gevoegt van tien, elf of twaalf klierige lichaamtjes, (een ieder weder van veele kliertjes gecomponeert) dewelke met 10, 11 of 12 buisjes en met even zo veel gaatjes rondom het hennen-hooft, om de twee gaatjes der afvoerende vaten, eindigen in de schaft; werpt het vogt uit, ten tyde het zaad word geloft, door de spiervezelige draden, die rondom de voorstaander lopen. Misschien word ook door de drie klieren van COWPERUS, door de eene groote klier van LITTRIUS (die rondom de schaft als een circul loopt) en door verscheide klieren van MORGAGNUS, ook een sleim uitgeloft, en met het zaad vermengt. In deze gemelde klieren en in de voorstaander, is meer een *gonorrhœa* te zoeken, als in de zaadblaazen en het zaad.

Dus verre hebben wy van de zaadbereidende vaten (*vasa præparantia*) gemeld, nu komt ons nog voor een voornaam gedeelte, 't welk 't zaad daar van daan in de lyfmoeder brengt, 't welk is de mannelyke roede (*penis*, *membrum virile*, *priapus*, *mentula*, *colis*, *virga*,) Men verdeelt hem in de *penis* zelfs, in het hoofd en in de schaft.

jes / die op zyn tyd vol bloed loopen; beginnende van de schaambeenen / en eindigende in het hooft der Roede. Onder dezelve loopt een opene buis / die men urethra of pisbuis noemt / komende uit de blaas / door welke de pis na buiten passeert / aan het eind dezer schaft en zenuwagtige lichamen is het Roedenhooft / het welk / gelyk als ook de geheele Roede / met vel overdekt is; dog het vel over het Roedenhooft / werd voorhuid genaamt. (*d*)

Vrag.

(*d*) 1 De *penis* vastgehegt door het *ligamentum Vesalii* aan 't *os pubis*, by de kraakbeenige vereeniging; bestaat van twee sponsagtige lichaamen, (*corpora spongiosa* of *cavernosa*) die vol zyn van sterke cellen, en de cellen van sterke peesagtge vliezen, in dewelke cellen de *arterien* en *venen* met hunne uytenden eindigen: ook correspondeeren alle cellen met malkanderen door gaatjes, dese sponsagtige lichaamen ontstaan onder van 't schaambeen, loopen byde naast malkander tot in 't midde van 't hooft van de *penis*, zy zyn van een gescheiden door een tusschenschot, (*septum*) 't welk een sterk vlies is, doorboort met gaaten, die het bloed uit het een in het ander doorlaten; en omkleed beide met een vast peesagtig vlies; de *penis* heeft slag aderen (*arteriæ pudendæ*) van de *iliaca interna*, door 't midde van ieder sponsagtig lichaam een langs loopende, en bloedaderen, (*venæ pudendæ*) dewelke zyn takken van een groote bloedader, met klapvliezen voorzien, die op de *penis* met wonderzame netwyze vereenigingen verder onder de huid langs loopt onder het *os pubis*, verdeelt in twee takken, die in de *vena iliaca* inschieten; begaaft van zenuwen van 't *os sacrum*, en van watervaten; is eindelyk omkleed met vet en de gemeene huid, dewelke huid om 't hooft van de *penis* verdubbeld, en binnewaards gekeert, het *præputium* ofte voorhuid met het riemtje (*frænulum*) formeert, maar zeer dun en glad, verder loopende omgeeft 't hoofd. Het *præputium*, gelyk ook het hoofd van de *penis*, inzonderheid om de kroon, is voorzien van verschei-

de

de kleine kliertjes of ſleimbuisjes (*glandulæ odoriferæ Tyſonis* of *cryptæ*) die hier geduurig een ſleim afkleinzen; de *penis* heeft eindelyk twee ſpieren (*muſculi erectores*) afkomſtig van 't *os iſchium* wederzyd tuſſchen derzelver *tuberculum* en 't ſponsagtig lichaam, eindigen, een ieder op zyde in 't *corpus cavernoſum*, werkende, trekken de *penis* opwaards na het *os pubis*, drukken alzoo de groote *vena*, waar door 't bloed, uit de ſlag aderen geduurig toegevoert, door de *vena* niet kan te rugge loopen, dringt alzo in de cellen, ſpant en vervult dezelve en doet de roede ſtyf oprigten, hoewel SHELHAMMER hier veel tegenſpreekt; maar by aldien de ſpieren ſlap worden, en de *vena* van de drukking vry is, loopt 't bloed uit de *arterien* en cellen in de *venen* en verder, en alzoo word de roede ſlap.

2. *Het hoofd der roede* (*glans* of *balanus*) is geformeert van binnen van de twee ſpongieuſe lichamen der roede, maar van buiten van 't ſponsagtig lichaam van de ſchaft, 't welk hier over uitgeſpannen is. Is voorzien met zeer veel zenuw-tepeltjes, tot de kitteling dienſtig.

3. De pisſchaft (*urethra*) daarvan wy te vooren iets gemeld hebben, is geplaaſt in een lange groef onder tusſchen de twee *corpora ſpongioſa penis*; is in het begin by de *proſtata* ruim en wyd, en genaamt *bulbus urethræ* of de bol van de ſchaft; is te zamen gevoegt van twee vliezen, tuſſchen welke een hol bezonder ſponsagtig lichaam, met bezondere ſlag-en bloed-aderen voorzien; is van binnen doorboort met oneindig veel kleine gaatjes van klierbuizen en uiteinden der *arterien*; want zy heeft tuſſchen de *muſculi accleratores* en *bulbus* twee langwerpige klieren (als boven) van COWPER; en in de bogt, onder 't ſchaambeen, tuſſchen het ſponsagtige lichaam in, nog een ronde klier van COWPER; en tusſchen de twee vliezen van de pisſchaft, naaſt de *proſtata* nog een circulwyze klier van LITTRIUS; ende nog verſcheide kleine klieren van MORGAGNUS. De *muſculi acceleratores*, die het begin of *bulbus* van de ſchaft te zamen drukken, en de pis, zaad en klierenſap uitdrukken, de *venen* van de *urethra* drukken, en de *ure-*

Vrag. Wat is de Lyfmoeder en deszelfs scheede? (*e*)

Antw.

thra nog meer doen zwellen, ontstaan vleesagtig van 't bovenste gedeelte van de *urethra*, onder 't *os pubis*, lopen rondom de *bulbus*, eindigende in de spongieuse lichamen van de *penis*; daar ondertusschen de twee *musculi transversi*, (herkomende van 't *tuberculum ischii* en eindigende agter in de *bulbus*) ende de *dilatator posticus* of *triangularis* (ontstaande voor van de *sphincter ani* en eindigende onder en agter in de gemelde *bulbus*) de *bulbus* verweideren ende het zaad een vrye passagie geven. Ook zyn 'er nog verscheide langwerpige en circulaire draden langs de geheele pisschaft, om deze te verkorten en te vernauwen.

(*e*) *Van de Teeldeelen der Vrouwen.*

Tot de Teeldeelen der Vrouwen telt men. 1. De uyterlyke, die zonder sneiden ten voorschyn komen, als de *vulva* met haar toebehooren.

2. De inwendige, die door 't mes ontdekt worden, als de scheede met de lyfmoeder, en haar toebehooren.

I. De groote spleet, (*vulva*, *rima*, *fossa magna*, of *navicularis*) voorzien van onderen aan 't *perinæum* van een band (*frænulum*) de vork genaamt, welk in de eerste baring breekt; is geformeert van twee lippen op ieder zyde een, (*labia*) dewelke niets anders zyn, als de verdubbelde huid van onderen door eenig vet opgeworpen, met hair voorzien; gevoelig, ende de *vulva* doen sluiten; hier boven op 't *os pubis* is eene kleine, weeke, zachte verhevendheid van eenig vet onder de huid vervult, met haair bewassen (*mons veneris*) de Venus-berg genaamt.

Van binnen de lippen zyn de *nymphæ*, wederzyds een aan ieder lip vastgehegt, en aan de voorhuid van de kittelaar; geformeert van de huid, hier ook verdubbeld, en van binnen sponsagtig en vol van bloedvaten en zenuw-

Antw. Een peerwys en hol lichaam / in de zwangere zeer groot / maar in de niet zwangere zeer klein /

nuw-tepeltjes, diethalven zy ook opzwellen in 't *plaiſier* der Vrouwen, als zeer gevoelig zynde; ze gelyken de lellen der Haanen, die onder aan de ſtrot hangen; in getrouwden veel grooter als in Maagden; ze zyn ook ſomwylen zo groot, dat ze een *extirpatie* van noden hebben; dienen meeſt om de pis te beſtieren, dat dezelve niet op de een of de ander zyde, maar regt uit loopt.

Boven de *Nymphæ*, in 't bovenſte van de ſpleet is geplaaſt de kittelaar, (*clitoris*,) onder de huid; maar derzelver hoofdje ſtoot de huid iets op, als een plooy of hoedje en daarmede bedekt, dewelke hier de voorhuid (*præputium*) van de kittelaar genaamt word, maar zonder opening; is van gedaante als de lel of een kleine *penis*, die de mannelyke roede in veelen ſtukken gelyk komt; dezelve beſtaat ook uit twee ſponsagtige lichaamen, ontſtaande van 't *os pubis*, met twee kromme ſcheenen (*crura*) die driemaal grooter, als de *clitoris* zelfs, zy loopen te zamen in een onder 't *os pubis*, door een band aan 't zelve vaſtgehegt, en eindigen in het hoofdje, 't welk voorzien is met veel zenuw-tepeltjes en reuk-klieren, maar zonder opening; en is zeer gevoelig; heeft ook twee opligtende ſpieren (*muſculi erectores clitoridis*) die dezelve doen zwellen, zy zyn afkomſtig van de *oſſa iſchii*, en eindigen in de *corpora cavernoſa*; heeft ook ſlag- en bloed-aderen van de *hypogaſtricæ*, en veel zenuwen van 't *os ſacrum*. By aldien nu de zenuwen geprikkeld, de ſpieren zig afkorten, en de kittelaar met de *venen* aan 't *os pubis* drukken, loopt 't bloed van de ſlag-aderen in de cellen, waar door de geheele *clitoris* opzwelt, en een aangenaam gevoel en vermaak verwekt.

Onder den *clitoris*, tuſſchen de *nymphæ*, vind men op een kleine verhevendheid een opening, daarin men een redelyk groot ſtylet kan inbrengen, dewelke is de opening van de *urethra*. Deze pisſchaft by Vrouwen ruimer, twee vingeren breette lang, voorzien met een ſponsagtig li-

klein/ tuſſchen de endeldarm en de blaas gelegen; hebbende breede en ronde banden/ alwaarze aan vaſt

lichaam (*corpus ſpongioſum uretbræ*) het welke ten tyde der vermenging opzwelt. Daar in zyn kleine kliertjes, die door kleine buisjes (*ductuli*) binnen de pisſchaft een ſleim. tegen de ſcherpigheid van het water, afſcheiden, om het begin van de *uretbra* vind men ook een klierig lichaam, (*corpus glandoſum*) 't welk is een waare *proſtata* als by Mannen, afſcheidende door kragt der ſpiervezelen, ten tyden der vermenging, door verſcheide openingen (*lacunæ Grafii*) een ſleim, tot bevogtiging van de *vulva*.

Onder de opening van de ſchaft is de opening, begin of ingang van de moederſcheede (*orificium vaginæ*) anders buitenſte moeder-mond genaamt, by Maagden zeer naauw, by Vrouwen ſomwylen ruimer; is omgeven rondom van een ſponsagtig lichaam (*corpus cavernoſum*) 't welk in 't byſlaapen opzwelt en de opening vernauwt; en is voorzien met een *ſphinxer* of ſluitſpier, die van de *anus* met verſcheide draaden afkomſtig, de opening wederzyds omvat en dezelve nog meer ſluit.

Van binnen in deze opening der ſcheede vind men altyd by jonge geboore Meisjes een ring- of halfmaanwys vlies, *hymen* of Maagden vlies genaamt, zynde een dubbeld vlies van 't binnenſte vlies van de ſcheede, als een klapvlies: helpt de ſcheede mede ſluiten; is grooter by volwaſſene, maar zelden by deze te vinden, nadien het door veel oorzaken komt te ſcheuren en eindelyk te veranderen in twee, drie of vier lapjes, die men *carunculæ myrtiformes* noemt; wanneer dit vlies in 't eerſte byſlapen komt te breken, ſtort 'er iets bloed uit, 't welk men voor een teeken van het maagdom houd; maar dewyl dit *hymen* by volwaſſene niet beproefde Meisjes zo zelden te vinden is; en in tegendeel in de beproefde een het *hymen* gelykende vlies, 't welk den uitgang van de ſtonden en 't Kind heeft verhindert, ſomtyds is gevonden, zo is 't alzo niet een vaſt teeken van 't maag-

vast is: heeft een mond / om in- en uitgang te hebben. (*f*) Boven aan de zyden dezer Lyfmoeder zyn twee

maagdendom, daarom ook, de Ouden en inzonderheid de Joden hier van zeer gedwaalt hebben, als die dit als een zeker teken hebben aangenomen.

Binnen deze opening vind men verscheide gaatjes, daar men een varkensborstel kan inbrengen, dewelke zyn van de buisjes der ondergelegen klieren, *prostata Bartholini* genaamt, die in 't byslaapen een sleim uitwerpen, gelyk by Mannen de *prostata*.

II. *De moederscheede* (*vagina uteri* 6 of 7 vingeren breedte lang, van ruimte omtrent als een dunne darm; gelykt eenigsints het *intestinum rectum*; tusschen dit en de waterblaas geplaatst; vastgehegt aan den hals van de blaas en aan den endeldarm, door een gemeen vlies van de penszak, (daarom ook by verwonding de *feces* somtyds door de *vulva* uitloopen) eindigt in de binnenste moedermond; is geformeert 1 van binnen van een ruich, zenuwagtig vlies (*tunica nervosa*) welke op verscheide punten, met veel zenuwtepeltjes begaaft is, en daardoor zeer gevoelig, en van veel gaatjes van buizen der kliertjes, die een sleim afkleinsen, tot bevogting der scheede, en maakt veel plojen (*rugæ*) die by Maagden groot, maar by Vrouwen wat kleiner zyn, dienstig tot kitteling zo wel voor de Mannen als voor de Vrouwen. 2. Van een spiervezelig vlies met hun vetvlies, en 3. van buiten van een vlies van de penszak, van dewelke alle een sterke vliezige canaal ontstaat, dienstig om de *penis* te omvatten en het zaad in de lyfmoeder te brengen.

(*f*) III. De lyfmoeder (*matrix* of *uterus*) van gedaante als een peer, omtrent *drie* duim lang, en boven in den bodem (*fundus*) *twee* breed, onder aan den hals (*cervix*) *een*, ende overal een *halve* duim dik; by Meisjes is haar holte maar zo groot, dat 'er een amandel kan werden onthouden, maar by zwangere veel grooter en ook dikker; geplaatst als een platte zak tusschen de blaas en den endeldarm; is ingezet met haar naauwe opening, de bin-

twee openingen / die in twee buizen zig openen / welke

binnenste moeder-mond genaamt, in de moederscheed, daar in deze opening uitpuilt, als een hondsmuil, of als een hoofd van de *penis*. *os tincæ* genaamt; is wederzyds verknogt. 1. Door de *ligamenta lata* of breede banden aan de *ossa ilei*, zynde dubbelde vliezen van het *peritonæum*, tusschen welke een *celluleus* vlies onthouden is. 2. Door twee *ligamenta rotunda* of ronde banden, dewelke ontstaan boven op zyde van de lyfmoeder, loopen door de ringen der spieren des buiks en eindigen, een ieder als een ganze voet uitgespreid, in het *os pubis* en in de *fascia lata*; ze zyn *gecomponeert* van een dubbeld vlies en van vlegtingen van bloedvaten en draden.

De *uterus* is geweven van verscheide vliezen en bloedvaten, als de scheede. 1. Van buiten van een vlies van 't *peritonæum* 2. Van een spieragtig, het welke van ontelbaare vezelen geweven is, tusschen welke veel *celletjes* te zien, waardoor de bloedvaten in groot getal zig al drajende en keerende loopen. 3. Van een zenuwagtig, vol van ployen, rimpelen, en gaatjes, dewelke gaatjes zyn mondekens (*ostiola*) van de bloedvaten en klieren, inzonderheid by de moeder-mond, alwaar verscheide ronde lichaamtjes, als blaasjes (*vesiculæ*) zig vertoonen, die van NABOTH voor een nieuw eyernest zyn aangezien; door alle deze gaatjes word een lymagtig vogt uitgeworpen, tot bevogting van de *uterus*, en verstopping van de moeder-mond by zwangeren. 4. Den grooten RUISCH heeft nog gevonden, van binnen in den bodem van de baarmoeder, een byzonder spiervezelig vlies, uit circul-en boogswyze draden bestaande, waardoor de *uterus* ook word toegetrokken; de slag-aderen zyn. 1. De *spermaticæ* met veele inmondingen nederwaards lopende 2 Van de *hypogastricæ* groote takken. 3. Van de *arteria hæmorrhoidalis*. 4. Verscheide takjes, die van de *arteria cruralis* van de dey over 't *os pubis*, als bogen na de *uterus* toe lopen, als EUSTACHIUS afbeeld. Alle deze slag-aderen lopen na de baarmoeder en scheede, verspreiden zig tusschen

de

ke men de Trompetten noemt. (g) Aan de onderste zyde der lyfmoeder is de scheede / zynde een vleezig en klierig lichaam / door welke alle noodzaakelykheden uit- en ingang hebben / eindigt aan de uiterlyke deelen. Boven aan de zyde heeft de lyfmoeder twee eyer-

de vliezen drajende, en wonderzaam door inmondingen (*anastomoses*) vereenigt, maken netwyze vlegtingen, en eindigen van binnen in de lyfmoeders holte en de scheede, waardoor de verandering by Vrouwen ontstaat. Zodanig zyn ook de *venen* van dezelve namen, getal en loop enz. maar ze zyn zonder klapvliezen, daerom ook het bloed zeer langzaam door en van de *uterus* werd gevoert; met deze verspreiden zig ook veel zenuwen van de *nervus intercostalis* en die van 't *os sacrum*, en ook watervaten door de *uterus* en *vagina*.

Zodanig ziet men, hoe de *uterus* een gedeelte van 't zaad uit de scheede kan aannemen, de opening sluiten, het zaad onthouden, met het eytje vereenigen, 't welk men ontfankenis of *conceptus* noemt.

(g) Ter zyde van de bodem van de lyfmoeder ontstaan by *continuatie* twee vliezige kegelronde *canalen* (wederzyds een) van gedaante als een trompet (*tubæ Fallopianæ* en in hennen *oviductus*) 6, 7, 8, 9 vingeren lang; in 't begin by de *uterus* naauw, en in 't vervolg ruimer; gehegt aan de *ossa ilei* door de *ligamenta lati*, en aan de *ovaria* door de *alæ vespertilionum*; hangen vry in den onderbuik met hunne einden, die als ganze-pooten af handekens van spiervezelen *geformeert*, zig te zamen trekkende, de eyernesten omvatten, het eytje daar uit drukken, aannemen, en door de *tubæ Fallopianæ* in de *uterus* brengen. Want zy bestaan 1. Van een vlies van het *peritonæum*, en ik geloove dat hier ook spiervezelen te vinden zyn. 2. En binnen van een ruig zenuwagtig vlies, tusschen welke een sponsagtig wezen (*corpus cavernosum*) met veele bloedvaten en zenuwen, als in de *uterus*, geplaast, waardoor deze trompetten ten tyden der vermenging kunnen styf opzwellen en zig aan de eyernesten aanleggen enz.

eyernesten / gelyk als klieren (*b*) / uit welke de eyer-tjes / na ze bevrugt zyn / door de Trompetten in de baarmoeder gebragt werden (*i*): om door de tyd al ry-

(*b*) Ter zyde aan het *pelvis*, zyn vastgehegt, door de *ligamenta lata*, twee langwerpige eysgewyze gladde witagtige, (van verscheide groote) lichaamtjes, wederzyds een, die men eyernesten (*ovaria*) noemt, die eenigsints na de ballen der Mannen gelyken, en van de Ouden, Vrouwen-ballen (*testes muliebres*) geheeten, hoewel met onregt; zy zyn ook vereenigt door de ronde banden aan den bodem van de lyfmoeder, waar door de Ouden meenden, dat het zaad der Vrouwen van de *testes* na de lyfmoeder wierde gevoert, maar zonder *fondament*, dewyl de ronde banden geen opening en de *ovaria* geen waar zaad hebben; ende door de *alæ vespertilionum* de *ovaria* aan de *tubæ Fallopianæ* vast; zy zyn omgeven van buiten van een vlies van 't *peritonæum*; en van binnen geweven van draden en bloedvaten, netsgewyze in een loopende, tusschen welke in ieder eyernest 10, 15, tot 20 of minder of meer ronde blaasjes (daarvan de grootste, als witte erweten) vol van een wit, lymagtig of *gelatineuse* vogt, dat het wit van een ey gelykt, van smaak en coleur, en door 't kooken hard werd. Deze noemt men hedendaags eyertjes (*ovula.*) NICOLAAS VENETTE in zyn Boek, *de la generation de l'homme*, verbeeld fig. 7. de eyertjes by hennen als aan steelen, buiten de eyernesten, hangende, dewelke tot afplukking ryp zyn Onder aan een ieder eytje is vast een geelagtig en als van darmtjes gedraayt deel, het eytje omtrent half omvattende, het kelkje of *calix* genaamt, uit welke men zegt, dat de moeder-koek, met de vliezen zal hervoorkomen, dewyl deze met het eytje te gelyk in de lyfmoeder word gebragt.

(*i*) Wanneer het mannelyke zaad in de lyfmoeder werd gebragt, werd te gelyk ook 't eytje daarin gebragt, en 't zaad zeer fyn zynde, en de wormtjes klein, *penetreert* door het vliesje van 't eytje, vermengt hem

hem daar meede en bevrugt het zelve. Hoewel ook zomtyds het eytje werd bevrugt van 't zaad of in de moedertrompetten, of ook in 't eyerneſt, en als dan door de trompetten in de lyfmoeder gebragt. In het eytje hebben HARVÆUS en andere de afbeelding (*delineatio*) of de eerſte beginzelen van de vrugt gehouden, dat van de *ſubtile ſpiritus* des zaads wierd levendig en beweeglyk gemaakt; LEEUWENHOEK, welken BOERHAAVEN navolgt, meent, dat een en de ſterkſte van de diertjes het begin van de menſch zy, 't welke in 't eytje maar word opgevoed en groot gebragt: ende dat de Vrouw aldus maar het voedſel aan dit Schepzeltje geve. HIPPOCRATES, en andere Ouden onderſtellen een vermenging van 't zaad van Man en Vrouw, en daar uit een voortſpruitende vrugt. Maar alle deze meningen inzonderheit de twee eerſte zyn onzeker, twyfelagtig, en die maar in de gedagten der geleerden, en niet in de *natuur* en waarheid *gefondeert* zyn, 't welk blykt, wanneer wy opletten.

1. Dat de Muil-Ezels ontſtaan van de vermenging van het Paard en Ezelin, en na beide gelyken.

2. Dat het kind zomtyds na de Vader, zomtyds na de Moeder gelykt, zo wel na de uiterlyke gedaante, als na de deugden, kwaadheden, ziektens en gezondheid, enz.

3. Dat de gebreeken des lichaams, zo wel van de Moeder als Vader overgaan tot de Kinderen, als HIPPOCRATES reeds aangemerkt heeft.

4. Dat door ſchrik, verbeelding, of ook zonder dit, mogelyk door een verborgene *electriciteit*, van de Moeder, als oorzaak zynde, verſcheide moeder-vlekken en gebreken aan de vrugt ontſtaan, zo dat ze zonder hand, voet, been, hoofd, neus, oogen, *anus*, *vulva*, of ook met verſcheide plekken en gezwellen, inzonderheid die op de lenden (die men noemt *ſpina bifida*) ter wereld komen, gelyk ook Mr. TITSING meld van een Vrouw, die haar verbeelde, dat haare beenen waaren na een val gebrooken, dewelke eenige tyd daar na een Kind, deszelfs leden op acht plaatzen *gefractureert*, gebooren heeft.

ryper en ryper te zyn. (*k*)

Cap.

Hier uit ziet men klaarlyk, dat de Moeder niet alleen het voedzel, maar ook iets wezentlyker, tot maakzel van 't lichaam des Kinds, mededeelen moet, maar wat en hoedanig is onbekend.

't Is waarschynlyk, dat de vrugt (*fœtus* of *embryo*) in de eerste dagen, word gevoed van 't vogt in 't eytje, 't welk zeer verdunt is. Verder door de navelstreng van de moedersappen of bloed, uit de lyfmoeder, door de moederkoek en navelstreng, in de vrugt gaande; en eindelyk ook, in de laaste maanden, van 't bloed door de navelstreng, en te gelyk van de vogt, hetwelke in 't vlies *amnios* is onthouden, en in de mond, slokdarm, en maag der vrugt word ingedrukt.

Hoewel de *uterus* eigentlyk de Plaats is, waar in de vrugt word gegenereert, zo heeft men doch Exempelen, daar dezelve buiten de *uterus*, in een moeder-trompet of in een van de eyernesten, of in de holligheid van de buik is gevonden geworden.

(*k*) Wy zouden hier nog wydlopig kunnen *redeneeren* van verscheide stukken, als:

1. Hoedanig de vrugt, in de eerste maanden, of met het hoofd neder- op- zyds- agter- of voorwaards gelegen; in de laaste, met het hoofd boven, met de kin op de borst, en aan de knien, met de *anus* na beneden, en met de hielen aan de *anus*; ende eindelyk, even voor de geboorte, met het hoofd na beneden, en met de billen na boven, hoewel zomtyds ook gantsch anders.

2. Van de regt en scheef leggende kinderen, van de regt en scheef leggende lyfmoeder, daar van HENDRIK VAN DEVENTER, en daar na Mr. DENYS zeer wel hebben geschreeven, die waardig zyn om te lezen.

3. Van de oorzaken, tyd en natuurlyke en tegennatuurlyke order van de baring, ende van het onderscheid van zommige deelen verschillende by een vrugt en een volwassen Mensch.

4. Van de vliezen (*membranæ*,) daarin de vrugt besloten is, als 1. Van 't buitenste *Chorion*, een dubbeld

vlies,

vlies, tusschen welke de *placenta uterina* gelegen; als wederzyds daar van omkleed, vol van bloedvaten, en door de hairagtige bloedvaten aan de *uterus* in desselfs gaatjes aangegroeit. 2. *Membrana amnios*, zeer dun, ook dubbeld; aan het vorige vast; daar in een lymagtig klaar wateragtig vogt (*liquor amnii*) onthouden, daar in de vrugt, als een Visch in 't water, zig ligt en gaauw kan bewegen, en het voedsel nemen. 3. *Membrana alantois* of *farciminalis*, by Kalveren, als een dikke darm, omtrent 12 voeten lang, maar by Menschen, als een ovaal blaasje, tusschen 't vlies *chorion* en de *placenta*, vervult van pis; komende uit de waterblaas door de *urachus* hier in. Hoewel HEISTER dit vlies in 't geheel negeert by Menschen, maar HALE en KEIL en andere toonen het aan, en dat 't tweede water, by barende Vrouwen, door breking van dit vlies, ontstaat; gelyk 't eerste water van verbreking van 't vlies *amnios* en *chorion*.

5. Van de moeder-koek (*placenta uterina* of *hepar uterinum*) zynde by een *foetus* een, en by tweelingen altyd twee, hoewel meest aan elkander vast, als VAN DEVENTER aantoont; van gedaante rond, en met de ronde of *convexe* zyde door hairige takken der bloedaderen vast aan den bodem der baarmoeder; gecomponeert alle van bloedvaten van de navelstreng, wonderlyk door een gevlogten, en niet van klieren; by Beesten bestaat dezelve uit veel stukken, die men *cotyledones* noemt.

6. Van de navelstreng (*funiculus umbilicalis*) zynde als een gedraaide touw gelyk, een vinger dik, 2, 3, 4. spannen lang; omgeven met het vlies van 't *amnios* afkomstig, beginnende van de holle of *concave* zyde van de *placenta*, met verscheide groote wortelen van bloedvaten, en eindigende in de navel van de *fætus*, hebbende drie groote bloedvaten, als 1. twee slag-aderen (*arteriæ umbilicales*) die van de *arteriæ iliacæ externæ*, tusschen de verdubbeling van 't *peritonæum*, gelyk de *vena* en *urachus*, door de navel in de navelstreng gedraait, in en door de *placenta* met oneindige takken loopen, en eindelyk in de gaatjes van de *uterus* zig inplanten; hoewel ze ook met veele takjes eindigen in de takjes van de *vena umbilicalis*

in de *placenta*. 2. Een bloedader (*vena umbilicallis*) ontstaande met veele takjes uit de gaatjes der baarmoeder en van de takjes der ſlag-aderen, door de geheele *placenta* ook verſpreid, loopt tuſſchen de ſlag-aderen in de navelſtreng, ook gedraait, eindelyk door de navel in de *ſinus venæ portarum*; brengt 't bloed van de moeder en moeder-koek in de poort-ader, alwaar een *veneuſe canaal* in de *vena cava* tegen over inſchiet, dat dit bloed alzo van de *placenta* uit de poort-ader door de lever, en ook onmiddelbaar uit de poort-ader in de *vena cava* na 't regter hert toe kan loopen. 3. Eindelyk de *urachus*, zynde een holle buis van de bodem van de waterblaas, door de navel en navelſtreng, tot in de *tunica alantois* uitgeſtrekt, hoewel HEISTER dit tegenſpreekt, maar zonder reden, dewyl ze, inzonderheid by Kalveren altyd, van veele werd open gevonden, en door de navel de pis, ſomtyds ontlaſt uit deze buis, als ook CHESELDEN meld, ende de natuur dezelve anders voor niet zoude geſchaapen hebben.

7. Van den omloop des bloeds in de vrugt en moeder-koek, dewelke zodanig geſchied: het bloed word door aanperſing des bloeds van agteren van de *aorta*, uit de *arteriæ uterinæ* van de *uterus*, door de takjes der *umbilical vene* vereenigt zynde in de gaatjes van de *uterus* met de *arteriæ uterinæ*, in de moeder-koek gebragt, van de moeder-koek, duurende dezelve aanperzing, door de *vena umbilicalis*, door de navelſtreng en navel in de *ſinus venæ portarum*, en hier in met het bloed van de ingewanden des buiks der vrugt te rug loopende, vermengt, van welk bloed een gedeelte *directelyk* loopt door een korte *veneuſe canaal* (dewelke by geboore Kinderen in een band verandert) in de onderſte *vene cava* na de regter *auricula* en *ſinus* van het hert, en 't tweede door de lever in dezelve onderſte *vena cava*, en regter *auricula* en *ſinus*, maar deze onderſte *vena cava* voorzien met een bezonder klapvlies van WINSLOW, verhindert den terugge loop des bloeds van de *vena cava* na beneden toe. 't Bloed in de regter *auricula* zynde, loopt *een gedeelte* 't regter hert voorby, en verder in 't linker hert,

door

door een *ductus venosus*, *foramen ovale* genaamt, en 't tweede van de regter *auricula* in het regter hert, hier uit in de *arteria pulmonalis*, uit de *arteria pulmonalis*, *ten gedeelte* door de longen, na de linker *auricula*, *ſinus*, linker hert en *aorta*, ende *ten gedeelte* van de *arteria pulmonalis* door een byzonder *arterieuſe ductus*, 't linker hert voorby in de *arteria aorta* (dewyl al 't bloed door de long, die in een vrugt niet ademt, niet kan paſſeeren.) Al 't bloed in de *aorta* aldus gebragt, werd door 't geheele lichaamtje der vrugt gevoert, ende *een gedeelte* in ieder hertſlag door de *arteriæ umbilicales* in de moeder-koek, in welke 't zelve van nieuws werd verdunt, en *ten gedeelte* wederom door de *vena umbilicalis* in de vrugt, door de gemelde wegen, en *ten gedeelte* door de takjes der *arteriæ umbilicales*, door de moeder-koek verſpreid, van dezelve in de baarmoeder, en verder, door de *vena cava* na het regter hert van de moeder enz.

Not. 1. Dat deze omloop des bloeds van de moeder in de vrugt, en van de vrugt in de moeder, alle minuten geſchiet, te weeten by een levend kind.

2. Dat in de eerſte maanden geen rood bloed, maar een dunne *gelatineuſe* wateragtige ſtoffe van de moeder door de moeder-koek in de vrugt werd gebragt, doch in de laatſte maanden zuiver rood bloed.

3. Dat deze *circulatie* des bloeds hier zeer langſaam is, om dat de teere vrugt door ſterke aanperſing niet mogte beſchadigt werden, dat echter by volbloedige Vrouwen wel komt te gebeuren.

4. Dat de vrugt gevoed word van 't overvloedige bloed (*menſtrua*) 't welk alle maanden anders door de verandering word uitgeworpen. Dierhalven dit bloed zo zuiver zyn moet, als 't ander, dat in de moeder is, en niet vergiftig, als de Ouden hebben gedwaalt. Dewyl Vroedmeeſters, Steen- en Breukſnyders deze gemelde teeldeelen noodzakelyk moeten weeten, zo hebben wy onze pligt willen waarnemen en dezelve aldus kort en klaar beſchreven, en alle wytlopigheid gemydt. Wie hier van alles wil afgebeeld, en wydlopig beſchreven zien,

 die

die lees DE GRAAF van de teeldelen der Mannen en Vrouwen, die zulks met opzet gedaan heeft, als ook ons boek van *Venerische* gebreken.

Van de Borsten der Vrouwen, van welke het Kind na de geboorte zyn voedzel neemt.

Dewyl een Chirurgyn aan deze verscheide *operatiën* doen moet, daarom hebbe ik voor nodig geagt, ook hier van niet te zwygen; zy zyn twee ronde deelen van buiten met de gemeene huid en vet omgeven; geplaatst op de waare ribben: vastgehegt door 't vetvlies aan en op de *musculi pectorales*; van binnen in 't midde by en agter de tepel geformeert van een byzonder wit klierig lichaam, van verscheide kleine klieren bestaande, om welk zeer veel vet, dat een groot gedeelte der borsten uitmaakt. In dit vet vind men veel ronde knobbeltjes, (*corpora globosa*) die van NUCK voor klieren zyn aangezien, maar van HEISTER en MORGAGNUS voor vet- knobbeltjes gehouden. Van dit klierig lichaam ontstaan veele melkbuizen (*tubuli lactiferi*) met elkander vereenigt, en die by zuigende Vrouwen wyd als zakken uitgezet, onthouden de melk, dewelke van de klieren word afgescheiden, en schieten te zamen in verscheide groote takken, dewelke voor de tepel nauwer, en met elkander vereenigt met 6, 7, 8, 9, 10 pypjes en gaatjes eindigen in de tepel (*papilla.*) In dezelve melkbuizen eindigen ontelbaare kleine takjes van de *arteriæ thoracicæ* of *mammariæ internæ* van de *subclaviæ*, en *externæ* van de *axillares* afkomstig, nederwaards lopende, die zig door de uitwendige deelen der borsten verspreiden, en verder met de *arteriæ Epigastricæ* op de buik vereenigen, scheiden ook onmiddelbaar in de gemelde melkbuizen de melk af, gelyk het klierig lichaam doet. Gelykerwyze ook de *venæ mammariæ internæ* en *externæ* oorspronkelyk van de *subclaviæ* en *axillares*, nederwaards lopende na de borsten, eindigen in de melkbuizen, nemen de afgescheide melk of de dunste stoffe weder te rug in 't bloed. Deze lopen, de inwendige, gelyk de in-

inwendige flag-aderen (*mammariæ internæ*) onder het *sternum* na de borsten en buik toe, en de uitwendige (*mammariæ externæ*) boven op de ribben na dezelve deelen toe, als de zenuwen van die van den rugge, tusschen de ribben na de borsten toe. Wanneer nu by zwangere Vrouwen de buik opzwelt, en de *arteriæ* en *venæ epigastricæ* en *mammariæ* op de buik worden gedrukt, vloeit 't bloed gemakkelyker en in grooter quantiteit na de borsten, als in de uitwendige deelen des buiks, gevolglyk werden de einden der flag-aderen en de melkbuizen der borsten opgespannen, meer vervult, verweidert, tot dat in de melkbuizen een wateragtige en verder een melkagtige stoffe kan indringen, 't welk nog meer geschied, wanneer by Kraamvrouwen de vloed werd verhindert of ophoud. Dewelke werd in de melkbuizen onthouden en verdikt, indien de wateragtige stoffe geduurig door de *venen* werd daar van weggenomen, door welke ook de melk zelfs, wanneer de borsten werden gedroogt, wederom verdwynt.

De melk bestaat uit de *chyl*, die reeds door 't hert en longe is gepasseert, en aldus na de borsten gebragt, waar meede een *gelatineuse* stoffe van het bloed vermengt is, en zodaanig is dezelve een mengsel van *chyl* en van 't *serum* des bloeds, dierhalven gaat de melk niet door onbekende wegen van de maag en darmen *immediaat* in de borsten, als zommige zig hebben verbeeld.

De tepel (*papilla*) voorzien rondom van een hofje (*areola*) is een verheven gedeelte van de huid, sponsagtig, van verscheide zenuwagtige netwyze draaden en cellertjes geformeert en met veele bloedvaten en zenuwtepeltjes begaaft, daarom ook dezelve rood, gevoelig is en opzwelt.

De borsten zyn maar door 't vetvlies vast aan de *musculus pectoralis*, en derselver bloedvaten zyn niet groot en geven in 't verbreken geen groote bloedinge, 't welk te *observeeren* is, wanneer de borsten worden weggenomen, (geamputeerd.) Hoewel dit altyd niet zo is. Want by de *amputatie* van groote borsten ook groote bloedinge is.

Cap. VIII. Van de deelen in de Borst gelegen. (*l*)

Vrag. **WAt voor ingewanden zyn in de borst?**
Antw. **Het hert en de longen.** (*m*)

Vrag.

(*l*) De uitwendige of houdende deelen der borst, die desselfs holligheid uitmaken, zyn huid, vet, spieren, beenderen (als 12 wervelbeenderen, 24 ribben, en het borstbeen) met het *diaphragma* van onderen.

Voor op de borst zyn de *musculus pectoralis* en de *serrarus minor anticus*. Ter zyden onder den arm, de *serratus major anticus* en de *latissimus dorsi*; en agter op den rug de *Trapezius*, *Rhomboides*, *serratus posticus superior* en *inferior*, en de gemeene uitstrekker; tusschen de ribben 44 *musculi intercostales*, hoewel 'er minder schynen te zyn. Men zoude de *pleura* of 't borst-vlies ook kunnen tellen tot de houdende deelen der borst, gelyk 't *peritonæum* by de buik.

(*m*) Het sternum opgeligt, en de borst aldus geopent zynde, komen ten voorschyn. 1. 't *Mediastinum*, in 't midde van de borst. 2. Daar onder het hert in 't *pericardium* beslooten, met de *punt* na de linker zyde toe. 3. De longen wederzyds. 4. De *glandula thymus* boven. 5. De *œsophagus* agter aan de lichaamen der wervelbeenderen, iets aan de linker zyde. 6. De *vena cava* en *vena azygos*, agter aan de regter zyde by de wervelbeenderen. 7. De *arteria aorta* agter aan de linker zyde. 8. De *ductus thoracicus* tusschen de *arteria aorta* en *vena azygos*. 9. De takken der luchtpyp boven. 10. 't *Diaphragma* onder over dwarsleggende. 11. 't *Par vagum* en *intercostale nervorum* wederzyds aan de wervelbeenderen. Dit dienen te weeten de Chirurgyns, zo zy anders een goed oordeel van de wonden der borst zullen vellen, en dezelve gelukkelyk genezen.

Merkt, 1. dat 't borst-vlies of ribbe vlies (*pleura*) bestaat uit een dubbeld vlies, vol van bloedvaten van die van de *intercostales* en *mammariæ* en van zenuwen van die tus-

Vrag. Wat is het hert?

Antw. Een konstig gemaakte spier/ wiens vezelen van boven na om laag gedraait loopen/ dat is/ van de bovenste regter tot de onderste linker zyde/ en wederom van onder na boven toe op dezelfde wy-

tusschen de ribben loopende, en daardoor zeer gevoelig, en de *inflammatie* onderworpen; is strak gespannen van binnen over de ribben; omkleed van binnen de geheele borst, alle de ribben, het *sternum* en de boven-zyde van 't *diaphragma*, die in de borst is, in het midde van de borst verdubbelt, van 't *sternum* tot aan de wervelbeenderen der rugge lopende, formeert het tusschenschot of *mediastinum*, dat de borst in twee holtens verdeelt, zo dat uit de eene holte in de andere geen lucht noch vocht kan komen. Het geeft aan de longe, luchtpyp, *æsophagus* en *pericardium* het buitenste vlies; is zonder klieren, maar wel met watervaten voorzien, gelyk het *peritonæum*, zonder uitwerpende of aanneemende klieren, edog met *Vasa absorbentia*.

2. Het water of roodagtige vogt, dat in de borst word gevonden, is niets als een zweet of uitgewaassemde vogt, van de longe, *pleura*, en het vetvlies, uit de uiteinden der *arterien*, en niet van klieren, door subtiele zweetgaatjes der gemelde deelen afgekleinst; bevogtigt geduurig alle deelen in de borst; dat zy niet verdroogen, te zamen groejen of eenigzins in hare werkingen mogten belet worden.

3. De borstklier (*glandula thymus*) een veeldubbelde, langwerpige klier (*glandula conglomerata*) drie vingeren breedtelang, twee breed, en een halve dik, doch by ongeboore Kinderen grooter, als by volwassene; by oude Menschen zo klein, dat ze byna niet te zien is; gelegen boven in de borst onder 't *sternum*, op het *pericardium*, bovenste *vena cava* en *aorta*, is zomtyds tot aan de *glandula thyroidea* op de *asperia arteria* uitgestrekt; heeft bloedvaten, watervaten en zenuwen; maar geen buis of *ductus excretorius*, zo veel tot nog toe bekend is, ze scheid misschien

ze gedraait; (*n*) zodanig nogtans dat 'er binnen in een vogt af, door een nog onbekende *ductus*, in de lucht-pyp; of in den slokdarm, gelyk dan ook een witte melk-agtige vogt, by eerstgeboore Kinderen in deze klier gevonden word, die zekerlyk door eenige buizen verder moet uitvloejen, of door kleine zuig-adertjes (*venæ bibulæ*) werd wederom in groote bloedaderen of na de chyl-bak te rugge gevoert.

4. Het vet, dat hier en daar by zommige deelen in de borst te zien is, inzonderheid by de wervelbeenderen, luchtpyp en het hert, dient om de onthoudene deelen in de borst te besmeeren, glad, glibberig, buigzaam, en beweeglyk te houden.

(*n*) Het hert (*cor*) 't voornaamste werktuig en oorzaak van ons leven, beweging en gezondheid; is een spieragtig gedeelte van gedaante als een kegel (*conus*) daarvan de punt (*apex*) by beesten regt na beneden na 't *diaphragma*, maar by Menschen na de linker zyde, en 't dikke gedeelte, de *basis* genaamt, by beesten regt na boven, maar by Menschen na de regter zyde toe staat; en zodanig by Menschen byna *horizontaal* of dwars gelegen; is boven rond en van onderen na 't *diaphragma* toe plat, is aldus geplaatst tusschen de twee weeke en niet drukkende longen, die 't zelve in 't aassemen zacht omvatten, omtrent in 't midde van de borst, edoch iets meer in de linker zyde; het heeft van *vooren* het *sternum*, *agter* de wervelbeenderen, en *ter zyden* de ribben, tot verhoeding van alle uiterlyke geweld; 't hangt in het *pericardium* aan vier groote bloedvaten, die aan de vier *tendineuse* gaten des herten zyn aangewassen, als aan de *vena cava* en *vena pulmonalis*, aan de *arteria pulmonalis* en *aorta*, maar inzonderheid aan de *vena pulmonalis*. Dierhalven is het hert niet met de punt, noch met de zyden, maar met de *basis* of *dikke* gedeelte aan vier bloedvaten vastgehegt, en in den gezonden staat niet aan het hert-vel aangegroeit; 't is 6 vingeren lang en 5 breed, maar na 't onderscheid des lichaams grooter of kleiner; 't begint met de *basis* omtrent van de derde ribbe aan de regter zy-

in het hert twee holligheden werden gelaten / die vry
ruim

zyde, en eindigt met zyn punt omtrent by de zesde ribbe aan de linker zyde; is voorzien met veel vet, onder het buitenste vlies, inzonderheid by de *basis* en punt, en op die plaatzen, daar 't aan 't *sternum*, ribben en *diaphragma* nadert.

Het hert heeft twee holligheden (*ventriculi* of *thalami cordis*) tusschen welke beide een tusschenschot (*septum cordis*) dat spieragtig en zomwylen beenagtig is, geformeert van de spierdraaden van de linker holte, ook niet met gaten doorgeboort.

De regter holligheid is de voorste; veel dunner en krachteloozer, als de linker, die agter is; schynt wel grooter te zyn als de linker, maar inderdaad niet by levendige, want een ieder holte neemt gelyk veel bloed aan (want het linker hert schynt maar naauwer na de dood, dewyl deszelfs draaden, die meer en sterker zyn, zig sterker te zamen trekken en de holte meer vernauwen) de regter is maar een aanhangzel of *appendix*, by dieren, die aassemen, om het bloed maar een korten weg door de longe te brengen. Daarom ook dezelve by Visschen, Slangen, Haagedissen, Schildpadden enz. niet te vinden is, als HARVÆUS aantoont.

By de holligheden des herten zyn niet als holle spieren, van zesderley spierdraaden *gecomponeert*, doch zo, dat de linker van de zes, maar de regter van vier soorten van draaden, geweeven is.

1. De buitenste draaden, aanstonds onder het uitwendige vlies geleegen, zyn rechte (*fibræ rectæ*) zeer weinig en teer: loopen van de *basis* na de punt toe, om byde holligheden, als HEISTER aantoont, hoewel LOWERUS en andere alleen om de regter dezelve gezien hebben; ze korten het geheele hert op in *systole*.

2. Onder deze regte loopen andere Slekkensgewyze van de linker zyde schuins na boven om byde holligheden na de regter; die in de *basis* eindigen.

3. Onder deze weder andere, maar die lopen verkeert
van

van de regter ter linker, ook om byde holligheden, na boven in de *basis*; *præsenteeren* een verkeerde Slekkenhuisje. *Deze twee leste* zig afkortende verkorten het geheele hert, maar inzonderheid trekken ze de zyden van byde holligheden aan het *septum*, dat aldus 't geheele hert van alle kanten zig te zamen trekt.

4. Tusschen en om de gemelde draaden (n. 2, 3.) zyn noch andere, die ze te zamen houden, datze niet van malkander wyken.

Van de vier gemelde soorten van spierdraden bestaat de regter holligheid; dewelke niet meer heeft, als deze vier: maar de linker heeft, behalven deze vier, nog twee soorten dikkere spierdraaden, die alleen om de linker holligheid lopen, onder de voorige gelegen; als:

1. Die van de linker ter regter Slekkensgewyze, om de linker holligheid, alleen na boven gaan, het *septum* ten gedeelte *formeeren* en in de *basis* eindigen, (tusschen deze loopen noch sommige, dieze te zamen houden.)

2. Eindelyk onder de voorgaande zyn de binnenste draden, die van de *basis* van 't linker hert, Slekkensgewyze schuins na beneden lopen, en het binnenste van 't linker hert en het *septum* maken. Den grooten LOWER heeft dit alles ten eersten ontdekt. Hier uit blykt, dat de linker holligheid veel sterker, als de regter is. Waarom? om dat het bloed van dezelve eenen langen weg na alle deelen onzes lichaams moet gebragt werden, waartoe een groote *force* of kragt van noden is.

Dat het *septum* tot 't linker en niet tot 't regter hert behoort.

Of 't hert een spier of twee heeft?

Of de spieren van 't hert *biventres* zyn, als LOWER meent?

Of 't hert uit veel hondert kleine spiertjes bestaat, als LEEUWENHOEK onderstelt?

Dat de twee holligheden tegelyk zig moeten te zamen trekken, en te gelyk weder slap werden.

Not. HARVÆUS zegt, 't hert is niet by Wormen te vinden, maar wel by Wespen, Duizentbeenen, Luizen enz.

ruim zyn (*o*) / en twee oortjes / die aan de zyde van het

als een kloppend blaasje. Edog LEEUWENHOEK schryft alle bewegende dieren, ook de allerkleinsten, die onzigtbaar zyn, een bewegend hert toe; 't welke leste ook de vernuft en ondervinding leeren.

(*o*) Alle spieragtige draden des herten, geheele *musculi* zynde, met hun eigen vliezen omkleed, en door kleine draadjes wonderzaam aan elkander vereenigt, *formeeren* de twee groote holligheden in 't hert: ende verscheide draden van een ander gaande maken veele scheuren (*sulci*) binnen in de holligheden, maar in de linker grooter en dieper, om dat het hert van alle zyden zig zo konde toekneipen en sluiten, of 'er geen holligheid in bleef.

Sommige draden vereenigt komen van de eene zyde der holligheid, als kleine *musculen*, van gedaante als tepelen, (*papillæ*) of als stutten (*columnæ*) in de linker meer, dikker en sterker, als in de regter, en, tegen over aan de andere zyde, door kleine *tendines*, aangewassen; deze werken, dat het hert in *diastole* (wanneer 't slap werd) niet te ver van 't bloed kan opgespannen werden, en in *systole* zig noch veel ligter kan toetrekken.

Sommige tepels veranderen in vliezen (*aponeuroses*) die men de klapvliezen noemt, in 't regter hert drie, *valvulæ tricuspidales*, en in 't linker twee, *valvulæ mitrales* genaamt, die, rondom de twee *veneuse* gaten van byde holtens, in twee circulaire *tendines* des herten zyn ingeplant.

Deze tepels trekken de klapvliezen nederwaards na de punt toe, ten tyden 't hert slap werd, maken opening, dat 't bloed uit de *venen* in de holligheden onverhindert kan invloejen, en houden de klapvliezen ten tyde 't hert zig toekneipt, dat dezelve niet te ver te rugge slagen.

De gemelde klapvliezen stoppen de *veneuse* gaten, wanneer 't hert zig toekneipt, dat 't bloed uit 't zelve in de *venen* niet weder te rugge loopt.

Not.

Not. Hoewel aldus het hert van binnen zo veel fcheuren, tepels, draden en verhevendheden heeft, dat het byna een kam gelykt, zo is doch dit alles glad met een glad vlies bekleed, om dat de kogelen des bloeds veel ligter konden doorfchieten, om deze reden zyn alle bloedvaten van binnen glad.

De fpierdraaden na de *bafis* toe lopende en eindigende; maken vier groote *circulaire tendines*, en deze de vier groote gaten in de *bafis* van het hert, in welke, als in *tendines*, de vier groote bloedvaten rondom werden ingeplant.

Alzo heeft 't hert vier *tendines*, die, ten tyden alle *mufculofe* draadjes zig afkorten of inkrimpen, en aldus 't hert zig toekneipt en te zamen trekt, opgefpannen werden, de gaten vergrooten, dat 't bloed vry uit 't hert in de flagaderen kan lopen, en de vyf klapvliezen de twee *veneufe* gaten *accuraat* doen fluiten.

Van 't *par vagum* en *intercoftale nervorum* lopen kleine zenuw-takken, tuffchen de *arteria aorta* en *pulmonalis* in 't hert en deszelfs *auriculæ* verfpreid, in de fpierdraden ingezet of verandert, dat men niet en ziet, waarze blyven, van welke eene kragt in 't hert en deszelfs ooren ontftaat, datze zig te zamen kunnen trekken. Want, by aldien 't *par vagum* en *intercoftale* werd gebonden, of doorgefneeden, is het aanftonds kragteloos, en na verloop van eenige uuren vergaat allenskens alle deszelfs beweging, en eindelyk volgt de dood, als LOWER, WILLIS en MORGAGNUS hebben *geobferveert.* Edog is te merken, dat het hert door de zenuwen van het *cerebellum*, en niet door die van 't *cerebrum* afkomftig, zyne kragt ter beweging ontvangt. Want, het *cerebellum* gaauw weggefneden zynde, vergaat in een moment alle beweging in het hert: maar 't *cerebrum* weggefneden, blyft 't zelve nog eenige uuren in beweging, als VIEUSSENS door veel *experimenten* heeft uitgevonden.

Dierhalven volgt, wanneer alle gemelde regte en fchuinze draden, door kragt der zenuwen, zig afkorten, werd 't hert korter, dik en hard; de zyden dikker en werden aan 't tuffchenfchot vaft aangedrukt, en het

hert

hert van alle kanten zodanig toegetrokken, dat 'er byna geene holligheden in blyven. Deze tezamentrekking des herten noemt men *systole sive contractio* en geschied met geweld in beyde holligheden op eene tyd; maar in de linker sterker als in de regter, zo gaauw en in een moment, als we 't oog toekneipen. Dit betuigt het gezicht, en nog meer, wanneer men de punt van 't hert afsneid, en de vinger gaauw daar in steekt.

Maar indien 't hert aan zyne bloedvaten hangende, zig zo schielyk in alle zyne draden afkort, ligt 't zig op, en met de punt by Menschen na de linker zyde toe, slaat aldaar aan de ribben aan, verwekt een beweging, die men van buiten voelen kan, en de pols noemt, of 't hertkloppen. Of nu deze tezamentrekking of beweging des herten, zo dikmaals dezelve geschied, herkomt van den invloed der levensgeesten (*influxus spirituum vitalium*) die als dan van het *cerebellum* door de hertzenuwen (*nervi cardiaci*) in de spierdraden invloeijen, dezelve vervullen, opspannen en afkorten, als het gemeen gevoelen is, wil ik hier niet bewyzen, maar veel liever twyfelen, dewyl 't doch alles maar *gefingeert* is, wat daar van tot heden *gedisputeert* is, als SCHELHAMMER wel oordeelt. Want 't hert uit veel levendige beesten, als Slangen, Aalen, Kikvorschen, en verscheide Visschen, uitgesneden, slaat noch zeer lang. Dit geschied ook, wanneer by deze dieren 't hoofd en aldus ook 't *cerebellum* werd afgesneden, en geene *spiritus* meer kunnen invloeijen; daar ziet men noch 't hert en 't geheele lichaam zich lange bewegen. Komt dit ook van 't invloeijen der *spiritus?* ik zoude tegen deze valsche onderstellingen veel argumenten kunnen bybrengen, maar ik zoude de tyd, papier en inkt daarmede bederven, en de hoofden der leerlingen *confuus* maken.

Not. Wanneer 't hert by Visschen zig toekneipt, is het witter, en als 't rust, bloedrood.

Indien we nu opletten en nadenken de *struktuur*, kragt en beweging, de scheuren, de tepels en openingen des herten in de slag-aderen, zo verstaan we, dat, wanneer 't hert zig tezamentrekt, 't bloed uit de punt na boven

werd geperst, de *valvulæ* in beide holligheden nederwaarts hangende na boven toeslaat, en opspant, datze de gaten der *venen* stoppen, de *valvulæ semilunares* in 't begin der *arterien* aan de zyden schuift, opening maakt in de twee *arterieuse* gaten, en aldus met kragt en geweld uit de regter holligheid in de *arteria pulmonalis*, en uit de linker in de *aorta*, dringt op eene tyd, dat byna geen een droppel bloed in de holligheden terugge blyft. De wonden in de gemelde *arterien*, de *microscopia* by Kikvorschen, 't inspuiten met Water of Was, leeren dit genoegzaam.

Na deze geweldzame tezamentrekking werd 't hert wederom slap, week, wyder, hol, rust, en heeft geen tegenstand in 't bloed, dewyl alle de spierdraden van hunne afkorting nalaten en slap werden.

Deze verslappinge noemt men *diastole*, of *relaxatio.* In dit moment, namentlyk, wanneer 't hert slap is, kneipen de *sinus* der bloedaderen en de ooren zig te zamen en spuiten het bloed in de slappe holligheden des herten, dat dezelve op eenmaal vol worden.

Het bloed na de *punt* van de holtens in 't hert vallende, rust niet, maar werd aanstonds door de schielyke toekneiping des herten, weder na boven toe in de slagaderen gespuit.

Het hert werd daarop wederom slap, neemt 't bloed aan, kneipt zig weder toe, en spuit 't bloed uit, als te vooren. 't Welk altyd op elkander volgt dag en nacht tot aan de dood, aller bewegingen einde. Hoewel HARVÆUS in zyn Boek, *van de beweeging des herten* Cap. 17 schryft, dat by Oesters, Mosselen en Schelp-Slekken 't kloppende blaasje of hun hert maar somtyds klopt en dikwils rust.

Die *Autheurs*, dewelke onderstellen, dat de *relaxatie* of verslapping des herten herkomt van 't drukken der hertzenuwen, indien 't bloed, wanneer het de *arterien* ooren en *sinus* opvult en uitspant, in dit *moment* aldus de hertzenuwen drukt, en den invloed van geesten in 't hert belet, die, zegge ik, dwaalen na myne gedachten. Want waarom worden dan niet de zenuwen, die na de

ooren

ooren en *finus* gaan, ook gedrukt in dit moment, en deze met 't hert flap? dewyl ze alle gemeene zenuwen hebben.

Zodanig trekt zig 't hert te zamen, en fpuit 't bloed uit in de *arterien*, wanneer de *auriculæ* en *finus* flap zyn en 't bloed aannemen. En de *auriculæ* en *finus* trekken zig te zamen en fpuiten 't bloed in 't hert, wanneer 't zelve flap is en 't bloed aanneemt. De *arterien* nemen 't bloed aan, wanneer 't hert zig daarvan ontlaft, maar de puls of flag in 't hert, *auriculæ*, *finus* en *arterien* gefchied op eene tyd, behalven in de *arteriæ coronariæ*.

Het hert heeft noch flag-aderen, die tot voeding en beweging deszelfs dienen, ende 't vet, en de vocht in 't hertzakje affcheiden; ze ontftaan in 't begin van de *aorta*, met twee gaten, agter byde *valvulæ femilunares*, verfpreiden zig door deszelfs uit- en inwendige *fubftantie*, en inzonderheid in 't buitenfte gedeelte des herten cierlyk vereenigt, rondom 't zelve lopende onder de gedaante als een krans of kroone, daarom noemt men dezelve kroon-flag-aderen (*arteriæ coronariæ*) ze eindigen met oneindige takken in de kroon-bloedaderen (*venæ coronariæ*) dewelke in dezelve order door 't hert zyn verfpreid, en eindigen 1. met een groote opening in de *finus venæ cavæ* (dewelke opening met een halvemaanswyze klein klapvlies is bedekt.) 2. Met drie kleine openingen in de regter *auricula*. 3. Met verfcheide kleine gaatjes (*orificia Thebefii* genaamt) in de regter holligheid des herten.

Deze gemelde bloedvaten verfpreiden zig niet alleen door 't hert, maar ook door de *auriculæ*, *finus* en door 't begin der *aorta* en *vena cava*. De *arteriæ* brengen 't bloed in de gemelde deelen, en de *venæ* voeren 't daarvan weder te rugge. Deze *arteriæ coronariæ* werden vol bloed gevult, wanneer 't hert flap is en volgevult werd van bloed, en de *aorta* zig toeknypt, de *valvulæ* te rugge flaat ende 't bloed te rugge perft in de gemelde *arteriæ coronariæ*. Alzo kloppen deze *arterien* niet om die tyd, wanneer de *aorta* en *arteria pulmonalis*, 't hert, ooren en *finus* kloppen.

het hert zyn / en mede haar holten hebben (*p*): deze vier holligheden zyn mede met verscheide vleezighe-den en veezelen doorvlogten. Aan het regter oor is de hol-

Wanneer 't hert zig toekneipt, werd 't bloed uit de *arteriæ* in de *venæ coronariæ* en uit deze in de regter *sinus*, *auricula* en regter hert geperst, enz.

(*p*) Op de *basis* van 't hert, binnen 't *pericardium*, zyn gelegen twee spieragtige holle zakjes, by ieder holligheid des herten een, van gedaante eenigsints als ooren en daarom de hert-ooren (*auriculæ cordis*) genaamt, zy zyn in 't begin wyd, staande tegen over de *veneuse* openingen des herten, en op de einden puntig; zyn vast met een *tendo* aan de *basis* des herten aan de *veneuse* gaten, en met noch een circulwyze *tendo* rondom aan de *sinus venæ cavæ* en *pulmonalis*; de regter is hooger, dunner, wyder, slapper en kragteloozer als de linker; de linker schynt kleiner na de dood, gelyk 't linker hert, dewyl de spierdraden na de dood zig sterker toetrekken; maar by levendige moeten 't regter oor en regter hert maar zo veel bloed aannemen en uitspuiten als 't linker oor en hert kunnen weder aannemen en wegspuiten. Dierhalven kunnen by levendige 't linker oor en hert niet naauwer zyn als 't regter oor en hert. Een ieder oor is een holle spier, gelyk 't hert, maar uit twee soorten pluimsgewyze spierdraden (*fibræ penniformes*) gecomponeert, die sommige ter regter, en sommige ter linker schuins over elkander lopen; ze zyn van buiten en binnen met een glad vlies omgeven; en vol van scheuren en draden van binnen, gelyk 't hert, om zig sterker toe te trekken en 't bloed in de holligheden te storten; ze hebben *arterien*, *venen* en zenuwen met 't hert gemeen; hunne tezamentrekking noemt men *systole* en de verslapping *diastole*.

Indien ze slap zyn, nemen ze 't bloed aan alle byde uit de *venen* op eenen tyd, en zig te gelyk te zamen trekkende, spuiten ze 't bloed, met geweld, op eene tyd, in de twee holligheden des herten. Ze kloppen of *pulseeren* te gelyk, om die tyd, wanneer 't hert klopt, indien ze van

Holle ader (*q*)/ aan de regter holligheid de longs-slag-
F 2 ader;

van 't bloed schielyk worden opgespannen gelyk de *arterien*; maar 't hert klopt, indien 't zig sterk te zamen trekt.

De redenen, waarom de *auriculæ* 't bloed in de holligheden des herten en niet weder in de *venen* te rugge storten, zyn. 1. Dat de *venen* altyd en inzonderheid om die tyd vol bloed zyn. 2. Dat 'er in de *vena cava* klapvliezen zyn. 3. Dat 't bloed in de *venen* uit de *arterien* door den aandrang des bloeds van agteren na de *auriculæ* altyd toe perst. 4. Dat de holligheden des herten om die tyd ledig, dat is, zonder bloed zyn. 5. Dat de openingen van de *auriculæ* regt tegen over de openingen des herten zyn, en aldus 't bloed bekwaam in de holligheden kan indringen.

Dit alles betuigen de wonden, die tot in de holtens des herten doorgaan: 't inspuiten met Water of Was: de vergrootglasen by Kikvorschen gebruikt, enz.

(*q*) By de regter *auricula* eindigt de hol-ader of *venæ cava*, en verandert in een holte of zak, *sinus venæ cavæ* genaamt; dewelke met een spieragtig vlies is voorzien, gelyk de *arterien*, en klopt ook; is met *tendineuse* draden aan de *auricula* en aan 't *veneuse* gat van 't regrer hert aangewassen; is aldus een half-rond en de *auricula* een half-rond, en die twee formeeren een geheel rond; dat is, eene holligheid, werden te gelyk slap en opgespannen ende nemen 't bloed uit de opklimmende en nederdalende hol-ader; ook trekken ze zig op een en dezelve tyd te zamen en spuiten 't bloed in 't regter hert.

Dierhalven blykt, dat de *sinus* zig niet eerst te zamen trekt, en dan de *auricula*; en dat de *sinus* door zyne tezamentrekking 't bloed niet in de *auricula* spuit, als zig sommige verbeelden. Maar dat 't bloed te gelyk uit de *vena cava* in den *sinus* en *auricula* met groot geweld indringt, dewyl uit de hol-ader in de *auricula* en *sinus* maar eene vreye opening is, gelyk ook uit deze twee in 't regter hert maar eene opening.

NB. Van de hol-ader moeten we zodanigen *concept formeeren*, (om den omloop des bloeds beter te verstaan);

ader (r); aan het linker oor de longs-ader / en aan de (s) linker holligheit de groote slag ader. (t)

Vrag.

staan) datze van de regter *auricula* en *sinus* begint, op-en nederwaards loopt met een opklimmende en nederdalende stam, en geeft takken na alle deelen des lichaams op alle punten, van buiten of van binnen, behalven op die plaatzen, daar de *vena portarum* en *pulmonalis* zig verspreiden, die haar op de einden door inmondingen (*anastomosis*) by *continuatie* vereenigen met de uiterste einden der slag-aderen; voert al 't bloed, dat in 't lichaam is, en alle andere vogten, die in de vaten zyn onthouden, van alle deelen uit alle slag-aderen en andere vaten, wederom geduurig te rugge in 't regter hert.

(r) De longs-slag-ader (*arteria pulmonalis*) die uit de *basis* van de regter holligheid des herten ontstaat, verspreid zig met ontelbare takken door de geheele long en eindigt geheel en al eindelyk in de takken der longs-bloedader; dient niet om de longe te voeden, als onze Voorouders hebben geleert, maar alleen om 't bloed van de regter holligheid des herten in en door de longe te voeren na 't linker hert toe.

(s) De longs-bloed-ader (*vena pulmonalis*) bestaat eigentlyk uit vier groote takken, die uit de linker *sinus* by 't linker oor beginnen, door de longe zig verspreiden, en in de takken der *arteria pulmonalis* door de gemelde inmondingen eindigen, voert al 't bloed, dat van 't regter hert in de long is gebragt, wederom van de long uit de *arteria pulmonalis*, door de linker *auricula* en *sinus* in 't linker hert.

Not. De linker *sinus*, die hier, by de *vena pulmonalis*, aan 't linker oor en hert vast is, verhoud zig in allen, als van de regter *sinus* (p 83.) gezegt is, uitgenomen dat men voorgeeft, dat deze *sinus venæ pulmonalis* zal kleiner zyn, als de regter.

(t) De groote slag-ader, *arteria magna* of *aorta* genaamt, ontstaat uit de *basis* van 't linker hert, loopt opwaards, krom en weder nederwaards, geeft takken aan

alle

Vrag. Wat is de pligt van het Hert? (*u*)

Antw. Niet veel anders / dan om het bloed geduurig om te voeren.

Vrag. Wat is den omloop van het bloed? (*w*)

Antw. Dit is lang onder de Geleerden betwist / doch nu zo klaar / dat 'er niet meer aan getwyfelt werd / ik zal het dan met deze nieuwe opinie / of zo ik meen / met deze nieuwe waarheid houden (*x*) / van

alle uit- en inwendige deelen en voert 't bloed na dezelve toe van de linker holiigheid des herten.

Hoedanig deeze gemelde bloedvaten met hun takken door alle deelen zig verspreiden, zullen we in 't vervolg inzonderheid melden, om de circulatie des bloeds in ieder deel naauwkeurig te kennen.

(*u*) De waare pligt des herten is, het bloed uit de *venen* aan te nemen, en, door zyne spieragtige kragt, tezamentrekking en beweging, 't zelve in de slag-aderen, na alle deelen des lichaams toe te spuiten, tot voedzel, warmte, kragt, beweging, gevoel, en tot afscheiding van verscheide vogten.

(*w*) Men noemt de beweging des bloeds (*motus sanguinis*) eenen omloop of *circulatie* (*circuitio sanguinis*) of circulwyze beweging; dewyl 't bloed geduurig werd bewogen uit de *venen* in 't hert, uit 't hert in de *arterien*, uit deze in de *venen*, uit de *venen* weder in 't hert enz. en aldus loopt 't altyd wederom denzelven weg, daar 't te vooren is geweest of van daan gekomen is, gelyk we zulks aan een *circul* zien.

(*x*) Dat 'er iets nieuws onder de Zonne kan geschieden, dat zeker wis en ontwyfelagtig is, en dat de Ouden niet hebben geweeten, is hier klaarblykelyk te zien aan de *circulatie* des bloeds, waarvan de Ouden niets hebben geweeten noch eenigzins *concept* van gehad, (zo men opregtig wil bekennen uit het lezen van hunne Schriften, die ons nagelaten zyn.) Want geen HIPPOCRATES noch DEMOCRITUS, geen CELSUS noch GALENUS

van de Heer Doct. S. BLANKAART, in zyn nieuwe hervormde Anatomie, alwaar zyn woorden aldus luiden: (y)

„ Dat

NUS, geen COELIUS AURELIANUS noch AVICENNA of een ander van de Ouden hebben dit gekent. Ze hebben wel geweeten, dat 't bloed niet stil en stonde, maar dat 't wierd bewogen; maar hoe? averregts verkeert, ze meenden, de chyl liep uit de darmen in de lever; wierd aldaar in bloed verandert; 't bloed wierd dan uit de lever gevoert in de opklimmende en nederdalende *vena cava*, die uit de lever ontstond, na alle deelen met takken verspreid, en die 't bloed na 't hert, long, hoofd, hals, borst, buik, armen en beenen zoude toe voeren, tot voeding der gemelde deelen, gelyk we lezen in den HIPPOCRATES in zyn Boek hier en daar. Maar dat het bloed wederom van de uiterlyke of inwendige deelen na de lever of na het hert weder te rugge keerde, heeft niemand van hen het minste gemeld; ook hebben ze nooit gestelt, dat het bloed uit het hert door de slag-aderen naar alle deelen toegebragt wierde, contrarie, zy leerden dat in de slag-aderen wind of lucht en geen bloed onthouden waar. Dat onbegrypelyk is, daar ze met oogen zagen, dat de gewonde *arterien* sterk bloedden; hoe hebben ze dan des bloeds omloop gekent? het is narren werk. Wanneer we den GALENUS en andere naauwkeurig *examineeren*, vinden we 't zelve, en niets anders. Is dit niet averegts verkeert? is dit na de waarheid of niet? is dit wysheid of onverstand? Maar den grooten HARVÆUS of (als andere zeggen) den PAULUS SARPA SERVITA VENETUS gewezen Præceptor van HARVÆUS, of alle byde, hebben ons de oogen verligt, de nieuwe waarheid ontdekt, en den omloop des bloeds, door oneindig veel experimenten, ten eersten getoont, zo, als we dezelve nu verstaan.

(y) Ik ben verwondert, dat onzen Autheur hier den BLANKAART als eenen *princeps* aanhaalt. Waarom niet den grooten HARVÆUS en den uitmuntenden LOWER?

„ Dat des bloeds omloop op de volgende manier
„ toe gaat / te weeten / dat het bloed uit de slag-ade-
„ ren door de vlezige spiervezelen / ofte door de inge-
„ wandens blaasjens en pypjes / onbemiddelt tot
„ de mondekens der aderen gevoert werd/zo zeggen
„ wy dat deze onze vezelen / ook zonder tussenkomst
„ in de mondjens der aderen eindigen / en ingeplant
„ werden / niet anders dan verscheide pispypjes in
„ een nierpypjen gevoegt werden / (z) door deze dan
„ het bloed in de slag-aders over gaande / werd ge-
„ duurig de aderen overgelevert / om na het herte ge-
„ voert te werden. (*a*) Het komt dan voorder door

 „ de

WER? die den omloop des bloeds, duizentmaal beter en naauwkeuriger, hebben beschreven, als BLANKAART. De Man moet deze Boeken of niet hebben gelezen, of al te veel van opinie zyn ingenomen geweest. We hooren den BLANKAART wel veel redeneeren van een *fermentatie*, *effervescens*, *ebullitie*, *acidum* en *alkali* 't welk alles van SYLVIUS *gefingeert* is, en dat 't bloed uit de *venen* in 't hert, van 't hert in de *arterien*, van deze in de *venen* en weder in 't hert loopt, ('t welk een klein Kind binnen een uur kan leeren) maar van de waare oorzaken en hoedaanigheden van den omloop des bloeds spreekt hy niets.

(z) 1. 't Bloed kan niet door de vleezige spiervezelen uit de *arterien* in de *venen* dringen, dewyl de spiervezelen zo naauw zyn, dat ze geen bloed aannemen.

2. Ook loopt 't bloed niet door blaasjes der ingewanden by Menschen, maar wel by Kalveren en alleen in de milt, als wy boven by de milt hebben gemeld.

3. De uiteinden der *arterien* zeer klein zynde eindigen in de uiteinden der *venen* door inmondingen (*anastomoses*) onbemiddelt, maar in geene vezelen; we moeten de zaake klaar verhandelen en niet duister.

(*a*) *Dat door de vezelen 't bloed in de slag-aders overgaat, en de venen geduurig werd overgelevert*, kan ik niet begrypen. Misschien is hier *in de slag-aders*, voor, *uit de*

„ de holle ader in het regter oor / en van daar in de
„ regter holligheid / en zo hier uit door de longs-
„ slag-ader in de long/en uit de long door de longs-
„ ader in de linker oor / en hier uit in de linker holte/
„ en zo voorts in de groote slag-ader / van waar het
„ zelve 't gantsche lichaam werd door gevoert. (*b*)

Vrag.

de slag-aders, misgedrukt; en dan is de zake ook niet waar.

(*b*) Uit voorgemelde verklaringen (van l. n. tot l. a.) blyken de volgende waarheden:

1. Alle bloedvaten zyn altyd in een gezond lichaam vol van bloed, 't zy *arterien* of *venen*.

2. Al 't bloed, dat in de *vena cava* is, en van 't geheele lichaam te rugge loopt, werd in een zeker quantiteit in de regter *sinus* en regter *auricula* gebragt, en daaruit in 't regter hert.

3. Al 't bloed in 't regter hert gebragt, werd door deszelfs tezamentrekking in de *arteria-pulmonalis* gestort op eenmaal.

4. Uit deze door 't ademen, door den aandrang des bloeds van agteren en door de tezamentrekking der gemelde *arteria* in de *vena pulmonalis*, en door deze in de linker *sinus* en linker *auricula*.

5. Deze *sinus* en *auricula* vol van bloed trekken zig te zamen, spuiten 't bloed verder in de linker holligheid des herten, en vervullen dezelve op eenmaal.

6. 't Linker hert zig afkortende, spuit al 't bloed in de *arteria aorta*.

7. De *aorta* vol van bloed, zig tezamentrekkende, perst 't bloed in de *venen* door alle deelen des lichaams

8. 't Bloed loopt niet door 't *septum* uit de eene holligheid in de andere, maar uit de regter door de long in de linker.

9 Het bloed door de *aorta*, van 't linker hert na alle deelen des lichaams toegebragt, werd geduurig weder van de *venen* van deze deelen te rugge genomen en door de *vena cava* na 't regter hert toe gebragt, en hier uit door de longe in 't linker hert en verder.

10. Wan-

Vrag. Wat is de Holle-ader?

 Antw.

10. Wanneer 't linker hert zig toeknelpt, en 't bloed in de volle *aorta* met groot geweld instort, stoot en beweegt een kogel en *particul* des bloeds de een de ander, tot in de einden aller *arterieuse* takken; en aldus werden alle *arterieuse* takken van 't bloed schielyk meer opgevult en opgespannen op alle plaatzen te gelyk, daarom voelen we ook 't kloppen of de pols van 't hert en van alle *arterien*, by de handen, voeten, hals, hoofd, borst en buik, in een en 't zelve moment.

11. De pols geschied alzo te gelyk in een moment, in 't hert, de twee ooren, de twee *sinus* en in alle *arterien*, behalven in de *arteriæ coronariæ*.

12. De twee *sinus*, *auriculæ* en alle de *arteriæ* (behalven de *coronariæ*) werden te gelyk verweidert, en nemen 't bloed aan, wanneer 't hert zig toeknelpende het bloed ontlast: en trekken zig ook te gelyk weder te zamen, ontlasten 't bloed in de holligheden des herten of in de *venen*, ten tyde 't hert slap en verweidert 't bloed uit de *venen* aanneemt.

13. 't Hert en de *venen* nemen 't bloed aan in een en 't zelve moment; en ontlasten zig daarna weder te gelyk.

14. De kragt, daar door 't hert zig beweegt of tezamentrekt, is niet van 't bloed alleen, niet van een *spiritus*, noch *ferment* of *efferveſcens*, van een *alkali* of *acidum*, ook niet van een warmte of vuur, als sommige hebben gedroomt, maar van de zenuwen die uit 't *cerebellum* zyn afkomstig, en van de kragt der spiervezelen des herten, hoewel zonder invloed van rood bloed en geesten geen spier en gevolgelyk ook 't hert zig niet kan bewegen.

15. Indien 't bloed, door de slag-aderen, die allenskens naauwer toe loopen, en aldus uit ruime in zeer enge en naauwe wegen moet doordringen, en de *arterien* zig altyd zoeken toe te trekken en 't bloed terugge te dryven, en aanstonds weder ander bloed van 't hert komt aandringen, geschied een naaukeurige vermenging en wryving van alle vogten en een bezondere beweging in 't bloed, die men de *motus inteſtinus* noemt.

Not.

Antw. Een vat / dat byna uit alle deelen des lighaams het bloed ontfangt en in het herte brengt. (*c*) Heeft zyn begin aan de regter zyde van het hert / met zyn stam naar omlaag gaande / geeft het middelrift / de spieren des buiks / lever / de nieren / en beide beenen zyn takken / na boven gaande geeft het hert zyn kroon-ader (*d*) / de ribben hare takken: de armen en de deelen des hoofts de hare.

Vrag.

Not. De werkende oorzaken alzo, door welkers kragt 't bloed uit 't linker hert door 't lichaam werd gedreven na het regter hert toe, en van 't regter hert voorts door de longe weder na 't linker hert, zyn de volgende: 1. Het sterke geweld ofte zamentrekking des herten. 2. De sterke toekneiping der slag-aderen, door hun spieragtig vlies 3 De tegenstand en *contractie* der *venen* en alle andere buizen en pypen. 4. De drukking en kragt der om- of nabyleggende deelen, als spieren, huid, ingewanden, vliezen enz. 5. De aanpersing des bloeds en andere vogten van agteren, uit 't hert in de *arterien*, uit deze in de *venen*, uit deze weder in 't hert 6. De klapvliezen die in 't hert, in het begin der *arterien*, en meer overal in de *venen* en watervaten zyn. 7. De tezamentrekking der hert-ooren en *finus*. 8 't Aassemhalen met de drukking van de lucht. 9. De vrywillige beweging des lichaams door kragt en werking der spieren. 10 De kragt die van 't *cerebellum* in 't hert en *arterien* door de zenuwen komt Aldus meen ik, dat men den omloop des bloeds klaarblykelyk genoeg verstaan kan, wanneer men maar wel op alles, wat hier is aangemerkt, oplettend is.

Van de circulatie des bloeds in de vrucht, hebben we boven gemeld, by de teeldeelen der Vrouwen

(*c*) De hol-ader ontfangt en brengt van alle deelen des lichaams, ook zelfs uit de long, 't bloed na 't regter hert.

(*d*) De kroon-bloedader komt niet uit de na bovengaande *vena cava*. als onzen *Autheur* zegt, maar met eene opening uit den *finus* by 't oor, als we boven p. 80, hebben aangewezen.

Vrag. Wat is de groote slag-ader?

Antw. Een buis of vat / dat geduurig slaat / en het bloed van het hert / door alle de deelen des gantschen lichaams uitzent. Zy begint aan de linker holligheid des herts / en naar om laag daalende met zyn stam / krygt lever / milt / maag / nieren / scheil / darmen / net / blaas / hare takken; en verder nederwaarts gaande / hebben de beenen alle hare slag-aderen daarvan voorders / van het hert na boven toe gaande / krygt het hert zelve / de longe / hals / armen / en alle deelen des hoofts hare takken. (*e*)

Vrag. Heeft het hert klapvliezen?

Antw. Ja: De holle ader heeft 'er drie / de longs-slag-ader drie / de longs ader twee / en de groote slag-ader drie. Deze zyn alle gemaakt / op dat het bloed niet weder te rugge kan loopen: voorders zyn 'er tot het zelfde oogmerk in de aderen / melkvaten / en watervaten verscheiden. (*f*)

Vrag.

(*e*) Den *Autheur* ſtelt hier de groote ſlag ader (*aorta*) geheel niet wel voor. Want men zoude hier uit begrypen, dat deze ſlag-ader, zo, als de hol-ader met een ſtam na boven en met een ander ſtam na beneden liep, 't welk nooit zo gevonden word. Beziet den *Appendix*. Maar men kan het dien Schryver niet kwalyk neemen om dat hy maar enkeld Chirurgyn is geweeſt, en 't is bekend genoeg, dat Chirurgyns in deze landen en op de Scheerwinkels by hunne eenvoudige baaſen de nauwkeurige Anatomie niet leeren nog leeren kunnen, vervolgens ook niet het nette beloop der bloed-vaten, 't welke op Academien op het nauwkeurigſte als het noodzakelykſte werd aangeweezen.

(*f*) Aan 't hert zyn elf klapvliezen (*valvulæ*) maar vyf binnen in de holligheden en zes buiten in 't begin der ſlag-aderen. In de regter holligheid zyn drie (*valvulæ tricuspidales*) driehoekige genaamt voor de opening

Vrag. Wat is het hert-zakjen?

Antw. Dat is een beursjen dat rontom het herte is / boven aan het herte vast / en beneeden aan het middelrift gehegt. (g) Binnen in zyn holligheit is ge-

ning van de *vena cava.* In de linker zyn twee, van gedaante als een mutze, *valvulæ mitrales* genaamt, voor de opening van de *vena pulmonalis.* In 't begin der *arteria pulmonalis* zyn drie en in 't begin der *aorta* ook drie (*valvulæ semilunares*) halvemaansgewyze genaamt. De *valvulæ semilunares* zyn, een ieder voorzien, op de punten, met een rondwerpig knobbeltje (*corpusculum sphæroideum Arantii*) dat in die van de *aorta* grooter is, als in die van de *arteria pulmonalis.* De *vavulæ mitrales* zyn grooter als die in de *arteria pulmonalis.* Dierhalven heeft den Schryver zeer gemist, dat de hol-ader drie en de long-ader twee klapvliezen by het hert hebben, daar dog de klapvliezen niet in die aderen zyn, maar in de holligheden des herten werkelyk geplaatst zyn. Maar 't is een Chirurgyn ligt toe te geven zulke subtiele dingen, mogelyk nooit gezien, 't niet naukeurig beschreeven te hebben. Want als men alleen uit de duistere geschreve Boeken van sommige Doctoren, maar enkeld een zake ontleendt, en die zelf niet heeft bygewoont, zo kan men niets nauwkeurig beschryven.

De klapvliezen in de *arterien*, en die in de *venen* en watervaten, schynen geformeert te zyn van de binnenste vliezen van hunne vaten, gelyk de klapvliezen der darmen van de binnenste vliezen derzelven.

Ze dienen alle, om den te-ruggeloop des bloeds te verhinderen, en 't zelve te helpen opklimmen.

(g) Het herte zakjen (*pericardium*) is wel onder aan 't *diaphragma* vast, (edoch by Menschen en niet by beesten) maar boven niet aan 't hert zelfs, maar aan deszelfs vier bloedvaten en aan 't *mediastinum*, en aldus, door dit *mediastinum*, aan 't borstbeen en aan de wervelbeenderen van de rugge. Het bestaat uit twee vliezen. 1. 't Buitenste is van 't *mediastinum.* 2. 't Binnenste is een eigen vlies.

gemeenlyk wat water / op dat het herte des te gemakkelyker zig zoude bewegen. (*b*)

Vrag. Wat is de longe?

Antw. De longe is een ingewand der borst / in twee groote kwabben verdeelt / aan elke zyde van het hert een. Van buiten met het borstvlies bekleed. (*i*) Hare vaten zyn de adempyp trachea of aspera arteria gezegt / de longs-slag-ader / als ook nog een ander

(*b*) Binnen 't *pericardium* vind men een roodagtig water (*aqua pericardii*) somtyds wel een halve lepel vol, in doode lichamen meer als in levendige, 't welk ontstaat van de uitwaassëming van 't hert en herte-zakjen, en in dit zakje, als in een *alembicus*, vergaadert, tot bevogtiging des herten. 't Werd door eenige gaten van 't herte of herte-zakjen weder in de *venen* te rugge genomen, om dat geen *hydrops pericardii* mogt ontstaan, als wel gebeurt.

(*i*) De longe (*pulmo*) of liever anders gezegd de longen (*pulmones*, de grootste ingewanden der borst, in ieder holligheid van de borst een, en aldus zyn twee in 't getal, de regter en de linker, van elkanderen door 't middelschot afgescheiden, tusschen welke beyde het hert is geplaatst, en in ieder aassemhalen van dezelve, wanneer ze werden opgeblazen, omvat werd; ze zyn van binnen na 't hert toe hol of *concave*, en van buiten na de ribben en 't middelrift rond of *convex*; verbeelden in 't opblazen eenigzins de gedaante van twee Koe-pooten; de regter bestaat uit drie bezondere stukken, die men kwabben (*lobi*) noemt, en de linker maar uit twee, die ook kleiner is als de regter wegens 't hert dat meer in de linker zyde is gelegen; ze zyn vastgehegt aan de luchtpyp door de *bronchia* of luchtpyps-takken, aan 't hert door de *arteria* en *vena pulmonalis*, ende aan de wervelbeenderen van de rugge, aan 't borstbeen en middelrift door 't *mediastinum*; ze hebben veel bloedvaten, daarom is ook hunne *couleur* by die geene die aassemen roodagtig bruin of blaauw, by ongeboore Kinderen zeer root.

der slag-ader / welke langs de takken van de adempyp loopt / die van den Heer F. RUYSCH eerst gevonden is / daarna de long-ader / watervaten en diergelyke. (*k*)

Wanneer de logtpyp ofte adempyp in de longe gaat / verdeelt hy zig in twee takken / en elke tak weder in takken / en wederom in kleinder takken / aan welkers ieder uiteind een long-kwabbetjen is / omtrent de groote van een knikker / en zo een hangt aan ieder uiteind / zo dat 'er een meenigte in de longen zyn. (*l*) Dit kwabbetjen bestaat uit een meenigte kleine blaasjes en celletjes / die alle van de

ader

(*k*) 1. De *arteria* en *vena pulmonalis* met hunne takken door de longen verspreid, dienen niet om dezelve te voeden, maar om 't bloed van 't regter tot in 't linker hert te brengen.

2. De *arteria bronchialis RUISCHII*, die langs de takken der luchtpyp loopt, is somwylen enkeld, somwylen dubbeld, ook driedubbeld, dient alleen om de longen te voeden, en de vogten van binnen in de blaasjes af te scheiden.

3. De *vena bronchialis* ook van RUISCH ten eersten getoont, bestaat meestentyd uit veele takken, die van de *vena cava*, *intercostales* of van de *vena azygos* zyn afkomstig.

4. Van 't *par vagum* en *intercostale nervorum* (uit de *plexus thoracicus*) loopen veel zenuwtakken door de geheele long, die overal in de blaasjes der longen eindigen, daarom ook dezelve zo gevoelig zyn van een ieder prikkeling, die daar in geschied.

(*l*) De longe bestaat uit vyf kwabben (*lobi*) een ieder kwabbe uit kleinere, en deze weder uit kleinere, en de allerkleinste kwabben met elkander vereenigt hangen aan de luchtpyps-takken als trosjes druiven aan de wyngaart, en hebben alle hunne openingen daarin, zo dat de lucht uit de luchtpyp in de kwabben kan indringen en weder zyn uitgang hebben.

ader en slag-ader omringt werden / tusschen welke ook wel eenige kliertjes zyn. En dit maakt de geheele substantie der longen uit. (*m*)

Vrag. Wat is de adempyp?

Antw. Een kraakbeenige buis; heeft boven aan zyn mond vyfderley kraakbeenen / die door haare spieren open en toegehaalt werden. Van onderen is het een pyp / die van vooren kraakbeenige ringen heeft / welke van agteren in een bandagtig vlies eindigen. (*n*)

Vrag.

(*m*) Een ieder kwabbe (*lobus*) is *geformeert* van blaasjes of *celletjes*, die aan elkander vast zyn en uit de een in de ander hunne opening hebben, dat aldus de lucht uit de luchtpyp in alle de blaasjes te gelyk kan indringen en dezelve alle kan opspannen of opblazen, wanneer we aassemhalen.

Een ieder blaasje is gemaakt van een teer, dun, vast en zeer gevoelig vliesje, dat van binnen veel uiteinden van slag-aderen of ook kleine ronde kliertjes heeft, die een sleim of wateragtige stoffe geduurig afscheiden, dat de blaasjes door 't geduurig in- en uitaassemen van de drogende lucht niet en verdrogen, maar altyd vogtig werden behouden. Dit vliesje is weder geweeft van zig sterk t'zamentrekkende draadjes, dat alzo de blaasjes, nadien ze van de lucht zyn opgespannen, zig daarna weder konnen t'zamentrekken.

Deze *blaasjes* zyn alle omringt van ontelbare takjes der *arteria* en *vena pulmonalis*, die in gedaante van netwyze vlegtingen (*rete mirabile sive plexus reticularis*) om dezelve lopen, als MALPIGHIUS aantoont.

Aldus bestaat de longe van blaasjes en bloedvaten.

Not. De longe by een noch niet geaassemt hebbende vrugt dryft nooit op 't water, maar zinkt altyd op de grond; maar by die geaassemt hebben, dryft dezelve, 't zy dan, dat ze reeds bedorven is, en als dan zinkt dezelve ook

(*n*) De luchtpyp (*aspera arteria sive trachæa*) een kraakbeeni-

Vrag. Wat is het middelschot?

Antw.

beenige en vliezige *canaal*, boven wyd en meer na onderen naauwer; begint agter in de keel, eindigt in de longen, om de lucht in dezelve in- en uit te laaten; is gelegen van vooren in den hals; heeft den *œsophagus* van agteren en aan denzelven vastgehegt door gemeene vliezen.

Men kan dezelve verdeelen in drie deelen, als:

I. In 't bovenste gedeelte, 't strottenhoofd (*larynx*) genaamt, 't welk is dikker, als in 't vervolg de lucht-pyp is; 't is gecomponeert van vyf kraakbeenen, als:

1. 't *Cartilago thyroides* of *scutiformis*, langwerpig, omtrent vierkant en als een halfrond; is het grootste kraakbeen, van vooren in de *larynx* gelegen; formeert aldaar eene verheventheid, die men den Adams-appel (*pomum Adami*) noemt. Boven aan dit kraakbeentje is het tongebeen *gearticuleert* en beweegelyk

2. Het ringsgewyze (*cricoides sive annularis*) is geheel rond als een ring, onder in de *larynx*, daaraan van onderen de luchtpyp is gehegt met zyne halve ringen.

3. 4. Twee *cartilagines arytænoides* de kleinste van alle, iets langwerpig, dewelke agter en boven op de *cartilago cricoides* zyn *gearticuleert* en beweegelyk, ze formeeren; met vliezen en spieren omkleed en vereenigt zynde, een langwerpige scheur of opening, tusschen hun beide, die men de *glottis* noemt, dewelke *glottis* door hunne spieren (*arytænoidei*) in 't zingen, spreken en roepen werd vernaauwt of verweidert.

Deze vier gemelde kraakbeenen zyn door bezondere *ligamenten*, vliezen en spieren vast te zamen gevoegt en aan elkander beweegelyk, gelyk de beenderen. Ze veranderen ook somwylen by bejaarde Menschen in harde beenderen.

5 Het klapje (*epiglottis*) ook een kraakbeen, gelykt eenigzints driekantig te zyn; is verknogt van vooren en boven door een band aan het *cartilago thyroides*, op de zyden met twee banden aan de hoorens van 't tongebeen, en van agteren met twee banden aan de *cartilagi-*

nes

Antw. Een dubbelt vlies / gemaakt van het borst-vlies /

G

ries *arytænoides*; gelegen aldus agter aan de tonge, over de *glottis*; ſtaat opgeregt met de *punt* na boven, op dat de lucht door de *glottis* geduurig kan in- en uitgaan; maar keert van de ſpyze en drank op de *glottis* nederwaards gedrukt en bedekt dezelve, om dat niets door dezelve in de luchtpyp mogt invallen, maar al 't geen we willen nederſlokken, hier over in den ſlokdarm werde ingebragt. In 't zingen werd dit klapje op- en nederwaards bewogen om den *tremulant* der Sangers te maken. Alle deze kraakbeenderen zyn omkleed van vliezen, vet en ſpieren.

De *larynx* is van binnen bekleed van een bezonder zeer gevoelig vlies, dat met veel kliertjes bezet is, om geduurig een vogt uit te lekken tot bevogtiging van de geheele luchtpyp van binnen.

Van buiten iets op het *cartilago thyroides* is nog gelegen een groote halvemaansgewyze klier, *glandula thyroidea*, daar in men verſcheide ziektens heeft geobſerveert.

Van binnen in de *larynx* vind men onder de *glottis* holligheden (*ventriculi* of *ſinus*) die tot de ſtem dienen.

II. In 't middenſte, *aſpera arteria* of de luchtpyp zelfs in 't bezonder genaamt, deeze loopt van de Adams-appel langs den hals onder het *ſternum*, tuſſchen de twee ſleutelbeenen in de borſt, alwaar ze zig aanſtonds in twee takken verdeelt; ze is *gecomponeert:*

1. Van 16, 17, 18, 19, 20. halveringsgewyze kraakbeentjes (*cartilagines ſemiannulares*) die van agteren aan de *œſophagus* van een ſpieragtig vlies vervult zyn, om dat de *œſophagus* door de rondte der kraakbeentjes anders konde gedrukt werden.

2. Van vyf vliezen. 1. een gemeen vlies, *tunica membranacea*, van buiten. 2. Vervolgens 't vetvlies, inzonderheid tuſſchen de ringetjes, om dat de kraakbeentjes niet van elkander gevreven wierden en ook om de andere vliezen en de kraakbeentjes te bevogtigen. 3. Een *klieragtig* vlies, van MORGAGNUS zeer wel voorgeſteld, om uit de kliertjes door oneindige buisjes binnen in de luchtpyp een ſleim af te ſcheiden. 4. Een *ſpieragtig* uit

dwarze

vlies / zodanig in de borſt geſtelt / dat de borſt daar-
door

dwarze draden beſtaande, die de einden der ringetjes te zamen houden, om dat de luchtpyp door derzelver tezamentrekking in 't hoeſten, zingen enz kan vernaauwen. 5 Het *binnenſte* een vaſt *tendineus* vlies, zeer gevoelig, hebbende langwerpige draden, waar door de geheele luchtpyp werd afgekort.

III. In 't onderſte gedeelte, zynde de luchtpyps-takken (*bronchia*), die in 't begin twee, de regter en linker, die na de regter en linker longe toe lopen, en uit halveringsgewyze kraakbeentjes en vliezen beſtaan, gelyk de luchtpyp; maar ze verdeelen zig (van klieren (*glandulæ bronchiales*) voorzien) een ieder in kleinere en allenskens weder in nog kleinere takjes, tot ze zig in de blaasjes verliezen. Maar de kleine *bronchia* beſtaan byna een ieder van geheele kraakbeenige ringetjes met vliesjes omkleed, daar een ieder ringetje van 3 of 4 ſtukjes is te zamen gezet, om bekwaamer gebuigt en bewogen te worden. De geheele luchtpyp is voorzien van veel bloedvaten van de *arteriæ carotides externæ* en van de *venæ jugulares internæ*, en van zeer veel zenuwen van de *nervi recurrentes* afkomſtig Dit alles hebben ons geleert de groote Ontleed-Meeſters, als EUSTACHIUS, CASSERIUS, VALSALVA, MORGAGNUS en andere meer.

Not. In een groove ſtem is de luchtpyp verweidert en in een feine ſtem naauwer, als J. C. AMMAN aantoont in zyn Tractaat, *Surdus loquens.*

Het ademhalen (*reſpiratio*) geſchied, wanneer de ribben door hunne ſpieren werden opgeligt, het *diaphragma* zig toetrekt en nederwaards naar de buik toegaat, en aldus de borſt verweidert werd, de lucht in de longen valt, dezelve opblaaſt, en de borſt vervult: en daar op de ribben door de ſpieren des buiks werden nederwaards getrokken, 't *diaphragma* ſlap na boven toe in de borſt valt, en zodanig de borſt weder vernaauwt, de longen van de ribben en *diaphragma* werden gedrukt, de blaasjes der longen zig te zamen trekken, en de lucht wederom werd uit-

door in twee deelen werd verdeelt / en ieder helft der longe van een scheid. (*o*)

uitgeperst. Maar hoedanig dit alles geschied, zullen we in 't vervolg inzonderheid verklaaren.

(*o*) Het middelschot (*mediastinum*) een dubbeld, dun, doorschynend, doch sterk vlies van de *pleura* afkomstig; heeft tusschen de verdubbeling een teer vetvlies en na aan 't *diaphragma* een *celluleuse* holte (*interstitium cellulosum*) daar in men water of materie zomwylen heeft gevonden; is van vooren vast gehegt aan 't borstbeen, van agteren aan de lichaamen der wervelbeenderen van de rugge en van onderen aan 't middelrift en 't hertezakjen; is iets meer in de linker zyde gelegen, indien het van de linker zyde van 't borstbeen is afkomstig, waar door ook de linker holligheid van de borst naauwer is als de regter; heeft verscheide slag- en bloed-aderen (*mediastinæ arteriæ & venæ*) en zenuwen van 't *par vagum* met sommige watervaten. Dient alzo om de borst in twee holtens te scheiden, dat uit de een in de andere geen lucht nog vogt kan *penetreeren*, en ook om 't hert in *balance* te houden.

A P P E N D I X.

Van 't getal, maakzel, gedaante, loop, benamingen, en werkinge aller Bloedvaten, 't zyn slag- of bloed-aderen.

1. De groote bloedvaten (*vasa sanguifera*) van 't geheele lichaam, zyn maar in 't getal vyf, namentlyk: 1. *vier* by 't hert, als *twee slag-aderen*, *arteriæ* in 't *latyn* genaamt, zynde de *arteria aorta* en de *arteria pulmonalis*: en *twee bloed aderen*, in 't *latyn venæ* geheeten, als de *vena cava* en *vena pulmonalis*. 2. en *een* by de lever, zynde in der daad een bloed-ader (*vena*) de poortader (*vena portarum*) genaamt.

2. Van deze vyf groote bloedvaten als van stammen (*trunci*) ontstaan alle de bloedvaten als takken (*rami*) ze zyn groot of klein, zo veel 'er maar in 't lichaam

te vinden zyn, gelyk de takken van boomen van hunne ſtam ontſtaan.

3. Dierhalven zyn 'er maar twee groote ſlag-aderen en drie groote bloedaderen, die door alle deelen des lichaams hunne takken verſpreiden.

4. Alle deze bloedvaten zyn in 't begin wyd, en werden allenskens naauwer en naauwer, in gedaante als een kegel, die op 't einde naauwer en puntig toeloopt.

5. Desgelyken ook alle takken der gemelde bloedvaten zyn in 't begin, daarze van de ſtammen ontſtaan, wyder en loopen allenskens naauwer en naauwer toe, van gedaante als kegels (*coni*) edoch werden de takjes eindelyk zo naauw, datze niet meer naauwer kunnen toeloopen, maar behouden overal dezelve wydte, en als dan noemt men ze *vaſa cylindrica*, die in 't vervolg gelyke ruimte hebben en op de eene plaatze niet ruimer en naauwer zyn als op de ander, maar dit geſchied alleen in de allerfeinſte vaatjes.

6. Ze zyn gecomponeert van vyf vliezen (*tunicæ*) 1. Het buitenſte, (*tunica membranacea*) of 't vliezig ook 't vaatagtige (*vaſculoſa*) genaamt. 2. een vetvlies (*tunica celluloſa*) om de andere vliezen te bevogten dienſtig. 3. 't ſpieragtige (*muſculoſa*) dat uit lange en ringsgewyze ſpierdraadjes geweefd is. 4. het peesagtige (*tendinea.*) 5. 't binnenſte zenuwagtige (*nervoſa*) 't welk zeer gevoelig met 't ſpieragtige vlies gemeenſchap heeft.

7. Het ſpieragtige vlies is in de ſlag-aderen reedelyk dik en ſterk, door wiens ſchielyke ſpanning, van 't bloed geſchiedende, de puls of 't kloppen geſchied, maar dewyl het in de bloedaderen zeer teer, dun en ſlap is of geheel ontbreekt, daarom kloppenze ook niet, inzonderheid indien zo een grooten aandrang van bloed door de bloedaderen niet en is, als door de ſlag-aderen.

8. De *veneuſe* takken zyn in alle deelen drie of viermaal zo veel als de *arterieuſe*.

9. De *arterien* loopen dieper tuſſchen de ſpieren, en de *venen* hooger onder de huid in 't vetvlies, te weten in de uitwendige deelen des lichaams. Ook in de inwendige deelen leggen de ſlag-aderen onder of ten minſten ter

zy-

zyden en de bloedaderen boven, behalven de *arteria cruralis*.

10. De twee flag-aderen (*arteria aorta* en *pulmonalis*) door hun fpieragtig vlies zig te zamen trekkende, brengen 't bloed van de twee holtens des herten na alle uit- en inwendige deelen des lichaams; de twee bloedaderen (*vena cava* en *pulmonalis*) voeren het bloed van alle deelen des lichaams wederom te rugge in de twee holtens des herten; de poort-ader (*vena portarum*) brengt 't bloed van alle ingewanden des buiks in de lever, om verder door de *vena cava* na 't regter hert gevoert te werden.

11. De flag-aderen hebben geen klapvliezen (*valvulæ*) in hunne takken, maar wel in 't begin, by 't hert, een ieder drie, *valvulæ femilunares*, als we boven gemeld hebben: in de onderfte ftam der *vena cava* is de *valvula Euftachii* naby 't hert; maar in deffelts takken zyn ontelbare kleine en grootere, enkele en dubbelde (gelyk ook in de watervaten veel dubbelde) halvemaansgewyze klapvliezen (*valvulæ femilunares*) behalven in de bloedaderen van de *uterus*. De *vena pulmonalis* en *portarum*, hebben in 't geheel, nog in haare ftammen, nog in de takken, geen klapvliezen, behalven de *vena fplenica* een tak zynde van de poortader, die een klapvlies by de milt heeft. Deze klapvliezen beletten den te ruggeloop des bloeds uit de *venen* in de *arterien*, uit het hert in de *venen*, en uit de *arterien* in het hert; ook helpen ze het bloed, chyl, water en andere vogten meer in de *venen*, chyl- en watervaten opklimmen.

I. De longen-flag-ader (*arteria pulmonalis*) ontftaat uit de *bafis* van de regter holligheid des herten; is in 't begin wyt, maar een duim lang, en een ftam, verdeelt zig als dan in twee takken, dewelke, gelyk de takken der luchtpyp, en aan dezelve langs lopende, door de regter en linker kwabbe der longen met oneindig veel tak- *Arteria pulmonalis.*

jes verspreiden, voert al 't bloed en de chyl van 't regter hert in de longe, in de takken der *vena pulmonalis*, na 't linker hert toe; is alzo niet dienstig om de longe te voeden, als de Ouden hebben geleert.

Arteria aorta. II. De grootste slag-ader onzes lichaams *arteria aorta sive arteria magna* genaamt, ontstaat boven van de *basis* of 't dikke gedeelte van 't linker hert, loopt, een stam (*truncus*) zynde, door 't *pericardium* opwaards omtrent vier vingeren breedte, kromt hem van gedaante als een boog, en daalt neder op de wervelbeenen der rugge en lenden langs, tot aan 't laatste wervelbeen der lenden of tot aan 't *os sacrum*, alwaar ze in twee groote takken (*arteriæ iliacæ*) gespleten is.

Deze *aorta* geeft hare takken na alle uit-en inwendige deelen op alle punten van 't geheele lichaam, als na de beenderen en kraakbeenderen, na de banden, vliezen, spieren, peezen, zenuwen, klieren, na alle de ingewanden van 't hoofd, borst en buik, na 't vet en merg enz. om 't bloed van 't linker hert na dezelve toe te brengen, dezelve daar mede te verwarmen, te voeden, te bewegen en allerley vogten daar in af te scheiden. Aldus zien we, dat de *aorta* maar een stam is, die eerst opwaards, dan krom en verder nederwaards loopt, dierhalven gantsch anders, als de Ouden hebben gemeent, die een opklimmende en een nederdalende stam en zodanig twee stammen hebben *gefingeert*. Ik hebbe zulke twee stammen ook nooit by Honden konnen vinden.

Deze *aorta* geeft:

Arteriæ coronariæ. I. Ten eersten noch binnen 't *pericardium*, de twee kroon-slag-aderen (*arteriæ coronariæ*) met haare twee gaten agter de klapvliezen, na het hert toe, om het zelve te voeden.

drie takken. II. Boven uit de bocht drie groote takken, na boven toe lopende, zynde de twee buitenste boogsgewyze lopende de twee *subclaviæ*, en de middel-

middel-tak regt opwaards lopende de linker *carotis*. Maar uit de regter *subclavia* ontstaat aanstonds een groote tak de regter *carotis* geheeten regt na boven toe lopende met de linker.

a. Deze twee slag-aderen de slaap slag-aderen (*arteriæ carotides*) genaamt, de regter en de linker lopen wederzyds aan de strot na boven toe tot aan 't *cranium*, alwaar een ieder in een uit-en inwendige tak is verdeelt. 1. De inwendige (*carotis interna*) loopt binnen 't *cranium* door de vliezen der herssenen verspreid en klopt aldaar niet. 2. De uitwendige (*carotis externa*) is door alle uitwendige deelen van 't hoofd, door de oogen, ooren, neus, tong, keel, tandvlees, tanden, kaaken, lippen, *larynx*, *pharynx*, en ook zelfs door de *dura mater* verspreid. in welke leste dezelve ook klopt, en de groeven in het *cranium* indrukt. *carotides.* *carotis interna.* *carotis externa.*

b. De onder sleutel-been-slag-aderen (*arteriæ subclaviæ*) werden onder het sleutelbeen *subclaviæ*, onder de oxels *axillares* en op den opper-arm *brachiales* genaamt, en geven veel takken van zig, als: *arteria subclavia.* *axillaris.* *brachialis.*

1. De *intercostalis superior*, die in twee of drie takken verdeelt tusschen de bovenste ribben langs lopen. *intercostalis superior.*
2. *Mediastina* na 't *mediastinum* en *thymus* *mediastina.*
3. *Diaphragmaticæ superiores* na 't *diaphragma.* *diaphragmaticæ superiores*
4. *Mammaria* of *thoracica interna* binnen 't *sternum* na de borsten en de uitwendige deelen des buiks toe. *mammaria interna.*
5. *Vertebralis sive cervicalis* na boven door zes dwarsse processen der wervelbeenderen van den hals, binnen 't *cranium* door 't groote gat van 't *os occipitis* lopende, die binnen 't *cranium* met de *arteriæ carotides* wonderzaam vereenigt, door de vliezen der herszenen zyn verspreid, en een *vertebralis s. cervicalis.*

Spinalis. een tak, *arteria ſpinalis* genaamr, door 't midde van de *medulla ſpinalis* tot aan 't *os coccygis* geven, en hier nieten ſlaan.

6. Verſcheiden *muſculares colli* na de ſpieren van den hals.

7. Onder de oxel even onder 't hoofd van 't *os humeri* verdeelt zig een ieder *ſubclavia* of *axillaris* anders genaamt, in twee takken als in een lange en in een korte tak. 1. De korte geeft de *ſcapularis externa*, die door de uitwendige deelen van de *ſcapula* is verſpreid en loopt door de uitſtrekkers ſpieren van de *ulna*. 2. Maar de groote tak van de *axillaris* geeft a. de *ſcapularis interna* na de inwendige deelen van de *ſcapula*. b. en de *mammariæ externæ* na de uitwendige deelen der borſten op de ribben langs lopende; en loopt verder aan de binnenſte zyde van den opperarm langs (ondertuſſchen aan de omleggende ſpieren takjes gevende) tot aan de bocht van den elleboog, alwaar ze zig verdeelt in twee groote takken *radiæa* en *ulnaris* genaamt, op de *radius* en *ulna* langs lopende; en in een *middeltak* tusſchen de *radius* en *ulna* met hare takjes verſpreid. Deze drie lopen verder met oneindige takjes na de vingeren toe.

ſcapularis externa.

ſcapularis interna.

mammariæ externæ.

radiæa.

ulnaris.

middeltak.

III. De *aorta* van de bocht nederdalende geeft noch in de borſt van zig.

1. De *arteriæ bronchiales* RUISCHII, een, twee, of drie, na de longen, om dezelve te voeden.

2. *Intercoſtales inferiores* 8. 9. 10. die tusſchen de onderſte ribben lopen na de omleggende deelen verſpreid.

3. *Oeſophagææ*, verſpreid na den *œſophagus* of ſlokdarm.

4. *Diaphragmaticæ inferiores ſive phrenicæ* 1. 2. na 't *diaphragma*.

bronchialis.

intercoſtales inferiores.

œſophagææ.

diaphragmaticæ inferiores.

IV.

IV. Tusschen door de peezen van 't *diaphragma* lopende geeft in de buik, aanstonds onder 't *diaphragma*, de *arteria cœliaca* een korte dikke tak, dewelke in de regter en linker tak is verdeelt. *cœliaca. gastrica. duodena. pancreatica.*

a. De regter geeft de *gastricæ dextræ* na de maag, *duodena* na 't *duodenum*, *pancreatica* na 't *pancreas*, *hepatica* na de lever, *cysticæ gemellæ* na de galblaas, *epiploicæ dextræ* na 't net. *hepatica. cysticæ. epiploicæ.*

b. De linker geeft, 1. de groote *splenica* na de milt, (daar van kleine *pancreaticæ* na 't *pancreas* aflopen,) *gastricæ sinistræ*, *epiploicæ sinistræ*, *gastro-epiploicæ*. *splenica. gastro-epiploicæ*

2. *Mesenterica superior* na 't *meseræum* en dunne darmen. *mesenterica superior.*

3. *Atrabilaria sive succenturiata* na de nierdoosjes. *atrabilaria.*

4. *Adiposa* na 't vet om de nieren. *adiposa.*

5. *Renales sive emulgentes* enkele of dubbelde na de nieren. *Renales. emulgentes.*

6. *Lumbares* na de lenden. *lumbares.*

7. *Spermatica* na de ballen by Mannen en by Vrouwen na de lyfmoeder. *spermatica.*

8. *Mesenterica inferior* na 't *mesenterium* en dikke darmen, daar van een tak in den endeldarm afloopt *hæmorrhoidalis interna* genaamt. *mesenterica inferior.*

9. *Sacra* een tak of twee na 't heiligbeen. *Sacra.*

V. De *aorta* is omtrent 't begin van 't *os sacrum* in twee groote takken gespleten, die na de *ossa ilei* toe lopen, en de naamen hebben van *arteriæ iliacæ*, van welke een ieder weder in tweën is verdeelt, in een uit- en een inwendige tak, alwaar de *arteriæ umbilicales* na boven na de navel opklimmen. *iliacæ.*

1. De inwendige genaamt *iliaca interna* of *hypogastrica*, die door de deelen in 't *pelvis*, als de waterblaas en endeldarm (alwaarze *hæmorrhoidalis externa* is geheeten) *iliaca interna, hypogastrica.*

ten) en door de teeldeelen en de omleggende spieren van de billen, is verspreid.

iliaca externa. 2. De uitwendige, *iliaca externa*, loopt na 't *os ileum* en geeft 1. na boven de *arteria epigastrica*, die door de regte spier van de buik langs loopt na boven tot aan de borsten, met de *arteria mammaria* vereenigt.

epigastrica. 2 De *pudenda* na de uiterlyke schaamdeelen; en loopt verder van de *vena* en *nervus cruralis* verselt, op de *vena cruralis*, over een bezondere groef van 't *os ileum*, boven de *articulatie* van de dey, na

cruralis. de dey, na binnen toe (van veel spieren bedekt) tot onder aan de knie, tusschen de knoopen van de dey, na de voeten toe, ende heeft de naam van *arteria cruralis.*

muscula exterior. Ze geeft 1. boven aan de dey, na de buitenste zyde een groote tak, *muscula cruralis exterior.*

muscula interior. 2. En omtrent in 't midde na de binnenste zyde de *muscula cruralis interior*

poplitææ. 3. en verder verscheide *poplitææ* na de knie. 4. En andere takken meer boven de knie na de omleggende spieren. 5. Onder de knie werd de *cruralis* weder verdeelt in twee takken,

tibialis. *tibialis*, die aan de *tibia* na de voet toe loopt, en in de

suralis. *suralis*, die agter door de kuit loopt, in tweën weder gespleeten, maar met de eene tak na de voet.

Not. Alle deze gemelde takken van de *aorta* afkomstig, verdeelen zig weder in oneindig veel zigtbare en onzigtbare, roode, geele en witte takjes (daar van zommige tienmaal kleiner zyn, als een hair van ons hoofd, die rood, geel of witte stoffe voeren) die door alle punten van 't gantsche lichaam verspreid zyn, en 't bloed en andere vogten van 't linker hert uit de stam de *aorta*, door 't geheele lichaam voeren tot in de takjes der *vena cava*, *vena portarum* en in de watervaten, of ook zekere vogten afscheiden, of

tot

tot de voeding der deelen iets appliceeren; en eindigen aldus in de *venen* by *continuatie* door de *anastomosis* of inmonding, in holtens en klieren, en van buiten in de huid, ze veranderen ook misschien in zenuwen en spierdraden.

Ook werden de *arterieuse* takjes, gelyk ook de *veneuse*, in alle uit- en inwendige deelen, wonderlyk door elkander gevlogten en vereenigt, dat ze een wonderzaam net (*rete mirabile*) vertoonen, dat van MALPIGHIUS is zeer konstig gedemonstreert.

III. De hol-ader (*vena cava*,) de grootste bloed-ader des lichaams, neemt haar begin van de regter *auricula* en *sinus*, by de regter holligheid des herten, binnen 't *pericardium*, loopt met een dubbelde stam op en nederwaards, geeft takken na alle deelen des lichaams, byna als de *arteria aorta* (behalven de ingewanden van de buik, daar de poort-ader verspreid is) dewelke eindigen in de *arterien*, door de *anastomosis*, in klieren, in holtens, buiten in de huid, in watervaten, misschien ook in zenuwen en spierdraden, en nemen 't bloed en alle andere vogten aan (ook al de chyl) van 't geheele lichaam, en voeren 't weder te rugge na 't regter hert toe, 't welk de *aorta* van 't linker hert daar na toe brengt. Want al 't bloed, dat de *aorta* van 't linker hert na de deelen wegvoert, brengt de *vena cava* wederom geduurig te rugge na 't regter hert, als we boven reeds van de *circulatie* des bloeds hebben aangetoont.

vena cava.

Not. Verscheide Autheurs onderstellen het begin der *venen* in de deelen, en 't einde derzelven in 't hert, daar van we niet willen twisten.

De *vena cava* is in haar begin wyd als een dikke zak, en vast aan 't regter hert en regter oor, die men noemt eigentlyk *sinus venæ cavæ*, dewelke gelyk een slag-ader klopt door haar spieragtig vlies; hier uit komt voort met eene opening de *vena coronaria* of kroon-bloedader na 't *corona-*

hert *ria*,

hert toe lopende. De *ſinus* ſpleit hem dan in twee ſtammen (daar en tuſſchen eene verhevendheid is *tuberculum LOWERI* genaamt,) als de onderſte en bovenſte.

truncus ſuperior. I. Van de bovenſte ſtam, die na boven loopt door het *pericardium* (*truncus ſuperior* of *vena cava aſcendens*) ontſtaan.

vena azygos. 1. De ongepaarde ader (*vena azygos*) die *ordinair* maar een groot vat is, en aan de regter zyde der lichamen van de wervelbeenen der borſt langs nederwaards loopt tot in de buik, aldaar met de *venæ lumbares* of *emulgentes* vereenigt, en geeft veel *venæ intercoſtales inferiores* tuſſchen de onderſte ribben, en verſcheide *æſophagææ* na den *æſophagus*.

intercoſtales inferiores. *æſophagææ.*

broncbialis. 2. *Bronchialis RUISCHII* een of meer takken, die ook zomwylen van de *azygos* of van de *intercoſtales* afkomſtig, door de longe verſpreid.

mediaſtina. 3. *Mediaſtina* na 't *mediaſtinum.*

diaphragmatica ſuperior. 4. *Diaphragmatica ſuperior* na 't middelrift.

ſubclaviæ. 5. Na deze takken ſpleit de *vena cava* boven in de borſt in twee takken, onder de ſleutel-beenen boogsgewyze na de oxels toelopende, genaamt onder-ſleutelbeens aderen (*venæ ſubclaviæ*) van welke weder ontſtaan

vertebralis, cervicalis. a. De *vena vertebralis* of *cervicalis*, die lootregt na boven door de gaten der zeven dwarſſe *proceſſen* der wervelen van den hals in de *ſinus lateralis* van de *dura mater* loopt,

jugularis interna. b. *Jugularis interna*, die lootregt na boven loopt, geeft takken aan de *pharynx*, *larynx*, *tonſillæ*, tonge (en onder de tonge de *vena ranina*) tongebeens ſpieren en andere omleggende deelen, en eindigt in de zak van de gemelde *ſinus*, deze en de *vertebralis* voeren 't bloed te rugge van de herſſenen uit de *ſinus* in de *vena cava*.

ranina.

c. *Ju-*

c. *Jugularis externa* (is geen tak van de *jugularis interna*) ontstaande uit de *subclavia*, is verspreid door de uitwendige deelen van 't voor- en agterhoofd en de slaapen, aldaar genaamt *vena temporalis*, *occipitalis*, en voor 't voorhoofd *frontalis*.

d. *Intercostales superiores*, *mammariæ* of *thoracicæ* in- en uitwendige, *musculares superiores* en *inferiores*, *scapulares* in- en uitwendige, na die deelen lopende, als we by de *arterien* gemeld hebben.

e. De *subclavia* onder de oxel lopende *axillaris* genaamt, loopt na den arm toe en verdeelt zig even onder 't hoofd van 't *os humeri* in twee takken, en bovenste kleiner zynde *cephalica* na de *radius* toe lopende, de onderste en grootere werd *basilica* genaamt, die na de *ulna* nederdaalt, ze geven beyde ondertusschen veel takken na de omleggende deelen, vereenigen zig op de pees van de *musculus biceps* in de bocht van den ellebogen, *formeeren* aldaar de *mediana*, lopen met veele takken nederwaards tot in de vingeren. De tak van de *cephalica* na de ring- en oorvinger lopende noemt men *salvatella*.

Merkt, dat de *venen*, daar in de *phlebotomie* geschied, onder de huid, in 't vet, over de spieren zyn gelegen, en niet in de huid, als sommige droomen.

II. De onderste stam (*truncus inferior* of *vena cava descendens*) doorboort van onderen 't *pericardium*; heeft aldaar de halvemaans- en netsgewyze *valvula EUSTACHII*; loopt op de wervelbeenderen van de rugge langs zonder takken, tot aan het *diaphragma*, aan welke ze als dan geeft de *venæ diaphragmaticæ inferioros* of *phrenicæ*; doorboort als dan 't *diaphragma* en loopt

externa.
frontalis.
intercostales superiores.
mammariæ.
musculares.
scapulares.
axillaris.
cephalica
basilica.
mediana.
salvatella.
truncus inferior.
diaphragmaticæ inferiores.

III.

III. 3 à 4 vingeren breedte, langs de holle zyde der lever, als daar in vast ingegroeit, en geeft aldaar van zig

hepaticæ. 1. Drie groote takken *venæ hepaticæ* in de lever (zomtyds vier of ook noch meer) die door de geheele lever verspreid en met de takken der poort-ader vereenigt zyn, en 't bloed uit de lever in de hol-ader voeren.

lumbares superiores. 2. Van de lever op de wervelbeenderen der lenden langs lopende geeft verscheide *lumbares superiores* na de lenden.

atrabilariæ. 3. *Atrabilariæ s. succenturiatæ* na de nierdoosjes.

adiposæ. 4. *Adiposæ* na 't vet om de nieren.

emulgentes. 5. *Renales sive emulgentes* na de nieren zelfs.

spermaticæ. 6. *Spermaticæ* (zaad-aderen) daar van de linker uit de *renalis* ontstaat.

7. *Lumbares inferiores* na de lenden.

lumbares inferiores. IV. Op 't begin van 't *os sacrum* of 't leste wervelbeen der lenden, voegt zig de *vena cava inferior* allenskens onder de *arteria aorta*, en spleit aldaar gelyk de *aorta*, in twee groote takken *venæ iliacæ* genaamt. Tusschen welke de *venæ sacræ*, na 't *os sacrum* lopende, hervoorkomen.

iliacæ. *sacræ.*

iliaca interna, sive hypogastrica. Een ieder *iliaca* verdeelt zig, gelyk de *arterien*, in twee takken als in een uit- en inwendige.

1. De inwendige (*iliaca interna*) kleiner als de uitwendige, *hypogastrica* ook genaamt, loopt na de deelen van 't *pelvis*, en daar van loopt een tak na de uitwendige deelen van den *anus*, *hæmorrhoidalis externa* genaamt.

hæmorrhoidalis externa.

iliaca externa. 2. De uitwendige (*iliaca externa*) loopt na 't *os ilium*, gelyk de *arterie*, en geeft

epigastrica. 1. Na boven de *vena epigastrica* na de spieren van de buik en na de borsten.

pudenda. *cruralis.* 2. De *pudenda* na de uiterlyke schaamdeelen. Loopt verder onder de *arterie*,

over

over het *os ileum* na de dey toe, alwaar ze werd genaamt *vena cruralis*, lopende onder de *arteria* aan de binnekant van de dey tot onder de knie, en geeft

1. Aan 't bovenste gedeelte van de dey een groote tak, die op de binnenste zyde van de dey na de binnenste knokkel van de voet (*malleolus internus*) loopt en aldaar de naam heeft van *Saphæna*. 2. *Muscula interna* na de spieren om de dey gelegen. 3. *Ischias major* en *minor*. 4. By de knie de *poplitea*. 5. In de kuit de *suralis*. 6. Na de groote toon *cephalica pedis* (hoofd-ader.) 7 By de kleine toon *salvatella*. 8 Ontelbare andere takjes meer, die zonder benamingen zyn. *saphæna. muscula. ischias. poplitæa. suralis. cæphalica. salvatella.*

V. De longs bloedader (*vena pulmonalis*) noemt men de vier groote takken, die met oneindig veel takjes, gelyk de *arteria pulmonalis*, door de geheele longe maar alleen, en door geen ander deel zyn verspreid; en die hun begin nemen van de linker *sinus* (*sinus venæ pulmonalis* genaamt) dewelke aan de linker *auricula* en aan 't linker hert vast aangewassen is, en ook geduurig klopt, gelyk de *sinus venæ cavæ*; maar de vier takken kloppen niet. Ze voeren 't bloed uit de longen, door de linker *auricula* en *sinus*, in 't linker hert. *vena pulmonalis.*

VI. De poort-ader (*vena portarum*) ontstaat met twee groote takken, of wortelen anders gezegt, en met noch verscheide kleine, uit alle ingewanden van de buik, dewelke in een zeer korte en dikke stam te zamen loopen, deze stam loopt in de lever, en verweidert zynde formeert een boezem of holte (*sinus venæ portarum*) waarvan *ordinair* vyf takken in de lever loopen, dewelke met ontelbare kleinere takjes door de geheele lever zyn verspreid, en in de takjes der *venæ hepaticæ* van de hol-ader en in de galbuizen (*ductus* of *pori hepatici biliarii*) eindigen. Deze poort-ader voert al 't bloed, *vena portarum.*

bloed, gelyk een bloed-ader, van alle ingewanden des buiks weg, en brengt hetzelve, gelyk een slag-ader in de lever, en door dezelve verder in de *vena cava*, en scheid in de lever de gal af, maar slaat niet; heeft aldus het ampt van een *vene* en *arterie.*

Deszelfs takken hebben meest haare benamingen van de ingewanden, door welke ze verspreid zyn, als 1. *meseraicæ*, in 't *mesenterium* en darmen. 2. *hæmorrhoidalis interna* in het *intestinum rectum*. 3. *epiploicæ* in het net. 4. *gastricæ coronariæ ventriculi* en *vasa brevia* aan de maag. 5. *gastro-epiploicæ* in de maag en 't net lopende. 6. *duodenæ* in 't *duodenum* en *pancreaticæ* in het *pancreas*. 8. *cysticæ gemellæ* in de galblaas enz.

meseraicæ. hæmorrhoidalis interna. epiploicæ gastricæ. vasa brevia. gastro-epiploicæ pancreaticæ. cysticæ.

Dewelke nu den loop van alle gemelde bloedvaten hem bekent maakt, en daarby *considereert*, dat het bloed geduurig van 't linker hert uit de *arteria aorta* door deszelfs takken na de deelen toe loopt en uit deze deelen door *veneuse* takken werd weder weggenomen en verder gevoert in de *vena cava* na 't regter hert toe, die kan een volkomen begrip hebben, van den omloop des bloeds door alle deelen des lichaams, door beenderen, spieren, peezen, vliezen, ingewanden, ooren, oogen, neus, mond, handen, voeten, enz.

Van de Watervaten en derzelver hoedanigheden.

De watervaten (*vasa lymphatica* of *lymphæ ductus*) zeer dunne, teere, doorzigtige, blanke, naauwe canaaltjes, voeren rein, zuiver, blank en eenigzins *gelatineus* water of chyl; ze zyn *gecomponeert* van een zeer teer dun vlies; en voorzien van oneindig veel dubbelde halfmaansgewyze klapvliezen (*valvulæ semilunares*) die wel na zakjes gelyken; geplaast in de opvervlakte van verscheide ingewanden en in het vet onder de huid; beginnen byna van alle deelen des lichaams van de uiteinden der slag-aderen, van hol-

holtens, klieren en van de *tunica villosa* der darmen enz. (alwaar ze de namen hebben van *vasa lactea*) en eindigen in de chylbak, *ductus thoracicus*; en in groote takken der hol-en poort-ader; ze zyn gelyk *veneuse* takken en voeren het water (*lympha*) van verscheide deelen te rugge in de chylbak *ductus thoracicus* en bloedaderen, om het bloed en *chyl* te verdunnen, en brengen de chyl van de darmen in de chylbak. Want de melkvaten zyn niets als watervaten, en voeren, de chyl weggenomen hebbende, niets als klaar water uit de darmen. Deze *veneuse* watervaten moet men onderscheiden van de *arterieuse* watervaten, die zonder klapvliezen zyn, en zo naauw, dat ze geen bloed aannemen; ze ontstaan van de slag-aderen als takken, en voeren verscheiden wateragtige vogten in holtens, klieren, in vaten, die zekere vogten uitwerpen, en in de huid, en eindigen hier in. Door deze *arterieuse* watervaten geschieden meest alle affscheidingen van vogten in 't geheele lichaam. Beziet BARTHOLINUS, RUDBECK, NUCK, RUISCH en andere, die van de watervaten hebben geschreven.

OBSERVATIE.

Van de plaatzen der voornaamste bloedvaten, die onder 't opereeren *en in andere gevallen van een Chirurgyn moeten naauwkeurig gekent werden inzonderheid in de uitwendige deelen.*

Om 't *cranium* leggen geen groote bloedvaten, als naar op zyde, aan de slaapen, de *arteriæ temporales* en voor 't voorhoofd de *vena frontalis*.

Agter en in de ooren, in de neus, oogen, wangen, lippen, kin, tandvlees, tonge, verhemelte, lel, *tonsillæ*, *aspera arteria*, *æsophagus* enz. zyn maar kleine bloedvaten, die zelden groote bloedinge veroorzaken, behalven onder de tong de *raninæ*, die grooter zyn.

Aan den hals hebben we van vooren ter zyden van de luchtpyp tot aan 't *sternum* de *arteria carotis* en *vena jugularis* zeer groot. Ter zyden aan den hals de

venæ jugulares externæ, die niet ſterk bloeden. En agter in de nek zyn geen merkelyke groote vaten, als maar de *arteriæ* en *venæ vertrebales*, die door de dwarſſe uitſteekzels der wervelen loopen. En onder binnen 't ſleutelbeen de *arteria* en *vena ſubclavia*, zeer groot.

Onder de oxel de *arteria* en *vena axillaris*, zeer groot.

Aan de binnen en buitenkant van den opper-arm de *arteria brachialis.*

In 't buigen van den arm dezelve.

Op de *radius* en *ulna* aan de binnenkant de *arteria radiæa* en *ulnaris.*

Aan de zyden der vingeren van de handen en voeten loopen de bloedvaten, die klein zyn.

Van vooren en ter zyden op de borſt zyn geen groote bloedvaten, desgelyken zyn die op de rugge en lenden zeer klein. Want de *arteriæ mammariæ* by de borſten zyn ook klein en geven in het verbreken weinig bloeding.

Tuſſchen de ribben loopen de *arteriæ* en *venæ intercoſtales*, dewelke, hoewelze niet groot zyn, veroorzaden doch zomwylen groote bloeding, die moeielyk te ſtempen is.

Op de buik by de *muſculi recti* de *arteriæ* en *venæ epigaſtricæ*, die in 't verbreken al groote bloedinge veroorzaken.

De *arteriæ ſpermaticæ* die na de *teſticuli* toe loopen, en die in de ſpongieuſe lichaamen van de *penis*, hoewel ze klein zyn, geven doch zwaare bloeding.

In en om de *vulva* en *vagina uteri* vind men maar kleine bloedvaten, die evenwel noch zomwylen veel bloed ſtorten.

Om en in den *anus* ook kleine boedvaten.

In de lieſchen, verder aan de binnekant van 't *os femoris* en onder de knie is de groote *arteria cruralis* naaſt de *vena* gelegen.

Tuſſchen de *tibia* en *fibula* groote takken van de *cruralis*, gelyk tuſſchen de *radius* en *ulna* van de *arteria brachialis*, die zeer veel bloed ſtorten.

Tus-

Cap. VIII. Van de Deelen des Hoofds. (p)

Vrag. HOe veel herszenvliezen zynder?

H 2 Antw.

Tusschen de beentjes van de *metatarsus* of navoet leggen bloedvaten, gelyk tusschen de beentjes van de *metacarpus* ook, dewelke verwond zynde, in 't bloedstempen, zomwylen veel moeite en werk vereisschen.

Van binnen in 't *cranium* vinden wy groote kloppende slag-aderen in de *dura mater*; en in dezelve onder de *futura sagittalis* de *sinus longitudinalis*, en aan 't agterhoofds-been de twee *sinus laterales*, zynde als drie groote bloedaderen.

In de borst zyn aan 't herte en de longen ende aan de wervelbeenderen van de rugge de grootste bloedvaten, als bekend is.

In de buik zien we aan, by, en in deszelfs ingewanden, en aan de wervelbeenderen der lenden, de grootste bloedvaten. Wanneer we nu weeten de plaatzen der ingewanden, zo weeten we ook inzonderheid, waar de grootste bloedvaten, eigentlyk zyn gelegen, die daarna toe loopen.

Wie nadere en naauwkeurigere onderweizinge van de bloedvaten verlangt, die moet nazien den EUSTACHIUS, VESALIUS, RUISCH, VIEUSSENS, DRAKE, MORGAGNUS, LANCISIUS, BARTHOLINUS, COWPER, CHESELDEN en inzonderheid VERHEYEN.

(p) Tot de deelen des hoofds telt men 't *cranium* met de opper- en onderkaak en derzelver uit- en inwendige deelen.

Het *cranium* ofte herszenpan noemt men van vooren *sinciput*, boven *bregma*, agter *occiput*, ter zyden *tempora*. 't Is van gedaante rond en langwerpig, ter zyden iets plat, en staat voor en agter iets uitwaards.

De

Antw. Twee / een dik en een dun. (q)

Vrag. Wat is het dikke herszenvlies?

Antw. Een vlies dat de herszenen / zenuwen / en het ruggemerg bekleed / en rondom aan de herszenpan zeer vast is / gaande zelfs door de naden heen. Binnen in zig heeft het vier aderen / die men sinus noemt / welke het bloed uit de herszenen na de kropader brengen / en zo voorts na het hert. (r)

Vrag.

De uitwendige deelen van 't hoofd (*cranium*) zyn de huid met hair bewassen, het vet, spieren, 't *pericranium* zynde een dubbeld vlies, dat de herszenpan van buiten omkleed, ende eindelyk het *cranium* zelfs, dat uit agt beenderen is te zamen gevoegt.

Van binnen in 't hoofd zyn gelegen de groote en kleine herssenen, het lange-merg, en negen paar zenuwen, alle van drie vliezen omkleed, en eindelyk verscheide bloedvaten.

(q) De herszen-vliezen zyn niet twee, maar drie, als 1. het dikke herszenvlies, *dura mater*. 2. daar onder het spinnewebs vlies, *tunica arachnoidea* of *media mater*. 3. het dunne, *pia mater* genaamt. Dewelke, en inzonderheid het dikke en dunne, de beyde herszenen, het lange-en rugge-merg ende alle de zenuwen tot aan hunne einden omkleeden.

(r) De *dura mater* is een sterk dik vlies, dat in verscheide dunne vliesjes kan gescheiden werden; bestaat uit peesagtige, of, als andere willen, spieragtige draden; bekleed van binnen de herszenpan, als een inwendig beenvlies, en geeft aan dezelve slag-en bloedaderen tot in de *diploë*, gelyk het *pericranium* van buiten de bloedvaten na binnen toe in 't zelve *diploë* geeft; is overal alzo door de bloedvaten aan 't *cranium* aangewassen, edoch onder vaster als boven, maar niet aan de *pia mater*, als maar op sommige plaatzen; ze heeft drie *processen*. 1. *Processus falciformis*, wel twee vingeren breed tusschen de halve zyden der groote herszenen ingaande voor van de

crista

Vrag. Wat is het dunne herzenvlies? (s)
Antw. Een veel dunder vlies als het eerste / dat

crista galli van 't zeefbeen, onder de *sutura sagittalis*, tot aan 't midde van 't agterhoofdsbeen uitgestrekt. 2. Een dwarsse tusschen 't *cerebrum* en *cerebellum*, daarop de agterste *lobi* of kwabben van 't *cerebrum* rusten, dat 't *cerebellum* daarvan niet gedrukt werd. 3. En een tusschen de twee stukken of *lobi* van het *cerebellum* in, ze heeft slagaderen van de *carotides internæ* en *externæ*, zenuwen van 't vyfde en zevende paar der herszenen, en veel bloedaderen, die in de *sinus* eindigen. De *sinus* in de *dura mater* zyn *ordinair* vier, de grooten genaamt. Als 1. de *longitudinalis* of *sagittalis*, die van 't begin van 't *os frontis* onder de *sutura sagittalis* op de *processus falciformis* tot aan 't agterhoofds-been loopt, en aldaar in tweën *ordinair* spleit. 2. Dewelke twee, *sinus laterales* genaamt, (zomwylen met een dwarsse *sinus* vereenigt) loopen ter zyden van 't agterhoofds-been tot in takken en verder in de *venæ jugulares*. 3 Waar de *longitudinalis* in de twee *laterales* eindigt, daar werd de vierde *sinus* ingezet, die ook zomtyds niet te vinden is.

De plaats, daar deze vier *sinus* te zamen schieten, noemt men *torcular Herophil.*

Onder op de *basis* van 't *cranium* vind men nog verscheide kleine *sinus*, als de *sinus falcis inferior*, *circularis*, en noch andere meer.

Alle de *sinus* zyn bloedvaten, die het bloed van de herszenen en derzelver vliezen te rugge voeren in de *venæ jugulares*, *vertebrales* en *occipitales*, na 't regter hert toe.

BAGLIVUS en PACCHIONUS onderstellen, dat de *dura mater*, gelyk het hert, slaat door *contractie* van haar spierdraden, 't welk in der daad van de kloppende slagaderen in dezelve ontstaat: en dat alle vliezen des ligchaams van deze *dura mater* zyn afkomstig, 't welk ook niet wel te geloven staat.

(s) Noch boven het dunne herszen-vlies of *pia mater* is noch een dun wit vlies zonder bloedvaten gelegen, dat

de herszenen / ruggemerg onbemiddelt omkleed / en tot deszelfs diepe inboezemingen indringt. (*t*)

Vrag. Wat zyn de herzenen? (*u*)

Antw.

eenigzins een spinrach gelykt, edoch zonder gaatjes, dat men noemt 't spinnewebs-vlies (*tunica arachnoidea*) en van RIDLEY voor een vlies van de *pia mater* werd gehouden, van andere *media mater* genaamt, dewyl het tusschen de *dura* en *pia mater* geplaatst is; het omgeeft beide herszenen ende 't lange- en ruggemerg; 't is boven op de herszenen zeer vast aan de *pia mater* aangegroeit, maar van onderen en om 't lange en ruggemerg zeer los; het is dienstig, na alle gedachten, om alle de groeven, scheuren en darmtjes van 't *cerebrum* te zamen te houden, en ook als een bekleedzel te zyn.

(*t*) Onder het voornoemde spinnewebs-vlies is dan gelegen het dunne herszenvlies, van coleur rood, *pia mater* genaamt; is geweeven van een menigte slag-aderen, die niet en slaan, van de *arteriæ carotides internæ* en *vertebrales*, ende van kleine bloedaderen, die in de *sinus* van de *dura mater* eindigen, en 't bloed in dezelve te rugge brengen; zenuwen, klieren en watervaten, kan men hier niet vinden; dezelve dringt in alle scheuren en spleten van de herszenen; is overal vast aan de herszenen door haare bloedvaten, en bekleed dezelve *immediaat*, gelyk ze ook 't lange- en ruggemerg doet, is ook hier en daar vast aan de *dura mater* door *venen*, die in de *sinus* eindigen. Men kan in dit vlies byna niets zien, als enkele bloedvaten, daarvan dezelve na de meening van RUISCH alleen zal geweven zyn; ze dient aldus om slag- en bloedaderen in 't uitwendige gedeelte der herszenen te geven, ende 't bloed daarin te brengen en wederom te rugge te nemen.

Want 't bloed werd uit de *aorta* en aldus uit 't linker hert van de *arteriæ carotides* en *vertebrales* in de vliezen der herszenen gebragt, en inzonderheid in de *pia mater* om na de herszenen verder gebragt te werden: en werd wederom van dezelve te rugge gevoert in de gemelde *sinus*, *venæ jugulares*, *vertebrales* enz. na 't regter hert toe.

(*u*) De herszenen zyn twee, een groote *cerebrum*, en een kleine *cerebellum*, genaamt.

't Cere-

Antw. De heedendaagze Geleerden noemen die met HIPPOCRATES eene klier / en is zekerlyk niet anders dan een klierig weezen / in welke het zenuwvogt van het slag-aderlyk bloed / (dat aldaar door de arteriæ carotides gebragt wierd) werd afgeleid (*w*)

Men verdeelt de herszenen in voor- en agterherszenen (*x*) / ze bestaan beide uit tweederly substan-

 tie/

'*t Cerebrum* vervult byna 't geheele *cranium*, en is gelegen met zyn twee voorste kwabben (*lobi anteriores*,) meest op 't voorhoofts-been en iets op 't wiggebeen, met zyn twee agterste kwabben (*lobi posteriores*) rust het op het agterhoofts been in twee groeven ende op de dwarsse *proces* van de *dura mater*, ende ter zyden op 't slaapbeen in derzelver groeven. Werd ook iets na boven gehouden van de *processus falciformis* van de *dura mater*. Het *cerebellum* veel kleiner, als het *cerebrum*, is geplaast agter in 't *cranium*, aldaar met zyn twee kwabben op het agterhoofds-been, in deszelfs twee groeven, onder de agterste kwabben van 't *cerebrum*.

Het lange merg (*medulla oblongata*) is gelegen regt boven 't groote gat van 't agter hoofds-been, en loopt door 't zelve gat en door alle wervelbeenderen der ruggegraat, alwaar het zelve 't ruggemerg (*medulla spinalis*) werd geheeten.

(*w*) MALPIGHIUS, BIDLOO, WEPFERUS en andere meer onderstellen met den HIPPOCRATES de beide herszenen klierige ingewanden te zyn, zodanig, dat 't bastagtige of 't buitenste derzelven van ontelbaar veel kleine kliertjes is tezamengezet, en 't binnenste of 't merg van draadjes: maar RUISCH, VIEUSSENS en andere bewyzen, dat 't beide van vaten is gecomponeert en niet van klieren, ook niet van draden, die niet hol zouden zyn.

(*x*) 't *Cerebrum* noemt men zonder *fondament* de voorherszenen, dewyl dezelve niet alleen voor, maar 't grootste gedeelte in 't midde en agter is gelegen, in den omtrek

tie / de buitenste hebbende verscheide inboezemingen en draeyende groeven / is grauwagtig / de bastagtige substantie genoemt. Maar de binnenste substantie is wit / die men het merg noemt. (y) De buitenste grauwen is vol kliertjes / (z) maar de binnenste zyn

trek van 't voorhoofds-wand-slaap-beenen en ten gedeelte van 't agterhoofds-been, en aldus voor, agter, in 't midde, boven en ter zyden van het holle *cranium*.

Het *cerebrum* is rond- en langwerpig, by Menschen wel 4 ponden zwaar; van buiten vol van scheuren, groeven en verhevendheden, die kleine darmtjes verbeelden, zo wel in 't merg-als in het bastagtige, en aldus zeer oneffen; (maar het *cerebellum* zo veel niet.) Het is groote twee vingeren diep, van vooren tot agteren toe, door de *processus falciformis* verdeelt in twee gedeeltens, die men halfronde (*hemisphæria*) noemt. Dewelke twee gedeeltens van onderen aan 't harde merg (*corpus callosum*) het middelste van 't *cerebrum*, *continueeren*, en van 't zelve werden tezamengehouden.

(y) Beide herszenen de groote en kleine hebben tweederley *substantie*. 1. Het buitenste, zeer dun, asgrauw van coleur, de bast, (*cortex* of *substantia corticalis*) genaamt, 't welk rondom het *cerebrum* gaat, en in alle groeven en scheuren derzelven indringt met de *pia mater*, maar is ook zelfs in de holligheden hier en daar, in de *corpora striata*, in het lange-merg en in 't midde van het ruggemerg te zien, vol van bloedvaten, en door dezelve aan de *pia mater* overal vast aangewassen. 2. Het binnenste, het grootste gedeelte, wit, zeer week, teer en murf, 't merg (*medulla* of *substantia medullaris*) genaamt, dat zonder roode bloedvaten is. Het merg is van binnen in de herszenen, maar van buiten aan de *medulla spinalis* te zien.

(z) Het buitenste of de bast is niet van kliertjes geweeven, maar van ontelbaare kleine *arterien* van de *carotides* en *vertebrales* afkomstig, die zig eerst door de *pia mater*

zyn alle kleine veezeltjes / die het vogt uit de kliertjes na de zenuwen toebrengen. (*a*)

mater wonderzaam verspreiden, niet en slaan, en allenskens zig in meer en naauwer takjes verdeelen en van de *pia mater* 'in 't buitenste gedeelte der herszenen lopen op alle punten in groote meenigte, en noch bloed voeren, maar werden, allenskens naauwer en naauwer en vermeerdert, datze geen rood bloed meer aannemen, en wonderlyk en onbegrypelyk door elkander gevlogten en geweeven, *formeeren* de bast, en scheiden van 't *arterieuse* bloed uit de roode *arterien* een zeer dunne vogt af, dat men 't zenuwzap (*liquor nerveus*) of geesten (*spiritus*) noemt. Hoewel hier ook noodzakelyk kleine *venen* moeten zyn, die het bloed van de afscheidinge overblyvende, wederom van de bast in de *sinus longitudinalis* en *laterales* te rugge voeren; 't welk RUISCH door 't inspuiten met Was klaarblykelyk heeft ontdekt.

Dierhalven voglt, 1. dat het bloed uit 't linker hert door de *aortà*, *arteriæ carotides internæ* en *vertebrales* in de *pia mater*, en van daar in de bast komt, aldaar door den gedurigen aandrang der fynste stoffe of 't zenuwzap door zeer fyne vaatjes uitsiepert: en door kleine *venen* in de *pia mater*, daar van daan door andere *venen* in de *sinus*, en uit deze door de *venæ jugulares* en *vertebrales* in de *vena cava* en verder in 't regter hert, wederom te ruggekomt. 2. Dat deze afscheiding van zenuwsap in de bast alleen, zonder klieren, door vaatjes, geduurig en zonder ophouden zagt geschied. 3. Dat de bast geweeven is meest van *arterieuse* vaten en van weinig *veneuse*, die zommige rood bloed en zommige blanke vogten onthouden; daarom ook dezelve van rood Was heel rood kan opgevult werden. 4 Dat de bast geen dienst doet, als om vogten af te scheiden, in het merg dezelve te brengen, en mergagtige vaten aan 't binnenste der herszenen van zig te geven.

(*a*) Het merg of het binnenste der beide herszenen (*medulla*) is wezentlyk van de bast, of derzelver vaatjes af-

afkomſtig, maar heeft veel kleiner, naauwer, fyner en ook meer vaatjes als de baſt: dewelke vaatjes in 't merg zo naauw zyn, dat ze geen ander vogt, veel minder rood bloed, zouden aannemen, als maar alleen dat gene door de baſt uit de *arterien* werd afgeſcheiden, en in de vaatjes van 't merg indringt, daarom is het merg ook wit, en als een gedeelte zonder bloed (*pars exſanguis*) hoewel hier en daar een rood bloetvat door 't merg verſpreid gezien werd. Want de *arteriæ carotides* en *vertebrales* door de *pia mater* wonderzaam verſpreid zynde, verſpreiden zig met veel kleinere takjes door de baſt, en maaken dezelve; maar deze *arterieuſe* takjes in de baſt, indienze noch veel kleinder werden, zig in oneindig veel kleinere takjes verdeelen ende van de baſt overal tot in het midde van 't merg lopen, *formeeren* het merg, indien zulke kleine mergvaatjes aldus van de *arteriæ carotides internæ* en *vertebrales* afkomſtig, zig wonderlyk vereenigen, zommige voor, zommige agterwaards, ter zyden, en zommige nederwaards in 't merg lopen, de eene in de andere eindigen, en zommige tot in de *medulla oblongata* uitgeſtrekt zyn.

Gelyk nu het merg of 't binnenſte van het *cerebrum* en *cerebellum*, zo zyn ook het merg of 't buitenſte van de *medulla oblongata* en *ſpinalis* en vervolgens alle de zenuwen, die hier van zyn afkomſtig, van zeer teere fyne merg-vaatjes geweeven of te zamen gezet; het welk klaarblykelyk werd gekent:

1. Dewyl de baſt van vaatjes is tezamengezet.
2. Ende veele vogten uit de *arterien* aanneemt, die zekerlyk verder, dat is, in 't merg moeten werden gebragt.
3. En LEEUWENHOEK door de vergrootglazen de ſtukjes van 't merg vol van gaatjes heeft gezien, die zekerlyk afgeſneden vaatjes zyn geweeſt.
4. Het merg een deel is, dat zo wel als een ander deel moet groejen, toenemen, en gevoed werden, 't welk alleen door vaatjes geſchied, en zonder dezelve nooit niet.
5. Dewyl verſcheiden deelen, als ſpierdraden, vliezen, kraakbeenderen, en de beenderen zelfs alle, van fyne

vaatjes

vaatjes zyn gecomponeert, die doch met de oogen niet en kunnen gezien werden

6. In Wormen en veele onzigtbare dieren en planten hoewel men met enkele oogen geen vaatjes kan zien, zo is 't doch zonder twist, dat deze alle van teere vaatjes gemaakt zyn, want zonder dat zouden ze geen voedzel kunnen aannemen nog groejen, 't welk dagelyks doch geschied, als we zien.
7. Het merg is altyd van binnen zo wel vogtig, als een ander deel.
8. De herszenen, 't lange en rugge-merg ende alle de zenuwen, gedrukt, gekneust, verwond, doorgesneden of verrot zynde, vergaat de beweging en hunne natuurlyke werking, gelyk in een ander deel, dat van vaten is geweeven, zulks ook geschied, dewyl de vrye *circulatie* der vogten als dan daarin is belet. Maar nu is door alle *experimenten* bekend genoeg, dat zonder de vreye *circulatie* der vogten, 't zy rood bloed of iets anders, het leven en de beweging van het deel nooit kan geschieden. Andere bewysgronden nu te verzweigen.

Dierhalven blykt, dat het merg der herszenen noodzakelyk van vaatjes bestaat, ende dat 'er geduurig een zeer fyne vogt door dezelve moet passeeren. Gevolgelyk hebben die verre gemist en al te veel gedwaalt, die 'er onderstellen, dat het merg van enkele draadjes, tusschen welke de vogten lopen, is geweeven, ende dat zulke draadjes niet hol zyn. Daar tegen we straks onderstellen, dat het merg wel uit draden bestaat, maar dat de draadjes (*fibrillæ*) hol zyn, gelyk andere vaatjes, vogten onthouden, voeren en in de zenuwen brengen.

Wanneer we nu opletten. 1. op de naauwe mergvaten, die onzigtbaar zyn en maar als kleine draadjes naauwelyks ten voorschyn komen. 2. en derzelver wonderzame vereeniging. 3. den geduurigen en zachten aandrang der vogten uit de *arterien*, die niet en slaan, in de *cortex* na 't merg toe. 4. de groote menigte des bloeds, dat in ieder hertslag door de vier slag-aderen werd na het hoofd toe gevoert, die men wel op een derde part van 't bloed kan

ſchatten. 5. de groote *quantiteit* van 't merg in 't *cerebrum* en *cerebellum* in de *medulla oblongata* en *ſpinalis* ende in alle de zenuwen, die alle vol van vochten zyn. Ende eindelyk 6. dat in 't begin van een vrugt ten eerſten de herszenen met 't ruggemerg werden gemaakt, en ten voorſchyn komen, en daarna de andere deelen: zo verſtaan we klaarblykelyk, dat 'er geduurig een zeer dunne, fyne wateragtige ende te gelyk iets *gelatineuſe* vogt, die zeer doordringend en beweeglyk is, moet zachte en in groote meenigte vloejen van de *cortex* door het merg in de zenuwen, dat men noemt zenuwzap (*liquidum nervoſum* of *ſpiritus*) het welk aldus niet zout noch zuur. noch geen geeſt als de *ſpiritus vini*, zyn kan, maar van een geheel andere *natuur*, zonder reuk, ſmaak en ſcherpigheid, beſtaande uit water en een weinig ſleim of *gelatina* als het zuiverſte van 't bloed, met het zaad der mannen eenigzins overeenkomende, edoch fyner en dunner; van het *arterieuſe* bloed in de baſt afgeſcheiden. tot de voeding van 't merg der herszenen, ruggemerg en zenuwen dienſtig ende ook tot 't leven, gevoel en beweeging. blyft ook niet altyd in 't lichaam, maar werd geduurig op nieuws van 't bloed weder afgeſcheiden.

Dit vogt kan zig aldus van zelfs niet bewegen, dewyl het een vogt is, en geen vogt zig ooit van zelfs bewegen kan. Ook kan het niet werden bewogen van een zogenaamde vernuftige en *immaterielle* ziele, dewyl dit vogt op al te veel plaatzen te gelyk is en afgeſcheiden werd, als in de geheele baſt en merg van beide herszenen, en in de baſt die langs in 't ruggemerg is, alwaar overal eene zulke ziele niet te gelyk kan zyn en het zelve bewegen; want een ding kan maar op eene plaats en niet op twee te gelyk zyn. Dierhalven moeten hier andere oorzaken zyn, die dit vogt bewegen, als 1. den aandrang des bloeds van 't hert in de herszenen. 2. de tegenſtand der omleggende deelen, als de beenderen van 't *cranium* en ruggegraat, met de vliezen der herszenen 3. ende zelfs de tezamentrekking of *contractie* der baſt- en mergagtige vaatjes in de herszenen, ruggemerg en zenuwen.

(*b*) Bin-

Vrag. Hebben de herzenen van binnen geen holligheid? (*b*)

Antw. Ja: Welke men pleeg ventriculi te noemen: deze werden gemaakt door de zamen houwinge van beide zyden van het hergzenmerg / dat men het weerige lichaam noemt. (*c*) In deze holligheden vind men veel snotterig water / dat door uit de neus

(*b*) Binnen het *cerebellum* zyn geen holligheden, maar in het *cerebrum* zyn 'er vier, twee van vooren, een in 't midde, en een agter.

(*c*) De vier holligheden (*ventriculi*) van het *cerebrum* zyn in deszelfs merg *centrum ovale* aldaar genaamt, alwaar het merg als met scheuren van een gaat en aldus holligheden formeert, welkers zyden altyd aan elkander gedrukt zyn; en zyn alle vier van binnen met een teer dun vlies, dat vol van bloedvaten is, omkleed.

1. De twee voorste holligheden *ventriculi falciformes* genaamt, omtrent in het midde van 't *cerebrum* geplaast, zyn langwerpig en krom, door een middelschot, *septum lucidum* of *diaphragma cerebri* genaamt, dat van het merg is *geformeert* en van de *pia mater* bekleed, van een gescheiden. Onder dit *septum lucidum* verschynt een gedeelte *fornix*, en hierby zyn de *pedes hippocampi*, de *thalami nervorum opticorum* en de *corpora striata*, dewelke este van binnen graauw en van buiten wit zyn en de *crura medullæ oblongatæ* tusschen hen hebben.

2. Een weinig na beneden toe, agter deze twee gemele, komt de derde holligheidt ten voorschyn, daar in de twee eersten inschieten. Hierby vind men vyf ronde knobeltjes (*protuberantiæ orbiculares*) twee *nates*, twee *testes*, en de vyfde *glandula pinealis* genaamt, ende een scheur (*vulva*) als een opening van de tregter, door welke de vogten uit de vier holligheden na de *glandula pituitaria*, die op de Turkse Zadel is gelegen, en verder door *venen* in de *sinus laterales* vloejen.

3. Noch verder na beneden boven in de *medulla oblon-*

neus / en van onderen door den tregter uitgeloost werd. (*d*)

Vrag. Wat is de glandula pinealis?

Antw. Een kleine klier / welke tussen de voor- en agter hersenen in de plexus choroides hangt. (*e*)

Vrag. Wat valt 'er onder de hersenen te bezigtigen?

Antw.

longata, aldus tusschen het *cerebrum* en *cerebellum*, op die plaats, daar deze twee herszenen zig vereenigen, vind men de vierde holligheid, die in de derde inloopt.

Deze vier holligheden dienen om van de bloedvaten, die hier in de *plexus choroides* zyn, kleine takjes na binnen toe in de herszenen in te laaten, gelyk van buiten de groeven en fronselingen doen, en aldus de mergvaatjes te vermeeren en meer vogten daarin te voeren.

(*d*) Gelyk alle holligheden in 't lichaam een wateragtige vogt afscheiden, alzo scheiden ook deze vier in de herszenen diergelyken af uit de uiteinden der *arterien* van de *plexus choroides*. Het welk niet snotterig is, als onzen Autheur zegt, ook werd het niet door de neus uitgelost, dewyl van de holligheden des *cerebrum* tot in de neus geene opene wegen zyn te vinden, maar als reeds gezegt is door de tregter (*infundibulum*) *glandula pituitaria* en de *sinus laterales*, in de *venæ jugulares*, *cava*, en eindelyk in 't regter hert; als LOWER en VERHEYEN genoegzaam bewyzen, want al 't snot, dat in en uit de neus loopt, komt uit de *sinus frontales*, *sphenoidales*, *maxillares* en *ethmoidales*, die buiten het *cranium* zyn, en niet uit de herszenen.

(*e*) De *glandula pinealis* is maar eene verhevendheid van 't *cerebrum*, dewelke gelyk alle verhevendheden, knobbelen en fronselingen der byde herszenen, dienen, om veel vaten na binnen te laten, de mergvaten aldus te vermeeren, ende meer vogten aftescheiden. CARTESIUS meent, dat de denkende Ziel hierin logeert, maar ik houde dit knobbeltje hiertoe voor geheel onbequaam en te klein.

Not

Antw. Den oorsprong der zenuwen / de tregter / arteriæ carotides, het lange merg / enz. (*f*)

Vrag. Wat is het lange merg?

Antw. Een langagtig lichaam / tussen de voor- en agterherzenen gelegen / dat aan de zyde van de voorherszenen de gestreepte lichamen heeft met de stamerg van de gezigtzenuwen (*g*): uit dit lange merg

Not. De *plexus choroides* is een vergadering van *arte-rien*, die niet en slaan, netsgewyze door elkander gevlogten. Het is in de twee voorste holligheden en in de derde klaarblykelyk te zien en van EUSTACHIUS natuurlyk vertoont.

Hieruit blykt. 1. dat de bast overal by 't *cerebrum* en *cerebellum* alleen dient, om mergvaten te *formeeren*, voggen aftescheiden en dezelve in het merg te brengen. 2. maar dat het merg van het *cerebrum* is de plaats, werktuig en werkende oorzaak, daar het denken, als het *judicium*, *imaginatio*, *memoria* enz. in geschied, daarvan ook alle de Zinnen, als hooren, zien, ruiken, smaken en voelen, ende eindelyk alle vrywillige bewegingen van 't geheele lichaam ontstaan 3. dat het merg van het *cerebellum*, door zyne zenuwen, het hert, *arterien* en andere deelen zonder en ook tegen onzen wille doet bewegen en het geheele lichaam leven.

Merkt, dat een ieder deel van het *cerebrum* zyne bezondere en eigene werkinge verrigt, ende dat alle Philosophen hen zelfs en andere bedrogen hebben, disputeerende dat eene *immateriele* Ziele al het denken verrigt door het *cerebrum* als door een blood *instrument* met byhulp van geesten of *spiritus animales*.

(*f*) En noch verscheide verhevendheden, *processen* van het *cerebrum cerebellum* en de *medulla oblongata*, die hunne bezondere benamingen hebben, die te noemen weinig nut zyn, en de hoofden der leerlingen maar *confus* maaken.

(*g*) Even boven het groote gat van het agterhoofdsbeen, agter de *sella turcica*, schieten de beyde herzenen

merg ziet men tien paar zenuwen voortkomen. (*b*)

Vrag. Wat zyn die zenuwen?

Antw. 1. De Reukzenuwen / die hol zyn. 2. De

nen tezamen in een rond en langwerpig lichaam onder de gedaante als een staart, dat men 't lange-merg (*medulla oblongata*) noemt; want twee *processen* van het *cerebrum*, *crura cerebri* genaamt, en twee *processen* van het *cerebellum*, *crura* of *pedunculi cerebelli* genaamt, vereenigen zig te zamen en *formeeren* een zulk lichaam, dat hier en daar graauw en wit is, en aldus van 't bast- en merg-agtige van byde herszenen byeen gevoegt; het is gestreept, als dat van draden of streepen, die malkander doorkruissen van de regten ter linken, geweeven is. Want van de regter zyde van het *cerebrum* en *cerebellum* loopen de draden of streepen na de linker zyde van het lange-merg, en die van de linker zyde der herszenen loopen na de regter zyde van het lange-merg, doorkruissen aldus elkander en *formeeren* het zelve; het welke in het geheele ruggemerg alzo continueert, dat aldus de linker zyde van het lange en ruggemerg is afkomstig van de regter zyde der herszenen, en de regter van de linker, als VALSALVA en MORGAGNUS hebben aangemerkt. Dierhalven is 't klaar te verstaan, wanneer de geheele linker zyde des lichaams lam is, of met *convulsien* is bezet, gelyk men ondervind, dat men alsdan de oorzaak hiervan, 't zy eenige drukking of prikkeling, in de regter zyde van 't *cerebrum* zoeken moet, en niet in de linker. En zodanig moeten we ook de oorzaak van de regter lammigheid zoeken, in de linker zyde van 't *cerebrum*, niettegenstaande weinige dit weeten en voor waarheid aannemen.

Ook zegt men, dat het agterste gedeelte van het lange-merg afkomstig is van het *cerebellum*, en het voorste van 't *cerebrum*.

(*b*) Uit het lange-merg, binnen 't *cranium*, maar niet altyd van een en dezelve plaatzen, ontstaan negen paar zenuwen, niet tien, als WILLIS en andere zeggen, ook

2. De Gezigt zenuwen. 3. De Oog bewegende zenuwen. 4. De Lydende zenuwen. 5. De Tongzenuw. 6. De Vreeszenuw. 7. Gehoorzenuw. 8. Verspiedende zenuw. 9. Tongbeweger. 10. Beweger van de nekspieren. (*i*)

Vrag. Zyn 'er geen meer zenuwen?

Antw. Ja buiten de herszenen komen 'er noch ...ertig paar uit het ruggemerg: als zeven uit de ...als/ twaalf uit de rug/ en d'overige uit de len...enen. (*k*).

I Vrag.

...ok niet zeven, als de Ouden hebben geleert, ook niet ...f, als LANCISIUS en EUSTACHIUS voorgeven.

Wanneer men van zenuwen spreekt, verstaat men ...aren.

(*i*) Deze zyn 1. *par olfactorium.* 2. *opticum.* 3. *oculo...um motorium.* 4. *patheticum.* 5. *gustatorium.* 6. *abducens.* ... *auditorium sive acusticum.* 8. *par vagum.* 9. *linguæ mo...rium*; meer zyn 'er niet, want het tiende paar, datmen ...ders hier na toehaalt, gehoort tot de zenuwen van ...t ruggemerg, en 't is het eerste paar van den hals.

(*k*) Zenuwen, die van het ruggemerg en aldus buiten ...t *cranium* ontstaan, zyn 30 paar en een ongepaarde: ... 8 van den hals, 12 van de rugge, 5 van de lenden, ... van het *os sacrum* en *coccygis*, ende een ongepaarde, ... onder uit 't *os sacrum* nederwaarts loopt. Want, wan...er men de negen-en-twintig paar gaaten in de rugge...aat, en de agtste zenuw (*nervus accessorius Willisii*) van ...n hals, die niet door gemelde gaten loopt, nadenkt, ...t en ziet, zo kan men niet meer noch minder aanne...n als 30 paar en daarna noch een ongepaarde. Dier...ven dwaalen die geene, die 31 of 32 paar zenuwen ... de ruggegraat weeten op te noemen, want tusschen ... *cranium* en het eerste wervelbeen van den hals komt ...n zenuw hervoor. En aldus hebben wy ordinair 39 ...r zenuwen en een ongepaarde in het geheele lichaam; ... daarvan 9 binnen het *cranium* van 't lange merg en

30

Vrag. Wat doen de zenuwen?

Antw. Zy verspreiden zig tot alle de deelen onzes lichaams, alwaar zy uit de herszenen en ruggemerg een vogt brengen, die men de dierige geesten pleeg te noemen, en nu zenuwzap. Hierdoor doen zy de deelen bewegen, en zyn met eenen oorzaak dat we gevoelen. (*l*)

Vrag. Wat is ruggemerg?

Antw. Niet anders dan een gedeelte der herszenen, 't welk door de openinge van de wervelbeenen doorgaat. Bestaande uit twee onderscheidene deelen, een regter en een linker, van buiten wit, en binnen graauw.

30 en een ongepaarde buiten het *cranium* van 't ruggemerg oorspronklyk zyn. Ende ze zyn alle binnen het *cranium* en de ruggegraat vooreerst van de *pia mater* en vervolgens door de gaten lopende van de *dura mater*, als twee bekleedzelen of rokken omgeven en bekleed Beziet WILLIS, HEISTER, MORGAGNUS, SANTORINUS, RIDLEY.

Not. Omtrent alle zenuwen zyn een ieder van veel kleine volkoome zenuwen te zamengezet.

(*l*) De zenuwen zyn door 't geheele lichaam verspreid gelyk de bloedvaten, en dienen voornamentlyk tot 't gevoel, voedzel, leven en beweging. Ze voeren de vogten, levens-geesten, dierige-geesten, *spiritus animales*, *vitales*, en *naturales*, of liever zenuwzap gezegt na alle deelen des lichaams, tot 't zelve nut als de *arterien* het bloed. 't Welk zenuwzap aangewend werd tot voeding der deelen en derzelver beweging, ende een gedeelte vervliegt buiten 't lichaam, en een andere vloeit in vaten, holtens enz. werd van de *venen* weder na 't hert gebragt, en kan aldus van daar weder na de herszenen vloejen en op nieuws afgescheiden werden. Waar de zenuwen eindigen omtrent als de slag-aderen. Van derzelver loop zullen we spreeken in de naastvolgende *Appendix*.

graauw. Hier uit komen die dertig paar zenuwen/ daarwe terstont van spraken. (*m*)

Vrag. Verhaalt my het maakzel van het oog?

 Antw.

(*m*) Het rugge-merg (*medulla spinalis*) omtrent een vinger dik, is by continuatie van 't lange-merg en aldus van de herszenen afkomstig, een staart gelykende, loopt door het lange beenige canaal van de geheele rugge-graat, te weeten als een rond langwerpig lichaam tot aan 't tweede wervelbeen der lenden, als MORGAGNUS aanteekend, alwaar ze haar verspreid in verscheide gedeeltens of zenuwen, die alle van de *pia mater* zyn omkleed, een paardestaart (*cauda equina*) verbeelden, en tot aan 't *os coccygis* uitgestrekt. Voor en agter ziet men daarin een lange scheur (*fissura*) die niet doorgaat, en dezelve in 't regter en linker gedeelte verdeelt, daarvan een ieder van buiten wit, en van binnen graauw is, daarvan wederzyds aldus, ter regter en ter linker, de zenuwen voortkomen.

Dit ruggemerg heeft zeer veel slag-aderen als 1. de *arteria spinalis*, die uit het *cranium* in het binnenste derzelven langs loopt tot aan 't *os coccygis*. 2. zeven of agt takken van de *arteria vertebralis*. 3. twaalf takken van de *intercostales* 4. vyf van de *lumbares*. 5. vyf van de *arteria sacra*, die alle door de gaten der wervelbeenen na binnen gelopen in de *pia mater* en de bast, de bast vermeerderen en aldus aan het merg noch meer merg-agtige vaatjes geven, en vogten of zenuwzap afscheiden, als we by de herszenen gezien hebben. Het heeft ook zo veel bloedaderen wederzyds van de *vertebrales*, *intercostales*, *lumbares*, *sacræ*, en twee *sinus* of boezemen, wederzyds by de gaten een, die boven van de *sinus laterales* ontstaan, by ieder wervelbeen zig vereenigen, en tot aan 't *os coccygis* langs loopen, verbeeldende een netsgewyze vlegtinge, daarin veel bloed-adertjes van de bast inschieten, om 't bloed daarin te rugge voeren, ook eindigen daarin by ieder vereeniging van een wervelbeen de gemelde bloedaderen van de *vertebrales*, *intercostales* enz. die 't

bloed

Antw. Het oog verdeelt men te zyn uiterlyk en innerlyk. (*n*)

Aangaande het uiterlyke / zo zyn daar de oogschelen / om de oogen te bedekken / met haare hayrtjes / de wynbrauwen / ooghoeken / oogklieren / zes spieren die het oog doen bewegen enz. (*o*) innerlyk bestaat

bloed van deze *sinus* weder te rugge voeren in grootere *venen* na 't regter hert toe, gelyk we by de herszenen gezien hebben.

Aldus gemaakt is deze *medulla spinalis* omgeven, bekleed, beslooten, en verwaart 1. van een beenagtige buigzame lange holligheid der wervelbeenen, 2. van 't vlies, dat de wervelbeenen van binnen bekleed, 3. van een vetvlies, 4 van de *dura mater*, 5. *tunica arachnoidea* en 6. *pia mater*, edoch zo los, zacht en zeer wonderzaam, dat het in alle buigingen der ruggegraat niet en kan werden beschaadigt.

(*n*) Door het oog verstaan we eigentlyk die bol, die van vliezen en vogten is gemaakt, daarmede we zien, maar alle andere uiterlyke deelen zyn maar tot dienst en bescherming van deze bol geschapen

(*o*) De uiterlyke zo genaamde deelen van het oog (*partes externæ oculi*) zyn:

1. 't Oog hol (*orbita oculi*) is een beenige ruime holte, van zeven beenderen te zamen gezet, en met een vlies van 't *pericranium* afkomstig van binnen omkleed, daarin de bol van 't oog wel verwaart werd.
2. Veel vet, daarvan de bol rondom, behalven van vooren, is omgeven, tot ligter beweging, en om niet van de beenderen beschadigt te werden.
3. Ses spieren in 't vet, die zig in de bol inplanten, tot derzelver beweging. Daarvan in de *myologie*.
4 De oogschellen (*palpebræ*) die gemaakt zyn van de gemeene huid, vet, een boogsgewys dun glad kraakbeentje, *tarsus* genaamt, en van binnen met een glad vlies van 't *pericranium* bekleed; onder en boven een ieder met veel hair (*cilia*) bewaffen. Dienen tot bescher-

ſcherming der oogen van allerley uiterlyk geweld, ende tot bevogting en zuivering derzelven, indien ze door hunne drie ſpieren zig open en toe doen.

5. Twee ooghoeken (*canthi* of *anguli*) een groote, *canthus major* aan de neus, en een kleine, *canthus minor* genaamt, dewelke is de buitenſte. Ze zyn *geformeert* van de opper- en onder- oogſchellen, die hier, door een bezondere band zyn te zamengevoegt

6. In de groote ooghoek zien we een klein gedeelte als een ſtuk rood vlees van ſpierdraden geweeven, *caruncula lacrymalis* geheeten, 't welk verhindert, dat de traanen niet over de wangen loopen.

. By de *caruncula lacrymalis* (na de oogappel toe) is een rood vlies van gedaante als een halvemaan, *membrana ſemilunaris*, ook van ſpiervezelen geformeert, bepaalt de traanen in de traanpunten.

. In de groote ooghoek, aan het onderſte en bovenſte oogſchel aldaar op eene verhevendheid, vinden we een klein gaatje, ik zegge onder een, en boven een, de traanpunten (*puncta lacrymalia*) geheeten, dewelke zyn twee openingen van de twee traanbuizen (*ductus lacrymales*) die by 't *os lacrymale* in de traanzak (*ſaccus lacrymalis*) te zamenſchieten, en deze traanzak continueert in een neus- buis (*ductus naſalis*,) die door 't *os maxillare ſuperius* een duim breedte nederwaards loopt tot in de neus aldaar met eene opening. Deze nemen de traanen weg van binnen van de oogſchellen, en brengen dezelve in de neus, op datze niet en geduurig over de wangen zouden loopen.

. De traanklier (*glandula lacrymalis*) in 't getal maar een by ieder oog, die niet is geplaaſt in de groote ooghoek, als men in 't gemeen voorgeeft, maar boven in 't oog-hol in een groefje aan de opper-oogſchel beſlooten by de kleine ooghoek, en ſcheid aldaar de traanen (*lacrymæ*) af, door verſcheide kleine buisjes, om het oog te bevogtigen.

). Verſcheide kleine kliertjes (*glandulæ ſebaceæ Meibomii*) die hier en daar van binnen aan beide oogſchellen zyn gelegen, en een oliagtig of ſmeerige vogt uit-

bestaat het oog uit vliezen en vogten/zynde rond (*p*)/ van agteren aan de gezigtzenuw vast / het buitenste vlies noemt men het hoornvlies om zyn hardigheit/ het welk van de banden der peezen die het oog verscheidentlyk doen bewegen / van vooren open gelaten werd / waardoor het licht werd binnen gebragt / deze peezen maken het wit van het oog te gelyk met het vlies dat men het witte of aangewasse vlies noemt. (*q*)

Na

Keperen, dat als een *natuurlyk collyrium* dient om de oogen te zalven

11. Noch zyn 'er overal binnen de oogschellen veele openingen van de uiteinden der *arterien* (*arteriæ carotides externæ*) die hier ook de traanen afscheiden van 't *arterieuse* bloed, dat van kleine *venen* werd wederom te rugge gevoert in de *venæ jugulares internæ*.

12. De wynbrauwen (*supercilia*) boven ieder oog een, dewelke zyn twee hairige boogens daar de huid in een verhevendheid van vet is opgeworpen; en werden van opligtende en nederdrukkende spieren op- en nederwaards bewogen, om dat 'er niet te veel noch te min straalen des lichts in de oogen kunnen invallen.

(*p*) Het inwendige oog, de bol (*bulbus oculi*) anders genaamt, is kogelrond, en bestaat uit vyf vliezen, drie zo genaamde vogten en verscheide bloedvaten en zenuwen.

De vliezen zyn de *tunica albuginea*, *cornea*, *uvea*, *retina* en *arachnoidea*.

De vogten zyn de *humor aqueus*, *crystallinus* en *vitreus*.

De bloedvaten zyn takken van de *arteriæ carotides* en *venæ jugulares*, door de vliezen verspreid.

De zenuwen zyn de *nervus opticus*, en andere meer.

(*q*) 1. Van vooren is de bol van 't oog overtrokken van een vlies, *tunica adnata*, *conjunctiva*, of *albuginea* dat over de *cornea* is doorscheinend (*transparens*) en zeer dun, maar ter zyden dik en los en met tusschenkomst van een *membrana cellulosa* aan het wit van het oog gehegt;

en

Na het hoornvlies volgt het druyfbesiënvlies, 'at het hoornagtige vlies van binnen rontom be= leed. Dit vlies maak took in 't midden een opening/ innen welke het kristallyne vogt / dat mede in zyn igen vlies / het kristallyne vlies genoemt / beslooten s. Dit druifbesiënvlies maakt ook de regenboog en e verwyderinq van de oog-appel. (r)

n is afkomstig van dat vlies, dat het oog-hol en de oog-:hellen omkleet; verknogt aldus 't oog aan 't oog-hol n oogschellen, en is vol van bloedvaten, die onder dit lies in het *celluleus* vlies verspreid zyn, en in dit *celluleus* lies is ordinair de ontsteking der oogen te zoeken. Het 'it van de oogbol, dat men *albugo* noemt, is een *aponeu-*/*sis* van de oogspieren en zeer gevoelig.

2 De bol van 't oog werd eigentlyk geformeert en te-ımengehouden van 't harde sterke hoornagtige vlies, at van vooren helder en doorscheinend is, aldaar ge-aamt *tunica cornea transparens*, en over de regenboog is itgestrekt, maar van agteren en terzyden, ook daar het 'it van 't oog is, niet doorscheinend, en daar *tunica lerotica* geheeten Ik heb dit vlies zomwylen in tien iezen gesepareert. Dierhalven is 't niet waarschynlyk, it zulks van de *dura mater* zyn oorspronk neemt, als vee onderstellen, gelyk de *uvea* ook niet van de *pia mater.*

(r) Het druifagtige vlies (*tunica uvea*) is, dat van bin-en het hoornagtige bekleed, is een dubbeld vlies, van nnen zwart, van agteren en ter zyden vast aan 't hoorn-ies door bloedvaatjes, en daar *choroides* geheeten; het nnenste vlies noemt men *tunica Ruischiana*, dat om-ent de regenboog na binnen loopt om de *humor vi-eus*, en, als sommige willen, ook om de *humor crystal-ius*; de *tunica choroides* by de reegenboog van de *cornea* g afscheidende hangt vry, en werd hier van vooren in 't zonder genaamt *uvea.*

Deze *uvea* is van vooren verscheiden gekleurt, en for-eert de reegenboog (*iris*;) heeft in 't midde een ope-nge, die men noemt de oog-appel (*pupilla*) waardoor de

straalen

Aan de agterzyde van het oog/ is het spinnewebsgelyke vlies/ in verscheidene ook van koleur zeer verscheiden. (*s*)

In

ſtraalen des lichts werden doorgelaaten, en dewelke door een *ſphincter* uit *circulaire* ſpierdraden beſtaande werd toegetrokken, en door langwerpige ſpierdraadjes (*proceſſus* of *fibræ ciliares*) wederom verwydert. Deze draadjes werden door teere vliesjes tezamen gehouden, tuſſchen welke een zwart vogt uit zwarte buisjes geſepareert zynde, de *uvea* van binnen zwart verft.

Om de *pupilla* van binnen is een *arterieuſe* en *veneuſe circul* die niet en ſlaat, waarvan ontelbare kleine bloedvaatjes, die eindelyk zo naauw werden dat ze klaar water voeren, door de *uvea*, door de *humor vitreus* en *cryſtallinus* enz. loopen verſpreid en zuiver klaar water afſcheiden.

Op die plaats daar de *uvea* van de *cornea* los gaat, komt een vlies van de *uvea*, dat van ſpierdraadjes verzien is; en in de voorſte rand van de *humor vitreus* zig inplant, *ligamentum ciliare* genaamt, waardoor de *humor cryſtallinus* voorwaards werd bewogen.

De *uvea* is daarom zwart om voor een *camera obſcura* te dienen en de ſtraalen des lichts agter in 't oog aan de witte *tunica retina* te bepaalen.

(*s*) De gezigtzenuw (*nervus opticus*) loopt niet regt tegen over de *pupilla* in het oog, maar agter aan de binnenſte zyde, ſchuins, door de *ſclerotica* en *choroidea*, alwaar dezelve zelfs duiſter is en een gaatje heeft, en verſpreid zig regt tegen over de *pupilla* agter in het oog in een merg- en witagtig vlies, onder de gedaante van een net, en daarom *tunica retina* of netsgewys-vlies geheeten, dat van veel bloedvaten verciert is. Aan deze *tunica retina* werden de ſtraalen des lichts gebragt, die hier de afbeelding van een *object preſenteeren*, zonder welk we niet zien kunnen; daarom is dit vlies ook 't voornaamſte noodige gedeelte, oorzaak en werktuig van 't zien.

Het ſpinnewebsvlies is niet de *retina*, maar een ander

da

In het oog zyn dan driederley vogten. Het kristallyne als even gezegt is / legt in het midden / het waterige voor aan / en het glasagtige vogt agter aan. (*t*)

Vrag. Hoedanig is het oor genaakt?

Antw. Het uiterlyke oor is als een tregter om de bewogene lugt na binnen te brengen / van binnen

dat de *humor vitreus* en *cryſtállinus* omgeeft en van de *choroides* ontſtaat, *tunica arachnoides* geheeten, dat hoewel 't zeer teer en dun is, doch veel bloedvaten door hem verſpreid heeft, tot voeding van de gemelde vogten, en om eene zeer fyne wateragtige ſtoffe daarin aftescheiden.

(*t*) 1. Het wateragtige vogt (*humor aqueus*) helder, klaar, doorſcheinend, dun als het fynſte water; van ſmaak eenigzints zoutagtig; werd onthouden 't grootſte gedeelte tuſſchen de *cornea* en *uvea*, dewelke plaats men noemt de voorſte kaamer, die grooter is, als de agterſte, dewelke is tuſſchen de *uvea* en 't criſtallyne vogt, en aldus minder water aanneemt als de voorſte. Aldus is het water voor in 't oog, voor en agter de *uvea* en in de *pupilla*, waarvan de *cornea* na vooren werd rond uitgezet, maar zulks uitgelopen zynde, valtze in, maar het groeit altyd weder aan, want zeer fyne *arterieuſe* watervaatjes van binnen in de *cornea*, *uvea*, in 't vlies, dat het crystallyne en glasagtige vogt omkleed, ſcheiden hier, zonder maakzel van kliertjes, in de byde kaameren, geduurig, gelyk in andere deelen geſchied, dit water af, dat wederom geduurig van zeer fyne *veneuſe* watervaatjes werd weggenomen, en in groote bloedaderen gebragt na het regter hert toe.

2. Het cryſtallyne vogt (*humor cryſtallinus*) is eigentlyk geen vogt maar een hard vaſt lichaam en daarom nu *corpus cryſtallinum* geheeten; is wederzyds rond en iets plat, van gedaante als een wederzyds geſlepen rond glas in een vergrootglas, en daarom *lens cryſtallina* genaamt; 't is helder, klaar doorſcheinend, van oneindig veel blaadjes

hol/ en van buiten bultig/ werd verdeelt in een lobbe/ schulp/ bolt/ oozgat enz. Is kraakbeenig met

(*lamellæ*) die aan een ander vast zyn, tezamengevoegt, en rondom van een vlies, dat vol bloedvaten is, omkleed; 't is geplaatst agter de oog-appel en aldus agter de *uvea* in een groef van 't glasagtige vogt, zodanig tusschen het waterägtige en glasagtige vogt, in 't midde; 't is hier agter de oog-appel opgehangen en gehouden van 't doorscheinend vlies (*ligamentum ciliare*) dat van de *uvea* rondom 't christallyne lichaam gaat en in de rand en om de groef van 't glasagtige lichaam zig inplant. Door dit vlies kan 't crystallyne vogt agter- en voorwaards werden bewoogen. En uit dit vlies werd de verdonkerde cristallyne vogt nedergedrukt, wanneer men de *cataracta* ligt.

Alle de blaadjes van 't crystallyne lichaam zyn geweeven van ongelooffelyke kleine vaatjes, die blank water voeren, uyt de *arterien* voortkomende, dat ook tusschen de blaadjes vloeit, en eindelyk door kleine *veneuse* takjes moet wederom in grootere bloedaderen weggenomen, en aldus geduurig vernieuwt werden.

3, Het glasagtige vogt, (*humor vitreus*) is een menigte helder en klaar water, dat in *celulleuse* blaasjes is onthouden, en rondom bekleed en gehouden van een teer vlies, dat vol van bloedvaten is, aan de *tunica choroides* en *retina* hier en daar door vaatjes vast gehegt, en uit zyne *arterieuse* watervaatjes dit water afscheid, 't welk van kleine *veneuse* takjes werd geduurig te rugge gevoert in grootere *venen*, om dat dit water, gelyk andere vogten, altyd moet werden vernieuwt, want anders zoude 't stil staan, vuil, stinkend, en troubel werden, en het gezigt beletten. Het is aldus gelegen agter in 't oog, en vervult 't grootste gedeelte van 't zelve. De celletjes zyn teer en weinig, en 't vlies rondom is ook zeer dun, 't welk men erkend, by aldien men dit vogt ophangt en 't water laat uitlopen.

Het zien geschied, wanneer de straalen des lichts (*radii lucis*) werden *gereflecteert* of gebragt, van een ding of *object*

met vel rontom bekleed. (*u*) Het innerlyke oor bestaat in een trommelvlies / speelonkgat / ovaalgat / slekhuis / doolhof enz. Hier zyn van binnen vier kleine beentjes / als het aambeeld / den hamer / de stegelreep / en een klein rond beentjen / welke

object namentlyk van alle deſſelfs punten of ſtipjes, door de *cornea*, *humor aqueus*, *pupilla*, *lens cryſtallina*, en *humor vitreus*, tot aan de *retina*, en aldaar een afbeelding in 't kleine, van dat we zien, *formeeren*, 't welk geſchied door de *refractie* of 't breeken der ſtraalen des lichts, eerſt in de *cornea*, en verder in de *lens cryſtallina*. De afbeelding geſchiedende aan de witte *tunica retina*, verwekt daarin een gevoel, dat door de gezigtzenuw in het *cerebrum* werd gebracht, 't welk we zien noemen. Ik zoude hiervan wytlopig kunnen redeneeren, maar ik gelove, dat 't weinige doch zouden verſtaan. Den zeer geleerden NEUWTON, WOLFF, en andere Philozophen hebben hier bezonder wel van gereſoneert.

Not. Dat we met twee oogen een ding maar enkeld en niet dubbeld zien, zegt men, komt van de gezigtzenuwen, dat ze zig binnen 't *cranium* vereenigen, eer ze na de oogen toeloopen.

Maar waarom we beyde oogen altyd te gelyk moeten bewegen, daarvan heeft noch niemand, zo veel my bekend is, de waare oorzaak ontdekt.

Wie meer van de oogen gelieft te weeten, die moet nazien den EUSTACHIUS, RUISCH, MEIBOMIUS, HOVIUS, STENO, MORGAGNUS, VERHEYEN, HEISTER, BIANCHI en andere meer.

(*u*) Het oor (*auris*) verdeelen zommige in het in- en uitwendige: andere in drie deelen, als 1. In 't uitwendige, 't welk 't oor is, dat men van buiten ziet, met de oorweg tot aan het trommelvlies. 2. In 't middelſte de trommel (*tympanum*) genaamt met zyn toebehooren. en 3. In 't binnenſte de doolhof (*labyrinthus*.)

ke alle door kleine spiertjes bewogen werden. (*w*)

Vrag. Wat zyn quylklieren?

Antw.

(*w*) 1. Het uitwendige oor (*auris externa*) is een dun en eenigzints rond kraakbeen, vast gehegt door zyn eigen band aan 't slaapbeen, en van binnen en buiten omkleed van een vlies als een *periosteum*, van weinig vet, en de gemeene huid, die hier zeer dun is; formeert aldus verscheide verhevendheden, *pinna*, *helix*, *antihelix*, *tragus* en *antitragus*, en onder aan een kwabbetje van vel, *lobulus*, en verscheide groeven en holligheden *scapha* tusschen de *helix* en *antihelix*, en *concha* dat is de holligheid voor de ingang in 't oor, die van verscheide smeerklieren (*glandulæ sebaceæ Valsalvæ*) voorzien is. Alle deze groeven en holligheden gelyk 't geheele uitwendige hol en platte oor dienen om de straalen van de klank (*radii sonori*) aan te neemen, en door de oorweg na de trommel toe te bepaalen, en een beweeging (*motus tremulus*) daarin te verwekken, waartoe de spieren van 't uitwendige oor ook veel toedoen, indien ze het zelve styf opspannen, of verslappen, en aldus min of meer klank-straalen na binnen toe bepaalen.

Want de ingang in 't oor (*meatus auditorius*) continueert met dit gemelde kraakbeen, is in het begin aldus kraakbeenig en vervolgens beenagtig, van 't *os temporum*; loopt eerst op- dan neder- en weder opwaards, schuins na vooren toe, in zyn begin wyder. en is in 't geheel ovaal; bekleed van een vlies (behalven 't *periosteum*) van de huid afkomstig, dat tot aan 't midde van de *meatus auditorius* verciert is, van een meenigte kleine ronde smeerkliertjes (*glandulæ ceruminosæ Duvernei*) die in een netsgewys lichaam geplaast zyn, en gedurig een oliagtige en witte stoffe of smeer in de *meatus auditorius* affscheiden, om het trommelvlies altyd te bevogten, dat het van de droogende lucht niet en verdroogt. 't Welk smeer door de tyd scherp en bruin werd en men *cerumen aurium* noemt. Het is ook in 't begin voorzien van een weinig hair, om een prikkeling te ver-

wekken

Antw. Die gene welke rontom in de mond en ka-

wekken en allerley vuiligheden van buiten na binnen toe te beletten. Aldus kan de klank (*sonus*) of de roepende lucht door deze *meatus auditorius* vry passeeren en gereflecteert werden tot aan het trommelvlies, en dezelve beevend maaken.

Merkt, dat de *meatus auditorius* by eerst geboore Kinderen zeer kort is, en noch van een teer vlies van buiten geslooten, dat door de tyd komt te breeken.

2. Het middelste van 't oor de trommel *tympanum* of *concha interna* genaamt, is een kleine eenigzints ovaale beenige holligheid in 't *os petrosum*, rondom van binnen bekleed van een teer *piriosteum*, dat vol bloedvaten is; het heeft gemeenschap door een opening met de cellietjes van de *processus mastoideus*; 't is geslooten op 't einde van de *meatus auditorius* door 't trommelvlies (*membrana tympani*) dat hier schuins en eysgewyze van gedaante is geplaast, van drie vliezen *gecomponeert*, van een zenuwe (*chorda tympani*) van binnen voorzien, en rondom aangewassen aan een beenig ringetje (*annulus osseus*) 't welk by bejaarde aan de *meatus auditorius* in een groeit, ende het zal eindelyk een gaatje hebben, daardoor sommige de lucht en tabaks-rook uit de mond kunnen doorblaazen, als RIVINUS zegt.

In deze trommel vind men drie of vier kleine beentjes, *malleus*, *incus*, *os orbiculare* en *stapes* genaamt, die alle door teere beenvliesjes omkleed zyn, de een met de ander *gearticuleert*, en van vier spieren bewogen werden, zodanig, dat de *malleus* vast is aan 't trommelvlies met zyn handvatzel, en met zyn hoofd aan 't lichaam van de *incus*, deszelfs uitsteekzel aan 't *os orbiculare*, en dit aan de *stapes*, en de *stapes* aan 't vliesje van 't *fenestra ovalis*, dewelke is de eene opening van de *labyrinthus*.

Aldus kan de klank of de beweging van de lucht *penetreeren* door de *meatus auditorius* aan 't trommelvlies, verder door de beentjes van de trommel tot in de doolhof of *labyrinthus*, indien 't trommelvlies en de beentjes van

kaken leggen als ook die onder de tong / en slaap van

van

van de trommel altemaal beevende lichaamen (*corpora tremula*) en met elkander vereenigt zyn.

De trommel heeft, behalven de *meatus auditorius*, nog een weg of *canaal*, daardoor de lucht in de trommel kan in- en uitgaan, de deelen in de trommel en die in de doolhof kan bewegen en bevend maken, aldus de klank vermeeren, ende alle vuiligheden en vogten, die in de trommel afgescheiden werden tot bevogtiging van desselfs deelen, wederom in de keel kan uitwerpen en de trommel zuiveren. Men noemt deze lange *canaal*, *tuba Eustachii*, en ze is been- kraakbeen- en vliesagtig, begint van de trommel, en eindigt agter in de keel agter de *uvula*, *tonsillæ* en *velum palatinum*, in die twee gaten, die uit de neus in de keel gaan, en is aldaar voorzien van een halvemaansgewyze kraakbeenig klapvliesje of rand, en werd misschien geslooten van een spier (*cephalo-pharyngæus*) om dat zodanig wel de lucht, maar geene vuiligheden uit de neus en mond in de trommel ingaan.

Dierhalven blykt, wanneer deze *tuba Eustachii* van vuiligheden verstopt is, dat geen lucht door deze in de trommel kan in- en uitgaan, dat als dan de Mensch altoos doof is, op dezelve wyze, als wanneer de *meatus auditorius* van 't verdroogde *cerumen aurium* is verstopt, en geen lucht tot aan 't trommelvlies kan komen, de Mensch, zegge ik, alsdan ook doof is, of 't gehoor eenigdeels verliest.

3 Het binnenste gedeelte van het oor, de doolhof (*labyrinthus*) genaamt is een wonderzame veel dubbelde holte, daar al 't gehoor voornamentlyk van ontstaat, en geplaatst in de *processus petrosus*, die binnen in 't *cranium* te zien is aan 't slaapbeen Men kan deze doolhof bekwaam verdeelen in drie gedeeltens, dewelke alle bezondere kleine holligheden zyn, als 1 in 't *vestibulum* of 't voorhof. 2. in de drie *canales semicirculares*, of halve circulwyze canaalen, en 3. in de *cochlea* of slekke, dewelke leste wederom in tweën is verdeelt, dat 'er

van 't hooft zyn geplaast / deze ontfangen haar quyl uit

alzo in deze doofhof zes bezondere zeer kleine holtens waaragtig te vinden zyn.

1. De voorhof (*vestibulum*) is het middenste van de doolhof, daar de drie *canales semicirculares* en de *scala vestibuli* met hunne openingen in eindigen, en neemt zyn begin van het ovaal gaatje *foramen ovale* of *fenestra ovalis*) van de trommel, daarin de *stapes* is gearticuleert door een vliesje. Dat aldus de bevende beweging uit de trommel kan continueren door dit gaatje in de voorhof, drie *canalen*, en in de *scala vestibuli*.

2 De drie *canales semicirculares*, zyn halfronde lange kromme holtens, die met bezondere openingen eindigen in de voorhof.

3. De slekke (*cochlea*) omgewonden omtrent tweemaal en een half, van gedaante als een gemeene slekke, is in tweën verdeelt door een tusschenschot (*lamella spiralis*) dat half beenagtig, en half mergagtig en week is, namentlyk:

1. In de bovenste slekke (*spira superior*) die men noemt *scala tympani*, en met een bezondere ronde opening (*fenestra rotunda*) die van een eigen vlies gesloten is, eindigt in de trommel, dat alzo de beving of de klank maar geen vogt kan *penetreeren* uit de trommel in deze bovenste slekke.

2. In de onderste slekke, (*spira inferior*) die met een ronde opening eindigt in de voorhof, en daarom *scala vestibuli* genaamt.

Zommige neemen de onderste voor de bovenste, maar met onregt, als VALSALVA deze misslag ten eersten heeft ontdekt.

De gehoor-zenuw (*nervus acusticus sive auditorius*) is verdeelt in twee gedeeltens, het een *portio dura* of 't harde, en 't tweede *portio mollis* of 't weeke; ze lopen by den in een gemeen gat en canaal van 't *processus petrosus*, en de *portio dura* keert zig na de deelen van de trommel, door dezelve en door 't uiterlyke oor enz. verspreid; maar de *portio mollis* uit vyf worteltjes bestaande en van veel

uit het slag-aderlyk bloed/ en doen het door verschei de buizen in de mond uitlekken. (*x*)

Vrag.

veel bloedvaatjes van de *carotides* enz. voorzien, loopt daar verder door vyf kleine gaatjes na binnen toe in de voorhof, en verspreid zig hier in een vlies (gelyk de *nervus opticus* in de *retina* in 't oog) dat de geheele voorhof van binnen omgeeft, en verder in de drie holle circulwyze *canaalen* en in de verdubbelde slekke-ingaat, dezelve bekleed en vervult, en heeft in de slekke zo wel in de bovenste als onderste, en in de drie canaalen de naamen van klanksnaren (*zonæ sonoræ*) als VALSALVA zegt, dewelke noch van veel bloedvaatjes verciert zyn.

MASTICHELLIUS en SIMONCELLIUS hebben de wonderzame verspreiding van de gehoorzenuw subtiel en konstig nagezogt.

Hieruit blykt, hoedanig de bevende beweging of de klank komt door de *meatus auditorius* en *tuba Eustachii* van buiten na binnen toe, aan het trommelvlies, aan de vier beentjes en twee vliezen van de *fenestra ovalis* en *rotunda*, van daar door 't teere vlies van de voorhof en alle de snaaren tot aan de gehoorzenuw, waardoor een gevoel ontstaat, en gebragt werd, door de gehoorzenuw tot in 't *cerebrum*, dat we hooren noemen. Want zo we nu wel considereeren, dat alle gemelde deelen aan elkander naauwkeurig en zeer konstig gemaakt en verknogt zyn, na malkander volgen, en bevende lichaamen zyn, die door de uiterlyke beving en klank werden bevend gemaakt, en de beving *continueeren*, zo verstaan we, hoedanig 't mogelyk is, dat we door een zulke zeer konstig gemaakte *machine* hooren kunnen.

VALSALVA en DUVERNEY hebben van 't maakzel, gedaante en werking van 't oor ten eersten, alles na de waarheid getoont. Beziet ook den EUSTACHIUS.

(*x*) De kweilklieren (*glandulæ salivales*) zyn in, om, of naby de mond geplaast.

1. *Glandulæ parotides* de grootste van alle kweilklieren en

Vrag. Wat noemt gy de amandelen?

Antw. Dit is een klieragtig weezen / boven in de keel / gelyk als in twee lichaamen / die twee amande-

K de-

en zeer plat, van oneindig veel kleine kliertjes tezamengevoegt, wederzyds een in den omtrek van 't oor agter onder en voor, tusschen 't uiterlyke oor en de onderkaak, gelegen, vervolgens niet alleen agter 't oor, maar ook onder en voor tot aan de *tragus*, als VALSALVA dezelve afbeeld. Ze hebben een ieder, een buis, die omtrent een stroo dik en 3 vingeren breedte lang, in 't begin uit veele kleine takjes is tezaamengezet, en loopt onder de huid in 't vet over de *musculus masseter*, doorboort daarna de *musculus buccinator* en 't binnenste vlies van de mond omtrent by de derde maaltand, en eindigt aldaar, men noemt ze *ductus Stenonianus*, dewyl dezelve in 't Jaar 1660 van STENO eerst is ontdekt. Deze klieren brengen, inzonderheid onder 't bewegen van de onderkaak, als daarvan gedrukt zynde, een groote meenigte dun vogt in de mond.

2. *Glandulæ maxillares*, ook groot en lang, aan de binnekant van de onderkaak na agteren toe, in 't vet, wederzyds ook een; ze hebben ieder een buis, dewelke ook dik en lang is, *ductus Warthonianus* genaamt, dewelke aan de wortel van de tong by 't *frænulum* eindigt met een, twee of drie openingen; ze werden onder 't kaauwen en spreeken door de spieren van de tong en de nederdrukkers van de onderkaak gedrukt en geven als dan veel vogt.

3. *Glandulæ sublinguales* of *raninæ* twee langwerpige klieren onder de tong wederzyds van de tongriem een; en ieder heeft 5. 6. 7. buisjes (*ductuli*) dewelke met even zo veel openingen eindigen terzyden van de tong, tusschen deze en 't tandvlees, als MORGAGNUS en HEISTER aantoonen. Maar RIVINUS en BARTHOLINUS hebben by sommige Dieren een bezondere buis by ieder klier ontdekt, die men noemt *ductus Rivinianus* en *Bartholinianus*, die by Menschen niet is te zien.

4. By

delen gelyken / verdeelt / alhoewel het maar een lichaam is; tusschen beiden hangt de lel. (y)

Vrag.

4. By de *basis* van de tong is een klierig lichaam, 't welk meest met twee buizen door een groote opening *foramen cæcum* genaamt, agter op de tong zyn vogt ontlast, als VATERUS, COSCHWITZIUS en HEISTER aantoonen.

5. Eindelyk zyn 'er ontelbaare kleine ronde en platte kliertjes, *glandulæ miliares* en *lenticulares*, aan de lippen, tandvlees, verhemelte, verhemelte-vlies, *uvula*, wangen, en rondom de tonge in of onder derzelver vliezen, die met hunne kleine buisjes en openingen of gaatjes overal aan de gemelde deelen eindigen, water- en sleim-agtige vogten uitwerpen, en de namen hebben van *glandulæ labiales*, *gingivales*, *uvulares*, *linguales*, *palatinæ*, enz.

6. Ook is 't waarschynlyk, dat overal van binnen in de mond kleine uiteinden van slag-adertjes geduurig een wateragtige stoffe uitwerpen, gelyk in andere holligheden.

Alle deze gemelde klieren werpen altyd, en ten tyde we de mond beweegen, inzonderheid onder het kaauwen der spyzen, een water- en sleimerige stoffe uit, het speekzel genaamt, om de mond en de drooge spyzen te bevogten, en om de spyzen te helpen verkooken. Dierhalven het speekzel een goede en nuttige stoffe is en geen vuiligheid, als zommige valschlyk voorgeven, want 't is mede het zuiverste van 't bloed.

(y) De amandelen (*tonsillæ*) zyn twee langwerpige dikke klieren, van gedaante als amandelen, daarvan een ieder een bezondere klier zynde, wederzyds een ter zyden van de lel, in de keel, is geplaatst; en scheiden door verscheide kleine openingen een sleim af, om de keel te bevogtigen.

Wanneer men onder de kin of ter zyden van dezelve harde klieren voelt, moet men niet denken of zeggen, dat dit de amandelen zyn, want 't zyn gantsch andere klieren

Vrag. Wat is de lel?

Antw. Mede een klieragtig uitsteekzel / dat door eenige spieren / die van de vleugelbeens-uitsteekzels komen / bewogen werd. (z)

Vrag. Wat is 'er van de tong te zeggen?

Antw. Dit is een lichaam zeer beweegelyk / wyl het uit verscheide spieren bestaat / die wonderlyk door een gevlogten zyn / om de tong op alderhande figuuren te beweegen en om te draayen / zo om de spyze / als om de spraak gemaakt. (*a*)

(z) De lel (*uvula*) is een kegelrond langwerpig rood gedeelte, dat tusschen de twee amandelen, agter in de keel, vast hangt met de punt na beneden toe, aan het verheemelte-hangende vlies, en noch door twee vliezige banden vast gehegt aan de twee *ossa palatina*; en is niet van klieren, maar van spieren tezaamengezet, en door dezelve beweegelyk, met een klierig vlies omkleed; dient eenigzins tot het spreeken, en om dat de spyzen van de mond, in 't nederslokken, niet in de neus mogten ingaan. Hoewel sommige na het verlies van de lel dit alles onverhindert hebben doen kunnen. De lel al te veel verlangt zynde, kan en moet men zonder eenig gevaar met een goede schaar afknippen, niet geheel, maar een gedeelte daarvan, gelyk ik dikmaals zelfs gedaan hebbe.

Not. Het verheemelte (*palatum*) is boven in de mond bekleed van een hard vast dik taay vlies, dat vol van bloedvaten en klieren is: het welk vlies hangt agter in de keel, als een zeil uitgespannen, alwaar het is rood, dun, zeer gevoelig en beweegelyk van de spieren van de lel, en *velum pendulum*, *velum palatinum* en *claustrum palati* geheeten, dewyl 't hier nederhangt en de keel sluit, dat de spys en drank niet in de neus van agteren kan inloopen. Het doet ook zyn werking in 't zingen en spreeken. De Heer WINSLO heeft dit net beschreven, dat het wederzyds verdubbelt is, en in die verdubbeling de amandelen gelegen zyn.

(*a*) De tonge (*lingua*) een vleezig lichaam, van gedaante

Boven op de tong zyn verscheide zenuwtepeltjes / welke oorzaak zyn dat we smaaken. (*b*) Ook zynder

daante eenigzints als een pyramied, van oneindig veel lange, dwarsse, schuinze, en lootregte spierdraden geweeven, en daarom zo zeer beweeglyk, als geen deel in 't geheele lichaam is, waarby nog vier paar spieren komen, die dezelve voor- agter op- neder-en zydwaards zeer gaauw kunnen beweegen; de punt noemt men *apex*, en het dikke of 't agterste gedeelte de wortel, *radix* of *basis*, en het bovenste de rugge; is los verknogt door 't tongriemtje binnen aan de kin, en door een vliezige band aan de onderkaak, *larynx*, *pharynx*, *os hyoides*, en *epiglottis*, en door de vier spieren aan verscheide rondom leggende beenderen; is door een lange streep (*linea longitudinalis*) in twee gedeeltens, die aan een ander vast zyn, gedeelt; het heeft veel groote slag-aderen van de *carotides externæ*, en bloedaderen van de *jugulares internæ*, die onder de tonge groot zynde *venæ raninæ* genaamt werden; van klieren, watervaten en zenuwen is hier ook geen gebrek.

(*b*) De tonge is omkleed, inzonderheid op de rugge, dat is, boven van de punt na agteren toe, van drie vliezen als bekleedzels.

1. Het buitenste, dat afkomstig is van 't vlies dat alle deelen van de mond, en aldus ook de tong rondom van buiten bekleed, dat vol kliertjes is, en ook boven vol is van kleine scheedjes (*vaginulæ*) daarin de zenuwtepeltjes, waardoor we smaaken, verborgen en bewaart zyn, en dewelke scheedjes alle van buiten met kleine gaatjes doorboort zyn, om de fynste deelen van spys en drank tot aan de zenuwtepeltjes door te laaten, en aldus daarin een prikkeling en vervolgens de smaak te verwekken.

2. Het middelste een netsgewys vlies (*tunica reticularis*) onder het voorige gelegen, door welkers gaatjes de zenuwtepeltjes doorgaan (gelyk die in de huid door 't netsgewyze lichaam onder de *epidermis*) 't welk maar alleen boven op de tong te zien is.

3. Het

der verscheide puntige en kraakbeenige lichaamtjes / die met haar punten na de keel toestaan: uit welke een vogt schynt te spyeren / en waardoor de spyze

K 3 des

3. Het derde en onderste een zenuwagtig dun vlies, (*tunica nervosa*) anders zenuwagtig lichaam genaamt, dat ook maar alleen boven op de tong gevonden werd. Hier van ontstaan oneindig veele zenuw- of smaakteepeltjes (*papillæ nervosæ*) zommige van gedaante als pyramiedjes en puntig, groote en kleine, (*pyramidales*), zommige daarvan als boogjes (*arcuatæ*), en zommige rondagtig als met kleine hoofdjes voorzien (*capitatæ* geheeten), dewelke alle door de gaatjes van het netsgewyze vlies kunnen doorgaan tot in de scheedjes van 't buitenste vlies, en door deszelfs fyne gaatjes smaakdeelen aannemen. Wanneer we eeten, drinken of iets proeven willen, komen ze van onderen op na boven in de scheedjes, en daarna verbergen ze zig wederom.

Ook vind men diergelyke smaakteepels wederzyds van binnen aan de wangen, daar de maaltanden op elkander luiten; als RUISCH aantoont.

Dierhalven blykt, dat de plaats, daar we de smaak vaarneemen, is boven op de tonge, inzonderheid aan de unt, en terzyden aan de wangen; en dat we niets smaaen, wannneer we suiker, zout of zuur aan de lippen of an 't verheemelte of onder aan de tong, of onder en oven aan de wangen, of agter in de keel aanleggen, als ELLINI ook heeft aangetoont, en een ieder dit kan adoen, dewyl daar zulke smaakteepels niet en zyn.

Wanneer we nu wel opletten, dat het gemelde zeuwagtig vlies daar de smaakteepels in zyn, niets anders , als een uitspanning van het negende paar zenuwen, *ir linguale* genaamt, 't welk van 't lange merg afkomg na de tong loopt in dit vlies, als de gezigt- en gehoornuwen, zig uitspant, en aldus alleen door de tong is erspreid: zo kunnen we begrypen, hoe dat de prikkende deelen van spys, drank enz. op de tong aan de teeltjes een bezondere prikkeling verwekken, waardoor

een

des te gemakkelyker na de keel gewrongen werd. (*c*)

Onder de tong loopen de kikvorsaders / tusschen welker midden een band is / om de tong in toom te houden. (*d*)

Van agteren is de tong aan het tongbeen vast / welk been de figuur van een ypsilon byna heeft / en daarom in 't Grieks ypsiloides genoemt. (*e*)

Cap. X. Van

een gevoel ontstaat, dat door gemelde zenuwen tot in 't *cerebrum* werd gebragt, 't welk we 't smaaken noemen.

Want 't zogenaamde smaak-paar-zenuwen, dat is, 't vyfde paar, verspreid zig niet alleen door de tonge, maar ook door veele andere deelen, en daarom schynt 't alleen tot de beweging van de tong en niet tot de smaak te dienen, als BOERHAAVEN wel oordeelt.

Al wat zout, zuur, zoet, bitter, scherp is, dat geeft een smaak, maar aard, oly en water niet.

(*c*) Op de tonge van sommige Beesten, als Koeyen, maar niet van de Menschen, zyn puntige scherpe ook kromme kraakbeentjes, die met hunne punten na de keel toe staan, om 't gras daarmede af te slaan, te vatten en na de keel toe te bepalen. Ze scheinen afkomstig van de zenuwteepels, die hier in zulke kraakbeentjes veranderen

(*d*) Dat is de tongriem (*frænulum*).

(*e*) Dit been, meerendeels van vyf stukjes gecomponeert, noemt men gemeenlyk *os hyoides*.

Beziet MALPIGHIUS, BELLINI, FRACASSATUS, RUISCH, STENO, VATER, HEISTER en andere meer die van de tong hebben geschreven.

Not. I. De lippen en wangen zyn konstig gemaakt van de gemeene huid, vet, spieren, en een klierig vlies dat dezelve van binnen omkleed, door welke alle veel slagaderen van de *carotides externæ*, en bloedaderen van de *venæ jugulares internæ*, en veel zenuwen van 't vyfde paar, die in de lippen veel zenuwtepels *formeeren*, daarom dezelve ook zo gevoelig zyn: en een ieder lippe is door een klein bandje (*frænulum*) aan 't tandvlees aangeheg

gehegt tot veel nut. Het gebruik van de lippen en wangen is in 't eeten, drinken, fpreeken, zingen enz bekend genoeg.

II. Het tandvlees (*gingiva*) van binnen en buiten vaft aan de kaaken en rondom alle de tanden gelegen, is *gecomponeert* van buiten van 't klierig vlies, dat de geheele mond omkleed, en aan de kaaken van derzelver beenvlies; het heeft ontelbaar veel flag-aderen van de *carotides externæ*; en bloedaderen van de *jugulares internæ*, die alle wonderlyk door een ander zyn gevlogten, daarom 't ook zo rood fchynt, en zo ligt bloed ftort; maar 't heeft weinig zenuwen van 't vyfde paar, daarom 't ook zo min gevoel heeft. 't Dient om de kaaken te bedekken en de tanden in de kaffen mede vaft te houden.

III. Het werktuig van de reuk, de neus (*nafus*) genaamt, van vooren met twee gaaten (*nares*) of openingen, die allenskens na booven toe naauwer toeloopen; is alzo bekwaam om de reukdeelen door hulp van de lucht aan te neemen, en overal aan de binnenfte oppervlakte derzelven aan te leggen, inzonderheid, wanneer de vleugels van de neus (*alæ* of *pinnæ narium*) door hunne fpieren de neusgaten verweideren of vernaauwen, en aldus minder of meer reukdeelen na binnen laaten.

De neus is wel van buiten langwerpig van gedaante, en op 't gezigt klein, maar deffelfs holligheden zyn wel viermaal grooter, als we van buiten zien, want daar zyn twee groote *finus maxillares*, *antra Highmori* genaamt, twee *frontales*, twee *fphenoidales*, verfcheide kleine en groote *finus* in 't *os ethmoides*, en een holligheid in ieder *os fpongiofum inferius*, dewelke we alle van buiten niet en zien, daardoor werd de neus aldus vergroot en zeer oneffen van binnen.

Dewelke *finus* gelyk 't overige gedeelte van de neus van binnen voorzien zyn en bekleed van een klierig vlies (*membrana pituitaria Schneideri*) 't fleim-vlies anders geheeten, dat vol van bloedvaten is, en door de klieren en uiteinden der flag-aderen een water en fleim of fnotterige vogt van 't *arterieufe* bloed geduurig in alle hol-

 lig-

ligheden en groefjes van de neus doet affcheiden, tot bevogtiging van de neus en inzonderheid tot bevogtiging en befcherming van de zeer teere reukzenuwtjes, dewelke van het eerfte paar (*par olfactorium*) afkomftig, met de *pia mater* omkleed, door de gaatjes van 't *os cribrosum* in de neus lopen, door 't fleim-vlies hier op alle punten in alle holligheden zig verfpreiden en eindigen, ende van de reukdeelen, wanneer we dezelve, in 't aaffemen, met de lucht in de neus inhaalen, werden geprikkelt, waardoor een gevoel in dezelve werd verwekt, dat door de groote reukzenuwen tot in 't *cerebrum* werd over gebragt, 't welk we de reuk noemen.

Maar om dat deze fleim of fnot in de holligheden niet mogt blyven en verdroogen, heeft de *natuur* in dit fleimvlies noch verfcheide zenuwen, die van 't vyfde paar zyn afkomftig en door de geheele neus verfpreid, gefchaapen, dewelke van de meenigte, droogte of fcherpigheid van de fleim gedrukt en geprikkeld zynde, ontftaat eene fchielyke prikkeling, ontroering en beweging in de *nervus intercoftalis* en *vagus*, en vervolgens in de fpieren van 't aaffemhaalen, waardoor de borft fchielyk werd te zamengetrokken en de lucht met geweld uit de longen door de neus en door alle deffelfs holligheden uitgeperft, de fleim uitgeworpen en de geheele neus aldus gezuivert.

De beenderen, daarvan de neus zo wonderzaam is geformeert, zyn. 2 *offa nafi*. 2 *maxillaria*. 2 *lacrymalia*. 2 *palatina*. 2 *fpongiofa inferioria*. 1 *vomer*. 1 *os frontis*. 1 *ethmoides* en 1 *fphenoides*.

Het tuffchenfchot (*feptum narium*) beftaat agter en boven van de *vomer* en van een blaadje van 't *os ethmoides*, maar van vooren van een dubbeld beweegelyk kraakbeen, dewelke alle door vafte vliezen zyn vereenigt; en 't verdeelt de neus in twee bezondere holligheden.

Een ieder vleugel van de neus is van twee groote en noch twee of drie kleine platte kraakbeentjes tezamengezet, en ligt beweegelyk.

Alle deze beenderen en kraakbeenderen, het geheele fatzoen van de neus formeerende, zyn van buiten bedekt

dekt van de gemeene huid vet en 't beenvlies; maar van binnen van 't gemelde sleim-vlies en noch van een beenvlies, onder 't voorige, dat zo wel de kraakbeentjes als alle de beenderen onbemiddelt bekleed.

De hairtjes, voor in de neus ingeplant, verwekken een prikkeling, en beletten den ingang van ongediertens, enz.

In de neus zyn verscheide gaaten als 1. twee agter de neus in de keel. 2. zes, die in de *sinus maxillares*, *frontales* en *sphenoidales* als openingen zyn 3. twee *ductus nasales* van de ooghollen in de neus 4. een dubbelde *ductus* uit de neus in de mond eindigende boven de middelste snyd-tanden van de opperkaak.

Dierhalven blykt, dat de neus voornamentlyk is geschaapen om de reuk, maar ook te gelyk, tot 't aassemen, tot de stem en de traanen van binnen de oogleden weg te neemen: ende dat de sleim, die hier in groote *quantiteit* werd afgescheiden van 't *arterieuse* bloed, niet een onnoodig uitwerpzel is, maar een zeer nuttig en noodig middel, om de neus te bevogtigen, en de reukzenuwen tegen de droogende lucht vogtig te houden.

Beziet SCHNEIDER, PALFYN, RUISCH, HIGHMORUS, DRAKE en andere.

APPENDIX,

Van de Zenuwen, en haar maakzel, gedaante, loop, getal, takken, nut en werkinge.

I. De zenuwen (*nervi*) zyn witte, kegelronde en langwerpige deelen, die allenskens kleiner en puntiger toeloopen; een ieder is geweeven, gelyk de herszenen, en 't lange- en ruggemerg, maar zonder de bast, alleen van oneindig veele mergagtige, witte, teere, weeke, volle draadjes of vaatjes (tusschen welke veele bloedvaten langsloopen) dewelke van 't *cerebrum* en *cerebellum* hunnen eersten oorspronk neemen, en van twee vliezen, die van de *dura* en *pia mater* afkomstig zyn, bekleed, en als in een bondel tezamengebonden en gehouden, de-

welke vliezen, gelyk de vliezen der herszenen, hunne bloedvaten, (die ook, geloof ik, niet en ſlaan) door 't geheele merg der zenuwen verſpreiden; ze neemen alle haar begin van de *medulla oblongata* en *ſpinalis* als van een ſtaart of continuatie van byde herszenen; lopen, gelyk en met de *arterien*, *venen* en *lympha*-vaten, na alle deelen des lichaams overal door dezelve wonderlyk verſpreid; ze verdeelen zig, gelyk de bloedvaten in oneindig veele takken, dewelke hier en daar inzonderheid in de borſt en buik verſcheide knobbels (*ganglia*) en netsgewyze vlegtingen (*plexus*) formeeren, in ſpierdraden veranderen, of in bloedvaten, klieren, buizen, holtens als uiteinden, of buiten in de huid als tepels eindigen; en voeren het zenuwzap (*ſuccus nervoſus*) anders geeſten (*ſpiritus*) genaamt, van het *cerebrum* en *cerebellum* ende van de *medulla oblongata* en *ſpinalis* na alle uit- en inwendige deelen des lichaams, gelyk de *arteria aorta* het bloed van 't linker hert.

Dierhalven vloeit het zenuwzap niet weder te rugge door de zenuwen in de herszenen, als zig ſommige verbeelden, maar werd eindelyk in klieren, holtens of buiten de huid gebragt, of 't werd onder 't bloed vermengt, en zodaanig weder na de herszenen gevoert.

De zenuwen zyn dienſtig, tot leven, beweging, gevoel en voedzel aan 't lichaam te geven. Beziet hiervan, 't geen we boven by de herszenen, p. 129. en 130. breeder verklaart hebben

II. Het getal der zenuwen komt op 39 paar en een ongepaarde, als 1. negen paar, die binnen het *cranium* van de *medulla oblongata* ontſtaan, en alle door bezondere gaten van 't *cranium* na buiten lopen. 2. dertig paar en een ongepaarde, die buiten 't *cranium*, van binnen de wervelbeenderen van de ruggegraat, van de *medulla ſpinalis*, ontſtaan, dewelke met de *arterien* en *venen* wederzyds door de gaten tuſſchen de dwarſſe *proceſſen* der wervelen ende door de gaten van het heilig-been na buiten lopen, uitgenomen de *nervus acceſſorius* van de nek, en de ongepaarde van 't *os ſacrum*, die niet door zulke gaten doorgaan, als we p. 129. tot 131. gemeld hebben.

III. Die

III. Die binnen 't *cranium* zyn.

1. De reukzenuwen (*par olfactorium*) deze lopen als in veele draadjes of kleine zenuwtjes geſpleeten, door de gaatjes van 't zeefbeen, en verſpreiden zig door de geheele *membrana Schneideriana* in alle holtens van de neus. Door deze geſchied de reuk, beziet p. 152.

par olfactorium.

2. De gezigtzenuwen (*par opticum* en *nervus opticus*) dewelke, gelyk de reukzenuwen onder de voorſte kwabben van 't *cerebrum* na vooren toelopen, maar vereenigen zig eerſt noch binnen 't *cranium*, en lopen weder van een ander, ieder door een eigen gaatje van 't *os ſphenoides*, ſchuins in 't oog-hol en verder terzyden door de bol van 't oog na binnen en aldaar in de *tunica retina* verandert en uitgeſpannen, door deze zien we, beziet p. 136.

par opticum.

3. Het beweegende paar der oogen (*par oculorum motorium*) het gaat door 't zo genaamde *foramen lacerum* in 't oog-hol, en daar in zes takjes verdeelt, die in de vliezen en ſpieren van de oogen en oogſchellen, als in de *elevator palpebræ*, in de *elevator*, *depreſſor*, *obliquus inferior* en *abducens* van de bol, inlopen.

oculorum motorium.

4. Het lydende paar (*par patheticum Williſii*) dat heel klein en teer zynde, door het zelve *foramen lacerum* als 't voorige, loopt na de katrolſpier van 't oog, dit is reeds van EUSTACHIUS afgebeeld.

patheticum.

5. Het zogenaamde ſmaak-paar (*par guſtatorium*) zeer groot, dat zig aanſtonds in drie takken verdeelt, die met de *pia mater* omkleed, alle door bezondere gaten van 't *cranium* lopen na de oogen opper- en onderkaak, als 1. de eerſte tak (*nervus ophthalmicus*) na de oogen, oogſchellen, neus en aangezigt. 2. *maxillaris ſuperior* na de deelen van de opperkaak, neus, lippen, wangen, tandvlees, tanden, verheemelte, lel, enz. 3. *maxillaris inferior* na de deelen van de onderkaak,

guſtatorium.

kaak, deszelfs tanden en ook na de tong, om als men zegt aan deze laatste de smaak te geven.

Merkt, dat de tweede tak een of twee takjes van zig geeft, die zig met een takje van het volgende zesde paar vereenigen en de *nervus intercostalis formeeren.*

abducens. 6. Het afhaalende paar (*par abducens*) zeer klein, geeft eerst van zig een takje met de voorige van 't vyfde paar vereenigt, die de gemelde *nervus intercostalis* mede *formeert*, en loopt dan verder, door 't gat van 't *cranium*, daar 't derde en vierde paar doorgaan, tot in de *musculus abducens* of afhaalende spier van 't oog.

acusticum sive auditorium. 7. De gehoorzenuw (*par acusticum sive auditorium*) zeer dik en sterk, spleit hem aanstonds in twee bezondere gedeeltens, als twee zenuwen, als 't harde (*portio dura*) en 't weeke (*portio mollis*) die byde door een gemeen gat in de *processus petrosus* van 't slaapbeen inlopen, maar de *portio mollis* gaat geheel en al met vyf takjes door vyf gaatjes tot in de *labyrinth*, en is daar in een vlies en in de snaren uitgespannen. Dan de *portio dura* de *labyrinth* voorby lopende, in de trommel en alle desselfs deelen ende na binnen toe in 't *cranium* takjes gegeven hebbende, loopt door de *aquæduct. Fallopii*, en geeft dezelve aan 't uiterlyke oor, *cranium, parotides*, oogschellen, lippen en de spieren van 't *os hyoides* enz. verscheide takken. Door de *portio mollis* geschied voornamentlyk het hooren, maar door de *portio dura* verscheide beweegingen, beziet p 143. 144,

portio mollis.

portio dura.

par vagum. 8 Het doolende of 't agtste paar (*par vagum*) ook groot en dik, loopt (met de *nervus accessorius Willisii spinalis*) door een gat tusschen het *os petrosum* en *occipitis*, daar de *sinus laterales* in de *venæ jugulares internæ* doorschieten, daalt nederwaards langs de *nervus intercostalis*, wederzyds aan de lichamen der wervelen van den hals, rugge en lendenen, geeft veele takken aan de

takken

takken van de *nervus intercostalis*, die zig met een ander wonderlyk vereenigen, verscheide vlegtingen (*plexus*) en *ganglia* of knobbelen *formeeren*, en aan de deelen van 't hoofd, hals, borst, buik en *extremiteiten* takjes geven, en aldus zig door 't geheele lichaam verspreiden, daarom ook alle deelen des lichaams zo naauwkeurige gemeenschap met een ander hebben. Beziet WILLIS en EUSTACHIUS.

9. Het zogenaamde tong-bewegende paar (*par linguale sive linguæ motorium*) het onderste van de negen, loopt door een bezonder gat, dat by de *processus longus* van 't agterhoofds-been is, en verspreid zig alleen door de tong. Door deze zal de tonge haare beweeging, of als andere liever willen, de smaak hebben, beziet p. 149. *par linguale.*

Not. WILLIS en voor dezen EUSTACHIUS, en nu veel andere zetten hier noch by 't tiende paar, dat door 't groote gat van 't agterhoofds-been zal lopen tusschen het eerste wervelbeen van den hals en 't agterhoofds-been tot in de *musculus sterno-hyoideus*. Maar 1. dewyl WILLIS zelf zegt, dat hy niet en weet, of dit paar 't eerste van den hals, of het leste van die van 't *cranium* is. 2. geen zenuw tusschen 't agterhoofds been en 't eerste wervelbeen van den hals doorloopt, als we boven reeds hebben beweezen, ende 3. door 't doorsneiden van 't ruggemerg na aan 't *cranium* geschiedende, 't lange-merg zig afkort en inkrimt en aldus 't eerste paar van den hals aldus binnen 't *cranium* zig verbergt: zo is 't waarschynlyk, dat de *Autheurs* hierin zig bedroogen, ende 't eerste paar van den hals, dat doch tusschen 't eerste en tweede vervelbeen van den hals doorgaat, voor 't leste van het lange-merg hebben aangezien. *tiende paar.*

IV. De zenuwen van het ruggemerg, die van deszelfs voorste en agterste gedeelte ontstaan, en schuins tezamenschieten, tellen we maar 30 paar

en

en een ongepaarde, en daaronder 29, die terzyden door de gaten der wervelen doorlopen, als:

nervi cervicis. 1. Zeven van de nek of van den hals (*nervi cervicis sive colli*) dewelke alle terzyden door de gaten tusschen de zeven wervelen doorlopen, de eerste tusschen het eerste en tweede wervelbeen van den hals, alwaar geen volkomen gat is, en de zevende tusschen 't zevende van den hals en 't eerste van de rug. Dewelke alle aan de *nervus intercostalis* een ieder een takje geeft, en verder na 't hoofd, hals, schouderblad, armen, handen enz. hunne takken verspreiden. Daarby noch het agtste paar de *nervus accessorius* bykomt.

diaphragmaticus. Merkt 1. dat van de vier bovenste zenuwen van de nek vier takjes tezamenlopen in een zenuw, dewelke nederwaards loopt door den hals en borst terzyden aan 't *pericardium* vast, na 't *diaphragma*, en de naamen heeft van *nervus diaphragmaticus*.

2. Dat gemeenelyk van de vier onderste van den hals en van een of twee bovenste van de rug, de vyf of ook wel zes dikke sterke öxel-zenuwen (*nervi axillares sive brachiales*) ontstaan, die zig *axillares.* hier en daar aanstonds door de *anastomoses* vereenigen, en na de *scapula*, de opper-en onderarm, *carpus*, *metacarpus* en vingeren zig verspreiden CHESELDEN heeft ze wel beschreven.

accessorius Willisii. 3. Het agtste paar van den hals *nervus accessorius Willisii* genaamt, hoewel 't ook van EUSTACHIUS is afgebeeld, begint omtrent 't derde of 't vierde paar van de nek, agter van 't ruggemerg, zeer dun en teer, loopt binnen de ruggegraat in 't *cranium*, en vereenigt zig daar met het *par vagum*, loopt weder met 't zelve buiten het *cranium*, en scheid daarvan af en verspreid zig eindelyk door de *musculus trapezius* van de *scapula*, beziet DUVERNEY.

II. Twaalf

II. Twaalf zenuwen van de rugge (*nervi dorsales*) zyn 'er, van dewelke, behalven de takken, die na de *nervi axillares* lopen, een ieder een takje geeft aan de *nervus intercostalis*, en vervolgens in tweën spleit, als in een voorste en agterste of uit-en inwendige, de inwendige loopt tusschen de *musculi intercostales* en ribben in derzelver groef, na de *pleura*, *musculi intercostales* enz maar de uitwendige na de uiterlyke deelen van de borst en de spieren van de buik. *nervi dorsales.* *inwendige.* *uiterlyke tak.*

III. Van de lendenen zyn vyf paar, (*nervi lumbares*) daarvan de eerste tusschen het eerste en tweede wervelbeen der lendenen en de vyfde tusschen het leste wervelbeen en 't heilig-been uitlopen, door alle uiterlyke deelen der lendenen en des onderbuiks verspreid, en een ieder daarvan geeft een tak aan de *nervus intercostalis*, gelyk alle zenuwen van de *medulla spinalis* doen, hoewel *nervi lumbares.*

1. Het eerste paar na 't *diaphragma* ook een takje geeft. *diaphragmaticus.*

2. Van het 2. 3. en 4de paar een bezondere zenuw werd gecomponeert, (*nervus spermaticus*) die regt nederwaards terzyden de *ureteres* door 't groote gat van 't *os pubis* doorloopt, na de zaadvaten en *testiculi* der Mannen. *nervus spermaticus.*

3. En het eerste, tweede, derde en vierde paar met elkander vereenigt een groote zenuw *nervus cruralis* genaamt, uitmaken, dewelke wederzyds met de *arteria* en *vena cruralis* over 't *os ileum* loopt, na het voorste gedeelte van de dey tot aan de knie verspreid, met oneindige takjes, zo wel in deszelfs uit-als inwendige deelen. *nervus cruralis.*

IV. Van het heilig been zyn vyf paar en een ongepaarde (*nervi ossis sacri*) die voornamentlyk door de vier voorste of binnenste gaten van het heiligbeen, ende 't vyfde paar tusschen het heilig-en staart-been uitlopen, na de inwendige deelen van 't *pelvis*, als na de blaas, endeldarm, *nervi sacri.*

voort-

voortteelende deelen by Mannen en Vrouwen, verspreid. Want door de agterste gaten lopen niet als maar kleine zenuwtakjes door.

nervus ischiaticus. 1. Maar het eerste, tweede, derde en vierde paar van 't heilig-been met het vierde en vyfde paar der lendenen vereenigt zynde, formeeren wederzyds de grootste, dikste, hardste, en sterkste zenuw van het geheele lichaam *nervus ischiaticus* of *cruralis posterior* genaamt. Deze geeft noch binnen in 't *pelvis* takjes aan de blaas, endeldarm, lyfmoeder enz. loopt onder uit 't *pelvis*, agter tusschen het *os coccygis* en *ischium*, en tusschen de bilspieren, agter aan de dey langs, tot aan de kniebogt, alwaar dezelve tusschen de twee *condyli* van de dey verder nederwaards loopt na de voet toe, in ontelbare takken verspreid.

de ongepaarde zenuw. 2. De ongepaarde zenuw, zeer klein, loopt onder uit het *os sacrum* over 't *os coccygis* regt nederwaards na de omleggende deelen daar verspreid.

nervus intercostalis. Not. De tusschen-ribbige zenuw (*nervus intercostalis*) van het vyfde en zesde paar van de *medulla oblongata* eerst afkomstig, loopt door het gat, daar de *arteria carotis interna* doorgaat, *vagus.* langs 't agtste paar (*par vagum*) dat door de gaten van de *sinus laterales* doorgaat, terzyden van de lichamen der wervelen van den hals, borst, lendenen, en op 't *os sacrum* langs; het vereenigt zig niet alleen met de negen-en-twintig paar zenuwen, die uit 't ruggemerg ontstaan, maar ook overal met het *par vagum*, 't welk meestentyd maar tot aan de maag loopt en daar eindigt, maar de *intercostalis* daalt neder tot in het *pelvis*.

Deze twee zenuwen (*nervus intercostalis* en *par vagum*) maken verscheide vlegtingen (*plexus*) daarvan weder takjes ontstaan, en knobbels *ganglia* (*ganglia*) die van spierdraden voorzien zyn, en niet alleen 't bloed in de *arterien* en *venen* der zenuwtjes

zenuwtjes maar ook het zenuwzap door de mergvaatjes verder voortperszen.

Ze maken vlegtingen by den hals, daarvan zenuwtjes na de uiterlyke deelen des hoofds en na alle deelen van den hals toelopen. *plexus.*

Verscheide vlegtingen in de borst, die na 't hert (*plexus cardiaci*) longen, luchtpyp en slokdarm takken geven.

Vervolgens vlegtingen in de buik, als de *plexus ventriculi, lienaris, hepaticus, mesentericus magnus, renales*, en andere meer.

Hieruit zienwe 1. dat het *par vagum* en *intercostale nervorum* door het hoofd, hals, borst en buik hunne takken verspreiden, en aldus deze deelen groote gemeenschap met elkander hebben. 2. dat het *par intercostale* met de 29 paar zenuwen van 't rugge-merg, die door 't geheele lichaam lopen, zig vereenigt, en aldus groote gemeenschap van 't eene deel met het andere veroorzaakt, dat alzo de pynen en trekkingen der zenuwen van een deel in het andere kan continueeren. 't Welk we in wonden, pees- en zenuwteeken, kneuzingen, *fracturen*, ontledingen, gezwellen en *ulceratien* moeten in agt neemen, om de toevallen wel te leeren kennen.

Ik kan hier niet met stilzwygen voorby laten aan de groote onkunde der meeste zogenaamde Chirurgyns, wat de zenuwen aanbelangt, die nog wel iets van de peezen, die ze half zien en voelen, weeten op te noemen, maar van de zenuwen, die doch hoogst-nodig te weeten zyn, iets verstaan, en doch voor groote Meesters en Operateurs willen aangezien zyn. Ze moeten vooreerst weeten de order en verspreidinge der zenuwen, die hier gemeld zyn, en vervolgens moeten ze onderrigt zyn, dat 'er in alle uiterlyke deelen van het lichaam onder de huid, om en by de spieren en peezen op alle plaatzen, edog hier en daar grootere en kleinere, zenuwtakjes

 lopen,

Cap. X. Van de Spieren des gantschen Lichaams, en voor eerst van het Hoofd. (*f*)

Vrag. WAt is een musculus of spier?

Antw. Dat is een werktuig/ bestaande uit lange pyps-gewyze fibzen/ los aan den anderen han-

lopen, dewelke, op wat wyze zy geraakt zyn, groote en wonderlyke toevallen veroorzaken, die van zulke domme Luiden aan een kwaadaardige vogt, fleim en verstopping of zuur, of ook wel aan een betoovering of aan peezen en andere oorzaken meer werden toegeschreven. Men mag zig wel ten uitersten in dit stuk verwonderen; maar dewyl ze niet eens kennisse hebben van de groove deelen, hoe zullen ze dan kennisse van de feine krygen? Op de scheerwinkels by de Baasen werd niets daarvan geleert, en schoolen zyn 'er hier niet gelyk in Vrankryk, daar dit vertoont werd. Nog geeft men hier dan voor, dat hier van de Baasen zo goede Leerlingen als in Vrankryk gemaakt kunnen werden. Maar wie begrypt de domheid niet?

Merkt, dat de zenuwen, door wat oorzaak ze al te veel geprikkelt werden, groote pynen, trekkingen, stuipen, ontstekingen, gezwellen, en ook wel de *sphacelus* veroorzaken.

Maar sterk gedrukt, uitgerekt, doorgesneden of doorgeknaagt, verrot zynde, zwakheid, verlamming, onbeweegelykheid, ongevoeligheid, verdrooging, steivigheid enz. in dat deel, daar ze de takken verspreiden, altyd nalaaten.

Wie meer van de zenuwen gelieft te weeten, die kan naleezen den EUSTACHIUS, WILLIS, VIEUSSENS, VERHEYEN, DUVERNEY, CHESELDEN, en andere.

(*f*) Dewyl de *Myologie* of de leere van de spieren een gedeelte der *Anatomie* is, dat zeer zwaar en moeyelyk is, inzonderheid voor een leerling, om wel te vat-

ten

hangende / tusschen welke nog eenige andere membraneuse fibren vast zyn / om allerley soort van bewegingen uit te werken: ook is dezelve van bloedvaten / watervaten / zenuwen / peezen / vliezen / enz. voorzien / waarvan veele het fatzoen van een gevilde muis hebben. (g)

L 2 Vrag.

ten, zo hebbe ik noodig en voor 't beste geoordeelt, om alle wytlopigheden, en al 't geen niet noodzakelyk is, te meiden en uit te laaten, en wat inzonderheid voor een Chirurgyn hier van te weeten noodig is, op 't beknoptste voor te stellen, om in zeer korten tyd van alle spieren, die over 500 zyn, een goed denkbeeld te maaken, die ze anders, in hun gantsche leven, niet leeren kunnen. Uit reeden, dat een Chirurgyn, by aldien hy gelukkelyk en wel zyn werk doen wil, onmogelyk de weetenchap van alle spieren ontbeeren of missen kan, dewyl iem duizende voorvallen voorkomen, die hy anders nooit kennen noch wegneemen kan, 't zy dan, dat hy de *Myologie* uit de grond verstaat. Men neem hierby ter hand en VESALIUS, EUSTACHIUS, COWPER, DRAKE n VERHEYEN, beziet derzelver plaaten, en woon vleig by het *Anatomiseeren* van doode lichaamen. Maar waar ullen ze de *Anatomie* bywoonen, die 'er in de Provincien yna nergens voor de Chirurgyns gedaan werd? Het waarlyk bedroefd. Men lees ook den DOUGLAS en EISTER.

(g) Een spier (*musculus*) is een vleezig gedeelte en n werktuig tot verscheide beweeging dienstig, in drie deeltens, als hoofd, buik en staart, verdeelt.

Men heeft enkelde en dubbelde spieren.

Enkelde spieren (*musculi simplices*) zyn alleen van een ik en een staart tezamengezet, als LOWER aanont, en zulke twee by een gevoegt zynde formeeren n gemeene spier, die een hoofd, buik en staart heeft. oewel men gemeenlyk die geene enkelde noemt, die iar een loop van draden hebben, als de *frontalis* en dere. Maar dubbelde of gecomponeerde, die verschei-

de

Vrag. Hebben alle spieren een vrywillige bewe-
ginge?

Antw. Neen. Want het herte is mede een spier / en veel andere spiervezelen der ingewanden hebben een beweginge / die niet onder onze wil is: maar de meeste spieren / die de ingewanden niet raken / zyn onder onze wil / gelyk als die van armen en beenen. (*b*)

Vrag.

de loop van draden hebben, by voorbeeld de *deltoides* en andere diergelyken.

Een spier is in zyn buik geformeert 1. van vliezige zeer teere dunne en holle vezeltjes of draadjes, dewelke zyn lange, dwarsse, schuinze, circulwyze, slekkensgewyze enz. van de zenuwen, als men zegt, afkomstig, en zig afkortende, doen ze de geheele spier korter werden en inkrimpen, en verbeelden alle kleine spiertjes te zyn. Edog de zake is zo wis niet, dat alle spiervezelen van zenuwvezelen ieder afkomstig zyn, als de Schryvers verbeelden en onderstellen. 2. van zenuwen, die de kragt en beweeging en ook eenigzints 't voedzel aan de vezelen geven. 3. slag-aderen tot voeding, warmte en de beweeging dienstig. 4. bloed-aderen, die het bloed weder in grootere *venen* na het regter hert toe te rugge voeren. 5. watervaten, de *lympha* te rugge voerende. 6 een vetvlies tusschen alle spiervezeltjes in gelegen, gelyk ook tusschen, onder en op alle spieren, 't welk alle de spiervezelen en de spieren zelfs tezamenvoegt. en met haar vettige stoffe dezelve geduurig bevogt en glad houd. 7. en eindelyk rondom van buiten van een glad vlies omgeven, dat zo wel de buik als de peezen bekleed. Wanneer het bloed al uit een spier is uitgewassen, zyn alle spiervezelen wit. De peezen hebben hetzelve maakzel, behalven dat de vleezige vezelen hier in peesagtige veranderen, en digter te zamen zyn gehouden.

Ook zyn de peezen veel gevoeliger, als het vleezige van een spier.

(*b*) De beweeging, afkorting of 't inkrimpen, (*contractio*)

Vrag. Hoe werd een Muscul verdeelt?

Antw. In drie deelen / als in het hoofd / de buik / en staart. Het hooft is het beginsel / alwaar de zenuw gemeenlyk ingeplant werd; de buik is het middelste of het vleesagtige deel / de staart of 't eynde

tractio) die maar alleen in 't vleezige en weinig of niets in 't peesagtige geschied, is maar tweederly;

1. De vrywillige beweeging (*motus voluntarius*) als door kragt der zenuwen van het *cerebrum* een spier met onzen wille zig afkort, diergelyken geschied in alle spieren, die 't geheele lichaam vrywillig beweegen.

2. De natuurlyke beweeging (*motus naturalis sive involuntarius*) die, door kragt der zenuwen van het *cerebellum*, zonder en tegen onzen wil in een spier geschied, by voorbeeld in de spierdraden des herten, desselfs ooren, in de *musculi intercostales*, in 't *diaphragma*, en in alle de spieragtige vliezen van de slag- en bloed- aderen, van de maag, darmen, en andere deelen meer.

3. Want de zo genaamde vermengde beweeging (*motus mixtus*) is niets anders, als wanneer een spier met en ook zonder onzen wille en denken zig afkort of zyn werkinge doet, als de spieren van de oogschellen, enz.

4. Edoch is 'er noch een bezondere kragt en beweeging in alle spier- vezelen, dat ze zig van natuur geduurig afkorten en inkrimpen zonder kragt van de zenuwen van 't *cerebrum* of *cerebellum*; want een spier van een dood lichaam, daarin de werkinge der byde herszenen ophoud, doorgesneeden zynde, korten by de einden zig kragtig af, dewelke we kunnen noemen *motus tonicus* of *spontaneus*, die in de spier zelfs is, ontstaande van de tezamenvoeging en *attractie* der kleine deeltjes, die de vezeltjes formeeren.

Not. De zenuwen van het *cerebrum* of 't *cerebrum* zelfs afgesneden of afgebonden zynde, vergaat terstond de beweeginge der spieren, die met onzen wille werken.

De zenuwen van 't *cerebellum* of 't *cerebellum* zelfs afgesneden

is het onderſte deel. Het hoofd en ſtaart / zyn in de meeſte ſpieren beide peezen ofte tendines. (*i*)

Vrag. Hoe werden de muſculen onderſcheiden?

Antw. Zy werden op verſcheide wyze onderſcheiden: ten aanzien van haar fatzoen werden zy genaamt lange / breede / driehoekige; van haar maniere en gelegentheid / werden zy genaamt regte / dwerſe /

geſneden of afgebonden zynde, vergaat terſtond des herten beweeging en 't leven.

Dierhalven ontſtaat der ſpieren beweeging uit de herszenen, daarom kan ook zonder invloejen van geeſten of zenuwzap uit de herszenen door de zenuwen in de ſpieren, dezer hunne beweging niet geſchieden.

De *arterie* na een ſpier toelopende, gebonden of afgeſneeden, vergaat daarop ook alle kragt en beweeging in de geheele ſpier.

Dierhalven zonder invloeijen van rood bloed door de ſlag-aderen in de ſpieren hunne beweeging niet moogelyk is.

Vervolgens moet niet alleen het zenuwzap maar ook zelfs het roode bloed iets doen tot beweeging der ſpieren, maar hoedanig, is tot noch toe van niemand gedemonſtreert, beziet p. 79. en ik zoude wel iets daar van hier neerzetten, maar dewyl de meeſten het niet zouden kunnen noch willen begrypen, ende het ook wat wydlopig zoude vallen, daarom verſpaar ik het tot een ander *occaſie*.

(*i*) Men verdeelt een ieder ſpier gemeenlyk in drie deelen, 1. in 't hoofd (*caput*, *punctum fixum* anders genaamt) zomtyds peesagtig en zomtyds vleezig, daarmede een ſpier begint. 2. in de buik (*venter*) of 't middelſte altyd vleezig, dewelke zig afkortende, de beweeging verwekt. 3. in de ſtaart of pees (*cauda* of *tendo punctum mobile* geheeten, dewelke in een been of een ander gedeelte zig inplant, en is ordinair rond en langwerpig, edoch zomwylen in een peesvlies uitgeſpannen dat men *aponeuroſis* noemt.

dwerse/ noorse; van de deelen daar zy in gelegen zyn/ als den temporalis of slaapspier, om dat hy in de slaapen des hoofds gelegen is; van haar werkinge/ als buigers/ opheffers/ uitstekers/ enz. (*k*)

Vrag. Noemt ons eens al de musculen op/ en voorcerst die in het voorhoofd zyn?

Antw. In 't voorhoofd zyn 'er twee/ die op het voorhoofds-been leggen/ en deze vereenigen zig wel aan malkanderen: ze zyn regt nedergaande met haare vezelen/ en eindigen in de wynbrauwen/ om die op te trekken. (*l*)

Vrag. Hoe veele zyn 'er in de oogschellen?

Antw. Een regte/ in ieder oogschel een/ waar-

(*k*) De benaaminge der spieren geschied van de groote, gedaante, plaatzen, beginzel, loop, *insertie*, werking enz. daarom ook de spieren, die met elkander te gelyk een deel beweegen, de namen hebben van medewerkers of *musculi socii*, als wanneer veele buigers te gelyk het hoofd buigen; maar by aldien een of veel spieren tegen of op de andere werken, noemt men dezelve tegenwerkers of *musculi antagonistæ*.

(*l*) *Voor- en agter-hoofds-spieren.*

Die van 't agterhoofd zyn een paar, zeer klein (*musculi occipitales*) enkeld of dubbeld, beginnen van het *os occipitis*, lopen opwaards, maaken een *aponeurosis* boven op 't *cranium*, met de uitspanning van de voorhoofds-spieren, dewelke, (*musculi frontales*) ook een paar, beginnen van de wynbraauwen en van het *os frontis*, opwaards lopende in een *aponeurosis* uitgespannen, die met de *aponeurosis* van de *occipitales* is vereenigt; deze leste bewegen de huid van 't voorhoofd, en trekken de wynbraauwen opwaards.

Nederdrukker der wynbraauwen.

Deze (*corrugator superciliorum*) wederzyds een, begint van de wortel der neus, en loopt rondom by de oogschellen, is eenigzints circulagtig.

door ze zeer snel opgetrokken en bewoogen werden. Vorders hebben zy elk een ringspier / waardoor de oogschellen toegesloten werden. (*m*)

Vrag. Hoe veel spieren beweegen de oogen zelfs?

Antw. Zes / maar in de Beesten zeven / en dat aan ieder oog / vier regte meest voortkomende van het wiggebeen / dat het hol maakt in welke het oog besloten is; waarvan twee dienen om de oogen op en nederwaarts te beweegen; en twee andere waardoor de oogen aan de regter en linker zyde bewogen werden; noch zyn 'er twee ronde / om de oogen te drayen / voortkomende uit de naden des kakebeens; deze spieren eindigen alle in het witte vlies van vooren aan de oogen. (*n*)

Vrag.

(*m*) Van de oogschellen drie.

1. De *orbicularis* of sluitspier, ontstaande van de bovenste *processus* van de opperkaak by de groote ooghoek, loopt met halve boogswyze spiervezelen om by de oogschellen en sluit dezelve.

2. De opligter van het opper-oogschel (*elevator palpebræ superioris*, die boven van het gaatje van de gezigtzenuw, agter in het ooghol begint, over de bol van 't oog als over een katrol heen loopt, en in een *aponeurosis* uitgespannen zynde, onder in de rand van het opper-oogschel werd ingeplant.

3. De nederdrukker van het onder-oogschel (*depressor palpebræ inferioris*) uit weinig spierdraden bestaande, loopt van 't *os jugale* of van de wangen in dezelve, is geen volkome spier, en trekt het onder-oogschel maar zeer weinig nederwaards.

(*n*) Van ieder oog zes.

Vier regte (*recti*) van de rand van 't gaatje in 't ooghol, daar de gezigtzenuw doorloopt, beginnende, werden alle vier ook ingeplant in de *tunica sclerotica* by de *cornea*, te weeten in de bol van 't oog, namentlyk:

1. De opligter (*attollens* of *superbus*.) 2. de nederdrukker

Vrag. Hoe veel musculen heeft de neus?

Antw. Agt / over ieder zyde vier / maar dun / en membraneus, op dat de neus niet onbeschoft groot zoude groeien; ten anderen om dat de beweeginge der neus niet zeer groot is nog sterk: de uitwendige dienen om de neusgaten te openen / en de inwendige om ze te sluiten. (o)

ker (*depressor* of *humilis*.) 3. een afhaalende na buiten toe (*abducens*) 4 een aanhalende na de neus toe (*adducens*.)

Twee schuinze *obliqui* of *rotatores* a's 1. de *obliquus major* of *trochlearis*, de katrolspier van het oog anders genaamt, ontstaat ook van het gaatje van de gezigtzenuw, als de vier regte, loopt na vooren aan de zyde van 't oog by de neus, na en boven de groote ooghoek; alwaar deze spier met zyn pees over een vliesagtig of ook wel kraakbeenig knobbeltje als over een katrol weder te rugge loopt, en eindigt iets boven in de *sclerotica* als de regte. Kan het oog schuins neder na de neus toe en uitwaards trekken.

2. *Obliquus inferior*, en begint van de groote ooghoek van de *orbita*, loopt onder de bol van 't oog schuins agter- en buitenwaards na 't midde van 't oog en daaronder ingeplant; trekt het oog schuins op- en uitwaards.

Deze twee schuinze gelyk ook zelfs de vier regte op elkander werkende draayen de oogen.

De zevende spier (*protrusor bulbi*, is by zommige Beesten maar niet by Menschen *present*.

(o) Van de neus drie paar.

1. Een fluitspier by ieder neus-gat (*semilunaris Eustachii*) begint boven de bovenste sneid-tanden, en plant hem een ieder in een vleugel van de neus, als krom over dezelve lopende.

2. Twee *dilatatores*, die de neus-gaaten verwyderen, als 1. de *pyramidalis*, begint van de wortel der neus, en eindigt in deszelfs vleugel. 2. de *myrtiformis*, het begin en inplanting is byna als de voorige.

Men heeft hier alzo geen in- en uitwendige spieren.

Vrag. Hoe veele zyn 'er gemeenelyk in de lippen en kaken?

Antw. Voor de lippen vyf paar / en voor de kaken twee; doch acht zyn 'er de lippen eigen / en vier die lippen en kaken te gelyk eigen zyn: die de lippen eigen zyn / zyn vier in de opperste en vier in de onderste lip / over wederzyden twee / om ze op / en neder te trekken / zynde zo met de huid vereenigt/dat ze daar nauwelyks zyn af te scheiden.

Die de lippen en kaken gemeen zyn / is ten eersten aan beide zyden de buccinator of kaakspier / om dat hy de kaken haar groote geeft / die men in het opblaazen van een trompet licht zien kan / spruitende uit het opperste kakebeen/ en zig in beide lippen en onderste tandvlees circulagtig inplantende. (*p*)

De andere is aan wederzyden de vierkante ofte quadratus genoemt / spruitende uit de sleutelbeenen en

(*p*) Van de lippen, die aan dezelve eigen zyn, 6 paar en twee ongepaarde.

1. Een enkele fluitspier (*orbicularis*) circulagtig, of boogsgewyze, begint van het tandvlees, loopt rondom by de lippen, en werd in 't zelve ingeplant; en formeert onder en boven een riemtje van binnen de lippen. Deze fluit de mond.

2. Twee afhaalende (*abducentes*) als:
   a. De *buccinator* of trompetter spier, ontstaande voor en onder van de *processus coronoides* van de onderkaak en van de opperkaak by de laatste maaltanden, loopt horizontaal in de hoek van de lippen, en werd van de *ductus Stenonianus* doorboort.
   b. De *zygomaticus* of juk-spier, enkeld of dubbeld, neemt zyn begin van het *os zygomaticum*, loopt schuins neder tot in de hoek van de lippen als de voorgaande.

Deze twee trekken de mond wyd en de wangen na de ooren toe, ze helpen ook onder het kaauwen.

3. Een

en borstbeen/ zig met schuinse fibren in de kin/ lippen en wortel der neus inplantende/ om de kin schuins/ en nederwaarts te trekken.

Vrag. Hoe veel musculen heeft het onderste kakebeen?

Antw. Dyf paar. Het eerste paar zyn beide slaapspieren/ deze komen met een vleezig beginzel uit de gantsche holligheit van de slapen des hoofts/ allengskens smalder werdende/daalt dan onder door het jokbeen of os jugale, met een sterke zeenuwagtige pees in het voorste uitsteekzel des ondersten kakebeens/ dat men gemeenelyk corone noemt. En hier door werd de mond geslooten.

De tweede is de masseter of kauwer/ spruit uit het jokbeen/ en 't eerste been aan 't opperste kakebeen/ eindigt omtrent de kin/ om het kakebeen voor-

3, Een paar gemeene en twee paar eigene opligters van byde lippen, *elevatores* (*communes & proprii.*)

De *gemeene* is de *caninus*, spruitende van het *os maxillare superius* onder het *os jugale*, eindigt in de hoek der lippen, ligt de onder- en opperlip te gelyk opwaards.

De *eigene* zyn 1. *incisorius superior*, beginnende van de opperkaak onder de *orbita*, eindigt in de vleugel van de neus en in de sluitspier der lippen by de bovenste sneid-tanden, ligt de bovenste lip opwaards en verwydert de neus te gelyk. 2. *incisorius inferior*, begint onder 't tandvlees van de onderkaak by de sneid-tanden, loopt nederwaarts, en plant hem in de huid van de kin, ligt maar de onderste lip opwaards.

4 Drie nederdrukkers een paar, en een ongepaarde, namentlyk:

a. *Triangularis* of driehoekige, een paar, begint ter zyden onder van de onderkaak, en loopt schuins opwaards in de hoek der lippen in de sluitspier, trekt byde lippen neder.

b. *Quadratus*, omtrent vierkant, een ongepaarde, ge-

voorwaarts / achterwaarts / en na beide zyden te bewegen.

De derde werd gehouden voor een deel van de musculus temporalis.

De vierde is de pterygoides, spruitende uit de vleugelwyze uitsteeksels daar ze na gemaakt zyn / plant hem in 't binnenste van 't onderste kakebeen / om 't zelve achterwaarts te bewegen en na zig te trekken.

De vyfde is de digastricus ofte tweebuikige / spruit uit het os petrosum ofte steenbeen / en eindigt in de kin / om de mond te openen. (*q*) Vrag.

gecomponeert uit de netsgewyze draden, begint voor en onder van de kin zeer breed, eindigt, opwaards lopende, in de geheele onderlip in de *orbicularis*; trekt de onderlip alleen neder

Not De opligters van de onderlip, en de nederdrukkers van de bovenlip met de fluitspier te gelyk werkende, doen de mond sterk toesluiten.

Van het uiterlyke oor ordinair drie.

Een bovenste, een voorste, en een agter, die het kraakbeen van het oor eenigzints spannen.

Ook de verscheide spieragtige of vliesagtige draden van de *tragus*, *antitragus*, *helix*, *antihelix*, *concha* en *meatus auditorius* dienen om deeze deelen te spannen.

Van de gehoorbeentjes vier.

1. De hamer heeft 'er drie 1. een uitwendige, die 't trommelvlies verslapt. 2 een schuinze (*obliquus*, *semicircularis Eustachianus*) deze spant 't trommelvlies 3. een inwendige, die ook 't trommelvlies spant. Ze zyn alle drie zeer klein, en beginnen van 't *os petrosum* en eindigen in de hamer.

2. De stegelreep heeft een spier, die dezelve opligt, en 't vlies van 't *fenestra ovalis* spant.

Deze vier zyn alzo dienstig tot het gehoor.

(*q*) Spieren van de onderkaak zes paar.

I. Vier opligters (*elevatores*) als:

1. De

Vrag. Hoe veel musculen heeft de tong?

Antw. Vyf paar/ die alle zeer moeielyk van een te scheiden zyn/ genaamt styloglossi, myloglossi, ge-

1. De slaapspier (*musculus temporalis* of *crotaphites*) neemt zyn begin aan de slaapen terzyden van 't *cranium* aldaar van 't *os frontis*, *sphenoides*, *parietale* en *squamosum*, de draden lopen eenigzints pens-gewyze tezamen tot in het midde en aldaar in een pees, en vervolgens loopt deze spier peesagtig onder 't *os jugale* door, en eindigt peesagtig rondom het *processus coronoides* van de onderkaak; werkende trekt de onderkaak sterk aan de opperkaak en is met een sterke *aponeurosis* bedekt.

2. De kaauw-spier (*masseter*) komt voort onder en van binnen van 't *os zygomaticum* en de bovenkaak, dewelkers draden kruiswyze over elkander lopen, eindigende buiten aan de hoek van de onderkaak; kan de onderkaak op- voor- en agterwaards trekken aan de opperkaak, wanneer veel of weinig draden daarvan werken.

3. De uitwendige vleugelwyze (*pterygoideus externus*) begint van de uitwendige oppervlakte van het buitenste blaadje van 't *processus pterygoideus* van 't wiggebeen, en eindigt in de onkerkaak tusschen het *processus coronoides* en *condyloides*; beweegt de onderkaak op- en voorwaards.

4. De inwendige vleugelwyze (*pterygoideus internus*) begint uit de holte van het *processus pterygoideus*, en eindigt van binnen voor en onder 't *processus coronoides* in de onderkaak; beweegt de kaak op- en agterwaards.

II. Twee nederdrukkers (*depressores*) als:

1. De tweebuik-spier (*biventer* of *digastricus*) begint uit het groefje van het *processus mastoideus* vleesagtig, nederdalende werd peesagtig en rond, en loopt daarmede door een vleesagtig ringetje, dat aan 't tongebeen vast is, als door een katrol, en ook zomwylen door de *musculus stylohyoideus*, loopt weder na boven, werd vleesagtig (dit is de tweede buik) en plant hem in van binnen en onder aan de kin; trekt de onderkaak nederwaards.

2. Qua-

genioglossi, ceratoglossi en basioglossi. Hier uit hebben wy te voren gezegt dat de tong bestaat. (r)

Vrag. Hoe veel spieren heeft het os hyoides?

Antw. Vier / als de tongbeen-borstspieren / die na om hoog trekken. De ravens-tongbeensspieren / die schuins nederwaarts bewegen. De priemwyze hoorn-tongsspieren / die schuins opwaarts trekken. Ten laatsten is 'er nog een vyfde paar die met de tong en kin gemeen is / en deze trekt regt na om hoog. (s) Vrag.

2. Quadraat spier (*platysmamyoides*) is zeer dun maar als een spiervlies, byna vierkantig, even onder de huid, afkomstig omtrent de *clavicula* van de *musculus deltoides* en *pectoralis* ende ook van de wervelbeenen van den hals, eindigt terzyden in de rand van de onderkaak, en geeft noch verder na boven verscheide draden van zig na de wangen, lippen, oogleden en ooren; kan aldus alle deze deelen en ook de huid van den hals eenigzints roeren en beweegen.

(r) De spieren van de tong, tongbeen, *uvula*, *larynx*, *epiglottis* en *pharynx* zyn veel en meest kleine spieren, die meest alle haare griekze benaamingen hebben van haar beginzel en inplanting, dat is van de deelen, daar ze beginnen en eindigen.

Van de tong vier, *glossi* genaamt.

Als 1. *genio-glossus* begint van de kin. 2. *stylo-glossus* van 't *processus styloides* 3. *cerato-glossus* van de hoorens van het *os hyoides*. 4. *basio-glossus* van de *basis* van 't tongbeen. Ze eindigen alle vier in de tong, beweegen dezelve voor- agter- op- neder, en zydwaards.

Hoewel 'er noch verscheide lange dwarsse, schuinze en lootregte spierdraden hier van MALPIGHIUS zyn vertoont tot dezelve werking.

(s) Van het tongbeen vyf, *hyoidei*.

1. *Mylo-hyoideus*. 2. *coraco-hyoideus*. 3. *genio-hyoideus*. 4. *stylo-hyoideus*. 5. *sterno-hyoideus*. Ze beginnen van de onderkaak, *scapula*, kin, *processus styloides* en *sternum*, en

Vrag. Van hoe veel musculen werd het hoofd bewoogen?

Antw. Die het hooft met de halswervelen beweegen zyn zeven paren.

De eerste die het hooft uittrekken en opligten/ zyn twee splenii ofte spalkspieren, komende van de vyf opperste wervelbeenen der rugge/ en vier onderste des hals/ en eindigen met schuinze veezelen in 't agterhooftbeen.

De tweede zyn de complexi of samengevlogte spieren, deze komen van het onderste wervelbeen des hals/ en vier opperste dwerse uitsteekzels/ en planten haar midden in het agterhooftsbeen/ tot in het mamwys uitsteekzel.

Het derde paar zyn recti majores ofte groote regte spieren, deze zyn kort en vleezig/ spruitende uit de graat van het tweede wervelbeen des hals/ en eindigen midden in het agterhooft.

De vierde zyn recti minores ofte kleine regte spieren, deze beginnen onder de voorschreven/ en aldaar van malkanderen scheidende/eindigen by de voorige.

De vyfde en zesde paren doen het hooft omdraeien/ zyn de obliqui superiores en inferiores, dat is/ bovenste en onderste schuinze; de opperste komen van het dwars uitsteekzel des eersten wervelbeens/ en eindigen in het agterhooft aan de buitenste zyde van de recti.

De onderste beginnen van de graat des tweeden wervelbeens/ ende eindigen in het dwerze uitsteeksel des eersten.

De laatste/ mastoidei genaamt/ spruitende uit het opperste des borstbeens en sleutelbeens/ en opklimmende/ eindigen schuins door de hals tot de mamwyzige uitsteekzels. By

n eindigen in het tongbeen; beweegen het zelve met de tong op-neder-agter-voor-en zydwaards.

By deze werden nog twee korte / ofte breves getelt / om den hals te gelyk met de vorige te buigen. (*t*) Vrag.

(*t*) Spieren van het hoofd tien paar.

I. Vyf uitstrekkers (*extensores*) als,

1. *Splenius*, begint van de vyf bovenste wervelen van de rug. en van de drie onderste van den hals loopt lootregt opwaards en werd boven de *processus mastoideus* ingeplant.
2. *Complexus*, begint onder de voorige van de zes onderste wervelen van den hals en van de drie bovenste van de rug, eindigt by de vorige. Deze twee kunnen niet alleen 't hoofd maar ook den hals agterwaards uitstrekken en agterover krommen.
3. *Rectus major posticus*, begint van 't doornagtige uitsteekzel van de *epistrophæus*, wordt in 't agterhoofdsbeen ingeplant.
4. *Rectus minor posticus*, begint agter van de *atlas* en eindigt onder de voorgaande.
5. *Obliquus minor* of kleine schuinse, begint van 't dwarsse uitsteekzel van den *atlas*, en eindigt in het agterhoofds-been.

II. Drie voorover buigers (*flexores*) als

1. *Mastoideus* of *sterno-mastoideus*, een dubbelde spier, begint met een hoofd, zynde een ronde pees, boven van 't *sternum*, en met het tweede hoofd zynde breed en vleezig van de *clavicula* by 't *sternum*. deze twee lopen na boven de een onder de ander, vereenigen zig, ingeplant in de *processus mastoideus*; kan het hoofd en den hals voorover buigen en ook drayen.
2. *Rectus major anticus*, begint van de dwarsse *processen* der vyf onderste wervelen van den hals, en eindigt, opwaards lopende, in het agter-hoofdsbeen, voor de *processus condyloides*; buigt 't hoofd en den hals.
3. *Rectus minor anticus*, zeer klein, begint van de *atlas* en eindigt in 't *os occipitis*.

III. Een

Vrag. Hoe veel musculen beweegen den hals?

Antw. Daar zyn 'er twee aan ieder zyde / die hem buigen / en twee die ze uitstrekken.

Het eerste paar om te buigen / zyn de longi, spruitende van onder den œsophagus omtrent het vyfde wervelbeen der rugge / en opklimmende / plant hem in 't eerste wervelbeen van den hals.

De andere twee werden scaleni ofte ongelyke halsbuigers genoemt / beginnende van de eerste ribbe zeer breed en vleezig / plant zig / allengskens smalder werdende / met schuinze fibren in de dwersse uitsteekzels des hals.

Die den hals uitsteeken / zyn eerst de twee transversales ofte dwersse / komen uit de zes opperste uitsteekzels der borst / en planten haar in alle dwersse uitsteekzels des hals.

De andere twee zyn de spinati of graatagtige / komen uit dezelve opperste wervelbeenders der rugge en eindigen in den hals. (*u*)

M Vrag.

II. Een paar drayers (*rotatores*) *obliquus major*, begint van de scherpe uitsteekzel van de *epistrophæus*, loopt schuins opwaards in 't dwarsse *proces* van de *atlas*, draayt aldus 't eerste wervelbeen met het hoofd op 't tweede wervelbeen.

V. Op de zydebuigers, een paar zeer korte, (*rectus lateralis*) begint van 't dwarsse *proces* van de *atlas* en eindigt in 't *os occipitis* en *petrosum*.

(*u*) Van den hals omtrent zes paar.

. Twee buigers, als

a. *Scalenus*, die van sommige voor driedubbeld werd gehouden, begint van de drie bovenste waare ribben, loopt na boven, in alle dwarsse *processen* van de nek eindigende.

b. De lange spier (*musculus longus*) dubbeld, begint van binnen in de borst van de lichamen der 5 bo-

ven-

Vrag. Hoe veel musculen heeft de larynx?

Antw. De larynx heeft veertien musculen: te weeten / vier gemeene / en tien eigene.

De eerste werden van de Anatomisten bronchiales, en de andere twee hyothyroides genaamt: de andere tien zyn zeer klein en zwaar om te vertoonen / waar van men de Anatomie van BARTHOLYN, BLANKAART en andere / kan nazien. (*w*)

venste wervelen der rugge, loopt na boven, eindigt in alle lichamen der wervelen van den hals.

2. Twee uitstrekkers.
   a. *Transversalis* of *spinalis*, is een gedeelte van de *longissimus dorsi*.
   b. *Interspinalis colli*, zynde spierdraden, geplaast tusschen de vyf onderste *processus spinosi* van den hals van 't een *proces* tot in 't ander lopende.
3. Op zyde buigers twee. 1. *Intertransversalis* zynde spierdraden tusschen de dwarsse processen van den hals. 2 *Intervertebralis*, ook verscheide spiervezelen beginnende ter zyden van een lichaam der wervelen van den hals en lopende in de volgende opperste na agteren toe.

(*w*) Van de *larynx* of 't strottenhoofd zeven paar, *thyroidei* en *arytænoidei*.

1. *Sterno-thyroides*, begint van 't *sternum*, eindigt in de *cartilago thyroides*, trekt de *larynx* nederwaards en verweidert de *glottis*.
2. *Hyothyroides*, van 't *os hyoides* tot in de *cartilago thyroides* lopende, ligt de *larynx* opwaards en vernaauwt de *glottis*.
3. *Crico-thyroides*.
4. *Crico-arytænoides posticus*.
5. *Crico-arytænoides lateralis*, deze drie beginnende van 't *cartilago cricoides* en eindigende in de *thyroides* en *arytænoides*, verweideren de *glottis*.
6. *Thyro-arytænoides*, van de *thyroides* in de *arytænoide*

7. *Ary*

Cap. XI. Van de musculen der Borst en des Buiks.

Vrag. HOe veel musculen heeft den œsophagus of slokdarm? (x)

Antw. Sommige schryven het tot het getal van zeven toe; andere wederom maar twee œsophagæi genoemt. Doch men stelt 'er gemeenlyk zeven/ een paar/ die van het hoofd komt/ een paar van het

7. *Ary-arytænoides*, van een *cartilago arytænoides* tot aan de andere lopende. Deze twee vernaauwen de *glottis*.

Van de *epiglottis* twee paar *epiglottei*.

1. *Hyo-epiglotteus*, van 't *os hyoides* tot in de *epiglottis* lopende ligt de *epiglottis* op.
2. *Ary-epiglotteus*, van de *arytenoides* in de *epiglottis*, drukt dezelve neder.

Van de *uvula* en 't *velum palatinum*, zes paar en een ongepaarde, *staphylini*.

1. De ongepaarde (*azygos Morgagni*) begint vleezig en klein van de *junctuur* van de *ossa palatina*, loopt door 't midde van de *uvula*, en formeert dezelve voor 't grootste gedeelte.
2. *Palato-staphylinus*, begint van de *ossa palatina* en eindigt in de *uvula*.
3. *Salpyngo-staphylinus*, van de *tuba Eustachii* in de *uvula*.
4. *Pterygo-staphylinus*, loopt van 't *processus pterygoides* en van de *tuba Eustachii* in de *uvula*.
5. *Glosso-staphylinus* of *glosso-palatinus*, begint van de tong, eindigt in 't *velum*.
6. *Pharyngo-staphylinus*, van de *pharynx* in 't *velum*.
7. *Thyro-staphylinus*, begint van 't *cartilago thyroides*.

Deze alle beweegen de lel en het verheemelte-vlies agter- voor- op- neder- en zydwaards.

(x) De slokdarm zelf, te weeten van de *pharynx* tot aan de maag, heeft geen bezondere spier, maar een spieragtig vlies, tusschen de andere vliezen in gelegen,

wiggebeen/ een paar van de prieimwyze uitsteekzels/ die alle in de mond van den œsophagus eindigen; voorts is de zevende een toetrekkende spier / die de mond van dezen œsophagus omringt en toetrekt. (y)

Vrag. Hoe veel musculen telt gy in de borst?

Antw. De musculen der borst / die tot de ademhalinge dienen / zyn in 't geheel vyfenzestig / zynde het diaphragma daar onder gerekent / dat mede niet anders dan een groote spier is.

Nu van de vierenzestig zyn 'er in ieder zyde twee en dertig / die de borst openen / en twee en dertig / die de borst sluiten.

De twee en dertig / die de borst openen / om de adem te halen / zyn wederzyds zestien.

De

(y) Van de *pharynx* zes paar en een ongepaarde.

1. De ongepaarde of sluitspier (*œsophagæus* of *sphincter gulæ*) begint met drie beginselen wederzyds van 't *os hyoides*, en het *cartilago thyroides* en *cricoides*, en loopt of omvat van agteren de *pharynx* of 't bovenste gedeelte van de slokdarm, en kneipt de *pharynx* boven sterk te zamen. Door een kramptrekkinge deze spier sterk toegetrokken, verbeeld men zig, of een brok in de keel zit, om dat deze spier om de ronde *Cartilago cricoides* zig omkneipt.
2. *Glosso-pharyngæus*, begint van de tong.
3. *Mylo-pharyngæus*, van de onderkaak by de maaltanden, loopt over de *tonsillæ*, enz.
4. *Salpyngo-pharyngæus*, van de *tuba Eustachii*.
5. *Pterygo-pharyngæus*, van het *processus pteaygoides*. Deze vier eindigen agter in de *pharynx* en verweideren dezelve.
6. *Stylo-pharyngæus*, van 't *procesfus styloides*, en eindigt ter zyden in de *pharynx* en in de *cartilago thyroides*; ligt dezelve opwaards.
7. *Cephalo-pharyngæus*, van 't *processus longus* van 't *os occipitis*, eindigt agter in de *pharynx*, verweidert dezelve en ligt deze op.

De eerste musculus subclavius komt van onder het sleutelbeen / en eindigt dwers in de eerste ribbe/ om de borst te verwyderen en na boven te trekken.

De tweede serratus major komt uit het binnenste des schouderblads / en eindigt zaagswys in de zeven en agt onderste ribben. Deze behoren mede tot de rug.

De derde obliquus begint van den ondersten buik / en eindigt in de opperste ribben.

De vierde serratus posticus superior is geleegen onder de musculus rhomboides, als in drieën gekloofd / plant hem nuttelyk in de drie opperste ribben.

De vyfde is serratus posticus inferior, komt van de drie onderste werbelbeenders der borst / en de eerste der lendenen / hem zaagswys in de drie onderste der lendenen inplantende.

Nu volgen 'er nog elf kleine / die de borst helpen openen / in 't gemeen genaamt musculi intercostales externi, de uitwendige ruimte tusschen de ribben bekledende.

De andere twee en dertig die de borst helpen sluiten om den adem uit te dryven / zyn wederzyden mede zestien.

Den eersten sacrolumbus, begint van het os sacrum, opklimmende digt by de wortelen der ribben / en in 't voorbygaan ieder ribbe een tendo of pees gevende om de borst toe te halen. Deze dienen mede tot de rug en lendenen.

Den tweeden triangularis, deze behoort mede onder de musculen des buiks: namelyk de twee schuinsche opklimmende / de twee regte / en de twee dwersse.

Nu volgen de elf kleine / in 't algemeen genaamt musculi intercostales interni, de inwendige spatie der ribben bekledende / om de borst te helpen sluiten. (z)

(z) De spieren van de borst zyn verscheide, die de borst

Vrag. Hoe veel zyn de musculen voor in den buik?
Antw. Ze zyn tien in 't getal / ter wederzyde vyf.

Voor-

borst verweideren of vernaauwen, de ribben opligten en nederdrukken.

Die ze verweideren zyn

I. Het middelrift (*diaphragma* of *septum transversum*) begint beneden met twee dikke sterke peezen, naamentlyk, met de regter pees, van de drie bovenste wervelbeenderen van de lenden, en met de *linker pees* van de twee onderste van de rug: terzyden en boven van alle kraakbeenen der valsche en ook sommige onderste waare ribben, en van binnen van 't *sternum*; de spierdraden lopen gelyk van een *circul* tot in het middelpunt na 't midde van 't *diaphragma*, alwaar dezelve peesagtig veranderen, kruisgewyze, om des te sterker te zyn, over elkander gaan, en een *aponeurosis* formeeren, en aldus 't geheele *diaphragma* uitmaaken. De draden zig afkortende trekken 't *diaphraghma* nederwaards van de borst in de buik, om de borst te verweideren.

II. De opligters der ribben reekend men

1. De *subclavius*, begint onder van 't sleutelbeen by 't *acromion* en eindigt voor in de bovenste ribbe en in het *sternum*. Maar deze kan de bovenste ribbe niet opligten, maar wel 't sleutelbeen met 't schouderblad voorwaards trekken.

2. Tusschen-ribbige spieren (*musculi intercostales*) *elf paar uitwendige* (*intercostales externi*) schuins voorwaards lopende, en *elf paar inwendige* (*intercostales interni*) schuins agterwaards lopende van de bovenste na de naast volgende ribben, geplaast aldus tusschen alle de twaalf ribben wederzyds. Dat 'er alzo in 't geheel 44 zyn, die alle de ribben opligten maar niet nederdrukken.

3. *Supercostales Verbeyeni*, 12 paar korte en 3 of 4 paar lange, ontstaan van de dwarsse uitsteekzels van de rug, eindigen agter op de ribben van buiten.

4. *Serratus posticus superior*, begint breed, dun, en peesagtig van de 2 onderste welvelbeenderen van den

hals

Voorεerst openbaaren haar de obliqui descendentes, ofte de twee uitwendige schuinse nederdalende / spruitende van onder de zesde / zevende / agtste en negende ribbe / als een getande zaag / en eindigende in de linea alba.

Om deze leggen de obliqui ascendentes, ofte de twee inwendige schuins opklimmende / spruiten uit de dwersche uitsteeksels der lendenen / en de buiten-rand van 't os ileum, eindigende in de elfde en twaalfde ribbe en de linea alba.

Daar na volgen de recti, alzo genaamt / om dat ze regt na boven gaan / deze werden somtyds in drieën en somtyds in vieren verdeelt / ze beginnen van het os pubis, en eindigen in de cartilago ensiformis onder het borstbeen.

Onder deze leggen de transversales, welke zo aan het peritonæum vereenigt zyn / dat men ze nauwelyks afscheiden kan : ze beginnen van het os ileum, en de dwersse uitsteekzels der wervelbeenders / en eindigen in de linea alba.

Het vyfde paar zyn de pyramidales, beginnende van het os pubis, en eindigende in de linea alba, doch deze heeft men in alle lichamen niet.

hals, en 2 bovenste van de rug, eindigt agter in de 2. 3 en 4de ribbe.

5. *Serratus major* en *minor anticus* van de *scapula*, de *pectoralis* van de opper-arm, de *Scaleni* van den hals, en andere kunnen ook de ribbeu met onzen wille opligten.

III. De nederdrukkers der ribben zyn.

1. *Triangularis sterni*, afkomstig onder van binnen van 't *sternum*, loopt schuins opwaards in de 4. 5. en 6de waare ribben.

2. *Serratus posticus inferior*, begint van agteren breed en peesagtig van 2 bovenste wervelen der lendenen

Alle deze musculen dienen meest om de excrementen, en de vrucht in het baren uit te dryven. (*a*)

Vrag.

en 3 onderste van de rug, loopt onder de gemeene uitstrekker van de rug in de vier onderste onwaare ribben.

3. *Intercostales*, 6 of 7 van binnen in de borst van de hoofdjes der ribben, opwaards na de volgende ribben toelopende.

4. De gemeene uitstrekker van de rug en lendenen, ende de spieren van de buik, kunnen ook de ribben nedertrekken en de borst vernaauwen.

5. Zefs de buigzame kraakbeenderen der ribben van vooren, drukken door haar *elasticiteit* de ribben neder.

Deze zyn de spieren van 't aasfemhaalen, daarvan sommige met, en sommige zonder onzen wille en denken werken.

(*a*) Van de buik 5 paar.

1. De schuins nederdalende of uitwendige schuinsche (*musculus oblique descendens*) onder de huid en't vet gelegen; begint pees-en vleesagtig van de 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. ribben, daalt nederwaards formeert een *aponeurosis* over de inwendige schuinse en dwarsse spieren; eindigt 1. met de gemelde *aponeurosis* in de *linea alba*. 2. eindigt dezelve in een ronde pees *ligamentum Poupartii* of *Vesalii* anders genaamt, dewelke loopt van de *spina ilei* in 't *os pubis*, en eindelyk 3 eindigt ze met een breede pees in 't *os pubis*. Tusschen welke breede en ronde pees de zaadvaten doorlopen.

2. De schuins opklimmende (*oblique ascendens*) onder de voorgaande gelegen; begint van het *ligamentum Poupartii*, *Spina ilei*, *os sacrum* .*processus spinosi* der lendenen, eindigt gelyk de voorgaande met een *aponeurosis* in de *linea alba*, maar ook in de 8. 9. 10. 11. 12. onderste ribben.

3. De dwarsse (*transversus*) onder de twee eersten ter zyden geplaast; begint met een *aponeurosis* van de *processus transversi* der wervelen der lendenen, van

de

Vrag. Hoe veel zyn de musculen in de lendenen?

Antw. Behalven de serratus posticus superior, en de inferior, als mede sacrolumbus hier voorʒen verhaalt/ zyn 'er nog vier paren.

De eerste musculi longissimi, zyn de langste des gantschen lichaams/ beginnende van het os ileum ende sacrum/ lopende langs de wervelbeenderen des ruggegraats tot boven aan het hooft/ om het hooft en ruggegraat achter over te buigen en uit te trekken.

De tweede semispinati, die de rug beweegen en uittrekken/ zy zyn geheel over de wervelbeenders gespreit/ en deszelfs wervelbeenen voorziet ze van onderen tot boven met haar pees/ of tendo.

De derde musculi sacri komende uit de elfde en twaalfde vertebra der borst/ om den ruggegraat op te regten.

de *spina ilei*, *ligamentum Poupartii* en van de kraakbeenderen der onderste ribben; werd vleezig; loopt dwars over de buik met zyn *aponeurosis* onder de *musculus rectus* in de *linea alba*. Deze legt onbemiddelt op en aan 't *peritonæum* vast.

4. De regte spier (*musculus rectus*) geleegen tusschen de *aponeurosis* der schuinze en dwarsse spieren in; begint van de *cartilago xyphoides*, van de twee onderste waare en twee bovenste onwaare ribben, bestaat uit vyf peesagtige en vleesagtige gedeeltens of peesagtige insneidingen, eindigt nederdalende voor en boven in het *os pubis*.

5. *Pyramydalis*; geplaast beneden op 't peesagtige van de *musculus rectus*; begint breed van de *synchondrosis* van 't *os pubis*; loopt omtrent vier vingeren breedte op na boven; eindigt puntig onder de navel in de *linea alba*. Deze ontbreekt zomwylen.

Alle deze vyf paar spieren dienen tot het aassemen, den urin, *feces* en de *fœtus* uit te werpen, enz. En eene goede kennisse van deze is nodig tot het wel kennen van alle soorten van breuken of *herniæ*.

De vierde quadrati of vierkante / komen bezyden uit het os sacrum en ileum met een breed begin / die zich verdunnende in de dwerse uitsteekzels der wervelbeenders der lendenen inplanten / en dienen om den ruggegraat te buigen. (*b*)

Vrag. Hoe veel musculen heeft den aarsdarm?

Antw. Drie / twee aan de zyden / die hem intrekken / en noch een sphincter of sluiter genaamt / die den

(*b*) Van de *spina dorsi* zyn,

1. Een drie dubbelde en gemeene uitstrekker van de lendenen, rug en hals, *sacrolumbaris*, *longissimus dorsi* en *semispinosus* genaamt; begint van 't *os sacrum* van de agterste *spina ilei* en van de wervelen der lendenen, loopt na boven toe, eindigt in 't agterste gedeelte van alle ribben en in alle dwarsse en scherpe uitsteekzels van de rug en hals, en als sommige willen ook in de *processus mammillaris.* Deze spier bestaat uit ontelbare kleine spiertjes, en kan de geheele ruggegraat agter over buigen en uitstrekken.
2. Vooroverbuigers. a. *quadratus*, begint voor en boven van 't agterste *proces* van 't *os ileum* en van 't *os sacrum*, loopt opwaards na en in alle dwarsse *processen* der lendenen, en in een onderste van de rug en in de leste rib. b. *psoas minor*, begint met een dunne pees van 't *os pubis* by 't *os ileum*, en plant hem in de zyde van 't bovenste wervelbeen der lendenen. c. de spieren van de buik, die de ruggegraat by de lendenen, en de buigers van den hals, die de ruggegraat by den hals kunnen voor over buigen.
3. Op de zydebuigers zyn verscheide spieragtige draden, tusschen de *processus transversi* der lendenen gelegen, genaamt *intertransversales*, maar aldermeest werd de ruggegraat zydwaarts gekromt, wanneer de spieren van den hals, rug, borst, buik en lendenen op de eene zyde werken.

den darm van onderen als een ring omhelst / om hem toe te knyppen. (*c*)

Vrag. Hoe veel musculen heeft de roede?

Antw. Vier / aan wederzyden twee / de eerste werden erectores genoemt / spruiten uit het bovenste van het os pubis, deze maken de zyde der roede; de andere ejectores, spruitende uit de sphincter, en eindigen in 't midden der roede. Waarom dienen beyde meest om de urine en het sperma uit te perssen. (*d*)

Cap. XII.

(*c*) Van den *anus* drie enkele.

1. Een fluitspier (*sphincter ani*) begint *van agteren* onder van 't *os coccygis* met sommige draden, die om den *anus* lopen, en *van vooren* met andere draden van onderen en binnen van 't *os pubis*, die nederdalen en 't *intestinum rectum* van onderen omvatten. Derhalven zyn hier geen of min circulwyze draden. Deze kneipt den *anus* digt toe.

2. Twee opligters (*levatores ani*) beginnen breed van binnen van 't *os pubis* en *ileum* en van 't scherpe uitsteekzel van 't *os ischium*, lopen nederwaards tot onder en agter in 't *intestinum rectum*, verscheide draden daarvan lopen om den hals van de waterblaas, om de *prostata* en *vesiculæ seminales* enz. deze kunnen 't *intestinum rectum* verweideren en opligten of na binnen toe trekken.

De *sphincter* van de waterblaas, de *vagina uteri*, de *prostata*, de *vesiculæ seminales*, hebbende aldus haare spierdraden, die ze doen tezamentrekken of van de *sphincter ani* of van de *levatores ani*.

Van 't *os coccygis* een paar.

Musculus coccygæus begint agter van 't scherpe *proces* van 't *os ischium*, en eindigt terzyden in 't *os coccygis*; trekt 't *os coccygis* of 't staartbeen na binnen toe, wanneer 't buitenwaards gedrukt is.

(*d*) Van de *penis* of Mannelyke roede een paar, *erectores* of opligters.

Zo

Cap. XII. Van de musculen der Schouderen en der Handen.

Vrag. Door hoe veel musculen werden de schouderbladen bewogen?

Antw. Door acht musculen.

De eerste is serratus minor, spruit van de vier opperste ribben / en plant zich in de apophysis coracoides, om de schouderen voorwaarts te bewegen.

De tweede trapesius of cucullaris, begint van alle de wervelbeenderen des hals en acht opperste der rugge / eindigende midden in het schouderblad en sleutelbeen/om het schouderblad op en nederwaarts/ al na de verscheidentheit der fibren te bewegen.

De derde is de rhomboides, van fatsoen als een roch / begint van de drie onderste wervelbeenderen des hals / en drie opperste der rugge / eindigende in het

Ze beginnen wederzyds van 't *os ischium* by deszelfs verhevendheid (*tuberbulum*) en by 't begin van 't *corpus cavernosum* van de *penis*, en eindigen in het *corpus cavernosum* zelf wederzyds; ze ligten den *penis* op en doen hem styf opzwellen.

Van de *urethra* by Mannen.

1. Een paar, die de schaft tezamentrekken, de *urin* en 't zaad voortwerpen. Ze beginnen meest van de spongieuse lichaamen van de *penis*, en eindigen rondom de schaft lopende.
2. Die de schaft verweideren, zyn
   a. *Transversi*, beginnen van 't *tuberculum ischi* en eindigen agter in de *bulbus urethræ*.
   b. Een enkele (*dilatator posticus* of *triangularis*) begint voor van de *sphincter ani* en eindigt agter en onder in de schaft

Elk bal of *testiculus* heeft een spier *cremaster*, die de bal na boven toe trekt en den zelven tezamendrukt. Beziet p. 49.

het onderste des schouderblads / om hem schuyns naar achteren opwaarts te brengen.

De vierde is de levator, begint boven de clavicula, en uit de vyf dwersse uitsteekzels des hals / eindigende in de apophysis van het acromium, om het schouderblad opwaarts te trekken. (*e*)

Vrag.

(*e*) Van elk schouderblad of *scapula* vyf.

1. De Monnikkap-spier (*cucullaris* of *Trapezius*) de grootste en de buitenste van de *scapula* ten eersten onder de huid gelegen agter op de rug; begint zeer breed van het agterhoofdsbeen, van alle de *processus spinosi* van den hals en ook byna van alle *processus spinosi* van de rug; de draden lopen neder-agter-en opwaards; en eindigt breed in het sleutelbeen, *acromion* en *spina scapulæ*; kan de *scapula* op-agter-en nederwaards bewegen, by aldien deze of andere spierdraden alleen werken.
2. *Rhomboides*, begint onder de voorgaande van de vyf onderste *processus spinosi* van den hals en drie bovenste van de rug; loopt schuins neder in de geheele *basis* van de *scapula*; beweegt de *scapula* op-en agterwaards.
3. *Musculus patientiæ*, ontstaat met 5 kleine peezen van de 5 bovenste *processus transversi* van den hals, en eindigt in de bovenste hoek of punt van de *scapula*, doet niets als de *scapula* optrekken en den hals op zyde buigen.
4. *Serratus major anticus* of de groote voorste zaagspier, komt tandsgewys terzyden op de borst van 6 onderste waare en een of twee bovenste onwaare ribben; de draden lopen neder-op-en agterwaards in de *basis* van de *scapula*; trekt 't schouderblad na boven. vooren en beneden toe, na de inkrimping van verscheide draden.
5. *Serratus minor anticus* of kleine voorste zaag-spier, anders *pectoralis minor* genaamt, ontstaat, onder de

mus-

Vrag. Van hoe veel musculen werden de opper-armen bewogen? (*f*) Antw.

musculus pectoralis major, van vooren op de borst, met drie tanden van de 2. 3. 4. en 5de waare rib; de draden lopen tezamen na boven tot in 't *processus coracoides* van de *scapula*; trekt de *scapula* voor- en nederwaards

(*f*) Van den opper-arm (*os humeri* of *brachium*)
9 paar.

I. Drie opligters (*elevatores.*)

1. *Deltoides*, een veel dubbelde korte en dikke spier, begint van de *clavicula*, *acromion* en van de geheele *spina scapulæ*; loopt, de draden wonderzaam met elkander vereenigt zynde, over de *articulatie* van de schouder; eindigt omtrent 4 vingeren breedte boven onder 't hoofd in 't *os humeri*, deze kan ook den opperarm voor-en agter-waards doen bewegen.
2. *Supraſcapularis*, begint uit de holte, die boven de *spina scapulæ* is, en eindigt in den hals van 't *os humeri.*
3. *Coracobrachialis* of *perforatus*, begint van het *processus coracoides* van de *scapula*, en eindigt in 't midde van den opperarm.

II. Drie nederdrukkers (*depressores.*)

1. *Infrascapularis*, of *subscapularis*, begint van de geheele binnenste oppervlakte van de *scapula*; en eindigt binnen aan 't hoofd van 't *os humeri.*
2. *Rotundus* of *Teres major*, begint buiten van de onderste hoek of punt van de *scapula*, en eindigt even onder 't hoofd in 't *os humeri.*
3. *Latissimus dorsi* of *aniscalptor*, den aarskraauwer geheeten, begint zeer breed byna vliesagtig van agteren van de *spina ilei*, van alle scherpe *processen* van het *os sacrum*, van de scherpe *processen* der lendenen en van de 7 onderste van de rug; de draden lopen schuins na boven en vooren toe in een ronde pees eindigende onder naast aan 't hoofd van 't *os humeri*; bekleed terzyden de ribben; beweegt den arm neder- en agterwaards.

III. Een aanhaalende (*adductor*) *pectoralis major*, ge-

le-

Antw. Yder opper-arm door acht musculen: de eerste die hem voorwaarts na de borst beweegt / is de pectoralis, is een groote vleezige muscul, het voorste deel van de borst meest beslaande / spruit byna uit het gantsche borstbeen / en eindigende met een korte sterke peeg in het been / tusschen de muscul biceps en deltoides.

De tweede is de humeralis, spruit uit het midden van de clavicula over het os adjutorium lopende / dient om den arm opwaarts te lichten.

De derde is dorsalis, de gantsche rug met zyn weerga byna bedekkende / spruit meest uit alle wervelbeenderen der rugge en het os sacrum, eindigt in het hooft des opper arms / om den arm achterwaarts neder te trekken.

De vierde rotundus major begint van 't onderste des schouderblads achter den oxel / eindigt met een sterke tendo by de pectoralis, om den arm na achter neer te trekken.

De

legen wederzyds op de borst onder de mammen; ontstaat van de *clavicula*, *sternum* en alle waare ribben; de draden lopen nederwaards, na boven en horizontaal, doorkruissen eindelyk elkander, en eindigen 3 of 4 vingeren breedte onder 't hoofd in 't *os humeri* aan de binnenkant; kan den arm na boven, beneden en na vooren toe beweegen.

IV. Twee afhaalende (*abducentes*.)

1. *Infraspinatus* of *superscapularis inferior*, begint van de geheele holte of oppervlakte onder de *spina scapulæ*.
2. *Rotundus* of *Teres minor*, begint van de onderste rib van de *scapula*; formeert met de voorgaande een pees, dewelke eindigt agter in den hals van 't *os humeri*.

Deze beweegen den arm agter- en nederwaards.

Wanneer alle deze negen spieren de een na de ander werken, beweegen we den arm in 't ronde.

De vyfde is rotundus minor, spruit uit den onderſten hoek des ſchouderblads / eindigt in een ligament / daar het hooft des ſchouders mede bewonden is.

De zesde ſuprascapularis bedekkende de gantſche verheventheit der ſchouderen / beginnende en eindigende op de voorſchreve met een breede pees.

De zevende is de ſubſcapularis, komt uit de holligheit des ſchouderblads / en eindigt met een ſterke tendo in den hals des opper-arms.

De achtſte is immerſus, beſlaat de holligheit der ſchouderbladen / dienende om den arm in 't ronde te beweegen.

Vrag. Hoe werd de elleboog bewogen?

Antw. Door vier muſculen die hem vouwen / de eerſten is biceps, begint van de appophyſis caracoides, en van het panneken des ſchouderblads / door de kerf van het hooft des opper-arms lopende / en eindigende in 't midden des beens met een nerveuſe tendo, die zich in het hooft van den radius inplant / deze beſlaat den arm meeſt van binnen.

Den anderen brachiæus is korter / begint in 't midden van het os adjutorium, en eindigt in beide pypen des onder arms.

Die hem uitſteeken zyn mede twee; de eerſte extendens longus, begint van d'onderſte ribben onder het ſchouderblad / en eindigt in de apophyſis olecranum genoemt. (g) Vrag.

(g) Van den onder-arm of *cubitus* vier paar.

I. Twee buigers (*flexores*) die den arm vouwen, als:

1. *Muſculus biceps* of tweehoofdige ſpier, begint van de *ſcapula* aldus: 1. met een breede en korte pees van 't *proceſſus coracoides*, en 2. met een ronde en lange pees boven van 't *acetabulum* van de *ſcapula*, deze lange pees loopt van 't hoofdje des ſchouderblads onder de band van de *articulatie* (dewelke van 't *proceſſus* co-

coracoides tot aan 't *acromion* is uitgestrekt) in een lange groef van 't *os humeri* langs, aldaar in de dubbelde schiede vast beslooten; werd verder vleezig, en vereenigt zig met 't tweede gedeelte in een buik aan de binnekant van den opper-arm langs lopende; eindigt met een ronde dikke en lange pees in het *tuberculum* van de *radius*, en verandert ook in een breede pees boven de eerste, die in een *aponeurosis* werd uitgespannen en alle spieren van de onder-arm omgeeft en tezamenhoud.

2. *Brachialis internus*, begint onder de *Deltoides*; eindigt in 't *tuberculum* van de *ulna*.

II. Twee die den onder-arm uitsteeken (*extensores*).

1. Een driehoofdige (*triceps*) gecomponeert 1. van de *longus*, die boven van de onderste ribbe van de *scapula* begint. 2. *brevis*, van de uitwendige *spina* van de opper-arm ontstaande, en 3 de *brachialis externus* van de inwendige *spina* van den opper-arm omtrent drie vingeren breedte onder deszelfs hoofd. Deze drie agter op den arm geplaast, formeeren een sterke dikke pees, die agter aan 't *olecranum* breed en vast is ingeplant.

2. *Anconæus*, begint van de uitwendige knoop van 't *os humeri*, en eindigt in 't *olecranum* onder de voorgaande, is zeer kort, en kan weinig tot de uitstrekkinge doen. Nog zyn 'er van den onderarm die de *pronatie* en *supinatio* verwekken, als

1. Twee *pronatores*, die de *radius* om de *ulna* na binnen toe drayen.

   a. *Pronator longus*, van de binnenste *condylus* van 't *os humeri* en boven van de *ulna* en plant zig beneden in de *radius*.

   b. *Quadratus*, beginnende even boven de *carpus* van de *ulna*, en eindigt in de *radius*.

2. Twee *supinatores*, die de *radius* na buiten over de *ulna* doen beweegen en de hand, als men zegt, op de rugge of agter over leggen.

   a. *Supinator longus* begint van agteren van 't *os humeri* boven de *articulatie* van den onderarm en eindigt boven de *articulatie* van de *carpus* in de *radius*.

b. *Su-*

Antw. Yder hant heeft vier musculen, twee die ze vouwen/ binnens arms gelegen: en twee dieze uitsteeken buitens arms gelegen: voorthomende uit het onderste van het os adjutorium, en haar in de carpus plantende. (*b*)

Vrag. Welke zyn de musculen der vingeren?

Antw. Deze musculen zyn verscheiden/ daar zyn der drie/ die ze buigen/ genaamt palmaris, profundus,

b. *Supinator brevis*, deze begint van 't buitenste en bovenste gedeelte van de *ulna* en loopt met schuinze draden nederwaarts tot in 't benedenste van de *radius*.

NB. De *Musculus biceps* komt deze twee Spieren veel te hulp in de *Supinatio*.

(*b*) Van de *Carpus* of de voorhand zyn zes.

I. Drie uitstrekkers (*extensores*) die alle drie van de buitenste *condylus* of knoop van 't *os humeri* ontstaan, als

a. *Ulnaris externus* eindigt buiten aan de *metacarpus* in dat beentje, dat aan de kleine vinger is.

b. *Radiæus externus*, *longus & brevis* in het eerste en tweede beentje van de *metacarpus* eindigende:

II. Drie buigers (*flexores*) die alle drie ontstaan van de binnenste knoop van 't *os humeri*, als

1. *Palmaris* of palm-spier, eindigt in de palm van de hand, in een *aponeurosis* uitgespannen, in alle beentjes van de *metacarpus* van binnen naast de vingeren.

2. *Ulnaris internus* in een inwendig beentje van de *carpus* eindigende,

3. *Radiæus internus*, lopende in 't beentje van de *carpus*, dat aan de duim is.

Alle peezen van deze spieren, en die van de vingeren werden by de *carpus* van een *aponeurosis* of sterk vlies, anders de ronde band genaamt, tezamengehouden, en aan de beentjes in hunne plaatzen bewaart en gedrukt.

Not. de palm van de hand werd door veele spieren tezamengevouwen, maar ook inzonderheid door een eigen kleine palm-spier (*palmaris brevis*) die in de palm van de hand gelegen is.

lus, sublimis, te zamen voortkomende uit de on-
erste apophysis van het os adjutorium, en haar
net vier platte tendonen in de vingeren eindigende.

Die uitsteeken zyn vier / en van sommige maar
oor een gehouden / spruitende uit de uitwendige
pophysis van 't os adjutorium, ende haar met vier
latte tendonen en als membranen boven op de
and en rug der vingeren eindigende.

Vorders zyn 'er nog kleine / dieze uitsteeken en
an malkanderen brengen / lumbricales genaamt/
ruitende uit de membranen van de carpus, ende
aar in de zyden der vingeren plantende.

Vorders zyn 'er noch eenige kleine musculi inter-
sei, dienende om de vingeren van malkanderen te
engen / zo dat / al is 't dat de groote musculen
gehouwen zyn / deeze kleine noch somtyds haar
erk doen konnen. (i)

N 2 Vrag.

(i) Die van de vier Vingeren, die aan dezelve gemeen zyn.

De buigers van de kootjes of *phalangæ sive interno-dia*, zyn:

Vier wormwyze (*lumbricales*) zeer klein, ze komen van de vier peezen van de *musculus perforans* en eindigen in de vier eerste kootjes ter zyden na de duim toe; deze buigen de eerste kootjes.

Sublimis of *perforatus*, afkomstig van de *radius* en binnenste knoop van 't *os humeri*; verdeelt zig by de hand in vier peezen, die in de middelste kootjes van de vier vingeren van binnen eindigen; deze buigen de middelste kootjes.

Profundus of *perforans*, begint in 't midden van de *ulna*, ook in vier peezen gespleeten, dewelke doorbooren de vier peezen van de *perforatus* en eindigen in 't begin van de vier leste of derde kootjes der vier vingeren. Deze buigen de leste kootjes.

Een gemeene uitsteeker van alle 12 kootjes van de
vier

Vrag. Hoe veel zyn de musculen des duims?

Antw. Den eersten komt uit het bovenste van de kleine pyp / en eindigt in het eerste en tweede lid van den duim / om hem te buigen.

De tweede en derde komen uit de ellebogen / en eindigen in het laatste lid van den duim om hem uit te steeken.

Den vierden is thenar die de muys in de hand maakt / ende spruit uit het buitenste van de carpus, ende eindigt in het tweede lid van den duim / om hem van de andere vingers af te leiden.

Den vyfden is antithenas, komt uit het eerste beentjen van de metacarpus, en eindigt midden in den duim / om hem na de andere vingers te leiden. (*k*) Cap. XIII.

vier vingeren (*extensor communis*) begint van de buitenste knoopen van den opper-arm en van de *radius* en *ulna* van agteren; verdeelt zig van buiten op de hand in vier peezen, die van buiten in alle kootjes der vier vingeren werden ingeplant.

III. Aan- en afhalende *interossei*, drie *uitwendige* tusschen de vier beentjes van de *metacarpus*, en zes *inwendige*, van binnen in de vlakke hand aan de gemelde beentjes gelegen; ontstaan van de beentjes van de *metacarpus* en eindigen in de eerste en ook in de tweede kootjes de 4 vingeren; beziet den EUSTACHIUS en ALBINUS De inwendige haalen de vingeren van de duim af, en d uitwendige na den duim toe, en altemaal werkende trek kenze de vingeren aan elkander en kunnen ook dezelv buigen, en van elkander aftrekken,

(*k*) De duim heeft 5 spieren. 1 een uitsteeker, *bicorni* of *tricornis*: begint van 't middelste en agterste gedeelt van de *radius* en *ulna*; eindigt met 1. 2. 3. peezen i 't 1. 2. en 3de lid of kootje van de duim. 2. een bu ger, van 't midde van de *radius* tot in 't derde kootj lopende. 3. twee afhaalende: *thenar* begint van de dwar se band, dat de *ossa carpi* tezamenhoud, en eindigt in

een

Cap. XIII. Van de Musculen die de Heupen en Voeten bewegen.

Vrag. HOe werden de heupen bewogen?
Antw. Op verscheide manieren / voor eerst die haar toebouwen / in ieder heup een lenden-spier

eerste en tweede kootje, en *Hypothenar*, het begin als de voorgaande en 't einde in 't kootje. 4. een aanhaalende, *Antithenar*, begint van 't *os metacarpi* van de middelste vinger; eindigt in het eerste en tweede kootje.

De eerste of wys-vinger (*index*) heeft nog twee bezondere spieren, en daarom ook zo beweegelyk, als

t. Een uitsteeker (*indicator*) begint van 't midden van de *ulna* en eindigt aan de buitenkant van deze vinger, gelyk de gemeene uitstrekker.

2. Een aanhaalende, begint van 't eerste kootje des duims en van 't eerste beentje van de *metacarpus*; eindigt in 't eerste kootje.

De kleinste of oorvinger (*digitus auricularis*) heeft 'er ook nog twee bezondere spiertjes. 1. een uitstrekker, ynde een gedeelte van de gemeene uitstrekker der vin;eren. 2. een bezonder afhaalende, die begint van twee eentjes van de *carpus*; eindigt in 't eerste kootje van ezelve vinger terzyden na buiten toe, kan de vinger ook uigen.

Alle lange peezen nu van de vingers en van de duim open accurraat in 't midde van binnen en van buiten op e vingeren en de duim langs maar nooit terzyden; en yn beslooten en verwaart in hunne kookers of vliezen, at ze niet uit hunne groefjes of plaatzen op een of de nder zyde kunnen uitweiken.

Merkt, dat deze kookers continueeren met de zogeaamde ronde band van de *carpus* en met de *aponeurosis*, ie de spieren om de *radius* en *ulna* gelegen tezamenoud; en dat van binnen deze kookers iets vet is en ok kliertjes leggen, die een vogt afscheiden, om de eezen geduurig te bevogtigen, smeeren, glad en beeegelyk te houden.

psoas genaamt / beginnende uit de twee onderste wervelbeenders der rugge / en uit de drie opperste der lendenen: loopt schuin nederwaarts in den kleinen trochanter met een sterke pees. (*l*)

Den tweeden iliacus internus komt uit de binnenste holligheit van het os ileum, en eindigt by de vorige trochanter.

Den

(*l*) Van de Dey of 't *os femoris*, 14 spieren, de Dey-spieren genaamt.

I. Drie uitsteekers of agterwaards bewegende, als:

1. *Glutæus maximus*, de grootste bilspier, zyn begin is van buiten van de geheele rand of *spina* van het *os ileum* en van het *os sacrum* en *ischium*; de draden lopen tezamen in een pees die 4 vingeren breedte onder de groote *trochanter* in het *os femoris* eindigt.

2. *Glutæus medius*, kleiner, onder de voorgaande gelegen; begint alleen van het *os ileum*.

3. *Glutæus minimus*, nog kleiner, onder de twee voorige gelegen, onbemiddelt op het *os ileum* en daarvan afkomstig. Deze twee laatste eindigen in de groote *trochanter*.

II. Drie buigers of voorwaards beweegende spieren, als:

1. *Psoas major*, zyn begin is van 't 1. 2. 3. en 4de wervelbeen der lendenen van binnen in de buik.

2. *Iliacus internus*, begint van de inwendige holte van 't *os ileum*. Deze twee eindigen in de kleine *trochanter*.

3. *Pectinæus* of *lividus*, begint boven van 't *os pubis*, en eindigt 4 vingeren breedte onder de kleine *trochanter*.

III. Vyf afhaalende of na buiten toe beweegende spieren, als:

1. De *fascia lata*, begint voor en boven van het *os ileum* vleesagtig; werd verder vliesagtig; omgeeft met zyn *aponeurosis* alle spieren van het *os femoris* en *tibiæ*; eindigt boven 't hoofd van de *fibula* in de *tibia*.

2. *Quadratus*, begint van het *tuberculum ischii*; eindigt tusschen de twee *trochanters*.

3. *Pyriformis* of *iliacus externus*, begint onder van het

o.

Den derden triceps, deze is grooter als de andere/komt uit het os pubis en ischium met drie hoofden/ en eindigende haar meest in het onderste van het os femoris.

De vierde is de lividus, komt vooren uit de t'zamenvoeginge van het os pubis, en eindigt in de

os sacrum by 't *os ileum* en eindigt in de *sinus* aan de *trochanter major*.

4. Twee paar tweelingen of *gemini*, een *bovenste (superior)* beginnende agter en onder van de *spina ilei*, en een *anderste (inferior)* die van het *tuberculum ischii* begint Deze twee eindigen in de gemelde *sinus* by de groote *trochanter*

IV. Een aanhaalende (*adductor*) *Triceps* of drie hoofdige spier geheeten: deszelfs twee hoofden beginnen van het schaambeen by deszelfs kraakbeenige vereeniging: en het derde van het *tuberculum ischii*, deze drie lopen tezamen in een vleezig en peezig gedeelte, dat in de geheele lange *spina* van 't *os femoris* eindigt: deze kan de dey na binnen toe trekken, opligten en de eene dey op den anderen leggen.

V. Twee draayers *Rotatores* of *Obturatores*, korte dikke spieren.

1. Een inwendige (*obturator internus*) begint van binnen van de rand van 't groote gat van 't *os pubis*; loopt over de insneiding van 't *os ischium* en eindigt in de *sinus* by de groote *trochanter*, draayt de voet buitenwaards.

2. Een uitwendige (*obturator externus*) begint buiten van de rand van 't gemelde gat en eindigt by de voorgaande; draayt de voet binnewaards.

Nota. Deze Spieren van den Nauwkeurigen Anatomist, den Heer WINSLOUW, net beschreven, hebben nog veel meer werkingen als wy hier in 't korte aanwyzen; de Heer WINSLOUW handelt daar over naauwkeurig. Maar ziet de naauwkeurige afbeeldingen by EUSTACHIUS, VESALIUS, BROUWN, en meer andere.

binnenste zyde van het heupenbeen / met een korte tendo.

Die hem uittrekken zyn drie / genaamt glutæus major, medius en minor, dat zyn de groote / middelste en kleinste bilspieren / om datze de billen formeeren; zy werden van sommige maar voor een gehouden / triceps genaamt / beginnende omtrent het stuitbeentjen / en de rand van het os ileum, eindigende meest in den grooten trochanter.

Die de heupen omdraejen / werd de eerste pyriformis en van sommige iliacus internus genaamt / komt van onder het os sacrum, loopt over dwars met een lange ronde tendo in 't achterste van den grooten trochanter.

De tweede en derde is den obturator externus en internus, de groote spruit uit de buitenste / en den kleinen uit de binnenste rand van het os coxa, en eindigende te zamen in den grooten trochanter.

De vierde omdraejer komt van het uiterste van het os ileum en ischium, en eindigt in het achterste van den grooten trochanter.

Vrag. Door hoe veel musculen werden de knien bewogen?

Antw. Door verscheidene: en voorreerst door vyf paar musculen. (*m*)

De

(*m*) Van de *Tibia* 10 paar.

I. Vier uitstrekkers of die de scheen voorwaards beweegen

1. *Rectus*, begint van vooren en onderen van de *spina ilei.*
2. *Cruralis*, onder de voorgaande gelegen; begint van vooren van 't *os femoris.*
3. *Vastus internus*, van de binnekant van het *os femoris.*
4. *Vastus externus*, van de buitekant van het *os femoris* beginnende

Deze vier maaken een breede dikke en sterke pees, de-

De eerste is de membranosus deze begint voor uit de rand van het os ileum zeer vleezig zig met een breede membraneuse pees om het os femoris slaande, eindigt onder de knie in beide de scheenpypen.

De tweeden rectus begint van het os ileum, loopt over de knieschyve of rotula met een breede of sterke band, en eindigt by de vorige.

De derde is vastus externus, komt uit den grooten trochanter, daalt buitenwaards naar om laag, haar tendo of pees met de vorige vermengende.

De vierde is de vastus internus, komt uit den hals van het dyebeen met een membraneuse tendo, en eindigt binnen in de groote pyp onder de knieschyf.

De vyfde is cruræus, onder de vorige leggende tusschen de trochanteres, en eindigt met de twee laatste.

Een die de knie draegt is poplitæus, begint van de kniebaud en eindigt aan de vereeniginge van de fibula of kleine pyp.

N 5 Die

dewelke loopt over de *patella* en aan deze met sommige draden aan gewassen, omvat dezelve, en eindigt in de verheventheid, die van vooren en boven is in de *tibia* even onder de *patella*.

II. Zes buigers, of die 't scheenbeen na agteren na de billen toe bewegen, als.

1. *Seminervosus*.
2. *Semimembranosus*, die byde van de verheventheid van 't *os ischium* beginnen.
3. *Gracilis*, van de vereeniging van het *os pubis*.
4. *Sartorius*, voor en boven van de *spina ilei*.

Deze vier eindigen boven aan de binnekant van de *tibia*.

5. *Biceps*, begint met een hoofd van de verheventheid van 't *os ischium*, en met 't tweede hoofd in 't midde van de dey; eindigt boven in 't hoofd van de *fibula*.
6. *Poplitæus*, loopt van de buitenste knoop van de dey onder de knie boven in de binnekant van de *tibia*.

Die de knie buigen zyn vyf paren: den eersten sartorius of longus, begint van het binnenste aangroeisel van het os ileum, lang en schuins nederdalende tot onder de knie / in het binnenste van de groote pyp of tibia.

De tweede gracilis of angustus, begint neven de vereeniginge van het os pubis, en eindigt met een lange ronde tendo by de vorige.

De derde seminervosus begint van het os ischium, daalt achter het os femoris, en schuins na voren schietende / eindigt by de vorige.

De vierde semimembranosus, begint en eyndigt met de vorige.

De vyfde biceps begint met de twee vorige / en omtrent het midden van het os femoris, met een vleezig deel vermeerdt werdende / eindigt met een sterke tendo in de kleine pyp of fibula.

Vrag. Hoe werd de voet bewogen?

Antw. Door verscheiden musculen; door eerst door twee die hem buigen. (n)

De

(n) Van de Voet (*tarsus*) 7 paar.

I. Drie uitstrekkers, die de voet nedertrekken.

1. De kuitspier (*gastrocnemius*) een dubbeld of tweehoofdige spier, begint met zyn twee hoofden van agteren van de twee knoopen van de dey.

2. *Solaris*, begint van 't agterste en bovenste gedeelte van de *tibia* en *fibula* onder de *gastrocnemius*. Deze twee formeeren de kuit, en verder neder lopende een sterke dikke pees, *chorda Achillis* geheeten, die agter in 't *os calcaneum* zig inplant.

3. *Plantaris*, begint binnen van de buitenste knoop van de dey, met een kleine buik, en loopt met een zeer dun en lange pees in de hiel.

II. Twee buigers, die de voet na boven trekken.

1. *Tibialis anticus*, van boven en buiten van de *tibia*, tot in 't inwendige *os cuneiforme* en *metatarsi* lopende.

2 *Pe-*

De eerste is tibialis anticus, komt boven uit de apophysis van beide focillen, en door de voetband dalende/plant hem in het beentjen van den tarsus, dat onder de groote toon legt.

De tweede is peronæus secundus, spruit met een vleezig begin uit de fibula, en eindigt in het beentjen van den tarsus dat onder de kleine toon legt.

Die de voet nederwaarts inwaarts beweegt is tibialis posticus, spruit tusschen beide focillen, en eindigt onder de binnenste enklauw.

Die hem schuins buitenwaarts beweegt/is peronæus primus, komt uit de apophysis van de fibula, en eindigt onder de vorige tot in de voetsool.

De uittrekkers zyn twee paar: de eerste gastrocnemius, of kuitspier/ deze begint van de binnenste en buitenste apophysis van het os femoris, en eindigt in de hiel met een sterke pees.

De tweede is soleus, begint agter van de tibia, makende met de vorige een gemeene tendo of pees van sommige chorda genoemt/ agter de hiel.

Tusschen deze twee vorige legt nog een zeer kleine musculus, plantaris genaamt/ komt uit het onderste van het os femoris, en loopt met een dunne lange pees of tendo na de hiel.

Voorts zyn der noch verscheide kleine musculen, die in de voet met verscheide tendines lopen/om de toonen te buigen en uitstrekken/ als mede de inter-

osse i

2. *Peronæus anticus*, loopt van vooren en van het midde van de *fibula* tot in 't buitenste *os metatarsi*.

IIJ. Een afhaalende *Peronæus posticus*, begint boven van de *fibula*, loopt met zyn pees onder de voetsool schuins in een kooker na 't beentje van de *metatarsus*, dat aan de groote toon vast is.

IV. Een aanhaalende *Tibialis posticus*, begint boven van 't *ligamentum* tusschen de *tibia* en *fibula*, en eindigt in 't *os naviculare*.

offei en lumbricales, als van de vingeren gezegt is. (o)

Cap. XIV. Van de Beenderen des geheelen Lichaams, en eerst van het Hooft en Tong.

Vrag. De beenderen, die het steunsel zyn onzes geheelen lichaams, hoe zoud gy zodanige verhandelinge noemen?

Antw. Zy werd van de Grieken Osteologia genaamt; maar als de beenen door de konst der Ontleders droog opgezet werden, hiet men het een Sceleton

(o) De spieren van de toonen komen eenigzints met die van de vingeren overeen, hoewel ze ook in veele stukken verschillen.

1. De vingeren of toonen. 1. de uitstrekkers *longus & brevis*. 2. buigers als 4 *lumbricales*, een *perforans* en *perforatus*. 3. af en aanhaalende, vier *interossei interni* en vier *externi*.
2. De groote toon heeft bezondere spieren, als 1. een *extensor longus & brevis*. 2. *flexor longus & brevis*. 3. een afhaalende of *Thenar*. 4. twee aanhaalende *Antithenar* en *transversalis*.
3. De kleinste vinger heeft nog een bezondere buiger.

Alle deze spieren beginnen en eindigen omtrent gelyk die van de hand Dezelver peezen zyn ook hier van een band, die om de *Tarsus* en *metatarsus* gaat, gehouden en in hunne kookers verwart. Men kan derzelver begin en inplanting by den VERHEYEN en DOUGLAS nazien.

Not Wie een naauwkeurige kennisse van de spieren wil hebben moet ten eersten alle de beenderen weeten en derzelver plaatzen, *articulatien*, groeven en verhevenheden.

seton of droog Geraamte / en werd verdeelt in 't hooft / tronk en takken. (p)

Vrag.

Van de Beenderen in het gemeen.

(*p*) De Beenderen (*ossa*) zyn vaste en harde deelen; geformeert van verscheide blaadjes, die alle van beenige holle draden zyn geweven en op elkander leggen; dienen als werktuigen tot steunzel van ons lichaam en tot bescherming van sommige inwendige deelen.

NB De kennisse der beenderen is zo noodzakelyk voor een Doctor en Heelmeester, als eenig stuk in de Anatomie. En die deze kennisse niet heeft, is blind, oordeelt en werkt blind en dom in de meeste Gevallen, daar deze kennisse vezeischt werd, ook moet men niet alleen de welgeschapene maar ook de kwaalyk gestelde beenderen wel kennen, of anders is men onbekwaam van veele duistere voorvallen iets regt te oordeelen, of iets goeds daar in te bewerken.

Alle beenderen zyn in 't begin by een vrugt zeer teere weeke vliezen, dewelke verder veranderen in kraakbeenderen, en deze eindelyk in harde beenen.

Alle langwerpige beenderen (maar niet de platte en ronde) bestaan van drie stukken, als. 1. van een middelstuk (*diaphysis*) of 't middelste van een been of pyp, dat hard en digt is. 2. van twee einden, of *epiphysis* weeker en spongieus, dat elk door tusschenkomst van een teer dun kraakbeentje op ieder eind van 't been vast aangezet is, en by volwassene in een groeit.

Apophyses, processus, protuberantiæ noemt men de uitsteekzels en verhevendheden der beenderen.

Alle beenderen zyn rondom van buiten bekleed met een beenvlies, (*periosteum*) uitgenomen op alle die plaatzen, waar de spieren haar begin en inplanting hebben, daar is geen beenvlies: ook niet by de *articulatien*, alwaar 't beenvlies altyd over 't *ligamentum* heen gaat; ook zyn de einden der beenderen, daar ze aan elkander gevoegt zyn, niet met een beenvlies maar met een dun glad kraakbeentje bedekt; desgelyken de tanden buiten 't tandvlees opstaande zyn daar niet met een beenvlies maar met een verglaasde korst of bast verciert.

Het

Vrag. Van hoe veel beenen werd het cranium te zamen gevoegt?

Antw.

Het uitwendige beenvlies (*periosteum externum*) dat van buiten 't been omkleed, onderstelt men dubbeld te zyn van een dubbeld vlies, als 't binnenste van de *dura mater* en 't binnenste van de spieren; 't is zeer gevoelig, en geeft op alle punten of plaatzen oneindig veel bloedvaatjes in 't been zelf, om 't zelve te voeden en 't merg afteſcheiden; het is het begin van alle beenderen in de vrugt Dit vlies geeft het gevoel aan 't been: want 't been zelf zonder 't beenvlies heeft ordinair geen of maar een dof gevoelen, hoewel men op zommige plaatzen van het been ook een redelyk gevoelen heeft bemerkt, maar ik geloof, dat dit van de zenuwen, die na binnen toelopen, ontstaan is, en niet van het been zelf.

In alle holle beenderen of pypen heeft men een inwendig beenvlies (*periosteum internum*) dat van binnen de holligheid van 't been bekleed, en daarby zeer *celluleus* is, igelyk 't vetvlies, en in haar *celletjes* of blaasjes een oly- of vet-agtige stoffe onthoud, die men 't merg noemt; het is ook gevoelig.

Alle beenderen, behalven eenige dunne van 't *cranium* en van de opperkaak enz. hebben in haar hollighedeh een merg *medulla* of *meditullium*, dat in een merg-vlies en ook in beenagtige *celletjes* is onthouden: of ze hebben een mergagtige roode vogt in haar midde, die men *diploë* noemt, als in zommige beenen van 't *cranium*, in 't *sternum*, *clavicula*, *scapula*, *costæ*, *vertebræ*, *ossa innominata*, enz. maar in de *ossa papyracea*, *spongiosa* enz. vind men geen *diploë* nog ander merg.

Dit merg werd niet door klieren, maar door de slagaderen, die van buiten na binnen toe door 't been, door bezondere gaten dringen en door 't binnenste beenvlies wonderzaam verspreid zyn, geduurig van 't roode *arterieuse* bloed afgeſcheiden, niet om de beenen te voeden, maar om dezelve vogtig en buigzaam te houden, dat ze niet verdroogen en niet ligt breeken; door groote

hitte

hitte en beweeging vermindert 't zelve en werd opnieuws weder afgescheiden. 't Groeit niet met 't toenemen van de maan en 't vermindert niet met 't afneemen van dezelve, als de Ouden hebben geleert.

Van binnen in de beenderen vind men oneindig veele *cellen* maar inzonderheid op de einden (in de *epiphyses*) die met gaatjes de een in de ander schieten, 't merg onthouden en zulks door 't geheele been aldus kunnen verspreiden: men ziet ook veel been-draden als steunzels en stutten kleine en groote, daarvan zommige zeer net en aardig door elkander zyn gevlogten, zo tot vastigheid der beenen, als ook om 't merg op haar behoorlyke plaats te houden.

Een been door 't vuur wit uitgebrand zynde behoud 't zelve maakzel of *structuur* van draden als te vooren, en is dan maar zuivere aarde. Dierhalven volgt, dat een been meest van aardagtige deelen geweven is, tusschen welke vet, sleim, waater enz. is onthouden.

De beenderen inzonderheid die beweegelyk zyn, werden tezamen in haare plaatzen gehouden door vaste meest witte banden (*ligamenta*) die ordinair vliezig en hier en daar ook kraakbeenig zyn, en by groote beenderen en by die, daar veel geweld aankomt, dik, vast, sterk en van veel vliezen tezamengezet, ze zyn gevoelig, van eenige zenuwen voorzien, maar hebben min bloedvaten.

De kraakbeenderen (*cartilagines*) zyn ook harde en vaste deelen maar weeker als de beenderen; ze hebben het zelve maakzel of weefzel als de beenderen, naamentlyk van blaadjes gecomponeert, die alle op elkander leggen en van kraakbeenige vaatjes geformeert zyn, ze hebben geen of min merg; ze veranderen zomwylen in de beenen zelf; men vind ze op verscheide plaatzen; ze dienen om de einden der beweegelyke beenderen te bedekken en glad te maaken, om zommige beenderen tezamen te voegen en verscheide deelen gelyk de beenderen te helpen formeeren.

De spieren en vliezen veranderen somwylen in kraakbeentjes en deze verder in waare beentjes.

Het getal van alle beenderen komt omtrent op 260.

Antw. Het bekkeneel of herssenpan bestaat uit acht beenderen. (*q*) Het

(*q*) De Herssenpan of Bekkeneel (*cranium* of *calvaria*) van buiten rond en van binnen hol, is zeer ongelyk; bestaat van agt beenderen tezamen gezet, als: 1. Van zes eigene: een *os frontis*, twee *parietalia*, een *os occipitis*, en twee *ossa temporum*. 2. Van twee gemeene, die het *cranium* en de neus mede helpen *formeeren*, als het *os sphenoides* en *ethmoides*. De zes eigene hebben twee blaadjes (*lamellæ*) taafelen anders genaamt, een *uitwendige* dik en weeker, en een *inwendige* dun en harder, tusschen welke byde een mergagtig weezen, dat men *diploë* noemt, gelegen is.

Alle deze beenderen werden, gelyk ook die van de opperkaak, door zekere naaden te zamengevoegt, daar kleine zaag- of tands-gewyze uitsteekzels in en aan elkander vast haaken. Men heeft 'er *drie zo genaamde waare naaden*, als 1. de *sutura coronalis* tusschen het voorhoofd- en de wandbeenen. 2. *sagittalis* tusschen de twee wandbeenen. 3. *lambdoidea* tusschen de wandbeenen en 't agterhoofdsbeen in; en *verscheide zogenaamde onwaare naaden* tusschen de andere beenen, *sutura squamosa* by 't *os temporum*, *transversalis* enz. die men anders ook *harmonia* noemt. In sommige hoofden zyn in 't geheel geen waare naaden.

Deze genaamde *onwaare naaden*, aldus zo genaamt, om datze klein zyn, zyn zo wel *waare naaden*, als een feine naad in Kamerdoek zo wel een *waare naad* is, als een naad in Zyldoek.

In het *cranium*, die het zelve mede formeeren, zyn nog verscheide kleine beentjes in de naaden geplaatst, die men noemt *ossa triquetra* of *Wormiana*; ze zyn meest driekantig ook wel rond, vierkantig en veelhoekig; ze zyn gedeeltens van de andere beenen, die door den tyd afgescheiden zyn; ze leggen meest in de *sutura lambdoidea*, edoch vind men ze ook in de *coronalis*, *sagittalis* en *squamosa*; ik heb ze gezien van groote als een daalder in de *sutura coronalis* en *squamosa*; in sommige hoofden vind men geen een. Men moet na een val op 't hoofd, deze beentjes niet aanmerken voor een *fractura cranii*.

Het eerſte van vooren werd genaamt os frontis of voorhoofts-been / dat in jonge kinderen altyd / maar zeer zelden in volwaſſe luiden / in tweën verdeelt is. Boven de neus zyn gemeenlyk twee holligheden en ſomtyds maar een / voornamelyk in die geene welke platte voorhoofden hebben. Dit voorhooftsbeen is boven afgeſcheiden door de kroonnaad of ſutura coronalis. (r)

Het tweede van achteren is genaamt os occipitis of achterhooftsbeen / zynde van een matige dikte / om dat als iemand valt het niet licht zoude komen te breken: het is van boven door de ſutura lambdoides van de wandbeenen afgeſcheiden. (s)

Het derde en vierde / ter wederzyden een / genaamt oſſa parietalia of wandbeenen / zyn boven op den top afgeſchciden van malkanderen door de ſutura ſagittalis of pylnaad / die in jonge Kinderen noch veeltyds open is / en allenskens toegroeit. (t)

Het

(r) Het voorhoofdsbeen (*os frontis* of *coronale*) is dik en ſterk: het heeft van binnen een verhevenheid, daar de *ſinus longitudinalis* van de *dura mater* aan vaſt is. Het heeft wel zeven uitſteekzels, daarvan zes tot het ooghol en de zevende tot de neus behoort; van vooren boven de neus zyn 'er ordinair twee holligheden in, *ſinus frontales* genaamt, die van binnen met een ſleimvlies bekleed zyn, en haare opening in de neus hebben.

(s) Het agterhoofdsbeen (*os occipitis*) agter aan het *cranium*, is by volwaſſe maar een been, maar by jonge Kinderen beſtaat het van vier ſtukken; het heeft twee *proceſſus condyloides*, die op het eerſte wervelbeen van den hals *gearticuleert* zyn, en een *proceſſus longus*, na de *ſella turcica* toe.

(t) De wandbeenderen (*oſſa parietalia*, *oſſa bregmatis* of *oſſa ſincipitis*) omtrent vierkant; men ziet hierin, gelyk ook in de andere beenen, van binnen verſchei-

de

Het ysde en zesde/ter wederzyden onder de voorschreve/ ossa temporum of slaapbeenen genaamt/ die door de sutura squamosa of schubnaad van de andere beenen afgescheiden werden. Dit been heeft verscheiden apophyses, als naar het aangezicht maaktze daar een uitsteeksel met een been van 't opperste kakebeen jugale of zygoma genaamt; van onderen omtrent het eerste wervelbeen maaktze de processus mammillaris, als mede de processus styloides. Van binnen by de oorgaten is noch een uitsteekzel os petrosum of steenbeen genaamt/ dat zo hard is als een steen/ in welke de beendertjes des gehoors gebonden werden. (*u*)

Het zevende is cuneiforme of basilare, dat is fondamentbeen of wiggebeen/ bestaande in de jonge Kinderen uit verscheide beenen/ maar in oude bestaat het uit een been/ en maakt de vleugelswyze uitsteekzels/ die men pterygoides noemt/ als mede de Turkse-Zadel/ in welkers midden een holte of inboezeming is/ in welke de glandula pituitaria, met het net/ dat wonderlyk van bloedvaten door-

de groeven, die van de *arterien* en *sinus* ingedrukt zyn; de plaats in de *sutura sagittalis* en *coronalis*, die by jonge Kinderen nog niet beenig maar vliezig is, noemt men *fontanella* of *fons pulsatilis*, dewyl men door deze de slag-aderen van de *dura mater* kloppen voelt.

(*u*) Twee slaapbeenderen (*ossa temporum*, *squamosa* of *petrosa*) wederzyds een; ze zyn zeer oneffen; men verdeelt ze in het schub-agtige (*os squamosum*) en in 't steen-agtige (*os petrosum*) gedeelte, het welk leste na onderen en binnen gelegen is; ze hebben 4 voornaame uitsteekzels als 1. de *processus mammillaris* of *mastoideus*. 2. *styloides*. 3. *zygomaticus* of *jugalis*. 4. *petrosus*, daarin de gehoorbeentjes met de *labyrinthus* zyn gelegen; men heeft hier nog verscheide groeven en gaten.

doorvlogten is / gelegen is. (*w*)

Het achtste is cribrosum, ethmoides of zeefbeen genaamt / en is de kleinste van alle de beenen / met zeer veel gaatjes doorboort / in welke de reukzenuwen haar takjens tot de neus toe uitschieten. (*x*)

Vrag. Welk zyn de beentjes des gehoors?

Antw. Ze zyn in ieder oor vier: genaamt incus of aambeeld; malleolus of het hamertjen; stapes of de stegelreep; en rotundum of orbiculare, dat met een dun ligament aan de stapes gebonden is.

(*w*) Het wiggebeen (*os sphenoides*, *basilare*, *multiforme*, of *cuneiforme* ook genaamt) is zeer oneffen; het houd de opperkaak aan het *cranium* vast; het heeft wel 13 uitsteekzels, daarvan de voornaamste zyn de vier *processus pterygoidei* of vleugelwyze uitsteekzels, en twee kleine *styloidei*; boven en in het midde van dit been vinden we de Turkze- of Paarde-Zadel (*sella turcica* of *equina*.) Daar in ordinaar twee groote holligheden (*sinus sphenoidales*) zyn, die haare openingen in de neus hebben.

(*x*) Het zeefbeen (*os ethmoides* of *cribriforme*) is meest na boven in de neus gelegen een zeer dun en oneffen gedeelte, hierin ziet men de *crista galli* en derzelver *lamella*, die de neus meede in tweën verdeelt; twee *ossa turbinata* of *spongiosa* in elk neusgat een, daarin verscheide kleine *sinus* of celletjes (*sinus ethmoidales*;) twee *spongiosa minora*; de *ossa papyracea* of *plana* aan de neus in het ooghol; het gedeelte *os cribrosum* genaamt binnen het *cranium*, enz.

By eerstgeboorne Kinderen zyn alle uitsteekzels, *sinus*, naaden en groeven met de *diploë* of niet te vinden of niet volkomen; en in de beengroejing ziet men hier de beendraden als van een middelpunt na buiten verspreid gelyk men in een circul de linien ziet.

Welkers gebruik is om het gehoor beter te doen zyn. (y)

Vrag. Uit hoe veel beenen bestaat het aangezicht?

Antw. Het aangezicht bestaat uit verscheide beenders, namelyk uit een opperste en onderste kakebeen met haar tanden: het opperste kakebeen, dat onbeweeglyk is, bestaat uit elf of twaalf beenders, aan ieder zyde zes. (z) Het

(y) Van binnen in de trommel, die in het *os temporum* is, vind men vier kleine beentjes 1. de haamer (*malleus*) die een hoofd en drie uitsteekzels heeft, en met zyn *manubrium* of handvatzel aan het trommelvlies, maar met zyn hoofdje aan 't volgende beentje *gearticuleert* en beweegelyk is. 2. het aanbeeld (*incus*) dit heeft een lichaam met de haamer *gearticuleert*, en twee uitsteekzels; en aan desselfs lange uitsteekzel is het 3. het ronde beentje (*os orbiculare*) of als een bezonder beentje, of als een *epiphysis* verknogt beweegelyk of onbeweeglyk. 4. het stegelreepje (*stapes*) dat met zyn hoofdje of panneken aan het ronde beentje beweeglyk *gearticuleert* is, en met zyn *basis* aan het vlies van de *fenestra ovalis* van de *labyrinthus* vast gehegt. Alle deze beentjes zyn met beenvliesjes omkleed, met *ligamenten* aan elkander gebonden, beweegelyk, en dienen tot het gehoor.

(z) Het aangezigt (*facies*) werd geformeert van de voorste beenderen van 't *cranium* en van de beenderen van de opperkaak, dewelke bestaat in 13 beenderen tezamen gevoegt, als twee *ossa nasi*; twee *lacrymalia* of *ossa unguis*; twee *maxillaria superiora*; twee *zygomatica* of *jugalia*; twee *spongiosa inferiora*; twee *palatina*; en een *vomer*, die de neus in tweeen verdeelt.

Not. In het *os maxillare* is een holligheid wederzyds van de neus, *sinus maxillaris* of *antrum Highmori* genaamt. En hierin zyn gelyk ook in de onderkaak 16 tandkassen (*alveoli*) daarin de tanden met haare wortels ingezet zyn.

De

Het eerste maakt het buitenste der oogen / of den kleinen hoek.

Het tweede maakt den binnensten of grooten ooghoek / in welk een gaatjen is / waar door de vochtigheit van de oogen na de neus toe loopt.

Het derde zynde tusschen beyden / maakt de ronde van het oogbeen / of ooghol.

Het vierde is het grootste van allen / en maakt het meeste gedeelte der kaken en verhemelte des monds.

Het vyfde maakt boven het weefzel der neus.

En het zesde maakt het uiterste van het verhemelte.

Het onderste kakebeen is beweeglyk / bestaat in de Kinderen in twee stukken van vooren van een verdeelt / en groeit in oude Persoonen door het krakebeen / ofte synchondrosis aan een; in zyn achterste heeft het twee apophyses; een voorste corone genaamt / daar de musculus temporalis in eindigt; en een achterste condylus genaamt / daar het mede in het os petrosum sluit. (*a*)

De gedaante, plaatzen, groeven, *processen* en vereeniginge van deze 13 beenderen laaten zig niet zo wel beschryven als met de oogen zien.

(*a*) Hoewel de opperkaak in geen Dier, dat bekend is, beweegelyk is, zo is doch de onderkaak (*maxilla inferior*) aan alle Dieren beweeglyk; bestaat in Kinderen van twee stukken, die in de kin door een kraakbeenige vereeniging (*synchondrosis*) vereenigt zyn, en by volwasse in een been groeijen; ze heeft twee *processen* wederzyds 1. *condyloides*, die terzyden aan 't *cranium* op een verhevendheid en te gelyk in een holligheid van het *os petrosum* door tusschenkomst van een beweegelyk dun plat kraakbeentje, dat rontom aan 't *ligamentum* vast is, *gearticuleert* is, dwaalende die gene, die meenen, dat de *processus condyloides* niet in die holligheid, maar enkeld op

Vrag. Wat en hoeveel zyn de tanden in beyde kaksbeenen?

Antw. De tanden zyn witte en zeer harde beentjes / doch altyd afslytende door het kaauwen / en ook wederom groeyende / begaaft met bloedvaten / zenuwen en periosteum (voor zo verre zy in het tandvlees steeken) gelyk als de ervaringe uitwyst.

Haar getal is in sommige achtentwintig / doch in de meeste twee en dertig / dat is / boven en onder zestien. Die werden gedeelt in acht snydende of bottertanden / incisores genaamt / die in de kinderen / alle zeven jaren werden verwisselt. Die aan ieder zyde volgt / is een hondstand / die met malkanderen vier uitmaaken / canini of ook wel oogtanden genaamt. De andere daar aan volgende zyn aan ieder zyde vyf baktanden of maaltanden en kiezen genaamt / die de Latynen molares noemen / welke met malkanderen twintig uitmaken. Deze kiezen hebben gemeenlyk twee / drie en vier wortelen / maar de andere tanden maar een. Haar gebruik is / dat de voorste de spyze byten / en de achterste die vermalen / ook doenze zeer veel tot de klank van de stem. (*b*)

Vrag.

op 't *tuberculum* van 't *os petrosum* gearticuleert is. 2. *coronoides*, puntig, daar de *musculus temporalis* zig inplant, men heeft hier nog vier gaaten, een binnenste en buitenste hoek, enz. In het midde heeft de onderkaak tusschen haar twee blaadjes of taafelen een merg, daar in veel zenuwen en bloedvaten verspreid zyn, die hier uit in de wortels der tanden en kiezen lopen, tot derzelver gevoel en voedzel. Byde kaaken dienen om te byten en ook om te spreeken.

(*b*) De tanden (*dentes*) zyn waare, maar de allerhardste beentjes; ze hebben driederly *substantie* 1. een verglaasde of steenagtige. 2. een beenagtige en 3. mergagtige.

Vrag. Wat is het os hyoides?
Antw. Het tongbeen / waar van te voren ge-

agtige. Het ſteenagtige is die dunne korſt, die buiten het tandvlees de tanden omgeeft, en dient als een *perioſteum*; het beenagtige is hier binnen, het welk hol is en vol van merg, bloedvaten en zenuwen, die zich door een vlies verſpreiden, dat ieder tand van binnen bekleed, daarom zyn de tanden niet van buiten maar van binnen zo gevoelig; men vind in volwaſſene 16 onder en 16 boven; de vier ſneidtanden zo wel onder als boven (*dentes inciſorii*) hebben maar een wortel; wederzyds hier aan de hondstanden (*canini* of *oculares*) hebben ook maar een wortel, gelyk ook de eerſte kies hier naaſt volgende; maar de andere kiezen (*dentes molares*) hebben 2. 3. of 4 wortels; inzonderheid is te merken, dat de derde maaltand of kies in de onderkaak meeſt altyd 4 wortels heeft; de agterſte kiezen (*dentes ſapientiæ*) die eerſt in volwasſe te voorſchyn komen, hebben drie wortels, en die daarnaaſt volgende ook; de wortels der tanden zyn met een bezonder beenvlies bekleed, gelyk de tandkaſſen ook weder met een ander beenvlies, dewelke beenvliezen vaatagtig zyn en in been zomwylen veranderen, dan groeijen de wortels der tanden met de tandkaſſen van de kaken in een, en zomwylen als dan zyn de tanden moeielyk van een kiestrekker te trekken; de wortels hebben in jonge Menſchen elk op de punt een gaatje, daar door de bloedvaten en zenuwen in de hollligheid van de tand ingaan, 't welk in bejaarde toegroeit, daar op de tanden los werden, uitvallen, de kaſſen toegroeijen en 't tandvlees zomwylen in kraakbeen verandert; door 't tandvlees, beenvliezen en de naauwte der kasſen zyn de tanden vaſt in de kaakbeenen ingezet, dewelke *articulatie* men noemt *gomphoſis*: by jonge Kinderen komen eerſt te voorſchyn in de onderkaak de twee middelſte ſnydtanden, en dan de twee middelſte boven, en vervolgens die ter zyden; men

melt is / dienende als een steunsel voor de tong / bestaande gemeenlyk uit drie stukken / door een syssarcosis by een gevoegt / hangende door een zenuwagtig ligament aan de apophyses styloides, en werd door zyn eigen musculen bewoogen. (*c*)

Vrag. Hoe veel wervelbeenderen zyn 'er onder het hooft?

Antw. De wervelbeenderen des gantschen ruggegraads / zyn alle uitgeholde ronde beenen / waardoor het ruggemerg in de gantsche ruggegraad van de

heeft nog veel van de tanden te bemerken, maar 't zoude hier alles te melden wat wytloopig zyn.

Not. Men bemerkt verscheiden gaten in 't *cranium* als in- en uitwendige, de meesten onder in de *basis*; in het *os occipitis* ziet men het groote gat, daar de *medulla spinalis* met eenige bloedvaten en zenuwen doorlopen; verscheide gaten, daar de Reuk-Gezigt-Gehoor-en Tong-zenuwen en andere doorgaan; weder andere, daar de *arteriæ carotides in-* en *externæ*, de *venæ jugulares*, *vertebrales* en *occipitales* uitkomen enz. by de opper- en onderkaak ziet men ook verscheide gaten, daar zenuwen en bloedvaten ingaan. Maar deze alle kan men in een *cranium* beter zien als hier beschryven.

(*c*) Het tongbeen (*os linguale*, *hyoides*, ook *ypsiloides* en *bicorne* geheeten) prezenteert eenigzints twee hoorens; bestaat in jonge Menschen nog maar van drie stukken, als van een krom of het middelste (*de basis*) daaraan terzyden twee of wederzyds nog een, door banden *gearticuleert* en beweeglyk zyn, die men de hoorns (*cornua*) noemt; maar by bejaarden vind men aan de *articulatiën* van de voorgaande nog twee kleine ronde en langwerpige beentjes van gedaante als een tarwe-koorn, genaamt *ossicula triticea*, wederzyds een, aan welke de *ligamenten* zyn, waarmeede het tongbeen aan de *processus styloides* is vastgehegt, beziet den EUSTACHIUS Deze *articulatie* noemt men *syssarcosis*.

de herssenen nederdaalt / met driederley apophyses bezet / tot gebruik van de musculen. Zy zyn dertig in getal: te weeten / zeven in den hals / twaalf in de rug / vyf in de lendenen / en zes voor het os sacrum. en zo men het os coccygis of staartbeen daar by telt / zyn 'er drie of vier-en-dertig / want dit bestaat somtyds uit twee / en somtyds uit drie beentjes: alle deze wervelbeenderen werden in 't gemeen spondyli genoemt / behalven de drie opperste van den hals / want de opperste noemt men den atlas, om dat die het hoofd draagt / zynde zonder graat van achteren: den tweeden is den draeger of epistrophus, hebbende een uitwas als een tand / het welk door het eerste wervelbeen heen strekt / waar op hee hooft schynt te drayen: de derde werd axis genaamt; de andere daar aanvolgende hebben geen bezondere naam. (*d*)

(*d*) De Ruggegraat (*Rachis* of *spina dorsi*) is een wonderzaam buigzaame, oneffene, beenagtige holligheid; daar in de geheele *medulla spinalis* van 't hoofd tot aan 't staartbeen toe langs uitgestrekt is. Dezelve is veel gekromt en eenigzints als een S gebogen, eerst voorwaards dan agter- verder weder voor- dan agter- en weder voorwaards in een levend lichaam; van vooren is dezelve glad van de lichaamen, maar van agteren oneffen een doornbosch gelykende wegens de veele uitsteekzels; men telt hier toe 24 wervelen, een *os sacrum* en een *os coccygis*.

De wervelen of wervelbeenderen (*spondyli* of *vertebræ*) zyn in den hals zeven, in de rug twaalf, in de lendenen vyf.

By jonge Kinderen bestaat elk wervel van drie stukken, als van een lichaam (*corpus*) en twee zyden (*partes laterales*) dewelke by volwasse Menschen in een vast hard been te zamengroeijen; by Kinderen zyn ook de wervelen zonder scherpe *processen*, en in een vrugt kraakbeenig.

Vr. Doet een verhaal van de beenderen der borst.

Antw.

Elk wervel by volwassenen heeft ordinair *een lichaam* dat door vaste banden aan 't lichaam van het volgende is *gearticuleert*, en zeven *processen*, een *spinosus* of scherpe, dat in de wervelen van den hals gespleeten is, twee *transversi* of dwarsse, twee *superiores* en twee *inferiores* of bovenste en onderste, dewelke vier leste tot de *articulatie* dienen; men ziet wederzyds aan 't lichaam van elk wervel een half gat, 't welk, twee wervelen tezamen gevoegt zynde, een geheel gat formeert, waardoor de zenuwen, bloedvaten en 't vetvlies doorgaan; men ziet ook verscheide gaatjes in de lichamen gelyk in andere beenderen, daar de bloedvaten ingaan; de lichaamen hebben ook van binnen een mergagtig weezen, en bestaan by Kinderen van drie stukken als een middelstuk, dat byde einden van een beenig *epiphysis* of aanwas overdekt is, en dit weder met een plat kraakbeen, aan welk kraakbeen gelyk ook aan de beenige *epiphysis* zelf de *ligamenten* vast zyn, die twee lichamen tezamen voegen.

De lichaamen der wervelen zyn door veel duddelde schuins lopende ronde vaste korte banden by een gevoegt; de opperste uitsteekzels van 't eene en de onderste van 't volgende wervel zyn ook door bezondere banden by een gevoegt; en van binnen werden de wervelen door een *membrana ligamentosa* ook tezamen gehouden.

De spierdraden doen ook veel tot de vastigheid der *articulatie* der wervelen.

Tusschen de lichaamen van binnen de ligamenten vind men een sleim afgescheiden, en tusschen de uitsteekzels verscheide klieren.

De ruggegraat laat zig van 't hoofd tot aan het heiligbeen toe krommen en buigen voor- en agter-over en zydwaards. Ook kunnen alle wervelen de een op de ander eenigzins iets draayen.

De grootste buiging van 't lichaam voorover, wanneer

Antw. De beenderen der borst zyn voorcerst twaalf

neer we groeten of anders ons krom buigen, gefchied niet in de ruggegraat, als zommige twiften, maar in de *articulatie* van de heup, daar het geheele lichaam alsdan op het deybeen draait.

Die 'er onderftellen, dat de grootfte buiging der ruggegraat gefchied in de wervelen der lendenen, en dat geen of weinig buiging in die van de rug gedaan werd, dwaalen en fpreeken tegen de ondervinding, ende ze denken niet aan de buiging van het hoofd en hals en aan die van de heup.

De wervelen by de *Pantbomiemen* en koordedanzers wel geëxamineert, hebbe ik bevonden, dat de lichamen der wervelen van de rugge en lendenen verre van elkanderen wyken.

De wervelen van den hals zyn kleiner digter en platter als de andere; de dwarffe en fcherpe uitfteekzels zyn byna in tweën gefpleeten, daarom tellen zommige hier meer *proceffen* als zeven; in de dwerffe *proceffen* zyn wederzyds in elk een gat, daar de *arteriæ* en *venæ vertebrales* doorgaan tot binnen het *cranium*.

Het eerfte wervelbeen van den hals noemt men de weereld-draager (*atlas*,) die is omtrent als een ring zonder lichaam en fcherp uitfteekzel, op deze is het hooft *gearticuleert* met de twee *proceffus condyloides* van 't agterhoofdsbeen, fluitende in de twee groefjes van deze wervel, en 't werd hier op voor- en agter- over bewogen of gebogen.

Het tweede wervel noemt men *epiftrophæus* of *axis*, daarom dat de *atlas* met het hoofd op deze kan heen en weder draayen om de *proceffus dentiformis*, zynde een tandsgewyze uitfteekzel van de *epiftrophæus*, het welk door een vafte halt circulwyze band (*ligamentum femicirculare*) aan de *atlas* is vaft gebonden, enz.

Het derde van den hals noemen fommige zonder reeden *axis*; want 't verfchilt niets van de volgende:

Het eerfte wervel van den rug noemt men *axillaris* of

eminens,

twaalf werbelbeenen hier voorschreven / welke ronder en dikker zyn als die van den hals.

Daar na twee sleutelbeenen claviculæ genaamt / zynde lange / rouwe / oneffen en spongieuze beenen / alleen met haar periosteum en huid overdekt / dienende om de borst als toe te sluiten / en de schouderbladen aan het os sternum te hegten / als mede tot vastigheid en beweging der armen. (*e*)

Daarna twee schouderbladen scapulæ genaamt / zynde breede dunne en byna driekantige beenen / van achter op de ribben leggende / hebbende drie apophyses. Het eerste acromium of schouderpunt / met het sleutelbeentjen gevoegt; het tweede is scherper en klemder coracoides of ravenbek geheeten / om

eminens, daarom dat desselfs scherpe uitsteekzel hier wat uitstaat. De andere hebben geene bezondere benamingen.

De twaalf wervelen van de rug, die met de twaalf ribben zyn *gearticuleert*, zyn iets grooter als die van den hals; en de scherpe *processen* langer; de dwarsse *processen* wat dikker en met een groefje op het einde tot de *articulatie* der ribben; terzyden aan de lichaamen een kleine en platte of holle verheventheid ook tot derzelver *articulatie*.

De vyf wervelen der lendenen zyn nog grooter dikker en zwaarder als die van de rug; derzelver scherpe uitsteekzels zyn dikker en regter, en de dwarsse wat langer en dunner; de buiging der lendenen is grooter als die van de rug.

(*e*) De twee sleutelbeenen (*claviculæ*) wederzyds een op de borst gelegen, zyn by Vrouwen iets regter, maar by mannen krommer, eenigzints als een S gebogen, spongieus en breeken ligt; *gearticuleert* van vooren aan 't *sternum* en aan de eerste waare rib; en van agteren aan het *processus acromion* van de *scapula*; het middelste noemt men *corpus*; Ze hebben elk een verheventheid, daarmede ze op het *processus coracoides* van de *scapula* steunen.

om het schouderblad in zyn plaats te houden; het derde is de hals van het schouderblad zelfs / in welkers uiterste een holligheit is. (*f*)

Voorts zyn 'er nog vier- en- twintig ribben/in ieder zyde twaalf / zo wel in Mans als in Vrouwen / waar van de zeven opperste gevoeglyk heele ribben/ van andere ware ribben / en de vyf onderste halve en vierde van ribben / van andere bastert ribben genaamt werden / om datze niet voor aan het borstbeen raken / zy zyn in haar begin smalder en dunder / maar in haaar midden breeder en ongekromt als een boog / dienende om de ingewanden te beschermen. (*g*)

Ein-

(*f*) Het schouderblad *scapula* of *homoplata* geheeten, heeft behalven dat onzen Autheur meld een hoofd met een vlakke holligheid (*acetabulum*) of *cavitas glenoidea*) daarin het hoofd van het *os humeri* gearticuleert is; een bovenste en onderste hoek; een bovenste en onderste rib; een *spina* met derzelver holligheid (*cavitas supraspinata*) enz. is dienstig voornaamentlyk tot een vrye beweging van den arm.

(*g*) De Ribben *costæ* en *pleuræ* wederzyds 12, boven 7 waare en onder 5 onwaare, de middelste langer, de onderste en bovenste kort; zyn lange, smalle en kromme beenderen, maar van vooren aan het borstbeen kraakbeenig; van buiten rond, van binnen hol; aan de onderste rand van de bovenste tien ribben vind men een lange groef, daarin de bloedvaten en zenuwen bewaart langs lopen.

Het middelstuk noemt men 't lichaam; van vooren zyn de 7 waare ribben met haare lange buigzame kraakbeenen vast aan 't *sternum*, op die plaatzen daar de stukken van het *sternum* zyn tezamen gevoegt; de agtste rib is door zyn kraakbeen aan de zevende vast, en de negende aan de agtste en de tiende somwylen aan de negende, en deze drie nog weder aan een an-

der

Eindelyk is 'er noch het os sternum of borstbeen / van vooren in de borst / tusschen de ribben in / het is van boven breed en onder spits afloopende / naar beneden in de cartilago ensiformis, dit been is in jonge Kinderen kraakbeenig / bestaande uit drie à vier stukken / die in ouder Persoonen tot een been verharden. (*b*)

Vrag. Welk zyn de beenderen des buiks?

Antw. Deze zyn vooreerst de vyf voornoemde wervelbeenen / welke wel de grofste en sterkste van allen zyn / om dat de last die den Mensch draagt hier meest op aankomt.

Daar na het os sacrum of heiligbeen / zynde een dik en vast been / boven breed en onder smalder aflopende / bestaande uit zes beenen die met den ouderdom tot een worden / de zenuwen komen niet ter zyden uitlopen / gelyk omtrent de andere wervelbeenen geschied / maar van vooren en van achteren / om dat het os innominatum hier ter zyden tegen komt. (*i*)

Hier

der door dwarsse kraakbeentjes; de elfde en twaalfde zyn met haar punt aan 't *diaphragma* en de buik-spieren vast: van agteren hebben de ribben een dubbelde geleding met de wervelen van de rug aldus, dat de twee hoofdjes of verheventheden van de ribben sluyten elk op twee lichamen en een dwars uitsteekzel der wervelen van de rug; hoewel by de onderste eenige verandering is

(*b*) Het borstbeen bestaat by Kinderen van 5 stukken en by volwassene van 2 of 3, het is boven en onder breed en in 't midde smalder; en is van onderen voorzien met een punt *cartilago xyphoides* of *ensiformis* genaamt, die somwylen gespleeten is; het is een zeer spongieus plat been van binnen van een *diploë* voorzien.

(*i*) Het *os sacrum* of heiligbeen bestaat altyd by jonge Menschen van vyf stukken, die in bejaarde in een

been

Hier onder hangt het ſtaart-beentjen os coccygis aan / beſtaande uit drie of vier kleine beentjes / die in jong gebooren Kinderen kraakbeenig zyn / dienende om gemakkelyk te zitten. (*k*)

Vrag. Wat is het os innominatum?

Antw. Men noemt het ook het been zonder naam / beſtaande uit drie beenderen / die met den ouderdom tot een groeyen / het eerſte en opperſte werd ileum of darmbeen genaamt / om dat den darm ileum daar in legt / ende is aan het os ſacrum vaſt door de ſynchondroſis.

Het tweede is het os pubis of ſchaambeen / komt door

been groeijen; want het zesde ſtuk, dat ſomtyds aan het *os ſacrum* van onderen is door een *anchyloſis* vaſtgegroeit, behoort eigentlyk tot het ſtaartbeen als het eerſte ſtuk; 'er zyn ordinair vier gaten in dit been agter en van vooren; want 't welk *os ſacrum* vyf gaten heeft, daaraan is het eerſte ſtuk van 't ſtaartbeen aan gegegroeit: het is terzyden *gearticuleert* met zyn breede zyden door tuſſchenkomſt van een kraakbeen aan het *os ileum* wederzyds en onbeweeglyk; met zyne twee bovenſte *proceſſen* en lichaam aan het onderſte wervelbeen der lendenen, en met zyn onderſte *proces* aan het ſtaartbeen, dat hieraan beweeglyk is; van agteren ziet men hier ook kleine ſcherpe *proceſſen*; het is van binnen hol gelyk de wervelen en onthoud het onderſte gedeelte des ruggemergs: het is by Mannen meer krom en binnenwaards, maar by Vrouwen regter en meer agterwaards gebogen.

(*k*) Het ſtaartbeen (*os caudæ* of *coccygis*) kort en klein by Menſchen, maar by ſommige Beeſten lang, by Kinderen kraakbeenig, beſtaande altyd van vier beweegelyke ſtukken, die aan elkander zyn by een gevoegt, en in bejaarde ſomwylen te zaamen groeijen in drie, twee of een been, het is niet hol; 't is binnewaards gebogen om 't *inteſtinum rectum* te ſteunen; het heeft ook kleine dwarſſe uitſteekzels, enz.

voor aan malkander vast / dit been heeft in zyn midden een groot gat tot dienst van eenige musculen.

Het derde en onderste is het os coxæ of ysbeen / alwaar de diepe holligheit is / daar het hooft van het os femoris of dybeen insluit. (*l*)

Cap. XV. Van de Armen en Beenen.

Vrag. WAt verstaat gy by de armen?

Antw. Al wat begrepen werd van de juncturen des schouders tot het einde der vingeren: en werd in drieën verdeelt: in den opper-arm/elleboog/ en hand. (*m*)

Den

(*l*) Het *os innominatum* wederzyds een, dat wederzyds aan 't *os sacrum* en van vooren met zig zelf door tusschenkomst van een kraakbeen vast en onbeweegelyk *gearticuleert* is; by Kinderen bestaat elk uit drie stukken *os ileum* of darmbeen, *ischium sive coxæ* of ysbeen, en *os pubis* of schaambeen geheeten, dewelke drie door tusschenkomst van een dun kraakbeentje zyn tezamengevoegt naauwkeurig in een holligheid, die men hier noemt *acetabulum* daarin het *os femoris* fluit; in dit *acetabulum* vind men een groef, daarin een groote klier verborgen is tot affscheiding van het ledewater enz. Het *os ileum* van buiten en binnen eenigzins hol, heeft een rand met een kraakbeen voorzien, die men noemt *crista* of *spina ilei*, van vooren twee *processen* een bovenste en een onderste, en van agteren een breed *proces*, daaronder een groote insneiding is: het *os ischium* heeft een scherpe *proces* (*processus acutus*) en een dikke ronde verheventheid daarop we zitten *tuberositas*, of *tuberculum ischii* geheeten, enz. In Vrouwen zyn deze beenen dunner en platter en staan ook verder van elkander, om een grooter bekken (*pelvis*) te formeeren.

(*m*) Tot de opperste *extremiteiten* moet men tellen het sleutelbeen, schouderblad, opper-arm tot de vingeren toe.

Den opper-arm / os adjutorium genaamt / is een lang / ſterk en rond been; boven met een rondach-tig hooft met cartilago bedekt / om in het ſchouder-blad te ſluyten / in het voorſte deel van dit hooft is een oogenſchynelyke ſpleet / daar een gedeelte van de muſculus biceps doorloopt. Het onderſte deel / dat zich met den elleboog vereenigt / is wat breder en plat-ter / hebbende twee uitſteekzels / en twee hollighe-den in welke de elleboog draayt. (*n*)

De elleboog beſtaat uit twee beenen / in haar midden wat van malkanderen geſcheiden / de groot-ſte en langſte pyp werd focile majus, cubitus of ulna genaemt / zy is boven dikker als onder / met twee apo-

(*n*) Den opper-arm (*os humeri*, *brachium* of *adjuto-rium*) is boven met vaſte banden *gearticuleert* met zyn rond hoofd op de vlakke holligheid van de *ſcapula*; deze *articulatie* noemt men *arthrodia*; het hoofd van dit been zit niet regt op 't einde maar iets terzyden, het navolgende deel hieraan, dat oneffen is tot inplan-ting der ſpieren, noemt men den hals, daaraan een lan-ge groef, daar een pees van de *muſculus biceps* door-gaat. In het midden, het lichaam genaamt, vind men eene verhevendheid tot inplanting van de *muſculus pecto-ralis* en *deltoides*, en een uit- en inwendige ſcherpe kant (*ſpina*;) van onderen zyn drie kleine knoopjes of hoofd-jes tusſchen welke twee kleine holligheden zyn, waarme-de de *radius* en *ulna* zyn konſtig tezamen gevoegt; hier agter ziet men een holligheid daarin 't *olecranum* ſluit, en van vooren nog een maar kleiner, daarin de *proceſ-ſus coronoides* van de *ulna* invalt, terzyden van onderen zyn nog twee verhevendheden, *tubercula* of *condyli*, de binnenſte, die grooter, en de buitenſte, die kleiner is; aldus is de opper-arm boven met de *ſcapula* en van onderen met de *radius* en *ulna* gearticuleert.

Den

apophyses, daar mede zy in de onderste hollligheden des opper-arms schiet (*o*).

De kleine werd focile minus of radius genaamt: deze is korter en onder dikker als de andere / en zich met de hand vereenigende. (*p*)

De

(*o*) Den onder-arm of elleboog bestaat uit twee beenderen, die boven met zig zelf en met 't *os humeri* en van onderen weder met zig zelf en met de *carpus* zyn *gearticuleert*; de lichaamen van deze twee van elkander staande, werden ook door een sterk *ligamentum* tot vastigheid aan elkander gebonden. Door deze byde geschied het buigen van de elleboog en *carpus*.

De *ulna* heeft boven twee *processen* de agterste *anconæus* of *olecranum* en de voorste *coronoides*, tusschen welke een halvemaansgewyze holligheid (*cavitas sigmoidea*) met een verheventheid tot de *articulatie* van den opper-arm; terzyden aan de *processus coronoides* is een kleine holligheid, daarin de rand van de *radius* draait, en onder deze *proces* een kleine verheventheid tot inplanting van de *musculus brachiæus internus*; in het midden heeft de *ulna* drie scherpe kanten of *spinæ*; van onderen heeft de *ulna* een hoofdje met een kleine holligheid tot de *articulatie* van de *carpus*, een rand (*crista*) daarop de *radius* draait, en een kleine *processus styloides*.

(*p*) De *radius* korter als de *ulna*, van onderen breeder als boven, heeft in het midde een scherpe kant of *spina*; van boven een hoofdje met een vlakke holligheid tot de *articulatie* van 't *os humeri*; een ronde rand of kam (*crista*) die in de holligheid van de *ulna* draait; vervolgens een hals en verder een ronde verheventheid (*tuberculum*) tot inplanting van de *musculus biceps*; van onderen heeft de *radius* een breed oneffen hoofd, op welkers eind een lange groef als een dubbelde holligheid, daarin eenige beentjes van de *carpus* insluiten; terzyden aan dit hoofd weder een kleine groef, daarin de *crista ulnæ* indraayt, en aan de andere zyde een korte dikke *apophysis* dienstig tot de *articulatie* van de *carpus*.

Door de wonderzame byeenvoeging van de *radius* en

De hand werd wederom in drieen verdeelt / als in carpus. metacarpus, en de vingeren / met de ossa sesamoidea.

De carpus of voorhand bestaat in acht beentjes / die geen eigen namen hebben / van verscheiden figuuren en groote / in de kinderen zynze cartilagineus, maar door den ouderdom veranderen zy in vooze beentjes. Zy zyn in twee ryen samen gezet / en gebonden door een cartilagineus ligament. (q)

De metacarpus die de palm der hand uitmaakt / bestaat uit vier dunne / holle en langwerpige beentjes / met beide haar einden malkander rakende / maar in 't midden zynze gescheiden. (r)

en *ulna* en derzelver draaying over elkander geschied het draayen van de hand, dat we noemen *pronatio* en *supinatio. pronatio* is als de hand vlak op een tafel gelegt werd, *supinatio*, als de hand rugwaards op een tafel werd gelegt.

(q) De *carpus*, of voorhand heeft agt ronde of oneffene langwerpige of veelhoekige beentjes in twee reyen gezet, alle door vaste banden beweegelyk tezamengevoegt; de eerste rey is boven met de *radius* en *ulna* en de tweede van onderen met de vier beentjes van de *metacarpus* en met de duim *gearticuleert*, en in 't midde zyn ze met elkander wonderzaam *gearticuleert* tot veelvuldige buiging van de hand.

In de eerste ryge, namentlyk aan de *radius* en *ulna* gearticuleert zyn. 1. *scaphoides*. 2. *lunare*. 3. *cuneiforme*. 4. *pisiforme*, edog deze laatste is niet aan de *ulna* vast, maar gelyk een rond zaadbeentje.

In de tweede ryge aan de vier beentjes van de *metacarpus* der vingeren en 't eerste kootje van de duim gearticuleert, zyn 1. het *os trapezium*. 2. *trapezoides*. 3. *grande*. 4. *unciforme*. Deze alle hebben eene geringe, edog waare en bewegelyke articulatie aan elkanderen.

(r) De vier ronde langwerpig en wat krom geboogene

De vingeren zyn vyf / en ieder vinger heeft drie beentjes / die allenskens korter en dunder werden: / makende te samen vyftien / die men phalanges noemt / deze beentjes zyn buiten bultig en binnen holachtig om beter te konnen grypen. (*s*)

De ossa sesamoidea of zaadbeentjes werden in de handen en voeten gevonden / zyn ronde platachtige beentjes / onder de peezen in de ledekens schuilende / om een gladder beweeginge te geven / en de vingers voor uitwyken te beschermen. (*t*)

Vrag.

gene beentjes van de *metacarpus*, zyn beweegelyk *gearticuleert* met zig zelf de een met de ander, en van boven met de *carpus*, maar van onderen met ronde hoofdjes aan de eerste beentjes van de vier vingeren

(*s*) De vier vingeren gelyk ook de duim hebben elk drie langwerpige rondagtige beentjes, het eerste, tweede en derde kootje, lid of *phalanga*; de kootjes zyn alle na de *metacarpus* toe wat breeder; het eerste kootje heeft twee hoofdjes, die in de dubbelde holligheid van 't tweede insluyten; zodanig verhoud zich ook 't tweede met het derde; en het derde kootje is op 't einde wat puntig of rondagtig niet alleen met een *periosteum* maar ook met een *aponeurosis* bezet en omkleed, en daarom zo gevoelig, hierin werd waargenoomen de feyt of *panaritium*, enz.

Het eerste beentje van de duim is *gearticuleert* met de *carpus* en terzyden met een beentje van de *metacarpus*, vervolgens zyn de andere *phalangæ* als die van de vingeren.

(*t*) De zaadbeentjes of *ossa sesamoidea*, eenigzins het zaad van 't kruid *sesamum* gelykende; zomwylen van groote als een witte erwete; wat rondagtig; gelegen by de handen, voeten en knieën aan de peezen aldaar vast gehegt; meestentyd 14 in 't getal en zomwylen nog meer, als: 1. een in de *junctuur* van de *metacarpus* en kleine vinger aan de pees van desselfs *musculus abductor*.

Vrag. Wat verstaat gy by de beenen?

Antw. Daar versta ik by al wat begrepen werd van het opperste der heupen tot het einde der toonen / en werd mede in drieën verdeelt / als in heupe / scheen / en voet.

Het eerste is het os femoris of deybeen / het grootste of langste been des gantschen lichaams / in zyn opperste heeft het een groot rond hooft / ter zyden overhangende / arthron genaamt / om in 't os ischium te sluiten / zynde met sterke ligamenten daar aan gebonden: onder dit hooft zyn 'er noch twee apophyses, die men trochanteres of draayers noemt: zynde een groote en een kleine / bekwaam om eenige musculen in te planten. Aan het onderste deel loopt dit been breeder uit met twee uitsteekende hoofden / en vereenigt hem aldaar met het scheenbeen. (*u*)

abductor. 2. aan elke duim en groote toon twee, hoewel ook zomwylen maar een. 3. een by de uitwendige knoop van elke dey van agteren hoewel ook veel- en meeste tyd agter aan de inwendige knoop van de dey nog een gevonden werd (als CRIST. J. TREW aantoont) en aldus twee aan de twee hoofden van de *musculi gastrocnemii*. 4. een aan de pees van de *musculus peronæus posticus* onder 't *os cuboides tarsi*. Zomwylen vind men ook een zaadbeentje van buiten aan het *os metacarpi* van de wysvinger aan de pees van desselfs *musculus abductor*, zomtyds ontbreekt 'er wel een by de duim. Ze dienen alle als katrollen der spieren, om dezelve des te ligter en sterker te doen werken.

De kniescheiven zien ook zommige voor groote zaadbeentjes aan, dewyl ze dezelve werkinge doen. In 't begin zyn alle zaadbeentjes nog kraakbeenen.

(*u*) Het deybeen (*os femoris*) van binnen hol; na vooren toe wat krom gebogen; van vooren rond en van agteren wat holagtig; van boven ziet men desselfs

Hier onder op het been is een been als een schyve met cartilago bewassen / patella genaamt / is een rond plat beentjen / tusschen de tendonen der musculen in geplant / om het lid te versterken en te beletten / dat de knie niet voorwaarts uitwykt. (*w*) Even

groot rond hoofd, dat in het *acetabulum* van 't *os innominatum* ſtuit, en op 't eind van dit hoofd een groef, daar van een platte ſterke band begint, die in het *acetabulum* vaſt is en tot een vaſte *articulatie* dienſtig; vervolgens de hals, die wat ſchuins aan de dey, als een *epiphyſis*, is aangezet, die ſpongieus is en ligt te breeken komt; van deze hals begint een dikke ſterke *articulatie*-band, die rond om 't *os femoris* gaat en in 't kraakbeenige van 't *acetabulum* werd ingeplant; men heeft hier eindelyk twee *proceſſen* of *trochanteres*, de *trochanter major* boven en buiten, en de *trochanter minor* van agteren wat binnenwaards, andere tellen hier vier *trochanteres*; van agteren in 't midde ziet men een lange ſcherpigheid *ſpina* of *linea aſpera* genaamt; van onderen ziet men twee hoofden (*capitula*) tuſſchen welke een holligheid, die beyde op twee vlakke holligheden van de *tibia gearticuleert* zyn; van vooren een vlakke holte voor de *patella*, en van agteren weder een groote platte holligheid voor de vaten, die na de *tibia* lopen; terzyden van deze hoofden zyn twee groote verheventheden *tubercula* of *condyli* geheeten tot een beginſel der ſpieren dienſtig.

(*w*) De Knieſcheive (*patella* of *rotula*) van gedaante eenigzins als een hert; van binnen zeer *ſpongieus*; van onderen wat puntig en van boven wat breeder; van vooren of buiten rondagtig en van agteren aan de dey oneffen met twee kleine vlakke of platte holligheden, daar tuſſchen een lange verheventheid is, waarmede ze van vooren op de dey tuſſchen de hoofden door een vaſte band *geartieuleert* is en op- en nederwaards ſchuift; ze is ook door de breede pees van de vier uitſtrekkers aan de *tibia* vaſt gehegt.

By de knieſchyve moet men aanmerken, dat dezelve altyd

Even als den onderarm/ alzo bestaat ook de scheen uit twee beenen / genaamt tibia of focile majus, dat is scheenpyp / staande binnens-beens / boven heeft het een apophysis om in het os femoris te articuleeren, en twee lange holligheden / om de uitsteekzels van het os femoris te ontfangen; van onderen maakt zy de binnenste enklauw (*x*)

De kleine pyp is genaamt fibula, perone en focile minus, deze raakt de knie geenzins; in 't midden zynze van elkanderen gescheiden tot dienst der musculen, onder loopt zy spits af / maar in 't einde dikker werdende maakt zy de buitenste knoest aan de voet. (*y*)

tyd overdwars breekt en nooit door eenig verband met *callus* te zamen groeit, dat by dese eene bandagie met ses weeken 't been stil te houden onnodig is, maar dat deze fractuur gaande en staande is te genezen met een matig windzel, 't welk tot heden niemand beschreven heeft.

(*x*) Het scheenbeen (*tibia*) binnens-beens geplaast, gelyk de *fibula* van buiten, is boven dikker als onder; heeft boven twee vlakke holligheden (*cavitates glenoideæ*) elk met een halvemaansgewyze beweegelyk kraakbeentje voorzien, tot de *articulatie* van 't deybeen, maar de buitenste kleiner en platter als de binnenste; tusschen welke een verheventheid is, van welke de kruisgewyze banden tot in 't *os femoris* lopen, en agter deze is een groef, daarin een sleimklier legt; van vooren boven aan de *tibia* is een verheventheid voor de inplanting vande uitstrekkers van de *tibia*, en terzyden twee verheventheden (*tubercula*) waarvan sommige spieren van de voet beginnen; in het midde drie scherpigheden of *spinæ*; van onderen op 't einde een holligheid daarin de *talus* insluit, aan de buitenkant een vlakke holligheid, daarin het hoofd van de *fibula* vast is, en aan de binnenkant een groote verheventheid de binnenste enklaauw (*malleolus internus*) geheeten.

(*y*) De *fibula* in het midden driekantig, is boven met

zyn

De voet werd mede in drieën afgedeelt / als in tarsus, metatarsus en de teenen / met haar ossa sesamoidea of zaadbeentjes.

De tarsus of voorvoet bestaat uit zeven beentjes / van groote en figuur malkanderen ongelyk. De eerste werd talus, astragalus of koot genaamt / dient best tot beweeging des voets / om dat hy van beide enkelen omvat is. Het tweede is het os calcaneum of hielbeen / dit is de grootste en sterkste / en achterwaart uitsteekende maakt de hiel. Het derde is het os naviculare of schuytbeentjen. Het vierde cubiforme. Het vyfde cuneiforme: de andere hebben geen byzondere namen / maar werden calceides genaamt. (z)

De metatarsus of plant des voets bestaat uit vyf holle lange beentjes / dienende om vaster te gaan en te steunen (*a*)

De teenen hebben veertien beentjes / ieder teen drie/ be-

zyn rondagtig hoofd aan de *tibia* en van onderen met een wat langer hoofd ook aan de *tibia* en aan de *talus* vast gehegt; het onderste hoofd *formeert* de buitenste enklaauw (*malleolus externus*) enz.

(z) De *talus* of *adstragalus* is van boven *gearticuleert* met zyn hoofd aan de *tibia* en *fibula* tusschen de twee enklaauwen in, en van onderen aan het *calcaneum*, zodanig dat de *tibia* op de *talus* en de *talus* op het *calcaneum* rust en steunt; van vooren aan de *talus* is het *os scaphoides* en van vooren aan het *calcaneum* het *cuboides* vast; en de drie beitelbeentjes (*ossa cuneiformia*) zyn vervolgens vast aan het *scaphoides* en *cuboides*; en alle zeven zyn ze aan elkanderen beweegelyk door zeer vaste banden by een gevoegt.

(*a*) De vyf beentjes van de *metatarsus* zyn van agteren vast aan de drie beitelbeentjes en aan het *os cuboides*, en van vooren aan de vyf teenen.

behalven de groote teen / die 'er maar twee heeft. (*b*)

Cap. XVI. Van de Gewrichten en Samenvoeginge der Beenderen.

Vrag. De beenderen onzes lichaams hoe werden die tezamengevoegt?

Antw. Op twee wyzen: namelyk door articulatio en door symphysis. (*c*)

(*b*) De kleine toon en die daaraan volgt hebben ieder in bejaarde maar twee beentjes, dewyl de twee leste kootjes door een *anchylosis* tezamengroeijen.

(*c*) De gewrichten of samen-voeginge der beenderen vind men tweederly onbeweegelyke en beweeglyke, die weder enkele of dubbélde zyn; die zonder beweginge zyn in de beenderen van het *cranium*, opperkaak, borstbeen, en ongenaamde beenderen; die met een vrywillige beweging zyn in de gehoorbeentjes, onderkaak, tongebeen, wervelen, schouderbladen, sleutelbeenen, ribben, staartbeen, en in die van de armen en beenen; enkele gewrigten zyn, daar maar een hoofd van een been in een holligheid van het andere been insluit als in de schouder enz. of ook daar twee beenen door naden zyn vereenigt, als in die van het *cranium* enz. dubbelde gewrichten zyn, wanneer twee hoofden van een been op twee holligheden van een ander been sluiten, als in de knie, enz. drie dubbelde gewrigten zyn, waar drie deelen van een been op drie deelen van een ander deel passen, als in de wervelen, enz.

Alle enkele beweeglyke articulatien noemt men *arthrodia*, en de dubbelde *ginglymus* of charniergeleding.

Wanneer men op deze simpele wyze zig de gewrichten van 't hoofd tot de voeten bekend maakt, zal men een beeter begrip van alle *articulatien* ligter konnen for-

Vrag. Wat is articulatio?

Antw. Dat is een geleediging of zamenvoeging der beenderen aan malkanderen / met een vrywillige beweging: deze is wederom driederley / als enarthrosis, arthrodia en ginglymus.

Enarrhrosis, of inlediging / geschiet als de holligheit des beens diep is / en het hooft dat ontfangen werd langwerpig zy: gelyk als het hooft van het os femoris in de holligheit van het os ischium insluit.

Arthrodia, of vrygtmaking / geschiet als de holligheit van het eene been vlak is / en het hooft des anderen beens wat neergedrukt zy / gelykerwys het achterhooft met het eerste wervelbeen des hals / of het os adjutorium met het schouderblad.

Ginglymus, of onderlinge ontfanginge / geschiet als het eene been het ander ontfangt en weder ontfangen werd / gelykerwys alle de wervelbeenen / of het os adjutorium met de elleboog.

Vrag. Wat is symphysis?

Antw. Symphysis, anders coälescentia gezegt / of zamengroeiinge / is een zamenstellinge der beenderen zonder eenige beweeging; en deze is wederom tweederley: zonder middel of met middel.

Vrag. Welke geschiet zonder middel?

Antw. Deze is driederley / als sutura, harmonia en gomphosis.

Sutura is een naad / gelyk men in de beenderen des bekkeneels ziet / die zaags- en naadgewyze aan een gezet zyn.

Harmonia, of overeenkominge / gelyk men in 't ver-

formeeren, en met alle de Griekze woorden, daar in 't minste geen *concept* van is, zyn hoofd niet confus maaken Want, byaldien men alle de beenderen kent, verstaat men de *articulatien* alle van zelf, en dan kan men de Griekze naamen ligt daarby leeren.

verhemelte des monds ziet / en vorders in het aangezicht.

Gomphosis, of spykerwyzige invoeginge / deze geschiet gelyk de tanden in de kakebeenen gevoegt zyn.

Vrag. Welk is die door middel of tussenkomste?

Antw. Deze is drieder ley / als synchondrosis, synneurosis en syssarcosis.

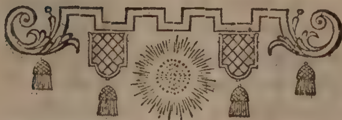
Synchondrosis, of kraakbeenige zamenvoeginge / gelykerwys men aan het os sternum en het os pubis ziet.

Synneurosis, of bandgewyze / is gelykerwys men aan het os ischium en het os femoris ziet.

Syssarcosis, of vleesachtige zamenvoeginge geschiet in het os hyoides, of gelyk de schouderbladen op de ribben vereenigt zyn.

Dit zy nu genoeg van de Anatomie, die alles begeert naauwer uit te pluizen / zend ik na de nieuwe herbormde Anatomie van Doktor S. BLANKAART, die daar zyn werk volkomelyk van gemaakt heeft.

Einde van de Anatomie.

HET

HET
TWEEDE DEEL,
Handelende van de
THEORIE.

Cap. I. Van de Verdeelinge der Chirurgie of Heelkonst.

Vrag. HOe zoud gy de Chirurgie verdeelen?
Antw. In vier deelen: het eerste bestaat in de bespiegelinge van de gezonde stand. Het tweede in de bespiegelinge van de ongezonde stand. Het derde om de gezontheid te bewaren, en het vierde om de verloorene gezontheid te herstellen.

Vrag. Wat is de bespiegelinge van de gezonde stand?

Antw. Deze hebben wy voor een goed gedeelte afgehandelt / wanneer wy de vaste deelen des lighaams verhandelden: nu staat 'er dan nog verder te onderzoeken op wat wyze de sappen door die vaste deelen lopen / en hoe die als een horlogie bewoogen werden / in welke de geheele gezondheit bestaat.

Vrag. Wat leert ons de ongezonde stand?

Antw. De beledigingh van de vaste deelen / 't welk in de Chirurgie meest voorkomt: en de verdorve omloop der sappen / het welk voor het meerder gedeelte aan een voorzichtig Doctoor toevertrouwt werd.

Vrag. Wat leert ons nu het derde deel?

Antw.

Antw. Op wat wyze men de gezondheid moet bewaren / en die ook van ziekten beschermen.

Vrag. Wat leert het laatste deel?

Antw. Hoe men de verdorve deelen moet herstellen / en den omloop der sappen wederom / door bequame middelen / vloeibaar maken.

Vrag. Is 'er ook niet een deel / dat ons de tekens der ziekte leert?

Antw. Neen / alhoewel het de Ouden voor een deel rekenden: maar die de ziekten kend / zal ook haar tekens kennen / dierhalven achten wy dat deel onnut.

Cap. II. Van de verandering der spys in gyl en bloed: van het ademen, quyl, zenuw-vogten, zaad, *succus pancreaticus*, pis, zweet, enz.

Vrag. HOe werd de spys bereid?

Antw. Wanneer die door de tanden is vermaalt / gaat die door de slokdarm na de maag / alwaar die door het vogt / dat uit de maagkliertjes spyerd / werd doorweekt en los gemaakt / en door de warmte gefermenteert / tot dezelve een groove gyl werd; dewyl nu door het uit- en in-ademen / de maag mede op en neer geperst werd / kan men lichtelyk begrypen / dat de spyze allengskens daar uitgestooten werd / en na de darmen toezakt.

Deze gyl nu in de darmen geloost zynde / werd met de gal / het succus pancreaticus, en het sap dat uit de darmkliertjes lekt / vezder verdunt en gefermenteert / waar van het fynste in de vasa lactea werd gedrongen: die haar gyl na de klieren in het darmscheil brengen / en van daar door andere melkvaatjes na den ductus chyliferus toe / die alle deze melk in de linker vena subclavia uitloost /

al-

alwaar het met het bloed te gelyk na het herte toe loopt. (*d*)

Vrag. Hoe gaat het dan verder met de gyl toe?

Antw. Een gedeelte verandert in bloed / en een ander in hersenvochten / pis / speekzel / gal / succus pancreaticus, melk in de borsten / zaad / enz. (*e*)

Vrag. Dewyl niet alle de gyl uit de darmen opklimt / waar blyft al het geene grof is?

Antw. Dat zakt / eensdeels door zyn zwaarte / en andersdeels door het geduurige ademen / na onderen toe / en werd uitgeloost.

Vrag. Hoe verandert de gyl in bloed?

Antw. Wanneer de gyl in het bloed is / werd zy te gelyk met het bloed door het hert en de longe / en voorts het gantsche lichaam door / vervoert / het welke alle uuren omtrent dertien à veertien reizen omloopt / en by gevolg ver over de drie hondert reizen in een etmaal: onderwylen werden de olieachtige deelen der spys met de zoute deelen vereenigt / en maken te gaader een roode tinctuur / gelyk we

zien /

(*d*) Hier van hebben we te vooren by de darmen en inzonderheid p. 28-40 genoegzaam gehandelt.

(*e*) We moeten begrypen dat de chyl met het bloed in de bloedvaten naauwkeurig werd vermengt en eindelyk in het zelve door het geduurige vryven en de warmte verandert. Van dit bloed nu werden alle vogten afgescheiden, als de *lympha*, *spiritus animales*, vet, merg, zaad, allerley fleim, zweet, pis, speekzel, gal enz. hoewel ook met de pis en zweet de wateragtige en zoute deelen van de chyl zo wel als van het bloed werden afgescheiden; desgelyks ook de melk, die van de chyl en bloed werd afgekleinst, maar de andere vogten werden nooit afgescheiden als alleen van het roode bloed, wanneer de chyl volkomen in de natuur van 't bloed verandert is. Dit is alles genoeg in de *Anatomie gedemonstreert*, 't welk men kan nalezen.

zien / wanneer dat pot-as en zwavel rood werd. (*f*)

Vrag. Wat zyn animale geesten?

Antw. Zeekere fyne sappen / die van het bloed / dat in de hersenen loopt / door de kliertjes van de hersenen afgescheiden werden / en voorts door alle de zeenuwen des gantschen lichaams vervoert werden: hier door werden alle de bewegingen des gantschen lichaams volvoert / zo die door onze wil zyn / als die onder onze wil niet en zyn.

Vrag. Hoe geschieden deze beweegingen?

Antw. Door de spieren / die wy in het voorige hebben opgehaalt: want de vezeltjes der spieren werden hier door opgeblazen / en by gevolg ook met bloed / waar door de spier korter werd / en het deel na zich trekt / en daar in bestaat de gantsche beweginge.

Vrag. Wat is het ademhalen?

Antw. Een gedurige uit-en inblazinge des logts / waar door het bloed in de longe ontstooken en bloeibaar werd: en wyl de longe door het inademen uitzet / gaat ook het diaphragma na omlaag / en zet de maag en darmen zodanig uit / dat de geheele onderbuik uitpuilt / en al het geen in de darmen is voortstuwt. (*g*)

Vrag.

(*f*) 't Is waar, dat pot-as en zwavel door het vuur vereenigt een roode *massa* geven; maar dat de roode couleur des bloeds ook van een zout en zwavel ontstaat, is niet te bewyzen; want LEEUWENHOEK en andere toonen, dat het roode bloed niets is als roode kogeltjes in water dryvende; zo lange nu deze roode kogeltjes van zes geele of witte kogeltjes zyn *gecomponeert*, is het bloed rood; maar wanneer deze kogels van elkander gaan is het te vooren rood geweeze bloed niet meer rood, maar geel, bleek enz. gevolgelyk komt de roode coleur des bloeds alleen van de tezamenvoeging der kogeltjes, en anders niet.

(*g*) By de longen hebben we aangetoont, dat de

spie-

Vrag. Hoe komt de melk in de borsten?

Antw. Het slagaderlyke bloed met de gyl vermengt zynde / brengt de gyl tot de klieren van de borst / en wyl derzelver pypjes geproportioneert zyn zulke deeltjes door te laten / die de gyl gelyk zyn / zo is 't dat de klieren daar mede opgevult werden; welke melk door watervaten weder tot in het bloed gebracht werd / of het werd door de tepel uitgezogen / die niet anders is dan een vergadering van pypjes / die uit ieder klier voortkomen.

Vrag. Hoe werd de gal afgescheiden?

Antw. Door de kliertjes / van welke de lever vol is / die dan na de galblaas en de galleider vloeit / en zig in de darmen uitstort.

Vrag. Wat is succus pancreaticus?

Antw. Een sap / dat uit het arteriale bloed in de klieren van het pancreas werd afgeleid / en door een gemeene ductus in den darm duodenum, dicht by de gal / uitgeloost werd.

Vrag. Hoe werd de urine van het bloed gescheiden?

Antw. Door de nieren / gelyk te vooren in de Anatomie getoont is / het welk dan uit de nieren na de blaas door de pisleider loopt / om op zyn tyd uitgeloost te werden.

Vrag. Wat is speekzel?

Antw. Een vocht / dat van het bloed in de klieren der kaak geduurig afgekleinst werd / en door een gemee-

spieren de ribben opligten en het *diaphragma* zig t'zamentrekkende nederwaards gaat, en aldus de borst werd verweidert, dat de lucht door zyn zwaarte van zelf in de longen invalt en dezelve opblaast; waarop 't *diaphragma* slap werd, en andere spieren de ribben nedertrekken, de borst vernaauwen, de longen drukken, en de lucht wederom daaruit persfen, als HOOKIUS aantoont.

meene ductus in de mond / om met de spys te mengen / uitlekt.

Vrag. Ik heb u terstond van een vocht hooren spreeken / dat in de maag en darmen iekt / wat is dat?

Antw. Ik heb te vooren gezegt / dat de œsophagus, de maag en darmen / met een meenigte kleine kliertjes bezet zyn / welke van het arteriale bloed een vocht ontfangen / dat gedurig in derzelver caviteiten lekt / waar door de spys en drank een groote veranderinge krygen.

Vrag. Wat is zaad?

Antw. Een vocht / dat in de pypjes van de testiculen werd afgescheiden / en door de zaaddragende vaten tot in de zaad-blaasjes werd gebragt / om te zynder tyt in de voortteelinge gebruikt te werden / doch dit is alleen in de Mannen. In de Vrouwen vind men aan de zyden van den uterus twee ovaria, die vol eyeren zyn / welke door het mannelyke zaad bevrucht werden.

Vrag. Hoe veel zinnen zyn 'er?

Antw. Tweederley / uiterlyke en innerlyke.

Vrag. Welke zyn de uiterlyke?

Antw. Ze zyn gemeenelyk vyf / als 't gezicht / gehoor / reuk / smaak en 't gevoel: hier doen andere noch by den honger en dorst / als ook de begeerte van zamenvoeging; alle deze zinnen zyn niet dan verscheide aandoeningen en bewegingen / die van de uiterlyke objecten onze zenuwen ingedrukt werden / waar door onze ziel gewaar werd / wat 'er uiterlyk geschied.

Vrag. Wat zyn innerlyke zinnen?

Antw. De verbeeldinge / begrip / oordeel / redenkaveling / memorie / enz.

Vrag. Zyn 'er geen elementen of temperamenten?

Antw. De Ouden plegen veel van hare elemen-

ten en temperamenten te spreeken: maar dat raakt de Philozophen: en het beste temperament is / dat den omloop des bloeds behoorlyk geschiedt / en dat iemant by gevolg gezond zy: maar dat d'eene wat heeter en d'ander wat kouder is / komt niet van de gezondheit / maar van ziekte: want die regt gezond is / zal van beide overtolligheden geenzints klagen. (*b*)

Vrag. Is het eene deel onzes lichaams niet heeter of kouder / of drooger en vochtiger als het andere?

Antw. Ja / oogenscheinelyk is het eene heeter en het andere kouder / doch dit komt niet van de deelen zelfs / maar van de sappen die door deszelfs pypen doorstroomen / die de eene meer warmte hebben als de andere / want alle deelen / daar veel bloed doorvliet / zyn warmer / als daar minder door gevoert werd. By gevolg ook daar veel vocht doorgaat is vochtiger als daar weinig doorgaat / want de beenen hebben zo veel vochts niet / als de andere deelen. (*i*)

Vrag. Spreekt gy niet van sanguine, spermatike, similare en dissimilare deelen?

Antw.

(*b*) Zoo veel Menschen zo veel temperamenten zyn 'er. Evenwel door naauwkeurig observeeren vind men 'er vier generaale, als het 1. *temperamentum sanguineum*. 2. *cholericum*. 3. *phlegmaticum*. 4 *melancholicum*. In het eerste is de Mensch rykelyk voorzien van bloed, in 't tweede van gal, in 't derde van de waterige vogten, in het vierde van zwarte gal of dikker bloed; en aldus is het eene gezonde Mensch van natuur heeter als het andere.

(*i*) By een gezond Mensch en ook by Beesten heeft men door hulp van de *thermoscopia* of weerglazen uitgevonden, dat het eene deel niet meer warmte of hitte heeft als het ander, dat het hert zelf met de bloedvaten niet heeter is, als de herszenen, lever, milt, maag, darmen, spieren, beenderen, klieren, enz. en de longen ook niet kouder als een ander deel; maar dat het eene deel vogtiger is of meer vogten onthoud, als het andere, is zonder twist.

Antw. Hier van heb ik in myne voorgaande druk gesproken / maar dewyl ik gezien heb / datze met regt van dien grooten C. BONTEKOE belacht werden / zal ik het daar by laten / want het papier te kostelyk is / het zelve met die frivole dingen te bekladden. Hier by zullen we ook stellen alle de humeuren van gal, pituita, sanguis en melancholia, als ook de faculteiten en functien / daar uit op hare wyze voortkomende. (*k*)

Vrag. Wel wat zegt gy dan van de plethora, durft gy die ook tegen het gevoelen van brave Mannen ontkennen?

Antw. Ja geheelyk / want zy is 'er niet; ten is nooit getoont / dat 'er te veel goet was: maar wilje voor plethora nemen / als de luiden de aderen zyn opgespannen en dik / ik mach het wel lyden: doch dat is geen plethora maar een verdikt bloed / het welk door de warmte eenigsins is opgezwollen / waar door de aderen werden uitgezet en opgespannen. (*l*)

(*k*) Het is in 't minste niet te belachen, wat de Ouden van de *piutita* of slym, gal, *sanguis* of bloed en *melancholia* of zwarte gal ons heben nagelaten, dewyl de ondervindinge dit bekragtigt.

(*l*) *Plethora* of volbloedigheid is tweederley *ad vasa* en *ad vires*, of wanneer te veel bloed in het lichaam is, dat de vaten al te veel daarvan zyn uitgezet en opgespannen: of wanneer meer bloed in het lichaam is als van nooden, dat de kragten daarvan bezwaart en vermindert werden. Na een *venesectie* vind men in beide gevallen verandering en verligting.

Ik moet hier byvoegen, dat van de *plethora* of volbloedheid zo veel werd opgegeven, als 'er niet gevonden werdt, ik ontken die wel niet, maar ik zoeke die ook niet overal als een oorzaake der ziektens by te brengen, gelyk veele Schryvers doen, die altyd roe-

Vrag. Zal men dan de Oude niet meer navolgen?

Antw. Ja wel / maar in al het geene daarze de waarheit gesprooken hebben; want ze veele dingen gezegt hebben / die ik met haar pleeg te gevoelen / maar nu met de nieuwe Schryvers geheellyk verwerp / en niet verder van het oude of het nieuwe iets toestem / als dat tegens de reden niet stryd. (*m*)

Cap. III.

pen *plethora*, en evenwel geene goede *venesectien* daar om doen.

Ook in een gezond lichaam vind men deze *plethora*.

(*m*) Van de affscheidinge der vogten en van de klieren:

Alle affscheidinge der vogten geschied, of door klieren, of zonder deze door de allerfynste takjes van de slag-aderen. De fyne takjes der slag-aderen werden eindelyk zo naauw, dat ze geen bloed meer aannemen, maar byna niets als blank waater voeren en affscheiden. 't Welk geschied in de herzenen, ruggemerg, daar 't zenuwzap zonder klieren werd afgescheiden; de gal in de lever, de pis in de nieren, 't zaad in de ballen, en het zweet in de huid werden op dezelve wyze afgescheiden.

De vogt, die door klieren werd afgescheiden, is ordinair dikker, als die onbemiddelt van de slag-aderen.

Van de klieren in 't Latyn *glandulæ* geheeten zyn tweederley soorten, namentlyk enkele en gecomponeerde.

I. De enkele *glandulæ conglobatæ* genaamt, zyn zeer kleine rondagtige lichaamtjes (*corpuscula sphæroidea*) week, murf en *spongieus*, men vind ze hier en daar in de mond, maag, darmen, by de *articulatien*, in de huid, enz. dienstig tot affcheiding der vogten in dezelve deelen; ze zyn geweven meest van vaatjes, die geen bloed maar een *lympha* voeren en affscheiden van de slad-aderen afkomstig; ze hebben ook bloedaderen, die 't roode bloed weder te rugge nemen en zenuwen en sommige ook watervaatjes; ze hebben ook elk een buis,

Cap. III. Van de ziekten in de ongezonde ftand.

Vrag. Hoe veelderley ziekten zijn 'er.

Antw. Tweederley / als beleediging der vaste deelen / of verdikking en scherpigheid der vogten.

In de vaste deelen is die zesderley / als wanneer

buis, door welke de afgefcheide vogten werden uitgeworpen; en eindelyk zyn ze met een enkeld of dubbelt vliesje omkieed, door welke de bloedvaten eerft zyn verfpreid, waar van fynere takjes na binnen toelopen als we by de herffenen gezien hebben; maar een waare en byzondere holligheid heeft tot nog toe niemand hierin aangetoont, hoewel ze veel moeite hiertoe gedaan hebben.

Ik gelove, dat geen een fchryver nog leerling het minfte regte begrip ooit of ooit van de klieren haar maakzel en tezamenftel heeft aangeweezen, en aldus oordeele ik dat al 't geene zy gezegt hebben maar enkele fabelen zyn. Zouden de Baardfcheerders een beeter denkbeeld daar van hebben, als de geleerden? Een blind hoen legt ook Eyeren.

II. Gecomponeerde klieren of *glandulæ conglomeratæ* grooter als de enkele, van verfcheide figuur en couleur; fommige rood bruin, fommige geel wit enz. ze zyn niet als een vergadering van kleine enkele kliertjes, als de eerfte zyn, door teere vliesjes by een gevoegt, die elk haare buizen hebben, die te zamen fchieten in een grootere buis, dewelke al 't afgefcheide vogt ontlaft; ze zyn met een gemeen vlies verder omkleed, en hebben bloedvaten zenuwen en watervaten. Deze zyn de *glandula pituitaria*, *lacrymalis*, *parotis*, *maxillaris* . *tonfilla*, *thymus*, *pancreas*, *renes fuccenturiati*, *glandulæ axillares*, *inguinales*, en fommige by de geledingen enz. daarvan bekent zyn, dat ze dienen tot afzondering van water, of leimagtige vogten, en fommige nog niet bekent, wat die werken, als de *thymus* enz. in fommige vind men een holligheid en in andere niet. Men twift hiervan nog veel, maar wanneer men maar aldus wel onderfcheid maakt, is de zaké klaar en de ftryd gedaan.

de deelen geen bequame figuur hebben: of te groot of te klein zyn: te veel of te weinig; niet wel geplaatst: als desselfs oppervlakte ruw en oneffen of bultig is. En ten lesten wanneer de pypen en openinge te eng/ te wyd/ of toegesloten zyn.

De vochten werden beleedigt door verdikkinge/ welke komen of van te veel zuur/ of van te veel slym en koude. (*n*)

Vrag. Wat zyn toevallen?

Antw. Moeyelykheden die by de voorige ziekten toegevoegt werden. By voorbeeld/ als iemand gequetst is/ dat by de wond ontsteking komt en koorts. Of als ik dik bloed heb/ dat daar uit een koorts/ met een loop of braken/ enz. veroorzaakt werd.

Vrag. Op wat wyze komen de verdikte vogten?

Antw. Door verstoppingen: want de dikke vochten niet wel door hare dikheit door de pypjes konnen heen vlieten/ waar door die pypen verstopt geraken en de vochten bederven/ gelyk als de stilstaande wateren gewoon zyn te doen.

Vrag. Wat is de oorzaak in 't lichaam dat het bloed en de andere vochten verdikken?

Antw. Gebrek van gal. (*o*)

Vrag. Wat zegje/ zyn 'er dan geen galziekten?

Antw. Anders geen/ als wanneer de gal te dik/ lymig/ scherp/ te waterig en diergelyke is; en de ziek-

(*n*) De verdikking der vogten ontstaat van al te min als ook van al te veel beweging der vogten, van groote hitte, heete koortzen, min drinken, veel bloed, zweeten, buikloop, droefgeestigheid en van andere ontelbaare oorzaken meer.

(*o*) Dewyl de verdikking der vogten van oneindig veel oorzaken kan werden veroorzaakt, en zeer zelden een gebrek van gal werd bemerkt, zo kan men de verdikking des bloeds niet wel van een gebrek van gal afleiden. Het is ook onnoozel aldus geredeneert.

ziekten die daar by gevoegt zyn / kan men geen galziekten noemen / want zy uit het bloed voortkomen: en de middelen die men gemeenlyk gebruikt tegens de gal / zyn eigentlyk voor de gal. (*p*)

Vrag. Wat doet dan de gal?

Antw. Haar nut is het zuur te temperen / en alle slym en andere verdiktheden vloeibaar te maken / als ook de uitwaseming te bevorderen. Het welk zo lange duurt als het bloed wel gesteld is: maar het bloed qualyk gesteld zynde / is de gal te weinig of bedorven.

Vrag. Is 'er dan geen melancholisch bloed?

Antw. Zo gy daar zwart en dik bloed door verstaat / ja / want dat is vol zuur / om dat de minheit der gal 't zelve zuur niet kan vermeesteren. (*q*)

Vr. Stygen daar ook geen dampen na het hooft?

Antw. Neen / want daar zyn geen wegen / om die uit de maag of andere deelen daar na toe te leiden: 't geen men daar voor neemt zyn alleen verstoppingen / gelyk als ook die toevallen zyn / welke men gemeenlyk zinkingen noemt. (*r*)

(*p*) 'er Zyn byna nooit geen galziektens, als maar wanneer de lever of de *ductus cholidochus* van de galblaas verstopt is, en de gal binnen de bloedvaten te rugge gaat, door 't lichaam verspreid en de geelzucht en andere ongemakken verwekt. En of de gal te dik of te dun is, te min of te veel werd afgescheiden, en of ze te scherp is of niet scherp genoeg, is zo ligt niet te kennen, zo het nog gebeurt, hoewel men veel daarvan onnozel redeneert.

(*q*) Het melankolisch bloed is verdikt, taay en leimig bloed, dat niet wel door de fyne vaatjes der ingewanden des buiks passeeren kan, van verscheide oorzaken veroorzaakt.

(*r*) De dampen steigen wel niet onbemiddelt uit de maag na het hooft toe, maar evenwel konnen kwaade vogten uit de maag en darmen door de melkvaten in 't bloed

Cap. IV. Hoe men de gezondheid zal bequamelyk konnen bewaren.

Vrag. WAat door werd onze gezondheit onderhouden?

Antw. Door zes dingen: als door een bequame lucht / spys en drank / slapen en waken / oeffeninge en ruste / behoorlyke uitdryvinge / en gematigde beweginge des gemoeds. (s)

Vrag. Wat acht hebt gy op de lucht te nemen?

Antw. Op de lucht moet men zeer nauwe acht geven / dewyl wy niet een oogenblik zonder dezelve zoude konnen bestaan / om dat wy ze gestadig door de long moeten inhaalen / tot verwarminge des bloeds: en dit kan schaden so het bloed te veel door een scherpe en schrale lucht verkouwt werd / of datze te heet is / en geen salpeter genoeg by zig heeft om het bloed te ontsteeken / of dat de lucht door eenig vergift besmet is / daarom zo de lucht goed is / moet menze trachten te behouden / en zo zy quaad is / trachten te verbeteren.

Vrag. Moet men op de spys en drank ook zo nauw acht geven?

Antw. Ja: Want quade spyzen bederven ons bloed / gelyk al het geene zuur is / is in ons lichaam

bloed werden gebragt en verder na de regelen van de beweeging des bloeds na het hoofd toe. Ook moet men zulke aan de trekking der zenuwen des maagen somwylen toeschryven, die met de herssenen groote correspondentie hebben.

(s) Deze noemt GALENUS de zes niet natuurlyke dingen (*sex res non naturales*) hierby moet men wel observeeren, wat de eene Mensch verdragen kan, dat zulks aan anderen schade doet, en dat de gewoonte de tweede natuur is, na welke elk een leven moet.

lichaam vergif; van gelyken het overvloedig zout/ slym/ suyker/ oogstvruchten en diergelyke. Daarom alle spyzen/ in welke het zuur noch het zout niet in overvloed is zyn gezond/ gelyk als vlees/ allerley koorn/ boonen/ erweten/ wortelen/ enz. Daarom moeten wy onze Patienten weten te ordineeren goede spys en drank/ na dat de zieten zyn/ als ook naar haar gewoonte en gelegentheit des tyds. (*t*)

Vrag. Waarom moeten wy op het slapen en waken letten?

Antw. Daarom/ dat door den slaap/ die wy niet missen konnen/ onze kragten herstelt/ de kokingen verwekt en gevordert/ en de pyne gestilt wert. Want terwyl alles in rust is/ werd 'er weder hersteld/ dat te vooren door alle de bewegingen verlooren was. Vorders kan het slapen in geenen deelen quaad/ want die regt gezond zyn/ slapen nooit te wel.

Het al te veel waken baart veel scherpe vochtigheden/ verzwakt onze krachten/ en verteert onze gezontheid; derhalven moet men genoeg slapen.

Vrag. Wat achtinge moet men op de oeffeninge en ruste hebben?

Antw. Om dat een matige oeffeninge en arbeid onze warmte vermeerdert/ het lichaam versterkt/ en den geest verquikt/ maar dezelve onmatig gebruikt/ verzwakt en verdort onze lichamen/ en voornamelyk by een leege mage/ Sect. 2. Aph. 16. (*u*)

(*t*) De oude regel is onwaar: *zout en zuur bederft des Menschen natuur.* 't Zy dan, dat men dezelve in al te groote quantiteit lange gebruikt. Want zout zuur en suiker matig genomen bewaren des Menschen gezondheid.

(*u*) Genoegzame beweeging is het beste middel om de gezondheid te bewaren en oneindig veele ziektens voor te komen en te genezen.

De ruste moet men na den aart der qualen en de stand der lichaamen weten te schikken.

Vrag. Waarom let men op de uitdryvingen.

Antw. Datze niet te veel of te weinig geschieden: want als het zweeten / pissen / afgang / enz. te veel is / moeten onze kragten verspilt werden / en zo ze al te weinig zyn / werden we vol verstoppingen.

Vrag. Wat voordeel of nadeel doet de beweginge des gemoeds?

Antw. De beweginge des gemoeds / als daar is droefheit / blydschap / gramschap / schrik / haat / liefde en diergelyke / konnen de Patienten dikmaal groot voordeel of nadeel bybrengen / door de alteratie die ze in ons bloed en geesten veroorzaken / waar door zy het hert en andere ingewanden komen te openen / of te sluiten / en dan de geesten / of binnenwaarts of buitenwaarts / holder de bolder gedreven werden / waar uit wel somtyds een schielyke geneezinge of dood komt te volgen.

Cap. V. Van de Geneesmiddelen.

Vrag. Welk zyn de Geneesmiddelen in het algemeen?

Antw. Zy zyn driederley / als namelyk de diæta, dat is maniere van leven / de pharmacia, dat is / 't bereiden der Medicamenten of Geneesmiddelen / en de Chirurgia, of Heelkonst.

Vrag. Hoe zult gy nu deze drie best na de konst in 't werk stellen?

Antw. Met de verschynselen te overwegen / die ons leeren wat 'er te doen is: gelyk als wanner daar een wond is / leer ik daar door dat die moet geheelt werden: en zo daar een buikloop is / dat men die moet stoppen.

Vrag. Wat is diæta?

Antw.

Antw. Niet anders dan een manier van de zieken te voeden / en haar bequaame spyze te geven zo in haar ziekte als buiten dezelve / om de kragten te herstellen.

Vrag. Wat leert ons de pharmacia?

Antw. Hoe en wat voor Medicamenten dat men moet geven om de ziektens te verdryven: alhier werd geleert wat Medicamenten heet / getempert / vlug / vast / aromatyk / zuur / temperend / enz. zyn. Als ook wat Medicamenten doen heelen / zuiveren / scheiden / cicatrizeeren / enz.

Vrag. Wat voordeel doet de Chirurgie?

Antw. Om door uiterlyke Medicamenten en Instrumenten de Lyders recht te helpen.

Vrag. Hoe veelderley zyn de Medicamenten?

Antw, De Medicamenten of Heelmiddelen zyn algemeen of bezonder: de algemeene behooren tot de pharmacia, en zyn purgatien / decocten / pleisters / zalven / cerotonen / pappen / drooge en natte stovingen.

De bezondere zyn gorgelwaters voor de keel / kaauw- en snuifpoeders voor de mond en neus / hooftpoeders voor het hooft / collyrien voor de oogen / braakmiddelen / of vomitorien, voor de maag / bloedsterkende middelen / anders hartsterkinge gezegt / en diergelyke meer / als men gemeenlyk in zyn Medicamentkist voert.

Vrag. Kan een Chirurgyn allerley Medicamenten of heelmiddelen met zig voeren?

Antw. Neen / hy mag ze in zyn Scheeps Medicamentkist voeren / maar hy kan ze niet met hem nemen in een land of veldtogt / daar hy dikmaals met 'er haast gezonden werd: daarom moet hy als een ervaren Heelmeester zodanige heelmiddelen weeten uit te kiezen / die hem aldernoodigst zyn om by zich te dragen / zo in een groote doos als in zyn zalf bus /

om

om de zelve in tyd van nood / zo uit- als inwendig weeten te gebruiken.

Vrag. Wat voor inwendige middelen zou hy in een landtocht van vyf of zes dagen om hem te behelpen konnen met zich nemen?

Antw. De inwendige die weinig beslag maken zyn deze om te purgeeren.

Extractum Catholicum, tot een half drachm.
Pil. Ruffi tot een drachm.
Pulv. cornachini &c. twee scrupels ingegeven.

Om te braken de

Tartarus Emeticus, tot twee of drie gryn.
Gutta gamba, tot tien gryn ingegeven.

Tot gorgelwaters /

Sal prunellæ,
Sal Saturni, &c.

deze mengt men onder wat water of bier; om den dorst te lessen gebruikt men gekookt water met wat sal prunellæ: men pleeg den oleum vitrioli, spiritus salis, en sulphuris te gebruiken / maar wyl dat by de hedendaagze Doctoren voor vergift gehouden werd / zo myden wy zulks mede na haar goetvinden: niet tegenstaande het sommige styf koppen noch tot schade der zieken / in 't gebruik houden. (w) Vrag.

(w) Het *oleum* of *spiritus vitrioli*, *spiritus nitri*, *salis* en *sulphuris* zyn zeer zuure scherpe en door-eetende middelen, die het vleees been enz. kunnen weg beiten, byaldien ze blood op de deelen werden geappliceert; maar wanneer men 2 druppels van deze *spiritus* onder een onsse vogt 't zy water of wyn mengt, is geene van deze *spiritus* voor een gift te houden, ik hebbe wel 4. 5. a 6. druppels in een onsse vogt gemengt en in myn byzyn meer dan hondertmaal in gegeven met groot voordeel, en ik heb nooit de minste schade of ongemak daarvan gezien, daarom kond gy het gerust gebruiken, inzonderheid in heete koortzen en in braken enz. de *spiritus salis* is de gelindste van alle. De andere drie zyn omtrent van gelyke scherpte: Dog de *spiritus nitri* is de scherpste.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. Voorëerst de pleisters/ als diachylum cum gummi, in fenynige wonden/ om het fenyn daaruit te halen/ te verzachten en te doen rypen; een rolletje diapalma, om versse wonden te verbinden/ te versterken/ en te cicatrizeeren; een rolletjen defensivum, om in veltslagen te beletten dat'er geen vochten blyven stille staan/ en los te maken/ dat reeds begon stil te staan.

Ten tweeden zalven/als wat digestivum om te digereeren en te incarneeren/ wat deficcativum rubrum of diapompholygos om te cicatrizeeren of te heelen; wat unguentum nutritum, of wat rosatum met populeum gemengt/ om alle ontsteekingen te wederhouden.

Ten derden poeders/ als het pulvis stypticus om bloed te stelpen/ het pulvis catagmaticus, om op eenige bloote beenderen te gebruiken/ deze maakt men van

Mastix,
Thus,
Ireos, &c.

Het corrosivum om eenig weelderig vlees af te eeten/ als den alumen ustum en præcipitatum rubrum.

Vrag. Welk zyn de Instrumenten?

Antw. Instrumenten of werktuigen zyn algemeen of bezonder.

De algemeene zyn tweederley: de eerste dienen niet alleen in de Chirurgie, maar ook in andere gelegentheden: als daar zyn touwen/ ladders/ stoelen/ stokskens/ kussens/ snoeren/ spalken/ windels of zwagtels/ en diergelyke/ die men meest in fracturen en dislocatien gebruikt: de tweede/ die maar alleen in de Chirurgie dienen/ zyn incizie-messens/ lancetten/ scharen/ cauterien, allerley tangen en pincetten/ provetten/ enz.

De

De bezondere instrumenten zyn gelyk de trepaan voor het hooft / kromme meskens tot het fondement en verhemelte des monds / den speculum oris tot de mond / de meningophylax tot de membranen der hersienen / enz. ende alzo een Chirurgyn deze niet by hem dragen kan / zo moet hy zig van eenige noodige verzien in een zak-kokertjen : als een schaartjen / een koorntang / of pincet om splinters uit te trekken / lancetten / of vlymen / een incizie-mes / spatel / provet / kanulle met hechtnaalden / alles na ieders goetdunken / hy kan ook met hem nemen eenige tandtrekkers / als Papegaays-en Pellikaans-bekken / daar hy best op gehand is.

Van de verdere Medicamenten en Instrumenten zullen hier naar in de lyst van de Scheeps- en Veld-medicamentkist gesprooken werden.

HET

DERDE DEEL,

Van de Practyk, en vooreerst van de vyf algemeene Chirurgicale uitwendige gebreken.

Cap. 1. Vooreerst van de Practica, wat die is.

Vrag. NAdemaal wy nu de geheele Theorie overlopen hebben / laat ons nu komen tot de Praktyk / zegt ons wat de Praktyk is?

Antw. De Praktyk is een konst ofte het werkzame deel der Chrirurgie, waar door wy haastig / zeeker en behendig uitvoeren zodanige dingen / die wy

wy door reden en wetenschap / dat is door de voorverhandelde Theorie, uitgevonden hebben.

Vrag. Wat verstaat gy by dat woort haastig, hier voor in de definitie vermelt?

Antw. By dat woord haastig verstaan ik twee dingen. 1. Dat wy in 't opereeren onze Patienten onder de hand / zo vaardig en knap moeten behandelen als 't doenlyk is / en wel voornamelyk als zy pynlyk zyn / zo om den Patient minder te pynigen / als ook om hem van zyn gestadigen angst te verlossen / en hem voor toevallen en bezwykingen te bevryden. 2. Dat wy onze cure zo haastig voortzetten als 't mogelyk is / niet alleen om onzen schuldigen pligt te quyten / gelykerwys ieder een in zyn beroep schuldig is; maar ook om uit te roepen en te vernietigen een argwaan / die den gemeenen man van ons heeft / en by veele diep ingedrukt legt / namelyk dat de Chirurgyns dikmaals haare curen verlengen / om daar door quansuis een grooter loon te genieten; ik geloove datze in die onwetenheit steeken / om twee redenen diese niet verstaan; eerst is het de onbequaamheit van den Chirurgyn / die zulken Patient tracteert / en dat dikwils te veel gebeurt / niet beters en kan / niet tegenstaande het groote vertrouwen / dat men van hem heeft / daarom is het de pligt van de Overluiden niemant te admitteeren / ten zy hy zyn Examen behoorlyk gedaan heeft dat somtyds vry slordig toegaat.

Ten anderen de boosaardigheit en wederspannigheit van het gebrek zelve / 't welk / hoewel het meenigmaals in het uiterlyke aanzien zeer gering gelykt / maar in der daat heel anders is / door dien het van binnen dikmaal heel kankeragtig en met een caries ossis bezet is / het welk de gemeene man niet kan of wil begrypen.

Vr. Wat verstaat gy nog door het woordt zeker?

Antw. Om zeker te geneezen / moet men niet nalaten 't geen ons de konst gebiedt / maar zyn geheele konst en wetenschap aanstellen tot behoudinge en geneezinge onzer patienten : dat is / dat men het quaad t'eenemaal uitroeye / op dat het naderhant niet weder op en breeke : mits zyne oorzake affnydende / en de quade toevallen verbeeterende : of het geviel dat men het quaad niet grondig konde uitroeyen / dat men daarom zyn Patienten niet hulpelooos verlate / maar liever hem bysta met een palliative of onderhoudende cure, zo om zyn pyne te verminderen / als om hem van een meerder quaad te bevryen.

Vrag. Wat verstaat gy by het woord behendig?

Antw. By het woord behendig verstaan ik / dat men zyne toevertrouwde Patienten niet kome te mishandelen / dat is / dat men haar niet te zagt / nog ook te hart of wreedt tracteert : niet te zagt als sommige Chirurgyns / die al te beschroomt en te kleinhertig zyn / de pyne en het kermen der Patienten te veel ontziende / waar door veel gebreeken verzuimt en verhoetelt werden / ja / hoe klein en geneeslyk dat ze waren / worden dan ongeneeslyk / ja somtyds doodelyk.

Men mag ook niet te hart nog te wreed in zyn handeling zyn ; meenende quansuis dat zagte Meesters stinkende wonden maaken / en trachten zo het baasjen en den alweetende te speelen / geenzins acht op de pyne te hebben (hoe groot die zoude mogen wezen) maar alleen op het gebrek / en onderwylen de pynen door haar hevigheit vergroot / komen de geesten niet aan te queeken/en by gevolg de kragten te verkleenen/ en den elendigen Patient te vernielen. Daarom moet men altoos omtrent allerley qualen een middelmaat houden / om geen onnodige pyn te verwekken / noch de cure te vertragen / en boven al zich niet schuldig te maken aan 't verderf van de arme elendige Patienten / maar liever altoos trachten naar de ware

kennisse en geneezinge der Chirurgicale gebreeken.

Vrag. Welke en hoe veelderley zyn de Chirurgicale gebreeken / daar een Chirurgyn gemeenlyk overgeroepen werd / om zyne Practyk uit te voeren?

Antw. De Chirurgicale gebreeken zyn veelderley / doch men kan ze alle onder deze vyf soorten begrypen: als namelyk / aposteunen, wonden, ulceratien, fractuuren en dislocatien. (*x*)

Cap. II. Van de Apostematien.

Vrag. NAdemaal gy de apostematien terstond eerst genoemt hebt / zullen wy u daar over eerst onderzoeken; maar alzo het een onduits woord is / doet ons daar een verklaringe van? (*y*)

Antw. Het woord apostema, naar zyn etymologie, is herkomstig uit een Grieks woord apostasis, dat is/afvalling, afwyking, daarom hiet het in recht nederduits met een verdraapt woord aposteunie.

Vrag. Hoe zoud gy een aposteunie bepaalen of definieeren?

Antw. Aposteunie is een zwellinge ofte verheeventheit tegens de ordinaare gezondheit strydende / door een ingeperst vogt / doe die de zagte deelen / aldaar ze stuit / afwyken en uitspannen / mitsgaders haare gewoone gedaante verdervende. (*z*)

R Vrag.

(*x*) Andere tellen alle gebreken, die een Heelmeester moet behandelen tot gezwellen, die weder veelerley zyn, als ook tot *wonden*, *kneuzingen*, *fractuuren*, *dislocatien* en *ulceratien.*

(*y*) Wanneer men eerst handelt van de gezwellen, die tot een verzweering, *absces* of *apostema* overgaan, zo heeft men een klaarder begrip van alle *apostematien.*

(*z*) *Apostema* of *absces* betekent elk gezwel, 't welk tot een *suppuratie* of verzweering overgaat: en volgt dikwils op een *phlegmone*, *erysipelas*, *œdema*, kneuzingen, won-

Vrag. Waarom zegt gy een gezwel tegens de ordinare gezontheid?

Antw. Om een onderscheid tusschen gezwellen te maken / dewyl niet allerley gezwellen in ons lighaam tegens de gewoone gezondheid stryden.

Vrag. Wat noemt gy dan een gezwel tegens de gezondheid?

Antw. Een gezwel tegens de gezondheid eigentlyk is een uitspanninge en verheventheid in eenige deelen onzes lichaams / door middel van eenige stilstaande en ingeprapt vogt.

Vrag. Welke zyn dan gezwellen volgens de gewoone gezondheid?

Antw. De zwellinge ofte verheeventheden volgens de gewoonlyke gezondheid zyn die / welke door de ordinaris invloeiende vogten opzwellen: als daar zyn der Vrouwen borsten / die door middel van haar zog opzwellen; de mage door spys en drank / en zo voorts.

Vrag. Welke zyn de gezwellen tegens de gezondheid strydende?

Antw. Deze zyn zodanige gezwellen / die door middel van een verdikt vogt geschieden / gelykerwys in de aposteunien of afwykingen.

Vrag.

wonden, enz. die tot *suppuratie* of verettering somwylen overgaan, maar meestentyd op een *phlegmone*. Men heeft tweederly sooıten van *apostematien* of *abscessen*, als *beslootene*, die nog niet zyn doorgebrooken, en de *materie* of de etter nog van binnen beslooten hebben, en *opene*, die doorgebrooken zyn en daar de materie reeds uitvloeit. Dierhalven volgt, dat een *apostema* is een versche *suppuratie*, verzweering of verettering in 't een of ander week deel, daarin de vogten stilstaan, de vaten komen te breeken, en zo wel de gebrooke vaten als de vogten met elkander in een materie of etter veranderen.

Vrag. Zyn 'er van zodanige gezwellen geen andere / dan die door inproppingen van verdikte vogten geschieden?

Antw. Ja / die niet alleen door verstoppinge van verdikte vogten geschieden / maar wel door uitschietinge van iets uit zyn behoorlyke plaats / gelyk als in de dislocatien en hernien, daar de uitgeschoote beenders / of darmen een buiten ordinare zwellinge maken. (*a*)

Vrag. Zyn deeze gezwellen ook eenigzins van elkander verscheelende?

Antw. Ja / want sommige hebben de Ouden phlegmone, andere erysipelas, furunculus, œdema, scirrhus, enz. genoemt: deze hebben geen andere herkomst / dan van de verscheide verstopte pypen en verscheiden verdikte sappen / welke elk na zyn verscheide proportie verscheide deelen verstoppen: en hier uit hebben zy een onnoodige verdeelinge gemaakt / als dat de gezwellen enkele en gecomponeerde zouden zyn. De enkele waren de voorgenoemde phlegmone, erysipelas, œdema en scirrhus: maar zo een phlegmone wat hol was / met eenige indrukkinge te lyden / noemde men die phlegmone œdematodes; zo by een phlegmone wat rozigheid was / noemde men dat phlegmone erysipe-

(*a*) Gebrooke, ontleede en gecarieerde beenderen, uitgevallene darmen en de uitgevallen *uterus*, allerley spongieuze uitzettingen, zuiver bloed, dat in al te naauwe vaten door sterke beweging is ingepropt, *ge-extravaseert* en geklontert bloed, dik bloed, slym, zuur, gal, en allerley stinkende stoffe en alle onbekende scherpe *scorbutike*, *venerische* en andere vogten, en eindelyk alle vernaauwing en tezamentrekking der vaten kunnen veelderley wonderlyke gezwellen, die tot een verzweering overgaan, veroorzaken.

pelatodes, en diergelyke / 't is zo het is / 't zyn alle verstoppingen der verdikte sappen. (*b*)

Vrag. Welke zyn de eerste oorzaken der gezwellen?

Antw. Deze zyn tweederley / als innerlyk en uiterlyk. De innerlyke komen uit verdikte vogten / welke door te veel zuur / zout / slym / koude / enz. zo verdikt werden. Maar de uiterlyke oorzaken zyn vallen / kneuzen / enz. waar door de veezelen zo beleedigt werden / dat de sappen daar in niet meer na behooren komen doorstroomen / waar uit dan mede gezwellen voortkomen: want als de vaten door slaan of vallen / bersten / of eenigzins beleedigt zyn / geraken de vogten buiten haar vaten / en moeten dan bederven / en komen te broeijen. (*c*)

Vrag. Bestaan deze gezwellen niet uit bloed / gal / wey / melancholie, enz?

Antw. Geenzins / dit is maar een verdigtzel der Ouden / na haar vier elementen / en vier temperamenten versiert. Want geen gezwel werd uit bloed gemaakt / want het buiten gevaat bloed werd zwart / en verrot / zo daar veel is / maar weinig / laat maar een blaauwe vlek na: ook kan geen bloed tot verettering komen. (*d*)

En

(*b*) Dat deze gezwellen alleen van verdikte sappen ontstaan, is onwaar, dewyl 'er meer oorzaken zyn, die zulke verwekken, als de ondervinding leert.

(*c*) Alweer komt onzen Autheur met de verdikte vogten aan als oorzaken van de gezwellen, 't is een teeken, dat hy van andere oorzaken, die we te vooren gemeld hebben, niets heeft geweeten, en dat door zout de vogten verdikken is tegenstreidig, dewyl het zout altyd verdunt.

(*d*) Dat het zuivere roode bloed in al te naauwe vaten ingeperst zynde een gezwel veroorzaken kan, bewyst

En wat aangaat de gal / die is gemeenlyk in alle ziekten gebrek / en wyl de gezwellen mede een toeval der ziekten zyn / zo is daar mede gal gebrek / derhalven werden daar geen gezwellen uit gal gemaakt / gelyk als noch / tot walgens toe / veel onnoozele Chirurgyns praaten / en haar mond is daar vol af. (*e*)

Alzo zy ook van de wey en melancholie gezegt; de oorzaaken moeten heel anders afgeleid werden / namelyk van de melk of jeu-vogten / welke hoe meer ze melk gelyken / hoe ze beter veretteren / en hoe ze meer na een jeu of lympha gelyken / hoe ze trager ontsteeken en veretteren. (*f*)

wyſt de ondervinding meer als te veel in de inwendige *inflammatien*, in beenbreuken, *diſlocatien* enz.

Dat byna in alle ziektens en inzonderheid in de gezwellen gebrek van gal is, ſtreid tegen alle reeden.

Dat de etter of *materie* is een mengzel van bloed, huy, water, vet, zenuwſap, klierenſap, enz. en van de gebrooke en verteerde vaten, is by de Geleerden bekend. En aldus kan ook het roode bloed in etter door ruſte en warmte veranderen, zo wel als andere ſappen wanneer de bolletjes, die het roode bloed formeeren van elkander ſcheiden.

(*e*) By Menſchen, die de geelzucht (*icterus*) hebben ziet men verſcheide gezwellen en puiſten, die verzweeren, die zekerlyk hier alleen ontſtaan van de gal, die de natuur door zulke wegen uitwerpt.

(*f*) Melancholiſch bloed is dik taay bloed, dat niet wel door de kleinſte vaatjes paſſeert, dezelve verſtopt en verſcheide zwellingen veroorzaakt. Maar men onderſtelt dikmaals melancholiſch bloed, daar 't niet is, en ziektens wil men daarvan afleiden, dat ook by vernuftige niet doorgaat.

Dat de vogten, daar uit de materie of etter uitbroeit, na de melk moet gelyken is onwaar, want uit allerley verſtopte en gebrooke vaten, 't zyn bloed-water- of vetvaten, lopen de ſappen uit als bloed, water, vet enz.

Cap. III. Van de teekenen, tyden, en voorzeggingen der Apoftematien.

Vrag. WAar aan zal men de apoftematien kennen?

Antw. Door tweederley wegen: namelyk generale en fpeciale.

Vr. Welk zyn de generaale of algemeene tekenen?

Antw. De algemeene teekenen werd men door het gezigte en door het gevoel gewaar: want als men eenig deel onzes lichaams/boven haar ordinaire geftalte gezwollen en gefpannen ziet / met een ontfteekinge of met een zugt / en met de vingeren een hardigheit of zagtigheit of eenige vogten gevoelt / met pyn / verlies of verhinderinge van zyn werkinge / zo is 't kenbaar dat 'er een apoftematie in dat deel is.

Vr. Welk zyn de fpeciale of byzondere teekenen?

Antw. De byzondere teekenen leeren ons de apofteunien uit den anderen onderfcheiden / en dat door het aanmerken / of van haar coleur / hitte / koude / hardigheit / fpanninge / enz.

Vr. Geeft ons een ftaaltjen van dit onderfcheid?

Antw. By gelykenisse van haar coleur / als bruinrood / beduit een phlegmone, helder blinkend rood / een eryfipelas, bleek en bol / een œdema, peerfch / een fcirrhus. (g)

De hitte beduit dat het is een phlegmone, eryfipelas

en veranderen in materie. En wanneermen naauwkeurig onderzoekt, ontftaat het meefte gedeelte van de etter uit 't roode bloed, vet of jeu-vogten.

(g) Een *fcirrbus* heeft geen peerfche couleur, 't zy dan, dat dezelve reeds in een kanker begint te veranderen, of wel geinflammeert is; want een enkele *fcirrbus* behoud de couleur van het deel, daar dezelve inzit.

sipelas of eenig ander soort van verdikt vogt / dat in dat deel komt te verbroeijen. (*h*)

De koude betoont dat het is een œdemateus, windig / waterig / of scirrheus gezwel. (*i*)

De hardigheid beduit als 'er pyne is / een phlegmone, want door de broeyinge werden de pypjes / daar het verdikte jeu of melkagtig vogt in is blyven zitten / opgespannen / en het bloed met de andere vogten / niet voorby komende passeeren / doen het gezwel al meerder en meerder opspannen en broeyen; deze opspanninge is nu oorzaak van de hardigheid / gelyk een blaas met wind of water opgespannen zynde mede hard is / door deze opspanninge werden de pypjes uitgerekt / die gelyk als van een scheuren en ryten / waar uit pyn ontstaat. (*k*)

(*h*) De hitte in een *phlegmone* of *erysipelas* komt alleen van het vreiven der kogeltjes des bloeds aan elkander en in de vaten, en van 't vreiven der vaten en 't bloed, dat hier niet kan door passeeren en altyd door de *arterien* hier werd na toe gespuit.

(*i*) Dat een waterig gezwel koud is, komt van de slappigheid der deelen, en dat weinig beweeging en vreiving der waterige vogten en vaten hier is.

(*k*) Dewyl in een *phlegmone* de bloedvaten van bloed zyn opgevult en opgespannen, daarom is zulk gezwel hard, inzonderheid, dewyl van het byna stilstaande bloed het dunne door de hitte vervliegt, en het dikke overblyft. En wel inzonderheid nog, dat de *membrana cellulosa* met roode bloederige vogt is aangevult, 't welke laatste tot heden niemand beschreven heeft, maar de ondervindinge heeft my dit geleert, dat ook de venen en *membrana cellulosa* zo wel als de arterien in een *phlegmone* van rood vogt zyn opgevult.

De pynen in elke zwelling komt alleen van de uitzetting, uitrekking of uitspanning der vaten en derzelver draaden, die tot berstens toe uitgerekt worden en aldaar pynelyk zyn.

Zo dit gezwel nu zonder pyn is / is daar een scirrhus of knoest-gezwel.

Vrag. Hebben deze apostematien niet haar tyd en ouderdom / aan welke zy te onderkennen zyn?

Antw. Ja / want men kan wel haast weeten hoe verre dat een aposteunie genaadert is tot zyn einde / en daarom hebben de Oude vier tyden gestelt / als principium, begin: augmentum, vermeerderinge of opklimminge: status of stand / en 't hoogste: en declinatio of dalinge.

Vrag. Wat noemt gy principium of begin?

Antw. Het begin is / wanneer de verdikte vogten in dit of dat deel beginnen stil te staan / en niet geheel aan het broeijen zyn / als ook dat het deel nog aan het zwellen en uitzetten niet is / met weinig pyn / om dat de pypjes noch niet door het broeijen uitgespannen werden. (*l*)

Vrag. Wat is de vermeerderinge / opklimminge / of augmentum?

Antw. Wanneer de broepinge begint aan te gaan / en de zwellinge met de accidenten vermeerderen / want dan werden alle de pypen en vliezen door de broeijende en verstoppende vogten gantschelyk uitgespannen.

Vrag. Wanneer zyn ze op haar hoogste stand of status gekomen?

Antw. Dat is / wanneer daar geen verstoppende vogten meerder bykomen / en 't gezwel zyn volkome groo-

(*l*) Men moet niet denken, dat in ieder gezwel en inzonderheid in de *phlegmone* alle vogten stilstaan of verdikt zyn, want nog sommige geduurig circuleeren of af-en-aangaan, en sommige ook nog dun zyn.

Het is ook eene groove foute dat de geleerde en ongeleerde schryvers meenen, dat in een *phlegmone* alle de vogten stilstaan. Ik zegge, zo dit geschiede, moeste altyd een *gangræna* in ieder *phlegmone* zyn. Want zo ras de vogten ten eenemaal in eenig deel komen stil te staan, versterft het zelve, volgens ondervindinge.

groote heeft / met nadering of tot een etter / of dat de verdikte en ingepakte vogten weder vloeibaar worden / en met de andere vogten wederom beginnen te circuleeren / en dan zyn alle de toevallen of accidenten op haar hoogste top.

Vrag. Wat is de declinatio of dalinge?

Antw. Dalinge of declinatio is / wanneer de toevallen afneemen / en de ingepropte verdikte vogten of gantschelyk met de andere vogten reeds circuleeren en dun gemaakt zyn / waar door het gezwel van dag tot dag afneemt: of dat deze stoffe tot een uitlopende etter is geworden.

Vrag. Wat nuttigheit trekt een Chirurgyn uit de kennisse van deze vier tyden?

Antw. Groote nuttigheit / om daar na zyn remedien te mogen voegen / van te discutieeren of liever te resolveeren en te matureeren: want in 't begin en vermeerdering mag men middelen aanwenden om deze verdikte vogten te resolveeren, dat is te verdunnen / en vloeibaar te maken / maar zo dezelve op haar stand zyn en niet willen of komen resolveeren, gebruikt men emollieerende dingen / om deze stoffe tot etter te brengen. (*m*)

Vrag. Ik hoor u van geen repelleeren spreeken / dat de Ouden in 't begin aanwenden?

Antw. Dat deed ik met studie: want de Ouden die den omloop des bloeds en der andere vogten onbekend is geweest / gebruikten middelen die zy repellentia noemen / dat is / te rugdryvende middelen gezegt / maar wyl de vogten niet te rug kon-

(*m*) In 't begin moet men altyd zoeken de gezwellen te doen *verdweinen* of resolveeren, 't welk meest binnen de eerste vier of ten hoogsten zeven dagen en zelden langer geschied; en zo dit niet en wil, tot een verzweering te brengen of *suppureeren* en *matureeren*.

den gedreeven werden / zo is 't vergeefze moeite / dat te willen aanwenden.

Een anderen zyn alle deze middelen zuur of wrang/ waar door de ingepakte en verdikte vogten niet vloeibaar werden / maar verdikken nog meerder / zo dat men in plaats van nut te doen en 't gezwel te verdryven het zelve scirrheus en kankeragtig kan maken / zo dat het nog resolveert / nog tot etter werd. (*n*)

Vrag. Hoe komen zig de aposteunien te termineeren of te eindigen?

Antw. Zy komen gemeenlyk te eindigen op tweederley wyze; namentlyk / op een veilige of gevaarlyke en quade wyze. (*o*)

Vrag.

(*n*) Dat de stilstaande vogten of door *venen* of door de *arterien* of ook door watervaten weder konnen te ruggegaan in 't bloed, zien we aan de melk in de borsten, aan de materie in sommige *abscessen*, aan 't water in de holligheid van de borst en buik en in 't vetvlies onthouden, aan het *geëxtravaseerde* bloed in kneuzingen, aan de stilstaande vogten in de gezwellen, die veeltyds wederom verdweinen en onder het bloed door vaatjes weggenomen zynde vermengt worden. En de ondervinding leert, dat de *terugdryvende* middelen (*repellentia*) als zuure wyn, *acetum*, *oxycratum*, *acetum lithargyrii*, *sacharum saturni*, *cerussa*, *lithargyrium auri & argenti*, *bolus*, *terra sigillata*, *creta*, *unguent. nutrit. album camphoratum* &c. in sommige *imflammatien* groote dienste doen, en de gezwellen doen verdwynen, zo men dezelve te regter tyd gebruikt. Want in alle hevige oedemateuse en geinflammeerde zwellingen by Fracturen, dislocatien, kneusingen, geschooten en gestookene wonden komen deze repelleerende middelen voor alle andere te hulpe, insonderheid is het *acetum vini* byna overal van dienst en van meer nut en kragtigere uitwerkinge als de wyn zelfs

(*o*) De gezwellen en inzonderheid de *phlegmone* eindigen en veranderen op vierderley wys. 1. tot *resolutie*. 2. *maturatie*. 3. *corruptie* of *gangræna*. 4. *induratie* of verharding.

Vrag. Welke is de veiligste wyze?

Antw. Deze is tweederley: namentlyk door resolutie, dat is verdwyninge / wanneer de vogten verdunnen en weder aan het circuleeren geraken / en door suppuratien, wanneer dat de ingepakte melkagtige en jeuagtige deeltjes als een melk komen te stremmen en te verkazen / dat men verettering of verzweering noemt.

Vrag. Wat is resolutie?

Antw. Resolutie is: wanneer de vogten / die het gezwel maken / zo dik niet zyn geworden / of ze konnen door warmte en resolveerende middelen zodanig vloeibaar gemaakt werden / datze het verstopte en gezwollen deel verlaten / en met andere vogten omlopen en circuleeren / zo dat 'er in dat deel geen de minste beledigìng na blyft: en dit word men eerst gewaar / als de ontsteekinge / pyne / spanninge en zwellinge afnemen / met eenige jeukinge in dat deel.

Vrag. Wat is suppuratie?

Antw. Suppuratie is: wanneer de ingepakte en ingeprópte stoffe zo dik gestremt is / dat ze door geen warmte of rezolveerende Medicamenten kan vloeibaar gemaakt werden: maar aldaar in dat deel stilstaande / begint die verdikte gyl allengskens meer en meer te stremmen / gelyk als melk die zagtelyk gestremt en verdikt werd: welkers grove deelen / tegens het gezonde knagen / dat zo lange duurt / tot het eindelyk het deel doorknaagt heeft / en dan in form van etter of materie uitbreekt / en / zo de etter wat diep leit / snyt men de partye wel open / om de etter des te eerder uit te loozen. De teekenen van suppuratie zyn vermeerderinge van pyn / koorts / klopping / en een uitpuilinge des gezwels / enz. (*p*)

Vrag.

(*p*) De *suppuratie* of *maturatie* geschied, wanneer de stilstaande vogten, 't zy bloed, *serum*, *lympha* enz. de vaten

Vrag. Welk is nu de veiligste en beste van beiden?

Antw. De resolutie: en dat om drie redenen. 1. Om datze gemeenlyk haastig geschied. 2. Om datze niet zodanige pyne/ spanninge / nog koorts onderworpen is als de suppuratie. 3. Om dat ze geen beleedinge nog accidenten nalaat / gelykerwys de suppuratie, daar altoos een ulceratie op volgt / en somtyds wel een fistel, of eenige verminktheit aan de gewrigten.

Vrag. Welke is nu de gevaarlyke of quade?

Antw. Deze is gemeenlyk mede tweederley: namelyk door induratie, dat is verhardinge / en door corruptie, dat is verderving e.

Vrag. Wat is induratie?

Antw. Induratie geschied wanneer de ingeprope vogten of te lymagtig zyn/en zo op een komen te pakken als een lym / en daar na als cartilagineus werden: of datze veel zout by haar hebben / en als een steenagtigheit komen te maken / of door het repelleeren, waar door de verdikte vogten komen te klonteren en te verharden: en die werd men gewaar/als alle accidenten verdwynen / en 't gezwel hard werd; en zo doende werden zy scirrheus of kankeragtig. (q)

Vrag. Wat is corruptie?

Antw. Wanneer de om-en weder-loop des bloeds in dat deel byna stil staat / en het deel paars / zwart en machteloos werd / en dan is 'er een grangræna of beginnende versterving e / die men gemeenlyk heet vuur noemt / doch qualyk / maar liever een beginnende versterving e of byna ophoudende loop der vogten kan genoemt worden. Maar

vaten doen bersten, uitlopen, in een holligheid vergaderen, en aldaar door de warmte en rust veranderen in een stof, die we *materie* noemen.

(q) De *induratie* geschied, wanneer van de stilstaande vogten het dunne en wateragtige vervliegt, en het dikke zitten blyft, en in een steenagtigheid, kraakbeen enz. verandert.

Maar zo het bloed en de andere sappen geheel beginnen stil te staan/ zo is 'er ook een geheele verstervinge en verrottinge/ die men *sphacelus* hiet / ordinaris het koud vuur gezegt / doch qualyk / want geen hitte of vuur koud kan zyn: maar is beter een verstervinge geheeten: en als dit geschied is 'er een zwaarte en magteloosheit / het deel is zwart en begint te stinken / zonder pyne / hitte / kloppinge of gevoel.

Vrag. Welke is dan de gevaarlykste van beiden?

Antw. De totale verstervinge ofte *sphacelus*: want de Patienten zo het verstorvene lid groot is / de dood met gezonden herten moeten aanzien / ten ware men hetzelve konde komen te stuiten / en gemeenlyk of altyd is daar verlies van een of meer leden / of een of meer verminkt / na te laten.

Cap. IV. Van de geneezinge der Apostematien in 't algemeen.

Vrag. OP wat wyze zoud gy de geneezinge of cure der apostematien beginnen?

Antw. Om de geneezinge wel te beginnen / moet men letten op de oorzaak dieze voortbrengt; en op de stoffe daar ze uit bestaan.

Vrag. Waarom op haar oorzaak?

Antw. Om niet alleen grondig van de zaak te weeten te spreeken / maar ook om de Medicamenten daar na te reguleeren; want de oorzaak die de verstoppinge maakt is zeer verscheiden. Ook is de oorzaak alleen of van een innerlyk verdikt vogt / of ze komt van een uiterlyke oorzaak / als van quetzen / branden / vallen / enz. (*r*) Vrag.

(*r*) Wanneer men op de verscheide oorzaken wel oplettend is, of een gezwel ontstaan is van kneuzingen, *fractuur*, *dislocatien*, verbranden, uiterlyke koude, uiterly-

Vrag. Waarom op de stoffe?

Antw. Op haar stoffe/ daar by verstaande de verdikte vogtigheit/ of de humeuren daar het gezwel uit voortgekomen is; dat is/ of zy ontstaat uit een jeuvogt/ of een gyl/ of eenig vogt dat wat dikker of dunner is. Want na de verscheidentheit der stoffe werden de aposteunien genaamt en haar geneezinge aangestelt: by voorbeeld/ in een phlegmone uit een verdikte gyl ontstaande/ moet men altoos op de tyden der gezwellen letten/ als hier voor gezegt is/ dat men in een erysipelas, die uit een dunder jeu bestaat/ zo niet en doet. (*s*) De œdema, die uit een verdikte lympha ontstaat/ verschilt mede van den scirrhus, die uit een harde verkazinge/ of kraakbeenige lymigheit/ of hart gestremde zandigheid voort komt/ door dien het eene is een zagt zugtig gezwel/ dat sterk resolveerende en verdunnende middelen van nooden heeft; het ander is een hard droog gezwel/ dat door de voorschreve middelen/ zo daar geen doordringende en losmakende vlugge zoute bywaren/ nog slimmer werden zoude.

Vrag. Dit aangemerkt zynde/ door hoe veel wegen zoud gy de algemeene aposteunien trachten te geneezen?

Antw. Door twee algemeene middelen. 1. Door het verdunnen der verdikte stoffe innerlyk. 2. Door uiterlyke middelen/ om zo veel het mogelyk is/ deze ingepakte en verdikte stoffe of vloeibaar te maken en te resolveeren/ of die tot etter te brengen.

Vrag.

terlyke heete beitende of droogende middelen, of van inwendige dikke, scherpe vogten, of van zuiver rood bloed, zo kan men in de geneezing gelukkig zyn.

(*s*) Of een *phlegmone* uit een dikke gyl en een *erysipelas* uit een dunder jeu ontstaat, zullen we in 't vervolg onderzoeken.

Vrag. Hoe zal men de verdikte stoffe innerlyk verdunnen?

Antw. Door purgeeren/zweeten/temperende poeders te gebruiken/ en diergelyke/ waar door het bloed en alle de andere vogten van haar zuur berooft werden. (*t*)

Vrag. Waarom zoud gy purgeeren/ wat doet zulks tot een aposteunie?

Antw. Het zacht purgeeren mag geen quaad/ om dat daar door veel zuur en slym uit de darmen geloost werd. Maar het veel en dikmaals purgeeren is ten hoogsten schadelyk/ om dat het te veel kragten wegneemt/ en de Lyders eindelyk jammerlyk om den hals geraken. (*u*)

Vrag. Wat geeft gy dan om te purgeeren?

Antw. Een scrupel extractum catholicum, of het pulvis cornachini, als

℞. Antimon. diaphor.
Cremoris tartari ā gr. vi.
Scammonii sulphurati gran. xii.
M. F. Pulvis.

Dit

(*t*) Door aderlaten, purgeeren, waterdryvende, resolveerende en temperende inwendige middelen, en verder door een goed gebruik van uiterlyke *repelleerende*, *resolveerende* en *matureerende*, in pappen, stovingen, zalven en plysters gebruikt, geneest men allerley gezwellen en inzonderheid de *phlegmone* en *erysipelas*.

Nota. Men kan niet zeggen, dat deze middelen het bloed van 't zuur berooven.

(*u*) Het *aderlaten* en *purgeeren* dienen in groote gezwellen en ontsteekingen, om een *revulsie* te maken, de groote toevloed van 't bloed na 't geinflammeerde deel toe te beletten, de vaten te verslappen, en de koortzen te beletten, enz.

En wanneer 't lichaam sterk is, en de ontsteeking groot en in 't begin, mag men 't laaten en 't purgeeren nog

een

Dit geeft men met wat warm bier en brood. (*w*)

Vrag. Waarom zoud gy zweeten?

Antw. Om dat alle de zweetmiddelen uit een alcali oleosum voor het meerder gedeelte bestaan / en het bloed om haare beweeglykheid verdunnen/waar door ook de ingepropte stoffe en het gezwel verdunt werd: daar-en-boven werd door het zweeten veel zuur uitgezweet. (*x*)

Vrag. Wat gebruikt gy om te doen zweeten?

Antw. Het diascordium sylvii, de salia absinthii en cardui benedicti, crocus, sal volatile, spiritus cornu cervi, antimonium diaphoreticum, enz. als

℞. Diascord sylvii scrup. j.
Croci,
Antim. diaphor. ã scrup. S.
Tinct. gentianæ unc. S.
Cerevisiæ jopensis q. s.
M. F. Haustus.

Of

℞. Rad. contrayervæ scrup. j.
Croci,
Sal. cardui ben. ã scrup. S.

Spir.

een of tweemaal herhaa'en zacht of sterk zo veel de krachten toelaten; ook moet men vooral een goede levenswyze onderhouden, als geen harde spysen, nog vlees, souppen nog vis eeten, ook geen wyn drinken.

(*w*) *Scammonium sulphuratum* of het *scammonium crudum* tot een halve of heele *scrupel* komen met elkander over een.

Rhabarb. senebladen, *crem. tart. sal polychrest. tamarinden* en andere verkoelende purgatien doen nog meer dienst in heete gezwellen.

(*x*) De zweetmiddelen verdunnen en bewegen wel de stilstaande vogten, openen de verstopte vaten en doen het gezwollen deel ook wel uitwaassemen, maar dierhalven hier in nog niet dienstig, inzonderheid die zo heet zyn. De verkoelende zweetmiddelen zoude men nog evenwel voor een enkele maal toelaten.

Spir. cornu cervi gutt. x.
Vini q. s.
M. F. Haustus.

Of

℞. Croci scrup. j.
Sal. absinthii,
Flor. sal. armon. ā scrup. S.
Antimon. diaphor. gr. VI.
M. F. Pulvis.

Deze en diergelyke kan men verscheide ingeven. (y)

Vrag. Wat gebruikt gy nu voor temperende middelen?

Antw. Het nitrum fixum, den oleum tartari per deliquium, oculi cancri, corallia, antimonium diaphoreticum: als

℞. Nitri fixi,
Coralliorum,
Oculorum cancri,
Antimonii diaphor. ā part. æq.
M. F. Pulvis.

Hier van kan men een vierendeel loots te gelyk ingeven. (z)

S Vrag.

(y) De beste en zagtste zweetmiddelen, inzonderheid die in heete gezwellen in't begin en zeldzaam moeten gebruikt werden, zyn het *Rob sambuc.* of *juniperi* tot een of twee onsen; *Theriaca*, *Mithridaat* of *Diascordium* tot een *drachma*, Campher drie gryn, Swaavel een half scrupel enz. ofte ℞. *Rad. fænicul. pimpinell.* ā unc. j. *Herb. Agrim. Hyssop. Veron.* ā M. j. in water gekookt met wat zoethout, daarvan warm gedronken tot dat het zweet uitkomt.

(z) Het *Nitrum purum* en *sal prunellæ* zyn de beste temperende middelen van alle, want de corallen, *lap. cancr*, enz. doen niets.

Vrag. Gebruikt gy geen dingen volgens de ordinare dispensatoriën?

Antw. Ja/ alle die goed zyn; maar ik bind my daar niet heel hard aan/ wyl de meeste compozitien niet deugen/ of in de Veld- en Zeekisten ons af bederven/ daarom maken wy zodanige compozitien/ die onbederfelyk zyn/ en ons niet uitdroogen of beschimmelen/ gelyk de gemeene syropen/ en electuarien: daarom zal ik myn medicamenten in 't vervolg en in onze kisten zodanig maaken/ dat ze onbederfelyk zyn/ bestaande uit spiritus, tincturen/ extracten/ poeders/ fyne olien/ pillen/ enz.

Vrag. Hoe zult gy nu uiterlyk deze ingepakte stoffe rezolveeren?

Antw. Door verscheide middelen/ zo tot pappen/ stovingen/ pleisters/ olien/ enz. gemaakt/ en uiterlyk geappliceert: en dit geschied door middelen die vol zyn van een sal volatile oleosum: als daar zyn de

Ruta, Anethum, Salvia, Nicotiana, Bacc. Lauri, Sem.
Anisi, Fœniculi, Carui, Cumini,
item het Absinthium, Scordium, enz.

Deze alle zyn doordringende/ en maken de gestremde vogten los/ en bewaren die voor putrefactie.

De tweede soort resolveeren zo sterk niet/ maar hebben een pynstillende kragt/ als daar is de
Camomilla, Melilotus, Sambucus, Farina Fabarum, Fænigræci, Hydromel, enz. (*a*)

Vrag. Wat is Matureeren?

Antw. Maturatie is wanneer de vogten door geen re-

(*a*) Alle kruiden, bloemen, zaaden, basten en wortels, die een sterke reuk en smaak geven, hebben een prikkelende kragt en zyn resolveerende; maar ik raade niemand in heete gezwellen de scherpe kruiden als 't *absinth*, *nicotiana*, *scordium* enz. te gebruiken, dewylze de *inflammatie* vermeerderen, als de ondervinding leert.

resolventia konnen verdunt werden en zy eindelyk in dat deel verkazen en vergoren / het welke een etter maakt / het welke door bequame topica bevordert werd. (*b*)

Vrag. Hoe veelderley slag van maturantia zyn 'er?

Antw. Tweederley: de eerste zyn matelyk warm / doch niet heet / want al te heete middelen doen de verdikte vogten verschroepen en meer verdikken / waar door de maturatie belet werd / en alzo in een scirrhus veranderen: als daar zyn de

Radices Althææ, Lilior. Fol. Malv. Bismalv. Brancæ ursinæ, Violariæ, Seneccionis, Parietariæ, Lac dulce, enz.

De tweede slag is wat lymerig en emplastyk / als daar is de

Consolida major, Vygen, Semen lini, Pix, Butyrum, Ung. basilicum, Best zoet Bier, enz. (*c*)

(*b*) Vogten die vergooren, werden zuur, maar de vogten in een gezwel werden nooit zuur, dierhalven konnenze ook niet vergooren, maar wel bederven in een stinkende materie.

(*c*) Alle emollieerende kruiden, die zagt en leimig zyn, alle vetten van Schapen, Koeyen enz. uitgedrukte olien van oleiven, raapen, amandelen, leinzaad enz. verscheide gommen. als 't *galban. sagapen. bdell. opopon. ammoniac.* hoonig, zuurdeeg, tarwenbrood en de meelen enz. een zagt *emollieerend* en *matureerend cataplasma* is van tarwenbrood of beschuit, zoete melk en safferaan; gort in azyn gekookt is ook goed; item *fol. malv. alth.* in melk gekookt met *farina lini* of tarwenbrood, is zeer goed. Of men kan wat andere kruiden nemen, edoch veel mengelmoes onder elkander mengen, is onnut en deugt niet; in tyd van nood zoud men maar alleen wat brood of maar een kruid of wat meel neemen in water gekookt tot een pap en zulks omgeslagen, en 't zal zo goede werking doen als an-

Vrag. Hoe zal men weeten dat een apoſteunie volkomen ryp is?

Antw. Dat zal men weeten, zo wanneer als de koortze, pyne, kloppinge, ſpanninge, en andere accidenten meer, nu ophouden, en de roodigheit in een wittigheit verandert, met een uitpuilinge en zachtigheit die door de vinger is wykende.

Vrag. Wat ſtaat 'er dan te doen?

Antw. Den etter een uitgang te geven door openinge des huids.

Cap. V. Van het openen der Apoſtematien, ende haar verdere Geneesmiddelen.

Vrag. ALs de etter volkomen ryp is, op wat wyze ontlaſt zy?

Antw. Op tweederley wyze: namentlyk, van zelve of door konſt.

Vrag. Hoe geſchied die van zelve?

Antw. Zo wanneer de ingepakte ſtoffe, door broeyinge der veezelen of fibren uitzet, en bygevolg doet rekken en berſten, uit welke de melkachtige of jeuachtige vogten komen uit te lekken, te vergoren, en eindelyk door zyn ſcherpigheid de huid door te knagen, waar door de etter zich van zelve uitlooſt.

Vrag. Hoe geſchied het door de konſt?

Antw.

dere heerlyke pappen. Zuur-deeg, honig en gebraade ayuin geven een ſterk trekkende pap; het *Emplaſt. diachyl. c. gum* de *mucilaginibus*, *meliloti*, met het *Unguent.* en *Emplaſtr. baſilicon* en ook 't *Empl. Vig. c. Merc.* kan men in kleine *abſceſſen* bekwaam gebruiken; ende men gebruikt ook van het begin tot 't einde zeer zagte *reſolveerende* en *emolliëerende* pappen, van *fl. ſambuc. camemel herb. phellandr. malv* of *alth.* met tarwenbrood in water of melk gekookt, met ſucces.

Antw. Dat geschied op tweederley wyze: namelyk/door een gemeene/of door een ongemeene wyze.

Vrag. Welk is de gemeene of ordinaire wyze?

Antw. De gemeene wyze ofte onze ordinaire practyke, om de aposteunien te openen/ is/ dat men zo lange toeve dat den etter volkomen ryp is/ en ons van zelve de plaats aanwyst/ om een bequame opening te maken/ want zo men het door dien tyd bestonde te doen/ mogt men in plaats van etter/ niet dan bloed krygen/ zo dat men het deel ontstellen mogt door de nieuwe pyne/waar uit licht nieuwe en meerder toevallen ontstaan zouden.

Vrag. Of men die liever van zelfs liet doorbreken/ als 'er eenige moeilykheit uit ontstaan zoude?

Antw. Dat mag altoos niet geschieden/door dien het al te lang toeven/meenigmaal groote ongemakken baart: want den etter geen uitgank krygende/ zo doormynt zy de omleggende deelen/ en maakt groote holligheden/ door haar al te lang verblyf. (*d*)

Vrag. Welk is nu de ongemene of de extraordinaire wyze?

Antw. Die is geheel anders/ door dien men die vroeger moet openen/en naar geen uitpuilinge vertoeven; gelykerwys men in de ordinaire aposteunien doet: maar men zalze hier zo dra doen als het mogelyk is/ op dat de besloten etter al te mets geen grooter quaat en bare/als een caries, gangræne, fistel in het fondament/ fistel in de borst in een empyema, &c. welke openinge veeltyds geschied door

S 3 mid-

(*d*) Het *panarytium* aan de vinger mag men openen, eer dat 'er eenigzins *materie* is. De *bubones*, *parotides*, en de *aposteunien* by de geledingen, en die na aan een been, peezen, zenuwen en groote bloedvaten zyn, mag men openen eer dat ze ryp zyn, en nooit of zelden dezelve van zelven laten doorbreeken, om dat de parteyen niet aangeknaagt mogen werden.

middel van een ruptorium, om dat men al temets diep steeken moet met het lancet / om alzo de pyne en het bloeden te voorkomen. (*e*)

Vrag. Wat moet men al waarnemen om een aposteunie wel ende konstelyk te openen?

Antw. Deze naarvolgende regulen. 1. Als men een aposteunie openen wil / dat men altoos den tyd vermyde wanneer de koorts in zyn hevigste is; maar vertoeven liever tot die af is / ofte in den morgenstond. 2. Dat men ze doe op zyn behoorlyken tyd / en dat zo haast en zacht als 't mogelyk is. 3. Dat men ze altoos doe op de zagtste en laagste plaats. 4. Dat men de openinge doe naar de lengte der musculen en fibren, myдende de bloedvaten en zenuwen. (*f*) 5. Dat men ze nooit te klein make. 6. Dat men den etter niet teffens laat uitlopen / maar by poozen; voornamentlyk in kranke of te zwakke lichaamen / uit vreeze dat een al te schielyke ontlastinge haar hinderen mogt. (*g*) Vrag.

(*e*) Het *ruptorium* van de *lapis infernalis*, 't *butyrum antimonii*, of de *sublimaat* met kaarssmeer gemengt zyn hier goed: het fluweele *causticum* van *Ambrosius Paré* opgeleyt werkt hier zonder merkelyke pyn. Ook mag men hier gerust het mes gebruiken; en zelfs in 't hevigste van de koorszen, want nog het openen met een mes nog de uitloosinge van etter kan op geenerly wyze de koorsz verheffen. In tegendeel ziet men, den etter ontlast zynde, dat de hevige pynen en koorssen als in een oogenblik vermindert of weggenomen werden.

(*f*) Wanneer de *aposteunien* in of onder groote spieren zyn, moet men na de langte der spier-veezelen sneiden: maar wanneer deze boven de spieren zyn even onder de huid, mag men ook de huid over dwars openen.

(*g*) Uit groote *abscessen* moet men de etter niet op eenmaal laten uitlopen of uitdrukken, dewyl de uitgespanne deelen zouden tezamen vallen en verrotten; hoewel dit ook niet altyd doorgaat, ook is het nooit goet, de gemaakte opening hier met proppen te stoppen.

Vrag. Wat zoud gy dan naar de openinge doen?

Antw. Daar na zoud ik ze behoorlyker wys en naar de konst verbinden / en die voorts mundificeeren, incarneeren en cicatriseeren.

Vrag. Wat is mundificeeren?

Antw. Mundificeeren, dat is zuiveren / en is een zodanige middel / dat door zyn matelyke warmte en droogte/de vochtigheden in allerley wonden en zweeren / afveegt en zuivert / die daar niet behoren te zyn.

Vrag. Welk zyn de zodanige?

Antw. Daar zyn 'er verscheiden / zo simpele als gecomponeerde: de simpele zyn den honing / witte wyn / farina hordei, aloe, myrrha, aristolochia. De gecomponeerde, als mel rosarum en chelidoniæ, ung. de apio, digestiv. met præcipitaat, en diergelyke / die dienstig zyn in geopende aposteunien.

Vr. Zyn 'er geen sterker / om meerder te zuiveren?

Antw. Daar is nog wegens de simpele, de præcipitaat, de ærugo, wegens de gecomponeerde, de ung. apostolorum, de ung. ægyptiacum en spiritus vitrioli, die men ergens onder mengen kan. (*b*)

(*b*) De *Tinctura myrrhæ*, *aloes*, *succini* en *antimonii*, en al 't geen maar bitter is en een zagte prikkelende kragt heeft, zuivert de *aposteunien*. Het *Ung. fuscum* van FELIX WURTZ en het *Mixtum* zyn wel de beste middelen om te zuiveren; de *mercurius dulc.* met de *Balsam. Arcæi* vermengt is zeer zagt. Maar deze zuiveren niet door haar warmte en droogte (want dit is niets gezegt) maar, dewyl ze de vaatjes prikkelen, *emollieeren*, verzagten, tezamentrekken, en de vogten bewaaren tegens de vuiligheid.

Men moet hier wel bemerken, dat niet alle, en maar zeer weinige *abscessen* onzuiver zyn; want men vind derselven veele, die de gesneden wonden in versheid en zuiverheid gelyken, de minste zuiveringe niet nodig hebben, door de natuur genezen of door hulp van te zamen-plakking, gelyk men by wonden doet.

Vrag. Wat is incarneeren?

Antw. Incarneeren, dat is vleeschgroeyen / niet dat 'er zodanige Medicamenten of middelen eigentlyk zyn / maar het is zodanigen middel / dat door zyne middelbaare warmte / droogte / en t'zamentrekkinge / zonder eenige scherpheit allerley quade en overtollige vochtigheden van de wonden of zweeren afweert / en deszelfs zuur tempert. (*i*)

Vrag. Waarom moeten deze digestiven een matelyke warmte / droogte en adstrictie hebben?

Antw. Zy moeten hebben vooreerst / een matelyke getemperde warmte / die ons bloed eigen is / om alzo hier te vervullen het geen 'er ontbreekt. Ten tweeden / een matelyke droogte / om de overtollige vochtigheden en excrementen te verdroogen en te verteeren / die gemeenlyk in alle wonden en ulceratien gevonden werden. Ten derden / moetenze ook zuurtemperende zyn / om dat de uitlekkende gyl / geduurig vergoozt / en het incarneeren belet; en een Medicament alzo gestelt zynde zonder eenige scherpigheit / dient dan met eenen als vooren tot een anodyn, of pynstillend middel. (*k*) Vrag.

(*i*) De *incarneerende* middelen temperen geen zuur, want in de *abceſſen* ook nooit geen zuur te ontdekken is; ook werken ze niet door haar warmte en droogte, maar door haar balſamike kragt, die de einden der gebrooke vaten zuiveren, verweeken, bevogtigen, droogen, en de vuiligheid of *putrefactie* tegenſtaan, of ook niets doen en de geheele geneezinge aan de natuur overlaten Men ziet veeltyds meer ſchaden verwekken, als voordeel van deze incarneerende middelen, inzonderheid als die oud en ſcherp zyn, de enkele brandewyn, *pulvis myrrhæ*, *colophonium*, harpuis, *Terebinthina veneta*, zyn overheerlyke incarnativa, al die de natuur in haare werkinge niets beletten, waar op 't meeſte aankomt.

(*k*) Daar is geen gyl in de verzweeringen, die vergoo-

Vr. Steld ons eens zodanige Medicamenten voor?

Antw. Daar zyn 'er verscheiden / zo simpele als gecomponeerde: de simpele, als den therebinthina, gum. elemni, sarcocolla, thus, rad. iridis; de gecomponeerde, als den ol. hyperici, therebinthinæ, ung. digestivum, ung. aureum, empl. gratiæ Dei, empl. de betonica, &c. (*l*)

Vrag. Wat is cicatriseeren of consolideeren?

Antw. Cicatriseeren of consolideeren is eigentlyk heelen te zeggen / door een sterker bezdroogende en zuurtemperend middel als de voorss. / met een bequaame astrictie, om de wonden of ulceratien, als ze met vlees opgevult zyn / 't zelvige vlees op te droogen / hard en vast te maken in maniere van een vel / 't welk men een cicatrice of lidteeken noemt.

Vr. Stelt ons ook eenige van deze middelen voor?

Antw. Daar zyn 'er mede verscheiden / zo simpele als gecomponeerde: de simpele zyn den terra lemnia, bolus armena, cerussa, plumbum ustum; de gecomponeerde zyn den ung. desiccativum rubrum, ung. diapompholygos, empl. griseum, empl. album coctum, &c. (*m*)

gooren kan of zuur werd, maar wel de *lympha*, en *serum*, dat is, de jeu des bloeds, dat vervuilen kan en stinkend werd, maar nooit zuur.

(*l*) De *bals. Copayb. Peruvian. Arcæi*; de *Balsamus Samaritanus* van oly en wyn gekookt, als PARACELSUS heeft; *Mell rosar.* en *chelidonii*; *Balsam. sulphur.* en zelf de *Campher* geneezen schielyk.

(*m*) De meeste *incarneerende* zyn ook *cicatriseerende* middelen, maar inzonderheid die van *kwik* en *loot* werden bereid. Men moet noodzakelyk hier by merken, dat het meeste *cicatriseeren* al weder door de natuur geschied, en veeltyds geholpen werd door droogende middelen, uit aluin, *virid. ær.* enz. bereid en iets koelende lootzalve, die niet veel smeerig is, helpt veel tot het cicatrizeeren; als ook een welklevende plaaster en inzonderheid een bekwaam windzel.

Cap. VI. Van de byzondere Apoſtematien ende eerſt van de Phlegmone.

Vrag. WAt is een phlegmone?

Antw. Phlegmone, is een heet en broeyend gezwel tegens de order van gezondheid / ontſtaande uit een verdikt melkachtig vocht / dat in zyn pypjes blyft zitten en dezelve verſtopt. (*n*)

Vrag. Hoe werdt ze onderſcheiden?

Antw. Op tweederley wyze werdt ze onderſcheiden: of ten aanzien van het deel dat beleedigt is / of ten aanzien van haar zelven.

Ten aanzien van het beleedigde deel / krygt ze verſcheiden benamingen: by exempel / zo de ontſteekinge in een oog valt / werd ze ophthalmia genaamt; in de keel angina, in de long pleuritis, dat andere in het vlies pleura plegen te ſtellen / en zo voorts. (*o*)

Ten aanzien van haar zelven / zo werd ze onderſcheiden in een ſimpele en gecomponeerde.

Vrag. Wat is de ſimpele?

Antw. De ſimpele is / gelyk als een phlegmone zich gemeenlyk vertoont / met al zyn teekenen.

Vrag. Wat is dan de gecomponeerde?

Antw.

(*n*) De *phlegmone* is een donker rood, hard, heet, diep, kloppend, pynelyk gezwel in de weeke deelen, ſomwylen met koortze verzelt, ontſtaande van het roode bloed, dat in de fynſte takjes der ſlag-aderen, bloedaderen en in de celletjes van 't vetvlies komt eenigzints ſtil te ſlaan, dezelve doet verſtoppen, uitſpannen, opzwellen enz. maar hier een melkagtig vogt te *fingeeren*, daar we 't roode bloed in 't gezwel zien, is tegenſtrydig.

(*o*) Alle ontſteekingen van 't hoofd tot de voeten, die dik, hard en rood zyn, behooren tot de *phlegmone*, 't zy, dat die by fracturen, ontledingen, wonden, kneuſingen, *ulceratien*, ſteeken, enz. bykomen, ook de bubones, furunculus, enz.

Antw. De gecomponeerde (om zo met de Ouden te spreeken/alhoewelze niet meer gecomponeert is als een ander) gaat de ordinaire wyze over/en is somtyds zo zeer ontsteeken niet/is bol/ en week/of hard/enz. en dan werdenze genoemt phlegmone eryſipelatodes, œdematodes, ſcirrhodes, &c. hebbende een benaminge na de verscheide verschynzelen die ze hebben.

Andere bestaan weder uit een ander soort van vogten/daarom zynze wat verscheiden/als daar zyn de furunculi of bloedvinnen/carbunculi, gangrænen, &c.

Vrag. Welk zyn de oorzaken der phlegmone?

Antw. De oorzaken zyn tweederley: namentlyk uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn uitwendige?

Antw. De uitwendige die men in 't gemeen primitive noemt/zyn vallen/slaan/hitte/applicatie van iets dat pyn verwekt/quade manieren van leven/enz.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige is het verdikken en stilstaan der melkachtige vochten in de melkpypjes des huids of in der zelver ondergelegene deelen/door welkers broepen de vaten komen te breeken en te bersten/waar uit veele toevallen ontstaan. (*p*)

Vrag.

(*p*) In de huid hebben we geen melkpypen, daarin melkagtige vogten zouden komen ſtil te ſtaan. Maar ik zegge, dat de eenige waare oorzaak in elk *phlegmone* is een verſtopping der fynſte ſlag-deren als ook bloed-aderen en vetcelletjes van 't roode bloed en jeuvochten door veele oorzaken veroorzaakt. Ik moet hier alle Schryvers tegenſpreken, dat een *phlegmone* alleen zy een verſtoppinge van de feinſte einden der *arterien*, en opvullinge der zelver takken enkeld door rood dik bloed verwekt, 't welke ik onwaar hebbe bevonden door ondervindinge en genoegzame beoordeelinge, wanneer ik 't geinflammeerde deel doorſneed, en alle vaten aldaar ook het vetvlies met bloed en rood *lymphatic* dun vogt an-

Vrag. Welk zyn de teekenen van een phlegmone?

Antw. De teekenen zyn een hoog roode koleur/ niet voor de vingeren wykende / door dienze het vleeg met de huid bezet / met hitte / glinstering / spanning en kloppende pyn / met koorts / enz.

Vrag. Waar uit bestaat deze zwellinge en de andere toevallen?

Antw.

aangevult zo dikmaals gezien hebbe. Wat moet men meer gelooven? de ondervindinge of de verbeeldinge? alle de Schryvers hebben immers tot heden door enkele fpeculatien en groote wydlopige Philofophifche redeneeringen gedreven, enkeld onderfteld uit de *conique* of kegelsgewyze gedaante en beloop der flag-aderen, dat de verftoppinge der uiteinden der *arterien* als heel naauw zynde door een verdikt bloed ligt konden verftopt werden, 't welk ook een gemeen werkman begrypen kan; maar daarmede heeft men nog niet klaar en onwederfprekelyk bewezen, dat dit in een *phlegmone* ook altyd zo gefchiede en gefchieden moefte. Wie heeft dit duidelyk door de ondervindinge aangetoont? Waar is die? ik zegge ronduit, dat het nooit beweezen kan werden, en kan genoegzaam betoonen, dat de *venæ* zo wel als de *arterien* en ook de *lymphatique cylindrique* vaten en de celletjes van 't vetvlies in een waare ontfteekinge door bloed en andere vochten verftopt werden. Ik zegge rondborftig geen een Schryver op eenige *Academie* of elders heeft ooit tot heden den regten aart en de waare oorzake van de *phlegmone* aangetoont of 't minfte daarvan gemeld gelyk ik hier dezelve klaar voorftelle. Kunnen de *cylindrique* vaten en de *venen* gedrukt, en het vetvlies hier niet zo wel vervult werden, als de *arterien*? kunnen ook de celletjes van 't vetvlies hier niet zo wel van een rood water vervult werden als in een *oedema* het zelve van een blank water? Wie ziet niet dagelyks de hevigfte *œdema* by een *phlegmone* verzelt? Ik laat het oordeel aan kundige en naauwkeurige onderzoekers en neeme geenzints deel aan 't zeggen der redeneerende, die zo blind tegens de waare ondervindinge zo wat heen fwetzen, enz.

Antw. De zwellingen bestaan uit de ingeprópte stoffe / welke gelyk een hooiberg aan het broeyen gaat / waar door alle de deelen moeten uitgezet werden / en grooter met zyn hitte. (q)

Deze roodigheit komt nu door dien het bloed voorby die verstoppinge niet gemakkelyk kan door passeeren / werd daar meer bloed van de slag-aderen gebragt / als 'er in de deelen kan komen / welk bloed het gezwel rood maakt. En wyl met eenen door de vergaderinge van zo veel bloeds de slag-aderen gedrukt werden / voelt men het kloppen meer: en het gezwel vergroot daar ook door. Wyl nu ook dit gezwel door de broeyinge en de vergaderinge van alle deze vochten ingespannen werd / wykt die voor de vingeren niet en is als glinsterig en gespannen.

De koorts nu komt / om dat het bloed van uur tot uur voorby dit gezwel loopt / en geduurig van deze broeyinge wat mede sleept / en het in de generale masse van het bloed brengt / moet het geheele bloed broeyend / dat is koortzig werden. (r)

Vrag. Zyn de phlegmonen niet gevaarlyk?

Antw.

(q) De zwelling komt alleen daarvan daan, dewy alle vaatjes in dit gezwel van bloed en andere roodagtige vogten zyn aangevult, namentlyk de slag-en bloedaderen met de *limphatique* vaten en celletjes van 't vetvlies, en de hitte is van 't vreiven, alswe boven gemeld hebben.

(r) Van de broejing komt de koorts niet, maar van de uitrekking of uitspanning der vaatjes en zenuwtjes, waardoor 't geheele lichaam en inzonderheid de zenuwen mede leiden en 't hert met de slag-aderen zig sterker en gaauwer toetrekken en aldus 't bloed gaauwer door 't lichaam doen bewegen, 't welk men de koorts noemt. O! wat heeft men niet al tot heden van de koorsse gezegt en geschreven, maar wie heeft met alle wydlopige redeneeringe klaarder denkbeeld daar van gegeven als we hier doen met zeer weinige woorden?

Antw. De kleine hebben zo veel gevaar niet als de groote / door dienze gemeenlyk verdwynen en rezolveeren/maar de groote zyn gevaarlyker/om datze gemeenlyk tot suppuratie, of ook wel somtyds tot gangræne komen te vervallen: ook/ hoe vetter en vollyviger lichaam zy bevangen / hoe gevaarlyker datze zyn.

Vrag. Hoe zoud gy uwe zaken aanleggen om een phlegmone wel en na de konst te geneezen?

Antw. Op vier wyzen:

1. Zal 't geschieden door een goede diæta of maniere van leven.

2. Door het verdunnen van de verdikte vogten.

3. Door het ontlasten van ingepakte stoffe.

4. Door het weeren van de toevallen.

Vrag. Wat verstaat gy door diæta?

Antw. By de diæta, of maniere van leven / verstaa ik die dingen / welke zoze gematigt zyn / ons gezondheit aanbrengen/ maar zoze ongematigt zyn ons ziektens baren,/en deze zyn zesderley/als de lugt/eeten en drinken/ slapen en waken / enz. doende die strekken tot verkoelinge en verversinge; vermydende alle zware/voetsame/verhittende/of zoute spyzen en dranken; den slaap en stoelgang moet men vorderen / zoze ontbreeken; de gramschap / exercitie / en voornamentlyk van Venus zal men verbieden.

Vrag. Gy zegt een verversschende ende verkoelende diæta, ordonneert eens een zodanige drankskes!

Antw. Ik doe dit door geen verkoelende diæta, die het bloed gantsch en gader doet stremmen en verkoelen / gelyk als alle koude en zuure juleppen / (s) als de oude Doctoren /tot nadeel der zieken / plegen voor te schryven / maar een die het bloed verdunt / en de sappen vloeibaar maakt: als ook alle zout en zuur uit het bloed uitspoeld. Om te drinken is 'er in de wee-

(s) Zuure middelen doen goed en geen kwaad in een *phlegmone* inwendig zo wel als uitwendig gebruikt.

weereld niet beeter / als Koffy en Thee. En die een andere drank begeert / drinke heet bier / of heete melk / of de volgende drank: als

℞. Salsæ parillæ,
Chinæ ã Unc. j,
Glycyrrhiz. Drach. j.
Hordei mund. Unc. j.

Coq. ex aqua ad Unc. LXXX. colatura detur usui.

Laat dit als een ordinare drank dagelyks drinken. (*t*)

Vrag. Gy hebt gezegt den slaap te vorderen; en of hy nu niet slapen konde/ waar mede zout gy dat doen?

Antw. Dat zoud ik door de volgende dingen doen; als

℞. Lactis vacini, Unc. iv.
Laudani opiati, Gr. iv.
Misce.

Ofte

℞. Aq Fœniculi, Unc. iv.
Theriacal, Unc. j.
Laud. opiati, Gr. iv.
Misce.

Hier van de Patient alle uuren een of twee paar lepels ingegeven / tegens de uure des slaaps. (*u*)

Vrag.

(*t*) Gerstenwater, dun bier, 't huy van zoete of kernemelk zyn hier zeer dienstig. Maar koud waater in meenigte al langzaam gedronken, is de beste drank, die ooit te vinden is, en overtreft alle de koeldranken en alle de nietswaardige *juleppen* door Apotheekers zomtyds zo moejelyk beryd. Ik zegge het koude water doet in de *juleppen* dienst, maar de rest daarby is wisewasje.

(*u*) Vier gryn *Laudan. opiat.* is wat te veel, een of twee gryn is genoeg: ook moet men niet al te gaauw aan 't *laudanum* komen, inzonderheid niet alle dagen, de-

Vrag. Hoe zoud gy nu de vogten vloeibaar en dun maken door middelen?

Antw. Door purgeeren / zweeten / en zuurtemperende dingen / waar van ik te voren gesprooken heb.

Vrag. Waar mede zoud gy hier den stoelgang verwekken?

Antw. Dat zoud ik doen door suppositorien, clysteren, purgatien, en door laxeerende middelen.

Vrag. Schryft ons een form of twee voor / om afgang te maken.

Antw. Een clysterie aldus:

℞. Cerevisiæ rec. Unc. x.
Sacch. albi Unc. ij.
Salis comm. Drachm. ij.
M. F. Enema.

En van een purgatie om in te nemen aldus:

℞. Resinæ Jalappæ, Grana viij.
Vitelli ovi, No. j.
Aq. coctæ, of
Cerevisiæ, q. s.
F. Haustus.

Vrag. Mag men tot allen tyden in de phlegmone aderlaten?

Antw. Neen / alhoewel het de Ouden zeer gewoon waren / maar zo de pynen onverdragelyk zyn / gelyk het

dewyl de natuur daardoor dikmaals werd in haar werking verhindert, evenwel moet ik hier by voegen, dat het *opium* eene der grootste middelen dikmaals en verstandig moet gebruikt werden eerst in een geringe en allenskens in een grootere quantiteit tot dat het zyne werkinge doet, en dan zal men niet licht missen of dwaalen. Die 't *opium* verwerpen zyn domme Ezels, en die het ontydig gebruiken zyn onkundig. Verstand is hier van nooden, en by gebrek van dien hebben daarom ook zo veele geletterde gedwaalt.

Het in ſommige zydewee gebeurt / mag men wel wat bloed aflaten / niet om dat het de oorzaak wegneemt / maar om dat het bloed dan zo ſterk niet meer loopt / en by gevolg / tegens de vliezen / die rontom het gezwel zyn / zo zeer niet meer perſt en uitrekt. (*w*)

Vrag. Maar dewyl gy niet wilt repelleeren / wat zoud gy dan doen om te rezolveeren?

Antw. Dan zoud ik daar eenige zagte reſolventia gebruiken / als een fotus of cataplaſma: by exempel:

℞. Herb. Agrimoniæ,
Artemiſiæ,
Violariæ,
Flor. Camomillæ,
Anethi ãã. m. ſſ.
Coq. in vino q. ſ. pro fotu.

Maar zo ik wilde 'een cataplaſma daar van maken / zoude ik daar by doen far. fabarum & hordei ana

C Unc.

(*w*) De aderlating doet zeer groote dienſt, tot agt of tien onſſen, een, twee, of drie ryzen, ſomwyl in groote *inflammatien*, die van buiten, als die van binnen aan 't lichaam voorkomen. Maar dezelve moet voornamentlyk in de eerſte dagen geſchieden. 't Welk men ook van purgatien en zweetmiddelen moet obſerveeren, dat men ze in 't begin moet gebruiken, want anders zyn ze vrugteloos en van minder dienſt. Al te ſterke en heete zweetmiddelen ſchaden, de zuurtemperende nutten hier 't minſte niets. Naar onderſcheid der lichamen, ouderdom, ſterkte en kwaalen moet men de aderlatinge naar maate in 't werk ſtellen, en by ſterke lichamen kan men zelfs by dringende noodzaaklykheid een en twee pond bloed op eenmaal aftappen met gewenſcht ſucces, maar in een gering geval is dit niet noodig, dan is een geringe quantiteit genoeg: ook zal men ten allen tyden der ziekte aderlaten als de nood het vereiſcht.

Unc. ij met wat ol. camomillæ of rosarum, en een weinig campher met sperma ceti, of (x)

℞. Sperm. ceti,
Camphoræ, ā Drachm. j.
Spir. vini, Unc. iv.
M. F. Fotus.

Vrag. Wel hoe mag men hier wel vettigheden gebruiken?

Antw. Wat de olie of vettigheit aangaat / gebruik ik maar een kleine quantiteit / om de pappen vogtig te houden / om het droogen en aanplakken te beletten / waar door de inflammatie anders meerder werd / en door de inflammatie de pyn; maar in een phegmone erysipelatodes zoud ik 'er gantsch geen vettigheit by doen / om dat de ontsteekinge te grooter werd. (y)

Vrag. En of u cataplasma niet sterk genoeg waar?

Antw. Alzo de phlegmonen met trappen aangroepen / zo zoud ik ook de resolventia vermeerderen tot

(x) Tarwenbrood doet altyd meer goed als de meelen, en de olien deugen niet veel in *inflammatien*, om dezelve te *resolveeren*. Men neem maar simpel *fl. camæmeli* en *sambuc.* en 't *phellandr.* met oud tarwenbrood in wyn of azyn en water gekookt. Alle zagte kruiden, zelf de moeskruiden, als Zalade, Kervel, Endyvie, Peterselie, Zuuring, Kool, lof van Wortelen, en zelfs 't gras en de zagte of zuuragtige bladeren der boomen en inzonderheid de bladeren van de Vlier en van de Wynstok zyn hier zeer dienstig en zullen meer nut doen als alle de kostbaare duure heete kruiden en bloemen. De Koeye-en Paarde-drek met enkeld azyn, wyn, kernemelk of water tot een pap bereid doet hier groote dienst en meer als de kostelyke pappen

(y) Ik zegge in alle *inflammatien* moet men de vettigheden meiden, wanneer men *resolveeren* wil.

tot in den hoogsten staat toe: want de inflammatie in zyn hoogsten staat of trap gekomen zynde / kan niet lang in dien staat blyven / even als de worstelaars aph. 3. van de S. 1. maar moeten haar als dan begeven tot resolveeren, matureeren of gangræneeren. (z)

Vrag. Indienze nu wilden tot matureeren komen / wat zoud gy dan gaan doen?

Antw. Als dan zoud ik een matureerende en suppureerende cataplasma appliceeren: als

℞. Rad. Althææ,
Liliorum, ā͞n. Unc. j.
Herb. Malvæ,
Bismalvæ,
Senecionis, ā͞n. m. j.
Flor. Camomillæ,
Meliloti, ā͞n. m. ß.
Coq. in Cerevisia com. addendo
Far. Altheæ,
Hordei, ā͞n. Unc. ij.
Ax. Porcinæ, vel Ol. Liliorum parum.
Fiat Cataplasma. (*a*)

Welke cataplasma ik daar zo warm op zoude leggen / tot het gezwel volkomen ryp is / ryp zynde / zoud ik als dan tragten het naar de konst te openen / geopend

(z) Al te heete en sterke *resolveerende* dingen zoud ik niet gebruiken, wanneer 't gezwel in een tyd van 4 of 7 dagen niet verdwynt, dewyl men de kwaal erger maakt, maar met zagte *resolveerende* continueeren, en zien, wat de natuur doen wilde.

(*a*) Een of twee van deze kruiden zyn genoeg, al waar het maar enkeld *Malva*, *Althæa*, of gras, of brandende of doove neetelen. Want men heeft zoo een groote meenigte kruiden niet van nooden.

zynde/ zoud ik het als dan tragten te mundificeeren, incarneeren, ende cicatriseeren of consolideeren.

Vrag. Indien de phlegmone niet wilde resolveeren nog matureeren; wat zoud 'er konnen uit ontstaan?

Antw. Als dan zoude ik vreezen voor een scirrhus of verhardinge/ of voor een gangræne of versterving: welkers beschryvinge hier naar op zyn plaats zal verhandelt werden.

Cap. VII. Van de Erysipelas of Roose.

Vrag. WAt is erysipelas?

Antw. Den erysipelas is een zeer heet brandend gezwel/ meest de huid bezittende; ontstaande uit jeuvogt/ die in de pypjes des huids is komen te stremmen/ waar na een broeyinge ontstaat met verscheide toevallen. (*b*)

Vrag. Waarom bezit zy alleen de huid en niet het vleesch?

Antw. Om dat de rooze alleenig in zodanige pypjes komt/ in welke alleen zo een jeuvogt komt te vloe-

(*b*) Een enkelde *erysipelas* is geen gezwel, maar alleen een roodigheid in de huid, of in de vliezen der inwendige deelen, ontstaande, gelyk een *phlegmone* van het roode bloed of roodagtige vogten, maar dat hier door de alderfynste takjes der vaten, die anders water of jeu voeren, niet kan door komen, maar hierin blyft wat stilstaan, dog niet zo vast ingepropt is als in een *phlegmone*. Met onregt rekent men den *erysipelas* onder de geswellen, namentlyk op die wyze, als men de vlakke velden onder de bergen stelt; maar als een *ædema phlegmone scirrhus* of eenig ander geswel daar by is dan is daar zonder tegenspraak een geswel.

bloeyen / en daarna door koude als anderſints te ſtremmen: en dewyl de huid uit zodanige yyyen beſtaat / daarom moet de roos zig noodzakelyk in de huid vertoonen.

Vrag. Hoe veelderley is een eryſipelas, volgens de ſtellinge der Ouden?

Antw. Tweederley: ſimpele en gecomponeerde.

Vrag. Wat is de ſimpele?

Antw. De enkele of wettige eryſipelas, is die zig met zyn ordinare teekenen vertoont / en geen andere by zig heeft.

Vrag. Wat is de gecomponeerde of gemengde?

Antw. De gemengde of verbaſterde eryſipelas, is die niet alleen de huid bevangt / maar ook een deel van het ondergelegene vlees / met wat meerder verheventheit / en deze is tweederley. 1. Die de gewoone teekenen niet heeft / maar ſomtyds veel bolder / pynelyker / harder / en diergelyke is / waar na zy deze verſcheide benaminge heeft / als eryſipelas phlegmonodes, œdematodes en ſcirrhodes. 2. Zo nu deze watervaten komen te berſten / en het vogt tuſſen de huid en opperhuid komt in te ſyperen / komen daar blaren / die men dan Belrooſe noemt. En zo de kliertjes des huids verſtopt zyn / en op dezelve wyze broeit / komt daar herpes, &c. voort.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van den eryſipelas?

Antw. Tweederley: uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uytwendige / of primitive, zyn gemeenlyk wonden, contuſien, ulceratien, de hitte des vuurs / of zonne; Item, 't misbruik van verhittende ſpys en drank.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige zyn niet anders dan de verſtopte water-en jeuyyyjes des huids / welkers vogt te

dik is geworden/en daar blyft staan en vast zitten: (c)

Vrag. Welk zyn de teekenen van een eryfipelas?

Antw. De teekenen zyn een groote brandende hitte/ met koorts/en een steekende en knagende pyn/ met weinig verhevenheit en spanninge/ met een heldere blinkende roodheit/ die zig meest door de huid verspreit: welke roodheit met den vinger drukkende/ zig straks verliest/en ook straks weder komt.

De brandende hitte komt van de broeyinge/ en wyl het voorby lopende bloed en andere vogten met deze broeyinge besmet werd/ werd het bloed mede broeyende/ dat is koortzig. En wyl door de verstoppinge het verby lopende bloed vertraagt werd/is het rood/en door de spanninge blinkend. Wanneer men deze ingepakte sappen wat wegdrukt met de vinger/ werd ook het vogt weggeduwt/en daarom blyft daar een holte/ die straks weder verdwynt/ na dat de vogten daar weder zyn ingelopen

Vrag. Is 'er eenig gevaar in den eryfipelas?

Antw. Niet in de gemeene/ want die eindigen haar in 't gemeen door resolutie zonder gevaar/ zelden door suppuratie; het zy 'er een grove lymigheid is; zo ze komen te ulcereeren, baren ze veeltyds quade ulceratien, of als ze wederom inslaan/ en voornamentlyk in het hooft/ zyn ze gevaarlyk/ ja somtyds doodelyk.

Vrag. Hoe veel manieren zoud gy voorneemen om een eryfipelas te geneezen?

Antw. Drie. De 1. bestaat in een goede maniere van leven. 2. In het weeren van de causa antecedens en conjuncta te zamen. 3. In het weeren der accidenten. (d) Vrag.

(c) De inwendige oorzaken van een *eryfipelas* zyn veelderley, gelyk van een *phlegmone*; maar de naaste oorzaak is een verstoppinge van de fynste vaatjes.

(d) Men moet altyd den *eryfipelas* zoeken te *resolveeren,*

Vrag. Hoe moet de maniere van leven wezen?

Antw. Die moet strekken tot verdunninge der vogten die deze pypjes des huids verstoppen / en om de koorts en andere toevallen zo veel te weeren als het mogelyk is. (e) Daarom zal men alle vette / zoete / zoute / zuure / gepeperde spyzen / en sterke dranken myden. De ruste en slaap is hem zeer nodig / om dat ze de humeuren door nieuwe kragten en vlugge geesten weder verdunnen / welkers middelen hier voren in de phlegmone aangewezen zyn. Ook moet men hier altoos een open lyf houden om het lichaam te verfrissen: allerley beweeginge des gemoeds / als gramschap / liefde / enz. zyn hier zeer schadelyk / door dienze 't bloed en geesten te veel ontsteeken.

Vrag. Hoe zoud gy hier dat verdikte humeur / met der hitte der koortze temmen?

Antw. Door eenige decoctie van scorzonera, als

℞. Rad. scorzoneræ, Unc. ij.
Corn. cervi rasp. Unc. j.
Flor. sambuci, M. j.
Coq. ex aqua ad Unc. xxiv.

veeren, het zy door resolveerende of repelleerende middelen naar omstandigheid het dienstig geoordeelt mag werden.

(e) Zuure en zoute middelen doen hier in het minste geen schaden; 't is ook seer absurd, dat men altyd zout zoet en zuur verbied. In tegendeel zyn dus zuure middelen by uitstek dienstig en van onwaardeerbaare nuttigheid ook in de allerheevigste heete koorssen, inzonderheid die van een instammatie ontstaan zyn, of daar mede verzelt werden Het is ook maar eene enkelde stellinge, dat het zuur het bloed verdikt, en dat het dikke zuure bloed koorssen zoude verwekken. Wie heeft het beweezen? Niemand, ze zeggen het maar.

Col. adde elix. citri, Unc. ij. (*f*)
M. F. Potio.

Van welke drank ik de Patient door den dag lauw zoude laten drinken.

Vrag. Hoe zal men de causa antecedens en conjuncta weeren?

Antw. Dat zal geschieden: door zweeten / en het opleggen van behoorlyke topica.

Vrag. Mag men hier wel ader-laten?

Antw. Neen / want dat neemt geen oorzaak weg: maar het zweeten is veel beeter: ten ware daar elders groote pyne was/dan kon men wel een weinig bloeds laten / niet om de oorzaak weg te nemen / maar om het bloed zyn groote persinge te benemen. (*g*)

Vrag. Wat zoud gy geven om te zweeten?

Antw. Het volgende: als

℞. Albi græci Unc. ij.
Flor. sambuci, man. j.
Coq. ex lacte dulci ad Unc. vi.
Col. adde Croci Scrup. j.
Misce.

Laat dit des avonds warmtjes indrinken. Het drinken van Thee en Coffy is mede zeer goet. Want de koortze door geen gereeder middel kan gedempt werden als door het zweeten. (*h*) Vrag.

(*f*) Om de koortze, en hitte te temmen zyn de twee onssen *Elixir* of *spirit. Citri* geheel onbekwaam, dewyl dit middel veel te heet is. Neemt wat *Spirit. Nitr dulc.* daarvoor, en doet 'er eenige druppels van in deze drank of in wat gerstenwater.

(*g*) Het aderlaten is zeer goet, wanneer 't ongemak groot is en met veel pyn, koorts en kwaadaardigheyd verzelt, maar anders niet, het veel purgeeren en zweeten deugt ook niet.

(*h*) My verwondert, dat den Autheur hier honde-drek of

Vrag. Mag men hier ook wel purgeeren?

Antw. De zagte purgatien / ook suppositorien en klisteeren / zyn hier menigmaal zeer noodzakelyk / om veel zuur en slym uyt de maag en darmen uyt te loozen: maar geen sterke hevige purgatien / die de patienten tweezints schadelyk zouden zyn. 1. Dat zy de lichamen te veel door haar hitte ontsteeken zouden. 2. Datze te veel kragten wegnemen / en de uitwaseminge beletten; waarom liever sommige het zweeten gebieden / om dat het bloed als dan van zyn scherpigheit ontlast / en de uytstroomingen beter gevordert werden.

Vrag. Wat voor manieren van purgatien werden hier vereischt?

Antw. Deze of diergelyke:

℞. Aloes rosat. Drachm. ß.
Resinæ scammon. gr. vi.
M. F. Pilulæ. no. vi.

Laat deze pilletjes des ogtens vroeg innemen: of

℞. Rad. jalapp. Unc. ß.
Cinamomi Drach. ß.
Vini, q. s.

of *album Græcum* tot 4 loot neemt om te zweeten. 't Schynt of 'er geen andere middelen zyn als de drek. Neemt een of 2 onssen *Rob Sambuci* met water of bier. Of gebruikt een *drachm. Nitr.* en drie gryn *Campher* op eenmaal En in plaats van Thee en Koffy kan men ook den *hyssopus* of *Veronica* neemen, die veel beeter zyn en zeer zagt het zweet uitdryven. Maar de koortzen die by een *erysipelas* zyn, kunnen zo min als andere heete koortzen door veel zweeten gedempt maar wel vergroot werden, indien de vogten daardoor geduurig uit 't lichaam werden uitgedreven, die dienstig waren om de vogten vloeibaar te houden.

Infunde per noctem, col. Unc. ij. ss.
Detur usui. (*i*)

Vrag. Wat door uitwendige topica zoud gy hier gebruiken?

Antw. De uitwendige topica moeten hier zyn zuur temperende/ doordringende en rezolveerende/ want de verdikte vogten moeten dun gemaakt werden en vloeibaar/ en daarom gaat men hier al byna te werk als in een phlegmone.

Vrag. Konnen de gestadige repellentia hier geen schade doen?

Antw. Ja/ geheelyk/ want door het gestadig repelleeren heb ik meenigmaals bevonden dat de deelen verharden/ en blauw wierden/ waar na een versterving volgde: daarom moet men die in 't geheel verwerpen. (*k*)

Vrag.

(*i*) Van de *cremor Tartari* twee loot ingegeven, doet meer als alle andere purgatien in dit cas, of *pulv. Rhei*, *Fol Senæ. Tamarinden*, *Sal polychrest*, en meer andere zachte purgeermiddelen kunnen hier veel dienst doen.

(*k*) *Flor. camæmel.* en *sambuc.* met meel in een zakjen droog en warm opgelegt; zeemel en zout; tarwemeel en blaauwzel; *cerussa* en *creta* als een *poeder* opgestrooit; of 't *ungt. alb. simplex* en *camphoratum* ende het *nutritum*; *cerussa* met room of wyn gemengt; het *acetum lithargyrii*; het *lac virginale* en andere *repelleerende* middelen meer gebruikt men met goed succes in een *erysipelas*. Alschoon men hier veel wil tegenspreken, leert de ondervinding evenwel de waarheid van de kracht der repelleerende midde'en. Ook kan men niet kwaalyk neemen, dat een enkelde baardscheerder dit niet begrypen kan. Het stryd geenzintz tegens de circulatie van 't bloed wat ook de dommen hier tegen inwerpen. Een pap van zuuring, kernemelk, brood en wel met vliet gemaakt kan ook goed zyn.

Vrag. Welk zyn de geneesmiddelen die gy hier gebruiken zoud?

Antw. Dien ik hier ten allen tyden zonder eenig omzien gebruiken zoude / is den spiritus vini, en somtyds wel daar wat Campher onder gedissolveert is / en warm met natte doeken opgeleid / al naar de gestalte der lichaamen en des gebreks zelve. Of dit naarvolgende is zeer goed.

℞. Corticis virid. sambuci,
Lenticulæ āā. m. j.
Pulv. olibani Unc. j.
Camphoræ Unc. ſſ.
Coq. in vino albo
ad lib. ij. pro fotu.

Of

℞. Camphoræ Drach. j.
Salis armon.
Tartari āā. gr. vi.
Album. ovi. Unc. ij.
Misce. (*l*)

't Welk ik een van beide met warme natte doeken / of compressen / op het bezeerde deel leggen zouw.

Vrag. Hoe dikwils moet men de natte doeken wel vernieuwen?

Antw. De natte doeken moet men dikmaals vernieuwen en ververschen; want zo ze te droog op de partye komen te werden / zo verwekken ze meerder inflammatie en pyne / en voornamentlyk des somers in de heete dagen.

(*l*) Ik raade zagtere middelen en pappen te gebruiken, voor deze zouten; sommige recommandeeren Spaansche Seep met brandewyn op te leggen, en daar van wat in te neemen; Maar dit kan wel uitwendig kwaad doen en inwendig geen goed.

Vrag. Hoe zoud gy de accidenten weeren?

Antw. Al naar het accident dat 'er toeslaat / als ulceratie, pyne / gangræne, &c. van welk ieder op zyn plaats zal gehandelt werden.

Cap. VIII. Van de Oedema of Zugt.

Vrag. WAt is œdema of zugt?

Antw. Oedema is een bol en week gezwel tegens de gezondheid / ontstaande uit een lympha, die in de watervaten des huids is komen te runnen.

Vrag. Hoe veelderley is den œdema? (*m*)

Antw. Tweederley: simpele en gecomponeerde.

Vrag. Wat is de simpele?

Antw. De enkelde œdema, is die niet tegens gemeene wyze andere teekenen heeft dan ordinaris.

Vrag. Wat is de gecomponeerde?

Antw. De vermengde of verbasterde œdema is die / welke eenige andere teekenen heeft / als de ordinare / gelyk als een ontsteekinge / pyne / verhardheid / enz. en daar na van de Ouden genaamt / œdema phlegmonodes, erysipelatodes, schirrhodes, &c. en zo dit vogt zo scherp is / dat de vliezen door haar kittelinge opgespannen werden / zo is het windig en flatueus. (*n*)

Vrag.

(*m*) De *Oedema* is een wateragtig bol week koudagtig gezwel, ontstaande meestentyd van een helder dun en klaar water, dat in de *celletjes* van het vetvlies onder de huid en tusschen de spieren onthouden is, van het *arterieuse* bloed afgescheiden, dat door eenige verhindering, 't zy door zwakheid of verstopping der vaste deelen van de zuigende *venen* (*venæ bibulæ*) niet wederom werd te ruggenomen.

(*n*) Een Windgezwel *emphysema* genaamt, vind men nooit als by sommige wonden en *ulceratien*, want 't is ordinaris anders een *œdema*, en komt ook op 't uiterlyk gezigt met een *œdema* in veelen overeen.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van een œdema?
Antw. De oorzaken zyn tweederley: uitwendige en inwendige.
Vrag. Welk zyn de uitwendige of primitive?
Antw. De uitwendige zyn / een koude / rauwe / winterſche lugt; 't gebruik van te veel koude / rauwe ſpyze en drank / veel ſlapen / ledigheid / en ſomtyds wel een pynelyke ulceratie.
Vrag. Welk zyn de inwendige?
Antw. De inwendige zyn / een koude en kragteloosheid des bloeds / als meede een defect van vlug zout in 't bloed / ja een gebrek van bloed en galle zelfs / welke ontbreekende / zekerlyk een verdikte lympha moet wezen / welke niet konnende circuleeren / ſtille blyft ſtaan / waar door dit zugtige gezwel veroorzaakt werd. (*o*)
Vrag. Welk zyn de teekenen van een œdema?
Antw. De teekenen zyn een zagt / ſlap / voos / bleek / en pynloos gezwel / zonder hitte / en met den vinger daar op duwende / komen 'er groote putten in / die zeer langzaam oprysen: maar aan 't zweeren rakende / is ze pynelyker / heeter / rooder / en tegenſtrebiger.
Vrag. Wat gevaar brengt den œdema mede?
Antw. In 't gemeen hebben zy weinig gevaar / overmits 'er geen groote pyn by is / doch duuren ſomtyds lang / om datze weinig warmte hebben. Zy eindigen meeſt door reſolutie en ſomtyds door induratie, het geen dan bezwaarlyk geneeſt / inzonder

(*o*) Men ontdekt in een *œdema* helder, zuiver, klaar en nooit een dikke *lympha* of water gelyk de ouden ſtelden, evenwel vind men ook daarin een klaar water, 't welk heet gemaakt, gelyk het wit van een Ey verdikt, maar dit vind men niet altyd; ook ziet men veeltyds van een geextravaſeerde etter in 't vetvlies een gezwel in alles een *œdema* gelyk.

derheid in uitteerende / geelzugtige en waterzugtige lighamen. Zy vervallen zeer zelden tot zweeringe / om de koude / en dikte der stoffe; somtyds vervallenze ook wel tot grangrænen en verstervinge.

Vrag. Door hoe veel intentien zal men een œdema geneezen?

Antw. Door vier intentien. 1. Door een goede maniere van leven. 2. Door het verhinderen van de causa antecedens. 3. Door het uitloozen van de causa conjuncta. 4. Door het verbeeteren der accidenten.

Vrag. Waar in bestaat de maniere van leven?

Antw. De manier van leven bestaat in deze zes dingen / deende dezelve strekken tot verwarminge en verdrooginge / mydende alle koude / raauwe / vogtige / slymige spyzen; insgelyks als gulzigheid / om datze te veel phlegma baart: in zyne spyzen mag men kooken en stooven den hizoop / rozemaryn / petercelie / venkel / foelie / gember en diergelyke. Het veel slapen werd hier verboden / om datze de vogtigheden te veel aanzet; een tamelyke oeffeninge / zo het de kragten toelaaten / mag men gebruiken / om datze de warmte des bloeds gaande houd.

Vrag. Hoe werd de causa antecedens, of de toevloeiende stoffe geweert?

Antw. Door zweeten / want daar door werden alle die vogten / welke taay en slymig zyn / los en dun gemaakt; ook zoude ik het sal volatile oleosum laten gebruiken / om een gemakkelyke en onzigtbare uitwaseminge te hebben. Van het purgeeren zoude ik zo veel niet houden: ten ware men het eens deede / om de slym die in de darmen is uit te loozen. Eerst zoude ik hem laten drinken van het decoct. guajaci, salsæ, of chinæ. Daar na zoude ik hem purgeeren met een infusie of haustus van fol. senæ agaricus, jalappa, hermodactylen, met wat anys / ven-

venkel / of gengber by gedaan / of met een dosis pil. cochiæ, de agarico, de fumo terræ, &c. (*p*)

Of dit naarvolgende:

℞. Pil. Cochiæ, Drach. ß.
Resinæ Jalappæ, Scrup. ß.
Elixir prop. Parac. q. s.
Fiat Massa.

Of dit naarvolgende Dranxken:

℞. Rad. Jalappæ, Drach. j.
Fol. Senæ, Drach. ij.
Coq. in vino albo ad Unc. ij.
Addendo aq. Cinamomi, Unc. ß.
Pro Haustu.

Vrag. Maar mag men hier ook wel aderlaten?

Antw. Wat het aderlaten hier aaangaat / daar zoude ik niets in doen / vermits in dit voorval gemeenlyk bloed te weinig is: en / by aldien men bloed aftapt / heeft men te wagten / dat dit gezwel langer duuren zal / want door laten / geraakt 'er meer warmte uit het bloed: en het bloed en alle de andere sappen onzes lighaams / werden dikker en traager lopende.

Vrag. Hoe geschied de uitloosinge van de causa conjuncta?

Antw. De uitloosinge van de causa conjuncta, of inge-

(*p*) Stetke purgatien en waterdryvende middelen inwendig, en van buiten *resolveerende* en versterkende middelen zyn hier inzonderheid dienstig, de zweetmiddelen en de *decocta* doen weinig of niets; de Zouten van *Absinthium*, *genista*, *nitrum*, enz. zyn zeer goed om 't water af te dryven, inzonderheid *Saltartori Vitriolatus* het *Arcanum duplicatum*, de *Spiritus Nitri dulcis* de *Millepedes*, *coccinella*, en meer andere.

ingepakte stoffe / geschied door verdwynende en verdunnende middelen.

Vrag. Hoe zal men de ingepakte stoffe doen verdwynen?

Antw. De ingepakte stoffe of lympha, zal men zien te verdwynen en te verdunnen / dat is vloeibaar te maken / door goede / doordringende en resolveerende fomentatien, zaxkens / en cataplasmen, als mede door het drinken van het decoctum guajaci, chinæ, salsæ parillæ, als voorsz. is.

Vrag. Gy maakt hier geen mentie van repelleeren; wel hoe! mag men in zo een koud gebrek niet repelleeren?

Antw. In geenderley wyze / want die den omloop des bloeds bekend is / weet wel / dat men in geen gezwellen eenige repellentia kan gebruiken / want die reeds ingepakte stoffe in geenderley wyze agterwaarts kan gebragt werden: maar men moet ze door behoorlyke resolventien verdunnen / en vloeibaar maken / dan lopenze weder met de andere sappen voort. Maar met dingen die men repellentia noemt / kan zulks niet geëffectueert werden. Eerst gebruikt men het volgende: als (q)

℞. Spir.

(q) Den azyn, azyn en water, azyn en zout en salpeter, azyn gekookt met *lithargyrium*, *cerussa*, *minium*, *bolus*, *sachar saturni*, *Alumen*, *vitriol*, enz. brandewyn en janever, en voorloop; *Spirit. Matricalis*; resolveerende kruiden in wyn of azyn en water gekookt; het *Aqua calcis*; drooge kruid-zakjes droog zout of zeemelen en meelen, alles van buiten heet opgelegt, doen groote dienst. En 't zyn meest alle *repelleerende* middelen, die men na voorgaande gebruik van purgatien en waterdryvende middelen zeker gebruiken kan, als de ondervinding leert; het winden met zwagtelen doet ook zeer veel en somwylen meer als alle uit-en inwendige middelen. Gelyk het winden door zwachtelen de *œdemateuse* vogt

notoir

℞. Spir. vini, Unc. vi.
Camphoræ, Drach. ij.
Sp. ſalis armon. Drach. j.
Miſce. (r)

Dit kan men warm daar omſlaan.

Vrag. Wel of de zugt nog vermeerderde of toe-nam / wat zoud gy dan gaan doen?

Antw. Als dan moet men ſterker verdunnende en rezolveerende remedien gebruiken / als

℞. Herb. Origani,
Abſinthii,
Marhubii,
Salviæ, ãã. m. j.
Flor. Camomillæ,
Hyperici,
Sambuci, ãã. m. ß.
Balauſtior. p. j.
Sem Aniſi,
Fœniculi,
Carui, ãã. Drach. j.
Coq. in vino albo ad Lib. vj. Colaturæ adde Salis comm.

D Pe-

notoir te rugge naar binnen in 't lichaam dryft, daar geen Verſtandig Menſch iets tegen kan hebben, zo mag men ook duidelyk begrypen, dat ook de te-rugdryvende middelen in hunne werkinge mogelyk zyn en plaatze kunnen en moeten hebben, wat ook de heel- of half-kundige hier tegen mogen in te brengen hebben.

(r) *Spirit. vin.* met Campher deugt niet in een *œdema*, dewyl dezelve te ſterk droogt, veeltyds Blaazen trekt en ſomwylen een *gangræna* heeft verwekt, of ook groote inflammatien heeft verwekt of vermeerdert, en zo dikmaals tot de genezinge niets doet. De kragt van deze *Campher Spiritus* moeten we aldus ſtellen in de verbeeldinge der Menſchen, die zo veele en groote gedachten daar van hebben opgevat.

Petræ, ãã. Unc. ſſ.
pro Fotu. (s)

Vrag. Wat zoud gy nu doen als 't hem tot zweeringe en rypinge begave?

Antw. Als het hem tot ſuppuratie wilde begeven / mag men het emp. de mucilaginibus op leggen / of een cataplaſma van

℞. Rad. Altheæ,
Cæparum aſſat. ſub cineribus ãã. Unc. j.
Flor. Braſſicæ albæ m. j ſſ.
Sambuci, p. j.
Coq. in Cereviſia optima, addendo
Far. Lini,
Fœnigræci, ãã. Unc. j. ſſ.
Ax. Porci, Unc. j.
Fiat Cataplaſma.

Van het corrigeeren der accidenten / als gangræne, &c. zal op zyn plaats geſproken werden: namentlyk in het laatſte deel.

Cap. IX. Van den Scirrhus of Knoets.

Vrag. WAt is een Scirrhus?

Antw. Den Schirrhus, is een hard / droog gezwel / zonder hitte / ontſtaande uit een dik / taay / ſlymig / grof / drabbig vogt / 't welk de pypen en vezelen zodanig heeft verſtopt / dat 'er geen andere vogten konnen door paſſeeren. Zittende in de vezelen onwrikbaar vaſt / in ſommige deelen cartilagi=

(s) Deze ſtoving met wolle lappen heet omgelegt is goed en kan groot voordeel doen, hoewel de linne lappen ook goed zyn. De ſtoovinge moet ook niet al te heet zyn.

lagineus / in andere steenagtig / taay / enz. (t)

Vrag. Hoe veelderley is den scirrhus?

Antw. Tweederley: namentlyk / simpele en gecomponeerde.

Vrag. Welke is de simpele?

Antw. Dat is die geene gezegt / welke geen andere teekenen of toevallen buiten de gemeene heeft.

Vrag. Welke noemen de Ouden van een gecomponeerde?

Antw. Welke buiten de ordinare wyze eenige toevallen heeft; en deze stellen zy driederley / want als 'er een ontsteekinge/roos/zugt/ enz. by is / noemen zy die scirrhus phlegmonodes, erysipelatodes, œdematodes, &c.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van den scirrhus?

Antw. De oorzaken zyn uitwendig en inwendig.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uitwendige zyn / een schielyke / ongestadige / koude lugt / als in den herfst; te veel waken / te sterk arbeiden / te lang vasten / en 't gebruik van grove spys en drank.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige oorzaken zyn / en verstopt / taay / drabbig humeur / waar uit een zeer dikke / slymige stoffe herkomt / makende een gezwel / door dien de pypjes en buisjes geheel verstopt werden: veeltyds naar een phlegmone of œdema volgende / door het onvoorzigtig repelleeren herkomstig. (u)

 Vrag.

(t) Een *Scirrhus*, die niet met inflammatie, *œdema*, absces of eenig ander toeval verzelt is, maar enkeld een gezwel op zig zelf, is een hard gezwel, dat de drukking tegenstaat, zonder roodigheit, pyn, steeken enz. ontstaat ten meesten in de klieren, maar ook somwylen in andere deelen, die niet klierig zyn, als in de *testiculi*, lever, milt, longen, vetvlies, enz.

(u) Allerley vogten, als bloed, fleim, melk, zaad, jeu,

Vrag. Wat teekenen heeft den scirrhus?

Antw. De teekens zyn een hart / wederstrevig gezwel zig gemeenlyk klein openbarende / maar van dag tot dag grooter werdende / somtyds paarsch en somtyds bleek / al naar de humeuren daar het uit ontstaat / zonder eenige hitte of pyn. (w)

Vrag. Is 'er nooit hitte of pyn in den scirrhus?

Antw. Het kan by geval gebeuren dat 'er hitte en pyn by een scirrhus is / en dat zo wanneer als 't een scirrhus phlegmonodes of erysipelatodes is / wanneer daar eenige broeiende vogten by zyn: of ook als zy kankeragtig / en voorteetende werd.

Vrag. Wat prognosticatie zoud gy van den scirrhus geven?

Antw.

jeu, vet, materie, enz. die in een deel komen stil te staan, te verdikken en verdroogen, zyn oorzaken van den *scirrhus*. Dit is te zeggen na de gemeene slender. Maar als men de zake wel onderzoekt, kan men niemand vinden, die door ondervindinge aangetoont heeft dat verdikte en verdroogde vogten de waare oorzaken van een *scirrhus* zyn. In tegendeel vind men veeltyds in verharde klieren en andere gezwellen heele dunne vogten, die de deelen styf en hard hebben uitgezet. Ook vind men dat de vogten in 't geheel geen oorzaken zyn, maar dat de vaten verlangt verdikt vergroot vermeerdert de grootheid en hardheid van 't gezwel 't zy *scirrhus* of *vetfungus* genaamt, uitmaken, zonder dat men hier de minste verdikte vogten waarneemt. Wie heeft dit ooit getoont?

(w) Wanneer een gezwel hard blyft in 't aanvoelen en veele weeken of maanden niet grooter weeker of niet kleinder werd en zonder pyn is, met de natuurlyke kouleur van 't deel, erkend men dat het een *scirrhus* is; maar wanneer de kouleur van 't deel begint te veranderen, werd 't kankeragtig; men ziet veeltyds een *steatoma*, *atheroma*, *meliceris* en *scrophula* voor een *scirrhus* en kanker aan, dewelke men wel moet onderscheiden om niemant te bedriegen.

Antw. Voor eerst / dat hier een quade en moeielyke uitkomst te verwagten staat / zy is wel somtyds geneesselyk / alhoewel zeer bezwaarlyk / en dat als zy klein is / en nog eenig gevoel heeft / waar uit blykt / dat de verstoppinge van dat deel nog niet heel groot is / maar alleenig zagjes ingepakt: maar als zy groot is en zonder gevoelen / en dat in eenige dorre leden / of in uytteerende lichamen / en daar haar opgroeid / zo is het gantsch ongeneesselyk. Indien ze tot suppuratie komen / verkeeren ze ligt in een kanker of quade fistel. De loodverwige zyn erger dan de bleeke / om datze eerder kankeren.

Vrag. Hoe veel intentien zoud gy nemen / om een scirrhus te geneezen?

Antw. Vier. 1. Zoude ik voornemen den Patient een goede diæta te ordonneeren. 2. Zoude ik de causa antecedens, of het aangroepen van dat gezwel / tragten te beletten. 3. Zoude ik de causa conjuncta, of de ingepakte stoffe / zien te verdunnen. 4. Zoude ik de accidenten zien te weeren.

Vrag. Wat voor een manier van leven moet zodanigen Patient onderhouden?

Antw. Zyn manier van leven moet sober en matig zyn / voornamentlyk in spys en drank / om het aangroeien van het gezwel te beletten / hy zal de koude Noordsche lugt myden / als mede droefheit / vreeze / onnodige zorge / en sterken arbeid; in zyn spyze zal hy veel specerypen doen / en myden het zuur en zout zo veel als het mogelyk is: een matige oeffeninge is hem goed. (x)

Vrag. Hoe zult gy het aangroepen van het gezwel beletten?

Antw. Dat moet geschieden door het verdunnen der dikke vogten / die gemeenlyk vry vol zuur zyn / want

(x) De veele speceryen deugen hier niet, en het zout en zuur meiden is het oude praatje.

want het bloed gemeenlyk heel zwart is: en daarom moet men dagelyks veel liquor tartari, of oculi cancri gebruiken / als ook het sal volatile oleosum, en diergelyke meer / die de slym vloeibaar maken / en het zuur temperen / en daarom hoeft men de staalmiddelen mede niet uit te sluiten. Het aderlaten kan hier geen nut doen. Purgatien moet men maar matig gebruiken. Het zweeten is beter. Als ook het gedurig drinken van een decoctie van china en salsa parilla. (y)

Vrag. Wat zullen nu de topica zyn / om die ingepakte stoffe te verdunnen?

Antw. Die moeten eensdeels emollieerende, en eensdeels resolveerende zyn / om dat de emollieerende alleen hier een corruptie veroorzaken zouden / en de resolveerende alleen / zouden den scirrhus nog veel harder maken: daarom mag menze nooit byzonderlyk / maar altoos gezamentlyk gebruiken / en dies te veiliger als men 'er eenige corroborantia by neemt / by gelykenisse:

℞. Rad. Altheæ,
Cucumeris agrestis, ãñ. Unc. j.
Fol. Malvæ,
Violariæ,
Scrophulariæ añ. m. ß. Flor.

(y) De zuur-tempeerende middelen als 't *ol. tart.* en *ocul. cancr.* met 't *sal. vol.* 't welke leste te heet is, doen hier in 't minste geen voordeel. Somwylen *purgeeren*, het inwendige gebruik van de *Mercurius*, met de uiterlyke *resolveerende* en *emollieerende* pappen, stovingen, zuure dampen, en uiterlyke kwik- en lootmiddelen en de damp van zwafel of *cinnaber*, resolveeren dikmaals een waare en beginnende *scirrhus*, en ook wel nog een die veel maanden en jaaren geduurt heeft, als ik verscheide maalen zelf gezien heb. Edog een ontaard verouderde *scrophula*, *vet-fungus*, of een harde klier en knobbel reeds kankeragtig zynde luisteren na alle deze niet.

Flor. Hyperici, p. j.
coq. in Cerivisia com. addendo
Far. Fœnigræci,
Lini ãñ. Unc. ij.
Pulv. Absinthii,
Agrimoniæ ãñ. Drach. ij.
Fimi Columbini mundati Drach. j. ſſ.
Ol. Columbini parum.
Fiat Cataplasma.

Vrag. Hebt gy geen andere remedien om in een scirrhus te gebruiken?

Antw. Daar zyn nog goede en bequame cerota, als daar is het emp. diachylon cum gummi, met den emp. de ranis gemengt. Item het emp. de mucilaginibus met het emp. de meliloto gemengt. Of den emp. de ranis cum mercurio duplicato. Item/ eenige vermorvende litus om te smeeren/ van den ung. dialthæa, den ol. liliorum, violarum, vulpinum, &c.

Van de vierde intentie/ namentlyk om de accidenten te weeren/ als kanker/ enz. zal in het laatste deel gesprooken worden.

Cap. X Van de Wonden, haar beschryvinge, onderscheid, oorzaken, teekenen en voorzeggingen.

Vrag. NAdemaal gy ons redelyk voldaan hebt in het beantwoorden van de aposteunien, zullen wy nu voortvaren tot de Wonden/ en hooren hoe gy hier in ervaren zyt/ zegt ons wat een wonde is?

Antw. Een wonde is een varsche/ bloedige scheidinge der vaste deelen/ zonder eenige verderving e/ in de zagte deelen onzes lichaams/ door eenig uiterlyk geweld gedaan.

 Vrag.

Vrag. Hoe veelderley zyn de wonden?

Antw. Veelderley: doch men kanze onderscheiden in essentieele en accidenteele.

Vrag. Hoe werden de essentieele of wezentlyke wonden onderscheiden?

Antw. In twee manieren: of door haar weezen/ of door haar figuur.

Door haar weezen/ dat is/ in simpele en gecomponeerde; simpele, daar by verstaan ik kleine wonden van weinig belang/ zonder eenige indispositien vermengt.

Gecomponeerde, daar by verstaan ik grooter wonden/ met eenige/ of met veel indispositien vermengt/ die de geneezinge verhinderen. (z)

Door haar figuur of hoedanigheid/ daar by verstaan ik een regte/ dwersche/ ronde/ diepe of ondiepe wonde.

Vrag. Hoe werden de accidenteele, of by gevallige wonden onderscheiden?

Antw. In twee manieren/ of ten aanzien van de deelen daar ze in geschieden; of ten aanzien van haar geboorte.

Ten aanzien van de deelen daar ze in geschieden/ als namentlyk/ in similare, of in organike deelen. Similare, als in de huid/ vleeş/ been/ enz. Organike, als in een hant/ oog/ neuze/ enz.

Ten aanzien van haar geboorte/ dat is/ een geschooten/ gesteeken/ gebeeten/ geslaagen wonde/ enz.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van de wonden?

Antw. Allerley uiterlyk geweld daar men mede quetzen kan.

Vrag. Hoe veelderley is dat uiterlyk geweld in 't gemeen?

Antw.

(z) Als wanneer een *fractuur*, *dislocatie*, kneuzing enz. by een wond is.

Antw. Tweederley / animantia, en inanimantia: animantia: dat zyn allerley levende dieren / die byten/ krauwen / steeken: inanimantia: dat zyn levenloze werktuigen / als messen / zweerden / priemen / pylen / kogels / stokken en steenen.

Vrag. Welk zyn de teekenen der wonden?

Antw. De teekenen der wonden konnen met weinig omstandigheden beschreven werden / door dienze geheel oogenschynelyk en tastelyk zyn: want als men ergens eenige scheidinge des geheels / met bloed ziet / of voelt / zo zegt men dat 'er een wonde in dat deel is.

Vrag. Om zig van agterklap te bevryden / dient men wel te weeten de goede of quade uitkomst van onze gequetste Patienten: zo om de omstaanders en vrienden te waarschouwen / als ook om raport te doen voor de Achtb. Magistraat als het den noot vereischt / zegt ons eens hoe gy dat beginnen zoud?

Antw. Om dat te beginnen / moet men groote voorzigtigheit gebruiken / door dien men veeltyds ziet / dat kleine wonden daar naauwelyks werk van gemaakt werd / veeltyds doodelyk bevonden zyn geweest / in ongezonde lichamen / door quade toevallen: in tegendeel / daar men meenigmaal groot werk en zwaarigheid van gemaakt heeft / nog geneezen zyn geworden: en dat door den bequamen tyd / gematigtheid der Patienten / en goede voorzorg des Chirurgyns. Daarom dan om een goede voorzegginge te doen in het algemeen / moet men op twee dingen letten. 1. Op de wonde zelfs. 2. Op den Patient.

Vrag. Wat moet men in de wonden aanmerken?

Antw. Vier dingen. 1. Op haar groote. 2. Op haar substantie. 3. Op haar accidenten of toevallen. 4. Op haar geboorte en figure.

Vrag. Waarom op haar groote?

Antw. Daarom dat alle groote wonden gemeenlyk doodelyk zyn / of de Patienten veeltyds een verminktheit naar laten.

Vrag. Wat verstaat gy door de groote wonden?

Antw. Daar by verstaan ik / 1. zodanige wonden die breet en diep ingehouwen / geslagen of gestoken zyn / daar dikmaals de groote musculen, tendonen, bloedvaten en membranen afgesneeden / en somtyds de beenderen ook door houwen / gebrooken zyn. 2. Werd een wonde groot genoemt / ten aanzien van het gequetste deel zelve / alhoewel het uiterlyk zeer gering gelykt / als een enkele steek / maar doorgaande tot het herte / groote op en nederdaalende bloedvaten / door het diaphragma, diepste der hersenen / maag / enz. 3. Werd een wonde groot gezegt / ten aanzien van haar quaataardigheid / als zynde fenynig / wederstrevig / en met gevaarlyke toevallen verzelt / als daar zyn de punctura nervi, allerley beeten / stralen en steeken van fenynige dieren.

Vrag. Wat moet gy nu op de substantie van 't gequetste deel aanmerken?

Antw. Op haar substantie / dat is of de spieren die bloedryk zyn / of eenige andere deelen / die zo bloedryk niet en zyn / gelyk als peezen / zenuwen / vliezen / herssenen / enz. gewond zyn / want de sanguine heelen beter en ras zonder eenig middel aan malkanderen; maar de bloedlooze niet dan door middel van hegting: boven dien geven de sanguine, dat zyn de vleezige en musculeuse deelen / een goede en wel gebonden etter of pus, dat de bloedlooze deelen / als zenuwen / membranen, &c. niet en doen / waar door de deelen en voornamentlyk in de gewrigten meerder gevaar lyden van pyne / inflammatie en spasmus.

Vrag. Hoe komt dat de bloedlooze deelen / zo wel niet willen vereenigen als de sanguine?

Antw. Dat geschied om twee reedenen. 1. De

har-

hardigheid en droogte der bloedlooze deelen / die geenzins bequaam tot heelinge is; want ze zonder bequame vogtigheid / zig niet konnen vereenigen nog zouderen. 2. Is de zwakkigheit van warmte: want alwaar weinig bloed is / aldaar is mede weinig warmte / gelyk als men in zulke deelen ziet. (*a*)

Vrag. Wat moet men op de toevallen aanmerken?

Antw. De toevallen der wonden moeten zeer naauw aangemerkt werden: want indien 'er by eenige groote en quaadaardige wonden / als daar zyn de wonden der beenderen / zenuwen / tendonen, en der gewrigten / geen groote zwellinge nog ontsteekinge komt; dat is een quaad teeken / Aph. 65. S. 5. want het te dugten staat / dat de stoffe / die haar wegens de pyn daar heenen behoorden te verschynen / ergens in eenige voorname deelen der leeden getrokken zyn. (*b*)

Vrag. Wel als 'er een groote zwellinge omtrent dusdanige groote wonden verschynt / wat voordeel komt daar van?

Antw. Zeer groot voordeel: om dat zodanige Patienten zelden met razernye of kramp bevangen werden / vermits de fenynige stoffe / die anders in de hersenen of zenuwen zouden mogen gebragt werden / haar omtrent de wonde begeven / en alzo door middel van de digestie ter wonden uitgeloost werden.

Vrag.

(*a*) De bloedeloze deelen, als zenuwen, peezen, *membranen* zyn zo warm, als andere deelen, maar ze heelen zo wel en gaauw niet, wegens de groote toevloed van waterige vogten, die de genezing belet.

(*b*) Na dat 'er bezondere partyen van zenuwen, peezen, spieren, banden, vliezen, klieren, bloed- en slagaderen, watervaten, buizen, ingewanden of bekleedzels verwond en op verscheide wyze beschadigt zyn, heeft men ook bezondere en merkwaardige toevallen te wachten.

Vrag. Maar als 'er nu by kleine / naauwe / enge wonden / een groote inflammatie verschynt / is dat mede wel zo voordeelig als by de groote wonden?

Antw. Neen/en inzonderheid alle prikken en steekjes in de zenuwen / tendonen en periosteum, door dien de huid daar op komt te sluiten / waar onder dan een zeer scherp bytend vogt vergadert werd / die zeer groote pyn verwekt / om dat ze geen uitgang heeft / waar uit veeltyds als dan komt op te volgen een spasmus, groote inflammatie en gangræne. (c)

Vrag.

(c) Meest in alle geringe wonden hebbenwe ordinaris de volgende stukken te bemerken:

1. Het vaste deel doorgesneden zynde, korten de lippen der wonden van zelfs zig op; en aldus werd de wond wat grooter.

2. Ten eersten loopt 't bloed uit, 't welk van zelf weder werd gestempt in kleine wonden.

3. Daarop komt wat bloed in de wonden te klonteren, dat als een bloedstempend middel en balsem dient.

4. Vervolgens loopt 'er geduurig een dunne waterige roode vogt uit dog niet lange.

5 Dan beginnen de lippen der wonde te zwellen, heet, rood, en pynelyk te zyn, met een weinig koorts, hitte en dorst, maar by swaare wonden komen deze toevallen heviger.

6. En verder aan den tweeden, derden of vierden dag ziet men een dikke witte leim- en vetagtige vogt zonder stank, de *materie* geheeten. Maar in geschootene gescheurde gekneusde wonden inzonderheid als tendineuse deelen gekwest zyn vind men dit veel laater.

7. Dan vergaan of verminderen de roodigheid, hitte, zwelling, pyn, koorze, dorst enz.

8. En eindelyk schiet van alle kanten en van de grond op uit alle gebrooke vaatjes het nieuwe roode vlees aan of gelyk of met knobbeltjes en als teepeltjes, en met een witte weeke effene rand van buiten, en vervult de won-

de

Vrag. Dit zyn dan de meeste toevallen: valt'er niets aan te merken op dat moeyelyk toeval van hæmorrhagia, 't welk een van de moeyelykste toevallen is die de wonden straks op staande voet overvallen?

Antw. Ja gewisselyk / want alle wonden die inwendig gebloed hebben / als in de holligheit van de borst of buik / lopen vry meer gevaar / dan die uitgebloed hebben / door dien het zig van binnen komt te verrotten / Aph. 20. S. 4. en die gewonde veel quaads toebrengt. En wederom / Aph. 3. S. 5. op een overvloedige bloedstortinge de kramp nog overkomende / is zeer quaat / ja doodelyk. (*d*)

Vrag. Dit is nu wel van de uitwendige wonden gesprooken in het generaal / maar laat eens hooren of gy wel zo een goed bescheid zoud konnen geven / van eenige inwendige particuliere gequetste deelen / als van de blaaze / maag / darmen / lever / milt / nieren / enz. zyn deze deelen gequetst / niet doodelyk?

Antw. De pisblaaze gewond / is gemeenlyk doodelyk / door dien ze niet weder samen heelen kan: en voornamentlyk de galblaas / die een elendige en pynelyke dood onderhevig is / insgelyks is de maag mede een pynelyke dood onderworpen.

De darmen / en voornamentlyk de dikke / zyn niet altyd doodelyk. De lever is wel ongeneeslyk / maar niet altyd doodelyk / door dienze eerder een langduurige quellinge en quyninge veroorzaakt dan de dood. De milt is niet altoos doodelyk. De longe

de, waarna dan dit vlees van buiten indroogt tot een lidteeken, dat men *cicatrix* noemt. Die dit nauwkeuriger weeten wil, lees onze boek over de wonden, daarin alles wydlopiger klaar ende duidelyk zal aangeweezen werden.

(*d*) Wonden aan de uyterlyke deelen hebben altoos minder gevaar als die aan de innerlyke.

longe is niet geneeslyk/ alhoewel ook niet doodelyk/ maar verkeeren ligt de zodanige gewonde in een teeringe/ hoesten/ en kortamigheit.

De nieren zyn ook niet altoos doodelyk maar zeer gevaarlyk/ en voornamentlyk als de pelvis doorwond is/ en de urine door de wonde lekt. (*e*)

Vrag.

(*e*) Alle wonden onderſcheid men in *doodelyke*, *niet doodelyke* en *by geval doodelyke* wonden.

1. Altyd doodelyke of ongeneeſſelyke wonden (*vulnera per ſe lethalia & incurabilia*) zyn 1. alle diepe wonden van het *cerebrum*. 2. alle wonden in 't *cerebellum*, *medulla oblongata* en in het bovenſte van de *medulla ſpinalis*, in de hart-zenuwen als ook in de *nervi diaphragmatici*, *enz.* 3. alle wonden in de groote bloedvaten die in de holligheden van het hooft, borſt, en buik zyn, als in de *arteria aorta*, *vena cava*, *arteria pulmonalis*, *vena pulmonalis*, *vena portarum*, en dezelver groote takken, die binnen in de holligheeden of in 't begin der *extremiteiten* verwond werden, en 't bloeden door geene hulp te ſtempen is. 4. wanneer de *aſpera arteria* of derzelver *bronchia*, *œſophagus* of *ductus thoracicus*, of groote melk en watervaten, of de blaas, *uretheres*, of de lyfmoeder, of de galblaas geheel en al afgeſneeden zyn. 5. alle wonden, die in de holligheden des herten en derzelver ooren en die in de galblaas doorgaan; alle diepe wonden van de groote herſſenen, van de lever, milt en nieren, inzonderheid wanneer groote bloedvaten daarby verwond zyn; de wonden in het peesagtige van 't *diaphragma*. en die in byde holligheden der borſt doorgaan, houd men ook voor doodelyk. Edog deze laaſte zyn niet doodelyk, wat men ook tegenwerpt, de ondervindinge leert het tegendeel. Maar deze wonden zyn niet allen op eene tyd doodelyk, nog veel minder binnen negen dagen, als de Regtsgeleerden zonder en tegen alle reeden en ondervinding voorſtellen; want ook ſommige na een maand voor zig doodelyk en geheel ongeneeſſelyk zyn.

2. De niet doodelyke wonden (*vulnera non lethalia*) die

Vrag. Waarom moet men op de geboorte en figuure acht hebben?

Antw. Daarom / dat een gebeeten / geschooten/ of gekneusde wonde veel erger en moeylyker geneest / dan een gehouwene of gesneeden. Item, een ronde wonde / of een dwarssche / is erger als die naar de lengte der musculen en fibren geschiet.

Vrag. Dit is nu wat de wonden aangaat / maar wat moet men nu al op den Patient zelve letten?

Antw. Op den Patient moet men letten / en aanmerken; voorëerst ende voor al: Op zyn gematigtheid / om dat een gezond en wel gestelt mensch / eerder en beter geneest dan een ongezond lichaam.

2. Op zyn geslagt / door dien een man eerder en beter te genezen is dan een vrouw / die zo een groote warmte / nog ook zo een vasten vleesch / in 't gemeen niet heeft.

3. Op den ouderdom / want een aankomende of volwassen mensch / beter geneest dan een jong kind of oud mensch.

4. Op de oeffeninge / om dat een arbeitsman beter geneest dan een leegganger; en een nugteren beter dan een dronkaart of hoereerder.

5. Op

die te geneezen zyn, die in de uiterlyke deelen, en die in de holligheden van 't hoofd, borst en buik doorgaan, zonder of met eenige kwetzing der ingewanden; kleine wonden in de groote herssenen, in de *aspera arteria* en *œsophagus*, in de longen, *mediastinum*, *pericardium*, in het hert (die niet doorgaan) in 't vleesagtige van 't *diaphragma*, in 't *omentum*, lever, milt, *pancreas*, maag, darmen, *mesenterium*, nieren, waterblaas, *uterus* *ovaria*, *vulva* enz. hoewel HIPPOCRATES en uit dezen CELSUS geheel anders zonder genoegzame kennisse van de *Anatomie* redeneeren, want in alle deze deelen zyn 'er wonden genezen, als veele Observatien bekragtigen. Ik zegge deze wonden zyn gevaarlyk maar niet altyd doodelyk.

5. Op de gestalte / om dat een middelbaar mensch beter geneest in 't gemeen / dan een door / schraal / lang of te vet mensch.

6. Op de tyd des jaars om dat alle wonden beter in het voor- en na-jaar geneezen / dan in de winter of in de hontsdagen.

Cap. XI. Van de Geneezinge der Wonden.

Vrag. Door hoe veel intentien zoud gy de wonden geneezen?

Antw. Door vier intentien.

1. Dat men alle vreemde dingen uit de wonden weere.

2. Dat men de gescheiden deelen vereenige / en vereenigt zynde / dezelve alzo behoude en geneeze.

3. Datmen verzorge dat 'er omtrent de gequetste deelen geen vogten komen stil te staan / waar door ontsteekingen en andere toevallen konnen veroorzaakt werden.

4. Dat men de toevallen der wonden / in alle haast weere. (*f*)

Vrag. Gy zegt/dat men voor eerst de vreemde dingen

(*f*) Om in 't algemeen de wonden te geneezen, moet men 1. al 't geen in de wonden niet behoort, als hout, eyzer, kogels, steen, lappen, stukken been, ten eersten uitneemen, of wagten, tot dat het met de *suppuratie* van zelf scheid 2. 't bloeden stempen 3. de lippen der wonde tezamen voegen en wel verbinden 4. By de volgende verbanden, de wonde *digereeren*, *incarneeren* en *cicatrizeeren* met goede *digestiven*, *balsamike* en droogende middelen. 5. en eindelyk alle moogelyke toevallen weeren en wegneemen, en wel inzonderheid van den beginne af de toevallen vooruitzien en afweeren.

gen uit de wonde weeren moet / wat verstaat gy by de vreemde dingen?

Antw. By de vreemde dingen verstaan ik. 1. Het geene uitwendig / door eenig geweld in ons lighaam gesteeken / geschooten / of geslagen is: als kogels / pylen / splinters / steenen / stukken van des Patients kleeren / enz. 2. Zo verstaan ik de deelen van ons lichaam zelve / maar door een uiterlyk geweld uit haar plaatze en regeeringe gestooten: als daar is geplettert vlees / geklontert bloed / gemorzelde beentjes / enz.

Vrag. Waarom stelt gy het wegnemen der vreemde dingen alhier in de eerste intentie?

Antw. Door dien dit wegnemen altoos hoe eer hoe liever gedaan moet werden / en dat daarom:

1. Om dat het de wonden zeer groote pyne aandoet.

2. De vereeninge / of heelinge belet.

3 De wonden zeer tot bedervinge / verrottinge / en tot quade toevallen doet neigen.

Vrag. Nademaal de uittrekkinge zo nodig is / hoe moet dat nu geschieden?

Antw. Dit uittrekken moet tweesints geschieden of met 'er tyd of aanstonds.

Vrag. Hoe geschied dat aanstonts en op staande voet?

Antw. Dat geschied met een behendige hantgreep door middel en hulp van eenige bequame instrumenten / om te vatten en te grypen / den gequetsten stellende in zodanigen postuur als doen hy gequetst wierd / tegens het ligt of den dag aan / naar goetdunken van den Chirurgyn / en dat liever met 't eerste verbant dan met het tweede / om dat de wonde en haar omleggende deelen / anders zeer komen op te zwellen / door de pyn en stilstaande vogten / welke daar geschied / wanneer de wonde begint te

droogen / welker dragt of digestie gemeenlyk om den derden dag geschied.

Vrag. Maar hoe geschied dat nu allengskens en met 'er tyd?

Antw. Dit geschied gemeenlyk door kragt van de aanpersende sappen / waar door zulke dingen / gelyk als van zig zelven buiten de wonden gestooten werden: als mede door het behulp van verwarmende middelen / die het bloet vloeibaar maken / en door den zelven drang / deze dingen na buiten toe dringen / en deze noemt men na de gemeene wyze attraheerende of digereerende medicamenten.

Vrag. Wanneer geschied deze maniere?

Antw. Als men ze door konst / nog door geweld niet doen kan / om dat / 1. De kogels of splinters te diep zyn. 2. Als de gesplinterde beentjes nog te vast aan haar periosteum gehegt zyn. 3. Als men door geweld en een onbesuist vroeten in de wonde / voor een meerder pyne / stilstand van sappen / en een nieuwe hæmorrhagia, of bloedstortinge / vrezen zoude.

Vrag. Noemt ons eens zodanige medicamenten / die attraheerende en digereerende genoemt werden?

Antw. De medicamenten die naar haar trekkende ettermakende zyn / zyn dusdanige: als daar is den rad. gentiana, de gummen van ammoniac, galbanum, peck, beete, zuurdeeg, ung. basilicum, digestivum, het emp. diachylum compositum, de betonica, Paracelsi, en de diapalma. (g)

Vrag.

(g) Aan het *Emplastrum Opodeldog* en *stichticum Paracelsi* schryft men groote kragten toe, om eyzer uit de wonden te trekken door de kragt van de Magneetsteen die daar in komt, maar dit zyn maar fabeltjes; want geen Magneetsteen gepulveriseert en onder zalf of pleyster gemengt ooit eyzer aan hem trekt: en zodanig moet men ook van alle de Sympathetische curen oordee-

Vrag. Hoe zoud gy de tweede intentie volbrengen: namentlyk, om de afgescheidene deelen te vereenigen, ende die nu vereenigt zynde, alzo te behouden?

Antw. Om door eerst te vereenigen dat tegens de gezondheid gescheiden is, zoude ik door twee middelen volbrengen; namentlyk door hegtinge of door bindinge.

Vrag. Op wat wyze geschied de hegtinge?

Antw. Op tweederley wyze: namentlyk. 1. Door een naald en draad. 2. Door welkleevende pleisters.

Vrag. Zegt ons eens in 't algemeen, hoe dat het hegten gemeenlyk toe gaat?

Antw. De algemeene hegtinge die men meest gebruikt, geschied dusdanig: men neemt een regte of kromme naald, hebbende een driekantige punt, met een dubbele gewasten zyden draad daar in, in zyn regterhand; en een kromme of regte canule in zyn slinkerhand; en men begint de eerste steek in het midden der wonde, de labien der zelvige altoos met de canule tegenhoudende, als kan knoopt men den draat toe, die met de schaar afsnydende, en dit herdoet men eens of meermalen aan wederzyden naar de lengte en groote der wonde, altoos toeziende, dat men openinge genoeg late om den etter een vryen uitgank te geven.

Vrag. Nademaal dit de algemeene manier van hegten is, moet het hegten in de wonden des buiks ook zo toegaan?

deelen, dat ze in de verbeeldingen of bedrog bestaan, indien de natuur doet 't geen men de middelen toeschryft. Hier by mag men wel bemerken dat alle de gemeene digestiven, inzonderheid by geschootene, gepunctureerde en gescheurde wonden geen goed maar kwaad doen, en zwaare trekkingen en putrefactie verwekken. In tegendeel doet de enkele brandewyn, pulvis *Aluminis* en *Myrrhæ* uitnemende diensten.

Antw. Ja / behalven dat men hier twee dingen aanmerken moet. 1. Dat men hier de steeken wat digter by den anderen doet / om het uitpuilen der darmen te beletten.

2. Dat men hier aan de eene labie het musculeuse vleesch alleen vat / en d'andere labie het peritoneum, om dat het peritoneum of pengszak een membrane zynde / niet aan malkanderen heelen kan / wegens zyn bloedeloosheid / maar wel aan het musculeuse vleesch gehegt zynde / door middel van zyne digestie. (*b*)

Vrag. Hoe geschied de hegtinge door welklevende pleisters?

Antw. Deze hegtinge werd gemeenlyk drooge hegting genaamt / en die geschied door eenige bequame pleisters / of eenig ander welklevent middel / en dat om minder lit-tekens naar te laten / by gelykenisse men meent /

℞. Thuris,
Mastichis,
Sang. dracon. ā Drach. ij.
Myrrhæ,
Aloes ā Drach. j.
Farin. Fabar.
Hordei ā Drach. ij. ß.
Alb. ovi No. 1.

Dit onder den anderen geklopt / en op een doexken gesmeert / en wederzyds van de wonde geplakt / omtrent een vinger breed van de labien: dit laat men opdroogen / en werden dan die lapkens door een naald

(*b*) De *gastroraphia* of buiknaad kan ook geschieden, dat men wederzyds by elke steek het *peritoneum* mede vat, schoon de Ouden hier tegenspreeken.

naald en draad digt aan den anderen naar de konst gebragt. (*i*)

Vrag. Hoe geschied de samenvereeninge door bindinge?

Antw. De vereeninge door bindinge of ligaturen, geschied gemeenlyk in zodanige wonden/ die naar de lengte der musculen gaan. (*k*)

Vrag. Wat is bindinge?

Antw. Dat is niet anders/ als een omwindinge en omdraayinge van een lange smallen linnen band/ aan een of aan beide zyden opgerolt/ om die vaster in de hand te houden/ tot herstelling van eenige gequetste deelen onzes lichaams.

Vrag. Hoe moeten deze windselen/ zwagtelen/ of ligaturen geconditioneert wezen?

Antw. Voorëerst mogen zy niet te smal of te breet zyn; te smal/ om datze als dan te veel uypen en yynen verwekken zouden; te breed/ om datze als dan over al gelyk niet toedrukken zouden. Zy en mogen ook niet van grof of hart lynwaat wezen/ om geen yyne te verwekken; ook niet van te dun of versleeten/ om datze niet styf genoeg zoude konnen binden/ en ook mogten komen te breeken.

Vrag. Wat moet men dan in het winden al in acht nemen?

(*i*) Van de hegtingen met hegtpleysters moet men, zo veel mogelyk is zig bedienen, en het gruwelyke en pynelyke naayen, 't zy dan in groote nood, meiden.

(*k*) De vereeniging der wonden door compresſen en windſels kan men ook doen zo wel in ſchuinſe en dwerſche als in de regte wonden, en ook in die, daar lappen nederhangen, als BELLOSTE wel aantoont, en hier alle *ſteekwieken* meiden, die geen wond geneezen, maar dezelve in een *ulceratie* of *gangræne* dikwils veranderen en de gaauwe genezing beletten.

Antw. Voorëerst / zo mag men de gequetste deelen niet te slap nog te styf binden: door dien de slappe en zagte bindinge geen voordeel doen zoude; en die al te vaste of styve fluxie en pyne baren zoude. Ten andere zo moet men altoos acht hebben op de grootе der wonden en eigenschap der gequetste deelen: welke gequetste deelen men altoos in een middelbaren stant houden moet / om zo 'er gevaar van verminktheit waar / dat men dat lid zodanig binden en leggen zoude / als den Patient best na zyn geneezinge gebruiken kon.

Cap. XII. Om de sappen omtrent de gewonde deelen dun en vloeibaar te behouden, ende van de Accidenten te beschermen.

Vrag. HOe zal men de vloeibaarheit der sappen in de gewonde deelen tragten te behouden / ende van de toevallen beschermen?

Antw. Door tweederley middelen; namentlyk / door algemeene en byzondere.

Vrag. Welk verstaat gy hier by de algemeene?

Antw. By de algemeene middelen werd verstaan zweeten / purgeeren / en diæta.

Vrag. Wat nut doet het zweeten?

Antw. Dat houd / door zyn alcalische deelen / het bloed vloeibaar / en maakt door het zweeten / dat 'er veel zuure deeltjes uit her bloed uitwasemen. (*l*)

Vrag. Wat nut doet het aderlaten in gewonde lichamen?

Antw.

(*l*) Een zagte uitwaasseming doet veel goed in wonden maar sterk zweeten deugt niet. Edog het veele zweeten en heet houden in een digt gesloote tene stinkende plaatze is altyd kwaad.

Antw. Het aderlaten in gewonde personen/ is den meesten tyd zeer onnodig/ want de gewonde luiden gemeenlyk genoeg bloeden/ en by gevolg haar kragten verliezen/ zo dat het geenzints noodig is/ meer kragten en bloeds te verquisten. (*m*)

Vrag. Wat nut doet het purgeeren?

Antw. Het purgeeren is ook veeltyds noodig/ om veel zuur en slym te lossen; en dat door suppositorien, clisteeren/ of eenige zagte laxativen. (*n*)

Vrag. Gy hebt ons hier vooren een manier van de clisterie en laxative gegeven/ in de geneezinge van de phlegmone, maar van geen suppositorien: zegt ons nu eens hoe gy die maken zoud?

Antw. De gemeene suppositorien werden aldus gemaakt:

℞. Mellis com.
Salis com. ā q. f

Dit werd zamen gekookt op het vuur tot een harde consistentie, en dan op een koude steen/ met wat olie besmeert/ gegooten/ en daar zo steekpillen af gerolt/ naar die kout geworden zyn.

Vrag. Moet men deze evacuatien, in gewonde lichaamen/ gezamentlyk/ of moet menze bezonderlyk in het werk stellen?

Antw. Deze evacuatien zyn somtyds noodig gezamentlyk/ en somtyds noodig byzonderlyk gebruikt/

(*m*) Wanneer veel bloed gestort is, moet men niet aderlaten, maar wel, byaldien 'er groote kneuzingen en wonden des hoofds borst en buiks zyn met kneuzingen en weinig of geen bloeden, en de Patient sterk geschrikt heeft.

(*n*) Purgeeren en zweeten dryven geen zuur en sleim uit in de genezing der wonden, evenwel altyd open lyf te houden door zagte en verkoelende middelen is noodig.

bruikt / al naar den nood / gematigtheid / en kragten des Patients dat zullen gebieden of verbieden: altoos lettende: 1. Op den ouderdom. 2. Accidenten. 3. Tyd des jaars. 4. En kragten.

Vrag. Waarom moet men op den ouderdom letten?

Antw. Om dat de oude luiden weinig vlug zout en warmte hebben: in tegendeel / de kinderen hebben wel veel warmte / daarom behoeven zy ook veel vogtigheid om die te onderhouden: zo dat d'een en d'ander geen groote evacuatie behoeven.

Vrag. Waarom op de accidenten?

Antw. Op de accidenten / om dat zo iemand voor zyn quetzuure gehad hadde een buik-loop / braken / bloedvloeping van menstruen, speenen / of uit de neuze: Item / indien iemand sterk gevast heeft / gearbeid / gewaakt / gezweet / enz de zodanige behoeven mede geen groote evacuatie.

Vrag. Waarom ook op de tyd des jaars?

Antw. Den tyd des jaars zal het meenigmaal ook verbieden / als in de groote hitte des somers / door dienze onze geesten te veel verteert: als mede de groote koude des winters / dieze al te veel verdikt.

Vrag. En waarom op de kragten?

Antw. Om dat die geene welke veel kragten hebben harder konnen aangetast werden / dan die weinig kragten hebben; en zo men wilde doen purgeeren luiden van weinig kragten / zeekerlyk ze zouden om hals geraken.

Vrag. Wat verstaat gy nu by de diæta?

Antw. Daarby moet men altoos verstaan de zes dingen / waar onze gezondheid van afhangt / doch zullen het hier meest duiden op de spys en drank; verbiedende den Patient de eerste 14. dagen allerley sterke voedzame spyze / om datze te driftige humeuren baren: insgelyks alle gepeperde en gezou-

te

te spyzen / om datze de humeuren te veel verhitten en aanzetten; en voornamentlyk van den wyn en alle zuur / die de vogten te zeer verdikken / want alle zuur schaad zelve aan gezonde: (o) ook moet men dit voornamentlyk observeeren / so lang 'er suspitie van koorts is / maar laat hem liever een weinig klein bier / of gerstenwater drinken: boven dien moeten de eerste dagen sober zyn / doch niet zo sober of de Patient moet konnen bestaan / en voornamentlyk als hy veel bloed verlooren heeft / om zyne kragten alzo te herstellen: want of men al schoon een gewonden / maar met een simpel gerstenwater / en vleesch-sopken / of diergelyke slappe kost doorgaans wilde spyzigen / zou niet gelukken / om datze zulks ongewoon zyn; een gezond mensch zouw daar een afkeer van hebben / hoe veel te meer een zieke / daarom is het niet ongeraden hem altemets goede voedzame spys te laten nutten / als ze niet verhit nog het bloed tegens de wonde persende maakt. Men mag zyn spyze dikmaal veranderen / op dat hy zyn appetyt behouden mag; men zal hem ook geen dorst laten lyden / waar door de goede digestie of dragt in de wonde mogte verhindert werden / welk het eenigste middel der geneezinge is in alle wonden.

De exercitie en ruste moet men hem weten te gebieden en verbieden / als mede de beweeginge des gemoeds; als daar is droefheid / gramschap / enz.

Vrag. Wat schade kan de gramschap hier doen?

Antw. Dat leert ons de dagelyksche ervarentheit genoegzaam: want de gramschap is een leyding des bloeds en geesten / om eenig quaad te wreeken / zo werden dan alle geesten door het bloed / met groo-

(o) Dat het matig gebruik van zuur in gezonde en verwonde lichamen schadelyk is, streid tegen alle redenen en ondervinding.

groote onstuimigheid gedreeven / en meest naar boven wellende / veroorzaakt niet alleen koortzen / waar door de kragten verminderd werden / maar ook met geweld op de zwakke partyen (of nieuwe incarnatie) stootende gelyk de Zee tegens nieuwe gemaakte Dyken / waar door alles weder open berst / en alzo alle onze hoope en moeite doet verdwynen. Ziet hier van een historie by Fabr. Hild. 1. deel / in zyn 17. en 18. aanmerkinge.

Vrag Welk zyn de byzondere middelen om de gematigtheid der gewonde deelen te behouden / en dezelve van accidenten te beschermen?

Antw. De byzondere middelen zyn eenige uiterlyke topica, die men in en omtrent de wonden gebruikt; als daar zyn zalven / pleisters / ceroenen / fomentatien, en smeeringen.

Vrag. Hoe en op wat wyze moet menze gebruiken?

Antw. Voorεerst / dat men in de wonde gebruike / eenige digestiven of incarnativen, met wieken of plukzel / (*p*) en eenige verwarmende en zuur temperen-

(*p*) De wonden met wieken of plukzel digt opvullen deugt nooit niet; alle zware, scherpe beitende of *corrosive* middelen, scherpe of oude vetten en olien, en oude bedurve zalven verwekken ontsteekingen in de wonden; alle varsche en zagte olien en vetten zyn nooit zo schadelyk; inzonderheid is de *spiritus vini* een heerlyk middel in de wonden om te zuiveren, 't bloeden te stempen, en zonder *suppuratie* of ettering de wonden te heelen, als BELLOSTE aantoont; de *Balsamus Peruvianus* en *Capaybæ* zyn ook zeer dienstig met de *spiritus vini* veel overeenkomende. En zonder zalven en plaasters, de wonden te verbinden is wel allerbest. met *pulvis myrrhæ Colophonii* en *aluminis* die te verbinden is zeer deugdzaam. ik zegge hier nevens rond uit dat het gek en moordadig is, de versche en ver-

perende pleisters daar over / om de getempertheid der vogten in de wonde te conserveeren: ook dezelve van accidenten te bescherrnen / door het bestryken en besmeeren van de campher mengzels / en dat naar gelegentheid: Item, door goede cerotenen van defensiven, brandewyn / den grooven rooden wyn / enz.

Vrag. Wat voor digestiven wilt gy in versche wonden gebruiken?

Antw. De digestiven en glutinativen, die ik hier gebruiken wil / moeten boven haar visceuse en emplastike kragt dieze hebben / om den etter voort te brengen / nog drie andere kragten hebben / als een middelbare warmte van deelen / en een zuur temperinge.

Vrag. Maar stelt 'er ons een of twee voor?

Antw. Daar zyn verscheide manieren om goede digestiven te maken: sommige nemen wat terebentyn / met den door van een ey gemengt / sommige gebruiken dit / als:

℞. Butyri insulsi,
Ol. olivarum, ãñ. Unc. ij.
Vitel. ovor, No. ij.
Croci, Scrup. j.
M. F. Unguent.

Maar voor my / ik zoude liever gebruiken ons gemeen digestyf, dat hier / en meest door ons Zeeland gebruikelyk is. Welken digestyf alle de voorsz. kragten heeft / als 'er in 't voorgaande antwoord vermeld is / welkers descriptie dusdanig is /

℞. Butyri sine sale, Lib. j.
Terebinthinæ,

Ceræ

verouderde wonden met wieken en proppen op te vullen, de reden daar van verzwyge ik hier; maar zal dat in het boek van de wonden aantoonen.

Ceræ Flavæ, ān. Lib. ß.
Gum. elemni,
Ol. Hyperici, ān Unc. vi.
M. F. Ung.

Vrag. Sommige willen geen olien in versche wonden gebruikt hebben / om dat het niet over een komt met de gequetste bloedeloose deelen / en gy doet ze in u digestiven, konnen die hier geen hinder doen?

Antw. 't Is waar / de bloedelooze deelen die droog zyn / vereisschen mede verdroogende middelen: maar de olie / die een groot anodynum is / kan men hier niet nalaten / te meer / alzo die verdroogende / verwarmende / en van zeer dunne deelen zyn / als daar is den hypericon, mastichinum, terebinthinæ, ceræ, sabinæ. Item, daar zyn mede eenige balsems uit boomen / als den peru, copaivæ, en diergelyke / die al mede een verwarmende / verdroogende / en verdunnende kragt hebben / niet alleen dienstig om de gequetste zenuwen / of andere bloedelooze deelen te heelen / maar ook in allerley varsche wonden.

Vrag. Sommige spreeken zo groot van wonddranken / en sommige wederom agtenze niet met allen / laat ons eens u gevoelen daar van hooren?

Antw. Als die op haar tyd wel gebruikt werden / kan ik ze geenzints tegenspreeken / om dat de mundificeerende en consolideerende kragt der zelvige / door de circulatie des bloeds tot de wonden gebragt werden / en aldaar het bloed en de stoffe bequamelyk disponeerende om de zelvige te verdunnen / al naar gelegentheid der ingredienten, en oogmerk des Chirurgyns.

Vrag. In wat voor wonden zoud gy ze dan gebruiken?

Antw. In versche en welgestelde wonden zoud ik ze nooit gebruiken / maar wel in langduurige wonden

den of ulceratien, daar een quade digestie is; of daar een al te dunne / scherpe / goore stoffe uit vloeit / zo dat men dan door middel van die dranken / de uitvloeiende quade stoffe kan verbeteren.

Vrag. Zoud gy evenwel uwe Patienten niets weten te ordonneeren / om te drinken?

Antw. Ja / ik zoude haar veel koffy en thee laten drinken / en veel liquor tartari laten gebruiken / waar door het zuur getempert wierd: 't welk benomen zynde / de wonden beter geneezen. (q)

Vrag. Geeft ons eens een forme van een wonddrank?

Antw. Zy werden op verscheiden manieren gemaakt / doch zal daar een op UE. verzoek voorschryven:

℞. Rad. Aristolochiæ, Drach. ij.
Herb. Saniculæ,
Pyrolæ,
Verbenæ,
Agrimoniæ,
Eupatorii, ãã. m. j.
Summit. hyperici,
Centaurii. ãã. Unc. ij.
Hordei mundati,
Uvar. corint. incisar. ãã. Unc. ij.

Gekookt in wyn / water / of gemeen bier / in een decoctum keetel, digt toegestopt / tot een derde verzoden is / 's morgens en 's avonds een bier-glas vol daar af gedronken. (r)

Het

(q) Men behoeft nooit 't zuur te temperen by de wonden, dewyl hier geen zuur oorzaak is; de huy van zoete en karnemelk, gerstenwater en dun bier kan men in alle wonden laten warm drinken.

(r) 't Is onnodig om de kruiden tot op de helft of 't derde deel te laten verkoken, men kan ze maar in gekookt

Het sperma ceti is mede in deze gelegentheid zeer goed gebruikt.

Cap. XIII. Om de toevallen der Wonden te weeren.

Vrag. WElk zyn wel de voornaamste toevallen / die de wonden gemeenlyk onderworpen zyn?

Antw. De toevallen der wonden zyn veele en menigerley; doch / de voornaamste zyn wel deze: als: hæmorrhagia, syncope, koortzen, convulsie, paralysis, contusien, gangrænen, en diergelyke (s)

Vrag.

kookt water laten trekken als Thée, of maar een weinig opkooken Ook is dit zeeker, dat tot genezen van de wonden deze en diergelyken kruiden niets doen, ook niets om derzelver toevallen voor te komen of weg te nemen, te meer zullen ze dezelve konnen vermeerderen om dat de meeste daarvan bitter en heet zyn. Maar de rechte wond-kruiden mogen wel genaamt werden alle die middelen, die de koorsse en andere toevallen verhoeden en wegnemen, gemerkt dat de koorsse, swellinge, ontsteekinge, pyn, enz. geweert, werkt de natuur na order en onverhindert en geneest de wonden; maar die door kragt van gemeene wond-dranken wil de wonden genezen, is geheel op den dwaalweg. Men neeme maar de preuve hier van, en men zal onder alle dat drinken dier kruiden geene de minste verligtinge zien in swaare gestokene gekneusde gescheurde wonden, en de geringe, die de natuur ook zonder die kruiden geneest, zal men zien spoedig genezen Beoordeelt nu de kragt der natuur en die der wond-kruiden, en laat het dog op deze nooit aankomen.

(s) PARACELSUS in zyne kleine Wond-arzeney beschryft zeer net alle de toevallen der wonden met derzelver geneezingen.

Vrag. Ik hoore u hier niet van pyne nog inflammatie gewag maken?

Antw. Wat de pyne en inflammatie aangaat/ is gemeenlyk maar zo lang de wonden geen behoorlyke digestie of dragt voortbrengen/ want als de wonden wel dragen/ zo verdwynt als dan de pyn en inflammatie.

Vrag. Welk van deze toevallen zyn wel de gevaarlykste?

Antw. De gevaarlykste/ en die men voor eerst en vooral weeren moet/ is de hæmorrhagia en convulsie.

Vrag. Waarom de hæmorhagia?

Antw. Wat de hæmorhagia of 't bloeden aangaat/ en voornamentlyk daar eenige groote vaten gewond zyn/ is vry de moeite waart om in groote agtinge genomen te werden/ niet alleen om datze de generinge beletten/ maar om datze de kragten verkleinen/ waar een syncope, of zwym op volgt/ een convulsie, of trekkinge van zenuwen/ en eindelyk de dood. Daarom zal men de bloedstortinge altoos tragten te stelpen/ zo haast als 't mogelyk is/ in het aldereerst/ naar het eerste verband/ om dat het bloed is den schat des levens.

Vrag. Op wat wyze kan men het bloed stelpen?

Antw. Op tweederley wyze: namentlyk/

1. Door een behendige handgreep/ het welk bestaat/ somtyds in het opleggen van den duim; Item, door compressen en ligaturen: door het onderscheppen met een naald met een draad; door actuale cauterien, drukken van de handen en diergelyke/ eder ervaren Chirurgyn genoegzaam bekend.

2. Geschied door bloedstempende middelen: als daar is den bolus armena, sanguis draconis, far. volatilis, thus, mastix, gypsum, caput mortuum vitrioli, of een dusdanig:

℞. Boli

℞. Boli armenæ,
Sang. draconis,
Cap. mortui vitriol.
Far. volatilis, ãñ Unc. j.
Thuris albi, Unc. ſſ.
Vitrioli romani, Drach. ij.
M. F. Omnium pulv. ſubt.

Welk poeyer men als dan onder het wit van een ey klopt / of onder wat terebintyns / en dat voorts op wieken geſmeert / of op een ſtuk van een blaas / en vaſt op de wonde gebonden / met compreſſen, en door goede windſels naar de konſt / daar om gewonden.

Vrag. Wat is ſyncope, en hoe zal men ze te hulp komen?

Antw. Syncope is een bezwyminge / of een ſchielyk verval onzer kragten / ontſtaande uit eenige groote alteratie van ſchrikken / bloeden / pyne of diergelyks. De hulp hier toe / is / dat men aanſtonds den Patient een ruime lugt verleene / op dat hy zyn adem beter ſcheppen mag / en beſproeyen hem het aangezigt met wat koud water / wyn / of azyn / tot hy / tot zyn zelven weder komt.

Vrag. Waarom maakt gy hier gewag van koortzen?

Antw. Om dat men in gewonde perſonen daar voornamentlyk op letten moet / om dezelve voor te komen / door een ſobere maniere van leven / ſtrekkende tot verdunninge des bloeds / en derzelver beter omloop door zweeten / en temperinge der zuure vogten / waar toe men altoos den goeden raat ende hulpe van een goed Medicus verzoeken moet als menze bekomen kan. (*t*)

Vrag.

(*t*) HIPPOCRATES bemerkt dat men van den derden dag aan meeſt de wond-koortzen obſerveert. Maar dit

Vrag. Wat is convulsie, en hoe zal menze te hulp komen?

Antw. Convulsie of kramp/ is een spanninge en trekkinge der musculen, of liever van hare tendonen, tegens wil en dank naar haren oorspronk toe. Om daar in te remedieeren zal men zo wel innerlyke als uiterlyke middelen gebruiken: de innerlyke zyn alle zuurtemperende/ slym dun makende/ en de zweetgaten openende/ gelyk als de dranken van guajac. sassafras en diergelyke. (*u*)

De uiterlyke middelen zyn tweederley. 1. Door smeeringe/ en stryking van goede verwarmende zuurtemperende/ en doordringende olien en zalven; als den ol. terebinthinæ, hyperici, laurinum, caryophyllorum: het ung. nervinum, dialtheæ, agrippæ, &c. tegens een heet vuur gestreeken. 2. Als het te hoog gaat in den uittersten noot door affnydinge van de zenuwen of tendonen, waar door 't lid wel verminkt/ maar 't lighaam behouden word.

Vrag. Wat is paralysis, en hoe zal menze herstellen?

P Antw.

dit geschied by geringe wonden, maar by zeer swaare met kneusingen en scheuringe der banden en spieren, en ligamenten komt de koorsze zomwylen eerst den vyfden sesden zevenden ja den tienden dag, en zelfs is men voor de veertien dagen nooit daar van verzekert; ik hebbe zelfs na den veertigsten dag by een *fractura cranii* de hevige heete koorsze met andere toevallen zien opkomen. Ook hebbe ik bygewoont, dat den eersten dag by de wonde de koorsze al zeer hevig is bygekomen. Zo dat men juist den derden dag niet altyd voor zo heilig en voor de eerste koorsz-dag der wonden stellen mag nog kan, om dat de nauwkeurige oplettendheid zo dikmaals de verschillende tyd duidelyk aan de hand geeft zonder de minste tegenspraak.

(*u*) *Convulsie* is een sterke te zamentrekking der *musculen* in derzelver buik en niet in de *tendonen*, daartegen het *opium* en de *cinnaber* wel de wiste middelen zyn.

Antw. Paralysis, of beroertheyd / is een verslappinge van zenuwen of lammigheyd / zonder roeren nog gevoelen.

Den zodanigen zal men aanstonds een ontlastinge maken / door clysterien / aderlaten / zweeten / enz. vorders zal men de geheele lamme zyde zyns lichaams smeeren / met goede bequame olien: als van terebinthina, hyperici, spicæ, succini, castorei, salviæ, of dit naarvolgende:

℞. Ol. Nicotianæ. Origani, Euphorbii, Castorei, Succini, Juniperi. ana. Unc. j. Ung. Aragonis, Unc. ij.
Spir. Salis armoniaci, Drach. j.
Pulv. piperis albi, Drach. j. ss. M. F. litus.

Het aq. lavendulæ en salviæ, met eenige droppelen ol. succini, nardini, anisi, alle morgen gedronken en gezweet / is zeer goed en dienstig.

Vrag. Hoe zoud gy met de contusien handelen?

Antw. Het gecontundeerde, of gekneusde vlees / zoude ik door myn digestiven en suppurativen tragten tot separatie te brengen. Voorts de partyen van buiten wel defendeeren door de bequame olien / ceronen / of cataplasmen.

Vrag. Daar werd meenigmaal zo veel van het zenuw-water / of leedwater gesprooken / die de gequetste zenuwen van haar uitwerpen / zoud gy daar wel raad toe weten?

Antw. Wat het leedwater aangaat / moet men vry wat voorzigtig wezen / om dat te stoppen / want opgestopt zynde / en niet genoeg gezuyvert / loopt den Patient gevaar dat het zig elders anders mogt vertoonen en uitbreeken / met verdervinge en verrottinge van de zenuwe of peze / waar uit wel een verminktheid des lids mogt ontstaan / daarom zal men niet te haastig wezen om dat te stoppen; doch op zyn tyd / is dit naarvolgende goet gebruikt /

℞. Lum-

℞. Lumbricorum terreſtr. præp.
Sang. draconis ãñ. Unc. ſſ. Ol. hypericonis,
Ung. digeſtivi, ãñ Unc. j Miſce.

Ofte

℞. Croci martis, Ung. digeſtivi,
Ol. terebinth. ã. q. s. Miſce.

op wieken geſmeert / en in de wonde geleid / en boven over zoude ik leggen een zakjen / gevult met boonemeel en eyken aſch / en mengen daar wat wit van eyers met wat wyn of brandewyn onder/en dat daar zo warm eenige reizen over de pleiſter geleid. (w)

(w) Het *oleum Terebinthinæ*, de *Balſam copaybæ*, 't *unguentum fuſcum* van FELIX WURTZ, het *aqua divina Fernelii* en andere ſtempen de waterige lekking, die ſomwylen by een wond is, en met onregt het leedewater genaamt werd; het *pulvis aluminis crudi* en de *Alcohol vini* zyn hier ook van ſchielyke werkinge, en droogen ſterk de lekkinge op; ook mag men hier wel merken, dat de lekkinge der wonden geſtuit zulke kwaade toevallen niet verwekt, gelyk den ſchryver hier zo breed opgeeft, inzonderheid als die voorkomt aangewonde *tendines, articulatien* en andere gevoelige vliezige deelen, die met onregt bloedloze en drooge deelen genaamt werden, in tegendeel zyn dezelve zo geſtelt, dat ze gewond, gekneuſt verpletterd zynde, de hevigſte lekkinge van *Lymphatiq* vogt daar uit voorkomt, inſonderheid als de ſteekwieken en proppen daarby naarſtig gebruikt werden, en dit is dierhalven niet als met droogende middelen en gemakkelyk verbinden te verhoeden en te helpen, gelyk de dagelykze ondervindinge den nauwkeurig oplettenden genoegzaam leeren zal en kan.

Zullen dan nog de *digeſtiven* en *incarnativen* hier dienſt doen? gantſch niet. Want die alle vermeerderen de water lekkinge, maken *putrefactie*, ſtank, ja zelfs wormen in die wonden.

Van de pyn en gangræne zal hier na gehandelt werden.

Cap. XIV.

Gevolglyk kunnen het *Unguentum basilicum*, *aureum* de *balsamus Arcæi*, en de zoete olien van amandelen, oleiven, rapen, lynzaad, enz. van geene nuttigheid hier zyn. En schoon *Monsr.* RENBY zegt, dat hy in alle versche Wonden niets beeter bevonden heeft als den zoeten olie, zo durf ik zeggen, dat dien schryver in deze kwetzingen der *tendines* en *tendineuse* deelen niet wel moet opgelet hebben. Wel is waar, dat in gemeene versche wonden den zoeten olie alle oude en vette zalven verre overtreft, dat ook de gemeene lieden weeten, die met boomolie en zuiker duisende wonden gelukkig genezen, zonder wieken en proppen daar by te doen. Maar dat deze olie in allerly swaare wonden te vooren gemeld ook van zulk een dienst zy, is onwaar, in tegendeel bevind men dat de *Terebinthina Veneta en Balsamus Copayvæ* alleen of met wat gekookten hooning gemengt, of ook de *Spiritus Vini*, *tinctura myrrhæ*, de *spiritus terebinthinæ*, of ook 't *pulvis Aluminis*, *myrrhæ*, *Colophonii*, *sarcocollæ*, *olibani*, naar omstandigheden gebruikt, en *acetum* onderwylen gestadig van buiten omgeslagen van gewenschte gelukkige en kragtdadige uitwerkingen zyn. 't Welke weinige ik tot dienst der zeevaarende voornamentlyk hebbe willen hier by voegen, die meer wenscht te weeten leeze dit wydlopig betoogt in myn boek over de wonden. Kortom, allerly wonden plat verbinden, met plukzel, boomwolle-watjes, of werk, gedoopt besmeert of bestrooyt met voorgemelde geringe middelen en een doek of windzel daarover gelegt, of ook maar groene zagte bladeren daar om geslagen, is de grootste kunst om wonden te genezen. De plaasters zyn meestentyd tot niets nut en veeltyds schadelyk, de oude sterke zalven verderflyk, 't dikmaals verbinden veeltyds onnodig en hinderlyk, het groove peuteren in de wonden met stiletten barbarisch, het steif uitvegen smertelyk en ondienstig, de rest der kunstjes meestentyd moordadig gruwelyk en afschuwelyk.

Cap. XIV. Van de Hooft, Borst, en Buik-wonden.

Vrag. WY zullen u van deze wonden zo maar ter loops vragen/ zegt ons eens/ hoe zoud gy weeten of het cranium gequetst is/ja of neen?

Antw. Dat zoud ik weten. 1 Door het aanmerken van het instrument daar den Patient mede gequest was: of het zwaar/ hard/ en sterk getroffen hadde. 2. Door het aanmerken van het cranium zelve: om dat de hersenpan niet over al even dik is/ als in het agterhooft; nog zo hard als aan het os petrosum. 3. Door het aanmerken der accidenten/ die den Patient kort na den slag/ of val overkomen: als zwym/ draying e/ braken/ razernye/ koortzen/ enz. 4. Eindelyk door myn gezigt/ en gevoel/ op het bloote bekkeneel.

Vrag. Of gy nu 't gezigt nog gevoel niet haddet/ en daar was evenwel agterdenken van breuke uit uwe voorsz. drie aanmerkingen/ wat zoud gy dan doen?

Antw. Als dan zoude ik het bekkeneel ontblooten/ door een cruciale incisie, en de labien voorts met droog plukzel/ naar de konst/ opvullen en verbinden/ tot 's anderdaags. (x)

Vrag. Wat zal 't dan zyn?

Antw. Fracture gevonden hebbende/ zal als dan myn trepaan stellen/ op de leegste plaats/ en doorbooren het bekkeneel naar de konst; het beentjen uitgenomen zynde zal als dan de membrane straks bedek-

(x) In alle breuken en scheuren van het *cranium*, daarin de zieke geduurig braakt, of in een *apoplexie*, stuipen of flaauwte is, en als uit de neus, mond, ooren en oogen 't bloed uitloopt, enz. zyn aldus vaste teekenen

dekken met fyne doekjes en plukzel / gedoopt in warme spiritus vini, en dan voorts naar de konst verbinden / met een goede compresse en hoofdoek.

Vrag. Waarom hier juist den spiritus vini gebezigt?

nen van een *geëxtravaseert bloed* binnen het *cranium*, 't zy tusschen het *cranium* en de *dura mater*, of tusschen de vliezen of tusschen de *pia mater* en de herszenen, of ook in de holligheden van 't *cerebrum*, 't zy boven, onder of op de zyden der herszenen, welk bloed hier als dan komt de herszenen te drukken, en de vreye *circulatie* afscheiding en doortocht van 't zenuwen-sap belet, en de dood in 't korte kan verwekken; ik zegge dat men in zulken geval aanstonds de grootste middelen moet in 't werk stellen 1. aanstonds een groote lating tot tien onssen op den arm doen en dezelve ook wel nog een of tweemaal *repeteren*. 2. sterke *purgatien* daarna ingeven, of sterke *clysteeren* inzonderheid van tabak gebruiken. 3. onder de neus vlugge zouten appliceeren. 4. *vesicatoria* of koppen op de nek, armen en scheenen zetten. 5. de voeten sterk vryven en in warm water zetten 6. van 't hoofd het hair afscheeren en het zelve geduurig warm stoven met een stoving van de *herbæ cephalicæ*, als de *ruta*, *majorana*, *lavendula*, *rosmarinus*, *rosæ* enz. in witte wyn of azyn zagt en weinig gekookt, en het afkooksel met wolle lappen ten minsten alle zes uuren warm opgelegt, enz. 7. men kan inwendig verkoelende *resolveerende* en zweet- en waterdryvende medicynen geven van de *fl. sambuc. herb. scord. salv. rad. fænicul.* enz. in water getrokken, of het *Rob. sambuc. Nitrum* enz. hiermede moet men zo lange continueeren, als doenlyk is, om de *resolutie* van het *geëxtravaseerde bloed* te verwagten, want hier door meest deze zieken geneezen, als de ondervinding leert. Maar zo dit al niets helpt, en alle toevallen na verloop eenige daagen toeneemen, moet men eerst tot het *trepaneeren* overgaan.

Merkt dat de scheur in 't *cranium*, 't zy in de binnenste of buitenste tafel veeltyds van zelfs weder geneest zonder opening te maken.

zigt? waarom niet liever eenige goede incarneerende middelen?

Antw. 1. Om dat de incarnatie hier genoegzaam van zelfs voortkomt. 2. Om dat de incarneerende de wonden te veel verbuylen; en wel misschien een putrefactie zouden veroorzaken. 3. Om dat 'er een te groten fungus uitgroeien zoude/en daarom zo moet men hier altoos zodanige droogende/ zuiverende en verwarmende middelen gebruiken/ als den spiritus vini is.

Vrag. Gy spreekt hier van fungus dat een zeer groote moeielykheid dikmaal geeft/ wat zoud gy daar tegens gebruiken? (y)

Antw. Daar toe zoude ik gebruiken het poeder van roozemaryn/ schœnanthum, aristolochia, met een weinig borax onder gemengt/ en daar over een compresken in warme wyn/ daar wat betonie/roozemaryn/ roode roozen/ salie/ enz. in gezooden is.

Vrag. Mag men in een fractura cranii wel over al een cruciale incisie doen?

Antw. Niet over al/ want voor eerst en al mag men dat niet doen op de musculus temporalis, of crotaphytes, om verscheide redenen. 1. Om dat men hem geenzins kan discarneeren, door dien dezen muscul het bekkeneel bedekt/zonder periosteum; en alzo al te vast aan 't been is gehegt. 2. Als men zyn fibren doorsnyt/zo verliest hy als dan zyn werkinge/van die zyde/zo dat nootzakelyk de mond straks scheef trekt/gelyk als de ervarentheid ons geleert heeft. 3. Zo is de muscul zeer peesagtig/en met veel aderen/arterien en zenuwen doorweeven/ waar uit ligt een kramp/ en somtyds wel de dood opvolgen mogt. Ook mag men op de commissuren niet wel ligtveerdig incideeren. Item/ook geenzints in het agterste van het hooft/op het os occipitis om de veelte en meenigte der tendo-

 nen

(y) Deze *fungus* is een uitzetting van de vliezen of van het *cerebrum* of van de *diploë*.

nen die aldaar eindigen / nog ook tusschen de wynbrauwen / wegens zekere holligheid aldaar gelegen. (z)

Vrag. Hoe zoud gy nu weeten of een wonde in de borst penetreert?

Antw. Dat zoude ik weeten / door de sterke lugt of wind / die door de wonde komt; als mede door myn provet.

Vrag. 't Gebeurt somtyds dat 'er de musculi intercostales voor de wonde schieten / zo dat 'er dikwils geen provet in kan; nog ook geen lugt uit of in komen kan / wat dan?

Antw. Als dan moet men des Patients mond en neuze toehouden / en houden een brandende kaars voor de wonde. (*a*)

Vrag. Nu genomen / zy penetreerden, hoe zoud gy hier in handelen? sommige willen zodanige wonden hoe eerder hoe liever toeheelen. 1. Om dat de uiterlyke lugt / door de wonde inkomende / de inwendige deelen te veel altereert. 2. Om dat de geesten te veel door de wonde verbliegen.

Andere nu wederom willen / dat menze zal lang open houden/om iets uit te verwagten/ ja/dat menze somtyds grooter maken zal / wat zegt gy daar op?

Antw. Beyde partyen hebben gelyk: de eerste opinie is alsze maar simpel doorgaat. d'Andere als men iets uit de wonde verwagten moet / als veel geklonterd bloed of iets diergelyks.

Vrag. Nademaal wy hier in de borst zyn / zegt ons

(z) Op de *sutuuren* mag men gerust sneiden, maar niet booren, behalven op de *sutura coronalis*, maar de zelve meiden is evenwel beeter.

(*a*) Dit *experiment* met de kaars gaat niet aan in wonden, die zeer schuins na binnen toe door dringen, want in 't aassemen komt hier in het minste geen lucht in of uit; maar men moet die oordeelen na het hoesten en de zwaare benaauwtheid aan die zyde.

ons eens / waarom zyn de wonden in 't hert / altoos zo noodzakelyk doodelyk?

Antw. Om deze naarvolgende reden. 1. Om dat het bloed uit de wonde lekt / 't welk behoorde om te loopen: want het hert is een spier / ten principaalsten gedestineert om den omloop des bloeds te bevorderen. 2. Krygt het herte convulsien, en de bedinge der spiervezelen zyn oorzaak dat het hert zyn beweginge verlieft. 3. Door de geduurige beweginge des herts / werd de consolidatie des herts belet.

Vrag. Zegt ons eens met een woord / hoe zoud gy weten als de wonde in den buik penetreert of doorgaat?

Antw. Dat zal ik weten door het uitschieten van het omentum of van de darmen door de wonde.

Vrag. Hoe zoud gy die genesen?

Antw. Zo het omentum uithinge / zoud ik het met een draad afbinden; of zo de darmen uithingen / zoude die weder inbrengen / en de wonde toehegten / met de suture hier vooren verhaalt / die men gastroraphia noemt / voorts dezelve mundificeeren, incarneeren en cicatriseeren, als hier voorsz. gezegt is. (b)

Vrag. Genomen daar was eenig geronnen bloed in den buik / en gy konde geen hulp bekomen van eenig Medicyn / zoud gy daar toe iets wel konnen ordonneeren?

Antw. Ik zoude hem een haustus ordoneeren van
℞. Sperm. ceti,
Oculor. canc. ã. Drach. ß.
Croci, Scrup. ß.
Lactis vaccini, q. s.
M. F. Haustus.

(b) Wanneer het *omentum* uithangt en nog zyn natuurlyke koleur en warmte heeft, moet men het maar zonder afbinden weder inbrengen, maar zo 't bedorven is, moet men het afbinden, of affnyden zonder het te binden en inbrengen.

Vrag. Wat voor medicamenten hebt gy / die het geronne bloed door de urine afdryven?

Antw. Daar zyn der verscheiden: als den rubia tinctorum, argentina, melissa cum radicibus, laurus, sem. nasturtii, mumia, sperma ceti, rode kool-bladen / en diergelyke meer.

Cap. XV. Van de geschootene Wonden.

Vrag. Alzo de geschootene wonden nu veel in de Oorloogen voorvallen / en ontelbare ongelukken veroorzaken / ook een zake is daar ieder Heelmeester veel aan gelegen is / hoe zoud gy een geschooten wonde bepalen?

Antw. Dat is een zodanige wonde die met een kogel / stuk schroot of iets anders / door de kragt des buspoeders in 't lyf geschooten is / makende contusie, pletteringe / en scheuringe veeler membranen, bloed- en watervaten / peezen / of tendonen, beenderen / dikmaals vergeselschapt met veele en zware toevallen / somtyds met / en somtyds zonder hæmorrhagia, of bloedstortinge.

Vrag. Hoe verschillen deze wonden van de andere wonden?

Antw. Zy verschillen hier in / 1. Een geschooten wonde is nimmermeer simpel / maar altoos gecomponeert. 2. Zo is een geschooten wonde altoos meerder tot stank en verrottinge geneegen als andere wonden. 3. Zo is gemeenlyk haren ingang eng en rond met een kromme en wyder uitgang. 4. Zo gebeurt gemeenelyk dat deze wonden in het begin niet bloeden / maar andere altoos bloedig zyn.

Vrag. Laat ons nu tot haar geneezinge komen?

Antw. Om kort in deze geneezinge te handelen / zal men ze in twee manieren doen bestaan.

1. In een behendige maniere / om alles te removeeren, 't geen 'er in de wonde zoude mogen wezen; als kogels/schroot/ splinters/ lappen/ en wat diergelyke meer is. Desgelyks ook in het behoorlyk verbinden / ende het bequaam leggen of schikken des gewonden deels / dat het gemakkelyk en zonder pyne legt.

2. In 't gebruik van de vereischte remedien / te weeten / van bequame digestiven en suppurativen in de wonde; als mede van goede defensiven en corroborativen rondom de wonde.

De 1. maniere is hier vooren in de genezinge van de algemeene wonden gezegt.

De 2. maniere is / wat topica belangt / zo moet men hier voor eerst het gekneusde en gepletterde vlees voor al trachten te scheiden en separeeren: want caro contusa & collisa cito suppuranda est. Want deze wonden daar altyd toehellen. Zo mag men hier toe dan bezigen den ung. basilicum, met den ung. digestivum gemengt / of den basilicum onder wat ol. raparum gemengt / tot een dun wiekzalfken: Item, den ol raparum of lini, een deel/ den ol. amygd. dulcium, een half deel met saffraan gemengt / waar onder men wat wit was smelten kan / om het zelbige tot een zalfken te brengen / en warmties in de wonde geleyd: voorts de wonde wel van buiten bestrykende met den ung. camphoratum, en die ook bepleisterende met den gemeenen ung. of emp. defensivum, of eenige corroborerende cataplasmen, gemaakt van den absinthium, scordium, calamintha, camomilla, melilotus, rosæ rubr, en dit gekookt in witte wyn / of ook wel in mucilago van lynzaad / dat met oud goed bier uitgetrokken is: voorts dan de farinen daar by gedaan van fabar. of orobi, naar ieders goeddunken. (*c*) Vrag.

(*c*) Voor de *farina fabarum* en *orobi* kont gy altyd neemen *Farina lini* tarwenbrood of beschuit.

Vrag. Indien het geviel dat 'er groote stank en verrottinge in de wonden waar / wat zult gy dan doen?

Antw. Als dan zo zal menze wasschen en spuiten / met een dusdanig of diergelyk lavement;

℞. Rad. aristolochiæ rotundæ, Drach. ij.
Herb. Scordii, Salviæ, ana M. ſſ.
Flor centaurii, p. j. Pulv. Aloës,
Myrrhæ, Sarcocollæ, ana Drach. j.
Coq. s. a. in vini albi Lib. ij.

Hier mede gewasschen / en alsdan u wieken met de voorgemelde zalve eerst bestreeken / daar in gedoopt en opgeleid. (*d*)

Zo nu de stank zeer groot waar / moet men daar dan wat ung. Ægyptiacum by doen; dewelke wel alleen met wyn of brandewyn gebruikt werd. De wonde dan gezuivert zynde / zal men ze voort geneezen / als men andere wonden doet. Indien de wonde vergiftigt waar / zo ziet hier in het tweede naarvolgende kapittel van de fenynige wonden / of kookt een bolle look / wat gekneust zynde / in het voorige lavement.

Vrag. In alle doorgaande wonden / plagt men eertyds te gebruiken een setum of doortogt / die nu heedendaags by de meeste Meesters nagelaten werd / om verscheiden reden: als / datze te grooten pyne ende bloedstortinge verwekt / en datze de wonden met wat onnatuurlyks zoude quellen; wat zegt gy?

Antw. Daarop antwoord ik /

1. Dat zy pyne zoude verwekken / kan niet wezen als men ze wel en behoorlyk gebruikt; maar zal ze in tegendeel stillen / door dienze de wonde doorgaans open hout en lugt geeft / om haar van den etter te ontlasten: ook zo zal ze in het doorhalen de scherpe schilferen van de gemorselde beentjes mede uitsleepen / die

(*d*) Men mag simpel de *Tinctura aloes* en *myrrhæ* inspuiten.

die anders wel tegens eenige membranen of zenuwen zouden mogen steeken en prikkelen. Eindelyk zo brengtze de digestiven over de geheele wonde door.

2. Dat zy bloedstortinge zoude verwekken; ieder dient de wysheid van zich selfs te hebben / so wanneer men daar voor vreest / zo moet men ze naarlaten / dan gebruikt men ze nooit: als ook niet wanneer de incarnatie voor handen is / maar alleen ten tyde van de digestie en suppuratie, ook zo werd ze nooit gebruikt in de doorgaande of penetreerende hooft- borst- noch buikwonden; dan alleen in armen / beenen / en nekke.

3. Dat zy de wonden met wat onnatuurlyks zoude quellen. Wel zo die edele en oude Chirurgicale remedie / als den setum is / voor onnatuurlyk gehouden word / wat zal men van de steekwieken en andere platte wieken zeggen? zouden die ook voor onnatuurlyk moeten gehouden werden? dat geensints met goede reden mag gezegt werden. (*e*)

Vrag. Of allerlye geschootene wonden fenynig zyn / als de Ouden in de voortyden gemeent hebben?

Antw. De gemeene geschoote wonden in de hedendaagsche oorlogen / zyn uit haar zelfs geenzints fenynig: indien 'er iets quaadaardigs schynt te wezen in sommige / is niet ten aanzien van het buskruid / nog van het lood: maar is van wegen haar eigen ongezondheid; of door het breeken / scheuren / en kneuzen der bloedelooze deelen.

Wat het buskruid aangaat / kan in 't lichaam geen quaat veroorzaken / als men ziet aan sommige die 'er verscheide graantjes in haar handen ende aangezigt (zonder eenig leet) lange jaaren gedragen hebben:

(*e*) Gelyk de steekwieken, als we boven reeds hebben getoont, zelden of nooit in wonden te pas komen, alzo ook deze doortochten niet, het is zelfs te zot die in versche wonden te willen gebruiken.

ben: want het alleen bestaat uit sulpher / salpeeter / wiigenkolen / ende wat brandewyns.

1. Wat het sulpher aangaat / 't werd niet alleen tot krauwsel en schurft uitwendig gebruikt / maar ook inwendig zyn gestooten tot jeukte / longe-hoest / enz. in wat zoete melk / of met een doyer van een ey ingenomen: boven dien maakt men daar ook met olye een balsem van / tot veelderlye gebreeken dienstig.

2. Wat het salpeeter aangaat / 't werd insgelyks in de Medicyne / zo wel inwendig als uitwendig / gebezigt; want den Antim. Præp. en Diaphoreticum, als mede den lapis prunellæ, werden 'er mede bereid en gemaakt. Boven dien geeft men ze met wat cremor tartari gemengt / tot het graveel / en pyne der lendenen in.

3. De kolen moeten niets quaataardigs in hebben / om dat men dagelyks ziet / dat zwangere Vrouwen / en aankomende dochters (die het niet naar behooren gaat) dezelve door vreemde lusten eeten. Zy werden ook gebezigt in pappen tot gezwollen testiculen.

4. Den brandewyn zal niemand zeggen dat ze fenynig is / ofte ten ware dat men hem met heele pinten teffens drinken wilde / als dan mogt hy een mensch wel om 't leven brengen door zyn misbruik.

5. De loode kogels konnen ook niet vergiftig zyn / om dat'er dagelyks nog veele gaan en staan / met loode kogels in 't lyf: boven dien maken wy daagelyks looden turonden in apostematien daar veel etters uit loopt / om dezelvige beter te ontlasten.

Ik wil wel geloven dat men 'er wel schelmstukken mede doen kan; mits daar onder smeltende eenige vergiftige sappen / of andere ingredienten, die zodanige schelmen beter weten als ik.

Vrag. Of men in geschooten wonden diende eerst de brand te lesschen / of eerst het gekneusde deel tot dragt te verwekken?

Antw.

Antw. Het gekneusde moet men voor eerst ende voor al / van 't gezonde zien te scheiden en separeeren / want hier gemeenlyk geen brand is / en al is 't zake dat de gequeste veeltyds van een groote hitte of brand klagen / dat geschied uit oorzake / dat de kogel in het doorvliegen een scheuringe / en een breekinge door de membranen en beenderen maakt / 't welk aldaar een groote pyn / met een brandende hitte veroorzaakt. Nu om het gecontundeerde te separeeren / zal men gebruiken den ung. digestiv. en basilicum onder een gemengt / met wat ol. lini, en de plaats van buiten bestryken met den spir. vini camph. &c. en alzo 'er menigmaal groote stank en verottinge toekomt / zal men als dan den ung. Ægyptiacum gebruiken / met wat spir. vini, en als nu het gecontundeerde al gesepareert is / zal men de wonde als dan handelen als hier voor in de geschoote wonden gezegt is. En indien 'er iemand wilde staande houden dat 'er al brand by deze wonden ware / uit oorzaake dat 'er dikwils huizen / toorens / schepen en schuuren in de brand geschooten worden: antwoorde haar / dat 'er geen geoeffent Chirurgyn noch Constapel haar toestaan zal / dat het door een gemeene kogel geschied.

Dat 'er toorens / schepen / of huizen in brand geschooten worden geschied / dat den kogel ergens door snelligheid in het doorvliegen / tegens een steen of yzer aan komt daar vuur uit springt / en door het buskruid daar omtrent in de brand vliegt / of als men met gloeiende kogels in boere huizen daar stroo in is / schiet / of andere materiaalen en tuigen die de Constapels dagelyks practizeeren / zo vliegt den brand daar ligt in: maar schiet noch zo veel / door stro en vlas met gemeene kogels / zal 'er niet in beschadigen / neemt een kogel of bal van was gemaakt / en schiet die door een gezaagde deel / het was zal niet smelten / maar wel in gruis brokken.

Indien de kogels eenige actueele hitte of brand

by haar hadden / 't zoude immers de rottinge daar deze wonden zeer meede geplaagt zyn tegestaan/ door dien het vuur alle overtollige vogtigheden en quaadaardigheid verteert.

Vrag. Of men een wonde wel zonder zien / of aanraken kan geneesen?

Antw. Over deze quæstie is veel geschreven / zo wel pro als contra, voor my ik zal tot noch toe opvolgen dat natuurlyk is / en myne konst my gebied; hoewel de Heer Ridder Digby zulks zegt natuurlyk te wezen. Voor my ik wil hem niet tegenspreeken/ en zal den Leezer alhier verhalen wat hy 'er af zegt.

Hy verhaalt wat 'er aan zeeker Heer zynen Vriend geschied is / die/ in 't scheiden van twee duël vegters/ aan zyn hand gequest wierd; doorsnydende hem alle zyn musculen en bloedvaten tot op 't been toe: deze wierd van een Chirurgyn verbonden/en vier à vyf dagen naderhand quam hy by den voorz. Digby met een groote pyn en inflammatie, zo dat den Heer Digby den Patient eenige doeken af vorderde / daar eenig bloed of etter van zyn wonde aan was / 't welk hem aanstonds ter hand gesteld wierde. Onderwylen nam den voorz. Digby een bekken vol kout schoon water/ daar hy eene hand vol vitriolum gepoedert (ongemerkt) in dissolveerde, en stak doen de bloedige doeken daar in / waar op den Patient straks zeide een verkoelinge te gevoelen aan zyn querzuur/en waar door ook de geheele inflammatie benomen wierd; waar op doen alle pleisteren afgedaan wierden/en de wonde in een zeekeren middelbaren staet gehouden wierd. Naar de middag zo trok de Ridder Digby dese doeken weder uit het vitrioolwater, en hingze te droogen voor een vuur: naauwlyks was den doek droog/ of des Patients dienaar quam hem aanzeggen / dat zyn Heers hand wederom ontstak en groote pyn kreeg / waarop den Ridder wederom den doek in het

koud

koud vitriolwater stak / waarop de pyne wederom verdween / en in vyf à zes dagen daarna genezen wierd. (*f*)

Ik zal verhaalen wat my / nu maar over twee jaren geleeden / gebeurt is ; zeekeren Patient / die eenige ulceratien hadde aan zyn lichaam / daar ik somtyds zo nu als dan / naar hy my ontbood / viziteerde en verbond ; so is 't gebeurt dat ik eens beezig was met het verband los te maken / en wierp de beëtterde pleisters in 't vuur / dat den Patient my verbood ; ik vraagde na de reeden / hy / die al een gaauw en verstandig Man was / antwoorde my / hy lietze vergaderen en in een getempeerde plaats brengen / waar op ik verder voort voer / en vraagde of hy Digby had geleezen / zeide ja / en sprak 'er met goede reedenen van : maar een geruimen tyd daarna hem weder bykomende / vraagde hem in 't losmaken van zyn verband / of hy Digby zyn raad niet opgevolgt hadde / zeide ja / werptze weder in 't vuur (te weeten de pleisters) 't is doch al maar ydelheit / zeide hy. Nu laat ik den Leezer oordeelen naar zyn welgevallen van deze zaak.

(*f*) Alle *sympathetische* curen zyn byna van nul en geener waarde, want kleine simpele wonden, die de natuur zelf geneest, wanneer men maar de wonde zuiver houd en van schoone doeken voorziet, geneest men door de *sympathie*, dat niets als een bedrog is by onweetenden; maar wanneer groote slag of bloed-aderen geopent zyn, de buizen of de peezen der spieren half of geheel afgesneeden, een been gekneust of gebrooken, de herszenpan ingeslagen, of een zenuw of pees geprikt is, als dan ziet men, dat alle *sympathetische* middelen te zamen genomen ook het minste niet uitvoeren, waar door een wys en in de *Anatomie* en *Practyk* kundig en ervaren Heelmeester dit bedrog zeerligt ontdekken kan, en zien, dat DIGBY zelf onkundig zynde in de waare kunst evenwel de geleerde wereld fabeltjes voor waarheid wil wysmaken, als uit zyn geheel fabelboekje te zien is.

Cap. XVI. Van de Punctura Nervi.

Vrag. WAt is punctura nervi?

Antw. Dat is een steek of prikjen in een zeenuwe of pees / veroorzaakt door iets dat scherp en steekende is / als naalden / elsen / priemen / de punt van messen of degens / den angel of graad van Visschen / of diergelyke tuigen meer / daar de Soldaten en Matroozen haar zelven / of malkanderen / door speelen / of door onvoorzigtigheid of ook wel door moetwil / mede komen te quetzen.

Vrag. Hoe zoud gy weeten of 'er een zenuwe of pees gequest waare?

Antw. Zo daar een zenuwe gequest was / zo is 'er als dan een groote pyn / kloppinge / ontsteekinge / somtyds gangræna, spasmus, razernye / en wel de dood die 'er als dan opvolgt.

Maar zo daar een tendo of pees gestooken is / als dan zyn de toevallen niet wel zo hevig nog gevaarlyk.

Vrag. Wat gevaar zyn ze onderworpen?

Antw. Alle steeken en quetzingen der zenuwen en peezen zyn zeer geneigt tot putrefactie en suppuratie. Wyders zo zyn ze gemeenlyk verzelt met verscheiden moejelyke toevallen / door dien ze de instrumenten des roerens en gevoelens zyn / en voornamentlyk als den steek eng en zeer diep is / en dat om twee redenen:

1. Om dat het vleesch en de huid weder komt toe te zuigen / waar onder als dan een scherpe stoffe gegenereert werd / die geen uitgang hebben kan / waar op zeer moeielyke en gevaarlyke toevallen komen te volgen.

2. Om dat de Medicamenten niet wel tot de gequetste zenuwe konnen doordringen / wegens de engte der wonde.

Vrag.

Vrag. Hoe zoud gy haar geneezinge bevorderen?

Antw. Om deze geneezinge te bevorderen / zal men voorêerst/en voor't gereedste gebruiken een vette pleister van basilicum, en de plaatze bestreiken met spir. vini camphoratus, spir. matricalis, enz. / daar over leggen een goede defensif, ook compressen en windsels in warmen wyn of brandewyn nat gemaakt / en zo den Patient hardlyvig was / zal men hem straks den buik door een suppositorie, clystere, of door een purgatie openen van een tinctuur ex rhabarbaro, sena, &c. of een mengzel van scammonium, resina jalappæ, &c. in wat warm bier ingenomen: insgelyks het gebruik van veel thée en coffy, als ook een decoctum van guajacum, sassafras, china, salsa parilla, &c. kan hier mede al met voordeel gebruikt werden. Voorts zal men den Patient altyd warm houden / hem alle spys en drank / die de humeuren eenigzints ontsteeken / verbieden. (g)

(g) Wanneer een zenuwe, pees, *ligamentum* of een ander teer vlies door eenig scherp instrument geprikt is, voelt men eerst na verloop van twaalf uuren de pyn, niet zo wel op die plaats daar de prik geschied is als in de bovenste deelen, en het geprikte deel zwelt maar op van de groote als een kleine noote, maar na boven is de grootste zwelling, met trekkinge en scheuten door dat deel, uit de opening loopt geduurig een waterig vogt, somwylen volgt op de ontsteeking een *suppuratie* of *gangræna* enz. de oorzaak hier van is, dat de geprikte vaten verwond zynde zig afkorten en in die naauwe plaats haar vogt uitwerpen, dewelke hier *geëxtravaseert* stilstaande de omleggende draden van de zenuw of pees uitspant, pyn, trekking, zwelling, verstopping, ontsteeking enz. veroorzaakt. SYDENHAM recommandeert om al 't kwaad voor te komen aanstonds een pap op te leggen van *Rad. liliorum albor.* unc. iv. *farin. lini* en havermeel ana unc. iij. in zoetemelk gekookt tot een

Het tweede verband zal men naarſtelyk toe zien / wel lettende / of 'er een zenuwe gequeſt is / ja / of neen; zo ja / zal men de wonde tragten te dilateren. zo het doenlyk is / op dat de ſcherpe / bytende / fenynige ſtoffe een uitgank mag hebben. In de wonde zal men druipen den heeten ol. terebinth. en hyperici, of een wiek daarin gedoopt / en op de wond geleid / en voorts met een heete ſpatel daar over gehouden / om de olie des te meerder in de wonden te doen doordringen: voorders zal men de plaats der wonde rondsom / en verder naar boven toe beſmeeren en beſtryken met zodanige olien / die zeer doordringende zyn / door dien de zenuwen gemeenlyk zeer diep leggen: ook die een pynſtillende / en reſolveerende en zuurtemperende kragt hebben; zo om de pyn te ſtillen / als ook om de zenuwen die droog zyn / van bedervinge te beſchermen.

Over de imflammatie zal men eenige goede corroborerende en reſolveerende cataplaſmen leggen / van abſinth. ſcordium, camomille, melilote, in hydromel, of ſomtyds in brandewyn gekookt / daar men eenige farinen en campher by doen kan.

Zo het quame te apoſtemeeren / als het veeltyds wel

een *cataplaſma.* Men kan nog zekerder gaan, zo gaauw men bemerkt, dat een pees of zenuw geprikt is, dat men wat plukzel met *oleum terebinthinæ* of *balſ. copaybæ* op het wondje oplegt en met een warme ſpatel zagt indroogt en vervolgens kleine en grootere compreſſen met *ol. tereb. campher ſpiritus* of *eau de la reine*, nat gemaakt daar over legt en het geheele deel eindelyk met goede windzelen ſterk en vaſt windt, de gequetſte deelen tezamen drukt, en den toevloed van vogten, lekking en zwelling hier mede belet. En zo dit niet zoude willen, kan men zagte *reſolveerende* en *emollieerende* pappen en ſtovingen gebruiken, de opening verwyderen, enz.

wel doet / moet als dan gehandelt werden / als men in een phlegmone gewoon is te doen.

Zo men onderwylen een lympha, van sommige lede water genaamt / gewaar wierd / zal men het zelvige hier mede bequaamlyk weeren: neemt een weinig crocus martis en mengt dat onder uwen digestif, en præcipitaat, of den mastix, sanguis draconis, en een weinig perschalen gepulvert / en onder uwen digestivum gemengt / of onder wat terebenthyn en ol. hyperici. Dit ledewater nu ophoudende / en gezuivert zynde / zal men 't dan genezen als andere gemeene wonden / altoos gedachtig zynde wat hier vooren (in 't weeren van de toevallen der algemeene wonden) wegens het ledewater gezegt is.

Cap. XVII. Van de Fenynige Wonden.

Vrag. WAt is een fenynige wonde?

Antw. Een fenynige wonde is een zodanige wonde / geschiedende door eenig vergiftig tuig / als een pyl / kogel of azagay: Item door de tanden of angel eeniger fenynige dieren.

Vrag. Hoe veelderley zyn deze wonden?

Antw. Daar zyn 'er die geschooten / gesteeken / en gebeeten zyn; en van die geene die gesteeken zyn / zyn 'er somtyds vermengt met een punctura nervi, waar door die arme Patienten als dan in een zeer gevaarlyken staat zyn: vorders worden ze nog onderscheiden in heete of in koude fenynige wonden.

Vrag. Welke zyn de oorzaken van deze wonden?

Antw. De oorzaken zyn tweederley: als animata en inanimata; animata, dat is daar leven in is / als beeten en pikken van fenynige dieren; inanimata, daar geen leven in is / als pylen / kogels / azagayen / en diergelyke meer.

Vrag. Welke zyn de teekenen van een heet of koud fenyn?

Antw. De tekenen van een heet fenyn / zyn een heftige prikkelende pyn in de wonde / met groote zwellinge ende inflammatie, veeltyds veranderende in een peersche zwarte coleur / koortzen / flauwten / bangigheit / en beevinge der leeden.

Van een koud fenyn / zyn een verdoovinge / flaperigheit / en gezwollen zugt of œdema, met kout zweet; en zo der een groenigheid en peersigheid omtrent de wonde gezien werd / met een gestadigen zwym / zo denkt dat uwen Patient als dan het niet lang maken zal.

Vrag. Wat gevaar hebben deze wonden?

Antw. Indien men niet straks in de weer is om 't fenyn te stutten/zo loopt den Patient straks groot gevaar van zyn leeven / hoe klein de wonde ook wezen mogt. Die in de gewrichten geschieden zyn veel gevaarlyker/ dan die in de vleezige en musculeuse deelen geschieden / door dien het fenyn aldaar wegens de menigvuldige vaten hier gelegen / het bloed / zenuwsappen / en andere vogten / straks komen te besmetten en diens volgende veele zware en gevaarlyke toevallen komen te veroorzaken.

Deze fenynen werken gemeenlyk door haar zuur / dat is datze eenige scherpigheid hebben / waar door of de sappen onzes lichaams komen te stremmen en dik te werden: waar door den omloop des bloeds moet komen te vertragen en stil te staan. Of zo 'er eenige ander corrosif by deze vergiften is / werd het deel niet alleen beleedigt/maar versterft ligtelyk/waar veele toevallen zig byvoegen. (*b*) Vrag.

(*b*) Byna alle fenynen werken in de vaste deelen,en verwekken krampagtige trekkingen,doorknagende,de vaten tot een verstervinge toe. Ook hebben we weinig fenyn, dat zuur is,dierhalven kunnen de fenynen,als daar zyn die van

Vrag. Hoe zult gy haar geneezinge bevorderen?

Antw. De geneezinge zal men bevorderen door inwendige en uitwendige middelen:

De inwendige zyn eenige hertsterkende tegengiften/ en zweetverwekkende remedien/ gemaakt als volgt:

℞. Pulv. bufonum sicc. Drach. j. Camphoræ, Croci, ā Scrup. j. Aq. Theriacalis, Unc. ij. Misce Fiat Haustus. (*i*)

Waar mede den Patient zweeten moet.

Zyn drank moet zweetdryvende zyn / gelyk als /

℞. Rad. scorzon. Unc. ij. Contrayervæ, Unc. j. Corn. Cervi rasp. Unc. j. ss. Coq. ex. aq. Unc. xxx. Col. adde Elix Cittri, Unc. ij. Misce fiat potio.

Van gelyken mag men heete coffée, thée, heet bier/ enz. drinken.

Het purgeeren en aderlaten mag hier niet geschieden om 't fenyn niet in 't lichaam te roeren; nog ook om het zelvige van buiten naar binnen te trekken.

De uitwendige zyn veelderley: als eenige diepe of ondiepe scarificatien, met of zonder ventosen, welke scarificatien moeten uitgewassen werden met brandewyn daar wat theriaak of Ægyptiaak, in gemengt is / of eenige decocten van rad. zedoaria, scordium, centaurium in wyn gezooden daar men ook wat ouden theriak en brandewyn in mengen kan; vorders kan men een zalfken maken van (*k*)

Z 4 pulv.

van verscheide Beesten, die van kwik, loot, *antimonium*, *belleborus*, *Eupborbium*, *opium*, enz. bereid zyn, ook door het zuur niet werken, dewyl ze geen zuur by haar hebben.

(*i*) *Theriak* voor de *Padden* genomen is beter, of andere zweetmiddelen met veel water ingenomen om sterk te zweeten, en doen in het begin der fenynige wonden groote diensten.

(*k*) Na dat men in 't begin te vooren de wonde heeft ge-

℞. Pulv. scordii, Unc. ß. Theriacæ veteris, Drach. j.
Ung. Basilici & digestivi, ana Drach. vj.
Ægyptiaci, Drach. ß. M. F. Unguentum.

Ofte.

℞. Pulv. Myrrhæ, Drach. ij. Præcipitati, Drach. j.
Ol. Terebinthinæ, Drach. ij. Vitrioli, Drach. ß.
Ung. Digestivi, Unc. ij. M. F. Unguentum.

En een pleister gemaakt van dit / of diergelyke naarvolgende:

℞. Pulv. Myrrhæ, Drach. ij. Aristolochiæ fabaceæ,
Gentianæ, ana Drach. j. ß. Emp. Diachyli compos.
Unc. j. Paracelsi. Unc. ß.
F. Emplastrum.

Of het emp. Paracelsi alleen met wat theriak en sulpher gemengt.

Zo 'er groote pyn en inflammatie toeslaan / zal men een diergelyke cataplasme over het bezeerde deel leggen / van

℞. Herb. Scordii, Rutæ, Absinthii,
Flor. Sambuc. ana m. ß.

Dit gekookt in oud bier of in wyn / met wat far. fabar. en hordei, of met wat zagt gekookte gort gemengt / in maniere van een pap.

Men mag hier somtyds wel by doen den gebranden alum / look / mostert / duivemest / ol. terebinthinæ, en diergelyke.

Het fenyn weggenomen zynde / zal men de wonde als dan genezen / gelyk men andere gemeene wonden doet / behalven dat men deze wonden altoos moet tragten open te houden zo lange als men kan / tot dat men denkt dat het fenyn genoegzaam uit het lichaam ontlast is.

Cap.

gescarificeert en door zuigers of *ventosen* veel bloed daar uit gehaalt, of het deel aanstonds met een gloejend yzer heeft diep gebrand, legt men een ordinair *Theriak* met wyn en campher op.

Cap. XVIII. Van de Ulceratien of Zweeren, van sommige Oude Schaden genaamt, hare bepalinge en teekenen.

Vrag. NAdemaal de ulceratien gemeenlyk uit apostematien, of uit wonden voortkomen / zo dienenze wel in rang te volgen: zegt ons wat een ulceratie of zweer is?

Antw. Een ulceratie is een verouderde scheidinge des gezonden deels / in de zagte deelen onzes lighaams; uitwerpende meesten tyd een ongebonden etter / met een of meer accidenten verzelt / waar door haar geneezinge verhindert werd.

Vrag. Hoe werden de ulceratien onderscheiden?

Antw. Men kanze onderscheiden / ten aanzien van de wonden / of ten aanzien van haar eigen zelven.

Vrag. Hoe werdenze ten aanzien van de wonden onderscheiden?

Antw. Ten aanzien van de wonden werdenze onderscheiden: 1. Om dat de wonden zyn varsche bloedige scheidingen des geheels / zonder etter / of met een goeden welgebonden etter / de ulceratien, daarentegen / zyn verouderde scheidingen des geheels / met veeltyds een quaden ongebonden etter / die bloedig / weynig / spekkig of somtyds stinkende is. (*l*) 2. De won-

(*l*) Men heeft verouderde *ulceratien*, die veele jaaren geduurt hebben, die haar korst of *escar* hebben, dewelke somwylen van zelf afvalt, en als dan is de *ulceratie* van zelf gezuivert, en de Chirurgyn in deze tyd daar by komende behoeft geen zuiverende middelen te gebruiken, maar gaat aanstonds tot zyne genezing over: na het afvallen van den *escar* groeit weder een *spongieus* vlees, 't welk eindelyk weder in een korst verandert, die ook weder afvalt.

Ook hebben veele verouderde *ulceratien*, die kwaad te

wonden werden niet anders als door uiterlyke oorzaken geboozen / de ulceratien daarentegen / zo wel door uitterlyke als door innerlyke oorzaken. 3. De wonden veranderen menigmaal in ulceratien, maar de ulceratien nimmermeer in een wonde.

Vrag. Maar wanneer verandert doch een wonde in een ulceratie?

Antw. Een wonde verandert in een ulceratie, zo wanneer den goeden en welgebonden etter of pus, die alle wonden gemeenlyk uitwerpen / verandert in een fanies, virus, of in eenige andere dunne scherpe vogtigheid. (*m*)

Vrag. Hoe werden de ulceratien onderscheiden ten aanzien van haar zelven?

Antw. Ten aanzien van haar zelven werdenze in drie manieren onderscheiden. 1. Ten aanzien van haar wezen. 2. Van haar hoedanigheid. 3. Van haar vogtigheden dieze uitwerpen.

Vrag. Hoe van haar wezen?

Antw. Ten aanzien van haar wezen werdenze van de Oude genaamt simpele of gecomponeerde.

Simpele, dat zyn kleine ulceratien zonder eenige accidenten/die slegts maar alleen een simpele vogt of fanies

te genezen zyn, evenwel dikmaals goede witte en gebonden *materie*.

(*m*) Een wonde die zeer ligt en gaauw te genezen is, verandert veeltyds door 't gebruik der steekwieken in een langduurende *ulceratie*, en zo men dan de *ulceratie* met de steekwieken, nog meer plaagt, werd dezelve nog kwader. Waaruit ik besluit, dat men nog in de wonden nog in *ulceratien* nooit of zelden de steekwieken moet gebruiken, het welk alle Chirurgyns wel moeten in agt neemen en leeren, zo ze 't nog niet weeten, en leezen den BELLOSTE maar wat vleitiger, die zal het alles door genoegzame ondervinding confirmeeren, 't geene ik hier zegge.

nies uitwerpen: gecomponeerde, dat zyn groote ulceratien, daar een of meer accidenten by vergeselschapt zyn / waar zy meenigmaal mede den naam af voeren: als een Ulcus cum dyscrasia, varicosum, cum carie offis, cum labiis duris, hyperfarcoticum, en diergelyke.

Vrag. Waarom geneezen de simpele ulceratien niet van zelfs / zo wel als een simpele wonde?

Antw. Dat komt wegens haar vergoorende vogten / hitte / koude / of vogtigheid: welkers vogtigheid altoos moet opgedroogt werden; want ad omnia Ulcera requiruntur exsiccantia. (*n*)

Vrag. Hoe van haar hoedanigheid?

Antw. Ten aanzien van haare hoedanigheid of figuur werdenze genaamt ronde / holle / vlakke / fistulagtige, kankeragtige / ende corrosive dat is een uitknagende zweere.

Vrag. Hoe nu ten aanzien van haar vogtigheden?

Antw. Ten aanzien van haar stoffe of vogtigheden dieze uitwerpen / werdenze genaamt purulente, sanieuse, of ichoreuse, sordide, en virulente.

Vrag. Gy hebt ons hier verscheiden slag van ulceratien genoemt / zo ten aanzien van haar accidenten / hoedanigheden / als ook wegens haar stoffe ofte etter die ze uitwerpen: laat ons hooren of gyze wel kent / ende voor eerst verklaart ons die haare benaminge uit haar accidenten nemen?

Antw. Voorεerst heb ik genoemt de Ulcus cum dyscra-

(*n*) Dat de *ulceratien* niet zo wel van zelf geneezen als de wonden, komt daar van daan, dat in *ulceratien* de gebrooke vaten al te veel ingekrompen en verstopt zyn: maar vergorende of zuure vogten zyn hier niet. Ik hebbe evenwel gezien een oude *ulceratie* door een overkomende sterke en langduurende *fluxus menstruus* van zelf zonder eenig gebruik van Medicamenten genezen, die werkelyk agtien jaaren tegens alle middelen in een bejaarde Vrouw ongeneesselyk waar geweest.

dyscrasia, dat is zodanige zweer daar een stilstand van vogten by is / met een broeiende koude / droogte ofte vogtigheid.

Varicosum, dat is een zweer of ulceratie daar een of meer geborsten (opgepropte) aderen omtrent zyn.

Cum carie ossis, dat is een bedorven been onder de ulceratie.

Cum labiis duris, dat is met harde weeragtige kanten rondsom.

Hypersarcoticum, dat is daar wat spongieus vleesch uit wast.

Vrag. Verklaart ons de andere die uit haar hoedanigheid genaamt werden?

Antw. Vooreerst heb ik de ronde genoemt / om datze rond zyn.

De holle of cavernosum is een ulceratie met een enge ende nauwe openinge / maar met een breede ruime holligheid van binnen / ende verscheiden zywegjes / zonder eenige callositeyt of weeragtigheid; deze werd van sommige ook cuniculosum genaamt / dat is konynsholsgewyze.

Plakke is / daar de huit maar te groeien staat.

Fistulagtig is gelykerwys als de holle of cavernosum, behalve dat deze calleus of weeragtig van binnen is.

Kankeratig is stinkende ende walgelyk om aan te zien / met harde of calleuse, dikke / opgezwolle en omgekeerde kanten / met een bruin loodverwige koleur ende verscheiden opgepropte aderen rondsom.

Corrosive is zo wanneer als daar zodanige quaataardigheid is / datze een escar of roove in de ulceratie maakt / uit een scherpbytende humeur voortkomende / ende in de ulceratie vloeiende / zo datze dikmaal al voortkruipt ende al het omleggende gezonde vleesch bederft / ende stinkende maakt / zo werdze als dan Ulcus nome genaamt of phagadænicum.

Vrag.

Vrag. Verklaart ons de laatste slag / wegens haar vogt?

Antw. Daar heb ik de purulente eerst genaamt / dat is een ulceratie die veel etters uitwerpt / 't zy goede of quade.

Sanieuse is een ulceratie die veel dunne / waterige ende bloedige vogt uitwerpt / veeltyds met een quaden reuk.

Sordide is die een groove lymagtige vogt uitwerpt.

Virulente is die een vuile / stinkende / dunne stoffe na den etter uitwerpt.

Vrag. Welk zyn de oorzaken der ulceratien?

Antw. De oorzaken der ulceratien zyn tweederley: namentlyk / uitwendige en inwendige.

Vrag. Welk zyn de uitwendige?

Antw. De uitwendige zyn eenige wonden / contusien, verbrantheden / vervriezinge / vergif / of vergiftige dampen: als het zweet / en tranige van schurfdige en pokkige lichamen.

Vrag. Welk zyn de inwendige?

Antw. De inwendige / zyn zuure / vergoorde en slymagtige vogten / verwekkende eenige scherpe / siltige / en ineetende stoffe. Item eenige varices die haar ergens komen te ontlasten; het vleesch en de huid aldaar bedervende en doorvreetende. (o)

Vrag. Wat teekenen hebt gy om een ulceratie te kennen?

Antw. De uitwendige werden genoegsaam door haar definitie en differentien bekent. Maar de inwen-

(o) Het zuivere bloed in het lichaam al te veel zynde kan somwylen in een deel in de naauwte werden ingepropt, dat het aldaar een *ulceratie* verwekt: ook heeft men exempelen dat de natuur van het overvloedige bloed door de *ulceratien* te gewisse tyden haar ontlast, als zuiver bloed door dezelve eenige dagen lang uitwerpende.

wendige / door de knagende en steekende pyn / als mede door de stoffe die 'er uitgeworpen wert / als etter / bloed / brokskens vleesch / vellekens / enz. wyzen ons genoegzaam aan / dat 'er een ulceratie is in dat knagende of prikkelende deel. Siet hier van exempelen / Aph. 26. 75, 76, 81. van 4. S.

Cap. XIX. Van de Voorzeggingen of Prognosticatie der Ulceratien.

Vrag. HOe zult gy ons konnen voorzeggen de goede of quade uitkomste in de cure der ulceratien?

Antw. Om een goede voorzegginge te doen in de geneezinge der ulceratien, zal ik letten: 1. Op het weezen der ulceratien. 2. Op haar hoedanigheit / 3. Gelegentheit / 4. Etter / 5. Tyd / 6. Op de dispositie des Patients.

Vrag. Wat voorzegginge zoud gy uit het weezen der ulceratien doen?

Antw. Uit haar weezen / daar by verstaande / groote of kleine / dat is simpele of gecomponeerde, zoude ik deeze voorzegginge doen: namelyk / dat de kleine simpele ulceratien, in een gezont en wel gestelt lichaam / boven dien / in eenig deel zynde dat gerust kan blyven / zal haast en licht geneezen konnen werden; mids de vogtigheit en maar matelyk haar zuur te temperen.

Maar de groote en gecomponeerde ulceratien, met een of meer accidenten verzelt; als met bloetberstingen / harde kanten / pyne / weelig vleesch / ofte diergelyke meer / konnen niet geneezen werden / voor en al eer deeze accidenten weg genomen werden.

Vrag. 't Is wonder dat gy bloedberstingen / hier zegt te wezen een hinderpaal van geneezinge / nademaal het vleesch uit het bloed voortkomen moet.

Antw.

Antw. Het vlees groeit eigentlyk niet uit bloet / maar uit de jeu ofte melkagtige vogten. En daarom konnen deze ulceratien die bebloet zyn niet incarneeren, want het bloed in de zelve maar bederft / en de ulceratien open houd. (*p*)

Vrag. Wat voorzegginge kont gy uit haar hoedanigheit doen?

Antw. Uit haar hoedanigheit of figuur / door dien alle ronde ulceratien moeielyker te genezen zyn / dan de hoekige of lankwerpige / om dat de incarnatie altoos gemeenlyk van een hoek eerst beginnen moet / daarom zyn ze zeer qualyk tot cicatrise te brengen / ende voornamelyk in vogtige lichamen; om datze gevaar loopen van in een fistel te veranderen / te meer als ze omtrent de zenuwen ende tendonen vallen. Desgelyks de groote / vlakke / zyn beter om te genezen / dan die een kleine / diepe en enge holligheit hebben: om dat men deze niet zo bequamelyk met behoorlyke Medicamenten kan aanraken / noch volkomelyk bezigtigen.

Vrag. Waarom moet men op haar gelegentheit letten?

Antw. De gelegentheit of plaats der ulceratien, kan ons veel dienen om een goede voorzegginge te doen: want ulceratien komende op het einde der leden / als handen ende voeten / daar veele tendonen, zeenuwen ende bloetvaten zyn / of in de gewrigten / in de emunctorien der liessen / oxelen / achter de ooren (byzonderlyk in ongezonde lichamen) en omtrent de ruggegraat / zyn altoos gevaarlyk; insgelyks die

in

(*p*) Het *gelatineuse* deel des bloeds (en niet het bloed zelf ook geen melkagtig vogt) door de fynste slag-aderen, en een gedeelte des zenuwsaps door de fynste zenuwtjes toegevoert, doen het nieuwe vlees aangroejen, dat is, de teere vaatjes uitzetten en aangroejen.

in de borst en buik penetreeren, die op de scheenen der waterzugtigen komen/geneezen bezwaarlyk/wegens de gestadige beweeginge der beenen / en fluxie die ze onderworpen zyn: als mede de ulceratie der longe door dien ze haar altoos beweegt: Item de ulceratien der blaze / en fistel in den grooten hoek der oogen / konnen ook niet wel geneezen / wegens de gestadige doortogt van vogtigheden/ die ze onderhevig zyn.

Vrag. Wat voorzegginge kan den etter geven?

Antw. Den etter wyst ons twee dingen aan: voor eerst indien 'er in eenige ulceratien naar een langduurig uitwerpen van een quaden ofte ongebonden etter / een goede pus begint te komen / geeft ons dit hoope tot geneezinge; maar indien den etter schielyk begint op te houden ende dat in eenige krankheid / en de ulceratie vertoont zig dor ende lootverwig / is een teeken van de aanstaande dood.

Ten anderen wyst den etter ons ook aan wat deelen dat 'er beschadigt zouden mogen wezen / om dat ieder beschadigt deel / gemeenlyk een byzonderen etter uitwerpt: als / uit het vleesch komt gemeenlyk een goeden witten en wel gebonden etter. Uit het gebeente komt een vette / olyagtige / stinkenden etter. Uit de aderen en arterien, een bloedige dunne etter. Uit de membranen en zenuwen / komt klare / dunne / lymige / dat men gemeenlyk leedewater of zenuwater noemt. (q)

Vrag.

(q) Van de *materie* of etter, die men in de *ulceratien* gelyk ook in de wonden ziet uitvloejen, heeft men gemeenlyk drie soorten. 1. *pus* of goede dikke witte of geelagtige *materie*, meest in de *ulceratien* der vleesagtige deelen. 2. *sanies* of etter met bloed vermengt in de *furunculi* enz. 3. *ichor* of wateragtige, witte, roode, geele, gryze, bruine, zwarte, vuile, scherpe, stinkende etter, in de *ulceratien* der pees- zenuw- en vliesagtige deelen; hoewel ook somwylen geheel anders, dat men

Vrag. Waarom werpen de membraneuse en zenuwagtige deelen al zulken helderen klaren water of etter uit?

Antw. Uit de membraneuse of zenuwagtige deelen kan geen dikken etter voortkomen/ om dat deze deelen bloed ontbreeken/ en veel lympha hebben/ ende alzo geen bequamen etter of pus konnen voortbrengen/ daarom dan de lympha alleen ende ongemengt uitvloeit.

Vrag. Op wat wyze werd de digestie of dragt geformeert?

Antw. Gelykerwys in alle groote aposteunen de gylachtige vogten door haar vergooren komen te stremmen/ het welk een etter is: want een etter is anders niet dan een vergoorde en gekappelde melk. (r)

Vrag. Hoe veelderley etter is 'er wel?

Antw. Vierderley/ als hier voren in de differentien gezeit is. Het 1. Pus, dat is een witte/ matige dikke/ en wel gebonden etter. 2. Sanies ofte ichor, is een dunder en rosser etter. 3. Virus is een dunne/ zwartachtige/ stinkende etter. 4. Sordes, is een dikke spekachtige en aanklevende etter.

men hier van geen vaste regels stellen kan; want men ziet somwylen by een *caries ossis* witte dikke *materie* zonder eenige stank enz.

(r) De etter is geen melk nog veel minder een vergoorde melk, maar ze is het *gelatineuse* en leimig dun gedeelte des bloeds, dat uit de *geëxulcereerde* vaatjes geduurig uitlekt, en in de holligheid der *ulceratie* na verloop van eenige uuren dikker werd, en zo het te lange daarin blyft, stinkend, maar nooit vergoort of zuur werd, want men kan door geen *experimenten* aantoonen, dat de *etter*, gelyk ook het *bloed* en desselfs *jeu* en *leimige stoffe*, ooit zuur kan werden dat is vergooren, maar wel stinken en vervuilen.

Vrag. Zegt ons eer wy van ons propoost afraken / wat kan den tyd u al onderwyzen?

Antw. Den tyd kan ons zeer veel bekend maken / om dat in alle de ulceratien die jarig werden of langer duuren / is 'er een groot agterdenken van caries: als mede als zy telkens weder opbreeken. Den tyd des jaars / als in de winter / dat leert ons / dat de koude alle ulceratien zeer schadelyk is / om datze daar in byt / de huyd verhard / en de digestie belet. In tegendeel / de matelyke warmte / als in het voor- en na-jaar / die verwekt digestie, verzagt de huid / en pyn. Maar de overgroote hitte baart dikmaal een sordes en putrefactie in de ulceratien.

Vrag. Eindelyk de dispozitie der Patienten / wat geeft dat?

Antw. De dispozitie der Patienten leert ons / dat de gezonde en welgestelde lichamen de geneezinge zeer voordeelig is / om datze een goeden / klaren lympha hebben / welk een goeden gebonden etter voortbrengt. Maar de ongezonde lichamen / als broeiende hitte / komt dien etter te veranderen / om datze als dan te veel vergoozt en aan 't verderven raakt: even als de goeden wyn / in de groote hitte des zomers door fermentatie of ruiringe bederft: want de ongetemperde lichamen / zo wel van hitte als van koude / brengen gemeenlyk voort de dunne / scherpe en ongebonden etter / waar door de ulceratien zeer bezwaarlyk geneezen konnen werden: als daar zyn de geelzuchtige / uitteerende / waterzuchtige en bollige lichamen.

Cap. XX. Van de Geneezinge der Ulceratien of Sweeren.

Vrag. OP wat wyze zoud gy de ulceratien wel en na de konst geneezen?

Antw.

Antw. Om die wel ende naar de konst te genezen/ moet men op twee dingen letten: dat is/ of zy simpel of gecomponeert zyn. Want de simpele hebben maar een intentie van noden / dat is / een matelyke verdrooginge / want ad omnia ulcera requiruntur exficcantia; maar de gecomponeerde daar verschei-den accidenten by vergeselschapt zyn / vereischen vier algemeene intentien, als:

1. Een goede manier van leven.

2. Dat men de aanvloeiende vogten genoegzaam verdunne.

3. Dat men de accidenten dieze vergeselschappen/ wegneeme.

4. Dat menze dan zuivere/ incarneere en cicatriseere.

Vrag. Waar in zal de maniere van leven bestaan?

Antw. De maniere van leven zal bestaan / in goede spys en drank/ die zuur temperende en matig moet zyn / op dat men daar door de scherpe etter verbetere; die schikkende naar den aart des Patients/ en des geulcereerden deels.

De ruste moet men den Patient altoos beveelen om dat alle geneezinge stilte vereischt. Den slaap de volheit / en beweeginge des gemoets/moeten alle zeer wysselyk beleit werden. (s)

(s) Tot een gaauwe en volkome genezing zo wel van verouderde als varsche *ulceratien* aan de uiterlyke deelen, gelyk als ook van de wonden, is niets dienstiger, als het deel heel stil te houden, en zo 't moogelyk waar, in 't geheel niet te bewegen, want door de beweging scheuren altyd weder die teere vaatjes, die even tezamen zyn gegroeit; maar de *ulceratien* aan de inwendige deelen als in de longen, lever, milt enz. vereischen een zagte beweging en schudding te paard, te voet enz. om den etter te doen uitloozen.

Vrag. Hoe zal men na de tweede intentie de vloeyende stoffe diverteeren?

Antw. De sappen die tot het gezwel geduurig vloeyen moet men dun en vlug maken: Voorts moet men goede zuur temperende dingen gebruiken. (*t*)

Vrag. Wat voordeel zal hier het ader-laten ende purgeeren doen?

Antw. Mede niet ter wereld / en daarom spreek ik daar niet af / ten zy dat men de Patienten wil martelizeeren / en volgens de bloed-dorstige Doctoren / om hals helpen.

Vrag. Gy hebt ons hier voren eenige formen van purgatien door den stoelgang voorgeschreven; hoe zoud gy het doen door vomeeren of door saliveeren?

Antw. Alzo de vogtigheden gemeenlyk veel / ende zeer aanklevende zyn / dient men hier wel sterke vomitoria te gebruiken: als (*u*)

℞. Antimonii præp. Drach. ij.
Vini albi. Unc. x.
Fiat infusio in lagena vitrea. (*w*)

Hier van by tyden / zo den Patient sterk genoeg is / een

(*t*) Zuurtemperende middelen werken niets tot de genezing der *ulceratien.*

(*u*) Het aderlaten is zelden hier van nooden, maar evenwel dienstig, wanneer sommige natuurlyke bloedingen verhindert zyn en de geneezing beletten: het purgeeren door *mercurial*-middelen om den vyfden dag is somwylen noodig, ende het braken zelden of nooit.

(*w*) Deze braak-wyn of *vinum emeticum* bereid men van het gepulverifeert *vitrum antimonii*, 't welk men op witte wyn âgt of tien uuren in de warmte of koude laat trekken, en dan door vloei-papier lopen en tot een of twee onssen gebruiken: men kan ook een heel stuk *vitrum antimonii* in wyn laten trekken, en de wyn zonder te filtreeren ingeven.

een half muddeken zoetjens afgegoten / ende hem ingegeven / zo meenigmaal als het van noden zal zyn.
Ofte op dusdanige wyze:

℞. Antimonii præp. Unc. ß.
Aceti vini, Unc. viij.

Zet dit in de koks combuize een gantschen nagt te weeken in B. M. 's anderdaags zal men filtreeren, ende wederom op 't vuur stellen / ende daar een vierendeel fyne witte suiker onder mengen ende laten 't koken tot de dikte van een syroop.

Den dosis hier van is unc. j.

Dit doet zeer sterk braken ende de mage zuiveren van alle slym en zuur / van welke het bloed ontroost zynde / de ulceratien daarvan niet konnen beleedigt werden.

Door saliveeren, als in eenige quaataardige ulceratien, zal hier naar in de cure der pokken te passe komen. (x)

Vrag. Wat nuttigheid zult gy met comprimeeren doen?

Antw. Het comprimeeren met compressen en ligaturen, is hier dikmaal zeer noodig / welke ligaturen gemeenlyk expulsyf genaamt werden / en anders nergens dienen konnen dan in armen en beenen / om die vloeiende stoffe of causa antecedens van de ulceratie af te wyzen / door een sterke omwindinge naar boven toe. (y)

 Vrag.

(x) Door een bekwaame *salivatie* geneest men veelwerds verouderde *ulceratien*, inzonderheid die op de beenen, met of zonder *caries ossis*, met of zonder besmetting van *venus*-ziektens; maar in een diepe *caries* der groote of dikke beenderen ziet men de *salivatie* niets uitwerken.

(y) De *geëxulcereerde* en zugtige deelen bekwaam winden

Vrag. Wat houd gy van de fontanellen?

Antw. Zeer weinig / want ze zelden eenige baat toebrengen / ten ware men eenige lekkende vogten konde onderscheppen/welke anders na eenig gewrigt lopen/en 't zelve beleedigen/anders is het mede maar een zweer gat. (z)

Vrag. Eindelyk / hebt gy gezegt door verkoelende en verdroogende zalven/en stovinge/wat zegt gy daar van?

Antw. Om de ulceratien te verkoelen/en de inflammatien af te wyzen / dat is deszelfs zuur te temperen geschied dat gemeenlyk: mits die bestrykende met eenige zalven / als den ung. nutritum, camphoratum &c. en stoven die als hier voor in de phlegmone en eryfipelas gezegt is. (a)

Ofte door een dusdanig liniment:

℞. Pulv. cerusæ. Salis prunellæ,
Sathurni ãñ. p. æq. Ol. olivar. q. s.

Dit

den en drukken met *plumaceolen compressen* en *windselen*, doet meer als alle andere middelen, want 't toevloejen der vogten, en het aangroejen van 't *spongieus* vlees werd hierdoor belet, men kan hiermeede zuiveren, vlees-maken en *cicatriseeren*; maar wanneer de huid zeer murf week of *geinflammeert* is, moet men het zelve niet gebruiken; maar de *inflammatie* eerst wegneemen en allenskens sterker en steiver winden.

(z) Ik hebbe nooit gezien nog van een ander leeren kunnen, dat door een *fontanel*, oude of nieuwe *ulceratien* zyn genezen, of genezen zynde, het weder doorbreeken door dit middel belet is, hoewel ik het dikmaals heb ondernomen, ik laat andere evenwel oordeelen wat ze willen.

(a) Wanneer by *ulceratien*, ontsteeking, zugt, en verharding is, moet men een zagt *resolveerend cataplasma* gebruiken van 't *phellandrium* of van de *fl. camomil.* en *sambuc.* of van een ander zagt kruid met tarwenbrood in witt

Dit in een looden Mortier geroert tot een behoorlyke dikte. (*b*)

Cap. XXI. Hoe men de Toevallen of Accidenten der Ulceratien weeren zal.

Vrag. HOe zal men de accidenten die de ulceratien gemeenlyk vergezelschappen wegnemen?

Antw. Dit werd gedaan / al naar het accident zich schikt dat 'er toegeslagen is / als daar is pyne / weelig vleesch / harde kanten / caries, de dunne en ongebonden etter / en zo voort.

Vrag. Alzo de pyn wel een van de gemeenste accidenten

witte wyn of water gekookt. Ja ik hebbe veeltyds gezien, dat door 't *appliceeren* van brood in water of wyn gemengt, de groote ontsteekingen, zugt en verhardingen binnen 3 weeked gelukkig zyn weggenomen, dat ik alzo oordeelen moet, dat het werk der genezing niet bestaat in groote en kostelyke pappen; maar dat alle pappen, zo veel 'er ook zyn, in alle gevallen, haar *operatie* doen voornamentlyk door haar warmte en vogtigheid. Wanneer een kleine swelling of rooze by een *ulceratie* is, heeft men de pappen niet van noden, maar dan gebruikt men maar 't *ungt. nutrit*, *album simplex* enz. met een bekwaame winding. Het is ook iets bezonders dat 'er eenige leiders de droogende zalven niet verdragen kunnen, en dat zig korsten dan opwerpen waar onder de huid *ulcereert*, dan moet men wel omzigtig zyn en gebruiken zagte droogende waters

(*b*) Of neemt *ceruss. lithargyr. aur. lap. calaminar* ā. unc. j. kookt dit in wyn-azyn, tot dat alles *gesolveert* is, doet daarby drie of vier unc. boom olie, en een half unc. zwaavel het welk veel beeter dienst doet als het *alb. camphoratum* en *nutritum*.

cidenten is / die alle gecomponeerde ulceratien bywoont / hoe zoud gy die remedieeren?

Antw. 't Is waar / de pyn is gemeenlyk een accident / die alle ulceratien, en voornamelyk de groote vergezelschapt / zo van wegen zyn ongetempertheit / en solutio continui, als ook om de ontblootinge van de sanguine en bloedeloze deelen / daarom dient die voorzeerst en al gestilt te werden / en dat / om datze een meerder verstoppinge en imflammatie baart / 't geulcereerde deel te veel verzwakt / 't gebruik der Medicamenten verhindert / en een quaden ongebonden stoffe ofte etter in de ulceratien verwekt.

Vrag. Hoe zult gy hier pynstillende ofte anodyne remedien durven gebruiken / die gemeenlyk een humectcerende en emollieerende kragt hebben / daar alle ulceratien exsiccantia en corroborantia van noden hebben?

Antw. Ja men kanze voor een korten tyd gebruiken / mits conditie / dat menze corrigeere / en kooke in wyn of hydromel, om haar alzo een detersive kragt mede te deelen. (c)

Vrag. Hoe zoud gy dat spongieuze vleesch in sommige ulceratien wassende / wegnemen?

Antw. Dat schuimagtige en spongiagtige vleesch dat de Grieken hypersarcosis noemen / sonde ik wegnemen / om dat het de geneezinge verhindert / door den alumen ustum alleen / of gemengt met præcipitaat: Item door gebranden ærugo, door vitriol, sublimaat-water, en zo voort. (d)

Vrag.

(c) Zagte *resolveerende* pappen zyn hier de beste pynstillende middelen.

(d) Het *ungt. fusc.* van FELIX WURTZ, of het *Ægyptiacum*, de *vitriool*, *præcipitaat* en *sublimaat*. en inzonderheid het bekwaame drukken met compressen en windselen, zyn wel de bekwaamste hulpmiddelen tegens

Vrag. Waar uit ontstaat dat weelige vleesch in de ulceratien?

Antw. Dat gebeurt veeltyds om dat men de ulceratien te vroeg heeft willen incarneeren, al eerze behoorlyk gezuivert waren/ daarom werd onzen gemeenen ung. digestivum met præcipitaat vermengt zeer hoog geprezen/ wegens haar zuiverende/ matelyk opdroogende/ en incarneerende kragt.

Vrag. Hoe de harde kanten?

Antw. De harde kanten werden verzagt door eenige emollieerende zalven en pleisters: Item weggenomen door een caustyk, of door het mes.

Vrag. Waar uit ontstaan de harde kanten in de ulceratien?

Antw. Door een scirrhus, dat is/ dat de kanten der ulceratien gantschelyk verstopt zyn en by gevolg weerachtig werden.

Vrag. Wel/ en de caries?

Antw. Den caries wert weg genomen van zelver; mits de vogtigheden des beens verdrogende/ door eenige bequame zuur temperende poeders daar toe; als van den mastix, iris, thus, aristolochia, item den euphorbium, brandewyn/ enz. somtyds ook wel door raspen/ door actuale cauterien en diergelyke.

Vrag. Eindelyk hebt gy gezegt den ongebonden etter/ hoe zoud gy die weeren?

Antw. De scherpe/ dunne en ongebonden etter werd geweert door purgeeren/ zweeten/ en het drinken van het decoctum chinæ, salsæ, guajac. en andere wond-dranken/ die men op verscheiden wyze maken kan. Want zo lang dien uitvloeienden etter dun/ scherp/en ongebonden is/werd niet alleen de incarnatie belet/maar de stoffe vreet dagelyks meer in/ en ver-

gens het *spongieuse* vleesch, zo om 't zelve weg te nemen als voor te komen.

verteert de incarnatie: daar en tegen een goeden en welgebonden etter bedauwt / bevogtigt / en verzagt dat vleesch / waaruit als dan een goede incarnatie voortkomt.

Vrag. Van de decocten zullen wy u hier naar vragen; zegt ons nu hoe men de wond-dranken maken zal?

Antw. Zy werden op verscheiden wyze gemaakt: sommige maken een poeder van pimpernella, betonica, caryophyllata, valeriana, en filix, dat is varen. Hier geven zy een dragma van in / met wat wyn of bier.

De Hoogduitschen / die 'er byzonderlyk van roemen / gebruiken veel den pes leonis, den caryophyllata, de clematitis, den hepatica, en diergelyke in haar dranken: of gelykerwys ik hier voor in de cure der wonden een form gegeven heb.

Vrag. Maar hebt gy geen byzondere kruiden / voor eenige byzondere quetzuuren?

Antw. Ja / voor het hooft is den betonica, roozemaryn / salie / hypericum, consolida saracenica, primula veris, chelidonia, galanga, lilium convallium, notemuscaat.

Voor de borst / tussilago, pilosella, carduus benedictus, scabiosa, melissa, caneel / rozynen / en zoethout.

Voor den buik / equisetum, artemisia rubra, sanicula, veronica, consolida utraque, en diergelyke / daar men altoos een ervaren Doctor (als men die bekomen kan) zyn hulp en goeden raad toe verzoeken mag.

Item / om iets met kragt uit te dryven / den aristolochia, cyclamen, serpentaria, consolida, sabina, zedoaria, oculi cancri, mumia, &c. Maar alhoewel deze kruiden gezegt werden / tot dit of dat deel te behooren / zo moet men egter op de generale massa van het bloed zien: want de wondmiddelen niet anders doen dan het zuur des bloeds temperen: en daarom kan

men

men de Coffy de Thee in overvloed gebruiken.

Vrag. Hoe zoud gy de ulceratien mundificeeren, incarneeren en cicatriseeren?

Antw. Ik zoude ze mundificeeren met den ung. apostolorum, de apio, of den præcipitaat onder den digestyf gemengt.

Incarneeren met den ung. digestivum of aureum.

Cicatriseeren met den ung. desiccativum rubrum, gryseum, diapompholygos, het lavamentum mercuriale, &c.

Vrag. Wat teeken heeft men als men cicatriseeren moet?

Antw. Dat is als de ulceratie vol vleesch is/en den etter ophoud / welken resteerende etter / gemakkelykst door onze carpie kan opgezogen werden: daarom is't altoos best carpie of plukzel tot het einde te gebruiken/dan onze zalf maar op een enkel doekjen te smeeren / dat weinig of niet van den etter inzuigen kan.

Vrag. Zoud gy de descriptie van de desiccativum rubrum, ende lavamentum mercuriale wel konnen voorschryven / alzo die in zeer weinig Auteuren te vinden zyn?

Antw. Den desiccativum wert aldus gemaakt:

℞. Lapid. calaminaris,
Terræ sigillatæ non veræ, āā. Unc. iv.
Lithargyrii auri, Cerussæ, āā. Unc. iij.
Camphoræ, Drach. j. Ceræ, Unc. v.
Ol. Olivarum Lib. j. F. Unguentum.

Het lavament aldus:

℞. Mercurii sublimati Scrup. j. ss.
Aq. plantag, vel. com. pint. j.
Coq. parum & serva usui. (e)

Vrag.

(e) Dit *lavamentum* is het *aqua divina Fernelii*, een tot veel gebruyk uytsteekent middel.

Vrag. Kond gy wel weten of gy met uwe Medicamenten voordeel doet ja of neen?

Antw. Ik moet weten als ik een Medicament in een ulceratie gebruikt hebbe / en ik zie dat ik myn gewenscht oogmerk bekome / zo is 't wel: maar als ik bemerk dat de ulceratie drooger/ vogtiger/ kouder of heeter werd dan zy behoort / zo is 't een teeken dat het niet en gaat / maar dat ik het moet veranderen / naar de indispositie van het geulcereerde deel: by exempel ik werd gewaar dat de partye slapper en zagter wierd / dat zoude my nootzaken meerder adstringentia te gebruiken: en zo ik zag dat de ulceratie in at / en grooter wierd / zo moet ik als dan letten of deze in-etinge door een al te scherpe vogt / of door de scherpigheit van myn Medicament veroorzaakt werd / om dat ze te veel detergeerende of afdroogende is/waar op nootzakelyk dient gelet te worden / want 'er veel ulceratien alzo door onwetentheit verzuimt werden.

Vrag. Hoe komt dat 'er zo veel ulceratien zyn / daar men zulke groote moeite mede heeft om die te geneezen; ja die gantsch niet geneezen willen?

Antw. Daar moet men altoos de oorzaaken en reden van onderzoeken / welke zeer verscheiden zyn:

1. Als den Patient uitteerende is.

2. Als den Patient zeer vollig / en zugtig is.

3. Als 'er iets in de ulceratien blyft / als harde kanten / caries, ende welig vleeş / enz.

4. Als die niet behoorlyk gezuivert zyn/en men dezelve wil incarneeren, zo konnen ze nooit consolideeren.

5. konnen ook niet consolideeren of heelen daar het hair rontsom uitvalt / en de huid rontsom met kleine schelfertjes bezet zyn/want zulks beduit dat'er quade vogten in de geulcereerde partye vloeien/ makende aldaar een quaden en ongebonden etter.

6. Als

6. Als zy van eenige geborsten aderen gevoet wert.
7. Als de regte middelen niet op haar behoorlyke tyd gebruikt werden.
8. Als de lugt pestilentiaal is.
9. Als de getempertheit des lantschaps / 't zelvige eigen heeft: gelykerwys in Avingnon, en voornamelyk in Saragosse, daar de ulceratien der schenkelen en scheenen / gemeenlyk een geheel jaar duuren / eer die geneezen willen / daarom zal men altoos de curative indicatie neemen van de natuure der toevallen die 'er overkomen.

Cap. XXII. Van de Fistulagtige Ulceratie.

Vrag. Wat is een fistulagtige ulceratie?
Antw. Het is een oude vereelde holle ulceratie, eenigsints van pyn berooft / voortkomende den meestentyd van een qualyk getracteerde wonde of apostematie.

Vrag. Hoe wilt gy die kennen?
Antw. Door myn provet: als ik een diepe / en kromme holligheid vind / met een kleinen ingang maar ruimer grond / lankachtig als een pyp of goot / uitwerpende een virus of sanies.

Vrag. Zyn ze niet gevaarlyk?
Antw. Ja de beste zyn zwaar genoeg om te heelen / in de borst ende buik zyn ze veel ongeneesselyk / in 't fondament of aars willenze niet geneezen dan door snyden met een mes / of met een draat / en zyn veeltyds ongeneesselyk als ze zeer diep en verordert zyn: insgelyks zyn ze ongeneesselyk als ze zeer krom en bogtig lopen tusschen eenige bloedvaten / zenuwen / peezen / enz. voornamentlyk als ze lang geduurt hebben.

Vrag. Hoe zoud gy ze tragten te geneezen?

Antw.

Antw. Hare geneezinge is tweederley/ namentlyk palliatif en eradicatif.

De palliative ofte onderhoudende geneezinge / zal men door een goede maniere van leven bevorderen / door purgeeren en wond-drank drinken / als mede door matelyke verdroogende/en zuiverende middelen.

De eradicative ofte uitroeiende het quaad / dat de volkomen geneezinge belet / zal men door vier middelen bevorderen.

1. Door een goede maniere van leven.

2. Door dilatatie of verwyderinge des fistels.

3. Door het wegnemen van de callositeyt ofte vereeltheid.

4. Door incarnatie en consolidatie deszelfs.

Vrag. Wat maniere van leven moet den Patient onderhouden?

Antw. Hy moet een goede drooge lugt hebben / en opdroogende ligte spyze en drank gebruiken/ hy moet hem van gramschap / hardlyvigheid en vermoeitheit wagten/ hy mag voor zyn drinken eenige wond-dranken drinken/gemaakt van rookoolbladeren met zyn zaat een hand vol / meekrappe een halve hand vol / rhabarber een half loot / dit gezoden in gemeen bier / en daar tweemaal daags van gedronken. (*f*)

Vrag.

(*f*) Het gebruik van inwendige medicynen, behalven de *mercurius*, *cinnaber*, *antimonium*, *decocta lignorum*, en de kruiden tegens de scheurbuik, doet weinig of niets in 't genezen der fistels: en de roode koolblaaden konnen in 't geheel hier geen dienst doen; ook kunnen de inwendige middelen geen diensten doen, als de fistel van binnen calleus, verhard, onzuiver of ook met bederf van been verzelt is, of ook als veele konyne holletjes verborgen zyn; want dan moet men incisien maken of *caustica* van *oleum vitrioli*, aq. fort. *Merc præcip.* enz. in de fistel een en andermaal brengen, en uit 't ongemak een zuivere wonde maken, wil men genezinge verwagten.

Vrag. Hoe zult gy de fistel verwyderen?

Antw. De vereeltheit kan niet wel door emolliee-rende of verzagtende middelen weggenomen wer-den / daarom zo moet men ze incideeren of corrodee-ren, door eenige lange wieken daar wat ægyptiacum, præcipitaat, of sublimaat, onder den digestivum of basilicum gemengt is. Ofte /

℞. Ægyptiaci Unc. ß. Pulv. Sublimati Drach. ß. Arsenici Scrup. j. Aq. Plantaginis, Vini albi ā Unc. iv. Fiat Injectio.

Hier van een inspuitinge gemaakt / om in de holte te spuiten / en dan met een de holligheit boven toegestopt / zo lang als men denkt dat het een escaar gemaakt heeft / zo laat men het dan weder uitlopen. Daar naar zal men daar weder inspuiten mel rosarum, om de escaar te doen separeeren. Sommige doen 'er terebenthyn en ol. rosarum onder. (g)

Vrag. Hoe zult gy de incarnatie en de consolidatie bevorderen?

Antw. De incarnatie en consolidatie is hier voren genoegzaam gezeit.

Vrag. Of de geneezinge der ulceratien door ervarentheit / of door toverye (als sommige onverstandige zeggen) uitgevonden is?

Antw.

(g) Men moet wat voorzigtig hier omgaan met het *arsenicum* en liever het zelve geheel weglaaten; want het werd somwylen van de zuigende *venen* uit de fistel aangenomen en onder het bloed vermengt, ende 't heeft aldus de dood verwekt, als de *observatien* melden Sommige nemen de *cantharides* onder een zalf gemengt, en vervullen daarmede de geheele *fistel* met goet succes, het welke ik ook veeltyds gedaan hebbe. Edog men kan ook veele andere dingen tot 't rauw maken neemen met gewenschten uitkomst.

Antw. De ware en opregte Chirurgie nog Medicynen is geen toverye (*b*) / nog eenige vond van gocheling e/gelyk als door geluk uitgevonden/ maar het is een ware gave Gods / die het aan den gevallen Adam en andere Voorvaders bekent gemaakt heeft; want daar niemand als God alleen is / die al de verborgentheden en eigenschappen bekent zyn / welkers kennisse door verloop van tyd/en ontagtzaamheit der Nakomelingen verzuimt is geworden: welke Nakomelingen zulks dan wederom hebben moeten op halen/zo door overzettinge / als door het onderzoeken van eenige oude Schriften / en door haar eigen ervarentheit. Want de geneezinge der wonden uitgevonden zynde/en deze wonden wederom in ulceratien verkeerende / zo heeft men de geneezinge ook moeten uitvinden. Zo dat men leest / dat'er sommige deze vuile ulceratien ofte zweeren om die te zuiveren / hebben met haar tonge beginnen te likken/gelykerwys als de Honden; maar hebben daar mede niet uitgeregt/(zodanig een hebben wy hier onlangs in onze Stad gehad.) Daarna hebben ze kragtiger remedien moeten uitzoeken/en ze hebben ze beginnen uit te wasschen en fomenteeren met zout water en staalwater; daar naar hebbenze het sap uit dechelidoniaenplantago beginnen te gebruiken; als mede eenige pleisters van resina, terebinthina ende Was; maar het heeft in boogaar-

(*b*) We weeten van geene toverye, nog in de *Medicyne*, nog in de *Chirurgie*, want de tovery is een fyn bedrog en geschied natuurlyk uit natuurlyke oorzaken, als HIPPOCRATES Lib *de morbo sacro* met klaare bewyzen reeds heeft aangetoont; ook de genezingen die men zegt door tovery te geschieden, werden enkeld door list en geheime kunsten uitgevoert, waar door onkundige verwondert misleid werden, die de natuurs werkingen niet kennen nog begrypen.

aardige zweeren weinig geholpen. Daarna hebbenze den thus en andere Medicamenten beginnen te gebruiken. Daarna hebbenze de ulceratien rondsom geincideert en gecauteriseert; waar in zy al zeer gevarieert hebben; maar ook al te vergeefs; en ten ware dat de gezontheit dikmaal niet kragtiger ware geweest dan haare remedien/ zy hadden 'er noyt geene geneezen. Eindelyk hebbenze haren toevlugt tot den mercurium genomen / maar 't slimste was dat ze die niet wisten toe te maken of te bereiden; zo dat ze veel misbrukt wierd tot nadeel der Patienten. Daarna hebben zy het zout beginnen te calcineeren, als mede den salpeter/sal gemmæ, vitriol. En alzo de ulceratien zo meenigerhande waren / hebben zy het beginnen te zoeken niet den sublimaat en arsenicum; maar dat baarde te veel pyn. Als dan hebbenze op 't laatste den præcipitaat uitgevonden/en hebben 't(als wy hedendaags nog doen) onder eenige zalven beginnen te mengen / en op wieken te smeeren; alhoewel 'er nog veel niet geneezen willen / ten zy men haar eenige vulneraria laat drinken/om de wortel en oorzake van het quaad t'eenemaal uit het lichaam te roeien; waar door ze als dan gemeenlyk veel beter en zeekerder geneezen.

Vrag. Of een been heel en ongebrooken / een caries kan veroorzaken?

Antw. Het been kan wel komen te verrotten/en bederven / al is 't schoon dat 'er geen voorgaande fracuure, nog ontblootinge des beens geweest is; de reeden is deze: dat 'er lichtelyk hier of daar een lekkinge van vogten kan komen te ontstaan / welke allengskens vergooren/en bygevolg het been konnen knagen en doorvreeten / het welk een caries is: en dat zulks geschied / ziet men maar al te veel in de pokken.

Dat nu het gebeente gecarieert of bedorven is / kan men weeten door het gezigt / door het gevoel / en door de uitvloeiende etter.

Door het gezigt / als het been bloot is / zo kan men zien dat 'er veranderinge is van de natuurlyke witte verwe in 't gebeente / want als dan is het geeluwagtig / blaauwagtig / of zwart / veeltyds met een uitpuilend voos vleesch.

Door het gevoel / als men met een provet daar op en daar over glyt / zo gevoelt men het been rouw / oneffen / en somtyds week en voos.

Door den uitvloeienden etter / als de zelvige zwartagtig / dun / olyagtig / en stinkende is: 't welk geschiet / om dat het voetzel des beens zeer vet is / en geweldig stinkende; ja meer dan den etter die uit vleesch / tendonen, zenuwen ofte membranen komt. (*i*)

Belangende nu de geneezinge van den caries, zo dient men vooreerst te weten / hoe verre / en hoe diep het been gecarieert is: is 't zake dat den caries grooter is dan de ulceratie, zo dient men de ulceratie als dan wel te dilateeren met een incisie mes / ofte met een cauterium, om alzo de bederving bloot en voor oogen te hebben; daarna den caries wegneemen / door raspen ofte cauteriseeren, dat men het been wit of wat bloedig ziet / en daar op leggende: (*k*)

Als:

(*i*) Het voedzel des beens is niet vettig, maar *gelatineus* en leimig, gelyk in andere deelen het zelve is. Want het merg is geen voedzel des beens: ook is de etter uit een *caries ossis* uitvloeiende niet altyd zwartagtig, bruin, dun, olyagtig en stinkend, als de Schryvers melden, maar somwylen geheel anders, als de ondervinding dit ons leert; ja zelfs, als men goede middelen gebruikt, ziet men zo dikwils witte zuivere etter als by een versche wonde; ook is de zogenaamde *caries* maar gefingeert; want de meeste beenderen zyn van binnen spongieus.

(*k*) Een been ontbloot zynde, moet men in 't zelve hier en daar met een priem of *perforatif* inbooren kleine gaatjes, waaruit het nieuwe vlees komt uitwassen, en

Als:

℞. Terebinthinæ lotæ, Mellis rosar. ãñ. Unc. j.
Pulv. mastichis, Sarcocollæ ãñ. Drach. j.
Euphorbii, Drach. ss. F. Ung.

Ofte:

℞. Succ. chelidon. mai. Betonicæ, ãñ. Unc. j.
Pulv. Myrrhæ, Iridis florent. ãñ. Drach. j.
Spir. vitrioli gutt. iij. Vini, Unc. ss.
F. Lavamentum.

Als nu de corruptie gantsch weg genomen is / so moet men de ulceratie nog so lange open houden tot de overblyvende schelfers van zelf los werden zonder dat men 'er eenig gewelt op doet / want onder die schelferen zal een rood en goet vlees gegenereert werden / so dat door dat groeien des vleeschs / de schelferen des beens zullen uitgedreven werden.

't Gebeurt ook dat in alzulke ulceratien, een over-

en al 't geene bedurven is, affscheid, als BELLOSTE aantoont. Veele verwerpen ook het raspen, branden en de *caustike*-middelen, maar zonder fondament, en tegens de ondervinding. De *spiritus vini rectificat.* en daarmede de gemaakte *Tinctura myrrhæ*, *aloes*, *sarcocollæ*, en *Euphorbii*, zyn de beste middelen om de *caries* te *separeeren*; maar de olien en vettigheden moet men meiden. Edoch kan het been den *balſ. copaybæ* en 't *mel rosarum* wel verdragen: maar als men de zake regt beschouwt, doen alle de gemeene middelen gemeenlyk tot het beensbederf, gebruikt niets, als datze 't fungeuse wegneemen en beletten, ende de *ulceratie* zuiver houden, maar scheiden van 't been niets: want de affscheidinge geschied langzaam door de werkinge der natuur. Alleen het *oleum Vitrioli*, 't brand-yzer en 't booren zyn van werkelyke kragten.

tollig en spongieus vleesch uitberst / daarom zal men zodanigen etter en vogtigheid ook verdroogen met den spiritus vini ofte met dit naarvolgende:

℞. Spir. vini Unc. j.
Pulv. euphorbii Drach. j.

In een looden Mortier onder een geroert en met wieken opgeleit; want het voornaamste oogmerk in dusdanige ulceratien is verdrooginge en zuur temperinge / om zo wel de bedervinge des vleesch als des beens tegen te staan.

Cap. XXIII. Van de Fractunren of Beenbreuken en haare Teekenen.

Vrag. NAdemaal wy de scheidingen des geheels der zagte deelen doorlopen hebben / laat ons nu komen tot de scheidinge des geheels in de harde deelen / zegt ons nu wat fractuure is?

Antw. Fractuure is een scheidinge des geheels / in het gebeente of cartilago, door eenig uiterlyk gewelt gedaan.

Vrag. Hoe werden de fractuuren onderscheiden?

Antw. Men onderscheidze ten aanzien van haar wezen / ofte ten aanzien van haar plaats.

Van haar wezen als de simpele en gecomponeerde.

Simpele, daar maar een enkelde breuke is / als in de armen / dyen / of scheenen / knap af / zonder eenig ongeval meer.

Gecomponeerde, daar boven de breuk nog is een wonde / groote kneuzinge en splinteringe / inflammatie, apolteunie of gangræne.

Van

Van haar plaats / als fractuure der armen/dyen / scheenen / ribben / neuze / cranium. (*l*)

Vrag. Wat zyn de oorzaken der fractuuren?

Antw. De oorzaken zyn allerley sterk uitwendig gewelt / als slagen/ vallen/stooten/van stokken/ steenen / kogels / en alles dat breeken en morzelen kan.

Vrag. Welk zyn de teekenen als 'er eenige focillen of pypen van de armen of beenen gebrooken zyn?

Antw. De pypbreuken werden gekent. 1. Door het gezigt tegens zyn weerga / van kromte / dikte / ingekrompen/ enz. 2. Door het gevoel/want met de handen en vingeren daar aanrakende/voelt men een oneffenheit/en voorby malkander schuiven der beenderen. 3. Door het gehoor/als een knorsinge en ramlinge der beenderen tegen den anderen. Vorders is 'er een groote pyne en verlies van de actie/ door dien de musculen dat lid niet meer bewegen nog opheffen konnen.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een gebrooken ribbe?

Antw. Als 'er een ribbe gebrooken is / zo steekt het gebrooken einde uitwaarts of inwaarts: uitwaarts / zo voelt men die genoegzaam met de vingers uitsteeken: inwaarts / voelt men ook wel somtyds met de

(*l*) Men heeft dwersche, schuynse en regte of lange *fractuuren*, en de leste, die maar lange scheuren zyn, kan men somwylen in 't begin niet kennen; daar zyn ook hoepelbreuken of halve breuken, daar 't been aan de eene zyde gebrooken is en aan de andere zyde heel en onbeschadigt, hoewel zelden. Hoewel aan de ribben dit wel voorkomt als ook aan de kleine pypen.

Dewyl door 't breeken van een been, het merg, het buitenste en binnenste *periosteum* en de omleggende deelen somwylen scheuren, of gedrukt werden, daarom ziet men daar op volgen een zwelling, pyn, ontsteeking, verzweering, *gangræna*, heete koortzen en meer andere zeer hevige toevallen.

vingers: vorders/zo klaagt den Patient als dan van een groote steekende pyne / even als in den zwaarsten pleuris / met een moeielyken hoest/ bloedspouwen/en verhinderinge zyns adems.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een gebrooken neus?

Antw. Als een neus gebrooken is / werd men dat ligt gewaar door het aanraken der vingeren en probet; want deze beentjes met geen vleesch / dan alleen met haar huid bedekt zyn.

Vrag. Wat teekenen hebt gy als het cranium gebrooken is?

Antw. Als het cranium of hersenpan gebrooken is / wert men dat niet ligt gewaar / dan door middel van een cruciale incisie, die men ter plaatze doen moet / daar men de breuk gist te zyn.

Vrag. Zoud gy ons wel een goede of quade uitkomste der arm- of been-breuken konnen voorzeggen?

Antw. Zo wanneer de focillen, zo wel in armen / dyen als scheenen / maar enkelyk of simpelyk afgebrooken waren/ en voornamentlyk in haar midden / in een gezont en jong lichaam / zo werd het zelvige gemeenlyk in zes weeken geneezen ; en dies nog te beeter / als 'er in de scheene ofte elleboge maar een focille gebrooken is / om dat de andere haar als dan nog tot een steunsel / en goede spalke dient.

Maar zo de fractuure groot is/en de beide pypen afgebrooken zyn / en gecomponeert met wonde / inflammatie, aposteunie, of diergelyke: en dat de breuke is/ niet in 't midden/ maar aan de einden / en digt by de gewrigten/met veel splinters / zo kan daar uit volgen/groote pyne/zware en zeer gevaarlyke toevallen/ met een lange curatie.

Item hoe de Beenderen grooter zyn / hoeze langer tyd tot curatie bereischen; maar hoeze weeker en vogti-

vogtiger zyn als in de Kinderen / hoeze dan ligter en eerder geneezen. (*m*)

Vrag. Wat voorzegginge doet gy van een gebrooken ribbe?

Antw. De ribben / zo wanneer zy gebrooken zyn / geneezen zeer bezwaarlyk/om datze haar min of meer door het ademhalen beweegen: en dies nochte bezwaarlyker/zo wanneer de gebrooken einden binnenwaarts steeken / om dat 'er de dood meenigmaal op volgt.

(*m*) Hoe kleiner de beenderen en hoe minder kwetzing der zagte deelen daarby is, des te gauwer en ligter is derzelver genezing; maar hoe grooter de beenderen zyn, en hoe grooter kwetzing der zagte deelen daarby verzelt is, des te langduurender, zwaarder en moejelyker valt de geneezing. In 't algemeen is te bemerken, dat de kleine en dunne beenderen gebrooken of gescheurt zynde, als die van 't *cranium*, opper- en onderkaak, de ribben, 't sleutelbeen, borstbeen, *radius* en *ulna*, *fibula*, de beentjes der vingeren enz. in *drie* of ten hoogsten in *vier* weeken volkomen genezen.

Maar de groote en dikke beenderen als het opper-armbeen, 't scheen-been, en het dey-been enz. hebben ten minsten 40 tot 60 dagen tyd om vast en volkomen te genezen, en daaronder inzonderheid het dey-been.

De *patella* na de langte gebrooken geneest in drie weeken, maar overdwersch gebrooken geneest nooit, schoon men nog zo veel moeite daartoe doet, en men zig verbeeld dat ze genezen, zo zitten de einden wel digt aan elkander, maar door geen *callus* aan een gegroeit. Maar of wel ooit de *patella*, na de lengte breekt, is in twyfel, om dat niemand nog dit heeft aangeweezen.

De kleine beentjes van de *carpus* en *tarsus* en de tanden in haar midden of einden genezen ook nooit niet, op wat wyze die ook mogen gebrooken wezen.

Een dwersche *fractuur* geneest eerder, als een schuinse, en heeft ook minder *callus* als deze te verwachten.

Vrag. Wat voorzegginge zult gy doen als de neus gebrooken is?

Antw. Alzo de neus een zeer dun en zagt been is / zo geneest die ligt en haast / maar zy wil niet sterk gebonden wezen / nadienze anders ligt krom groepen zoude.

Vrag. Wat voorzegginge zult gy doen als het cranium gebrooken is?

Antw. Daar is geen gevaarlyker / nog bezwaarlyker breuke voor een Chirurgyn als de fractura cranii, door dienze zeer zware toevallen / en veeltyds de dood onderworpen is. En deze breuken mogen niet geneezen / voor en aleer het ondergelopen bloed / ofte afgebrookene splinter / die de ondergelegene membrane drukt / weg genomen werd / door middel van een trepaan. (*n*)

Cap. XXIV. Van de Geneezinge der Beenbreuken.

Vrag. Op wat wyze / of door hoedanige intentien zoud gy de fractuuren (namelyk van armen of beenen) geneezen?

Antw. Door vier intentien. 1. Dat men weere / 't geene 'er te weeren is / en de afgebrooken einden weder vereenige / als voor heen.

2. Dat men het gebrooken lid in een goede gestalte houde / en voor uitwyken wel verzeekere.

3. Dat men het gebrooken lid voor toevallen bescherme.

4. Dat

(*n*) Dat het ondergelopen bloed van binnen het gescheurde *cranium*, ook zonder middel van een trepaan, kan en moet weg genomen worden, hebben wy by de wonden van 't hoofd aangetoont.

4. Dat men de overkomende toevallen als dan weere. (o)

Vrag. Hoe zoud gy met de eerste intentie te werk gaan?

Antw. Door eerst zoude ik weeren, dat 'er te weeren was, als splinters, ofte schelfers van het been, geklontert bloed, gepletterd vleesch, en diergelyke. Daar na zoude ik, door twee bequame dienaars, het gebrooken lid van onder en van boven laten uitrekken, en met myne handen en vingeren de gebrooken einden alzo in malkanderen voegen, naar behooren, hoe eerder, hoe liever, eer daar eenige ontsteekinge, zwellinge, ofte opkrimpinge des lids geschiede.

Vrag. Hoe zoud gy de tweede intentie volbrengen?

Antw. Als dan zoude ik dat gebrooken deel in een goede postuur doen houden, en laten leggen: mits dat altoos verzeekerende, door goede compressen, ligaturen, spalken, en stropen, zo het dye ofte scheenbeen gebrooken is, welkers maniere van doen, veel beter kan getoont, dan beschreven werden.

Vrag. Hoe zoud gy de derde intentie volbrengen?

Antw. Om dat gebrooken lid van toevallen te beschermen, zal geschieden, mits de partye wel te linieeren ofte smeeren met den ung. camphorat. en die wel bepleisterende, met goede ceronen van defensivum; en de compressen en ligaturen in warmen brandewyn nat gemaakt. Want het lid aldus van toevallen beschermt, en 't zelvige in een goede bequame stand gehouden, is het voornaamste in de cure, al het andere red zyn zelven.

(o) Men moet het gebrooke been, van een geweeken zynde, uitrekken, by een voegen, wel verbinden, en van alle toevallen beschermen, en inzonderheid zelden het verband los maken.

Vrag. Geeft ons een form van den ung. defensivum?

Antw. Het ung. ofte emp. defensivum, werd op verscheiden manieren gemaakt; het wat vermeerderende of verminderende/ naar men het hard of zagt hebben wil/ by gelykenisse:

℞. Ol. oliv. Ceræ flavæ ā̄ñ. Lib. ij.
Pulv. mastichis, Olibani, Aloës ā̄ñ. Unc. j.
Bacc. myrtillorum Unc. ij. Far. volatilis,
Bol. armenæ ā̄ñ. Unc. iv.
F. S. A. Emplastrum. (*p*)

Vrag. Maar ik hoor u geen gewag van de diæta doen/ is die hier onnodig?

Antw. Om de tweede en derde intentie behulpig te wezen/ is de diæta wel geregulеert zeeer hoog noodig/ zo ten aanzien van de causa antecedens, als ten aanzien van de callus.

Vrag. Wat voor een diæta zoud gy een Patient voorschryven/ die daar met een gebrooken arm of been lag?

Antw. De diæta of maniere van leven/ moet bestaan

(*p*) Alle zalven en pleisters, wat namen ze ook hebben, en hoe hoog ze ook gepreezen werden, doen weinig of niets tot de genezing der *fractuuren*. als alleen in sommige gevallen, daar de pleisters door haar klevende kragt de gebrooke deelen wat helpen tezamen houden, en de zwelling wat verminderen; maar ze geneezen nooit de beenbreuk zelf, want die geneest de *natuur* alleen, door het tusschenplakken van een *cullus*: ook heeft men veel gevallen, dat de pleisters, indien ze lang moeten zitten blyven, groote jeuking en ontsteeking veroorzaken, derhalven veele wyze Heelmeesters de pleisters geheel weglaten, het welk men gerust kan en mag navolgen. De Franschen gebruiken nooit breuk-pleisters en ik verwerpe dezelve altyd, als meestentyd schadelyk en verderflyk.

staan in een barsche lugt. De ruste en stilte moet den Patient zeer aanbevolen werden/ zyn spyze en drank/ moet in de eerste dagen weinig zyn / om geen toevloeyinge van humeuren te baren: maar naderhand moet zy voedende en lymig zyn / om den callus te helpen verwekken: als daar zyn de Schaaps en Kalfsvoeten/gekookt ofte gestooft met wat corinthen/rys/ ofte garst / met goed tarwenbrood. Zyn drank moet zyn een gemeen biertjen / garstenwatertjen / ofte een klein wyntjen: voornamelyk / zo den Patient eenige obstructien onderworpen is; want deze voorsz. spyzen wat verstoppende zyn/ en in plaats van voordeel/ zouden somtyds nadelig zyn / door haar al te trage distributie, maar als men 'er wat garst by stooft / zo krygt deze lymige spyze een detersive of afvegende kragt / zo dat het als dan des te ligter door alle melkaderen verspreit werd /zulke en diergelyke voedzels konnen dan de voedinge der beenderen behulpig zyn / waar door de callus mede beter kan gemaakt werden.

Vrag. Maar zoud gy zodanigen diæta aan allerley Patienten ordonneeren?

Antw. Geensints / maar alleen aan de geene daar men de gezontheid te baat komen moet / als aan magere dorre en zuurvogtige lichamen / maar niet in gezonde wel gestelde lichamen / om datze den chylus al te lymig maken zouden / waar door 'er obstructien in het mesenterium veroorzaken mogten/als het lange duuren zoude / waar door de ingewanden / als lever / milt en nieren ook verstopt zouden raken / waar uit als dan wel een geelzugt / waterzugt / en het graveel op volgen mogt: daarom zal men dan de welgestelde lichamen / zulks niet voorschryven; wel wetende dat ieder deel zyn bezondere stoffe en voedzel / van het bloed genoegzaam verschaft werd.

Vrag. Indien den callus niet genoegzaam voortquam/

quam / kon men die niet door eenige uiterlyke middelen wat verwekken / ofte zoze te gulzig voortquam niet verteeren?

Antw. Als den callus te spaarzaam voort komt zal menze tragten te attraheeren, met vryven / met laauw water te fomenteeren, met pikpleisters / en een zagte bindinge.

Zo den callus nu te gulzig voort quame / zal menze verteeren door het vryven met wat olie en zout / met een loode plaat / of met het emp. de ranis cum mercurio.

Vrag. Hoe zoud gy de vierde intentie uitvoeren?

Antw. Om de overkomende toevallen te weeren die de fractuuren vergezelschappen / zo 'er koortze is en men de hulp van geen Doctor bekomen kan / zal menze remedieeren door een sobere lugt / getemperde diæta, door een ligte purgatie. De inflammatien zyn hier vooren beschreeven; insgelyks de aposteunien en wonden zo ze eenige breuken over quamen. (*q*)

Zo 'er een groote jeukte is / zal men 't verbant eens te meer los maken / om de ianieuse stoffe onder de huid zittende / een vryer uitgank te geven / op datze de huid niet ulcereeren zoude. Van de groote pyne of gangræne zal hier naar gesprooken werden.

Vrag. Mag men zodanige Patienten met purgeeren wel moeien / daar de stilte haar zo hoognodig is / welke beweeging haar noodzakelyk groote pyn komt te baren / door het inmorssen en kraaken van beide degebrooken

(*q*) In groote *inflammatien* by *fractuuren* met heete koortzen, is men genootzaakt, verscheide reizen een ader te openen, *purgeeren*, en verkoelende middelen te gebruiken, en van buiten pappen of de *spriritus vini* met *acetum*, die in alle beenbreuken groote dienst doen.

ken einden tegens den anderen. Boven dien het verhindert ook zeer de consolidatio der beenderen aan malkanderen / hoe kan dat t'zamen hier overeen komen?

Antw. Ik weet dat de stilte en voornamentlyk in gebrooken beenen / zeer hoog noodig is / door dien de geneezinge en t'zamen wellinge der zelve van de sappen dependeert / die met haren balsem / of lymige vogtigheid / de beenders t'zamen welt/en zo allengskens door onze warmte hart maakt.

Maar dit alles niet tegenstaande / is men wel gedwongen zulks te doen in groote en moeielyke fractuuren of beenbreuken / om het lichaam te ontlasten / om de groote inflammatie voor te komen.

Wat het beweegen aangaat / als den Patient ter stoel gaat / daar toe gebruiken wy platte pannen / inne:bekkens/of ondersteekzels/en gevulde vrongen/ waar door het lichaam zeer weinig geroert werd. Boven dien zo geschied zulks meest in het begin: namentlyk / in de eerste veertien dagen / al eer den callus begint te groeien: maar in de derde week myd men zulks om dat den callus als dan begint vast te werden.

Vrag. Zoudet niet wel raadzaam wezen / om de fractuuren beter en zekerder te restaureeren,(als sommige gewilt hebben) dat men de huid van buiten opende met een incisie mes/om alzo de gebrooken einden met de vingeren naar zyn wensch te vereenigen?

Antw. Dat ware vry ruig gehandelt/ik geloof niet/ dat 'er een Chirurgyn,ofte Heelmeester is/ofte hy weet zeer wel / dat men de deelen altoos zo veel mogelyk in haar geheel moet zien te behouden / en geen onnoodige openinge maken/waar door het gebeente als dan van de lugt zoude mogen beschadigt werden.

Het zoude somtyds konnen gebeuren / dat 'er een groote meenigte van geronnen bloet / sanies ofte verschei-

scheiden kleine schelfers en splinters zouden zyn / di tegens de huid / membranen of zenuwen aan zoude steeken/met een groote onlydelyke pyne. In diergely ke gevallen zoude het somtyds konnen geschieden/on 't zelve eenen uitgank te geven: insgelyks in een ge brooke ribbe / voornamentlyk als het eene einde bin nenwaarts tegen de pleura zakte. Maar nimmer meer in enkele pypbreuken.

Cap. XXV. Van de Ontleedingen of Disloca-tien, en haare Geneezinge.

Vrag. Laat ons nu overgaan van de fractuure tot de dislocatien: Wat is een dislocatie

Antw. Een dislocatie is een uitschietinge van d beenderen der gewrigten / uit haar panneken of hol ligheid daarze in beslooten waren.

Vrag. Hoe veelderley zyn deze ontleedingen?

Antw. Vierderley; als 1. Volkomen. 2. Onvol komen. 3. Simpele. 4. Gecomponeerde.

Vrag. Wat verstaat gy by deeze vierderley ontlee ding?

Antw. By de volkomen verstaan ik/ als het hoof des eenen beens / volkomelyk uit het panneken de anderen beens geweeken is. Van de Grieken parar threma, en van de Latynen luxatio genaamt.

By de onvolkomen verstaan ik / als de beendere maar eensdeels uitgeweeken zyn; geschiedende doo een quade tree of averechtzen draay; van de Grieke exarthrema, en van de Latynen subluxatio, of con torsio, en by ons verdrongentheid genaamt.

By de simpele verstaan ik / daar gantsch geen toe vallen by zyn. By de gecomponeerde verstaan ik daar een wonde / fractuure, inflammatie, spasmus &c. by is.

Vrag

Vrag. Wat zyn de oorzaken van de ontleedingen?

Antw. De oorzaken zyn meestentyd uitwendig / door eenig geweit / als van de fractuuren gezeid is.

Somtyds ook wel inwendig: als 1. door een verdorringe en vermageringe der musculen. 2. Door een verslappinge der ligamenten. 3. Door een ophoopinge van eenige slymige pituiteuse vogtigheden / in of omtrent de gewrichten.

Vrag. Wat teekenen zyn 'er om een ontleedinge te kennen?

Antw. De teekenen zyn een groote pyne / onbeweegelykheit der leeden / zwellinge / uitpuilinge aan d'eene zyde / en invallinge aan d'andere zyde.

Vrag. Wat prognosticatie zoud gy ons van de dislocatien doen?

Antw. De prognosticatie zal wezen generaal ofte speciaal: Generaale / in 't algemeen zyn alle groote dislocatien, die verre van den anderen geweeken zyn / gevaarlyk: insgelyks de verouderde en die door inwendige scherpe zinkinge geschied zyn: want de verouderde bewassen ligt met een callus. Eindelyk alle gecomponeerde zyn gevaarlyker dan simpele.

Speciaal, dat is van ieder lid in 't byzonder / hoe die meest komen te ontleeden.

Vrag. Hoe en op wat wyze disloceeren, of ontleeden sommige leeden?

Antw. Op verscheiden wyze: als het onderste kakebeen schiet gemeenlyk na voozen / of zydwaarts uit. (r)

Het os clavicula kan niet wel uitschieten / maar wel verschuiven.

De

(r) De onderkaak kan nooit zydwaards ook niet agterwaards *disloceeren*, maar alleen voorwaards aan de eene, of beyde zyden. Ook moet men met geen klap dezelve ingebragt werden, maar op eene vernuftige wyze, als PETIT meld.

De schouder schiet zeer ligt onderwaarts uit in de oxel; zelden anders.

Den elleboog / de hand / de heup / en vingeren / de toonen opwaarts / onderwaarts en zydwaarts uit. (*s*)

Het

(*s*) Hoewel men aan de volkome *dislocatie* van het *os femoris* uit het *acetabulum* van het *os innominatum* op- neder- buiten- en binnenwaards in 't algemeen nu twyffelt, dezelve ontkent, tegenspreekt, en de Ouden beschuldigt, door eene enkele ondervinding van de *fractuur* in den hals van dit *os femoris*, zo kan ik evenwel met waarheid door de vernuft en ondervinding verklaaren, dat dezelve niet alleen mogelyk is, maar ook veeltyds werkelyk geschied met of ook zonder verbreeken van de *ligamenten* en het kraakbeen van de pan. Want by Kinderen komt dezelve ligt voor: ook heb ik diergelyken gezien in een *sceleton* van een bejaard Man, daar een nieuwe holligheid wel 4 vingeren breedte hoog waar geformeert, boven het ordinaare *acetabulum* van het *os innominatum*, alwaar de *ligamenten* en 't kraakbeen waaren zekerlyk gebrooken geweest: ook hebbe ik in een levendig Mensch van 19 jaaren het hoofd van de dey in de eene liessche in 't groote gat van 't *os pubis* geweeken gezien en aldus onder 't *acetabulum*, 't welk door een val waar veroorzaakt, en deze voet waar drie vingeren breedte langer als de gezonde.

Verscheide *ossa innominata* hebbe ik bewaart, aan de welke boven de ordinaire een nieuw *acetabulum* geformeert is, een zeker teeken, dat het *os femoris* gedislocceert geweest is.

Ao 1747. hebbe ik gezien een Meisje van omtrent drie jaaren oud, daar de eene dey schielyk twee vingeren breedte langer waar geworden, de knie ook lager stond, en zelfs de dey ontleed gevoelt konde werden.

Ook hebbe ik tweemaal gezien de *ulna* volkomen *gedislocceert*, schoon veele neuswyze door gebrek van observeeren hier wat tegenbabbelen.

Het hooft uitgeschooten ofte ontleed zynde / moeten de zodanige sterven: insgelyks als de ribben uitgeschooten zyn / of zo zy 'er van opkomen groejen de zodanigen met een bult uit / door dienze niet konnen herstelt werden; behalven eenige ribben die zeer uitwaarts geschooten zyn.

Vrag. Hoe veel intentien zoud gy voornemen / om een dislocatie te geneezen?

Antw. Om alle ontleedingen te geneezen / zoude ik drie intentien voornemen. 1. Dat men het uitgeweeken deel restaureere ofte herstelle.

2. Dat men het gerestaureerde lid alzo behoude / en van toevallen bescherme.

3. Dat men op de toevallen wel lette / om die behoorlyk te weeren.

Vrag. Hoe geschied de eerste intentie?

Antw. Om een dislocatie te restaureeren, dat geschied niet al op een wyze / maar zeer verscheidentlyk; door uitrekken met de handen / en andere verscheiden tuigen; welkers manieren beter willen betoont / dan beschreven werden: doch ik zoudze altoos hoe eer hoe liever / op staande voet inzetten / als ik 'er by geroepen wierd / en dat zo zagt en behendig als my mogelyk waar / eerder inflammatie, zwellinge / ofte eenige andere toevallen toesloegen: maar zo het geviel dat 'er een zwellinge / ofte apostеunie, fractuure, gangræne, ofte convulsie by ware / als dan zoude ik altoos het hoogstdringende quaad eerst aantasten / en stellen liever de restauratie uit / tot beter gelegentheid / dan den Patient in gevaar zyns levens te stellen.

Vrag. Hoe zoud gy de tweede intentie volbrengen?

Antw. Om het ingestelde lid alzo te behouden / en van inproppinge der vogten te bevryden / geschied / door bequame ligatuuren en compressen in warmen brandewyn of rooden wyn nat gemaakt / om het lid gebonden; Item goede smeeringe van ol. rosarum,

myrtillorum, met goede ceronen van defensivum: zo alles dat repelleerende en conforteerende hier zeer goed is / om de beenderen in haar plaats te houden / en van toevallen beschermen. (*t*)

Vrag. Zo 'er groote pyn by ware / zoude men geen emollientia ofte anodyne remedien mogen gebruiken?

Antw. Die zoude ik hier in 't begin verwerpen / ten waar de pyn zo hevig was / dan mogt ik ze een reys of twee gebruiken / doch niet zonder daar eenige adstringentia altoos onder te mengen. (*u*)

Vrag. Hoe zoud gy de derde intentie volbrengen?

Antw. Om de toevallen wel waar te neemen en te weeren / daar van is hier vooren genoegzaam geschreeven.

Nu het gebeurt meenigmaal / dat / naar het wegneemen der accidenten, zo een hardigheid in het lid naar blyft / of datze met eenen callus bewassen zyn / wel-

(*t*) De ingezette beenderen moet men niet lang nog styf maar zagt en korten tyd verbonden houden, en sommige hebben nooit noodig met windzels of plaasters omwonden te werden. Hoewel de windinge veel dienst doet om de swellinge weg te neemen en tegen te houden De *spiritus vini*, *matricalis*, *Terebinthinæ* zyn de beste middelen om alle toevallen voor te komen, en de uitgerekte *ligamenten* te versterken, datze weder tot haar voorige maat inkrimpen, als men de *articulatien* daar mede zagte vryft en besprengt. Den azyn met brandewyn warm omgeslagen is alleen genoeg.

(*u*) De *adstringentia* kunnen hier geen voordeel doen by de *opiata* en *anodyna* gemengt. Want hoe kunnen de *adstringentia* by de *anodyna* dog iets helpen? alleen het *opium* moet het werk doen. En al wat men daar tot heden toe by gemengelt heeft is onnodig werk, of schadelyk. Ider neeme opregt de preuve daar van. En alle de Chymici met hunne bereidingen moeten dan beschaamt staan.

welkers hardigheid men beneemen kan door het stryken van den ol. liliorum, ung dialthea, het emp. de mucilaginibus cum gummi; als mede eenige stoovingen van penszop: Item eenige sterke emolliëerende cataplasmata, van malva, althea, bryonia, far. lini, en diergelyke.

Cap. XXVI. Van de Pyne en haar Geneezinge.

Vrag. ALzo de pyne een van de voornaamste toevallen is/die allerley qualen en gebreken meest vergezelschappen/ dienen wy u daar in wat te onderzoeken en te ondervragen/ wat is pyne?

Antw. Pyne is eigentlyk droevig gevoelen in de ziel: komende van eenige deeltjes die de zenuwen/ vliezen/ tendonen, enz. prikkelen/ waar door de animale Geesten een al te groote beweeginge maken/ welk men pyn noemt. (w)

Vrag. Hoe veelderley pyne is 'er?

Antw De pyne is in het algemeen tweederley/ maar in het byzonder veelderley.

Vrag. Hoe veelderley is ze in het algemeen?

Antw. Tweederley: namentlyk een scherpe/ en een doove pyn.

Vrag. Hoe veelderley is de scherpe pyn?

Antw. Tweederley: 1. Daar is 'er een die steekende en bytende is/ als de gerne die in de membranen en zenuwen zit.

2. Daar is 'er een die kloppende en brandende is/

 als

(w) De pyne (*dolor*) is eigenlyk het gevoelen in de zenuwen en het *cerebrum* zelf, en niet in een Ziel, en werd veroorzaakt wanneer de gevoelige teere draadjes tot breekens en scheurens toe uitgerekt werden, en die dit ontkent verstaat de waare Philosophie nog niet.

als die in de bloedvaten / musculen, en de huid zit.

Vrag. Hoe veelderley is de doove pyn?

Antw. Zy is mede tweederley: 1. Een lichte prevelende pyn / als in de lever / longe / nieren / enz. 2. Een zware / loome / zidderende pyn / als in de beenderen en ligamenten, dat de Grieken dolor ostocopus noemen.

Vrag. Hoe veel byzondere pynen telt gy wel?

Antw. Daar zyn 'er verscheiden / doch ik zal 'er maar eenige optellen.

Daar is een jeukende en smertende pyn / als in de krauwagie; ontstaande uit scherpe / brakke / jeukende humeuzen.

Daar is een verscherpende pyn; ontstaande uit een scherpe fenynige stoffe / door de beet of steek van een fenynig dier; ofte ook als in den erysipelas of roos / ontstaande uit een broeiende jeu.

Daar is een steekende en nypende pyn / als in de pleuritis of zydewee.

Daar is een doorboorende pyn / als in de kolyk.

Daar is een kloppende pyn als in de zweeringen.

Daar is een bytende vretende pyn/als in de kanker.

Voorts zyn 'er nog actuele, als door brand; narcotike, als door verbriezinge / sterk binden / enz.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van pyne?

Antw. De oorzaken van pyn zyn uitwendig of inwendig; de uitwendige is een quade maniere van leven/een te heete of te koude lugt/eenige fenynige aanroeringe / eenige onbehoorlyke applicatie van Medicamenten; eindelyk / alles dat kneust / byt en snyd.

De inwendige is een ongetempertheit des ingewands en des bloeds / waar door de humeuren als dan verderven / en door de minste oorzaak bewogen werden.

Vrag. Is de pyn geen groote hinderpaal in het genezen van allerley gebreeken?

Antw.

Antw. Gewisselyk ja/ want de pyn een van de moeselykste accidenten of toevallen is in allerley gebreeken / die men bedenken kan / om verscheide reeden.

1. Om dat ze de kragten (die alles uitwerken moeten) zeer verzwakt door haren last.

2. Om dat ze meerder broeyingen van vogten / inflammatie en spasmus verwekt.

3. Om dat ze de slaap en ruste der Patienten beneemt; waar door 't bloed en de humeuren broeienden werden.

4. Om dat ze de Geesten verteert/ waar uit dan een cruditeyt verwekt werd.

5. Om dat ze den appetyt beneemt / waar op wel een teeringe / en dan de dood te volgen staat / door dien ze door haar geulcereerde deelen te veel met vogtigheden bezet / die behoorlyker wyze behoorden droog te wezen.

Vrag. Nadien deze pyn onze arme Patienten zulken grooten hinder toevoegt; op wat wyze zal men die beneemen?

Antw. Op tweederley wyze: namentlyk door anodyne, of door narcotyke middelen.

Vrag. Welke zyn de anodyne?

Antw. De anodyne zyn tweederley:

1. Werden anodyne ofte pynstillende genaamt / die de stoffe waar door de pyn ontstaat uittrekken; zynde van een vlugtige / dunmakende / ende getemperden aart / zonder eenige adstrictie om alzo de verzagte / verwarmde / en beweekte humeuren te resolveeren en te verteeren: als daar zyn de mucilagen van lynzaad / althea, queepitten; het vet van Ganzen / Eenden / en allerley tamme dieren; daar is den zoeten melk / doyers van eyeren / saffraan / camillen / meliloot / wittebrood / en diergelyke.

2. Werden anodyne genaamt oneigentlyk / om datze de pyn maar by geval stillen / en dat door het

beneemen van haar oorzaken: als namentlyk datze verdunnen dat vloeiend is / verwarmen dat verkoud is / versterken dat verzwakt is / item / dat men de splinters / doornen / of schelferen die de membranen of zenuwen steeken / wegneme / enz.

Vrag. Welk zyn de narcotyke?

Antw. Dat zyn zodanige middelen die ons gevoel komen te verdooven / de vloeiende stoffe komt te verdikken / ook zo doenze de natuurlyke hitte en geesten verdwynen voor een tyd lang / maar naar haar werkinge komt de pyne wel somtyds meerder als te vooren/daarom zo moet menze zeer voorzigtelyk gebruiken; op dat 'er geen verslappinge nog trekkinge van zenuwen: ofte eenige andere quade accidenten / uit kome te ontstaan.

Vrag. Naar u zeggen konnen zy een groot gevaar naar haar sleepen / en dien volgende dat best gelaten waar?

Antw. Ja: als menze zonder verstand gebruikt konnen zy veel quaad baren / maar daarom zynze niet verboden / mits deze naarvolgende conditien observeerende.

1. Dat men die nooit gebruike dan in de uittersten nood † / en dat naar het gebruik der anodyne, en een algemeene ontlastinge des lichaams.

2. Dat men die nooit alleen appliceere, maar altoos onder eenige anodyne, ofte andere correctoria.

3. Dat men dit nooit koud / maar altoos warm appliceere, en wel voornamentlyk op eenige verzwakte deelen.

4. Dat

† Het is onwaar, dat men alleen in de uiterste nood de *narcotike* middelen moet geven, ik zegge, dat men die by tyds moet laten neemen, om geen gelegentheid van te genezen voor by te laten passeeren; want als men te lange wagt, helpen deze dan ook niet, na de algemeene ontlastingen moet men derhalven ten allen tyden, als 't noodig is die in 't werk stellen.

4. Dat men die altoos appliceere als den Patient slapen gaat.

5. Dat men die niet al te lange op de partye late leggen / maar in tyds weder afneme.

Vrag. Noemt ons eens zodanige Medicamenten?

Antw. De narcotyke, stupefactive ofte verdoovende middelen zyn deze: als den hyoscyamus, papaver, opium en diergelyke / die men paps-gewyze of anderzints komt te appliceeren: by gelykenisse / men neemt den hyoscyamus onder wat versche boter of reuzel gemengt / en tussen twee rode koolbladeren onder heeten assche gestooft / stilt geweldig de pyne uit hitte voortkomende. (x)

Cap. XXVII. Van de Gangræna.

Vrag. ALzo de gangrænen een van de allerdroevigste en de ysselykste accidenten voor de arme Patienten zyn / veeltyds op een onlydelyke

(x) Het is een groote onbekwaamheid, ik wil niet zeggen van domheid, dat men van buiten aan het leidende deel wil *opiata* met of zonder pappen *appliceeren*, want daar door de pyn nooit of zelden vermindert werd; behalven somwylen in tandpynen en kankeragtige pynelyke *ulceratien*, maar in andere gevallen byna nooit niet, als de ondervinding leert. Want de pyn werd zelden anders gestilt als door 't verdooven der zenuwen en der groote herszenen zelf Men moet derhalven, om de pyn te stillen zo de nood vereischt, voorzigtig het *opium* tot een, of twee of meer gryn inwendig ingeven, en by zwakke Luiden maar alleen de *syrupus papaveris albi* of *diacodii* tot een onsse. Ook mag men een of twee slaapbollen, een uur lang in waater gekookt, den leider ingeven met zeer veel voordeel.

pyne volgende / zullen wy daar nu van handelen / zeg ons wat gangræne is?

Antw. Gangræne is een beginnende verstikkinge / uitblussinge en versterving van 't lydende lid / door trappen aangroeiende.

Vrag. Wat is dat door trappen aangroeiende?

Antw. Dat is / als zy van beter tot slimmer allengskens verandert / zo moet zy dan ook van name veranderen: by gelykenisse / als een deel zig tot bederven en versterven begint te neigen / zo zal ik den eersten trap gangræne noemen/dat den gemeene man het heete vuur noemt / om dat die inflammatie zeer hoog steigert / zig vertoonende zo root en heet als een vuur; (want het bloed staande blyvende vertoont als dan zyn verwe:) welke groote roodheid/allengskens begint te vervallen en te veranderen / in groene / geele / paarsche vlakken / met oploopinge van blaren / door het ontschieten van lympha, groote alteratie van de natuurlyke warmte en leven des Patients / zonder als nog geen absoluit verlies / nog van roeren / nog van gevoelen / om dat het maar een beginnende verstervinge is.

Vrag. Hoe werd nu den tweeden trap genaamt?

Antw. Den tweeden trap wort genaamt mortificatio ofte ook wel sphacelus, en van den gemeenen man een doodbrake. Dit is een volkomen verstervinge / waar in de huid en 't vleesch geheel zwart en droog is / als een doove kool: De mortificatie is somtyds groot / en somtyds klein; somtyds ondiep/ doch zonder voortzettinge / door dien hier gemeenlyk een circul komt / waar door het quaat gestut / en door de digestie gesepareert werd.

Vrag. Welk is de derde trap?

Antw. Den laasten trap zal ik estiomines noemen/ dat van den gemeenen man het koude vuur genoemt werd. De verstervinge is niet droog als de voorgaan-

gaande; maar vermengt met een stinkende / zwarte voortkruipende vogtigheid / dat alle de bloedelouze zo wel als de sanguine deelen / van 't geheele ind t'eenemaal verderft ende doorknaagt / den Patient als met de dood dreigende; ten zy het gestut werde door grovigheid zyner stoffe / of door amputatie.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van een gangræne?

Antw. De oorzaken zyn uitwendig / of inwendig: de uitwendige of primitive, zyn gemeenlyk groote contusien, boosaardige wonden / boosaardige puisten / carbunculen, verbrandheden / vervriezinge / die men tot geen digestie of dragt brengen kan / applicatie van fenynige en emplastike Medicamenten die de zweetgaten komen te sluiten / en eindelyk een al te sterke bindinge; door dien het bloed door de aderen naar het hart willende / hier gestut werd / want de aderen dun van vlies zynde / en ook gemeenlyk zeer blood leggende / konnen ligt toegenepen werden / daar het bloed der arterien, wiens vliezen dikker zyn en ook dieper leggen nog gestadig hier in vloeit / en staande blyft / door dien het niet te rugge kan / moet als dan verstikken en verderven.

De inwendige ofte antecedens, is de uitneemende groote stremminge en stilstand des bloeds en andere vogten / waar door de circulatie in dat deel gantschelyk belet werd: en alwaar de vogten stilstaan / daar versterft de party. (y)

(y) Wanneer de vaten beginnen te bersten en te breeken en de vogten uitlopen, *extravaseeren*, stilstaan, zo begint de *gangræna*. Ja zelfs, alschoon de vaten niet bersten en de *circulatie* begint in de huid, en 't *vetvlies* op te houden, zo begint al de *gangræna*, scheid daarop de opperhuid af, dan behoeft men nog veel minder daar aan te twyfelen.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een gangræne?

Antw. De teekenen van een beginnende gangræne zyn/ als die groote vuurige inflammatie begint paarsch en zwartagtig te werden/met een beginnende verlies van roeren en gevoelen/ en verstikkinge van de natuurlyke warmte/ met oploopinge van bleinen/ slappigheid en slenterigheid met een cadavereusen stank/ in het aantasten gaat het epidermis van de huid als verrot/ en al snyt men 'er in/ zo komt 'er somtyds geen bloet/ maar een dunne wepige vogt uitsypperen.

Cap. XXVIII. Van de Geneezinge der Gangræne.

Vrag. HOe veel intentien zoud gy voornee-men om een gangræne uit stilstand der vogten geschiedende te geneezen?

Antw. Daar toe zoude ik vier intentien gebruiken.

1. Zoude ik letten op de zes noodsakelyke dingen/ en de inwendige edele deelen corroboreeren en preserveeren.

2. Zoude ik de causa antecedens, dat is de groote stilstand der vogten/ zien te weeren.

3. Zoude ik de causa conjuncta, dat is de ingepakte quade stoffe uitgank geven.

4. Zoude ik het lydende deel van buiten te hulpe komen/ door goede topica, die de putrefactie beletten/ het verzeerde of lydende deel versterken/ de quade vogtigheit bedroogen/ het doode van 't levende separeeren, en eindelyk de verlooren substantie weder vervullen.

Vrag. Hoe zoud gy de zes noodsakelyke dingen ofte diæta ordonneeren?

Antw. Voorëerst zoude ik tragten de lugt te zuiveren.

veren. Ik zoude hem spys en drank ordonneeren/ die ligt en verbarschende is: als goet jonk varsch geslagen vleess/ met wat boragie/latuuw/endyvie/ enz. gezoden ofte gestooft. Voor zyn drinken garstenwater of klein bier. Het lang waken is hem hier schadelyk; maar den slaap zeer voordeelig. De volheid en ydelheid/ met de beweeginge des gemoeds/ moet men hier reguleeren naar gelegentheid. (z)

Vrag. Hoe zoud gy de inwendige edele deelen corroboreeren en præserveeren?

Antw. Om de inwendige deelen te versterken/ en 't fenyn van 't harte te weeren (a)/ geschied door eenige cardiaca: als confyte orangien en limoenschillen/ Tinct. macis, tinct. cinamomi, tinct. caryophyllorum, aurantiorum, limonum, &c. of met dit naarvolgende: ℞. Cor.

(z) Al wat zuur is, als de sap van Citroenen en de wynazyn enz. dient om inwendig te geven, tegens een *gangræna* om de stilstand tegen te staan en weg te neemen.

(a) Het fenyn of de vuile en stinkende stoffe in een *gangræna* en *sphacelus* werd van de *venen* aangenomen, onder het bloed vermengt, na het hert gebragt, en verder na de herzenen en zenuwen, dewelke leste hierdoor aldus werden aangedaan (en niet het hert) datze in haare kragt en werking werden belet, waardoor vervolgens de dood werd veroorzaakt; dierhalven moet men by tyds het fenyn zoeken door bekwame middelen van de herszenen en niet van het hert te weeren. Dit is zo 't gemeene zeggen. Maar als men wel oplet, vind men in den begin van de *gangræna* en *Sphacelus* niet altyd, ja zelden eene stinkende stoffe, vervolgens kan die niet opgenoomen en na de herzenen gebragt werden, als men dwaalt. Maar de hevige koorze, door voorafgaande inflammatie veroorzaakt en by de *Sphacelus* nablyvende, is de regte en waare oorzake van de dood, en dit vind men ordinair zo, als men wel oplettend is, dierhalven zyn ook de Koorz-middelen, de voornaamste Hulp-middeleu, om de *gangræna* tegen te staan, en 't leven te behouden.

℞. Cornu cervi, Unicornu,
Rasuræ eboris ãn. gr. vj.
Theriacæ veteris, Drach. ss.
Ol. cinamomi, gutt. iv, Vini Hispan. q. s.
M. F. Mixtura. Detur cochleatim. (b)

Item men mag een klein bondelken maken / van wat kaneel / kruitnagels / foelie / en de flores croci, samen in een doekjen gebonden / en dat in roos water of in wyn geweekt / om den Patient aan de neus te houden / om te ruiken.

Vrag. Hoe zoud gy de causa antecedens verhinderen?

Antw. Om de causa antecedens te verhinderen / geschied door twee middelen: namentlyk door zuur-temperende en de sappen vloeibaar makende dingen.

Het purgeeren dient om de quade stoffe te ontlasten/die des Patients kragten te veel bezwaaren / en het lenyn te veel aanzetten zoude: welke purgatien geschieden moeten door suppositorien, clysterien; ofte een klein haustus, naar gelegentheid.

Vrag. Schryft ons hier een clysterie voor?

Antw. Deze maak ik dan aldus:

℞. Tabaci Unc. ss. Coq. ex aqua ad Unc. x.
Col. adde salis comm. Drach. ij.
Olei Olivar. Unc. ij. M. F. Clyster.

Vrag.

(b) Het *corn. cerv. unicornu* en *Rasura eboris* doen hier zo veel, als drie middelen, die niets werken en niets versterken, wil men werking zien in het stutten van een *gangræna*, zo moet men doordringende zuure zoutagtige en verkoelende Koortz-middelen gebruiken als van het *Rob. sambuc.* unc j *Nitr pur* dr. iij *Succ. limon* of *aceti vini* drachm. iv. *Aq flor. sambuc*, unc. viij of diergelyken. Het geduurig sweeten doet hier geen dienst, maar is schadelyk.

Vrag. Wat voor een haustus zoud gy hier voorschryven?

Antw. Al eer ik den Patient purgeere/ zo zoude ik hem eerst de humeuren wat prepareeren met:

℞. Oculi cancri Drach. ij. Sperm. cæti Drach. j. M. Fiant pulvers tres.

Laat hem om de vier uuren hier een poeder af gebruiken.

Daarna purgeeren met een dusdanigen haustus:

℞. Fol. senæ Unc. j. Coq. leviter ex aq. hordei, ad Unc. vi. cui dissolve Scammonii gr. vj. Misce.

Laat voor de eerste maal hier een lepel vol afnemen/ en zo het twee uuren daar na niet werkt om het half uur een lepel vol tot dat het werkt.

Vrag. Is het ader-laten hier ook dienstig?

Antw. Het ader-laten dient hier geenzints/ vermits de gangræna daar grooter door werd.

Vrag. Hoe zoud gy de causa conjuncta uitgank geven?

Antw. Om de causa conjuncta, ofte ingepakte stoffe uitgank te geven/ zal geschieden door scarificatien diep of ondiep naar gelegentheid/ der bloedvaten/ zenuwen; de tendonen zo veel mydende als 't mogelyk zal zyn/ en waar men bleintjes of blaren ziet/ zal men die open knippen en dat geopende afwasschen met eenige wreede/ doordryvende/ verdroogende lavamenten, als ik straks zeggen zal.

Vrag. Hoe/ en door wat topica, zoud gy het lydende ofte aangegreepen deel van buiten te hulpe komen?

Antw. Ik heb gezegt door zodanige topica, die de putrefactie of verrottinge beletten/ het lydende deel versterken/ de quade vogt verdroogen/ enz.

Vrag.

Vrag. Welk zyn de zodanige topica?

Antw. Die bestaan in lavamenten, fomentatien, cataplasmen, enz.

Vrag. Welk zyn de lavamenten?

Antw. Die bestaan meest in spiritus vini, daar wat ung. Ægyptiacum in gemengt is / die warm gemaakt / en zo met een doekjen / of wat plukzel afgewasschen / en styf uit gebet / en wieken hier in nat doordrongen in de scarificatien geleit: ofte wel dit naarvolgende: (c)

℞. Lixivii com. Unc. iv. Spiritus vini Unc. v.
Salis armoniaci Unc. ß.
Ægyptiaci Unc. ij. vel Unc. iij.
Bulliantur parum pro lavamento.

Vrag. Waar in bestaan de fomentatien?

Antw. Die bestaan uit den absinthium, scordium, marrhubium, calamintha, flor. camomillæ, meliloti, sambuci, &c. gekookt in rooden of witte wyn/en met dubbele compressen daarin nat gemaakt en over heen gelegt: maar alzo de fomentatien door den grooten brand te haast opdroogen / zo gebruikt men liever cata-

(c) *Sal armoniak* tot vier drachm. en azyn en witte wyn van elks tot vier onssen gegeven, is een uitsteekend *lavament* tegens een *gangræna*; zoute peekel en ook de peekel van Limoenen zyn ook zeer dienstig; desgelyken zyn de *Tinctura myrrh. aloes* enz. den groene zeep, het *vitriolum* enz. niet te verwerpen, men gebruikt ook nu het *oleum cinamomi* of *caryophyllorum*, die men in *gescarificeerde* deel indruppelt met goet *succes*; de *campher spiritus* is ook niet schadelyk. Den Terebinthyn-olie, hebbe ik zo goed bevonden, als het *oleum Cinamomi*. Een pap gemaakt van gemeene kruiden, al zyn het maar moes-kruiden, met azyn en meel gemaakt, doet alles wat men wenschen kan, men kan ook Salpeeter daarby mengen.

cataplasmata, die wat langer vogtig blyven / ook dat deel beter koesteren / en in zyn geheel behouden.

Vrag. Hoe werden die cataplasmata gemaakt?

Antw. Door heete broeyingen aldus:

℞. Herb. Absinthii, Marrhubii Menthæ,
Flor. Camomil. Meliloti, aa. m. j.
Coq. in s.q vini rubri, addendo Far. Fabarum.
Lupinorum aā. Unc ij. Pro cataplasmate.

Sommigen gieten hier wel een gulpjen azyn by in 't kooken/maar den azyn is schadelyk (*d*)/ ofte zo die niet sterk genoeg waren / zal menze aldus maken:

℞. Herb. Scordii. Rutæ. Summitatum absinthii,
Calaminthæ montan. aā. m. j.
Flor. Camomillæ, Centaurii,
Anethi, Sambuci aā. m. ß.
coq, in vino rubro vel albo, addendo
Far. Fabarum,
Lupinorum, orobi aā. Unc. iij.
Camphoræ Drach. ij. Salis armoniaci Unc. ß.
Pro cataplasmate.

En met spiritus vini van buiten besproeit. (*e*)

Ofte zo menze nog sterker maaken moeste / gelyk in een gangræne, die naar een œdemateus gezwel ofte een verbriezinge volgde / aldus:

℞. Herb.

(*d*) Den azyn is van buiten niet schadelyk, maar zeer dienstig, als de ondervinding leert: ook kan men de gemelde kruyden met witte wyn of azyn en tarwenbrood of *farina lini* tot een pap kooken. Ook heeft men zo veele kruiden niet van nooden. De heete kruiden zyn ook niet dienstig. *Herba malvæ*, *Fl. Sambuc.* zyn alleen genoeg, alle de groote compositien doen niet tot de nuttigheid, en maken de Kunst by Leerlingen maar swaar.

(*e*) Voor de *spiritus vini* mag men *campher spiritus* neemen, die veel doordringender is.

℞. Herb Scordii, Alliariæ, Absinthii,
Salviæ, Nepetæ, Rorismarini añ. m. j.
Flor. Hyperici, Centaurii, Anethi,
Sambuci añ. m. ſſ. Sem. Cumini,
Bacc. lauri añ. Unc. ſſ.
coq. in vino fortiſſimo, addendo,
Far. Fœnigræci, Lupinorum
Orobi. añ. Unc. iij. ſſ. Sterc. caballini Unc. iiij.
Ol. terebinthinæ Unc. iij.
pro cataplaſmate. (*f*)

Die men ook als dan wel nat / met ſpiritus vini beſproejen kan.

Vrag. Zoud gy wel konnen reden geven van alle deze ingredientia, of zy goed zyn?

Antw. Al zulke of diergelyke cataplaſmen, en lavamenten moeten nootzakelyk goet zyn: want zy beſtaan uit vlugge en beweegelyke deeltjes / die de ſappen vloeibaar houden / en alle verſtervinge tegenſtaan: ook zynze zuurtemperende / ook is den Sal armoniak, voornamentlyk zo daar wat pot-aſſche by komt / zeer doordringende / de tabac en phellandrium zyn mede goede dingen / welke men hier konde by doen. (*g*)

Vrag.

(*f*) Een van de gemelde meelen is genoeg, enkele Koey - dreek met azyn gekookt is een heerlyk *cataplasma* tegen de *gangræne*, als SYLVIUS aanmerkt. En of de *gangræne* van heete of koude oorzaake ontſtaat, moet men evenwel eene en dezelve middelen gebruiken, en 't onderſcheid, dat de Schryvers hier in maaken, is geen opletting waardig, maar ſteunt enkeld op verbeelding, en dient tot niets, als maar om de Leerlingen op te houden met beuſelingen en de Kunſt en Kunſtlievende te verwarren.

(*g*) Alle vlugge middelen houden de vogten niet ten allen tyden vloeibaar, want ze verdroogen en aldus verdikken

Vrag. Hoe zoud gy nu het doode van het levende separeeren / en die verloozen substantie weder vervullen?

Antw. Dat moet geschieden door bevogtigende en ryppende middelen/die men op de escaren leggen zal: als daar is den ung. basilicum alleen / ofte gemengt met den ung. digestivum; daar men al te mets nog wat Ægyptiacum onder mengen mag: Item onzen digestyf met wat zwarte zeep gemengt / enz.

De escar nu uitgevallen zynde / zal men de ulceratien als dan wederom mundificeeren, incarneeren en cicatriseeren als hier voren gezegt is.

Cap. XXIX. Van de Kanker.

Vrag. WAt is de Kanker?

Antw. De Kanker is niet anders dan een gangræna in de klieren / welkers vogt door langheid van tyd zuur en scherp is geworden / waar door de omleggende deelen geknaagt worden / en somtyds geen kleine pyne veroorzaken. (*b*)

D d Vrag.

dikken veeltyds de sappen als de *campher-spiritus*, *spiritus salis ammoniaci* enz. Ook heeft men hier geen zuurtemperende middelen van nooden, dewyl nooit een *gangræna* van 't zuur verwekt is, maar wel door zuure middelen van buiten en van binnen naarstig gebruikt veeltyds gelukkig en gaauw genezen.

(*b*) Zo wanneer een *scirrhus* door de tyd, groote en beweging der omleggende deelen werd bewogen, dat dezelve in 't ronde begint te *inflammeeren*, en pynelyk, rood, heet, blaauw, peersch, lootverwig, of met roode of blaauwe takken begint te verscheinen, maar nog niet doorgebrooken is, werd dezelve van de wyste Medicynmeesters genaamt *cancer occultus* of *carcinoma*, een beslooten kanker. Dierhalven ziet men, dat de kanker zyne

Vrag. Hoe veelderley is de kanker?

Antw. Tweederley: een die stil is zonder pyn: en een ander / die voort-eet / met gedurige pyn / en bederving der omleggende deelen.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van de kanker?

Antw. De oorzaken des kankers zyn uitwendige of inwendige: de uitwendige herkomen uit slagen / stooten en kneuzingen der klieren/waar door de vogten / de pypjes gebrooken zynde / niet konden doorlopen.

zyne bezondere graden of trappen heeft, en kwaad- en goedaardig, en in zyn begin, toeneemen en volkome ſtaat en kwaardaardigheid moet gemerkt werden. Byaldien nu deze kanker aan het verzweeren en vervuilen gaat, doorbreekt, een vuile ſtinkende waterige of dikke lymige roode, geele, graauwe zwartagtige ſtoffe uitwerpt, de omleggende deelen aanknaagt en verzelt is met oneindelyke ſteekende pynen, met harde blaauwe of peerſche en omgekeerde kanten, met ſluipkoortzen en uitteering van 't geheele lichaam, ſlaauwtens, enz. noemt men dezelve een verzwooren of open kanker (*cancer exculceratus*) dewelke weder door trappen veel vetſchilt, en in zyn uiterſte kwaadaardigheid een *gangræna* kan genoemt werden.

Een kanker is ook niet altyd in de klieren, als men ordinair onderſtelt, want ook de *teſticuli*, lever, milt, die niet klierig zyn, ende ook het vet en de huid, die daar geen klieren hebben, van de kanker veeltyds bezet zyn.

Ook komt de kanker niet altyd oorſpronkelyk van een voorgaande *ſcirrhus*, als veele valſch onderſtellen, want by kneuzingen, wonden en *ulceratien* ziet men veeltyds zonder een voorgaande waare *ſcirrhus* den verzwooren kanker bykomen.

Het ſcherp vogt in de kanker is nooit zuur, maar wel vuil en ſtinkende (*materia putrefacta*) als die arg is, en het heeft zodanige ſcherpigheid, die tot heden niet bekend is. Maar in alle kankers vind men geen ſtinkende vogt, maar ook wel in zommige goeden etter; als die wel behandelt werden.

lopen. Ook komen zy uit ontſteekingen / die door de gemeene repellentia verbrod werden / waar door de ſappen komen te ſtremmen. De inwendige oorzaken zyn verdiktheden in de klieren zelfs / van die vogten; die gemeenlyk daar behoorden door te konnen vloejen: welke / wanneerze daar ſtil blyven zitten ſcherp en ſnydende werden / waar door zy de deelen geduurig komen te knagen. (*i*)

Vrag. Welk zyn de teekenen van de kanker?

Antw. De teekenen van de kanker zyn in het begin zeer zwaar / door dienze zagte en zeer verwarde toevallen heeft.

De teekenen van een gezwolle kanker / is een hard rond onbeweegelyk gezwel / doch altoos wat oneffen / ſomtyds zo klein als een boontjen beginnende / lootverwig en vaal van koleur / corroſyf van aart / verzelt met een brandende hitte / met een zeer knagende en ſchietende pyn / en veeltyds bezet met paarſch opgezwollen aderkens / door dien 't gezwel allenskens grooter werd / en de ſtoffe niet te rugge kan keeren; als dan vertoonen haar de aderen rontom vol zwart bloed / gelykende na de pooten van een Zeekrabbe.

Vrag. Waaruit ontſtaat deze groote knagende en ſchietende pyn?

Antw. Dat geſchied door dien het vogt / dat de klieren verſtopt / heel corroſyf en ſcherp werd / waar door de zenuwen en vliezen grootelyks gehakt en gekorven werden / en by gevolg ons een groote pyn veroorzaken.

Vrag. Waaruit ontſtaan de lootverwige en deze blaauwe aderen?

(*i*) In het begin is de groote verſtopping, en ontaardinge der vaten, maar niet de vuiling of rottinge de waare oorzaak van de kanker. Want veele kankers vind men zonder de minſte verrottinge en vervuilinge.

Antw. Wy weeten dat door alle deelen bloedvaten lopen / en by gevolg mede door deze klieren / en dat het wederom lopende bloed geduurig van dit scherpe vogt deelagtig werd / waar door het bloed een blauwe koleur niet alleen krygt / maar dik en drabbig werd ; zo dat het traaglopende bloed de party opspant / en ze blaauw vertoont / en de aderen rontom als kreeftenpooten / met het zelve bloed opgevult zynde / vertoonen die blaauwe aderen rontom het gezwel.

Vrag. Waar komt die brandende hitte van daan?

Antw. Uit het aangersende en broejende bloed.

Vrag. Welk zyn de teekenen van een geulcerceerden kanker?

Antw. De geulcereerde kanker / gemeenlyk genaamt phagadæna, lupus, en noli me tangere, is een vieze / walgelyke / stinkende ulceratie, met harde / omgewelfde / onbeweeglyke verhevene kanten : uitwerpende een stinkende / waterige / virulente, corrosive, bloedige etter ; welk door zyn knaginge / de bloedvaten en andere omleggende deelen / doorbreet en wegknaagt.

Vrag. Nademaal de kanker alzulken moejelyken quaal is / die alle deelen die zy aangrypt zo vast aankleeft en inwortelt / waar door ze alle sterke remedien wederstaat / en naar de kleine niet en luistert / zo is zyn naam zeer schrikkelyk / en zyn toevallen nog ysselyker : evenwel wenschen wy wel eens te hooren / of gy niet goeds kont prognosticeeren eer men zyn cure begint?

Antw. Wat de gezwollen en niet open kanker aangaat / indien die zig ergens uitwendig op eenige vleezige deelen openbaart / zo kan die in 't begin nog wel uitgesneeden werden : maar indien ze veroudert en groot is / en op haar uitersten staat / geenzins : want die gebrand of gesneeden zynde / kan

kam men by na nooit cicatrise overkrygen: maar byna geneezen zynde / zal dikmaal weder beginnen open te bersten en voort te zetten.

Wat de geulcereerde en open kanker aangaat / is nog moejelyker en meest ongeneezelyk / door dienze uit een bedorven corrosyf vogt ontstaat; ten anderen om dat het pus in alle ulceratien dient / om die zagt en vogtig te houden / en hier als in een sterk water verandert werd: want de lympha of gyldeelen / die hier uitlekken / vergooren en verzuuren geduurig / door de vogten / dieze hier reeds vind en bedorven zyn; welk lympha eindelyk zo scherp als een sterkwater werd / waar door de bloedvaten dikmaal doorbreeten werden / en de Patienten sterk komen te bloeden / ja somtyds dood bloeden / of niet / zo stervenze wel van de onlydelyke pyn.

Vrag. Waarom zoude men de groote / of geulcereerde, niet zo wel konnen uitsnyden / als de andere / nademaal sommige Meesters dat ook doen gelyk men dagelyks hoort dat het gedaan werd?

Antw. Zodanige Meesters konnen het den gemeene man zo wel wys maken / want zy het gaarn zo hebben willen: Maar een opregte kanker / die hier of elders van goede / wyze / rationale Doctors en Chirurgyns / voor ongeneesselyk geoordeelt werd / zullen zodanige Meesters de hand wel afhouden / en de Patienten wegwyzen / gelyk wy hier wel ervarentheid van hebben. Celsus in Lib. 5. Cap. 28. zegt / dat den kanker / d'een zo wel als de ander / naar een snydinge of brandinge getergt zynde / grooter en boosaardiger is geworden / en de Patienten de dood aangebragt heeft.

Wederom dat die in de borsten uitgesneeden zynde / en meenden geneezen te zyn / een ander naderhand in de lysmoeder is ontstaan; ofte die in de neus / of lip-

pen uitgesneeden zyn geweest / een ander naderhand in de milt is ontstaan / waaruit de Patienten daar naar elendiger quamen te overlyden / want al was het zaake / datze die al op eene plaats geneezen hadden / zo hadden zy evenwel het bloed en alle de vogten / die daaruit geboozen werden / niet verbeetert/en haar van het overvloedige zuur gered : hadden zy dat kunsjen geweeten / geen kanker zoude zig in andere deelen meer geopenbaart hebben.

Vrag. Is 't niet wel gebeurt / dat een geulcereerde kanker somtyds geneezen is geworden ?

Antw. Zo het gebeurt/ het is al wat ongemeens / en dit geschied als het alles is weggeknaagt / dat eenigzints met scherpigheden bezet was/ als dan komt 'er een gezonden en welgebonden etter / en door zo een geluk raakenze wel somtyds geneezen. (*k*)

Vrag. Hoe zal men de cure des kankers beginnen ?

Antw. De geneezinge des kankers is tweederley: nament-

(*k*) Een beginnende besloote kanker is altyd onmogelyk geweest om te genezen door *resolveeren*, en door het *suppureeren* zelden of nooit herstelt, als in sommige gevallen daar de natuur de *suppuratie* heeft verwekt en daardoor al 't kankeragtige by geluk is weg gezwooren; en die reeds verzwooren en kwaadaardig is, heeft men ook tot heden door Medicamenten nooit kunnen tot genezing brengen. En wanneer de kanker hier en daar rondom knobbeltjes uitwerpt, en men die niet met het mes en vuur wegneemt, helpt alles niet, en alle moeite is verlooren werk. Geen kunst is bekent, die deze knobbels heeft kunnen resolveren of gelukkig doen suppureeren. Als men dit weet, kan men de kanker genezen.

De kanker in de oxelen, lieschen, verhemelte, keel, lyfmoeder is geheel ongeneesselyk, en die in de lippen te genezen zeer moejelyk.

namentlyk eradicatif, dat is een uitroeijende/ en palliatif, dat is een onderhoudende cure.

Vrag. Hoe geschied de eradicative cure?

Antw. De uitroeijende ofte uitwortelende geneezinge geschied maar in sommige kleine uitwendige kankers die niet lang geduurt hebben/ in welgestelde kloeke lichamen/naar een goede maniere van leeven/ en zuurtemperende middelen: ende als dan geschied het/ of door uitsnyden/ of door een actuaal ofte potentiaal cauterium; of wel door eenig verteerent water/ dieze'er met wieken opleggen/ mits de plaatze van buiten rondsom met goede defensiven welverziende: exempel van een waterken/

℞. Salis gemmæ, Vitrioli romani ãñ. Drach. ij.
Sublimati, Arsenici ãñ Drach. j. Æruginis Drach. ß.
Coq. in aq. rosarum & plantaginis ãñ. unc. iij,
ad dimidium, S. A. (*l*)

Waar mede sommige zeggen/ door dit middel geneezen te zyn.

Vrag. Hoe geschied de palliative cure?

Antw. De onderhoudende geneezinge bestaat: 1. In een goede maniere van leven. 2. In het temperen der zuure vogten/ en verdunninge der verstopte vogten/ die de furie der corrodeerende vogten bedwingt. (*m*)

(*l*) In alle *geulcereerde* kankers moet men voor al meiden alle scherpe beitende en *caustike* middelen, want ze doen nooit goed, of ze moeten zo sterk zyn, dat ze de kanker in weinig dagen kunnen doen uitvallen, zo niet, doen ze kwaad en géen goed.

(*m*) Om de kanker te onderhouden of de *palliative* cure aan te stellen, moet men: 1. den beslooten kanker weren, dat hy niet door en breekt. 2. en den *geulcereerden*, zagt zuiveren en de toevallen als *inflammatie*, *putrefactie*, pyn enz. zo veel doendelyk is wegnemen.

1. In

Vrag. Waarin zal de maniere van leven bestaan?

Antw. Die zal bestaan in het verkiezen van een zuivere varsche lugt / en in 't gebruik van goed voeldzel/ dat de humeuren verdunt en doorsnyd. Visch / en aardvrugten zal hy myden/en alles dat het bloed ver-

I. In den beslooten kanker, laat men dikmaals den Patient, met zagte *mercurialia* purgeeren, en lange tyd een zagt *decoctum lignorum* drinken, en inzonderheid de *Tinctura* en 't *sulphur Antimonii diaphoreticum* en de *cinnabaris* gebruiken, en om de hevige pyn te stillen een gryn *laudan. opiat.* des avonds. Vervolgens bedekt men den kanker met het *emplastrum de minio* of *diapompholygos* of het volgende van loot en kwik bereid. ℞. *sacchar. Saturn. Ceruss. Amalgam Mercur. & plumb.* ä dr ij. *Ceræ alb.* unc. iv. *ol. olivar.* dr. iij. M. F. *Emplastrum.* Men kan ook somwylen denzelven bestryken met het *unguent. nutrit. alb. camphorat.* en *diapompholygos* enz.

II. Den *geulcereerden* kanker wascht men met de *Tinctura myrrhæ, Agrimoniæ, Antimonii, succini, Aq. divin. Fernelii* enz. of met het volgende, dat men ook met doeken kan omslaan. ℞. *Aq. stil. Rof. rubr. papav. errat sambuc.* ä unc. ij. *Tinct. opii, sacchar. saturn.* ä dr. j. *Spirit. Vin Theriacal.* dr. ij. *Misce.* De kanten bestreikt men met het *ungt. nutrit.* of *alb. camphorat.* en men appliceert vervolgens daarover een van de voorgemelde plysters; het *purgeeren* en 't gebruik van de *decocta* doen hier ook groote dienst als te vooren; maar men ziet van alle deze middelen ook nooit de minste volkome genezing, gelyk wel in andere *ulceratien*: ik hebbe evenwel door een *salivatie* verscheide maalen kleine en onware verzwooren kankers aan de lippen en wangen zien genezen, die veele jaren door gebruik van oneindig veel uit en inwendige middelen ongeneeslyk waaren.

Merkt, dat men zo wel den *geulcereerden* als beslooten kanker zonder vreeze zeker en met goet succes kan en mag wegsneiden of branden, byaldien de kragten des Patienten, en de plaats het toelaten. Edog het wegsneiden is 't gaauwste en zekerste van alle middelen.

dikt en broeijend maakt. Voorts alle zout en zuur moet men als de pest myden: en men moet het bloed geduurig met Thee/Coffy/ warm bier of diergelyks bevogtigen om de scherpe vogten van tyd tot tyd uit te loozen/insgelyks de beweeginge des gemoeds/als gramschap / droefheit / vreeze / enz. myden.

Vrag. Hoe zullen de oorzaken benomen werden?

Antw. Door zuurtemperende middelen/onder welke het purgeeren somtyds gedaan veel baat kan bybrengen / doch te veel gedaan deugt niet / om dat de kragten benomen werden / en dan meer zuure vogten gebooren werden: men kan het volgende poedertjen gebruiken / als (*n*)

℞. Rad. Jalapræ Drach. j. Hellebori nigri Scrup. j.
Tartari vitriolati gr. x. Ol. fœniculi gutt. ijj.
F. Pulvis.

Dit mag men in een lepeltjen bier zo insturpen / ofte onder wat pruim-moes inneemen.

Vrag. Moet men den Patient ook ader-laten?

Antw. Geenzints: want door het ader-laten / geraakt het bloed kragteloos / waar door de uitwaasseminge vermindert werd / waar door het zuur des bloeds belet werd uittogt te neemen / en bygevolg blyft het in het bloed / en het doet veel schade.

Vrag. Moet men hier fontanellen zetten?

Antw. De fontanellen werden gemeenlyk zonder vrugt gezet / en daarom zyn ze best gelaten.

Vrag. Hoe zal men de quade furien bedwingen?

Antw. Dat zal men door uiterlyke en innerlyke zuurtemperende dingen doen/de uiterlyke zyn/als het saccharum saturni, het emp. diapompholygos cum

 mercu-

(*n*) Gelyk in geen kanker het zuur de oorzaak is, alzo kunnen ook nooit, de zuurtemperende middelen voordeel doen.

mercurio per amalgama, de ranis cum mercurio, en diergelyke.

Vrag. Indien daar een onlydelyke hitte alleen by waar / hoe zoud gy die verkoelen?

Antw. Dan zoude ik het deel rondom met een mengzel bevogtigen/gemaakt van campher, roet uit de schoorsteen / opium, en brandewyn, leggende daar natte wieken / en doeken over.

Vrag. Indien het u dagte dat 'er veel slym omtrent de kanker speelde / wat zoud gy dan gebruiken?

Antw. Dan zoude ik onder myne ceronen of smeeringen/in een looden byzel altoos mengen/ol. salviæ, rutæ, den spiritus salis armoniac. Vorder zoude ik het gebrek altoos afwasschen/met de decocten van roozen / agrimonia, eupatorium in wyn of water gezoden: veele pryzen zeer hoog/dit naarvolgende unguentum nicotianum.

℞. Fol. nicotianæ Lib. j. Ax. porci recentis lotæ Lib. ß.
Macerentur per noctem in s. q.
Vini rubri, mane ebulliant, ad vini consumption.
Colato expresso, adde, Succi nicotianæ Unc. iiij.
Resinæ Unc. ij. Coq. parum, adde
Pulv. aristolochiæ rotundæ Unc. j. Myrrhæ Unc. ß.
Ceræ citrinæ. q. s. F. Ung.

Met deze zalf willen sommige groot wonder uitrechten in kankers / scrophulen, boosaardige ulceratien ende andere qualen meer.

Vrag. Wat zoud gy voor innerlyke geneesmiddelen gebruiken?

Antw. Ik zoude een staal wyn voorschryven: als
℞. Limaturæ chalybis Unc. iv. Vini rhenani Unc. xL.
Misce.

Laat het eenige dagen staan / en geeft 'er dagelyks een roemertjen vol van in. Ook kan men het liquor tartari dagelyks in bier gebruiken.

AP-

APPENDIX.

VAn de Breuken (*Herniæ*) zyn verfcheide foorten, die men in twee generale verdeelt, als 1. na de verfcheidene plaatzen, daar ze voorkomen, als navel-buik-liefch-balzak-lenden-en deybreuken. en. 2. na de verfcheidene deelen, die uitfchieten, of ftoffe, die daarin onthouden is, als darm-net-blaas-lyfmoeder-water-wind-bloed-breuken, enz.

De oorzaken der breuken zyn in 't generaal, vallen, flaagen, ftooten, perffen, braaken, hoeften, tillen, en alle ander geweld, waardoor de fpier-en peesagtige vezelen van de gaten of ringen, in de buikfpieren, 't zy in de liefchen of in de navel komen uit te rekken, of eenigzints te fcheuren; en aldus de ringen weider, en het binnenfte vlies van het *peritonæum* uitrekt en met de darmen en net als een zak uitvalt hoe langer hoe meer, inzonderheid, na dat 'er minder of meer geweld op de plaats van den uitval *continueert*. Dierhalven is de verweidering van de ringen of gaten in de buikfpieren, inzonderheid in de *mufculi obliqui*, de eenige en waare oorzaak van alle waare liefch-breuken; want wat de Ouden van 't verbreeken van het *peritonæum* en van het *proceffus peritonæi*, door onkunde der naauwkeurige *Anatomie*, hebben aangemerkt, is zonder grond. Maar dat 'er ook door groot geweld fommige fpiervezelen der ringen fomwylen komen te berften en een breuk veroorzaken, is bekend aan die geene die dit naauwkeurig obferveert, wanneer na een zwaare val of flag, fchielyk en byna in een moment, een groote breuk in een tevooren gezond en welgefteld lichaam ontftaat met de volgende uitfchieting van veele darmen, het welk men aan een enkele verweidering des *peritonæum* zonder ruptuur met goede reeden niet kan toefchryven.

1. Om de liefche breuk (*hernia inguinalis* of *bubonocele*) wel te begrypen, moet men merken, dat de zaadvaten als de *arteria* en *vena fpermatica* ende het ronde *vas deferens* van binnen in de buik tuffchen de verdubbeling of in 't celagtige van het *peritonæum* dat is tuffchen des-

desselfs twee vliezen langs lopen, tot aan de ringen toe; waardoor ze verder na buiten toe lopen; maar eer datze na buiten komen, lopen ze omtrent een vinger breed onder de *musculus transversus* nederwaards, maar ze doorbooren dezelve niet, en vervolgens dringen ze door het vleezige gedeelte van de *musculus obliquus adscendens* (*alwaar de spiervezelen van een weiken*, en een ovaal gat, opening of ring formeeren, 't welk de eerste opening is,) door welke opening het buitenste vlies van het *peritonæum* mede doorgaat, de gemelde zaadvaten rondom bekleed, en den naam van *processus peritonæi* aanneemt: vervolgens lopen de gemelde zaadvaten aldus van het *processus peritonæi* of het buitenste vlies des *peritonæum* omgeven en bekleed, omtrent een stroo breed schuins nederwaards, en doorbooren het peesagtige van de *musculus obliquus descendens*, het welk de tweede naauwe opening of ring is: en hier van lopen ze ook met het *processus peritonæi* verder omkleed zynde, tot aan en in de bal, en het *processus peritonæi* omkleed als dan vervolgens de bal-zelf onder de naam van een *tunica vaginalis.*

Wanneer nu de gemelde twee openingen of ringen in de schuinse spieren tegennatuurlyk vergroot of verweidert zyn, kan 't niet anders zyn als dat door 't geduurige drukken der omleggende deelen, de darmen en net na de verweiderde ringen werden gedrukt, dewelke als dan hier geen tegenstand vinden als alleen het binnenste dun teer en rekzaam vlies des *peritonæum*, het welke ze doen uitrekken van gedaante als een zak en 't zelve door de ringen heen perssen tot buiten de buik in de liesche en aldaar langs de zaadvaten in 't gemelde *processus peritonæi* of buitenste vlies des *peritonæum*, dat als dan ook in een zak werd uitgerekt onthoudende een andere zak met de darmen; ende aldus werd gegenereert de LIESCHE-BREUK of *BUBONOCELE*; maar wanneer nu de binnenste zak of 't binnenste vlies des *peritonæum* nog meer uitrekt ende het *processus peritonæi* tot aan de bal werd verweidert, vallen aldus de darmen in een dubbelde zak beslooten tot aan de bal in het *scrotum*, en als dan noemt

noemt men dit *HERNIA SCROTALIS* of BALZAK-BREUK.

Deze breuk is altyd by Kinderen tot het 14de jaar of daar omtrent toe geneesselyk door bekwaam winden met windselen en compressen, of 't welke zekerder is door gemakkelyke wel drukkende breukbanden van leer, linnen, koper, eyzer enz gemaakt, waardoor in 4 tot 12 weeken de volkomen genezing veeltyds te verwagten is, zo dat men nooit by Kinderen tot het breuksnyden en het verfoeilyke *exstirpeeren* van de bal moet overgaan. Maar deze breuken, welke soorten 'er ook zyn, genezen zelden of nooit volkomen by een volwassen mensch, die over de 24 jaaren oud is, schoon men nog zo goede breukbanden en machinen gebruikt, als alleen door het *opereeren*, niet door het *opereeren* van de bal weg te neemen, als alle kwakzalvers doen maar men doorsneid de huid, het vet en het *processus peritonæi* tot aan de opening der buikspieren, en de darmen ingebragt hebbende, bind, en sneid men voor de opening den zak af, daarin de darmen onthouden waaren, en aldus verschoont en behoud men de *testiculus*, 't welk ook in zeer groote breuken, die door geen breuk-banden eenig soulaas krygen, zeker en gewis geschieden kan en mag, ook is deze *operatie* niet zo gevaarlyk nog zo zwaar om uit te voeren, als in 't gemeen 't geschreeuw is.

Met welklevende plaasters, kan men by kinderen, en by volwassene, veeltyds allerly breuken inhouden, ja zelfs by kinderen die genezen, gelyk ik eenige maalen weet gezien te hebben.

NB. By Meisjes zyn wederzyds diergelyke openingen in de schuinse opklimmende en nederdalende buik-spieren, door welke de ronde banden van de *uterus* (*ligamenta uteri rotunda*) doorgaan, gelyk by Mannen de zaadvaten door dezelve; maar deze openingen schynen hier wat nauwer en vaster te zyn, en dierhalven zyn ook de breuken by Meisjes, en Vrouwen niet zo gemeen als by Jongens, en Mannen; 'ze ontstaan van de verweidering der openingen en moeten op dezelve wyze werden genezen als by Mannen, en zo dezelve zeer groot zyn tot aan de lippen van de *vulva* en dezelve neder-

waards

waards verre uitrekken, moet men ze wegneemen door het afbinden van de zak, daarin de darmen zyn onthouden, enz. gelyk te voren gezegt is.

2. Wannere de darmen in de liesschen, of in de balzak, of door de navel, of op een ander plaats komen uit te vallen, noemt men zulks als dan een DARM BREUK (*hernia intestinalis* of *enterocele.*)

NB. In de liessche valt ordinaris het *intestinum ileum* uit, en in de navelbreuken het *jejunum.*

3. Byaldien het net ofte *omentum* uitvalt, heeft het de naam van NET-BREUK (*hernia omentalis* of *epiplocele.*)

NB. Het net valt zo dikmaals niet uit in de liesschen als de darmen, dewyl in veele Menschen het net niet zo verre tot aan de openingen des uitvals is uitgestrekt; ook is niets daaraan gelegen, dat in het breuksneiden het net, dat veeltyds aan de zak is aangegroeit, mede werd afgebonden en weggesneden.

4. En zo wanneer het net en de darmen te gelyk in een breuk uitschieten, noemt men zulks *entero-epiplocele* dat is een DARM-en NET-BREUK.

5. De zogenaamde WIND-BREUK of *hernia ventosa* of *pneumatocele* is altyd een darmbreuk, daar somwylen de uitgevalle darm vol van lugt en wind is, misschien kan in een *tympanitis* een waare wind-breuk ontstaan; maar dat 'er anders by een gezond Mensch van wind, die in 't *scrotum* besloten moeste zyn, een wind breuk zoude konnen ontstaân, is onmogelyk en door onkunde *gefingeert.*

6 Een WATER-BREUK (*hernia aquosa* of *hydrocele*) is. 1. Wanneer in een water-buik het water door voorgemelde openingen in een zak besloten (gelyk de darmen) uit de buik nederwaards tot in het *scrotum* toe dringt met een dikke ronde en langwerpige zwelling van de liessche af tot aan de *testiculus* toe. Deze geneest men door inwendige *purgeer-zweet-* en *waterdryvende middelen*, en van buiten door *resolveerende* stovingen, *compressen* en *ligatuuren* na de konst *geappliceert* 2. Wanneer het water in de holligheid van het *scrotum* is onthouden, en het zelve dik, ligt en klaar doet opzwellen, het welk men verdweint door purgeeren en waterdryvende midde-

delen en door *resolveerende* stovingen van *Rad. bryon. ireos, flor. camomil. sambuc. herb. sabin. Absinth. scordii*, *&c.* in wyn gekookt, of door droogende middelen van heet zout, zemelen enz. ook van buiten *geappliceert.* 3 Zo wanneer een wateragtige vogt van binnen de *tunica vaginalis* is beslooten met een heldere klaare en wat harde zwelling, men gebruikt hier de voorige middelen. 4 of wanneer een waterige vogt van binnen de *tunica nervosa*, die de bal onbemiddelt bekleed vergadert is, als dan presenteert hem de *testiculus* groot en hard inzonderheid by eerst gebooren Kinderen, het welk sommige Meesters voor een vlees-breuk valschelyk aannemen; deze geneest men heel ligt en gaauw door het *emplast. diapalm oxycroc. cumin. de bac. laur. labdan. defensiv.* of door het *ungt. martiat. Alth. ol. laur. Terebinth. spic. succin menth. bals. sulph* of door een zagte *resolveerende* stooving.

7. Een BLOED-BREUK (*cirsocele* of *hernia varicosa & aneurismatica*) is byaldien de *vena* of *arteria spermatica* ver uitgezet of geborsten is, 't zy in, by, of boven de bal, dewelke men na verlooren moeite van *adstringeeren* en *comprimeeren*, dat men in 't begin wel doen kan, eindelyk geneest door het *extirpeeren* van de *testiculus.*

8. *Hernia scirrhosa* en *cancrosa* of wanneer de *testiculus* verhard of *cancreus* is, die men in 't begin zoekt te *resolveeren*, door inwendige *mercurialia* en van buiten door zagte *resolveerende* pappen van 't *herb. scord. phellandr. malv bismalv. mercurial. fl. sambuc. sem. anis. cumin. far. lin.* of *mica panis albi* in wyn of zoetemelk gekookt, of door 't *emplastr vigon c. mercur.* maar eindelyk, na verlooren moeite, ziet men de volkome genezing van het *exstirpeeren* van de *testiculus*, 't welk ten zekersten geschied, dat men de huid opvattende doorsneid, den *testiculus* van 't *scrotum* separeert, de zaadvaten eenige vingeren breedte boven de bal sterk toebind, en de bal laat afrotten of aanstonds weg sneid.

9. Een VLEES-BREUK (*sarcocele* of *hernia carnosa*) is een spongieuse en vleesagtige uitzetting aan de bal, zaadvaten of ook maar in de vliezen van het *scrotum*, dewelke men herstelt door het wegneemen van de *testiculus*

culus of door 't uitsneiden van 't gezwel, zonder de *testiculus* mede weg te neemen en anders nooit.

10. *Hernia veneris* is een zogenaamde zant-kloot of verharding in de bal door een onreine byslaap veroorzaakt, en werd herstelt door *mercuriale* purgatien en waterdryvende middelen, die men in een *gonorrhoea* gebruikt, door een *resolveerend cataplasma* of door 't *Emplastr. Vigon. c. merc.*

11. ZAAD-BREUK (*spermatocele*) werd genaamt wanneer het *vas deferens* veelvoudig verdraayt in het *scrotum* nederzinkt, als BARBETTE meld, maar ik twyfel, of diergelyken ongemak wel ook zodanig bemerkt werd, en de uitzettinge van 't *corpus pampiniforme*, of *Varicocele* hier voor niet werde aangezien

12. VERZWOOREN BREUK (*hernia suppurata*) is, byaldien na een voorgaande *inflammatie*, *contusie* of wonde aan de bal, zaadvaten of aan de vliezen van het *scrotum* een verzweering en lekking overblyft, met een merkelyke zwelling van die deelen, met een opening en geduurige lekking van buiten, dewelke men geneest als een andere verouderde verzweering.

13. WATER-BLAAS BREUK (*hernia vesicæ urinariæ*) is een zeldzaam voorval, wanneer de water-blaas in plaats van de darmen in de liesche komt uit te vallen, gelyk PANAROLA aanmerkt van iemand, die de water-blaas met een groote steen in de eene liesche uithing en men sneed hem den steen in de liesche uit.

14. De LEIFMOEDER-BREUK (*hernia uteri*) van SENNERTUS van ouds geobserveert, een wonderlyk en raar geval, alwaar de geheele leifmoeder met een volwasse vrugt geheel en al in de eene liesche waar uitgevallen. Men sneed de uiterlyke deelen en de leifmoeder door, men haalde de vrugt levendig uit, men bond, de leifmoeder wederom ingebragt hebbende, den zak af, en men genas die Vrouw volkomen binnen zes weeken. Ook hebbe ik gevonden in alle de zogenaamde *prolapsus uteri*, de dunne darmen onthouden en mede uitgezakt, zo dat ieder *prolapsus uteri* of *vaginæ uteri* al mede nu een waare darm-breuk is, 't welke tot heden, zo veel ik weet, nog niemand beschreven heeft

ik

ik hebbe het nog ook eerst voor korte jaaren by desperate en langduurige uitvallen der leif-moeder of desselfs scheede waargenomen, geleert en door 't gevoel der handen klaarlyk erkent, dat nu niemand meer daar aan twyfelen mag.

15. NAVEL-BREUK (*hernia umbilicalis*, *omphalocele* of *exomphalos* anders geheeten) ontstaat, wanneer door eenig geweld de opening in de navel, door welke de *vena* en *arteriæ umbilicales* met de *urachus* by een vrugt doorlopen, verweidert werd, het binnenste vlies des *peritonæum* als een zak met 't net en darmen uitschuift, gelyk wy by de liesche breuken gezien hebben; want de navel-vaten lopen hier ook eerst tusschen de verdubbeling des *peritonæum* tot aan des navels opening, dewelke is in de *linea alba* tusschen de buikspieren in, en van binnen van 't binnenste vlies des *peritonæum* bedekt. Deze geneest men door bekwame *compressen* en windzelen of door bezondere *navel-breuk-banden*, en eindelyk door het opereeren; want met zalven, pleisters of eyer-olie deze breuken, gelyk ook alle andere, te willen genezen, is onmogelyk; want de windzels en breukbanden alleen genezen de breuken door haar *comprimeeren* en anders niet.

16 BUIK-BREUK (*hernia ventralis*) ontstaat boven, onder of terzyden van de navel aan de buik, alwaar de spiervezelen der buikspieren van een weiken ofte vooren gebrooken zynde niet wederom te zamen gegroeit, ofte het *peritonæum* zelf beschadigt en niet genezen, ofte die plaats van 't *peritonæum* en de buikspieren veel verslapt zyn; als dan komt die plaats van de buik uit te puilen, als van 't net en darmen vervult zynde, 't welk men voor geen *absces* moet aanzien nog doorsneiden, als veel onverstandige gedaan hebben met verlies des levens. Een bekwaame breukband doet hier 't beste, of men moet de buik openen en weder hegten in de verouderde en die zeer groot zyn.

17. DEY-BREUK (*hernia cruralis*) is een breuk, wanneer de darmen ofte net over het *os ileum* uit schieten na de dey toe, door die verweiderde opening daar anders de peezen van de *musculus psoas major* en *iliacus*

internus, ende de *arteria*, *vena* en *nervus cruralis* doorlopen, namentlyk over die insneiding van 't *os ileum*, die regt boven de *articulatie* van de dey is. Deze opening is ook van binnen van het *peritonæum* bedekt en beslooten, en werd verweidert, ende 't *peritonæum* valt hier ook als een zak vol darmen uit na de dey toe, hoewel deze breuk zeer zelden voorkomt. Men geneest hem door bekwaame breukbanden, gelyk als de liesche-breuken.

18. Een BESLOOTE BREUK (*hernia incarcerata*) is wanneer de darmen of 't net of byde dusdanig geknelt werden, dat ze niet gaauw na binnen in de buik, als te vooren, kunnen ingebragt werden; ontstaande van verharde *feces*, kneuzing, drukking, groot geweld, vernauwing der openingen enz. veroorzakende groote zwelling, ontsteeking, pyn, zenuwtrekking, braken, colyk, koorts, *gangræna* en eindelyk de dood; werd genezen 1. door 't warm bestreiken van 't *ungt. Alth. popul. pingued. porcin. castor. cati silvestr. ol. Amygdal dulc. &c.* en daarover een warme stoving of *cataplasma* van zagte *resolveerende* en *emollieerende* middelen, als: *Herb. malv. chærefol. fl. camomil sambuc. rad. alth. lil. alb &c.* in zoete melk of witte wyn gekookt, en zulks eenige uuren gewerkt hebbende brengt men een *emollieerend* clysteer by, men geeft zagte purgatien, en eindelyk blaast men den rook van tabak in den *anus* in, waardoor de darmen veeltyds inkrimpen en van zelf na binnen gaan. Ondertusschen tenteert men met de vingeren de breuk in te brengen, wanneer de zwelling slapper en minder werd. Men legt ook wel doeken met koud waater of met koude azyn hierop, waardoor ik gezien hebbe, dat de geknelde deelen dikwils zeer schielyk na binnen zyn getrokken. Edog kan dit in alle tyden geen plaats hebben, maar alleen in den beginne, of als de andere middelen vrugteloos gebruikt zyn. Of zo dit al niet en helpt en de kragten 't toelaten gaat men tydig over tot een *manuale operatie.*

19. BRONCHOCELE of *hernia bronchialis*, de STROTTEN-BREUK oneigentlyk zo genaamt, is niets als een wateragtige of *ædemateuse* zwelling van vooren op den hals omtrent de *larynx*, dewelke zelden

gezien

gezien werd; en men herstelt dezelve door *resolveerende spiritus*, olien, zalven, pleisters, stovingen, pappen ofte door de *incisie.*

Prolapsus Uteri.

Het uitvallen der leifmoeder (*prolapsus uteri*) is driederley. 1 zo wanneer de *vagina uteri* ten gedeelte uit de *vulva* uithangt. 2. de leifmoeder tot aan de *vulva* nederzinkt en in de omgekeerde en nederzakkende *Vagina* wat uithangt. en 3. de geheele leifmoeder met de *Vagina* omgekeert door verslapping der banden buiten de *vulva*, en die als een zak of stuk-vlees, nederhangt. Het zy de *Vagina* alleen, of dat de *uterus* te gelyk nederzinkt en uitvalt, zyn altyd de dunne darmen daarin mede beslooten en uitgezakt; dierhalven is dit werkelyk ook als een waare darmbreuk aan te merken, hoewel geen een Schryver daarvan iets gewaagt heeft Men kan met de handen de darmen daarin voelen, en 't overige met zyn verstand nagaan. Men gebruikt hier tegen inwendige *roborantia*, en uiterlyke versterkende stoovingen, *compressen* en *ligaturen* ende eindelyk de zogenaamde moeder-ringen van yvoor, hout enz. gefabriceert.

Procidentia Ani.

Het uitvallen des endeldarms (*procidentia ani*) veroorzaakt van verslapping der *musculi levatores ani*) door groote persing, werd genezen door zagte *laxeerende* middelen, en uiterlyke *roboreerende* zalven, stovingen enz.

Fistula ani.

Is driederlei 1 een volkome ziende fistel daar de opening in 't *intestinum rectum* en van buiten aan den *anus* in de huid doordringt. 2. een volkome blinde, daar geen opening van buiten in de huid maar in 't *intestinum rectum* doorgaat. 3. een onvolkome, die alleen in 't vet om den endeldarm met een opening van buiten in de huid is, zonder dat 't *intestinum rectum* beschadigt is. De eerste twee kunnen nooit genezen werden, dan door 't sneiden, maar de derde werd behandelt als een andere *ulceratie.*

We zouden hier nog van veele ongemakken kunnen redeneeren, als van de steen; 't baaren der Vrouwen; *spina bifida* en *ventosa*; *ulcus ozæna*; kraambeenen; VALBLAAS van Mr. H. FRANKE; kromme leedenen en ge-

bochelden; veelderley oogen-ooren-neus-mond-en keel-ziektens, enz. maar dewyl dit te wytbladig zoude vallen, wyze ik de Leerlingen na goede Autheuren, als HILDAN. PARE', SCHULTETUS, VERDUK, HEISTER, NUCK, CHARRIERE, BARBETTE en andere meer.

HET
VIERDE DEEL,

Handelende van de

Inwendige Gebreeken, die veel te Scheep, te Velde, en in andere vreemde Landen voorvallen.

Cap. I. Van de Koortse.

Vrag. NAdien wy nu de Chirurgicale Theorie en Practyke genoegzaam verhandelt hebben, zullen we eens voortvaren in de Medicinale Practyk, voor zo veel zy binnen Scheeps-boort en andere Landen voorvalt; want men geen kosten nog arbeid spaaren moet om onze verlooren gezondheid weder te krygen door dien ons dit leven anders zeer bitter en lastig valt, om dat de eedele gezondheid al het goed van de wereld overtreft: 't is het beste deel van ons leven, en het schoonste present dat God ons schenkt.

schenkt. En om een begin te maaken zullen wy eerst vragen wat de koorts is? (o)

(o) Dewyl weinige of geene Chirurgyns in alle die weetenschappen, die tot een grondige en raizonabele kennisse der Medicyn-kunde vereischt werden, van der jeugt aan regt onderweezen zyn, en ze aldus de waare en rationale kunst der Medicynen niet en bezitten nog begrypen nog oeffenen konnen, maar alleen, in zo verre dezelve empirisch is, by en van hen begrypelyk, en evenwel de Chirurgyns de Medicyne in verre Landen moeten handhaven zonder eenige hulp van een kundig Doctor; zo hebbe ik voor noodig en best gehouden, om enkel en alleen de empirische Medicynoeffening hen klaar en begrypelyk met de empirische doch goede Medicamenten te ontdekken, om alle kwaade methoden en schadelyke Medicynen te meiden en te verwerpen. Ik voege hierby, dat de Geneeskunde, die door vaste experimenten werkt alleen wis en zeeker is, en het is ten uitersten te beklagen dat heden zo weinig daarop gelet werd, en ieder na zyn goeddunken maar enkeld doet wat hy wil, altyd onzeker blyft, zelden of nooit helpt, daar de natuur in gebreken blyft en aldus den leider schandelyk daar door misleid werd.

Het waar te wenschen dat voor de Chirurgyns in deze landen Academien opgeregt wierden, om de Heelkunst eerst wel te leeren kennen, dan zouden de Heel-meesters bekwaamer werden ter Zee en te Lande, om in vreemde gewesten voor Genees-meesters te ageeren, het welke nu zeer gebrekkelyk geschied; ook waar het te wenschen tot voordeel van de ingezetene, dat het verstand de herszenen der Regenten innam, dat Heel-kunstige Academien op Batavia, Paramaribo en in andere groote steden van verre hier af gelegene landen opgeregt wierden, ten einde de jeugt daar ook te onderrigten zo in de Heel-kunst als in de Anatomie. Maar nu helaas! die even baarden kan scheeren, en van zyn Meester een zalve, plaaster, pillen, en een drankje te maken geleert heeft, is daar al een groot Meester, Geneesheer en Heel-

Antw. De koortze is een stremminge des gyls en des bloeds / waar door den omloop des bloeds dan alle de andere vogten vertraagt / waar uit een groote koude/en daar na een broeijende hitte voortkomt / by welke zig verscheide toevallen konnen vervoegen.

Daar zyn verscheiden slag van koortzen / als de quotidiana, de tertiana, de qnartana, ephemera.

De oorzaken zyn een groote meenigte zuurs / met welke het bloed opgevult zynde / het bloed en de gyl vergoort en verdikt / en by gevolg lopen deze sappen dan trager om als te vooren / en dan zyn wy koud: maar dewyl dit bloed niet altyd zo koud kan blyven / werd het allenskens meerder en meerder van de subtile materie des lugts / (het welk een vuur is) bewoogen / zo dat 'er meerder vuur en hitte in komt als te vooren / en dan werden wy allenskens heet / gelyk als het hooy heet / brandende / en broeijend werd.

De onderscheiden van de koortze komen hier van daan / dat d'eene meer zuur heeft als d'andere / of dat het eene zuur grover of fynder van deelen is als het andere/en daarom bequamer of onbequamer het bloed en gyl vroeger of laater te doen runnen en verdikken. Die dit speciaalder begeert te weeten / leeze de nieuwe Autheuren als BONTEKOE, BLANKAART, enz.

De geneezinge bestaat meest in het wegneemen van het zuur en het vloeibaar maken des bloeds.

De spyze moet ligt te verteeren zyn / zonder zuur of zout / want die vermeerderen de oorzaak. En zo iemand al door eenig zuur de koorts quyt geraakt / vervalt hy in een groote scheurbuik.

De

kunstige. In plaatze tot beuzelingen onnodige kosten gedaan werden, moesten die aan de Edele Heelkunst te doen floreeren aangewendt werden. Maar de domheid, woeker-zugt en geringe achtinge voor kunsten en weetenschappen zyn de hinderpaalen hier van.

De purgatien zyn hier zeer dienstig / maar indien het sterke lyvige maats waren / en klaagden van een band voor 't herte te hebben / geeft haar een dosis infusie van Antimonium in/dat ik meenigmaal met een gewenschte baat gedaan hebbe / zo binnen Scheepsboord als ten platten Lande/daar ik gewoont hebbe.

Dit naarvolgende is mede ongemeen goet in allerley slag van koortzen/en voornamentlyk in de continueele dat my zeeker vriend mondeling berigt heeft/byna nooit gemist te hebben/of heeft altoos een gewenschte baat bekomen: de beschryvinge is dusdanig:

℞. Spiritus vini pint. j. Caryoph. Contuf. Drach. j. Digerantur per Horas 24. Colentur & Colaturæ adde Mithrid. Drach. iij. Camphoræ, Drach. vj. Ol. Juniperi, Drach. iij. Cornu cervi usti, Drach. j. F. Mixtura. †

Wilt gy hier by doen pulv. myrrhæ electæ 2. à. 3. drachmen, zo is 't uitneemende in Pest / en pestige koortzen / ende dryft ook allerley Wormen uit het lichaam. Den dosis hier van is drach. j. met wat goeden wyn of liever twee lepels brandewyn ingenomen. Zo den Patient eenige wurmen in de maag hadde/geeft hem dit navolgende te gebruiken.

℞. Theriacæ, Drach. j.
Ol. Anisi.
Juniperi. ā̄ñ. gutt. v. a. vj.

Zo hy een bittere oprispinge heeft / geeft hem een dosis van het elixir propriet. Paracelsi in.

† Als ooit een verderflyk middel in heete koorszen is, zo mag dit het zyn. Want alle heete middelen zyn met alle gedaane experimenten in deze altyd schadelyk bevonden.

Zo hy zeer dorstig is als in gestadige koortzen/ maakt hem een verkoelende apozema, van hartshoorn en scorzonera: of laat hem geduurig heet bier of heete zoete melk drinken/ daar onder mengende wat lapis prunellæ, oc. cancri met eenige druppelen liquor tartari.

Zo hy groote pyn in het hooft hadde/ en niet slapen konde/smeert hem de slapen des hoofts met wat ung. populeum; doet eenige greinen laudanum opiatum in zyn dranksken daar hy een leepel of twee teffens van mag drinken/ het welk de scherpigheid der humeuren zeer temperen zal.

Tot de groote kouw als hem de koortze overkomt gebruikt dit naarvolgende als hy de koorts begint te gevoelen.

℞. Rad. Gentianæ, vel Zedoariæ.
Caryophyl. Contuſ. ana Drach. j.
Spir. Vini, Unc. iv. *

Stelt dit te weiken/ en geeft hem daar ieder reis een paar lepels van in.

Zo niet tegenstaande eenige van deze remedien niet helpen/ zult gy het moeten eenige reizen herdoen/ en twyffele niet of gy zult u gewenste einde genoegzaam bereiken; sommige neemen eyerschalen fyn gestooten/ en onder wat terebinthyns gemengt/om op de polsen te binden/ dat 'er veele van gaande en staande koortzen geneezen heeft. (*p*)

Cap.

* Ook deze is kwaad in allerly koude der koorszen, en als 't niet ſchaad, helpt het voorzeeker niets. Want de natuur overwint altyd de koude en niet de Medicyne, die men gebruikt, doet het. Gelyk de natuur duiſendmaalen koorszen geneeſt, daar men 't werk aan de kragtloze of ſchadelyke Medicynen toeſchryft.

(*p*) Dewyl de koortzen veel verſchillende zyn, dierhalven

Cap. II. Van de Pleuris of Zydewee.

Vrag. WAt is pleuris?

Antw. De pleuris is een ontsteekinge van de membrana pleura ende tusschen ribbige muscu-
Ee 5 len,

halven zo moet men ook geheel verschillende middelen daartoe gebruiken; want met een middel alle koortzen te genezen is tegen de natuur. Heete middelen zyn dienstig in koude, en verkoelende in heete koortzen.

In 't generaal moet men obſerveeren in KOUDE, dat zyn, afgaande koortzen, dat men gebruikt. 1. *'t sal Absinth. Card. Bened. polycbrest. armoniac. Nitr.* tot een half dragm. 3 of 4 reizen in een dag. 2. bittere van 't *Absinth. Card. B. centaur. gentian. galang. lign. colubrin. Cascarilla &c* 3. *purgatien* en *vomitiven* aan den goeden dag gebruikt van de *jalapp. scammon. Extract. cathol merc dulc. aloe, Agaricus, tartar. emetic. rad. ipecacuanb.* enz. en dezelve een of tweemaal herhaalt. 4. zweet-middelen van *Theriac. Andromach.* dr. ij. ofte *Rob. sambuc.* unc. j. *Spiritus sal. Armon. Corn. Cerv.* gt. LX. *Tinct. bezoard.* gut. LXXX. met heet bier of wyn, of diergelyken twee uuren, eer dat de koortze aankomt te gebruiken, en daar op sterk zweeten; waar door de koortze veeltyds ten eenemaal werd weg genomen. 5. zo dit al niet en helpt, of men te vooren weet, dat het niet helpen kan, gebruikt men zeker en wis de *Cortex Peruvianus* in een pulvis tot een once of in een *decoctum* 2 of 3 oncen op 30 oncen water of wyn 2 uuren zagt gekookt en in 2 dagen, alle twee uuren genomen hebbende, geheel en al geconsumeert, en zulks herhaald men nog een of tweemaalen.

Maar heete of continuele koortzen, die niet afgaan en 7. 9. 11. 14. 17. 19. 21. 30. en meer dagen duuren met geduurige hitte dorst en gaauwe pols, en die veele van een inwendige ontsteeking of van een zeer fyne scherpe stoffe ontstaan, welk de gevoelige deelen ko-
mende

len, doch ook veeltyds van de longe mede / zy is tweederley/een ware/en een valsche of bastert pleuris.

Vrag. Hoe zoud gy ze kennen?

Antw.

mende te prikkelen: die zegge ik, moet men genezen, 1. in het begin door een *veneſectie* tot 8. 10. 12. 16. 20. oncen na de zwakte en ſterkte der lichamen, en dezelve moet 1. 2. 3. of meermaalen werden herhaalt. 2. door zagt purgeeren met de *manna*, *Caſſia*, *Rhabarb. crem, Tart.* enz 3. dat men den leider in gematigde koelte houde al 't ſweeten en ſterke uitwaſeminge ten allen tyden vermeid, en alleen toelaat dat ſweeten 't welk van de natuur in de *Critique* dagen wert verwekt, dat men dezen niet vermeerdert of vermindert, maar op zyn natuurlyk beloop laat 4 door verkoelende middelen, die de koortze, *inflammatie* hitte en dorſt tegenſtaan en verminderen, als het *Nitrum purum* tot iij. dragma in 24 uuren onder wat gerſtenwater of dun bier gemengt; de *cremor Tartari* tot 2 3 of meer dragm. in 24 uuren. Ja al wat zuur is, is hier zeer dienſtig, als de Limoenſap, *acetum vini*, *ſpirit. Vitrioli*, *ſulphuris* onder wat gerſten- of havergort-water, tot een aangenaam zuur met wat zuiker of ſtroop gemengt; het *Rob. Ribeſiorum*, *diamor.* en *ſambuc.* doen ook groote dienſte: maar het is ongelooflyk wat meenigte zommige leiders van deze middelen van noden hebben, en verdragen kunnen. 6 part kout water en een part Rhynſe of zuure witte wyn, matig gebruikt, de hui van kernemelk of zoete en zuure melk, en diergelyken, want heete middelen als *Theriak. Mithridat. diaſcord. ſpirit. Corn. Cerv. Tinct. Bezoard.* enz. deugen hier niet; en de zo beruchte tempereerende middelen, als de *lap. cancror. corn. cerv. uſt. & philoſophice præparat. ebor. uſt. conch & oſtr præparat. unicorn. dens equi marini & apri, pulv. e chel. cancror. compoſ. Marchion. Comitiſſ* en diergelyken, doen alle in heete koortzen zo veel als zeven, die niets werken. Daarom moet men zig daarop niet verlaten. Ik bemerke, dat de meeſte Menſchen op Zee komen te ſterven, die aan heete koortzen leggen: de oorzaak is, dat men niet als heete, ſpiritueuſe middelen

Antw. De teekenen van een ware pleuritis zyn / een ſteekende en ſnydende pyn in de zyde / zwaare ademhaalinge / hoeſten / en een geduurige koorts / met een harde en jagende pols.

In de baſtaart pleuritis is de pyn zo groot niet / ook zo is ze meer uitwendig / dan inwendig / en dikmaal verſchietende van d'eene plaats naar de ander toe / zonder / of met weinig koortze nog dorſt.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van een pleuritis?

Antw. De oorzaken zyn/dikwils een groote verdikkinge in 't bloed / of naar iemand bezweet is / zich ſchielyk laat verkouden / of een groote teug koud drin-

len, vlugge zouten of deze aardagtige dingen gebruikt, en de dienſtige zuure en *nitroſe* door onkunde agterlaat, of veel te weinig gebruikt. Ziet na 't welke we in de voorreden geſtelt hebben. Volgt deze voorgeſchrevene ſimpele Methode en middelen, want ze zyn beeter als alle uwe andere middelen, die gy in uwe groote Medicyn kiſt hebt, 't zy in koude of heete Landen, te water en te land. Men laat hier by ook wel den Patient met de voeten ſomwylen in warm water zitten, en een *emollieerende* clyſteer bybrengen. Merkt inzonderheid, dat het veele waterdrinken hier in groote dienſt doet ook is 't koud water in hevige hitte en dorſt gedronken voor goed bevonden; niet zo wel in den beginne als in 't vervolg in de allerhevigſte groote hitte, wanneer men ziet, dat de meenigte koud water gedronken de hevigſte koortze en hitte zeer ſchielyk uitbluſt met eene meenigvuldige ſweetinge tot behoud van het leven en herſtellinge van ſpoedige gezondheid. Hier uit blykt ook, dat alle die middelen van onzen Autheur voorgeſchreven in heete koortzen niets doen, als maar den Patient gaauw om 't leven te helpen; want die nog aldus de dood ontſnappen, genezen by geluk van de natuur en niet door de kunſt. Dit mag ieder een wel ernſtig nadenken, en hier na te werk gaan. Men beproeve alle byde methoden en men zal dan ligt de waarheid vinden.

drinken gedronken heeft / hier door komt het bloed ligtelyk te stollen en dik te werden / waar door het door de longe niet kan passeeren / maar blyft daar stille staan / waar uit bedervinge / pyne / koorts en moepelyke ademen ontstaan.

Vrag. Wat gevaar / staat 'er in de pleuritis te verwagten?

Antw. Byaldien den Patient naar het ader-laten en andere bequame middelen van de pyn niet verlost wierd / zo loopt hy gevaar van sterven / ofte van in een teeringe of empyema te vervallen. Ziet vorders aph. 8. ende 15. van de 5. S. ende aph. 16. ende 33. van de 6. S. ende aph. 11. van de 7. S. en zo het aderlaten ten eersten niet helpt / zult gy door het aderlaten geen pleuritis geneezen. Item, zo de sluimen en roehels wit / ligt / en haast ryp zyn / is een teeken van een korte geneezinge / maar zo den hoest en kortademheid door het uitwerpen van sluimen niet vermindert / zo is 't gevaarlyk. Indien hy binnen den derden of vierden dag niet uitwerpt / zo zal hy naauwelyks den zevenden dag halen.

Vrag. Hoe zoud gy de pleuritis geneezen?

Antw. Om de pleuritis wel en zeekerlyk te geneezen zoude ik voor eerst / wanneer de pyn heel groot was / een ader steeken / om het aanperssen van het bloed wat te verminderen: maar zo de pyn verdraagelyk was / zoude ik geen ader-laten. Ten tweeden zoude ik den Patient doen zweeten / om 't vogt dat verdikt is / wederom dun te maken / en den leider geduurig in het zweeten houden. Is 'er geen afgang mag men clysteeren zetten.

Vrag. Hoe zoud gy vorder gaan?

Antw. Naar dat den Patient door eenige zagte purgatien of clysteeren wat gelost hadde / zoude ik hem dit volgende in 't begin laaten gebruiken.

℞. Aq. Card. benedict. Unc. vj.
Pulv. sal. prunellæ Drach. j. ß.
Ocul. canc. Drach. ß.
Camphoræ, Sperm. ceti āā. Scrup. j.
Theriacæ Drach. ij.
Spir. salis armoniaci gutt. x.
M. (†)

Dit t'samen wat omgeroert / en dikmaal een lepel 2 à 3 van genut / of ons pulv. ad. pleuritidem, in onze lyst vermelt / een dragma met eenig nat ingenomen: voor den dorst zoude ik hem deze apozema laten drinken /

℞. Herb. Cardui ben. Taraxici, āā M. vj.
Sem. cannabis, Unc. iv. Coq. ex lacte vaccino & Aq. pluviali ad Unc. xL. colaturæ.
adde Tinctur. croci Unc. j. Fiat apozema.

Laat hier de leider geduurig warm van drinken / of

℞. Stercoris equini Lib. ij. exprimatur Succus, adde olei terebinth. Unc. ß. Misce.

Geeft hier van om een half uur een lepel vol af / geduurig omroerende.

Van buiten op de zyde mag men natte of drooge stoovin-

(†) De verkoelende middelen hier in dit Recept kunnen niets vrugten om dat de heete *Theriaak* en *Campher* daarby zyn.

De *Pulvis antipleuriticus* is ook van geene werkinge.

De *Tinctura Croci* is schadelyk.

De paarde drek hier aangeprezen is onnut.

Ende het *oleum Terebinthinæ* is hier verfoeylyk en moordadig.

De olien en zalven van buiten aangesmeert vrugten ook weinig of niets.

stoovingen gebruiken in een zakjken heel warm geappliceert: ofte gestreeken met

℞. Ung. dialthϾ cum gum. Unc. j. Ol. camomillæ, Liliorum, Lumbricorum ãñ. Unc. ß.
Petræ Drach. ij. Pro litu.

Ende een sparadrap daar over heen gelegt van /

℞. Emp. de mucilaginibus, Ol. camomillæ, Liliorum, Ceræ ãñ. Unc. j. ß.
Pulv. iridis florentinæ Dr. iij. F. Sparadrapum. (†)

Vrag. Indien het nu gebeurde dat de pyn niet overging / en den Patient kon niet slapen / zoud gy hem niet eenige slaap verwekkende middelen konnen ordonneeren?

Antw. De slaapmiddelen mag men hier gantsch niet uit het gebruik laten / want daar door werd niet alleen de pyn gestilt / maar de opiaten doen ook zweet uitdryven; daarom mag men een grein of twee gedroogde opium ingeven (*q*)

Cap.

(†) Deze *Sparadrap* zal zo veel miraculen doen als een ander plaister, daar alle kragt uit is. Maar de warme natte Stoovingen en pappen zyn hier van de uiterste noodzaakelykheid, en van meer als geloofelyken dienst.

(*q*) *Pleuritis* en *peripneumonia* zyn niet anders als een *inflammatie* ('t zy een *phlegmone* of *erysipelas*) in 't binnenste der longen, in derzelver *bronchia* of in 't vlies, dat de longen rontom bekleed, in 't *mediastinum*, *pericardium* (of ook wel in 't hert zelf) in de *pleura*, in 't *diaphragma*, in de beenvliezen der ribben en *sternum*, in de *musculi intercostales*, in een of in veele van deze deelen te gelyk, aan de een of beide zyden, onder, boven, ter zyden, van vooren of van agteren, verzelt met een geduurige heete koortze, pyn in de borst, kortaassemen, hitte, dorst, gaauwe en kleine pols enz.

Alle deze soorten van *pleuritis*, geneest men in 't generaal

neraal gelukkig. 1. door een *veneſectie* tot 8. 10. 12. 20. onſſen, een-of tweemaal herhaalt, wat dag 't ook is, evenwel in 't begin is 't beſt. 2. daarna door een zagte purgatie van *Manna*, *Crem. Tart. rhabarb. ſal polychreſt.* enz. ſchoon dit veele tegenſpreeken. 3. *reſolveerende* middelen, die een zagte uitwaaſſeming in de huid, de reſolutie in de borſt en het uithoeſten van fluimen verwekken, als *herb. hyſſop. Veron. ſalv. tuſſilag. capill. vener. Rad. fœnicul. bardan. ſalſæ*, *chinæ*, *pimpinell. liquiritiæ* enz. *ſem. fœnicul.. aniſ lini* in water als Thee getrokken. Of neemt 't volgende: ℞ *Nitr. pur.* dr. iij. *Cryſtall. Tart.* dr. ij. *Cinnab. Antim.* ſcrup. j. *Sulphur. com.* gr. viij. *Syrup. hyſſop.* unc. j. *Aq. decoct. hord.* unc. x. *Miſce.* of ℞. *Nitr. pur.* dr ij. *Succi Citri* unc. j. *Spirit. Nitr. dulc.* dr. ij. *Aq. decoct. hord.* unc. viij *ſucci liquirit.* dr. vj en een *Linctus* van *Mell. alb.* unc. j. *Sacchar. cand.* dr. iv. *Spermat cet. vitel. ov. ſolut.* dr. j. *ol. amygdal. dulc.* unc. ij. *M.* en dagelyks drie of viermaal een Theekop vol amandel- raap- lein- of olyven- oly te geven, of ongezoute booter met witte ſuiker. De *radix ireos florentinæ* en *aronis* kond gy met honing geven om te loſſen. 4. van buiten op de borſt appliceert een warm zakje van *fl. camomill.* en *ſambuc.* in wyn of water heet gemaakt, en beſtreikt de pynlyke plaats met het *Unguent. dialth. populeon* met *campher* enz. het *Emplaſt. de cumin. melilot.* enz. doen niet veel goet. 5. om de groote pyn te minderen geeft men *ſyrup. diacod.* unc. j. of een halve gryn *laudan. opiat.* meer middelen heeft men niet van noden.

Sterk zweeten en purgeeren is zeer ſchadelyk.

Heete *ſpiritus* en vlugge zouten moet men meiden. Volgt deze *ſimpele* methode en middelen, zo zult gy veele kunnen helpen; want byna al 't geen onzen Autheur hier opgeeft om te geneezen, doet niets als den zieken in 't graf te helpen.

Een baſtaart *pleuritis* is geen *inflammatie*, maar alleen een zinking in de ſpieren of vliezen der borſt, ook met pyn maar weinig koortze. Deze geneeſt ook alleen in 't begin door zagt en geduurig zweeten, zonder eenig ander middel.

Cap. III. Van de Keelbenaauwinge of Squinantie.

Vrag. WAt is squinantie of angina? (r)
Antw. Dat is een ontsteekinge en zwellinge der keel / het zwelgen en de adem verhinderende.
Vrag. Waaruit ontstaat deze keelbenaauwinge?
Antw. Ze ontstaat veeltyds uit een verdikt bloed / dat gemeenlyk naar iemand verhit is geweest / daar op een koude lucht vat / of koud drinken nut / want door

(r) De *angina* is een ontsteeking in een of veel deelen van de keel, *larynx*, *pharynx*, *uvula*, tonge enz. of een simpele zwelling in die deelen, verzelt met een heete koortze of zonder deze. Hier tegen gebruikt, wanneer 't ongemak groot is 1. een sterke *Venesectie* een of tweemaal gelyk in een *pleuritis* 2. sterk purgeeren met 't *diagrydium* en clysteeren. 3. inwendig *nitrose* zuure en verkoelende middelen, die we by de heete koortzen gemeld hebben. 4. pappen en stovingen om de keel van de *fl. sambuc. camomill. herb. phellandr. malv. alth. Sem. anis.* tarwenbrood in wyn, water of zoete melk gekookt. Men kan ook drooge warme kruid zakjens omleggen, en die zwelling met *spirit. vini* of *campher spiritus* bestreiken. 5. gorgel-water van 't *decoct. malv. alth. hyssop. mell. rosar. spirit. vitriol. Rob. diamor. sambuc. nitrum* enz. of 't *decoctum rad. pimpinell.* met honing. Met de *spiritus vini* den mond somwylen uitspoelen, is zeer dienstig. Men zoude hier oneindig veel goet kunnen aanhaalen, maar dit weinige kan genoeg zyn. De honde-drek doet weinig of niets, en de zuure middelen zyn niet zo schadelyk.

Een simpele zwelling in de keel of aan de amandelen, zonder of met weinig *inflammatie* en koortze geneest men alleen, zonder ader te laaten, met purgeeren, verkoelende en zweet-middelen, ende met de gemelde mondspoelingen, enz.

door de schielyke koude komt het bloed te stremmen en te verdikken / zo dat het in de pypjes blyft zitten / en een broeyinge maakt / welke opzwelt / en de keel verengt.

Vrag. Is 'er geen gevaar in dit gebrek?

Antw. In 't gemeen is 'er altoos groot gevaar / en voornamentlyk als de zwellinge binnewaarts is / en den Patient veel wit schuim spuwt; een stinkenden adem / en groote benaauwtheit / in de keel is gemeenlyk doodelyk. Vorders kan men bezien aph. 34. 35. van de 4. S. ende aph. 10. van de 5. S. ende aph. 37. van de 6 S. ende aph. 48. van de 7. S.

Vrag. Hoe zoud gy dit gebrek geneezen?

Antw. Ik zoude den Patient voor eerst zo hy in lange tyd niet ter stoel had geweest / straks een clysteer of suppositorium stellen/ daar naar zoude ik hem straks in den arm een reis of twee aderlaten na de kragten konnen veelen / en 't gezwel gevaar by brengt / anders is 't laten niet noodig / dewyl het een algemeene regel is / de kragten des Patients zo veel te bewaaren als het mogelyk is / insgelyks onder de tonge / daar naar zoude ik de keel van buiten verzorgen met stryken / ceronen, pappen: ende van binnen met gorgel-waters / enz.

Vrag. Verhaalt u remedien / welk zyn ze?

Antw. Van buiten zoude ik de keel besmeeren met den ung. dialtheæ, ol. liliorum, camomillæ, ende een ceroen van den emp. de mucilaginibus, ofte een pap aldus gemaakt:

℞. Malvæ, Bismalvæ, Flor. Camomillæ, Meliloti, Sambuci ãñ. m. ß. Stercoris gallinæ Unc. ij.
Coq. in cerevisia, tum addendo Far. lini Unc. iv.
Ol. amygd. dulc. Unc. j. Butyri sine sale Unc. ij.
F. Cataplasma. (*)

Ff Een

(*) Als een waare *phlegmone* in de keel is. kunnen alle

Een pap van tabak en brazilische peper gemaakt is goed / of een pleister van galbanum.

Wat de gorgel-waters aangaat / van te zamentrekkende en zuure dingen gemaakt zyn zeer schadelyk / daarom gebruik ik slappe brandewyn / bier met mostert gekookt / kooksel van salie / of dit navolgende:

℞. Rad. aristolochiæ fabaceæ, Liquir. ãñ. Drach. iij.
Fol. Salviæ, Sem. sinapios, Flor. Lavendulæ ãñ. p. j.
Coq. in aq hordei ad pint j. colaturæ adde
Rob. sambuci Unc. ß. Sp. vini Unc. iv.
F. Gargarisma. (†)

Of

℞. Stercoris canini Unc. iv. Bacc. lauri Unc. ij.
Coq. ex. cerevisia ad Unc. xx. Colatura
petur pro gargarismate.

Veele emipirici gebruiken met groot voordeel dit naarvolgende gorgel-water / gemaakt van een pint gemeen bier / daar mengen ze onder een onsse gemalen mostert / en een half dragma fyne gestoote witte peper. Waar door ze veel slym en vuiligheit uit de keel werpen / en dienvolgende geneezen / het welk ik mede approbeer.

Voorts mag men hem doen zweeten met een kooksel

alle die olien en zalven aangesmeert, nooit goed, maar wel kwaad doen. De hoenderdrek en Swaaluwenesten kunnen hier ook geen meer voordeel doen, als een ander drek en kley. De paarde drek, koeydrek, hondedrek kan men ook neemen. Maar om de zinlykheid neemenwe heden, als zo bygelovig niet meer zynde, de meelen, enz.

(†) Dat de t'zamentrekkende en zuure middelen hier schadelyk zullen zyn, is onwaar; maar deze heete kruiden zyn ten uitersten gevaarlyk en zeer schadelyk.

zel van vlier-bloemen in wyn / of iets anders / op dat het gestremde vloeibaar werde.

Cap. IV. Van de Spruuw ofte Aphthæ.

Vrag. WAt is de spruuw?

Antw. Dat is een vergaderinge van verscheiden witte of graauwe puisjes / aan het verhemelte des monds / tonge en keel vast hangende.

Vrag. Waaruit ontstaan deze puisjes?

Antw. Zy ontstaan uit een verdikt/taay en lymig speekzel/het welk uit zyn kliertjes en speekzel-buisjes met kragt werd uitgeperst/en blyft aan de voornoemde deelen vast / het welk geschied in koortzen/alwaar het bloed met al zyn vogten te dik zyn.

Vrag. Is dit geen gevaarlyk teeken in de ziektens?

Antw. Ja / en voornamentlyk als ze (gelyk men zegt) weder inslaan; of den buikloop haar overkomt; maar als ze niet zwart is / en op de zevende / agtste of negende dag der koortze openbaart/en geen andere toevallen daarby komen, zo is 'er nog wat goets te verwagten.

Vrag. Wat middel hier toe?

Antw. Men magze gantsch niet doen inslaan nog weeren; insgelyks mag men niet purgeeren nog aderlaten / maar men zal ze zagtkens doen rypen / en als dan zullen ze van zelfs af vallen.

De apozema hier voor in de pleuritis verhaalt/zal hier konnen dienst doen / men mag hem laten gorgelen en de mond spoelen met wat vygebier ofte gerstenwater/ (alzo het scheeps-bier niet altyd duurt) de rozynen/ vygen en zoethout zyn mede goed gekookt om te spoelen / ofte deze empirice remedie.

℞. Aluminis usti Drach. ij.
Salviæ m. j.
Sacchari albi Unc. iv.
Vini albi pint. j.
Coq. pro. collutione oris & gutturis. (*).

Vorders om te likken neemt een klomp botters / doet het zout 'er uit / en wascht het 3 à 4 maal in schoon water / mengt daar fyne witte suiker onder q. s. om van te likken / of by gebrek van booter kan men zoete olie daar toe neemen / men zal den Patient altoos warm houden en als de spruuw afgevallen is / zo mag men de Patient als dan eens ligt purgeeren met wat rhabarber of sene.

Maar zo hy zig wel bevoelt is dat niet noodig / maar het zweeten is beter / en voornamentlyk alle die dingen welke het zuur temperen.

Cap. V. Van de Scheurbuik.

Vrag. WAt is de scheurbuik?

Antw. De scheurbuik van sommige schimmelziekte genaamt / is een generale verdikkinge onzes bloeds / waaruit veele verstoppingen en by gevolg meenigte toevallen uit voortkomen / want onze gyl / die ons behoorde te voeden / geduurig vergoort;

daarom

(*) Het afvallen van de Spruw is meestentyd een werkinge der natuur. Maar wil men iets die te hulpe koomen, moet men maar azyn zuiker en waater neemen, of rauwen aluin in waater opgeloft en daar mede gorgelen dit overtreft alle andere groote zotte compositien. Als iemand de werkingen der natuur wiste in alle ziektens men zoude aan de gemeene kunst zo veel zotheden en aangematigde miraculen zo niet toeschryven, die werkelyk de natuur en niet de kunst doet.

daarom kan deze ziekte met alle regt een kernemelk-ziekte genoemt werden.

Vrag. Hoe veelderley is dit gebrek?

Antw. Dit gebrek is tweederley. 1. Dat men hier te Lande behaalt door een luy en leedig leven: ofte naar een langduurige vierdendaagze koortze. 2. Dat men by der zee behaalt / door beschimmelde en verdorve spys en drank; barende een verstoppinge in de ingewanden / waar door de gantsche massa des bloeds ende zenuwsap bedorven werd / het gebruik van zuur en zout doet meede veel tot de scheurbuik.

Vrag. Welk zyn de teekenen van scheurbuik?

Antw. De teekenen zyn voor eerst een stinkenden en korte adem door het verderf des tandvlees / besmettinge aller humeuren / met een verlooren appetyt en algemeene vermoeitheid des lighaams / door dien het taaye slymig bloed in de fibren ende musculen blyft hangen / hooftpyn / een bleek loot verwig koleur / een band voor 't harte / met uitloopinge van verscheiden vlekken op 't lichaam / met strammigheit der leden / voornamentlyk als het zenuwsap besmet is / slaperigheid / raauwe urine enz. / waar van men WILLIS en BLANKAART leezen kan.

Deze Heeren hebben beide daar een Tractaat van geschreeven in welke zy wydloopiger van deze ziekte spreeken.

Vrag. Wat voorzeggingen zult gy hier doen?

Antw. 1. Die gulzig van eeten / luy / en slaperig zyn / zyn deze ziekte meer onderworpen / dan courageuze en sobere lieden. 2. In het begin zynze ligt te geneezen: maar zo menze laat verouden / zo vervallenze wel tot een waterzugt / buikloop / kramp enz. 3. Door het al te veel zweeten vervallenze ligt tot een teeringe. 4. Hoe benauwder borst hoe slimmer / door dien ze gemeenlyk stikken.

Vrag. Hoe zult gy ze geneezen?

Antw. De cure dezer ziekte bestaat veel in een varsche opene lugt / en een ververschende diëet, (zo 't mogelyk is) als van eenig varsch vleeš en varsch water / ook zo zyn alle matelyk zweet verwekkende en water afdryvende middelen zeer dienstig / ook zo mag men den Patient veel zuurtemperende dingen laten gebruiken / voornamentlyk de staalmiddelen: als

℞. Limaturæ chalybis Unc. ij. Rad. gentianæ,
Bacc. lauri ãñ. Unc. j. Vini albi Unc. xx.
Spir. Cocleariæ Unc. iv. M. F. Tinctura.

Somtyds mag men zagjes zweeten / het welk de taaye vogten verdunt.

Het ader-laten kan hier meede nooit veel goeds uitregten / want het bloed van zyn warmte berooft werd / en dikker werd / waar door men de scheurbuik vermeerdert / en nooit tot een regte geneezing brengt.

Den mond zal men onderwylen met wyn en brandewyn spoelen / daar men somtyds wel wat Ægyptiacum onder mengen mag / ofte wat mel. rosarum met eenige druppelen ol. vitrioli of sulphuris.

Of

℞. Aq. Plantaginis Unc. iij. vel Vini albi, Aq. Cinam. Unc. ss.
Elixir. Propriet. Drach. ij. Lapidis Prunellæ Drach. j.
Aluminis crudi Drach. ss. F. Oris Collutio.

Het tandvleeš zal men bestryken met dit volgende:

℞. Mellis Rosati, Diamori ana Unc. j.
Lapidis Prunellæ Drach. j.
Salis Saturni Scrup. j. Pro Linctu Oris. (†)

Of

(†) Het *Alumen crudum* in waater opgelost en daarmede

Of die geen honig gebruiken wil / neeme de catechu alleen / mengende die met wat campher onder wyn / om de mond te wasschen / want veele Doctoren met alle regt de honig en syropen verwerpen / om dat ze meer nadeel dan voordeel bybrengen.

Vrag. Wat zult gy tot stramme leden en buikpyn doen / 't welk de scheurbuikige dikmaals overkomt?

Antw. De stramnigheid der beenen ende leden zal men bestryken met den oleum liliorum, camomillæ, juniperi, anisi met wat campher gemengt.

De pyn in den buik zal men zien te stillen door eenige verzagtende clysterien van decoctum anethi, chamæmeli, althææ, fœnugræci, met wat ol. com. of amygd. daar by wat zout doende / of met zout water en tabak gekookt.

Men zal ook den buik wel smeeren van buiten / als in de waterzugt en roodenloop / gezegt zal werden.

Vrag. Indienze geen eetens-lust hadden is daar geen raad toe?

Antw. Als ze geen appetyt konnen krygen / zal menze eens of meermalen purgeeren / met een dosis pillen ruffi ofte ext. cathol. daar onder mengende drie à vier grein gutt. gamba met rhabarber scrup. j. Gepurgeert hebbende / laat hem doorgaans drinken dit volgende: een pint witte wyn / daar eenige schyfkens peperwortel in geweekt zyn / daar by doende eenige droppelen spir. cochleariæ en elixir proprietatis Paracelsi, ofte aldus dat nog beter is / neemt peperwortel q. v. raspt of stoot die zeer klein / giet hier

mede den mond dikwils dagelyks gespoelt is een overheerlyk middel in dit geval, en overtreft veele honderde groote compositien, die hier zo hoog geroemt werden.

voorts wat wyn op / ofte wel scheeps-bier / giet het daarna door een doek / en wringt het-styf uit / en laat den Patient daar 3 / 4 à 5 maal daags van drinken / dit drankskén zal het quaad verteeren / en de maag zuiveren en versterken / ook kookt men mostert in bier en men laat dat drinken. (s)

Cap. VI Van de Waterzugt.

Vrag. WAt is de Waterzugt?

Antw. Hydrops, ofte Waterzugt / is een vergaderinge van stilstaande lympha, doende het geheele / of maar een gedeelte des lichaams opzwellen.

Vrag. Hoe veelderley slag van waterzugt is 'er?

Antw. Daar is driederley slag van waterzugt. 1. Is Leucophlegmatia of Anasarca, dat is wit slymerig waterzugt / doende 't geheele lichaam zwellen als een zugt. 2. Ascites, of de eigentlyke waterzugt / doende alleen de buik / ende somtyds de beenen opzwellen en spannen. 3. Tympanites, anders drooge waterzugt genaamt / van Hipp. in zyn Aphor. 11. S. 4. doende den buik en de beenen meest van winden opzwellen / zynde oneigentlyk een waterzugt genoemt.

Vrag.

(s) De Scheurbuik is tweederley, een heete en een koude. In de HEETE SCHEURBUIK, die met veel hitte en dorst verzelt is, gebruikt men onder de lepelbladen en andere *scheurbutike* middelen de zuure en *nitröse*, als de *cremor Tartari*, *Nitrum*, *Sal polychrestum*, *arcanum duplicatum*, *Succus Limonum*, *Spiritus vitrioli*, *Sulphuris*, *Salis &c.* heete middelen als de *Cochlearia beccabunga*, *trifolium*, *nasturtium*, *Rad. armoraciæ*, *ari*, *Cortex Winteranus*, *Elix. prop. Spirit. Sal. armon. Cochleariæ* enz. Item het purgeeren, zweeten, en ader-laten doen hier weinig of geen goed.

Vrag. Welk zyn de oorzaken van de waterzugt?

Antw. De oorzaken zyn een verloorene warmte des bloeds / het zy door geelzugt / miltzugt / scheurbuik/ het onvoorzigtig en meenigvuldig ader-laten / enz. waar door onze lympha verdikt / de klieren en vaten verstoppen / openbersten / en haar vogt buiten de vaten laten lopen/het welk meest in een ascites geschied/ maar in een anasarca ofte leucophlegmatia is dit taaye en lymagtige vogt het geheele lichaam door / waar door alle de buizen en pypen verstopt zyn / en het vogt traagjes laten doorlopen.

In een tympanites is alleen een convulsive opspanninge der deelen / waar door de darmen vol lugt geraken.

Vrag. Welk zyn de teekenen?

Antw. De teekenen konnen meest uit de differentien genomen werden / in den ascites zwelt den buik alleen / met een dorheit en magerheit over de rest des gantschen lichaams : in de anasarca zwelt het gantsche lichaam zeer bollig en zugtig / enz. Zo in d'eene als d'andere specie hebben de Patienten min of meer koorts / een slegt/ bleek/ treurige koleur/ weinig apetyt / en kleine couragie.

Vrag. Wat prognosticatie zult gy ons van deze ziekte geven?

Antw. Deze ziekte is van een lange en zware geneezinge / en voornamentlyk de ascites, die meestentyd ongeneeslyk is / en veel naar een leucophlegmatia volgt : maar de andere specien die veel op langduurige reizen voorvallen / en dat in jonge sterke lieden / zo is 'er als dan nog goede hoope naar 't zeggen van Hipp. in zyn zevende lectie, indien iemand van de leucophlegmatia bevangen is / een diarrhœa overkomt / die geneest : maar op een ander zegt hy zo de waterzugtigen den hoest overkomt / als dan is 'er geen hope meer. Als ze iemand naar een brandende

 koortze

koortze overkomt/ ofte als ze een zeer weeken afgank hebben / is beide zeer quaad. Item / luiden van een quade gesteltenisse werden zelden volkomelyk geneezen; en die naar zyn genezinge geen goede diëet onderhoud / die krygtze ligt wederom.

Vrag. Hoe zoud gy deze ziekte geneezen?

Antw. Haar geneezinge bestaat in een goede maniere van leven / als mede in goede remedien / die het bloed versterken; desgelyks die de weiagtige stoffe ontlossen / door de urine, en door zweeten: beletten de zo veel 't mogelyk is / dat de stoffe niet weder aangroeye / als 't dikmaal gebeurt dat de Patienten weder instorten / waar door ze dan zeer gevaarlyk geneezen werden; en om dit zo wat voor te komen / zal men de reliquien naar de cure uitdryven / zo veel doenlyk is; door 't zweeten met den theriaca. Item door het drinken van het decoctum chinæ, salsæ, guajaci. Item / door eenige confortativen, cordialen, zo van binnen als van buiten gebruikt om het bloed te verwarmen en te versterken. Men zal den Patient voor eerst purgeeren met eenige purgatien die zagtkens en allengskens werken; als met pilulæ cochiæ scrup. ij. guttæ gambæ v. grein, onder een gemengt.

Ofte ℞. Radicis Jalappæ Drach. ß.
Pulveris Scammonii gr. viij.

Ofte ℞. Aloes Scrup. ij. Gutt. Gambæ Scrup. j.
Terebinthinæ Drach. ß. M. F. Bolus.

Ofte met zodanige daar eenige coroborantia by gemengt zyn.

℞. Fol. Sennæ Drach. ij. Radicis Jalappæ scrup. j.
Rhabarbari Drach. ß.
Sem Anisi & Fœniculi ana Scrup. j.
Foelje en Caneel ana vj. gryn.
F. Pulvis voor twee Doses.

Dit

Dit naarvolgende is meede zeer goed om allerley waterzugt/ lopende oogen / ooren / enz. te purgeeren.

℞. Rad. Jalappæ. Hermodactylorum.
Rhabarbari ana Scrup. ij. Infund. per noctem in Cerevisia vel aq. Hordei ad Unc. ij. ß.
Colaturæ adde Scammonii gr. iv. Pro Haustu.

Noteert dat de Geneesmiddelen beter willen in het vallen dan in 't wassen der Maan in 't werk gestelt werden.

Dit naarvolgende is zeer goed om af te zetten/ dagelyks; en om den anderen dag/ de groote van een okkernoot ingenoomen.

℞. Rob Sambuc. Unc. ß. Rad. jalappæ Drach. j.
Gutt. Gambæ Scrup. ij. Mac. gr. V. M. F. Conditum.

Merkt dat men niet te veel purgeeren moet / want dan geraaken de kragten weg / maar het zweeten en het pissen is goed. In 't bed mag men verscheide heete steenen rontom de Patient leggen op dat hy aan het zweeten geraake / want door een matig zweet moet hy geneezen werden.

Voorts de Medicamenten dienstig in de cure der waterzugt zyn deze: als den iris, agrimonia, absinthium, flor. sambuci, gutta gamba, radix jalappæ, het decoctum van china, salsa parilla, lignum guajaci. Item / een zoopjen jeneverwater met annys en caneelwater gemengt is zeer goed.

Look met melk gekookt en dagelyks gedronken is zeer goed. Als ook een bolus dagelyks gebruikt van zwarte zweep / en daar veel heet water op gedronken is een heerlyk Medicament.

Vrag. Zoud gy geen uiterlyke middelen gebruiken?

Antw. Ja men zal den buik verwarmen met eenige

gesmeeringe van oleum anethi, laurinum, juniperi, terrebinthinæ, met decoctum van baccæ lauri, juniperi, sem. anisi, fœniculi, cumini, iris, solpher, aloes, of ook gemengt onder wat hoenderinist/droogen alsem en wat oude beschuit / in maniere van een pap / en zo warm op de buik gelegt. (*t*)

Cap.

(*t*) De waterzugt, ontstaande van verstopping en verslapping der vaste deelen en van vergadering van het water in de holligheden of in 't vetvlies; verschillende na de verscheide deelen en trappen; geneest men voornamentlyk. 1. door zagte of sterke braak en purgeer middelen van de *tartarus emeticus*, *infusio vitri antimonii*, *gummi gutta*, *diagryd. aloe*, *myrrh. Rhabarb.* &c. veelmalen ten minsten om den tweeden dag herhaalt. 2 waterdryvende middelen als 't *sal absinth. Genistæ*, *stipit. fabar. Tartari*, *Tart. Vitriol. Nitrum. Spirit. Nitr. dulc. bacc. juniperi*, *Terebinth. Milleped. coccinella* &c *cochlearia*, *rad. armoraciæ*. 3. bittere middelen van *absinth. scord. fumar. trifol. Gentian. Helen.* &c. dewelke men lange tyd moet continueeren. 4. Het zweeten doet somwylen nog iets, maar in 't gemeen kan men zelden of nooit door zweeten een waterzugt genezen 5. wanneer 't water omtrent of geheel weg is en 't lichaam dun, dan gebruikt men veel weeken lang versterkende middelen van de MARS in een *Tinctuur* of *infusie* met wyn, *aromatike* en *spiritueuse* middelen, om een *recidiv* te verhoeden. Ook gebruikt men hier ook veeltyds de *Cortex Peruvianus*, dat hier dan een groot middel is. 6. men moet zig vooral onthouden van 't openen der gezwollen deelen 't zy door een mes, beitende of blazentrekkende dingen, als het niet hoogst noodig is Maar het kan evenwel zonder eenig gevaar gedaan werden en ook wel veeltyds met groot voordeel.

Cap. VII. Van de Roodeloop,

Vrag. WAt is de roodeloop?

Antw. De roode loop of dysenteria is een bloedige besmettelyke loop des buiks / met pyne en snydinge / met koorts en dorst.

Vrag. Hoe veelderley slag van lopen zyn 'er?

Antw. Vierderley als cœliaca, ofte grauwe loop / lienteria of spysloop / diarrhæa of buikloop / en dysenteria ofte bloedloop / en deze scheelen alle met graden van malkander.

Vrag. Nademaal de laatste wel de gevaarlykste is / zullen wy daar eerst van spreeken: waaruit ontstaat dezen bloedloop?

Antw. De oorzaken van den bloed- of roodeloop zyn allerley ziltige scherpe / zuure / bytende ende scherpe vogtigheden / die in de darmen uit de darmkliertjes komen uit te lekken / dezelve corrodeerende, pynigende / en ulcereerende. Item / door het onvoorzigtig inneemen eeniger Medicynen / als den coloquint, turbith. mineral. antimonium, scammonium. &c. Ook wel door raauwe vogtige verdorvene vrugten / als pruimen / perziken / druiven / meloenen / en diergelyke. Eindelyk is ook wel een verdorvene vogtige besmette lugt daar oorzaak van / in 't kort / al wat een meenigte zuurs in het bloed brengt.

Vrag. Hoe zult gy een dysenteria of roodeloop onderkennen?

Antw. De teekenen zyn een uitneemende geduurige pyne en snydinge des buiks / met gestadige koorts en flauwten; uitwerpende / 1. Het slym daar de darmen mede bestreeken zyn. 2. Eenig vet met bloedige rootheit geverwt. 3. Daar na vellekens en schrabsel

fel der darmen: Maar als de ulceratie nu dieper gaat / zo werpt de Patient de vliezigheid en de eigen substantie der darmen uit.

Vrag. Wat gevaar is 'er in den roodenloop?

Antw. Wanneer daar trekking van zenuwen / den hik en brakingen by komen / zyn voorboden des doods / en abzolut doodelyk als de zelfstandigheid der darmen uitgeworpen werd Aph. 24. 22 S. 4. Item Aph. 3. S. 5. in een langduurige roodeloop / is onlust tot spyze quaad / en met koortze erger. Maar Aph. 48. S. 6. zo de roodeloop eenen miltzugtigen overkomt is een goed teeken; vorder is 'er min gevaar als de dikke darmen besmet zyn / dan de dunne / desgelyks is 'er min gevaar voor een volwassen Man / dan voor een Kind of Vrouwspersoon: ende Aph. 15. S. 6. die een langduurende buikloop heeft / 't braken van zelfs overkomende / geneest.

Vrag. Waar in bestaat de cure dezer ziekte?

Antw. De cure zal bestaan / 1. In een goede behoorlyke maniere van leven: 2. In 't gebruik van bequaame inwendige en uitwendige remedien.

1. De manier van leven / die gemeenlyk bestaat in zes noodzakelyke dingen / als lugt, spys en drank, exercitie: &c. moet neerstig opgelet werden / de lugt dient zuiver en verdroogende te zyn: zyn spys / moet weinig / goed / en ligt om te verteeren wezen / zyn drank moet roboreerend, wat adstringeerende, dat is / zuurtemperende en waterloozende zyn / om de scherpigheid des bloeds / door de urine te evacueeren; hy mag ook wel garstenwater / ofte een slegte straf root wyntjen bezigen / om zyn mage te versterken: de exercitie zal men hier niet vergeeten / dat is / dat den Patient hem altoos zeer stil moet houden / en hem tot geen afgangen dringe / maar houde op zo lange het mogelyk is.

2. 't Gebruik der bequaame remedien zal bestaan / in

in het beteren en uitdryven der quade vogtigheden / en dat door behoorlyke clysterien / sommige purgeeren eens zagtjes om het meenigvuldige zuur uit het bloed te loozen / en dat voornamentlyk met rhabarber, om dat die niet al te sterk aanzet / en door zyn aardagtige deelen het zuur min of meer tempert / 't welk zeekerlyk de oorzaak dezer ziekte was. (†)

Een ligt vomitif van wat laauw water oxymel en olie / werd hier niet misprezen / en dat / om datze veel scherpe vogtigheden uit de mage werpt / want hier door werd uit het pancreas en de maag veel zuur geloost.

Dit gedaan zynde / zal men tot de stoppende remedien komen / om alzo des Patients vervallene kragten te herstellen: Doch eerst van de zagte beginnende / uit vreeze dat men door een al te schielyke opstoppinge geen verstoppinge in de ingewanden zoude mogen veroorzaken / waar door den Patient tot een meerder koorts / of grooter quaad zoude mogen vervallen.

Dit naarvolgende zal hy mogen gebruiken /

℞. Rhei Tosti Scrup. ij. Nucis Moscatæ Scrup. j. Misce.

Men mag deze dosis wel vermeerderen / 't welk in een

(†) In alle buikloopen is een *spasmotique* beweeginge of vermeerderde *contractie* der darmen waardoor de vogten te veel werden afgescheiden en uitgeloost, dierhalven moet men in dezelve *antispasmotique* en *anodyne* middelen gebruiken, het welke ook de ondervinding bekragtigt waarheid te zyn, het *opium* is wel hier toe het voornaamste middel.

In alle gevallen, braak-en purgeer middelen geven is onnodig en schadelyk. De zagte zweetmiddelen van *opium* en *Camphora* zyn van dienst bevonden.

een lepeltjen of twee wyn of bier ingenomen werd: ofte dit naarvolgende:

℞. Ocul. cancri. Drach. ß. Boli arm. Scrup. j.
Opii ſiccati gr. j. Olei macis, gutt. vj. Miſce.

Laat dit poeder in een reis des avonds innemen/ en continueeren dat eenige avonden.

Indien de Patient nu groote pyne hadde/ zo geeft hem tegen den avond van dit naarvolgende/ een derdendeel teffens in:

℞. Tinct. catechu Unc. iij. Macis Unc. j.
Opii ſiccati gr. ij. Spir. aniſi Unc. ij. Miſce.

Vorders om nog meer te ſtoppen gebruikt/

℞. Cornu cervi uſti. Corallii Rubri præp.
Boli armenæ ana Scrup. ij. Rob acaciæ Unc. iv.
Tinct. catechu q. ſ. M. F. Conditum.

Indien daar veel water in den afgang ware/ gebruikt dan

℞. Rhei toſti. Rad. Jalappæ ana Scrup. j.
Pulv. Cinamomi Scrup. ß. M. cum Vin Tint.

Dit gemengt onder wat wyn tint en zo ingenomen.

Item/ overjaarde eekelen fyn geſtooten en in bier en brood/pap/ of zode ingegeeven is zeer goed.

Deze naarvolgende clyſterie zal mede zeer dienſtig zyn om te ſtoppen.

℞. Roſarum Rubr. m. j. Agrimoniæ.
Fol. Quercus ana m. ß.

Gekookt in ſtaalwater/ tot een doſis van vj. oncen/ daar by doende

Camphoræ Drach. ij. Vitellor. Ovorum N. ij.
Ol. olivarum Unc. ij. M. F. Clyſter.

In

Indien 'er een onlydelyke pyne by waar / is 'er niets beters dan den laudanum opiatum, of den opium zelve op een heete schoppe bereid / ofte zo een pyn-stillende clysterie

℞. Aq. Hordei ad dosin.

Ofte liever zoete-melk als men ze bekoomen kan.

Florum Camomillæ m. ß. Coque parum, colaturæ adde

Vitelli ovi N. j. Ol. Laurini Unc. ij. Myrrhæ Drach. ij. M. F. Clyster.

Maar zo de darmen geulcereert zyn, geeft dan eenige wond-dranken te drinken van pyrola, agrimonia, veronica, artemisia, en diergelyke meer / in de reiskist vermeld; waar onder men vermengen kan wat ol. succini, balf. sulphuris anisati: ofte dit naarvolgende:

℞. Cort. ovorum, Unc. ß. Boli arm. Drach. ij.
Bacc. Lauri Unc. ß. Tereb. ven. vitillo. ovi solut.
Unc. j.
Balf. sulph. anisati, q. f. M. F. Conditum.

Waar van den Patient een brok teffens innemen kan / de groote van een kruidnoot.

Vrag. Zyn hier geen uitwendige middelen te gebruiken?

Antw. De uitwendige middelen zyn voorzeerst de uiterlyke warmte / welk veel zuurs doet verwaassemen / daarom is warm zand zeer goed op de buik gelegt. Vorders

De topica werden op de lever en mage gebruikt / om de ingewanden te versterken en te verwarmen / want de zodanige haar digestie meest ontbreekt / daarom zal men den buik smeeren met den oleum

terræ, laurinum, macis en diergelyke verwarmende middelen. (u)

Cap. VIII. Van

(u) *Dysenteria* of bloedloop, met pyn in de darmen, geduurige persing, hitte, dorst, koortze, enz. in de maag dunne en dikke darmen ontstaande; werd genezen 1. zo wanneer den Patient tot braaken genegen is, door een braakmiddel van de *Rad. hypecacuanha* tot een halve *dragma* in pulvere, en om den derden dag gerepeteert, byaldien 't de omstandigheden vereischen. 2. door zagt laxeeren met de *rhabarber* tot dragma j. gebruikt in 't begin, en wanneer de hevige heete koortzen zulks niet verbieden, 't welk men om den derden dag mag herhaalen na gedaante der zaken. 3. door de scherpigheid temperende middelen als huy van zoetemelk, zoetemelk en water, koud of laauw in groote quantiteit geduurig gedronken, als HIPPOCRATES reeds heeft bemerkt; gerstenwater, Thee, Coffy, *decoctum alth. malv. millefol. camomill. Veronic. hyssop.* zyn in gebrek van melk dienstig, 't *gum. arabicum* en *tragacantha* in water gesolveert, *oleum olivarum*, *rapar.* enz. *sperma ceti*; dooyeren van eyeren; dewelke men eenige dagen kan gebruiken. 4, byaldien de koortzen en 't bloeden hevig zyn, kan men een *Venesectie* op den arm doen, waardoor 't bloeden, koortze en de persingen veeltyds verminderen. 5. door *adstringeerende* middelen, die de gebrookene vaten wat toetrekken en de loop verminderen, als ℞. *Corn. Cerv. ust.* dr. ij. *Terræ Catechu*, dr. j. *Corall. rubr.* scrup. ij. *M. F. pulvis*; of 't *sanguis dracon. lapis hæmatit. bol. armen. terr. sigillat. Nux Moschata* en de *Cortex Peruvianus* zelf tot 1. 2. 3. dragmæ; of 't *laudan. opiat.* tot 2 greinen. 6. zagte zweetmiddelen, als *campher*, *sulphur*, *Tinctura bezoardic.* enz. kan men onder de voorige middelen mengen met goed succes; het *Nitrum*, *succinum*, *Cascarilla*, *Cinnabaris* en *antimonium diaphoreticum* tot weinige *greinen* zyn voor een wyzen Meester hier zeer dienstig. 7. door uiterlyke middelen als de *Flor. Camomillæ Man.* ij. in een zakje in water gekookt en warm op 't

leif

Cap. VIII. Van de Cœliaca, Lienteria, en Diarrhœa.

Vrag. Wat is Cœliaca?

Antw. Cœliaca, of graauwe loop / is een buikloop / in welke den chylus geloſt werd / geſchiedende door verſtoppinge der klieren in 't darmſcheil; ook wel van wegen de cicatrizen die een roodenloop naar gelaaten heeft.

Vr. Welk zyn de oorzaken van de graauwe loop?

Antw. Zy werd meenigmaal veroorzaakt door al te lang vaſten naar een roodeloop / verſtoppinge in het meſenterium, en de vaſa lactea.

Vrag. Wat is de Lienteria?

Antw. Lienteria, of ſpysloop / is een buikloop in welke de ſpyze / zonder veranderinge / zo als zy ingenomen is / van onder weder afgaat.

Vrag. Waar uit ontſtaat ze?

Antw. Zy ontſtaat veeltyds naar een graauwe of roodeloop: insgelyks naar eenige langduurige ziekte / en groote zwakheid der mage en darmen / ofte uit eenige koude / ſcherpe / ſlymige humeuren / die een gladdigheid en ſlibberigheid in de darmen veroorzaken.

Vrag. Lopen deze ziekten geen gevaar?

leif gelegt; of de *herba menthæ*, *majoranæ*, *flor. ſambuc.* enz. aldus gebruikt. Of neemt *Theriac. Andromachi* unc. ij. op leer als een plyſter geſtreeken en op de buik gelegt; laat den Patient dikwils over warm water zitten; neemt *Terebinthina* op koolen gelegt. en de rook daar van kan de Patient door een trechter met den *anus* opvatten, of hy kan maar op de rook zitten. 7. in langduurende *dyſenterien* gebruikt men de *hypecacuanha*, *Rhabarber*, *Veneſectie*, *laudan. opiat.* zweet- en *adſtringeerende* middelen enz.

Antw. Zo deze ziekten lange duuren / loopt den Patient gevaar van in een teeringe met een gestadige hooftpyn / of in waterzugt te vervallen.

Vrag. Hoe zult gy beide deze ziekten geneezen?

Antw. Voorzeerst zoude ik de mage en de darmen zuiveren met eenige zagte purgatien van rhabarber, ofte hiera picra. Item / een zuiverende clysterie van geitemelk / (als men ergens te velde is) en daar naar opstoppen met dit of diergelyke:

℞. Ocul. cancri, Macis ā̄ñ. Drach. ß. M. F. pulvis.

Ofte eenige van de voorige remedien in de roodeloop vermeld. Ofte geitemelk gezooden met anys en venkel / met wat bruine suiker zoet gemaakt / daarby doende een gulpjen roozewater / is zeer goed gedronken. Ofte roden wyn daar een stuk hertshoorn drie à vier maalen in gebluscht is als dan mede zeer goed gedronken. Ofte de rode wyn met eenige eyerdopers onder een geslagen / met wat fyne suiker en gestooten Caneel / warm gedronken.

Van buiten op de mage zoude ik een dubbelde wolle lap leggen / en een ceroon gemaakt van

℞. Pulv. Absinthii, Menthæ ā̄ñ m. ß. Aloes,
Mastichis ā̄ñ. Drach. j. ß. Boli Com.
Terræ Sigillatæ ā̄ñ. Unc. j. Sem. Cumin. Unc. ß.
Ol. absinthii, Ceræ ā̄ñ. q. s. ad Cerotum.

Vrag. Wat is diarrhœa?

Antw. Diarrhœa of buikloop / is een zodanigen loop / ofte loslyvigheid / in welke veele excrementen als gal / slym / wey / enz. overvloedig geloost werden ontstaande uit scherpigheid der humeuren / die naa de darmen schieten / en tot een gestadigen afgang dwingen.

Vrag. Wat prognosticatie zoud gy in een diarrhœa maken?

Antw

Antw. Als ze niet te lang duurt doet ze het ligchaam geen quaad; maar in langduurende verzwakt ze zeer/ ende loopt gevaar van meerder quaad. Siet vorders Aph. 12. S. 4. Aph. 1. ende 15 S. 6.

Vrag. Hoe zoud gy deze loslyvigheid/of diarrhœa geneezen?

Antw. By aldien ze te lange duurde / zo zou ik ze opstoppen/ op dezelfde wyze als men den roodenloop opstopt. (*w*)

Cap. IX. Van de Tenesmus of Druiploop.

Vrag. WAt is Tenesmus?

Antw. Tenesmus, kreeveel/ of persinge / is een verzweeringe van den aarsdarm (†) met een gestaadige en pynlyke geneegenheit om ter stoel te gaan/ daar niet anders dan een weinig slym en bloedige etter geloft werd.

(*w*) De *lienteria* ontstaande ordinaris van een verslapping of verweideringe des *pylorus* en der darmen, en de *cœliaca* van een verstopping der melkvaten of der *glandulæ mesentericæ*, of ook van een verslappinge der darmen, en geneest men beyde door openende en versterkende middelen, als 't *Elix. propriet. Spirit. sal. armoniac.* en *Corn. Cerv. Tinct. Martis, helenii, rhabarb.* of door bittere kruiden in wyn getrokken en lange tyd gebruikt.

Den *diarrhœa* geneest men door dezelve middelen, die in de *dysenteria* gemeld zyn.

Merkt, dat in heete koortzen de *diarrhœa* veeltyds een *crisis* zynde niet aanstonds moet gestempt worden.

(†) *Tenesmus* is geen versweeringe van den aarsdarm maar eene spasmatique contractie van het *intestinum colon* en *rectum*, hoewel veeltyds by de roode en andere buiklopen en ook wel by een *fistula ani* en versweeringe derselve, als ook van zeer hevige purgeermiddelen ontstaande werd waargenoomen deze persinge.

Vrag. Wat onderscheid is 'er tusschen de roodeloop en de druiploop?

Antw. Zy verschilt met de roodeloop hier in / dat de roodeloop alle de darmen ulcereert, en den tenesmus alleen den rectum ofte aarsdarm.

Vrag. Wat zyn de oorzaken van de druip-loop?

Antw. De oorzaken zyn allerley scherpe vogtigheden die aan 't einde van den intestinum rectum blyven hangen door haare taayigheid/werd ook veroorzaakt van een steen in de krop der blaze / als ook wel van eenig gezwel daar omtrent / of als de speenen van binnen verzweeren.

Vrag. Wat teekenen hebt gy?

Antw. De teekenen zyn een bytende pyn in 't fondament / niets anders uitwerpende dan een weinig bloedig slyms / en ten laatsten niet dan etter.

Vrag. Is ze niet gevaarlyk?

Antw. Indien den tenesmus door de roodeloop komt zo is ze gemeenlyk doodelyk; maar daar naar is 't veel beter: zo ze zwangere vrouwen overkomt / die misvallen meestentyd. Item/zo ze te lange duurt/ veroorzaakt dan een waterzugt/ ofte teeringe/en eindelyk de dood.

Vrag. Hoe zult gy ze geneezen?

Antw. De cure bestaat in clysterien / fomentatien en badingen; gemaakt eerst van anodyne, emolliecrende, en daar naar detergeerende Medicamenten, die de partyen adstringeeren en coroboreeren: welkers Medicamenten in onze lyst genoeg beschreeven zyn.

In een tenesmo en ulceratien der dikke darmen zal men met groot voordeel konnen gebruiken dit naarvolgende /

℞. Zoetemelk die verstaalt is Unc. v.
Terebinth. Venetæ Unc. ſſ. Vitell. Ovor. no. ij.
Mellis Comm. Unc. j. ſſ. F. Clyster.

Van

Van buiten op 't fondament mag men appliceeren den balsem Sulphuris, ol. anisi, ol. succini, onder wat terebinthyns gemengt / en op wieken gesmeert. Ofte dit naarvolgende:

℞. Ceræ Flavæ. Ax. Anatis ana Drach. ſſ.
Balsam. Sulphuris Scrup. ij. M. F. Unguentum.

Ofte:

℞. Mel Rosarum Drach. j. Pulv. Myrrhæ Drach. ij.
Thuris Drach. j. Misce.

Hier mede met den vinger in het fondament vet gesmeert zo diep als men kan of met een pinceeltjen of quasjen bestreeken en gezuivert.

Den Patient zal zo weinig als 't hem mogelyk is tot geen afgang begeven / maar houden op zo lang hy kan: om dat de verzweeringe in den aarsdarm / door stilte beter en eerder als dan geneezen zal. (x)

Cap. X. Van de Pest.

Vrag. WAt is de pest?

Antw. De pest is een felle / vernielende / vierige / en besmettelyke ziekte / meest onze sappen zo

 bloed /

(x) *Tenesmus* of geduurige persinge tot den afgang, is geen verzweering in den endeldarm, maar een *convulsive* tezamentrekking in de *musculi levatores* en *sphincter ani* en in de dikke darmen, by een *dysenteria, diarrhœa*, aanbeyen enz. verzelt met een uitwerping van een water-fleim of bloedige stoffe; men geneest dezelve door *clysteeren* en *laxeeren* met de *Rhabarber*, *manna*, *Cassia* enz. en door boom- of lein- olie ingenomen; van buiten met stoovingen van de *malva*, *althea*, *verbascum*, *flor. camomill. sambuc.* enz. in melk gekookt; of met de rook van *Terebinthyn*; met oly of *unguent. alth. popul. alb. camphorat.* enz. en zo wanneer alles niet en helpt, gaat men by tyds tot het *opium* over met groot succes.

bloed / als zenuw-vogten / verdikkende en verderven-de door een fenynige / vergiftige / en ingehaalden damp.

Vrag. Hoe werd ze onderscheiden?

Antw. Zy werd onderscheiden in twee manieren / of zonder / of met vertooninge hares fenyns / als hier naar in de teekenen te zien is.

Vrag. Wat zyn de oorzaken van de pest?

Antw. De oorzaken zyn twederley; namentlyk binnen ende buiten ons lichaam: binnen ons / dat is een alteratie onzer bedorven humeuren / geschie-dende door quade manieren van leven / en door het gebruik van bedorven voedzel. Item / door groote onlust / onrust / zwakheid / enz.

Buyten ons geschied door een verdorvene / fenyni-ge lugt en opdampinge der aarde / ook groote stan-ken van moerassen en andersints.

Vrag. Welk zyn de teekenen van pest?

Antw. De teekenen zyn tweederley: namentlyk / zonder / of met vertooninge hares fenyns.

Zonder teekenen hares fenyns / geschied met een brandende koortze / razernyen / slaapzugt / flaauw-ten / braaken / droogte en zwartigheid der tonge / met een korten adem / enz.

Met teekenen hares fenyns / geschied door het openbaren van bubonen in eenige van de klieren / door carbunculen ofte pestkolen / en door exanthe-mata ofte peperkooren / welke zig meest als vloobee-ten over 't geheele lichaam verspreiden.

Vrag. Wat voor prognosticatie zoud gy doen in de pest?

Antw. De voorzegginge dezer ziekte is zeer moe-zelyk / om dat ze bedriegelyk is / die de Patienten zo wel als de ervarenste Medicyns / en Chirurgyns komt te bedriegen.

Die haar met uitwendige teekenen openbaart / be-

duid

duid nog een kragt in de vogten / om het fenyn uit te dryven: maar zo die weder te rugge trekken / is meestentyd doodelyk.

Als den Patient zeer schielyk verandert/en ten eenemaal onlustig is tot eeten / is quaad / van buiten koud en van binnen brandende / en 't geene hy braakt stinkt / is doodelyk.

Die de urine troubel / peersch en stinkend hebben / met bloeden der neuze / speenen / enz. met een stinkend zweet / is doodelyk.

Vrag. Hoe zoud gy u in de cure gedragen?

Antw. De cure is tweederley: preservatyf en curatyf; de preservative bestaat:

In schoonmaken/lugten/en spoelen van scheepen/ huizen en kamers.

In zeekere remedien antidoten genaamt / om het fenyn te wederstaan: Item in zweeten / en de goede diæta.

De antidoten zyn uitwendig / ende inwendig.

De uitwendige zyn allerley lieffelyke reuken / als caneel / nagelen / orangien / limoenen / roozen/ rozemaryn / den brandewyn / azyn / iris, theriaca, ol. succini, juniperi; &c. Daar men ruikertjes / en bondeltjes van maaken kan/in roozewater gedoopt/ om aan te ruiken.

De inwendige zyn zodanige die 't bloed en geesten versterken / ende 't fenyn tegenstaan / als daar zyn de radices aristolochiæ, gentianæ, zedoariæ, de ajuin, den china, ende salsa. Item / de herb. scordii, cardui bened. Veronicæ, absinthii, scabiosæ, marhubii, betonicæ, artemisiæ, menthæ. Item / de crocus orientalis, en diergelyke.

Item / campher, den myrrha, de cornu cervi, bolus armena, corallium, flores sulphuris, lapis prunellæ, den aq. rosarum, cinamoni, card. benedicti, den spiritus urinæ, salis armoniaci, cornu cervi, &c.

Om een goede rookinge te maaken / zal dit navolgende dienen.

Neemt een half musje roozewater / 10 à 12 kruidnagels wat gekneust / 4 à 5 stukjens van drooge orangeschillen / zet die t'zamen in een aarden of tinne kannetjen / op een koole vuurs / midden in de kamer / en 't zal een aangenaame reuk geven.

Item / wat sulpher gepulvert / en onder wat terebinthina gemengt / en dat in een test met vuur midden in de kamer gerookt.

Maar noteert, dat het altoos best is te rooken voor zonnen opgang / s'morgens vroeg.

Dit naarvolgende ingenomen / is zeer goed.

℞. Theriacæ, Drach. ſſ. Florum Sulphuris, Drach. j.
Aq. Cardui Benedicti, Unc. j.

Sommige neemen eenige droppelen ol. succini met wat aq. card. benedicti in.

De curatie bestaat mede in drie manieren door diæta, pharmacia, en Chirurgia.

De diæta bestaat in een zuivere / klare / en verfrissende lugt; zyn spyze zal varsch en ligt om te verteeren zyn / zyn drinken zal klein bier zyn of aqua hordei, daar een pop van cornu cervi en corall. in geweekt is / met wat cortices citri.

De pharmacia bestaat in roborative, cardiake, zweetende Medicamenten / als hier vooren verhaalt zyn.

De Chirurgie bestaat in de applicatie van uitwendige Medicamenten / op de pestbuilen / pestkolen / enz. als ieder een by eenige Autheuren leezen kan.

Vrag. Men zoude mogen vragen ofte men hier wel purgeeren of ader-laten mag?

Antw. Van neen / want ze beide de kragten te veel beneemen / want het bloed / dat door dit zuure fenyn is gestremt en dik geworden / werd veel dikker en traag-

lopen-

lopender / en geenzints dunder/gelyk het behoorde te zyn / daarom ben ik altyd gewoon/ sterke zweetmiddelen te gebruiken/die maken dat het fenyn uitwaassemt / en de omloop des bloeds en derzelver dunnigheid weder herstelt werd. (y)

Cap. XI. Van

(y) De Pest een besmettende ziekte en ordinaris niets als een heete koortze, verzelt met *bubones*, *parotides*, *carbunculi*, en verscheide roode of blaauwe vlekken in de huid; ontstaande van een zeker scherp vogt, dat niet zuur is, maar vuil en stinkend, tegen 't zuur tegenstreidig; in 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 14. dagen doodelyk; geneest men door zyne contrarie middelen.

1. Om zig van de pest te *præserveeren*, moet men somwylen een zagt braak- en purgeer middel van de *hypecacuabna*, *rhabarber* enz. neemen, en somwylen zagt zweeten met *Rob. sambuc Cinnabar. Sulphur. campher*, en dagelyks geduurig zuure en *nitrose* middelen gebruiken: als 't *Nitrum*, *Sal polychrestum* en *prunellæ*, *Spirit. Nitri*, *vitrioli*, *Sulphuris*, *Salis*, *Succus Citri*, *acetum vini*, enz. men heeft ook verscneide wortelen en kruiden, als de *Rad. imperator. pimpinellæ vincetoxic. petasit. Angelic. Zedoar. Herb. scord. Artemis. flor. Calendulæ* die in azyn gekookt of gedistilleert zullen al 't gift uit 't lichaam uitdryven; maar met *Theriac. Mitridat. spiritus* en vlugge zouten zig te willen van de pest *præserveeren* is onmogelyk en tegenstreidig, dewyl dezelve te heet zyn.

2. Zo wanneer iemand van de pest reeds besmet en aangedaan is, gebruikt men het zelve als om te *præserveeren*, zo hier om te genezen. Inzonderheid zyn een versche lugt, zuuragtig drinken, verkoelende middelen van 't *Nitrum*, en zagt zweeten, somwylen een *Venesectie* en 't zagte *purgeeren*, na gedaante der ziekte gebruikt, hier de eenige hulpmiddelen, waardoor s' Menschen leven nog kan geret worden. Want alle heete middelen en kostelyke *specifica* en *arcana* agt ik hier van nul en geener waarde. Wie verstand heeft, kan met geringe middelen, die men dagelyks met voeten trapt, deze en diergelyke boosaardige

Cap. XI. Van de Pokken ofte Lues Venerea.

Vrag. ALzo de pokken een ziekte is / die over de twee hondert jaren nog onbekend is geweest / hoe is zy eerst hier gekomen / en hoe komt dat ze zo veel verscheiden benamingen heeft?

Antw. Deze quaade / vuile / boosaardige ziekte / is uit America eerst in deze en in andere gedeelten des Werelds gekomen in 't Jaar 1494. doen Christoffel Columbus, onder 't gebied van Ferdinandus de II., Koning van Spanjen / America eerst ontdekt hadde / ende t'huis komende / heeft zyn Volk / die haar aldaar met onkuisse vuyle Wyven vermengt hadden / weder in Spanjen gebragt: welkers Volk doen ter tyd naar Napels in Italien geschikt wierde ter Zee / alzo Napels van de Franschen / onder den Koning Charles de VIII. belegert was / zo dat de Spaansche verscheiden mooye besmette Hoeren naar het Leeger schikten / die haar aanstonds lieten misbruiken: waar door de Franschen die toen de Napelsche Ziekte noemden / om dat ze die aldaar eerst gewaar geworden zyn; en de Franschen van de Beleegeringe wederkeerende door Duitschland / wierden de Ingezeetenen aldaar

ook

ge ongemakken gelukkig herstellen, en gelukkiger, als andere, die met veele *circumstantien*, *rodemontaden* en *sesquipedalia verba* hunne kaale en niets deugende *specifica*, weeten te pryzen, maar ondertusschen alle Leyders om 't leven helpen. We moeten bekennen dat we nog geen middelen tegen de pest zo van Menschen als Beesten weeten, de pest is ook zeer verschillende en kan aldus met een middel, of wel met eene en dezelve geneezingswyze niet geholpen werden Als men enkele middelen meer en beter beproefde, men zoude mogelyk dan 't middel wel hebben, maar nu houd men zig op met allerley zotte compositien.

ook besmet / en die noemden ze de Francoische: Onze Nederlanders moeten die in Spanjen door haare Zeevaart / of van eenige overgekomen Spaansche Soldaten alhier behaalt hebben / altoos die noemenze de Spaansche Pokken: de Latynen lues venerea, ofte Venus vuiligheid: andere pudendagra, dat is een gebrek der heimelyke deelen; de Grieken syphilis, dat is een Verkens lust of liefde / om datze herkomt uit een lust tot een vuil Zwyn / daarom de Hoeren in het gemeen doorgaans genaamd werden vuile Verkens.

Vrag. Hoe zoud gy deze vuile ziekte afbeelden?

Antw. Het is een vuile besmettelyke ziekte / uit een koude / zuure / groove taaye stoffe herkomende / met zeer deerlyke toevallen verzelt.

Vrag. Hoe bewyst gy datze uit een koude / zuure / groove / en taaye stoffe herkomt / daarze uit een vuile heete lust / en uit een heet Land gesprooten is?

Antw. Vooreerst dat het een koude stoffe is / kan beweezen werden uit zyn accidenten, en uit zyn Medicamenten.

1. Uyt zyn accidenten, als / om dat de Patienten in 't gemeen geplaagt zyn met een gestadige zwaare pyn in 't hooft / en tusschen de geleederen der armen en beenen / en dat meest des nachts / met een bleek verpast aangezigt / tophi enz.

2. Uit de Medicamenten, om dat alle tegenstrydige dingen / door haar tegendeel moeten geweert werden; als hitte door koude / en koude door hitte / gelykerwys het hier geschied; want den lignum guajacum, den salsa parilla, en de rad. chinæ, zyn alle zeer heet / zweet verwekkende / en water afdryvende.

Vrag. Hoe zoud gy bewyzen dat ze uit een groove en taaye stoffe bestaat?

Antw. Dat zoude ik bewyzen uit deze naarvolgende redenen:

1. Om dat het quaad / zeer traag voortkruipt.

2. Om datze nodi en tophi voortbrengen.

3. Om dat het den argentum vivum tot een tegengift heeft / wiens eigenschap is / als ieder weet / alle groove / taaye vogten te doen scheiden.

Vrag. Hoe werd ze gemeenlyk onderscheiden?

Antw. Zy werd gemeenlyk onderscheiden naar haar toevallen / als met een gonorrhœa, bubo in de liesschen / chankers: maar zo ze meerder veroudert / als dan met uitvallen des hayrs / met verspreidinge van kleine vlakjes over de huid / met drooge korstige puisjens / en ronde dorre zweertjes / eindelyk met tophi en caries ossis.

Vrag. Waar uit veroorzaakt deze ziekte?

Antw. De oorzaken zyn meestentyd door het onkuisch aanroeren / ofte vermengen met een pokkig lichaam.

Vrag. Door wat teekenen zoud gy deze ziekte konnen kennen?

Antw. De teekenen zyn algemeen en byzonder; de algemeene teekenen zyn een generaale vermoeitheid / en zwaarte des lichaams met een bleek ende doodverwige koleur des aangezigts; Item / een ronde peerschen kring om de oogen / met pyn in armen en beenen / en voornamentlyk 's nagts / waar door de slaap verhindert werd / met een gestaadige droefheid / en kleine koortze.

De byzondere zyn hier vooren in de differentie genoegzaam uitgedrukt.

Zy is ligter te geneezen in 't begin / dan wanneer ze veroudert is / en vergezelschapt is met quade accidenten, als maligne ulceratien, tophi, caries, &c. Item / beeter in een lyvig / dan in een uitgeteert lichaam; eindelyk zo geschied de cuure beeter in warme Landen dan in de koude Landen.

Vrag. Hoe zoud gy deze elendige ziekte geneezen?

Antw. De geneezinge geschied gemeenlyk door drie middelen / als door diæta, pharmacie en Chirurgie.

Vrag. Wat verstaat gy by de diæta of maniere van leven?

Antw. By diæta werd niet alleen verstaan / de spys en drank / die zeer sober en verdroogende moet zyn / maar ook de lugt van koude bevryt. Item / volheit / en alle andere niet natuurlyke dingen / die moeten ieder naar behooren gereguleert werden.

Vrag. Wat verstaat gy by de pharmacia?

Antw. By de pharmacia, waar onder verstaan werden de purgatien / de decocten van guajacum salsa en china, welkers manieren verscheidentlyk bereid werden.

Vrag. Op wat wyze zoud gy de decocten toebereiden?

Antw. Het decoctum guajaci zoude ik aldus toebereiden:

℞. Rasuræ ligni Guajaci, Lib. ß.
Corticis ejusdem, Unc. j. ß.
Aq. com. Lib. vj. Liquiritiæ rasæ, Unc. j. ß.

Dit word geweekt 24 uuren op een warmen haard / naar maat op de helft gekookt / en gebruikt.

Van de salsa aldus:

℞. Rad. Salsæ Parill. lib. ß. Aq. com. Lib. viij.
Liquiritiæ rasæ, Unc. j. ß.

Dit werd gekookt als 't voorgaande / en hier van een goed bierglas vol warm afgedronken / 's morgens ende 's nademiddags / en dan wel toegedekt / en sterk gezweet / en dat alle dagen tweemaal / en alle weeken eens gepurgeert met dit of diergelyke:

℞. Pulv. colocynth. Scrup. j. Merc. dulcis Scrup. ß.
Ol. macis gutt. iij. Cerev. rec. q. s. M. F. Haustus.

Of

Of ℞. Aloës, Scammonii ãñ. Scrup. ſſ.
Merc. præc. albi gr. ſex. M. F. Pilulæ no. vj.
Of men kan een gemengden drank aldus maken:
℞. Rad. Salſæ par. incif. & contuſ. Unc. j. ſſ.
Ligni Sancti Raſpat. Unc. j.
Cortic. ejusd. groſſo modo contuſ. Unc. ſſ.

Dit werd 24 uuren op warmen aſſchen gewiekt in lib iv. waters en dan op de helft gekookt en door gedaan / en van dit overſchot werd een kleine of tweede decoctum gemaakt; mids daar weder opgietende lib. vj. waters / en doen het weder als vooren wieken en kooken / daar by doende een paar oncen corenten of rozynen met een weinigjen caneel / die doorgegooten zynde / dient den Patient voor een gemeene daagelykſche drank.

Vrag. Als het nu niet door zweeten wilde geneezen / wat raad dan?

Antw. Dan zoude ik den Patient tot quylen brengen / ofte doen ſtryken met het ung. neapolitanum, of ingeven van den mercurius dulcis, vitæ, of præcipitatus.

Vrag. Hoe werd het ung. neapolitanum gemaakt?

Antw. Op deze ofte diergelyke manier:
℞. Axung. porci Lib. j. ſſ. Argenti vivi extincti Unc. iv.
Ol. Terebinthinæ Unc. j ſſ Lumbricorum Unc. ij.
Theriacæ veteris, Mithridatii an. Drach. ij. F. Ung.

Sommige roeren daar nog drie harde eyerdooren onder / om wat beter conſiſtentie te maken / en met deze zalf beſtrykt met den Patient voor een goed vuur / de ſcheenen / armen en ruggegraad / tot hy begint te quylen.

Vrag. Hoe doet gy met den præcipitatus quylen?

Antw. Daar moet men pillen van maken aldus:
℞. Mercurii præcipitati rubri, in aq. vit. lot.
bis aut ter, Unc. j. Theriacæ Venetæ, Unc. j. ſſ.
Pulv. Macis Unc. ſſ. F. Maſſa.

Den

Den dosis hier van is gr. xij. tot xx. alle dagen ingegeven / tot datze beginnen te quylen ; doch men moet altemets een dag tusschen beiden laten schieten zonder ingeven. (z)

Hh Vrag.

(z) Zo wanneer iemand bezet is met pynen in 't midden der armen en beenen, in 't borstbeen of in 't *cranium*, die des nagts onleidelyk zyn; met knobbels op de schenen, hoofd enz ; met jeukte, puisten en *ulceratien* over 't lichaam; met *bubones*, *testiculi scirrhosi*, verouderde druipers; met *ulceratien* der inwendige deelen; met uitteering des geheelen lichaams; met verouderde zeere keelen, met oude *ulceratien* in de neusbeenderen enz. als dan is geen twyffel, dat dezelve van de *lues venerea* besmet is, die niet als door *genereuse* middelen uit de grond kan genezen werden. Maar alle deze toevallen zyn niet altyd te zamen gepaart, zomwylen is 'er maar een teeken regt van te kennen.

De oorzaak hier van is een bezonder scherp vogt, dat niet zuur is, maar haar eigen en bezondere hoedanigheid heeft.

En in 't uitwerpen van deze vogt, door den *anus*, huid, nieren, en kweilklieren bestaat de geheele genezing, en verschilt na de verscheide trappen dezer ziekte: men onderneemt dierhalven de genezing stoutmoedig.

1. Door PURGEEREN; indien men den Patient alle dagen of om den derden dag 2. 3. 4. weeken lang purgeert met 't volgende ℞. *merc. dulc Resin. jalap. Extract. Cathol.* ā gr. x. *F. Pil.* no. x. hiervan 5. 6. 7. 8. 9. of 10. te neemen, na dat 't lichaam sterk is. Hiermede zyn veele geneezen die nog maar een beginzel dezer ziekte geproeft hebben; maar in verouderde helpt dit niets.

2. Door ZWEETEN, na dat men den Patient 3. 4. 5. 6. 7. of meer weeken laat drinken 't *decoctum lignorum* en hem daarmede 's morgens en 's avonds laat zweeten, by voorbeeld: ℞. *lign. guajac. recent. virid.* ℔. j. kookt 't zagt 6 uuren in een beslooten pot of keetel met water tot 4 pint, laat dit in 3 of vier dagen uitgebruiken.

Of

Vrag. Wat verstaat gy by de Chirurgie?

Antw. Het geneezen van een gonorrhœa, chankers, bubonen, enz.

Vrag.

Of men neemt by 't *guajacum* een portie *Rad. salſ. chinæ, bardan. lign. ſaſſafras, juniperi, liquiritiæ* zo veel men wil . en men kookt.'t, als 't voorige. Andere gebruiken den *mercurius diaphoreticus*, den *Æthiops mineralis*, of den *mercurius dulcis* met zwaavel vereenigt, om den Patient daarmede te laten zweeten ook met goed ſucces; en men geeſt ondertuſſchen om den 8 of 9den dag purgatien Dit kan ook geſchieden in 't begin dezer ziekte, inzonderheid byaldien men den Patient over den brandenden *ſpirit. vini* onder deekens laat dagelyks zweeten.

3. Door KWEILEN als het zeekerſte middel van alle. Het welk geſchied 1. door den *mercurius dulcis* alle morgen en avond tot 3. 4. 5 6. grynen 3. 4 5. 6. 7. 8. en meer dagen lang genoomen, na de verſcheide natuuren, inzonderheid in zwakke lichaamen, maar in ſterkere geeft men alle twee uuren 3 4. 5. 6. 7 8 grynen in, zo lange, tot dat de zwelling, pyn, hitte, en 't bloeden, van 't tandvlees, klieren, keel, en tong, met den ſtinkenden adem, ons leeren, of men nog meer of minder moet geven of geheel uitſcheiden. Zo de kweiling tot 3 of 4 Pond in een dag en nagt is geavanceert, geeft men geen kwik meer, zo dezelve vermindert, geeft men weder eenige grynen. Wanneer een braaken of buikloop volgt, geeft men *Theriac. Mithridat.* of *diaſcord* dr. ij. of 't *laudan. opiat* gr. iij. of 't *Theriac.* unc. ij. op leer geſtreeken en over de buik gelegt. Zo de kweiling te ſterk is of te lange duurt, geeft men om te *purgeeren* of te zweeten of 't *opium* in. Men laat den Patient drinken veel zoete melk met water, huy van zoete- of kernemelk, dun bier, thee, coffy of een dun *decoctum lignorum*. Sterk zweeten, *purgeeren*, braken, heet ſtoven verhinderen de kweiling, een matige warmte is goed Sommige neemen den *Mercurius diaphoreticus, Præcipitatus albus & ruber*, den *Mercurius vitæ, turpethum minerale*, en ook den *mercurius vivus* met zwavel

Vrag. Om hier van af te breeken / daar zyn eenige Landlopers / die maar eenen drank hebben/daar zy
Hh 2 niet

vel gedood; maar niet met zo een goed *succes*, als den *mercur. dulc.* 2. door den *mercurius vivus* van buiten aan 't lichaam gesmeert aldus ℞. *mercur. viv.* met speekzel of *terebinthyn* gedood, *Pingued. porcin.* ā unc. j. *ol. caryophyl.* o' *lavendul.* gr. xx. M al e andere middelen die men onder de zalf meer mengt, zyn onnodig, en niets nut. Men bestreikt hiermede alle morgen en avond 2 tot 3 dragmæ aan de armen, beenen, buik, ruggegraat tot dat de kweiling in 3 of 4 dagen volgt, zo niet, neemt men weder zo veel enz. dit is ook een geheel wisse en sekuure weg, maar geweldzamer als met de *mercur. dulcis.* Men heeft geobserveert, dat de *mercurius* inwendig gebruikt, somwylen nog kweiling nog genezing heeft konnen veroorzaken, daar de *mercurius vivus* zo wel de kweiling als ook de genezing volbragt heeft. Men kan ook den *mercur. viv.* in pleisters en banden doen aanleggen. Ik heb veeltyds gezien dat niet alleen door uit en inwendig gebruik van de kwik, het braken, purgeeren, en zweeten is verwekt, maar ik heb ook gezien, dat zelfs de pis in ongeloofelyke quantiteit, daar door is ontlast, met groot succes, 't welk byna niemand heeft geobserveert,

4. Dooor de KWIK ZONDER KWEILEN, indien men den Patient zo veel kwik ingeeft, dat hy daar van niet aan 't kweilen raakt, daarby geeft men *decoctum lignorum* om te zweeten, en somwylen purgatien, en alzus wil men den Patient gaande en staande genezen, 't welk somwylen, maar zelden, van goed succes is.

5. Door den CINNABARIS MERCURII op koolen gestrooit, en den damp daar van onder de neus, rondom aan 't lichaam aangehaalt. Maar deze weg is ook onzeker.

6 Door de MERCURIUS SUBLIMATUS in water gesolveert, daar van men den zieken geeft den eersten dag een druppel, den tweeden 2. den derden 3. en alzus tot 30. toe, vervolgens weder 29. 28. 27. 26. tot een toe. Maar dit gaat ook zo grif niet.

7. Door

niet alleen allerley slag van pokken mede geneezen/ maar ook veel andere quaalen en quellingen meer/ hebt gy 'er niet onder uwe remedien?

Antw. Ik heb 'er een daar veel op geroemt werd/ ende dit is zyn beschryvinge:

℞. Colocynthidis Mundati, Unc. j. Fol. Lauri,
Centaurii minoris ãñ. m. j. ß. Salviæ, Hyssopi,
Fumariæ, ãñ. m. j. Passularum Enucleat. Lib. j. ß.
Liquiritiæ rasæ, Unc. ij. Bacc. Lauri, Unc. ß.
Coq. in cerevisiæ veteris lib. xij. ad. dimidium

Hier van gevenze elfmaal een goed bierglas vol warm

7. Door 't VIRIDE ÆRIS en VITRIOLUM, daarvan men dagelyks 2. 3. 4. tot 5. grynen ingeeft, waardoor een walging, maar geen waare kweiling ontstaat, en dierhalven is dit ook ongewis.

Uit dit alles, dat de ondervinding geleert heeft, is klaarblykelyk te zien, dat in 't genezen van de *lues venerea*, ten meesten op de kwik, als 't grootste middel tegen dit kwaad aankomt, en vervolgens op 't *decoctum guajaci*; dat de kwik somwylen geneest, dat 't *guajacum* niet heeft konnen doen, en 't *guajacum* ook, dat de kwik niet heeft konnen doen; zo dat sommige dertien maalen *gesaliveert* hebben zonder hulp, en zyn eindelyk door 't langduurende gebruik van 't *guajacum* gelukkig herstelt. Dat de genezing verschilt na de verscheide graaden dezer ziekte, langduurentheid, natuur, en kragten der Menschen enz. dat men met een middel in dezelve quantiteit niet alle kan helpen; dat alzo de kunst der Kwakzalveren, en Pokmeesteren, die ordinaris de onkundigste zyn, en haare lappen en vodden als *panaceën*, *arcana*, *specifica* tot walgens toe zo hoog verheffen, ieder een bekend is, en datze niets bezonders hebben, als datze, dewylze geen goede fondamenten hebben, van hondert tien in 't graft helpen, die nog door de waare kunst, en weetenschap, hadden konnen, van de dood bevryd werden.

warm in / en dat om d'anderen dag / en dan aderlaten zy in den arm.

Vrag. Daar zyn 'er die deze ziekte al gaande en staande willen geneezen / wat zegt gy daar toe?

Antw. Ik geloof in heete Landen dat het zeer gemakkelyk geschieden kan / ik heb dit naarvolgende hier te Lande in een zomer zien gebruiken met goet succes:

℞. Mellis crudi, Lib. j. ß. Succi calendulæ, Lib. ß.
Ligni Guajaci, Unc. iv.
Bulliantur & Despumentur. adde
Aloës Hepaticæ, Unc. ß. Aceti Scillitici, Drach. j.
Coq. parum refrigerentur & infunde,
Cinamomi electi Pulverisati, Unc. ß.

Hier van om d'anderen dag of twee/een goet bierglas vol warm gedronken / en wel gezweet / ende naar de middag ging den Patient / waar het hem beliefde.

Daar is een zeeker Meester binnen Rotterdam geweest / die deze ziekte al gaande ende staande genas / zonder zweeten op deze wyze:

℞. Ligni Guajaci Unc. iv. Corticis ejusdem lib. ß.
Salsæ Parillæ Unc. ij. Hermodactylor.
Fol. Senæ āā. Unc. j. ß. Sem. anisi Unc. j.
Liquiritiæ Unc. ij.

En indien den Patient groote pyn in het hooft hadde/ deede hy daar een once cubebe by. Dit gestooten ende gekookt in een decoctum ketel met vier stoop waters/ in B. M. den tyd van zes uuren/ daar naar afgezet/ en een stoop goeden wyn by gedaan/ en weder gekookt den tyd van vier uuren / daar naar door gedaan en digt toegestopt in een fles; en al eer hy den Patient liet drinken / trok hem eerst wat bloed af / en 's anderdaags gepurgeert met pulv. colocynthidis drach. j;; als dan liet hy hem dagelyks driemaal

 van

van den drank drinken / ieder reis een half pint heel warm / en voorts liet hy hem alle negen dagen purgeeren met het voorige poeyer.

Den Patient moet zeer weinig eeten / en hem van vette of zoute spijze mijden/en hy genas deze ziekte op dusdanigen wijze / zonder zweeten / alleen in een beslooten kamer.

Cap. XII. Van de Gonorrhœa of Druipert.

Vrag. WAt is gonorrhœa?

Antw. Gonorrhœa is een inflammatie en apostematie der prostates (†) en een zwakheid der zaadvaten / door het conduyt der urine zig ontlastende: of het is zo sommige zeggen een gestadige vloeping van zaat met etter vermengt/daar geen wil/ lust / noch prikkelinge by is.

Vrag. Hoe veelderley is de gonorrhœa?

Antw. Tweederley / namentlyk gonorrhœa simplex en gonorrhœa fœtida, daar wy nu van handelen zullen: fœtida is een fluxie van etter en sperma vermengt / met besmettinge en pyne door een onkuisse vermenginge behaalt.

Vrag. Wat zyn de teekenen?

Antw. De teekenen zyn/ pijn en spanninge der roede; Item / het gestaadig uitvloeyen van een witte / of graauwe / groene / en somtyds stinkende materie/ of stoffe.

Vrag. Is 't niet gevaarlyk?

Antw. Dit quaad is niet klein te agten / want als ze qualijk geneezen is / of te vroeg opgestopt / zonder be-

(†) Den druipert is geen suppuratie der Zaadblazen, en der *prostata*, maar eene lekkinge van leimige vogt, uit de slymbuisen der schaft uitgekleinst, op welke wel eindelyk een inflammatie en ulceratie in de schaft volgen kan.

behoorlyke zuivering / zo volgen daar ligt de pokken uit/ en andere accidenten meer/door het verteeren/en opzwellen der prostatæ.

Vrag. Hoe zoud gy deze Patient geneezen?

Antw. Dat zoude ik doen / eerst door het verbeteren van de quaadaardigheit / en ten tweeden door het loozen van de stoffe / die het gezwel veroorzaakt. De quaadaardigheid kan men beeteren/ ende haar stoffe loozen / door dit of diergelyke medicament.

℞. Cassiæ extractæ Unc. j. Rhei electi Drach. j.
Essentiæ terebinthinæ q. s. F. Massa.

Ofte

℞. Cassiæ recent. extract. Unc. j.
Cremoris tartari, Drach. ij.
Diagrydii, gr. iv. F. Bolus.

Ofte deze deftige remedie:

℞. Mercurii dulcis Drach. j. Senæ, Rhabarbari,
Aloës, ãñ. Scrup. iij. Turbith. Gumm. Scrup. ij.
Diagrydii, Scrup. j. F. Massa cum elix. propr.

Onderwylen zal men den patient zyne pyne stillen met een dusdanige emulsio,

℞. Decoct. hordei, lib. j. Amygd. excort. Unc. ij.
Sem 4. frigid. major. ãñ. Drach. ij.
Contund. & colaturæ adde Aq. Rosarum,
Sacchari albi. q. s. F. Emulsio.

Hier van gedronken/en met het voorgaande gezuivert zynde / zal men den Patient als dan deze pillen laten gebruiken / dagelyks / 's morgens / ende 's avonds / een dragma zwaar / tot dat de vloed volkomelyk ophoud.

℞. Terebinthinæ Coctæ, Unc. ij. Pulv. iridis, Agni casti, Corall. alb. & rubri, Mumiæ ãn. Drach. ij. Croci martis, Terræ sigillatæ ãn. Drach. j. F. Pil.

Ofte:

℞. Terebinthinæ Coctæ, Unc. j.
Rad. nymphææ pulv. Drach. ij.
Glycyrrhizæ, Drach. j. F. Pil.

Ofte:

℞. Terebinthinæ Coctæ, Unc. viij.
Pulv. troc. de spodio, Cornu cervi usti, ãn. Dr. ij.
Rad. tormentillæ, Nymphææ ãn. Drach. ij. ss.
Terræ sigillatæ, Drach. j. ss. F. Pil. S. A. (†)

Voor de groote pyne en inflammatie, mag men eenige verkoelende linimenten van buiten op het perinæum smeeren/en van binnen spuiten met wat zoete melk / of een decoctum hordei, daar men wat mel rosarum by doen kan / indien de bloed niet wilde ophouden / moet men den patient als dan eenige dagen laten decoctum drinken; en hem onderwylen nog purgeeren. (*a*)

Cap. XIII. Van

(†) Alle deze groote compositien heeft men niet noodig, om dat men met enkelde middelen dit alles genoeg kan volvoeren

(*a*) De geheele kuur des druipers of *gonorrhœa* bestaat enkeld in 't purgeeren en waterdryvende Medicamenten. 1. men neemt zagte purgatien van de *Rhabarb. mann. Cass. Pil. kuffi* en sterke van 't *Extract. Cathol. mercur. dulc. diagryd. jalap. Colocynthis, mechoacan.* enz. dewelke men een geheele week alle dagen of om den derden dag gebruikt, waar mede somwylen alleen een druipert genezen werd. 2. na of onder 't gebruik der purgatien geeft men de waterdryvende als den *Tere-*

Cap. XIII. Van de Bubones en Chankers.

Vrag. WAt is een bubo?

Antw. Een bubo is eigentlyk een gezwel in de lieschen / ofte ook wel onder de oxelen: zy zyn driederley / daar is een simpele / zonder quaadaardigheid / daar is een pestilentialis, en eindelyk is 'er een / bubo veneris daar wy nu van spreeken.

Vrag. Hoe werd een bubo gemaakt?

Antw. Door een dikke taaye slym / welke de klieren der lieschen verstoppen / dezelve doen opzwellen en verteeren.

Vrag. Hoe zoud gy een bubo veneris tracteeren?

Antw. Dat zoude ik trachten / hoe eerder hoe liever tot suppuratie te brengen / en dat door een dusdanig / of diergelyk cataplasma.

 ℞. Rad.

rebinth. bals, copayb. peruv. mecca, sulphur. spirit. Terebinth. Nitr. dulc. Tinct. succin. Antim. sal. Tartar. Millepedes, cantharides, Nitrum. 3. om te verzagten *oleum amygdalar. olivarum, sperm. ceti. syrup. Alth* en van buiten stovingen, en verzagtende pappen, doen veel goed met de spuitingen, in de *penis*. 4. om te versterken gebruikt men in 't algemeen *adstringeerende* middelen van de *sang. dracon. Terra japonic.* enz. maar deze doen zelden goed, 't is beter, dat men met purgatien, beweerende, en waterdryvende middelen, en balsems wat langer continueert, waardoor dan de vloed meestentyd van zelfs ophoud, en zo niet, gebruikt men eenige tyd den *succinum* en 't *os sepiæ* en men spuit in den *penis adstringentia* van 't *decoctum tormentillæ* met *alumen crud.* of *saccharum saturni*, 't welk in 6 dagen meer uitwerkt als alle innerlyke *adstringentia* in 6 maanden. De *Tinctura Cantharidum* en de *Spiritus Terebinthinæ* kan men in langduurige vloejingen, met veel vrugt gebruiken, dog moet men voorzigtig daarmede omgaan, en maar weinige druppels gebruiken.

℞. Rad. Altheæ. Cepæ assat, ãñ. Unc. ij.
Herb. absinthii, Senecionis, Malvæ, ãñ. m. j.
Flor. Camomillæ, Sambuci, ãñ. p. j.
Coq. in cerevisia com. addendo. Far. Secalis,
Lini ãñ. Unc. iij. Ol. Lilior. Q. S. F. Cataplasma.

Ofte ook door een cerotum van emp. de mucilaginibus, de meliloto, en de ranis cum mercurio gemengt/daar wat basilicum op gesmeert is/tot het ryp ende zagt geworden is/'t welk ik als dan openen zoude hoe eerder hoe liever/en houden de ulceratie zo lange open/ als 't mogelyk waar/op dat de quaadaardige vogten/die nog in de pypjes deezer klieren zyn/ mogten uitsyperen en ontlast werden. (*b*)

Vrag. Wat zyn chankers?

Antw. Dat zyn kleine ronde korstagtige maligne ulceratien onder het præputium.

Vrag.

(*b*) *Bubones*, die veeltyds ontstaan, door dat een *gonorrhæa* al te vroeg is gestopt, of dat door andere oorzaken de venerische stoffe na de liesch klieren werd gebragt, geneest men 1. door 't wederbrengen van een *gonorrhæa*. 2 door *mercuriale* purgatien. 3. door uiterlyke *resolveerende* pappen, stovingen, *gummöse* en *mercuriale* pleisters, waardoor veeltyds een *bubo* met goed succes *geresolveert* werd. 4. zo dit al niet helpen wil, gebruikt men *emollieerende* pappen, pleisters, met in- en uiterlyke *mercurialia*. 5. door waterdryvende, als in een *gonorrhæa*.

Ende aldus bekomt men, of de *resolutie*, of de *suppuratie* in de verouderde; en in die lange tyd verzwooren zyn geweest, neemt men zyn toevlugt tot een *decoctum lignorum* of tot de *salivatie*. En wel voornamentlyk is dan de *salivatie* onvermeidelyk, en wel die door de strykade moet geschieden; want die door de *Mercurius dulcis* of *panacæa* verwekt werd, is hier zonder volkomen vrugt.

Vrag. Hoe zoud gy deeze boosaardige ulceratien geneesen?

Antw. Voor eerst zoude ik ze trachten te zuiveren met dit naarvolgende watertjen:

℞. Aq. plantaginis, Vini albi, Aceti vini, ān. Unc. ſſ.
Spirit. vitrioli, Viridis æris ān. Drach. ſſ.
Arupigmenti, Scrup. j. F. Lavamentum.

Ofte

℞. Aq. plantaginis, Roſarum, ān. Unc. ij.
Pulv. Æruginis, Maſtichis, ān. Drach. j.
Camphoræ, Drach. j. ſſ. Sacchari albi, Unc. j. ſſ.
Coque levi modo ad uſum.

Als het nu gezuivert is / en dit water wat te scherp byten zoude / zo zal ik dan trachten het zelve te verdroogen en heelen/door een dusdanig Medicament /

℞. Aq. plantaginis, Unc. iv. Pulv. ceruſſæ,
Tutiæ præp. ān. Drach. j.

Ofte

℞. Ung. roſarum, Unc. ij. Tutiæ præparatæ,
Drach. ij. F. Ung.

Dit zoude ik gebruiken tot het volkomen geneezen waar. (*c*)

Cap XIV. Van

(*c*) De chankers geneeſt men op 't beknopſte door die inwendige *mercuriale* purgatien, en waterdryvende *balſamike* middelen, die in de *gonorrhœa* gebruikt werden, en door uiterlyke ſtovingen en pappen als in de *bubonen*, (wanneer groote zwelling en pyn in de *penis*, of *vulva* is) en door *lavamenten* van 't *aq calcis*, *divina Fernelii*, *cœrulea*; door 't *unguent. nutritum*, *album camphoratum*, *Tinct. myrrhæ*, *ſuccini* enz. Om dat zo veele

Cap. XIV. Van de Condylomata.

Vrag. DAár is eindelyk nog een gebrek / dat zodanige Patienten ſomtyds overkomt (dien ik hier wel getracteert hebbe) dat ſommige noemen condylomata, ſommige ficus, mariſci &c. kent gy dit booze gebrek wel?

Antw. Dat is als een uitwaſſende fungeus vlees / hangende gemeenlyk uit het fondament / of als vratten / van de knaagingę van een druipende zaadelyke ſtof / uit de roede of vrouwelyke ſcheede / waar door de rimpels en de voutjes aldaar komen te zwellen: 't welk ook geſchied naar eenige ſpeenen / ſcheurbuik / en reliquen van de pokken.

Vrag. Wat gelykeniſſe heeft dit fungeus vlees?

Antw. Dit fungeus vlees hangt gemeenlyk ronds-om het fondament / van figuur als een groote moerbezie / ofte als een omgekeerde vyg met veel hoofdekens / die los op malkanderen leggen / van zig gevende een weijige of bloedige / en ſomtyds wel / een virulente etter / dreigende te gangræneeren.

Vrag. Wyſt ons nu de manier van geneezinge aan?

Antw. Om dit moeylyk / en verdrietig gebrek te geneezen / zoude ik den Patient / het decoctum van guajacum of van ſalſa laaten gebruiken een tyd lang; en

veele Menſchen, zo iedel door de gemeene kunſt bedorven werden, zet ik hierby een wis middel om de Chankers gauw en zonder gevolg der lues te genezen; men moet een *Unguentum Mercuriale* van de *Mercurius vivus* met wat *ceruſſa* gemengt op de ſweeren ſmeeren, en onderwylen geſtadig gemakkelyke purgatien gebruiken, die dit nu wel kan doen, geneeſt dit ongemak gelukkig.

en laaten hem zweeten: item door purgeeren/ende goede topica.

Vrag. Waar mede zoud gy hem purgeeren?

Antw. Met dit of diergelyke daar hy om de 2 of 3 dagen negen van gebruiken kan:

℞. Extr. ſenæ, Drach. ſſ. Merc. dulcis,
Scammonii, ān. gr. iv. M. F. Pilulæ xiij.

Vrag. Wat voor topica zoud gy gebruiken?

Antw. Om de partye te defendeeren en corroboreeren:

℞. Herb. tapſi barbati, Scordii ān. m. j.
Flor. Camomillæ,
Sambuci, ān. p. j. Coq. in vino addendo
Far. Lupinor. Unc. j. F. Cataplasma.

Ofte:

℞. Herb. malvæ. Tapſi barbati, Calendulæ,
Sabinæ, Scordii, ān. m. ſſ. Flor. Calendulæ,
Sambuci, ān. p. j. Coq. in vino. Addendo pulv.
Oſſis ſepiæ. Unc. ſſ. Conchæ uſtæ, Unc. iij.
Fiat Cataplasm.

En zo het daar niet na luiſteren wilde/zoude ik 'er dit naarvolgende poeper inſtrooyen/ ofte met wieken in leggen.

℞. Cineris dactylorum oſſium. Nucum cupreſſi,
Gallar. combuſt. ān. Drach. S. Aluminis uſti,
Drach. j.
Fiat omnium pulv. ſubt.

En indien het gebeurde dat het meeſt uit een zuuragtig humeur voortquam/ dat hem naar de geneezinge der pokken overgekomen ware/ zo zoude ik hem een dusdanige apozema laten drinken.

℞. Rad.

℞. Rad. Scorzon. Salf. parill. ā̄ñ. Unc. ij.
Glycyrh. Drach. ij. Coq. ex. aq. ad Unc. xx. col.
adde ſpir. Cochleariæ Unc. ij. M. F. Potio.

Of/

℞. Contrayervæ, Vinceroxici ā̄ñ. Unc. j.
Coq. ex. aq. ad Unc. xx. Col. adde
Elix. citri Unc. ij. M. fiat Potio.

En om zyn mond te ſpoelen dit naarvolgende;

℞. Fol. violariæ, m. ij. Bellidis minoris,
Plantaginis cum radicibus, ā̄ñ. m. j.
Agrimoniæ, m ſſ. Primulæ veris,
Salviæ, ā̄ñ. p. j. Paſſular. mundat. Unc. j.
Fiat decoctio in S. Q. aq. hordei,
addendo, ſub finem glycyrrhyzæ raſæ,
Drach iij. ad. Lib. j. ſſ. Fiat Collutio oris.

Ofte:

℞. Aq. plantaginis, Cochleariæ, añ. Unc. ij.
Decoct. nicotianæ, Unc. j. s.
Salis prunellæ, Unc. j. F. oris collutio. *(d)*

Cap. XV. Van

(d) PARACELSUS recommandeert, om de *condylomata* weg te neemen, het *turpethum minerale* tot 6 grynen verſcheide maalen genomen. Men kan ook andere *mercuriale* purgatien gebruiken, en van buiten den *mercurius ſublimatus* en *præcipitatus ruber* met *vitriol* opleggen, of men moet dezelve afbinden, of affneiden, en ik moet zeggen, dat de geheele wyze van doen, door onzen Schryver voorgeſchreven, magteloos is, ik zegge maar kort, als veneriſche knobbels, vratten, *condylomata*, *ficus* enz. na de *mercuriale* ſmeeringen en purgatien niet weiken, moet men die met een ſcheer wegknippen met *cauſtica* wegvreten laten, of anders de *ſalivatie* in 't werk ſtellen, en zo die met de *ſalivatie* ook niet weggaan, moet men die noodzakelyk laten wegbyten, ſnyden of branden.

Cap. XV. Van de Groenlandſe Vaart.

Vrag. NAdemaal wy nu hier overvloedig van deze vreemde ziekte/ en alle zyne toevallen gehoort hebben / die uit een vreemt geweſt in Europa overgekomen is: laat ons nu eens vorder gaan / en bezigtigen eens in andere deelen des wereldts / daar wy veel door onze Scheepvaart handelen/wat daar al omgaat; en voor eerſt van de Groenlantſche Vaart. Zegt ons wat voor quaalen daar meeſt voorvallen?

Antw. Alzo het climaat van dit Land zeer koud valt / ſchynt 't dat de Matrozen daar niet veel quaalen onderworpen zyn / nadien 'er geen hondsdagen / nog overloop van galle / ooit gemerkt werd; dog het meeſte dat hier wel te vreezen ſtaat / is de ſchimmel ziekte / of vervriezinge eeniger leeden: maar die des nagts goed dekzel hebben / en des daags wel arbeinen/wel gekleed zyn / en goede ſpys en drank hebben/ zullender weinig nood van hebben. In voortyden vielen 'er meer ziektens voor/door dienze haar zo niet wiſten te waapenen / tegen de ſtrenge koude.

Vrag. Of u eenige ſchimmelziekte/ of blaauwſchuit voorviele/ zoud gy ze wel helpen komen?

Antw. Indien my deze ziekte voorviele / (hoewel het hier zelden gebeurt / door den gezonden arbeid dienze doen /) zoud ik den Patient vooreerſt eens zages purgeeren / en voorts zuur temperende dingen geeven. Ook zo zoude ik hem een drankjen maaken / van kruiden / die hier overvloedig waſſen.

℞. Herb. Beccabungæ, Naſturtii aquatici ān.m.j.†.

Dit

(†) Als men in plaatze van de *antiſcorbutique* middelen be-

Dit samen gestooten / en daar opgegooten een pint klein bier / ofte een pint wyns / en zo samen laten weeken / vier en twintig uuren: voorts wel styf uitgeperst en geklеinst / om daagelyks / 's morgens en tegens den avond / een klein bierglaasjen van te drinken.

Ofte den peperwortel aldus gestooten en geweekt / om te drinken als voorsz. is.

Den aloë, myrrha, absinthium, colocynthis en de lapis prunellæ, zyn meede zeer goed gebruikt / zo om in te neemen / als om den mond mede te wasschen.

Vrag. Waar mede zal men den mond wasschen?

Antw. Men zal des Patients mond en tandvlees wasschen met wat wyn of brandewyn / daar men wat peperwortel / of wat myrrhe ende aloë in geweikt heeft / of zo het nood deede / zal ik 'er wat ung. Ægyptiacum onder mengen / ende daarna het tandvlees bestrijken met wat tinctura catechu ofte aluinpoeder.

Voorts / zo valt hier mede een schoone verbarschinge: namentlijk / veel overvloed van vogels eyeren / hinden / alle van een goed voedzel / en goeden smaak / alsa 'er in 't gemeen geen apetijt en ontbreekt / door de gestadige kouw / en taamelijken arbeid / die 'er gepleegt werd.

Vrag.

behoorlyke aderlatingen en purgatien in 't werk stelt, veele zuure en nitreuse middelen laat gebruiken veel koud of laauw waater drinken, en goede Spyze gebruiken, zal men in 't genezen veel gelukkiger zyn, de heete *Spiritus* en andere heete middelen, zyn in de heete en koude landen nooit goed gevonden, gelyk ik dit wel weet, door die, dewelke op myn aanraaden, vaste experimenten daar van hebben genoomen, en aan my zulks opregt mede gedeelt. De verkoelende, en bittere middelen hebben ze altyd beeter bevonden, als de gemeene heete scherpe *Cochlearia*, *Spiritus Sal. Arm.* enz.

Vrag. Valt hier niets meer te noteeren?

Antw. Dit is 'er nog te noteeren / dat / als men hier iemand purgeeren wil / dat men ze wel wat sterker mag maaken / als in de warme Landen. Boven dien / dat men altoos eenige druppelen ol. anisi daar onder menge; door dien de kouw hier gemeenlyk wel wat krimpinge in den buik veroorzaakt.

Vrag. Indien daar nu door de groote koude eenige schade aan eenige leeden veroorzaakte / wat zoud gy doen?

Antw. Om de verbriezinge te voorkomen / zo bestrykt de handen of voeten met den oleum terebinthinæ, ende ax. vulpis, en met warme brandewyn of campher spiritus daar overgeslagen / en zo wel warm gehouden.

Indien het mortificeerde / zo ziet hier voor in het Cap. van de gangræne.

Indien daar eenige pyn in de leeden / door de koude en nattigheid geviele / zal men gebruiken:

℞. Ax. ursi ex pedibus. Ol. terebinthinæ an. p. æq.

Daar mede gestreeken / en met een cerone van stypticum Paracelsi over heen geleid.

Indien iemand met graveel bevangen wierd / den zodanigen zal men agt à tien droppelen ol. terebinthinæ, met wat jenever of brandewyn ingeven / daar men eenige druppelen ol. amygd. dulc. en wat suyker by doen kan. (*e*)

(*e*) De middelen, die onzen Autheur hier beschryft, zyn reedelyk wel en goed om te gebruiken. Men moet merken, dat men in koude Landen de heete middelen beter kan en mag gebruiken als in de heete Landen, evenwel moet men in heete koortzen die in koude Landen voorvallen, in 't minste geen heete maar al verkoelende middelen gebruiken die we te vooren gemeld hebben.

Cap. XVI. Van de Guïneesche Vaart.

Vrag. L Aat ons nu eens / van de groote koude voortvaren tot de groote hitte / dat is van het Noorden tot het Zuiden/namentlyk Guinee, en zegt ons/wat daar voor moeyelykheit ons Landvolk al ontmoet?

Antw. In deze Gewesten / pleegen onze Landslieden meerder met den Worm / en Landziekte aangegrepen te werden / als wel nu hedendaags; doch zyn daar nog niet geheel vry van.

Vrag. Wat is eigentlyk dezen Worm?

Antw. De Worm is een gedierte tusschen de musculen ofte spieren onzes lichaams zittende / voortgebragt uit een beweeginge van broeyende en bederven de taaye vogten / op die wyze als CARTESIUS beschryft dat een Worm kan gebooren worden.

Dit komt haar met een koortze aan / die ze aldaar Wormkoorts noemen / met een groote hooftpyn en zwellinge rondsom het hooft / en een dag drie à vier daarnaar / zo openbaaren daar eenige kleine blaasjes / die men aanstonds doorknippen moet; alwaar men straks het hoofdjen van den Worm gewaar werd / welk als dan zagjes moet uit gepalmt worden / zo veel als men immers kan / het welk als dan afgeknipt werd: en het overblyvende / zal men voorders door suppurativen separeeren met zalven / pleisters / of pappen / tot den worm geheel los werd: een pap daartoe

℞. Bismalvæ m. j. Far. lini, Secalis ãñ. Unc. j. ß.
Coq. in cerevisia optima addendo,
Butyri q. s. F. Cataplasma.

Ofte het emp. de mucilaginibus cum gummis.

Onderwylen zal men de ulceratie uitwassen en zui-

zuiveren met wat wyns / daar wat lapis prunellæ, vitriolum, en aluin in gezooden is.

In de voeten zynze aldermoeylykst om te weeren; maar hoe hooger aan 't lichaam / hoe gemakkelyker. Deze Worm openbaart hem somtyds maar binnen een jaar twee à drie.

Vrag. Is hier geen middel toe om zig daar van te beschermen?

Antw. Daartoe kan men dit gebruiken om zyn beenen daarmede te smeeren:

℞. Succi limonum, Unc. ij. Balſ. ſulphuris, Unc. j.
Sal. prunellæ, Sathurni, ana Drach. ij.
Camphoræ, Drach. ſſ. Ol. terebinthinæ, Drach. j.
F. Mixtura.

Ofte:

℞. Flor. centaurii, Hyperici, ana m. ſſ.
Spir. vini, Lib. ſſ. Extrahantur in ſole, cui adde,
Theriacæ, Drach. j. Myrrhæ, Drach. ſſ.
Camphoræ, Scrup. j. Spir. ſulphuris, Scrup. ſſ. †

Dit gezamentlyk onder den anderen geroert / en de plaats daarmede geſmeert / waar men vreeſt dat den Worm koomen zal.

Om te drinken / geeſt den Patient het elixir propriet. Paracelſi eenige droppelen met wat brandewyn in. (*f*)

† Een zeker Heelmeeſter heeft my voorzeker verhaalt, dat hy op de Guineeze Vaart, by de ſwarte Slaven het *aqua fortis* met water gemengt in meenigte tegens de ſcheurbuik en in alle heete Koorſſen, met veel voordeel gebruikt heeft, en ondervond duidelyk het onderſcheid tusſchen dit verkoelend en alle andere heete middelen.

(*f*) Gelyk den *Mercurius* tegen alle Wormen het zekerſte, beſte en gaauwſte tegengift is geobſerveert, alzo geloof ik, dat ook tegen deze Worm, die hier in 't vet-

Vrag. Wat is de Landziekte aldaar?

Antw. Dat is een slymig taay humeur / en verrottinge des bloeds door het gantsche lichaam / met een groote pyn in 't hooft / en een zeer bleek vervallen aangezigt.

Deze ziekte wordt veroorzaakt veeltyds / van 's nagts in de lugt / ofte aan 't Land te slaapen; als meede van veel by de Negerinnen te verkeeren.

Vrag. Door wat middelen werden ze best geneezen?

Antw. De beste middelen om zodanige Patienten te helpen / moet door het zweeten / urineeren, ende somtyds zagte purgatien geschieden.

Het braken is somtyds zeer vorderlyk met de geele gom: het zweeten en urineeren door de decocten van guajac en salsa, het elixir proprietat. Paracelsi een dragma zwaar ingenomen met wat wyn of brandewyn / is hier dienstig / en al is 't zaake dat ze hier nog wel van geneezen / sterven somtyds naderhand wel van de roodeloop. Op de Kust van Angola, is een zeekere witte drabbige drank/als karnemelk/die zeer gezond gedronken is / matomba genaamt / die zeer wel en veel doet waterloozen.

Vrag. Soude den antimonium diaphoreticum hier niet goed zyn? (g)

Antw. Dit medicament is hier zeer dienstig/om datze wel doet zweeten en waterloozen / en alzo door dit middel veel quaad voorkomt / zyn dosis is van 12 tot 20 greyn.

Cap XVII. Van

vlies onder de huid, hy zy klein of zeer lang, logeert, geen beeter middelen kunnen werden gevonden als den *Mercurius* uit- en inwendig gebruikt, zo wel om hem daarvan te *præserveeren* als te genezen.

(g) Het *Nitrum* eenige dagen gebruikt, kan hier meer dienst doen als 't *antimonium diaphoreticum*. En in het algemeen zullen alle verkoelende middelen meer dienst doen als de heete, vermits ze regt gebruikt zyn.

Cap. XVII. Van de Westindische Vaart.

Vrag. LAat ons nu eens oversteeken van het Zuiden naar het Westen / en voornamentlyk naar Suriname, Isekeep, en andere Quartieren meer aldaar gelegen/ daar verscheiden ziektens en qualen voorvallen: en voornamentlyk den billiak, dat wy hier te Lande/den Lank-euvel noemen/ wat is dat?

Antw. Den billiak, van sommige miserere mei, ofte 't Lank-euvel genaamt / is een zeer scherpe pyn des buiks / met verstoppinge zo wel van de chyl / als van de excrementen, zonder eenige apparentie van afgang.

Vrag. Wat is de oorzaak hier van?

Antw. De oorzaake aldaar is de al te heete en drooge lugt/waar door de gal zeer aangezet en scherp werd / makende een groote ontsteekinge in de darmen / waar door de ingewanden en voornamentlyk de excrementen, of den drek / als verbrand en aangebakken is / zo dat den Patient zo verstopt is / dat hy van onder geen winden nog drek lossen kan; insgelyks het onmatig genut van boonen / erweten / queen / brandewyn / venus en de groote hitte der Zonne helpt daarmede veel toe.

Vrag. Hoe zoud gy deze droevige quaal kennen?

Antw. Aan de overgroote scherpe pyn in den buik/ met een groote hoofd-pyn en brakinge / zonder eenige hoope van afgang.

Vrag. Is deze ziekte of quaal niet gevaarlyk?

Antw. Deze ziekte is zeer gevaarlyk / maar die van een verharden drek of winden veroorzaakt / is beter dan de andere. Aph 44. S 6. Den welken naar de druppel-pis 't Lank-euvel overkomt / die sterven

binnen zeven dagen / ten zy de koortze daar op volgende / de pis genoeg afschiet. Als 'er geen gal-agtig braaken overkomt is zy doodelyk / insgelyks als den drek van boven uitgeworpen werd. Aph. 10. S. 7. Op het Lank-euvel / brakinge / of hik / of kramp / of ligthoofdigheid volgende / is quaad; eindelyk indienze nog genezen word volgt 'er veeltyds een lammigheid naar.

Vrag. Hoe zoud gy zodanigen Patient te hulpe komen?

Antw. Voor eerst zoude ik den Patient een verkoelende en vervogtigende manier van leven voorschryven; en in groote hitte zoude ik hem een ader openen / voorts de verdroogde en verbrande stoffe wat bereiden met een dusdanig of diergelyk drankjen:

℞. Pisorum tostorum Unc. j.

Giet hier over een pint ziedend water / en laat de tinctuur uit trekken / doet dan daar zo veel heete melk by / als gy ze krygen kond / zo niet / kan men de tinctuur alleen heet drinken gelyk men de coffy doet.

Hier zo wat van gedronken hebbende / zal men den Patient een verzagtende clysterie zetten van

℞. Rad. Altheæ, Unc. ij. Sem. Lini, Unc. ß.
Coq. in Cerevisia vel lacte dulc. ad dosin.
In Col. dissolve, Saponis albi Unc. j. ß.
Ol. Papaveris Unc. j. ß. Salis Nitri Drach. j.
F. Clyster.

Ofte eenige decoctum van althea, camillen, lynzaat / de vier koude zaden / in water ofte wey gekookt / waarin men dissolveeren kan den cassia, den ol. lini, liliorum alborum, en diergelyke die men van nooden achten zal. Waar naar sommige den patient drie à vier loode kogels doen inslikken / om het door te

zetten. Waar naar men dan des anderen daags eens purgeeren moet met dit of diergelyke:

℞. Decoct. Senæ & Rhabarb. ad dosin.
Id est Drach. ij. ſſ. in quo diſſolve,
Scammonii gr. viij. M. F. Hauſtus.

Ofte:

℞. Reſinæ Jalappæ Drach. ſſ. Crem. Tartari Drach. ij. Seri Lactis, Unc. ij. ſſ. F. Hauſtus.

Ofte:

℞. Caſſiæ recent. extr. Drach. vj. Scammonii gr. iv.

Dit gemengt met een half mugsjen van den voorsz. erwete drank / en ingedronken / ofte met een dusdanigen bolus:

℞. Fol. ſennæ pulv. Unc. ſſ. Scammonii, Scrup. j. Sem. aniſi Scrup. ij. Paſſ. min. tuſarum Unc. ij. Elix. citri, q. ſ. M. F. Conditum.

Laat hem daar tweemaal daags een brok van inslikken / als een notemuscaat groot.

De Verkensdrek met Indiaansche meloenen te samen gekookt in wat melk / tot een pap / en op den buik gelegt / is zeer dienstig in deze quaal / naar datze eerst gesmeert is met wat ol. liliorum, lini, ung. dialthea, ax. porci, en diergelyke.

Het is gebeurt / dat 'er eenige die van deze quaal gestorven waren / naar haar dood geopent wierden / en bevonden in sommige eenige der dikke darmen gegangræneert; ofte eenige der dunne darmen vol winds / en zeer opgespannen. (*b*)

(*b*) Om het *miserere mei* of *paſſio iliaca* te genezen, moet men gebruiken. 1. veel lepels vol *ſuccus citri* met het *aqua mentha*, en ook het *Nitrum* of 't *ſal polychreſtus.* 2. veel

Cap. XVIII. Van de quade Oogen.

Vrag. WAt de koortzen en de roodeloop aangaat / die hier meede veel voorvallen/ zullen wy daar geen gewag van maaken / alzo 'er hier vooren af gesprooken is / en zullen derhalven tot andere quaalen overgaan / en voornamentlyk tot de tranende oogen / die hier in sommige Gewesten veel voorvallen. Wat verstaat gy by de tranende oogen?

Antw. Daar by verstaan ik een verstoppinge van eenige taaye/scherpe en broeyende vogten/die de pypjes en traankliertjes der oogen verstoppen / zo dat de traanen tegens wil en dank uit de oogen vloeyen.

Vrag. Waar uit veroorzaaken deze traaningen?

Antw. Gemeenelyk uit een overgroote hitte / ofte naar de Landkoortzen die men hier krygt / door het sterk nuttigen van tabak en brandewyn. Ook wel als men des nagts eenige koude op het hoofd vat / dat hem als dan op de oogen ontlast / enz.

Vrag. Hoe zoud gy zodanigen Patient tracteeren?

Antw. Voor eerst zoude ik op zyn manier van leven acht nemen. Ik zoude hem doen myden den wind en de straalen van de Zon. Ik zoude hem verbieden alle zwaare gepeeperde / en al te gezouten en verouderde spyzen / en sterke drank. Ik zoude hem matiglyk laten slaapen en waaken; want een van beiden misbruikt / schadet de oogen; insgelyks het lacchen en schreyen / enz.

Dan zoude ik hem purgeeren / aderlaaten / of koppe

2. veel *decoctum hordei* of *serum lactis*. 3 clysteeren van oly, melk en zout. 4. purgatien zagte of sterke 5. uiterlyke *resolveerende* stovingen op de buik. 6. *opiata*. 7. loode kogels, levendige kwik enz. ingenomen.

koppe zetten/ voorts met goede oogwaters in de oogen te gebruiken.

Vrag. Wat voor een middel zoud gy gebruiken?

Antw. Ik zoude myn gemeen empl. defensivum, p. j. met den desiccativum rubrum, p. ſſ. te samen mengen/ en dat op de slapen des hoofds vast binden/ ofte dit naarvolgende:

℞. Pulv. Boli Rubr. Unc. ij. Olibani,
Mastichis ana Drach. ij. Camphoræ Drach. ſſ.
Ol. Myrtillorum Unc. ſſ. Ceræ albæ q. s.

Vrag. Wat zoud uw collyrium wezen?

Antw. Daar toe zoude ik/ zo de inflammatie zeer groot waare/ gebruiken het wit van een ey/ onder wat Fontein-water en wyn geslagen/ daar ik een weinig aluin onder doen zoude/ en dat met doeken over de oogen warmpjes binden: maar indien 'er eenige koude materie onder schuylde/ zoude ik als dan dit naarvolgende gebruiken:

℞. Tutiæ præp. Sarcocollæ ana Drach. j. ſſ.
Antimonii Crudi Drach. j.
Aloës lotæ in aqua Rosarum Scrup. ij.
Aq. Rosarum & Fœniculi ana Unc. ij.
Fiat Collyrium.

Indien ik quee pitten konde bekomen om daar een mucilago van te maaken/ en daar myn poeyers in te mengen/ zoude 't nog veel beter zyn. Ofte:

℞. Mucilag. Præscript. vel. Aq. Rosar.
Fœniculi ana Unc. ij. Vitrioli albi,
Camphoræ ana gr. vj. Fiat Collyrium. (*i*)

(i) Tegens de traanende oogen is niet beter als het *Vitriolum album*, of aluin, of 't *sacharum satburni* met of zonder suiker in witte wyn of water *gesolveert* en op de

Vrag. Behalven de traanende oogen vallen hier veel ontsteekingen ende opthalmien; weet gy wel wat ophthalmia is?

Antw. Dat is een inflammatie in de membranen der oogen met hitte/ roodigheid/ pyn en traanen.

Vrag. Waar uit veroorzaakt ze gemeenlyk? (†)

Antw. Meeltyds uit een dik/ scherp en broeiend bloed/ waar door de pypjes en slag adertjes der oogen verstoppen/ uitzetten/ zwellen en rood werden; en uiterlyk helpt daar toe een scherpe rook/ heete en drooge lugt/ als van de loopende leepoogen gezegt is.

Vrag. Hoe zoud gy een ophthalmia geneesen?

Antw. De geneezinge zal geschieden door een goede diæta,

de oogen gelegt; den *spiritus vini camphoratus* is ook dienstig Voegt hierby, dat alle de gemeene oogzalven weinig of geen dienst doen. De *tutia*, zegge ik, doet minder, als het geloof daar van is. Alle de scherpe middelen doen hier kwaad, de oogwaters van aluin en *saccharum sathurni* zyn de beste, het Sneuw-waater is ook dienstig koud aangebragt. En de aderlatingen en sterke purgatien zyn hier door my van de kragtigste dienst bevonden, aan het welke weinig gedagt werd. Vlierblommen of beschuit met kernemelk of wyn opgelegt is altyd zeer nuttig geweest, en die poeyers aan de geinflammeerde oogen aanbrengen, doen veel kwaad.

(†) *Ophthalmia* is een ontsteekinge van het buitenste vlies van de oogbol *tunica adnata* genaamd, dewelke van voren de oogbol, en ook de oogleden van binnen bekleed, en van veele bloedvaten voorzien is, en dierhalven ook dikwils en ligt inflammatie onderworpen. Van dit ongemak werd veel onkundig geoordeelt, en daarom ook zo slegt genezen, dat zo veele menschen daar door blind werden. Verder zal ik hier niet van spreeken, ieder denke het wyders na, ik baane hier maar de weg daar toe, om dit wel te kennen.

diæta, vermydende al te sterke verhittende spyze en dranken: Item door het verdunnen van deze verstoppende humeuren; en dat door aderlaten in den arm / en 't voorhooft / purgeeren / clysterien / bleinen agter de ooren / seton in de nek / koppen op de schouderen / als van de tranende oogen gezegt is.

Vrag. Waar mede zoud gy den Patient purgeeren?
Antw. Met dit of diergelyke:

℞. Pulv. Diagrydii gr. xv. Crem. Tartari Drach. j.
Sal. Prunellæ gr. xij. F. Pulvis.

Ofte de Pillen.

℞. Massæ Pil. Cochiæ, Ruffi ãñ. Drach. ß.
Pulv. Scammonii, Rad. Jalappæ ãñ. gr. viij.
F. Massa cum spir. vini.

Vrag. Wat voor topica zoud gy gebruiken?
Antw. De topica, in de tranende oogen verhaalt / zyn hier mede zeer dienstig: maar indien ik voor zweeringe vreesde / zoude ik dit tegenwoordige tusschen twee fyne doekjens daar op leggen:

℞. Cassiæ Recenter Extractæ Unc. ij. Vitell. unius ovi.
cum lacte muliebri vel capræ mixta
ad formam cataplasmatis.

En indien ik appelen konde bekomen / zoude ik die in plaats van de cassia gebruiken. Deze pap zoude ik dikmaals verbarschen / op dat ze niet verdroogde / en alzo meer pyne in de oogen verwekte. Indien 'er nu eenige ziltige / pituiteuse vogt by waare / met jeukte / zo zal men dit oogwater gebruiken:

℞. Pulv. Tutiæ Præp. Aloës lotæ ãñ. Drach. ß.
Sacchari candi Drach. ij. Vitrioli albi Scrup. ß.
Aq. Rosarum & Fœniculi ãñ. Unc. ij. ß.

Ofte

Ofte by gebrek van deze waters neemt een mus[j]en schoon fontein water / en kookt het op koolen eenige walletjens op / en dan in de oogen gedroopen.

Vrag. Zyn 'er geen gebreeken der oogen meer?

Antw. Daar is nog een droog jeukzel der oogscheelen / zonder zwellinge nog traninge / ontstaande uit een heete en drooge lugt in deze Gewesten; waar toe ik dit naarvolgende zoude gebruiken:

℞. Ung. Rosar. Unc. ij. Tutiæ præparatæ, Drach. ij. Sacchari Sathurni Scrup. j. F. Ung.

Met dit zalfjen zoude ik de oogscheelen besmeeren / en indien 'er wat etter of korst by waare / zo zoude ik 'er wat ærugo by mengen.

Cap. XIX. Van de Oostindische Vaart.

Vrag. NAdien wy de drie Deelen des Wereldsdoorreist hebben / laat ons nu tot het vierde / namelyk naar de Oost eens overstappen / ende zien wat daar al voorvalt.

Antw. Behalven den roodenloop / waterzugt / scheurbuik / lamheit / enz. hier vooren van vermelt / is 'er nog een ziekte dieze boort ofte braakziekte noemen / dat in Oostindien zeer gemeen is: welk boort of braakziekte is een heftige beweeginge der maage en darmen / waar door veel zuur en galle / door de keel ende aars / bynaar op een tyd / uitgeworpen werd.

Vrag. Zoud gy de Boort wel kennen?

Antw. Ja / behalven de galagtige uitwerpselen / zo van onder als van boven / hebt gy opzwellingen / pynen / bytingen / zwaar ademen / met een zwakke kleine pols / een groote hitte van binnen / met een onverdraaglyke dorst zonder slapen / een geduurig woelen / koud zweet / kramp / en diergelyke teekenen meer.

Vrag.

Vrag. Waar uit veroorzaakt deze braakziekte?

Antw. Gemeenlyk uit een overvloed van zuur/ welke uit het pancreas, en de kliertjes der maag en darmen spyerende/ een convulsie ofte trekkinge in de darmen maakt/ zodanig dat de galblaas meede getrokken zynde/ gedwongen is al zyn gal uit te geven/ welke men dan van onderen en boven quyt raakt. Ontstaande meest uit het eeten van zuure en barsche vrugten/ en door het meenigvuldig drinken van arak daar op.

Vrag. Wat middelen zoud gy gebruiken om deze toomelooze ziekte te bedwingen?

Antw. Voorreerst moet men dat zuure humeur/ dat zo fel gaande is/ straks stillen en verzagten/ door eenige zuurtemperende middelen/ die de mage en darmen versterken/ en de hitte verkoelen. Voor eerst zal men den Patient een clysterie zetten van

℞. Aq. Hordei vel seri lactis ad dosin.
Vitell. ovorum N. ij. Opii Drach. ß.
Croci Scrup. j. F. Clyster.

Sommige doen 'er een gulpjen azyn by maar zeer qualyk. Andere maaken een decoctum van heul bollen/of een kruid datze in Indien billingbing noemen/ met wat bruine suiker/ en de doyer van een ey daar by.

Om te drinken zal men den Patient een drankjen maken van wat rhabarber en mirobolanen/ (die in Indien overvloedig wassen/) in fontein water gekookt/ ofte in wey van geitenmelk. Onderwylen zal hy dit volgende bolus somtyds gebruiken:

℞. Mithridatii Antiq. Rob Acaciæ ãn. Drach. j.
Laudani Opiati gr. ij. Fiat Bolus.

Ofte twee à drie greinen Laudanum Opiatum in een leepeltjen wyn gedissolveert ende ingedronken.

Van

Van buiten op de mage mag men warme natt doeken / in roode wyn gedoopt / daar een stuk staa eenige reizen in gebluscht is / op leggen ; en den buik besmeeren met den ol. menthæ, mastichis ;ofte /

℞. Fermenti acidi Unc. iij. Terræ sigillatæ Unc. j. Olei menthæ destill. Scrup. j. Salis comm. Unc. ſſ. Saponis veneti Unc. j. Aceti vini q. s. M. F. Cataplasma. (†)

Dit tusschen twee doeken warm op de buik ende mage geleit / en de kamer daar hy leit besproeit met azyn en schoon water / om de plaats te ververschen. (k)

Cap. XX. Van het Root Vont.

Vrag. IN Indien valt een zeer moeielyke plaag, voor de geene die eerst in 't Land komen, dat zy root vont noemen / wat is dat?

Antw. Dat zyn roode rauwe puisjes op de huid des gantschen lichaams / komende uit verstopping der kliertjes des huids/met een onverdragelyke jeuk- t

(†) Den Schryver stelt eerst de oorzake dezer kwaal een zuur te zyn, en schryft hier tot een hulpmiddel den sterken Wyn-Azyn voor. Kan nu het eene zuur het andere verdryven? het helpt, dat is genoeg, want alle reedeneeringen, hoe verkeert die ook zyn, doen niets tot de genezinge, alleen de middelen wel gebruikt helpen.

(k) Het boort, *passio cholerica* genoemt, geneest men 1. door 't drinken van veel *decoctum hordei*, *serum lactis* of dunne kalfs- of hoender-sop, 2. door zagt laxeeren met de *rhabarber*. 3 door brood en azyn of een pap van kruizemunt op de buik warm gelegt 4. door zagte pyn braak- en den afgang-stillende middelen.

te in't gemeen de Nieuwelingen / die eerst in't Land komen / bevangende.

Vrag. Brengt dit eenig gevaar?

Antw. Ja gewisselyk / als men 'er niet toe doet; want door het krauwen der Patienten veranderenze in moeilyke ulceratien, want door het geduurig krabben / raaken deze kliertjes stukken.

Vrag. Wat middel dan hier toe?

Antw. Om deze verstopte kliertjes des huids los te maken / wort het aderlaten en voornamelyk het purgeeren hier gantsch verbooden: maar men zal den Patient liever eens doen zweeten / met dit of diergelyke:

℞. Diascordii Fracastorii Drach. j.
Sal. Prunellæ, Card. Benedicti ān. Scrup. j.
Aq. Card. Benedicti Unc. ij. Fiat Haustus.

Van buiten zal men de huid betten met wat wyn / daar een weinig salpeeter en zwavel in geweekt is: of:

℞. Vini albi Lib. ß. Sulphuris Drach. ij.
Alb. Ovorum No iij. Salis Petræ Drach. ij.
Merc. dulcis, Drach. ß.

Dit wel onder een geslagen / en met natte doeken warm opgeleit. Daar is het sap van blaauwen achy / daar mede gewreeven / is zeer goed; al is 't zaake dat het wat byt / dat mag geen quaad: ofte dit naarvolgende zalfjen:

℞. Ax. Porci Lib. S. Salis Prunellæ Drach. ij
Bacc. Lauri Unc. j. Sach. Sathurni Drach. S.
Mercurii Sublimati gr. iv.
M. F. Ung. in Mortario Plumbeo,

Hier meede warm in de zon gesmeert / en somtyds gezweet zal men het einde verwachten. (*l*)

Cap. XXI. Van

(*l*) Tegen deze Root vont, die een *herpes* is, dient niets

Cap. XXI. Van de Teering

Vrag. DAar is nog een soort van teeringe die daar zeer gemeenzaam is / waar uit ontstaat die?

Antw. De teeringe aldaar ontstaat uit een quaad verdorven bloed/welke alle de ingewanden ende voornaamelyk de longe besmet; insgelyks uit eenige verstoppinge in de longkliertjes; welke door zyn scherpigheid een verrottinge een ulceratie baart: waar door als dan veel fluimen / en somtyds etter / uit de borst / door de keel / uitgeworpen werden.

Vrag. Hoe zult gy de teeringe kennen?

Antw. Het voornaamste kenteeken is een verminderinge en uitteeringe van het gantsche lichaam / een quaden hoest / met uitwerpinge somtyts van etterige en bloedige fluimen / een quaad binnenkoortsjen / dat hem gemeenlyk naar den eten verheft / met een groote hitte in 't binnenste der handen.

Vrag. Wat remedie hier toe?

Antw. Ik zoude voor eerst en voor al den Patient

niets beeter, als den Patient somwylen laten purgeeren aderlaten en zelden zweeten, en *nitrose* middelen gebruiken, en vervolgens, 't lichaam aldus gezuivert zynde, hem van buiten smeeren, met die middelen die van kwik en loot bereid werden, alschoon den Schryver het aderlaten en purgeeren hier verwerpt, pryzen we die door de ondervinding aan. Want het zyn meest verbeeldingen, die niet door ondervindinge gestaaft worden, welke hier bygebragt zyn, ik zegge in alle swaare inflammatien konnen de aderlatingen, purgeeren, verkoelende zuure nitreuse middelen, als ook het drinken van koud waater, groote hulpe aanbrengen.

tient goede spys en drank zien te verschaffen / als jonge duiven / hoenders / vinken / ryst / amandelen / varsche eyeren / kaneel / suiker / ende zoete varsche melk van eenige dieren.

Het lichaam zoud ik somtyts zuiveren met eenige lichte purgatien van manna/cassia/rhabarber/senna/pruimen.

De borst zou ik zuiveren met een goeden balsamum sulphuris, en laaten die daagelyks droppelwys gebruiken.

Hy kan ook neemen een versch ey / het witte daar uit gedaan / daar by doende een dragma flor. sulphuris, met wat fyne suiker / en dit om den anderen dag ingeslikt. Daar naar dit navolgende:

℞. Balsam. Copaivæ Drach. j. Elixir Paracelsi Unc. j.
Ol. Cinamomi gutt. x. Misce.

Hier van met een eyerleepeltjen twee à driemaal daags genut.

Voor zyn drank mag hy gebruiken het decoctum chinæ, dat aldus gemaakt werd:

℞. Rad. Chinæ Orbiculis incis. Unc. j. S.
Aq. com. Lib. viij. Coq. S. A.

Sommige doen 'er nog den rad. tormentillæ, de glyzyriza, het lign. Santalinum, den agrimonie, ende carduus bened. by / en laten den Patient daar af drinken door den dag. Andere pryzen meer den china alleen gekookt / en zeggen datze een byzondere kracht tegens de teering heeft.

Cap. XXII, Van eenige Gewassen in de West-Indiën.

Vrag. Yder Land zo men zegt brengt zyn medicinaale gewassen genoegzaam voort / om zyne heerschende ziekte te weeren; nu

in de Westindien vallen 'er meede genoegzaam voor / als hier voorz. is; noemt 'er ons nu maar eenige van die daar te bekoomen zyn?

Antw. Behalven het lignum guajacum, ende de salsa parilla, hebt gy het lignum nephriticum, de meloenen/ karssen/ sassafras/ kreeften/ olie/ambergrys/ balsem / schorssen/ gommen / enz.

Vrag. Wat is het lignum nephriticum voor een gewas?

Antw. Dat is een slag van hout even als het peereboomen hout/zonder eenige quasten/in Nova Spania wassende; en werd aldaar zeer veel gebeezigt tegens de gebreeken der nieren / om te doen wateren. Men heeft ook bevonden dat zyn decoctie goed is tegens alle verstoppinge van leever en milt. Zy werd ook in wyn geweekt en gedronken. Zy doet wonder/en dat zonder eenige de minste beroeringe des lichaams / in alle verstoppingen en niergebreeken.

Vrag. Wat kragt heeft de karsse?

Antw. In Peru wast een karsse met kleine ronde blaatjes / welkers uitgedrukte sap in eenige varsche ofte oude wonden geleid / en het kruid daarop gebonden / geneest dezelve / en doet ze meede cicatriceeren: zy is meest van smaak als onze karsse.

Vrag. Wat is sassafras?

Antw. Dat is een zeekere boom die in Florida wast/ waar van de schorsse wel best is/en die werd gebruikt in decoctien tegens allerley verstoppinge der ingewanden / tegens de waterzugt/ langduurende koortzen / graveel / gicht / tegens de pokken / en alle koude zinkingen op de leeden / ende borst / verdryft de winden / het verhindert het braaken / en maakt den buik week; maar hy dient geen magere nog dorre lieden / om dat hy te veel droogt; de Indiaanen gebruiken zyn groene bladeren om alle varsche wonden te heelen.

Vrag.

Vrag. Wat kragten hebben deze kreeften meer dan andere?

Antw. In Peru tusschen Porta Rica, ende St. Margarita, zyn eenige kleine Eylandjens / daar men verscheiden kreeften vind / die ongeloofelyk goet zyn tot de teeringe / mits een goede diæta onderhoudende; en by na alle die ze gebruiken / van de teeringe t'eenemaal geneezen werden; doordien deze kreeften byna niet dan eyeren van tortelduiven eeten / die haar nesten in de rotzen maaken / beneffens het water / en zo van deze kreeften gegeeten werden.

Vrag. Wat voor olie is 't daar gy hier van gesprooken hebt?

Antw. Het is een olie in Nova Hispania, die de Spanjaarts noemen olie van helsche vygen, die zy gebruiken tegens allerley quaalen uit koude voortkomende / zy resolveert allerley zugt en winden / voornamentlyk in de buik / daar zy de buiken der waterzugtige / en voornamentlyk de ana sacra mede besmeeren / ook zo geven ze eenige druppelen van deze olie in wat wyn te drinken; ook zo doen ze die in clysterien / tot een colyk en iliaca passio, zy verzagt de harde buiken der kinderen / en dood de wormen / zy verzagt de opgekrompe zenuwen / en geneest alle lopende ulceratien der ooren / hoofds ende alle gebreeken des huids.

Vrag. Waartoe dient de amber de grys?

Antw. Den amber stooten zy hier in een vyzel / met olie van bloeisel van granaten / in form van een liniment / om op het hoofd te stryken / om de hersenen en zenuwen te versterken / en alle koude vogtigheden te verteeren; en op de kolk van het hert geleid / stilt alle pyn der maage en winden.

Vrag. Wat voor balsems hebt gy in deze Landen?

Antw. Daar zynder verscheiden / maar die van Tholu, die uit e en zeekere boom vloeit / en van sommi-

ge copivum genaamt werd / is admirabel in allerley wonden om de zelvige te geneezen zonder dragt / en zonder litteeken ; zy werd ook wel gebruikt op de bloote beenders / zenuwen en in de gewrigten / ad puncturas nervorum, men geeft ze ook wel inwendig tot eenige inwendige pyne / en als men zig van binnen bezeert heeft / tot pyn der nieren en graveel / met wat brandewyn of genever-water.

Vrag. Van den guajac, ende salsa, zal ik nu niet vragen; maar zyn daar geen andere boomen?

Antw. In America vind men een zeer hoogen boom / die geen vrugten draagt / met bladeren / hebbende de gedaante van een harte / zyn schorse heeft de dikte van een vinger / zeer vast / hard / en zwaar overdekt van een dun wit vliesjen : gelykende zeer wel de schorse van den guajac, met een bittere smaak als de gentiana, hebbende een tamelyke goede reuk.

De Indianen agten deze schorse zeer hoog / om allerley buikloop mede te geneezen / daar van ingevende een dragma zwaar gepoedert / met roode wyn / of roozewater / 't welk zy drie à vier maal herdoen / met zeer goed succes.

Vrag. Wat voor gommen vallen hier?

Antw. Daar zyn der verscheiden / maar voornamentlyk een gomme by ons zeer gebruikelyk / genaamt tacamahaca, vloeyende uit een boom als onze populierboomen / draagende roode vrugten. Deze gom is zeer adstringeerende, vermorwende / resolveerende en pynstillende / geneest alle koude ende windige zinkinge / is goed tegens hoofdpyn ende tandpyn zo de rook opgesnooven onder een warme deeken / als pleisters gewys gebruikt. Sy heelt allerley wonden / verwekt digestie: inzonderheid is ze goed in gequetste zenuwen.

Cap XXIII. Van de Oostindische Gewassen.

Vrag. NAdemaal gy ons eenige Westindische gewassen verhandelt hebt / wenschen wy wel eenige te hooren die in de Oostindien wassen / noemt 'er ons eenige?

Antw. De gewassen aldaar zyn veelderhande/doch zal 'er maar van eenige melden. Behalven de radices chinæ, campher / geele gom/ enz. zal ik maar eenige gemeene noemen : als de cocosnooten / zandelhout / cardamom, myrobalanen, cassia, calmus, curcuma, bolus, en slangenhout.

Vrag. Wy zullen met deze weinige gewassen ons vergenoegt houden / verhopende dat gy u meerder daar in voortaan zult oeffenen. Zegt ons wat kragt hebben de cocosnooten?

Antw. Deze nooten zyn hoe verscher hoe beeter : hebbende een verwarmende en bevogtigende kragt; zy geeven een redelyk voedzel / maar zyn de mage schadelyk. Haar melk mag men in plaats van amandelmelk gebruiken / in allerley buikslopen en scherpigheden der darmen; als mede in een gonorrhæa, in pyn der nieren / en koude pis. Haar olie is goed tot de speenen/ pyn der lenden/ kmen/ en zenuwen. Zy mag ook / versch uitgeperst zynde / in plaats van zoete amandel olie gebruikt werden.

Vrag. Wat heeft het zandelhout?

Antw. Het is koud en droog / adstringeerende, verdroogende en vervarschende ; heeft kragt alle genoemde fluxien en catharren te stuiten. Op het voorhooft gebonden stilt de hooftpyn; op de mage en buik/ met wat geroost brood/in roozewater of rooden wyn gemengt / stilt de buikloop /en verquikt het herte.

Vrag. Wat is den cardamom?

Antw. Den cardamom is heet van natuuren; de borst en mage zeer gezond / zuivert de ingewanden van wormen en slym; met azyn gemengt verdryft de schurft. Haar bloemen zyn zeer cordiaal om de mage en 't herte te versterken.

Vrag. Wat zyn de myrobalanen?

Antw. De myrobalanen zyn verkoelende en t'zamentrekkende / daarom werdenze in Indien veel geconfyt genut / tegens het boord of braakziekte; als mede tegens de roodeloop.

Vrag. Waar toe dient de cassia?

Antw. Haar merg is van getemperde hitte en koude / dog vogtig van aart/met een laxeerende of buikweekmakende kragt / zeer dienstig om alle zwakke / kranke / teere luiden zagtelyk te purgeeren. Zy is zeer dienstig om de pyn en hitte der nieren / ureteeren, en blaas te stillen: maar in de roodeloop nog boort wil het niet gebruikt werden/ wegens zyn zoetigheid/ om dat het de gal eenigzints gaande maakt.

Vrag. Waar toe dient den calmus?

Antw. Den calmus odoratus is adstringeerende en eenigzints bytende; zyn afziedzel gedronken doet water maken. Zy is den waterzugtigen goed / en die de koude pis hebben; zy verligt den zwaare hoest.

Vrag. Wat doed de curcuma?

Antw. Zy werd in geheel Indien veel gebruikt/ zo wel in spyze als in Medicyne. Zy is uitneemende tegens allerley verstoppinge der ingewanden/ en voornamelyk van het mesenterium, dat daar te Lande veel voorvalt/en verscheiden ziektens baart. Zy is mede bezonderlyk goed in allerlye Vrouwen gebreeken.

Vrag. Hebt gy ooit van de beli gehoort?

Antw. Garcias ab Horto, Lib. 2 Cap. 13. noemtze firifoli of beli. De boom die deze vrugt draagt is/als een olyf boom / en zyn blaaderen als van perzilken.

Deze

Deze vrugt werd aldaar geconfyt / en zeer hoog ge-prezen tegens allerley buikloop. Hy verhaalt van een zeeker Portugeezen Medicyn / die met het Leger der Portugeezen naer Jafnapatnam ging/welk Leger zeer besmet wierd van de roodeloop / en genas meest al de Soldaaten met deze vrugt / zo gebraaden als gecon-fyt / en haar bladeren en vrugten gestooten tot moes / leide die haar op den buik pleisters-gewyze. Hy maakte ook clysterien van haar schorsse en bladeren / en hy getuigt dat geen balaustia meerder doen kan dan dit Medicament.

Vrag. Wat zegt gy van het slangenhout?

Antw. Dat is een groote boom / die zyne takken zeer onordentelyk door malkanderen werpt / even als een deel slangen onder den anderen: vrugten draagen-de die men nuces vomicæ noemt. Het hout is eigent-lyk wat geel graauw / met witte doorlopende ader-tjens. Dit hout / behalven dat het goed is tegens al-derhande gemeene langduurende koortzen / tegens wormen/kinderpokjens/en onzuiverheid des bloeds: zo is 't mede een goed antidotum tegens allerley fe-nyn / en fenynige beeten: insgelyks tegens het root hont / en schurft / om dat het veel slym en gal zo wel van ondere als van boven uitdryft; van dit hout werd aldaar een zweetdrank gemaakt als volgt.

℞. Ligni præscript. raspal i q. v.
Aq. Vitæ, q. s. fiat infusio in sole.
Infusionis Præscript. Unc. ß.
Aq. Camphoræ Unc. j. Balf. Sulphur. Scrup. ij.
Salis Ligni ejusdem Scrup j. M. F. Sudorif.

Dit is een zeer goeden zweetdrank in die Landen / die veel goeds doen kan in allerley koortzen en fenyn.

HET VYFDE DEEL,

Handelende van de oude Lyfte der Land- en Scheeps-Medicamenten, die in de Vergaderinge van Seventienen, de Generaale Nederlandfche Geoctroyeerde Ooftindifche Compagnie reprefenteerende, gearrefteert is; die de Scheepen van hier na Ooftindiën varende, zullen werden meede gegeven, en dat voor een Schip van 100 Man.

Emplaftra.

Lib. 6. EMplaftrum Diapalmæ.
Lib. 2. Diachylon Compofitum.
Lib. 1. De Betonica.
Lib. 2. De Mucilaginibus.
Lib. 1. De Ranis cum quadrupl. Merc.
Lib. 2. Grifeum.
Lib. 2. Oxycroceum.
Lib. 2. Stiptic. Paracelfi.
Lib. 3. Defenfivum Vigonis.
Lib. 1. Ad Puncturas Felicis Wurts.
Lib. 1. Cuminum.
Lib. 1. Opodeldoch.

Unguenta.

Lib. 3. ALbi Camphorati.
Lib. 2. Ægyptiaci.
Lib. 3. Bafilici.
Lib. 1. Diapompholygos.
Lib. 2. Digeftivi.
Lib. 1. Dialthææ Compofitum.
Lib. 2 Mundificativi ex Chelidonia.
Lib. 1. Felicis Wurts.
Lib. 1. Populei, quibus adduntur
Lib. 1. Ceræ Albæ.
Lib. 1. —— Flavæ.

Olea.

Lib. 2. CHamæmelini.
Lib. 1. Hyperici.
Lib. 1. Lumbricorum.
Lib. 1. Laurini.
Lib. 1. Myrtillorum.
Lib. 3. Rofarum.
Lib. 1. Terebinthinæ.
Unc. 2. Juniperi.
Unc. 2. Petræ.
Unc. 4. Spicæ.

Unc. 2. Succini.
Unc. 2. Sulphuris.
Unc. 2. Vitrioli.

Opiata.

Unc. 1. LAudani Opiati.
Lib. 1. Mithridatii.
Lib. 1. Theriacæ.
Lib. 2. Diaſc. Fracaſtorii.
Lib. 1. Philonii Romani.

Laxativa.

Lib. 1. COnfectionis Hamech.
Lib. 1. Hieræ Picræ.
Lib. 1. Electuarii è ſucco roſarum.
Unc. 2. Pil. Cochiæ.
Unc. 2. —Extract. Catholici.
Unc. 2. — Ruffi.
Lib. 1. Foliorum ſenæ.
Lib. 1. Rhabarbari.
Lib. 1. Radicum Jalappæ.
Unc. 1. Scammonii.
Unc. 1. Reſinæ Jalappæ.

Mellita.

Lib. 2. MEl Roſarum.
Lib. 2. Album.
Lib. 1. Diamorum.

Aquæ.

P. 2. ROſarum.
P. 2. CarduiBenedicti.
P. 1. Cinamomi.
P. 1. Fœniculi.
P. 4. Succi Limonum.

Conſervæ.

Lib. 2. ROſarum Rubrarum.
Lib. 2. Carnis Cydoniorum.
Lib. 1. Rob Acaciæ.
Lib. 5. Sambuci.

Radices.

Unc. 2. ARiſtolochiæ Fabaceæ.
Lib. 1. Chinæ.
Lib. 1. Liquiritiæ.
Lib. 1. Iridis Florentinæ.
Lib. 1. Salſæ Parillæ.
Unc. 4. Tormentillæ.
Unc 2. Zedoariæ.

Herbæ.

Lib. 1. ABſinthii Vulgaris.
Lib. 1. Althææ.
Lib. 2. Cardui Benedicti.
Lib. 1 FoliorumQuercus.
Lib. 1. Rorismarini.
Lib. 2. Sabinæ.
Lib. 1. Scabioſæ.
Lib. 2. Rutæ.
Lib. 2. Scordii.
Lib. 1. Fungi ſ. Boviſt.

Flores.

Unc. 1. CRoci.
Lib. 1. Centaurii Minoris.
Lib. 1. Chamomillæ.
Lib. 1. Hyperici.
Lib. 1. Lavendulæ.
Lib. 1. Meliloti.

Lib.1.Rosarum Rubrarum.
Lib.1.Sambuci.

Cortices, Fructus, Ligna & Semina.

Lib.1.Corticis Ligni Guajaci.
Unc.1.Granatorum.
Unc.2.Colocyntidum.
Lib.1.Baccarum Lauri.
Lib.4.Tamarindorum.
Lib.2.Ligni Guajaci.
Lib.1.Seminis Anisi.
Lib.4.Cumini.
Lib.1.Lini.

Pulveres.

Lib.1.Ad Casum.
Lib.1. Ad Dysenteriam.
Lib.1.Ad Gonorrhæam.
Lib.2.Restaurativi.
Lib.1.Ad Pleuritidem.
Lib.1.Aluminis Usti.
Lib.2.Crem. Tartari.

Succi condensati, Gummi & Resinæ.

Unc.2.Aloës.
Unc.4. Ammoniaci.
Unc.2.Camphoræ.
Unc.2.Elemni.
Unc.1.Euphorbii.
Unc.4.Galbani.
Unc.1.Guttæ Gambæ.
Unc.2.Mastichis.
Unc.2.Myrrhæ.
Unc.1.Sarcocollæ.
Lib.1.Succi Liquiritiæ.
Unc.2.Sanguin.Draconis.
Lib.1.Terebinthin. vulg.
Lib.2. Venetæ.

Mineralia & Marina.

Lib.1. Æruginis seu Viridis Aris.
Lib.1.Argenti Vivi.
Lib.1.Aluminis Crudi.
Lib.1.Bolus Armena.
Lib.2.Cerussæ.
Lib.2.Corallii Rubri.
Lib.2.Lithargyrii Auri, en
Lib.2. Argenti.
Lib.1.Lapidis Calaminaris.
Lib.1.Minii.
Lib.1.Sulphuris.
Unc.2.Terræ Sigillatæ.
Unc.2.Tutiæ Præparatæ.
Lib.1.Vitrioli Albi, en
Lib.1.Romani.
Unc.1.Cyprii.
Unc.1.Sperma Ceti.

Animalia, eorumque Partes,

Lib.2. Axungia Porci.
Unc.1. Cantharidum.
Unc.2.Cornu Cervi Usti.
Lib.1.Oculi Cancri.

Chymica.

Unc.1.Vitr. Antimonii.
Unc.1. Antimonii Diaphoretici.
Lib.1.Aqua Fortis, en
Lib.1.Alexipharmaca.

Lib.1.Ca-

Lib. 1. Capitis Mortui Vitrioli.
Unc. 2. Croci Martis.
Unc. 2. Florum Sulphuris.
Unc. 1. Balsami Sulpheris Anisati, en
Unc. 2. Peruviani.
Unc. 2. Sacchari Sathurni.
Lib. 1. Lapidis Prunellæ.
Unc. 1. Mercurii Sublimati, en
Unc. 1. Præcipitat, en
Unc. 2. Dulcis.
Unc. 1. Turpethi Mineralis.
Unc. 2. Elixir Paracelsi.
P. 1. Spiritus Absinthii.
P. 1. Cochleariæ.
Unc. 4. Salis.
Unc. 1. —— Armoniaci.
Unc. 2. Vitrioli
Unc. 2. Salis Cardui Benedicti.
Unc. 2. Ruptorii.

Verscheyden Gereetschappen.

2 Stukken Bortpapier.
1 Boek Wit papier.
1 Boek Graauw papier.
1 Strengetje zyde.
2 Clysteerpypen tot blazen.
6 Blazen.
3 Spongien.
4 Vellen Root Leer.
1 Mortier en Stamper.
1 Scheerbekken.
1 Gangbekken.
1 Spring met twee pypen.
2 Tinne of kopere Spuitjens.
2 Drank of Yvoire kroezen.
2 Olymaatjes.
2 Olyflesjens.
6 Tinnekoppen/of ventozen.
1 Trechter.
1 Pints kan.
1 Half Pints kan.
1 Mutsjen.
1 Drank keteltjen.
1 Suppositori Lepel.
2 Pannetjes.
2 Spaatels.
1 Hamertjen.
1 Naaldekooker met Naalden.
1 Spiegel.
2 Brieven met Spelden.
25 Witte potjes.
1 Fyn Schaaltje met gewicht.
1 Beslaoten Seefjen.
1 Party oud Linnen.

1 Party fyn Werk. Spaansche Seep.
1 Olysteen.

Van de Chirurgicale Yzere Instrumenten.

Een Saag om een extirpatie te doen.
Een krom mes.
Een Snymesjen.
Verscheiden Cauterien / groot en klein.
Een trepaan met drie kronen / en Diamanten.
Een Lenticular mes.
Elevatorien.
Incizie mesjen.
Een Mondschroef.
Een Loodschroef.
Verscheiden korentangen.
Verscheiden kogeltangen.
Een Snytang.
Een Stentang.
Verscheide Tand-tangen.
Penceeltjes.
Een Catheter.
Verscheide groote en kleine Naalden.
Verscheiden Lancetten.
Een Sak Instrument kokertjen.
Scheeren en Scheermessen.

En andere Instrumenten meer / daar iemand in 't bezonder opgezet is / en gewoon is te gebruiken. (†)

(†) Behalven deze hier als in de volgende Lyste gemelt, mag en moet ieder vernuftig Heelmeester meer bekwaame Medicynen en Instrumenten wel mede neemen, en met regt als noodzakelyk eyschen, inzonderheid moet hy veel meer *Kina Kina*, *Sal tartari Vitriolatus*, *Spiritus Vitrioli*, Salpeter enz. mede voeren, om dat die zeer noodzakelyk zyn en veel moeten gebruikt worden, dog myne meeninge is niet hier veel over te redeneeren, ieder denke het verder na, ik zegge maar, dat alle deze lysten eene verbeeteringe van noden hebben, en dat het te verwonderen is, dat geen kundigere lieden daar toe gestelt worden, men moet het voordeel der leiders alleen beoogen. De gebreklykheid zal men uit de volgende ook zien kunnen, die ligt te verbeeteren is door kundige lieden.

LYSTE

LYSTE der Medicamenten en Instrumenten, die ten dienste van den Lande, nu in deze tyd op de Scheepen van Oorlog, sorteerende onder het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteyt tot Amsterdam, werden mede gevoert, te weten, voor een Schip, met

	Koppen.				
Emplastra.	100.	200.	300.	400.	500.
Diapalmæ - -	℔ iv	℔ v ß	℔ viij	℔ ix	℔ x
Diachyli c. Gum. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Mucilagin. - -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Basilici - - -	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß
Ranar. c. Mercur. 4.	℔ ß	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß
Defensiv. Vigonis -	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj	℔ vij
De Meliloto - -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
De Cumino - -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Oxycrocei - -	℔ ß	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ iij
De Labdano - -	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj
Unguenta.					
Digestivi - -	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj	℔ vij
Ægyptiaci - -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Diapompholygos -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Basilici - -	℔ iv	℔ iv ß	℔ v	℔ v ß	℔ vj
Albi Caphurat. - -	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iv ß	℔ v
Populei - -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Ceræ flavæ - -	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Axungiæ porci - -	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß
Olea.					
Ol. Chamæmeli -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij

Lau-

	Koppen.				
	100.	200.	300.	400.	500.
Laurini	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Terebint.	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Aniſi	℥ iv	℥ iv ß	℥ v	℥ v ß	℥ vj
Juniperi	℥ iv	℥ iv ß	℥ v	℥ v ß	℥ vj
Succini	℥ ij	℥ iij	℥ iij ß	℥ iv	℥ iv ß
Lini	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Hyperici	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij	℥ viij
Amygdal. dulc.	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij	℥ viij
Opiata.					
Laudani opiati	℥ j	℥ j ß	℥ ij	℥ ij ß	℥ iij
Diaſcord. Frac. C.	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj	℔ viij
Philonii Roman.	℥ viij	℥ x	℥ xij	℥ xv	℥ xviij
Theriacæ Andr.	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv	℔ v	℔ v ß
Confect. Alkerm.	℥ iv	℥ iv ß	℥ v	℥ v ß	℥ vj
Hyacynthor.	℥ iv	℥ iv ß	℥ v	℥ v ß	℥ vj
Rob Sambuci	℔ j	℔ ij	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Mel Roſarum	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Commun.	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Conſ. Roſar. Rub.	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Syr. Papav. Errat.	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iv	℔ vj
Aquæ.					
Card. Ben.	p ij	p iij	p iv	p v	p vj
Roſarum	p ij	p iij	p iv	p v	p vj
Alexipharmac.	p j	p j ß	p ij	p ij ß	p iij
Cinamomi	p j ß	p ij ß	p iij	p iij ß	p iv
Fœniculi	p j	p j ß	p ij	p ij ß	p iij
Styptica	p j	p j ß	p ij	p ij ß	p iij
Menthæ	p ij	p ij ß	p iij	p iij ß	p iv

Vitæ

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Vitæ Mathioli - -	p ij	p ij ß	piij	p iij ß	p iv
Theriacalis - -	p j	p j ß	p ij	p ij ß	p iij
Sambuci - -	p ij	p ij ß	p iij	p iij ß	p iv
Bals.					
Copayvæ - -	ʒ iv	ʒ vj	ʒ viij	ʒ x	ʒ xij
Peruvian. -	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij
Sulphur. Anif. -	ʒ iv	ʒ iv ß	ʒ v	ʒ v ß	ʒ vj
Thereb. -	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij	ʒ iij ß	ʒ iv
Wit Papier boek -	3	5	6	7	8
Pilulæ, Trochisc. & Pulv. ppt.					
Pil. Extract Cath. -	ʒ iv	ʒ iv ß	ʒ v	ʒ v ß	ʒ vj
Ruffi - -	ʒ iij	ʒ iv	ʒ v	ʒ vj	ʒ vij
De Cynogloff. -	ʒ ß	ʒ vj	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij
Refin. Jalapp. -	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij
Diagryd. - -	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij
Troch. alb. rhaz. -	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij	ʒ iij ß	ʒ iv
Tutiæ ppt. - -	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij	ʒ iij ß	ʒ iv
Corall. Rubr. ppt. -	ʒ iv	ʒ v	ʒ vj	ʒ vij	ʒ viij
Alb. ppt. -	ʒ iv	ʒ v	ʒ vj	ʒ vij	ʒ viij
Corn. C. uft. ppt. -	ʒ iv	ʒ vj	ʒ vij	ʒ viij	ʒ ix
Ocul. c. crud. ppt. -	ʒ viij	ʒ xij	ʒ xvj	ʒ xx	ʒ xxiv
Cantharid.	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij	ʒ ij ß	ʒ iij
Sperma Ceti -	ʒ iv	ʒ v	ʒ vj	ʒ vij	ʒ viij
Chymica.					
Cinnab. Factit. -	ʒ j	ʒ j ß	ʒ ij	ʒ iij	ʒ iij ß

Sal.

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Sal. Absinthii -	℥viij	℥x	℥xij	℥xiv	℥xvj
Card. bened. -	℥viij	℥x	℥xij	℥xiv	℥xvj
Sal. Armoniac. -	℥iv	℥v	℥vj	℥vij	℥viij
Cremor. Tartar. -	℥xij	℥xvj	℥xx	℥xxiv	℥xxx
Tartar. Vitriol. -	℥iv	℥vß	℥vjß	℥viij	℥ix
Emetici -	℥j	℥jß	℥ij	℥ijß	℥iij
Flor. Sulphuris -	℥iv	℥vj	℥viij	℥x	℥xij
Merc. dulc. -	℥ij	℥ijß	℥iij	℥iijß	℥iv
Præc. rubr. -	℥iv	℥v	℥vj	℥vij	℥viij
Sublimat. -	℥ß	ʒvj	ʒviij	ʒx	℥jß
Lap. Infernalis -	ʒij	ʒiij	ʒiv	ʒvj	ʒvij
Vitri Antimonii -	℥ß	ʒvj	ʒvij	ʒx	ʒxjß
Alumin. ust. -	℥iv	℥vj	℥viij	℥x	℥xij
Lap. prunell. -	℔j	℔ij	℔iij	℔iv	℔v
Capit. mort. Vit. -	℔j	℔jß	℔ij	℔ijß	℔iij
Croc. m. restring. -	℥iv	℥vj	℥viij	℥x	℥xij
Sacchari Sat. -	℥ij	℥ijß	℥iij	℥iijß	℥vj
Ant. Diaphor. -	℥ij	℥iv	℥vj	℥viij	℥x
Pulv. restring. -	℔j	℔ij	℔iij	℔iv	℔vj
Sp. Cochlear. -	p j	p jß	p ij	p ijß	p iij
sal. armoniac. -	℥iv	℥vj	℥vij	℥x	℥xij
vitriol. -	℥ij	℥iij	℥iv	℥v	℥vj
Carminat. sylv. -	℔ß	℔j	℔jß	℔ij	℔ijß
nitri dulc. -	℥iij	℥iv	℥v	℥vj	℥vij
Corn. Cerv. -	℥ij	℥iv	℥vj	℥vij	℥viij
Sal. vol. Oleos. -	℥ij	℥iv	℥vj	℥vij	℥viij
Elix. prop. s. ac. -	℥iv	℥vj	℥viij	℥x	℥xij

Vitæ

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Vitæ -	℥ ij	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ xij
Citri. -	℥ ij	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ xij
Tinct. Bezo. sin. aci.	℥ ij	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ xij
Succi condensati, Gummi & Resinæ.					
Guttæ Gambæ	℥ ß	℥ j	℥ j ß	℥ ij ß	℥ iij
Euphorbii	℥ ß	℥ j	℥ j ß	℥ ij	℥ iij ß
Alöes -	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
G. Ammoniac. -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
Galban. -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
Caphuræ -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
Mastiches -	℥ j	℥ j ß	℥ ij	℥ ij ß	℥ iij
Myrrhæ -	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Oliban. -	℥ ij	℥ iv.	℥ vj	℥ viij	℥ x
Tragacanthi -	℥ j	℥ j ß	℥ ij	℥ ij ß	℥ iij
Sang. dracon. -	℥ j	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v
Succ. glycyrrhiz. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Terebintin. Simpl.	℔ j	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß
Mineralia & Marina.					
Argenti vivi -	℥ viij	℥ xiij	℥ xvj	℥ xx	℥ xxiv
Alumin. crudi -	℥ vj	℥ viij	℥ xij	℥ xviij	℥ xxiv
Boli Armen. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Ceruſſæ	℥ vj	℥ viij	℥ xij	℥ xvij	℥ xx
Antimon. crud. -	℥ vj	℥ viij	℥ xij	℥ xvj	℥ xx
Terr. japonicæ -	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij	℥ viij
Lithargir. auri -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Vitrioli albi -	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Cyprii -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
Rad. Cort. & Ligna.					
Rad. Parer. brav. -	℥ j	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v
Glycyrrhiz. -	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Iridis Florentin.	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij
Bardan. -	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj
Tormentill. -	℔ j	℔ ij	℔ iij	℔ iij ß	℔ iv
Rhabarbar. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Jalapp. -	℔ ß	℥ xij	℥ xvj	℥ xx	℔ ij
Chin. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Salſaparill. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Contrajervæ -	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij
Hypocoan. -	℥ ij	℥ ij ß	℥ iij	℥ iij ß	℥ iv
Gentian. -	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj
Cortic. granator. -	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xi
cinamom. -	℥ ij	℥ iij	℥ iv	℥ v	℥ vj
peruvian. -	℥ iij	℥ iv ß	℥ vj	℥ vij	℥ vi

Raſu

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Raſur. Lig. guajaci -	℔ iv	℔ vj	℔ viij	℔ x	℔ xij
Lign. Saſſafras -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Herbæ.					
Fol. Sennæ -	℔ j	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ iv ß
Herb. abſinth. vulg.	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iv	℔ v
ſcordii -	℔ j	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v
phylandrii -	℔ j ß	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v
rutæ -	℔ j ß	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v
card. bened. -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
biſmalvæ -	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Orbicula, ſeu *Boviſt.*	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Flores.					
ofar. rubrar.	℥ vj	℥ viij	℥ xij	℥ xvj	℥ xx
hamæmel.	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Melilot -	℔ ß	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß
ambuc. -	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iv
roci -	℥ ij	℥ ij ß	℥ iij	℥ iij ß	℥ iv
iquiritiæ -	℥ ij	℥ iij	℥ vj	℥ viij	℥ x
Semin. & Fructus.					
accar. Juniperi -	℔ xx	℔ xxv	℔ xxx	℔ xxxv	℔ xl
em. Anis. -	℥ iv	℥ vj	℥ viij	℥ x	℥ xij

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Sem. Cumini	℔ ß	℥ x	℥ xij	℥ xiv	℔ j
Carui	℥ ij	℥ iv	℥ v	℥ vj	℥ vij
Fæniculi	℥ iv	℥ vj	℥ vij	℥ viij	℥ x
Papav. alb.	℥ iv	℥ vj	℥ vij	℥ x	℥ xij
Cucumeris	℥ v	℥ vj	℥ vij	℥ x	℥ xij
Tamarindor.	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij	℔ iij ß
Amygdal. dulc.	℔ ß	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß
Paſſ. Major.	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Raſur. cor. cerv.	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ v	℔ vj
Sacchar. alb.	℔ ij	℔ iij	℔ iv	℔ vj	℔ viij
Farina Lini	℔ j	℔ j ß	℔ ij	℔ ij ß	℔ iij
Spaanſe Seep	℔ iij	℔ vj	℔ viij	℔ x	℔ xij
Werk	℔ iv	℔ v	℔ vj	℔ vij	℔ viij
Potjes	12	24	40	50	60
Ol. glaasjes	10	20	30	40	50
Kinderglaasjes	10	20	30	40	50
Rood Leer	2	3	4	5	6
Blaſen	10	20	30	40	50
Spongien	1	2	3	4	5
Spelden	1	2	2	2	3
Bortpapier	2	3	4	5	6
Rode zy	1	2	2	3	3

Kan-

	Koppen.				
	100.	200.	300.	400.	500.
Kannetjes	10.	20.	30.	40.	50.
Nesjes doosjes	6.	8.	10.	12.	12.
Spalken	12.	20.	30.	40.	50.
Een Clysteerspuyt.					
Een blikke Tregter.					
Twee Pannetjes.					
Twee Vyzels, twee Stampers.					
Een decoctum Ketel.					
Twee Clysteer-Pypen.					
Een glaze Mortier.					
Een tinne Spuytjen.					
Een Schaaltjen met gewigt.					
Een dito grooter.					
Een Ondersteeksel.					
Een Scheerbekken.					
Twee Kroesjes.					
Drie Maatjes. p ß. ℥ v. ℥ ij ß.					
Een Seefie.					
1. Saag met 2 blasen					
Een krom Mes.	-	-	-	2	2
Een Separatorie-Mes. *					
Een Trepaan met syn toebehooren.					

 Een

* Het Tournequet, dat zo noodig is werd ook op deze Lyst vergeten, gelyk ook de Arterie-Tange, die ook noodig is.

Koppen.

	100.	200.	300.	400.	500.
Een Sny-Tang.					
Een Bytel.					
Twee Kogel-Tangen, een groot en een kleyn.					
Twee Kooren-Tangen, een rechte, en een kromme.					
Een Mont Schroef.					
Vier Cauterien van verscheyde soorten.					
Twee Schaaren, een rechte en een kromme.					
Twee Kiezetrekkers, een rechte, en een kromme.					
Een Pellikaan.					
Een Seton-naald.					
Een Koevoet.					
Een Catheter, van Zilver. †					
Een groot Lancet.					

Een

† Hier by moeste ook een slappe Catheter gevoegt zyn, gelyk nog meer andere Instrumenten die hier o-vergeslagen zyn. Deze Lyst hadde dierhalven wel een goede reformatie van nooden, die ik hier niet stellen zal, maar overlaten aan die daar toe gesteltzyn, wiens plicht het is, het welzyn der leiders te zoeken meer als hun loon, 't welke daar 's Jaarlyks van getrokken werd

	Koppen.				
	100.	200.	300.	400.	500.
Een Incisiemes.					
Een Kanon met Naalden.					
Vier Spaatels.					
Zes Lancetten.					
Zes Scheermessen.					
Drie Kookers.					
Een Kisje tot de Instrumenten.					
Een Medicament-Kist, met Potten en Flessen.					

Een heele Nieuwe LYST, van de noodigste Uit- en- Inwendige Medicamenten, die op de Schepen, vaarende na Oost- en West-Indien, en na alle andere heete en ook koude Landen, moeten noodzakelyk werden medegenoomen, opgesteld door Doctor *Johannes D. Schlichting*, A° 1748. En wel voor een Schip met 300 Man.

Unguenta.

ALbum Simplex.	℔ viij.
Nutritum	℔ x.
Basilicum	℔ vj.
Balsamus Arcæi	℔ v.
Ægyptiacum	℔ ij.
Althææ	℔ iij.
Populeum	℔ iij.

Emplastra.

DEfensivum	℔ v.
Diapalmæ	℔ x.
Diachylon Composit.	℔ iij.
De Labdano	℔ iv.
De Cumino	℔ iv.
Oxycroceum	℔ ij.
Cera Flava	℔ iij.

Olea.

OLivarum	pint x.
Raparum	pint x.
Laurinum	℔ vj.
Anisi	℥ ij.
Juniperi	℥ ij.
Succini	℥ ij.
Menthæ	℥ j.
Coryophyllorum	℥ j.
Petræ seu Terræ	℔ vj.
Macis express.	℥ iv.
Vitrioli	℥ vj.

Spiritus.

VIni Simplex	pint x.
Frumenti	pint xx.
Alcohol Vini	pint ij.
Vitrioli	℔ ij.
Nitri Dulcis	℔ ij.
Aqua Fortis	℔ ij.
Terebinthinæ	℔ iv.
Cochleariæ	℔ ß
Salis Ammoniaci	℔ j.
Salvol. Oleosum	℥ iv.

Ma-

Matricalis	℥ iv.
Cornu Cervi	℥ iv.

Salia.

Nitrum Cryſtalliſatum	℔ x.
Sal Tartari Vitriolat. amar.	℔ vj.
* Sal Tartari	℔ j.
Cineres Clavellati	℔ iv.
Sal Ebſonienſe	℔ iv.
Sal Armoniac	℔ v.
Alumen Crudum	℔ x.
Alumen Uſtum	℔ j.
Cremor Tartari	℔ x.
Vitriolum Cyprium	℔ ij.
Album	℥ iij.
Viride	℔ ij.
Viride æris	℥ iv.
Sacharum Sathurni	℥ iv.

Aquæ & Succi.

Menthæ	℔ vj.
Roſarum	℔ j.
Foeniculi	℔ vj.
Cinamomi	℔ j.
Succus Limonum	pint vj.

*In plaatze van *Sal Card. Benedicti* en *Centaur.* kan men de *potas* of 't *Sal Tartari* gebruiken, om dat die eene en dezelve kragten hebben, en de gemeene *ſalia fixa*, dog meeſt alle en altyd uit de *potas* beſtaan, of daar mede vervalſcht werden. En aldus kan men, voor het *Oleum Tartari per deliquium*, de geſmolten *potas* neemen. De *Tartarus emeticus* heeft men ook niet noodig, want de *Gutta Gamba*, en *Hypecacuabna* doen genoeg braaken.

* Acetum Vini . . pint. xx.

Gummi, Balsami, Succi condensati.

Aloë hepatica . . ℔ j.
Myrrha . . . ℔ ij.
Ammoniacum . . ℔ ß
Galbanum . . . ℔ ß
Mastix . . . ℥ ij.
Olibanum . . . ℥ ij.
Sarcocolla . . . ℥ ij.
Asa Fœtida . . . ℔ j.
Euphorbium . . . ℥ iv.
Camphora . . . ℥ ij.
Terebinthina Veneta . . ℔ ij.
Communis . ℔ ij.
Balsamus Copayvæ . . ℔ iv.
Peruvianus . . ℔ ß.
Rob Sambuci . . ℔ iv.
Ribesiorum . . ℔ iv.
Gutta Gamba . . ℔ ß.
Terra Japonica . . ℔ ij.
Succus Glycyrryzæ . ℔ ij.
Sanguis Draconis . ℔ iv.
Sacharum Commune . ℔ xij.

Mine-

* De enkele Azyn is genoeg, als men op 't Schip wat Rosenbladeren of *flores sambuci* daarby doet, heeft men *acetum Rosarum* en *sambuci*, en zo doet men met andere *aceta*.

Het *aqua calcis* is ook niet noodig mede te voeren, als men maar kalk genoeg meede neemt, kan men dat maken als men koud waater daarop giet en laat het 24 uuren staan.

Zo is het *Aqua divina Fernelii* in een uur te bereiden, als men neemt *aquæ pur. pint.* j. *Mercurii sublimat.* ℥ *j.* *Misce.*

Mineralia.

Argentum Vivum	. .	℔ iv.
Mercurius Dulcis		℥ vj.
Præcipitatus Ruber.		℥ iv.
Sublimatus Corrosiv.		℥ iij.
Limatura Martis	. .	℔ v.
Crocus Martis	. .	℔ j.
Colcathar Vitrioli	. .	℔ iij.
* Sulphur Vivum	. .	℔ iv.
Bolus Armena	. .	℔ j.
Corallia Rubra	. .	℔ ß
Lithargyrium auri	. .	℔ vj.
Lapis Calaminaris	. .	℔ iij.
Minium	. .	℔ j.
Cerussa	. . .	℔ vj.
Calx Viva	. .	℔ vj.

Animalia & partes eorum.

Oculi Cancri	. .	℔ ij.
Testæ Ovorum	.	℔ ij.
Conchæ Pulverisatæ	. .	℔ ij.
Testæ ostreorum pulv.	.	℔ iij.
Cornu Cervi Ustum	. .	℔ iij.
Millepedes	. . .	℔ ß
Coccinella	. .	℥ iv.
Cantharides	. . .	℔ j.
† Mel Album	. .	℔ ij.

Axun-

* De *Flores sulphuris* zyn niets hier als gemaalen Swavel dierhalven het zelve, dog de opregte *flores* zyn zuiverder, en van dezelve werkinge.

†Als men den Honing met wat roosenbladeren kookt, heeft men altyd versche *mel Rosarum*, Ook doet de kragt der Rosen daar onder zo veel niet als men zig wel verbeeld. Dit en andere dingen bestaan veel in de verbeeldinge.

Axungia Porci	℔ ij.

Radices.

Bardanæ	℔ viij.
Fœniculi	℔ iv.
Tormentillæ	℔ ij.
Helenii	℔ ij.
Calami Aromatici	℔ ij.
Angelicæ	℔ ij.
Imperatoriæ	℔ ij.
Ireos Florentinæ	℔ ß.
Ari Veri	℔ j.
Liquiritiæ	℔ vj.
Salſæ Parillæ	℔ ij.
Contrajervæ	℥ iv.
Hypecacuahnæ	℔ ß.

Herbæ.

Malvæ	℔ vj.
Althææ	℔ vj.
Phellandrii.	℔ ij.
Menthæ	℔ ij.
Rorismarini	℔ j.
Cardui Benedicti.	℔ j.
Abſinthii	℔ j.
Scordii	℔ j.
Salviæ	℔ j.
Majoranæ	℔ ij.
Agrimoniæ	℔ iv.
Sabinæ	℔ j.
Hyſſopi	℔ ij.

Flores.

Camomillæ Vulgar.	℔ iv.
Roman.	℔ j.
Sambuci	℔ iv.

Roſa.

Rosarum . . .	℔ ß.
Croci . . .	℥ ß.

Cortices, Ligna, Semina & Fructus.

*Cortex Peruvianus .	℔ viij.
Winteranus .	℔ ß.
Cascarillæ . .	℔ ß.
Granatorum .	℔ ß.
Cinamomi .	℥ iv.
Nuces Moschatæ . .	℔ ß.
Macis . . .	℥ ij.
Caryophylli . .	℥ ij.
Piper Nigrum . .	℔ j.
Baccæ Lauri . .	℔ ij.
Juniperi . .	℔ ij.
Tamarindi . . .	℔ xL.
Lignum Guajacum . .	℔ vj.
Semen Anisi . .	℔ iij.
Cumini . .	℔ iij.
Farin. Lini . . .	℔ x.

Anodyna.

† Opium Crudum Optimum .	℔ ß.
Tinct. Opii of Laud. Liquid.	℔ ß.

Dia-

* De nieuwe Lyst der Oostindische Compagnie geeft maar drie ponden *Cort. Per.* op een Schip van 300 Man. Maar als hevige koorszen daar voorkomen, wat zullen die drie ponden doen? ik stelle het hier nog geringe

† Het *Opium Crudum* is zo goed als het zo genaamde *Laudanum Opiatum*, en als men het *opium* met Brandewyn of met Spaansche wyn tot een Tinctuur oplost, is het goed en zo dienstig, als alle groote en moeyelyke compositien.

Diascord. Fracastor. . .	℔ ſ.
Theriaca Amdromachi .	℔ iij.

Laxantia.

RAdix Jalappæ . .	℔ ij.
Rhabarbari . .	℔ ij.
Trochisci Alhandal. . .	℥ iv.
Mass. Pil. Ruffi . . .	℥ vj.
Extract. Catholic. .	℥ vj.
Scammonium Crud. Opt. .	℥ ij.
Resina Jalappæ . .	℥ ij.
Manna Calabrina . .	℔ vj.
Folia Senæ	℔ ij.
Elixir Proprietatis . .	℔ iv.
*Tinct. Absinthii . . .	℔ iv.
Sapo albus . . .	℔ ij.
Sapo Niger . . .	℔ iv.

NB. Hier nevens moet men in agt neemen, als een Schip met 300 Mannen een ryze van een half jaar of daar omtrent doen moet, de quantiteit van deze middelen genoeg is, maar zo men een jaar of langer denkt uit te blyven, moet men meer mede neemen, en zo men geen half jaar denkt uit te blyven, schadet niets, meer als men noodig heeft mede te voeren, want al dat te veel is, mag op een andere ryze al weder goed zyn, ook heeft men aldus niet ligt gebrek als 'er eens veel ziektens voorkomen, die ook dan meer middelen eischen, over welk gebrek al te veel zo dikwils met reden geklaagt werd.

De

* De *Tinctura Absinthii* maakt men gereed, als men Brandewyn op de knoppen van Alst giet en trekken laat, en zo maakt men ook de *Tinctura Myrrhæ*, *Rhei*, *Castorei*, enz.

De middelen in deze Lyſt zyn ook geen verderf in twee jaaren tyds onderworpen; want de gemeene Syropen en Conditen hebbe ik weg gelaten, en men kan die te Scheep met Zuiker Honing en zoethout-zap ten alle tyden met ligte moeite verſch maken. De Mineralien *Spiritus*, *olien*, *gummen*, en meer andere kunnen zeer veele jaaren goed blyven en vry van verderf bewaart werden, de kruiden, wortels en zaden hier gemeld, wel bewaart, zullen ook in eenige jaaren maar zeer weinig van haare kragt verliefen, zo dat ik niet zien kan dat veel betere middelen zullen kunnen medegevoert werden.

Vermits ik hier zeer zekere en door de ondervindinge wel en goed bevondene middelen alleen geſtelt hebbe. Edog mag ik wel zien, dat na my dit meer verbetert werde, dat ook mogelyk is, en ik zelfs ook doen kan, maar ik hebbe dit vooreerſt voldoenende geoordeelt, als hebbende veele der beſte middelen hier aangeprezen, die of weggelaten zyn in de Lyſten van de *Admiraliteit* en *Compagnie*, of daar van te weinig werd medegegeven.

Ook kan men deze Lyſt gemakkelyk veranderen in de quantiteit op een Schip van 50, 100 tot 600 Man.

De Lyſten van de *Admiraliteit* en *Ooſt-Indiſche Compagnie* zyn gantſch niet voldoenende en eiſchen noodſakelyk eene vroegtydige verbeeteringe. Want daar werden niet alleen veele onnoodige en niets waardige middelen medegedeelt, maar ook veele goede weggelaaten, van geen *Spiritus Vini* nog *alcohol vini* werd eens daarin gewaagt; de verkoelende middelen zo hoog noodig werden in zo geringe kwantiteit medegegeven dat maar zeer weinige zieken daaraan genoeg hebben, de overige mag de natuur geneezen, of men moet de verkeerde heete ſweet-middelen geven, die verderflyk zyn.

Nie-

Niemand neeme my kwaalyk, dat ik tot voordeel van het gemeen hier eenige verbeeteringe hebbe aangewezen, die ieder regtzinnige zal aanneemen en een waanwyze en onkundige verwerpen, de nieuwe Lyſt van de *Ooſt Indiſche Compagnie* zoude ik hier wel hebben by gezet, maar om dat ik die te veel zoude hebben moeten byna in alle ſtukken veranderen, heb ik die niet willen hier by brengen, ik ſweige dat de Geoctrojeerde Boekverkopers mogelyk kwaalyk ſouden genomen hebben, vermits de woeker gewoon is de waarheid te verdonkeren, en in boete te beſlaan die echter tot voordeel van het gemeen goed gedaan hebben; van de meenigte proceſſen, hier over gevoert, zal ik ſwygen. Dit is ook de oorzaak dat een goed en gezegend Land eindelyk door de Woekerzugt vervloekt verlooren gaat, dat door eerlykheid en trouw zoude eeuwig ſtaan.

Die de ſchoene paſt trekke die aan, het is nu helaas eene jammerlyke eeuwe, rampzalige tyd en verkeerde Waereld.

De LAND- en SCHEEPSKIST,

volgens de Methode van eenige nieuwe Heeren Doctooren.

Aan my geſchreeven die met minder onkoſten kan bereid werden.

1. OMtrent de geneesmiddelen van binnen moet men hebben, een goed purgans, emeticum, ſudoriferum, opiatum, acidum temperans, en carminans.

2. Wat de purgantia belangt, behoeft men niet meer

meer dan een te hebben / by voorbeeld / men maakt een massa van gutta gamba, aloë, scammonium en diergelyke / waar van men pilletjes kan maken: wil men het al slobberende gebruiken / zo zet men wat jalappe op brandewyn of wyn / en men maakt daar een tinctuur af.

3. De braakmiddelen kan men overal bekomen / want zo men een weinig tabak in wat water of wyn te weeken leit / zal een deftig vomitorium werden. Of in plaats van dat / kan men zes grein van 't vitrum antimonii in wyn weeken / en geven de wyn in. Meer heeft men hier niet van doen.

4. Een opiaat te maken is geen konst / want als men een greintjen of een half van den raauwen opium slegts in geeft / met een zweetmiddel of eenige zuurtemperende dingen / of carminative wateren / zo heeft men genoeg.

5. Onder de zweetmiddelen behoren het extract uit carduus benedictus, centaurium, absinthium, contrajerva, saffraan, opium en diergelyken.

6. Onder de zuurtemperende behooren de poeders / van kreeftsoogen en koralen / schulpen / enz.

Item / de vlugge zouten van sal armoniak en hartshoorn.

7. De carminantia zyn ook goed in de maagziekten / ook versterken zy. Men kan maken een goed elixir vitæ, als by voorbeeld / neemt een pint elixir proprietatis, doet daarby een sterke tinctuur van kaneel / nagelen / notemuskaten / kardamom / anys / wortels van angelica en diergelyke.

Voorts heeft men weinige andere innerlyke Medicamenten van nooden.

Hier volgen de kragten der Medicamenten, op dat een Chirurgyn weete, waar hy zig na te reguleeren heeft: welkers beschryvingen in de Pharmacopœa van Amsterdam † en elders te vinden zyn.

Kragten van de Diapalma.

Deze pleister is zeer cicatriseerende, daarom is ze goed tot allerley versche wonden / tot contusien ende ecchymosis, als meede tot doorgebrooken apostcunien. De pleister gedissolveert met wat brandewyn en sperma ceti, dient als een defensyf tot contusien en inflammatien.

Emplastrum Diachylon Compositum is zeer attraheerende, ryppende en verzagtende allerley apostematien en hardigheden / daarom werd de pleister veel gebruikt in een antrax, bubo, parotis, en zeer veel in bloedzweeren.

Emp. de Betonica is zuiverende / digereerende en incarneerende: dienstig in allerley hooftwonden / en in wonden met ontblootinge des beens.

Emp. de Mucilaginibus is een zeer verzagtende / resolveerende en matureerende cerone, zeer dienstig tot allerley hardigheden en om te doen ryppen.

Emp. de Ranis cum Mercurio is zeer resolveerende aller-

† Als men alle de Nederlandsche Pharmacopœen wel doorziet, en vergelykt met de *Pharmacopœa Augustana* en *Dispensatorium Brandenburgicum*, moet men bekennen, dat die tegens deze niets zyn, veele goede middelen daaruit gelaten, en gantsch onnodige en schadelyke wonderlyke *compositien* daarin gelapt zyn, die alle wel noodzakelyk een *reformatie* van nooden hebben.

allerley wateragtige en kankeragtige gezwellen †, is mede goed tot oude quaadaardige ulceratien, die met harde kanten bezet zyn / om die te emollieeren en te cosumeeren.

Emp. Gryseum is consolideerende en cicatriseerende alle oude ulceratien, die qualyk genezen willen.

Emp. Oxycroceum is zeer vermorvende allerley hardigheid en knobbels / zy is goed op eenige gebrooken beenen als 'er eenige dagen voorby zyn / insgelyks tot het scheursel der navel / scrotum, als mede op eenige leeden die met pynen bezet zyn.

Emp Stichticum Paracelsi, is resolveerende en verzagtende / mede goed tot allerley wonden en ulceratien.

Emp. Defensivum Vigonis is conforteerende, en resolveerende, alle blaauw geslagen / verstuikte / en gewrongen leeden / het geronnen bloed onder de huid verteerende / en verhindert alle inflammatie en fluxien, zy werd veel in gebrooken en ontleede leeden gebruikt.

Emp. ad Fracturas F. Wurts werd / als gezegt is / tot gebroken leeden van meest alle Hoogduitschen gebezigt; en van ons hier te Lande niet bekend.

Emp. de Cumino is zeer goed tegens allerley ecchymosis

† Dat deze plaister zo veel goed doet geloof ik niet, veel min, dat die zoude kankeragtige geswellen resolveeren, de preuven van my gemaakt getuigen van het tegendeel. En zeer veele menschen kunnen by geringe gevallen deze heete plaister niet verdragen, om dat die by de meeste menschen *inflammatie* en puisten verwekt, het *Emplastrum diapalma* met kwik gemengt kunnen allerlei slag van menschen verdragen, en is dierhalven veel beter. De andere plaisters hebben ook zo een groote kragt niet, als wel daar van werd opgegeven.

mosis en bultslagen / tot zugt en koude zinkingen/ is zeer resolveerende en verwarmende.

Emp. Opodeldoch. Men maakt hier gemeenlyk een sparadrapum van / over beide zyden besmeert/ en werd zo op oude quaadaardige ulceratien geleid/ dezelve dagelyks omkeerende en afvegende.

Ung. Album Camphoratum is verdunnende en zeer cicatriseerende, hy werd veel gebruikt met wat ol. rosarum gemengt, om op allerley inflammatien te stryken / als den erysipelas, vuurigheid / schurfdigheid / enz. (voornamelyk in heete Landen) / pleistersgewyze dient zy op allerley excoriatien en verbrandheden.

Ung. Ægyptiacum is goed in oude ulceratien en fistels / zy neemt het sponcieus vlees weg / wederstaat de corruptie en werd veel in gescarificeerde gangrænen, gebruikt.

Ung. Basilicum is een goed suppurativum, ofte etter makende en ryppende zalf / dienstig om eenige zweeren te helpen ryppen / desgelyks om eenig geplettert vlees te doen separeeren of van een te scheiden.

Ung. Diapompholigos is een zeer goede scheerzalve / zeer verkoelende / en cicatriseerende allerley ulceratien, en haar maligniteit wederstaande; voornamentlyk als 'er den mercurius per amalgama onder gemengt is / wanneerze als dan mede dient tot den kanker zo wel geapostomeert als geulcereert.

Ung. Digestivum is incarneerende en digereerende, daarom is hy zeer bequaam in allerley zo versche als oude wonden en zweeren.

Ung. de Althea Composit. is dienstig tot alle lamme en verwrongen leeden. En om alle pyn weg te neemen.

Ung. Mundificativum ex Chelidonia is om alle

vuile zweeren of ulceratien te zuiveren / en als dan te genezen / en werd van veelen zeer hoog geagt / om de uitneementheid zyner deugd.

Ung. Wurts is meede zeer mundificeerende en zuiverende alle vuile ulceratien, en beneemt de putrefactie. De Nederlanders gebruiken in plaats van deze zalf den ung. digestivum met den ung. Ægyptiacum gemengt / dat vry zo goed is.

Ung. Populeum is zeer goed in allerley ontsteekinge / en grooten brand om die te verkoelen / daarop gestreeken / zy is uitneemende in de pyne der speenen / met wat opium of laudanum gemengt / als mede aan 't voorhoofd gestreeken / voor heete hooftpyn / en in de slaap des hoofds / om slaap te verwekken.

Cera Flava & Alba is een harde taaye stoffe in de byekorven / grof en emplastyk van aard; zy kan zo wel in verwarmende als in verkoelende zalven gedaan werden. Zy behoud altoos nog eenigzints de natuur van den honing / daar ze van gekomen is.

Het witte was werd meest in witte zalven gedaan / en is ook meerder verkoelende / doordien het gewassen / gebleekt / en dikmaals met water besproeit is geweest.

Van de Olien.

DAar is driederley slag van olien / of zy werden op driederley wyze gemaakt.

De eerste wyze geschied door expressie, dat is door uitdrukkinge / om dat ze uitgeduwt en uitgeperst werden: en van zulk slag zyn de olien van amandelen / van bayen of laurinum, van lynzaad / van papaver, ofte slaapzaad.

De tweede wyze geschied door infusio en impressio, dat is door inweekingen en ingedrongen in den geme-

nen olie van olyven / daar eenige bloemen of kruiden in geweekt werden / en alzo in de Zon gestelt / op dat de kragt dier bloemen of kruiden / door de hitte deszelfs beter zouden uitgetrokken / en ingedrongen zyn : en dusdanig werden gemaakt de olien van camillen / van roozen / van lelien / van hipericum, en van anethi of dille.

De derde wyze geschied door distillatie en konst der chymie, als door kolffen / kromhalzen/fournuizen/ door het zant / enz. ende op dusdanige wyze werden gemaakt de olien van solpher / van vitriool / van terpentyn / van luccinum, van spica en van jeneverbezien.

Alle deze olien werden artificieel genaamt/om datze door konst gemaakt zyn.

Boven deze artificieele of door konst gemaakte olien/ zynder nog naturæle/dat zyn zodanige olien die de natuur van zelfs voortbrengt/uit eenige boomen/ als den copayva en Peru in Westindjën;en den peterolie uit de steenen in Italien en elders; en den ol. de terra uit de aarde traanende / en op 't water dryvende verzamelt werd / in Oostindiën/in 't Ryk Sumatra : welken olie aldaar in zo grooten waarde gehouden werd / dat men ze daar steelsgewyze uitbrengen moet / met groot gevaar des levens.

Oleum Chamæmeli werd van sommige benedictum genaamt / en dat om haar goed gebruik/zy is zeer penetreerende / rezolveerende en pynstillende / daarom werdze veel in pynstillende clysterien gedaan/ zy is mede adstringeerende en zweetverwekkende : daarom is ze zeer goed tot verkrompe leeden / ende allerley gebreeken der zenuwen.

Oleum Hyperici is verwarmende ende t'zamentrekkende / goed tot alle versche wonden : voornamentlyk der gevrigten en zenuwen.

Inwendig werdze gegeven als men zig van binnen be-

bezeert heeft/drie of vier druppelen met wat sap daar graauwe erten in gezooden zyn: ook doet zy water maken en stilt de pyn der blaaze.

Oleum Lumbricorum verwarmt en versterkt de koude passien der zenuwen/ is zeer goed tegens de kramp/ flereeyn/ en opkrimpinge der zenuwen. Zy is inzonderheid goed gebruikt in geschooten wonden.

Oleum Laurinum is vermorwende/ en de zenuwagtige deelen eenigzints versterkende/ insgelyks resolveerende/ verwarmende en openende.

Oleum Myrtillorum is verkoelende en adstringeerende/ zy belet't zweeren en uitgaan des neersdarms/ geneest de graauwe kamergank/ verbrandheid/ allerley klooven en smeertsel.

Oleum Rosarum is verkoelende/ en versterkende alle verzwakte/ geslagene/ gestooten leeden: en die van eenig toekomende quaad beschermende/ in clysterien gedaan dientze tegens de erosiones, dat is inetinge der darmen/ als een roodenloop of anderzints. †

Oleum Terebinthinæ is een balsem voor alle versche wonden/ inzonderheid der zenuwen/ zy is ook

† Het *Oleum Rosarum* heeft geen grooter kragt, als de gemeene olie. Want de kragt der Rosen daarby gebragt is zo geringe, dat die geen naam mag hebben. Daarenboven als die Roosen met de olie gekookt werd, werd de olie scherper, die ongekookt zagter is.

Van de *mel Rosarum* moet men het zelve oordeelen, en denken, dat de gekookten honing van de Roosen geen kragt aangenomen heeft, als in de verbeeldinge der verkeerd denkende kunstenaars.

Van andere gemaakte en *gecomponeerde* oliën en zalven, mag men wel met regt 't zelve oordeelen, want de enkele zyn de beste.

resolveerende eenige groote contuzien / insgelyks die winterhanden en wintervoeten hebben. Zy is goed tot lamheid / kramp / opkrimpinge der zenuwen. Inwendig is zy zeer goed ingegeven / met wat wyn of brandewyn / van 12. tot 20. druppelen / tot een gonorrhæa, graveel / koude pis; want zy de nieren en blaas zuivert / de koude ingewanden verwarmt / en alle putrefactie en fenyn wederstaat.

Oleum Anisi is zeer aperieerende en carmineerende allerley wind en oprispinge der mage en darmen / stilt de pyne des buiks en mage / ze verdwynt den hik / vallende ziekte / en witte vloed / zy opent alle verstoptheden / lest den dorst / beneemt den stank des monds en keele / doet fluimen ryzen / zweeten en slapen. De dosis is van 5 druppelen tot 15. en meer ingegeven / met wat warme wyn en theriak of mithridaat. Uitwendig is ze mede goed tot alle gebreeken der zenuwen en kouw/tegens tandpyn/hoofdpyn enz. uit koude.

Oleum Juniperi is verwarmende / penetreerende en adstringeerende, ook eensdeels carmineerende, dienstig tot winden en krimpinge des buiks. Zy wederstaat de putrefactie, zy zuivert de nieren van graveel / verteert den steen en bryzeltze t'eenemaal; zy doet watermaken/is de scheurbuikige en waterzugtige goed / zy versterkt de mage en ingewanden / belet de opstygingen / zy heelt alle inwendige wonden en ulceratien. Uitwendig tegens beeten van alle fenynige dieren / want haar reuk 't fenyn verjaagt / tegens kramp en stuipen / en alle koude passien der zenuwen en gewrigten. Zy geneest de oude ulceratien der schenen / en voortkruipende zeerigheid / de koude zugt in de beenen en lamme leeden: tot lamheid twee oncen van deze olie / en anderhalf van laurinum, met een once hondesmeer / is een zeer goede remedie.

De

De Oleum Petræ zweet uit eenen steenen Berg Montesiba, en van sommige St. Catharina olie genaamt. By deze olie is gantsch geen fenyn/ zy is zeer droogende/ verwarmende/ doordringende en verteerende. Zy is goed tot vallende ziekte/ drayinge/koude pyn der zenuwen en der gewrigten/ voornamentlyk/ als menze met de oleum terræ vermengt; met drie lepels azyn eenige druppelen gedronken is goed tegens koortzen.

Oleum Spicæ is zeer verwarmende/ doordringende en rezolveerende/ daarom zeer goed tot de koude gigt.

Oleum Succini is verdroogende/ versterkende en afdryvende/ men plagtze eertyds geheiligde olie te noemen wegens zyn uitsteekende kragten/ zo van buiten gesmeert aan 't voorhoofd/ neuze en herte/ als ook inwendig gedronken met eenig bequaam nat/ tegens alle quade opstygingen der herssenen/ van apoplexie/ paralizie en vallende ziekte/ tegens allerley fenyn en pestige lugt/ zuivert de nieren van graveel/ als mede den gonorrhœa, verwekt het menstruum, doet zweeten/en verdryft de koortzen/ den dosis is van scrup. j. tot scrup. ij. met eenig bequaam nat.

Oleum Sulphuris is openende/ incideerende/ verkoelende en verdunnende/ daarom werdze veel inwendig gebeezigt tot eenige gebreeken der longe/ borst/en mage/als mede tegens de gigt/steen en graveel/ omtrent scrup. j in een bierglas wyn gedronken/en daarop gezweet: Zy wederstaat de galle/ en verteert alle ziltigheid in het bloed/ zy is goed in alle brandige koortzen. Item/ tot verrot quaad tandvleesch/ en ulceratien der roede. Item onder wat oxycroceum gesmolten/zo scheitse en verdwyntze alle galachtige/ waterige en windige gezwellen.

Oleum Vitrioli is zeer corrodeerende of bytende/

en wederstaat geweldig allerley verrottingen / inzonderheid der pest / ergens onder gemengt. Men gebruiktze ook veel inwendig / om de apozemen ofte juleppen een zuuragtige smaak te geven / en den dorst te verslaan; want zy is zeer goed tegens heete / brandende / pestige en galagtige koortzen / en doet zweeten. Den dosis is zo veel druppelen naar ieders goed dunken / somtyds drie / somtyds vyf / en dat al naar gelegentheid / een lepel vol in een pintje brandewyn gedaan / ende die wel omgeroert / en alle morgens een leepel vol gedronken / is uitneemende tot vallende ziekte en lamheid.

Van de Opiaten.

Opiaat is gemeenlyk een zagt electuarium, alzo genaamt ten aanzien van den opium die 'er in gemengt werd / als in de beschryvinge van de volgende opiaten te zien is. Haar gebruik is gemeenlyk om slaap te verwekken en pyn te stillen / of wel om eenige vloeyende vogtigheden te verdikken / en te stutten / als mede om eenig bloeden te wederhouden.

Laudanum Opiatum volgens zyne beduidinge / herkomende van 't woordjen laudo ik pryze / is waarlyk een zeer pryslyk Medicament / alhoewel het van veele voor gevaarlyk gehouden werd / voor my / ik heb het meenigmaal met zeer groot voordeel zien gebruiken / en zelfs ingegeven.

Zyn gebruik / is uitneemende goed om allerley onlydelyke pynen onzes lichaams te stillen / door dien het de scherpigheid der humeuren zeer tempert / zy is zeer goed tegens alle heete zinkingen / door dienze die verkoelt en verdikt / door den slaap. Zy is zeer goed voor kolyk / roodeloop / pyn der darmen / en galbraking / zy doet slapen. Zy is mede goed tegen het opstygen der Vrouwen / een grein teffens alle 4. à

5. uu=

5. uuren ingegeven; als mede in eenige wanhoopige heete pynlyke ziektens / die binnen Scheepsboord zouden mogen voorvallen / maar een greintjen tesfens in een leepel wyn ofte iets anders ingenoomen alle 5. à 6. uuren; anders zo is den gemeenen dosis in een sterk lichaam 3. à 4. grein.

Mithridatium werd genaamt na den grooten geleerden Koning Mithridates, die niet alleen in tweeen twintigderley taalen ervaren was / maar boven dien in de alexipharmaca, dat zyn tegengiften / deze beproefde hy gemeenlyk aan alle crimineelen in zyn Ryk; dit recept wierd gevonden van den Oversten Pompejus doen hy hem overwonnen had / in een zeker koffertjen des Konings besloten zynde/en van zyn eigen hand beschreeven / 't welk daar naar een overlangen tyd binnen Romen bewaart is geweest / tot dat het daar naar van Galenus in zyn 22 ste Boek der Antidoten beschreeven is geworden.

Zyn gebruik is mede om pyne te stillen / om te doen slapen / maar voornamelyk om te doen zweeten / zy is goed tegens allerley fenyn en quade lugt: Item tegens hoofdpyn uit koude komende / tegens bezwymingen en vallende ziekte. Item / tegens kugchen / bloedspouwen / lamheid / koortzen. Zy geneest de gebreeken der darmen / ooren / mond en kaaken: ik heb 'er genee zen die de mond heel scheef getrokken waren / haar een dosis ingeevende om te doen zweeten / en van buiten een afziedsel met warme natte doeken op de kaken geleid / van granaatschillen en camillebloemen / daar ik wat mithridaat in mengde. Zy is mede zeer goed ingegeven voor die haar water niet konnen ophouden met wat staal-wyn. De dosis is drach. j. min en meer naar geleegentheid.

Theriaca is gecomponeert door Andromachus. zynde een ervaren Medecyn van dien wreeden Keizer

Ne-

Nero, welke hy heeft getrokken uit de compozitie van den mithridaat, daar zo wat afneemende en toedoende/'t geen bequaam was tegen beeten/of steeken van fenynige dieren.

Zyn gebruik is wel het voornaamste onder alle preservatien der pest/zy is goed tegens veele ziekten: inzonderheid tegens beeten of steeken van fenynige dieren; Item voor vallende ziekten/bangigheid op de borst/pyne der darmen die de zelvige gequetst hebben/ en tot veele andere passien des lichaams meer; zy versterkt het herte/herssenen/lever/mage/enz. zy is mede goed den geelzugtigen/miltzugtigen/en die benauwt op de borst zyn; zy dryft de pokjens en allerley vuile brand uit het lyf; zy doet wel zweeten als menze met wat aq. card. benedicti of met wat ant. diaphoreticum inneemt/enz. den dosis is drach j. min of meer naar gelegentheid der Patienten/ en quaadaardigheid des gebreks.

Diascordium Fracastorii. Den basis hier van is den scordium, die van den dictamnus, tormentilla, en gentiana aangezet werd tegens 't fenyn. De kaneel, peper, gember en goeden wyn, verspreiden haar kragten beter door het gantsche lichaam. Den opium dient hier ook als in den theriaca, om de groote hitte van deze menginge te matigen/waar door zy des te langer goed blyft.

Zyn gebruik/is mede tegens besmette en pestilentiaale ziektens: insgelyks tegens allerley fenyn en vergift/zo wel uitwendig als inwendig: Zy opent allerley verstoptheden van lever/milt/nieren/blaaze en baarmoeder. Zy is goed tegens de waterzugt en roodeloop; de pyn der mage en darmen stillende; zy is mede goed tegens den verouderden hoest/en die zig van binnen bezeert hebben/den dosis is D. j. min of meer naar gelegentheid/met eenig bequaam nat en hartsterkende dingen ingegeven.

Philo-

Philonium Romanum heeft zyn benaminge van de Autheur Philon, een zeer ervaren Medicus en Philosooph/ geboortig van Tharzen / en binnen Romen zyne Konst oeffenende / daarom dat het den bynaam van Romanum behoud. Den basis is hier den opium, zyn narcotyke kragt werd aangezet door den hyoscyamus: en den hinder werd benomen / door den euphorbium, saffraan en castoreum. De andere heete ingredienten, dienen om te incideeren, attenueeren, carmineeren en penetreeren, den honing is om te detergeeren, en zyn kragten lange te conserveeren.

Dit opiatum doet mede rusten / geneest den hoest / pleuris / kortheit op de borst / bloedspouwen / roodeloop/ miltzugt/ geelzugt/ braakinge/pyne der nieren. den dosis is verscheiden van drach. j. min en meer naar geleegentheid.

Van de Laxativen, en eerst van de Electuarien.

De Electuarien gemeenlyk confectien genaamt/ werden van verscheiden Medicamenten te zamen gemengt; daar zynder die maar altereerende hertsterkende zyn / als de confectie van Alkermes. Daar zynder die purgeerende zyn / als die hier naar volgen.

Confectio Hamech. Den Autheur dezer confectie is een zeer oud Arabisch Medicyn Hamech genoemt; de confectie heeft driederley basis 1. Cholagoge, als den rhabarber: welkers zwarheid door den scamnonium aangezet werd / wiens scherpigheid door de pruimen en tamarinden verzoet werd. 2. Melanagoge, als den sena, polypodium en epithymus, aangezet zynde door den succum fumariæ en serum lactis; de winden werden benoomen door den sem. anisi, fœniculi. 3. Phlegmagoge, als den

den agaricus aangezet zynde door de colocynth, de maag en lever werd versterkt / door den absinthium, roozen en spica nardi. De cassia, manna en suiker beneemen zyn droogte / en vegen de slymigheden der ingewanden af.

Zyn gebruik is om de zuure vogtigheden te purgeeren / zy verdrypft allerley gebreken des huids / als schurft / krauzel / hayrworm / lazerye / kanker; desgelyks die van Venus fenyn besmet zyn / den dosis is unc. j.

Hiera Picra werd van den gemeene man genaamt heilig bitter / want hiera is een grieks woord beduidende heilig en picra bitter / zo dat hem dezen naam met regt gegeven werd / zo om zyn goede en heilzaame kragten / tegens veelderley quaalen / als ook om zyn bittere smaak wegens den aloë die 'er in groote meenigte ingedaan werd / die hier ook den basis van is / en gecorrigeert werd door den caneel, lign. aloës en spica nardi, dienende om de ingewanden te versterken / en van verrottinge te beschermen; de mastix dient om de maag te sterken / en de scherpigheid van den aloë te beneemen / den azarum om alle verstoptheden te openen en door de urine te helpen uitdryven. De honing om te detergeeren en de compozitie duurzaemer en smaakelyker te maken.

Zy is goed tegens alle koude gebreken des hoofds / tot draapinge / vallende ziekten / kramp / quade ogen; item tot een koude vervuilde maag: maar die een heete leever hebben is zy niet zeer goed. Zy werd zelden alleen ingenomen maar altoos ergens onder gemengt. Den dosis is drach. vj. min of meer.

Electuarium è Succo Rosarum is eertyds van de Salernitaanen gecomponeert / heeft zyn naam van de rozen / welkers sap alhier den basis is / wiens purgeerende kragt door den diagrydium aangezet werd.

werd. De santaalen dienen hier om de leever te versterken / door haare ligte adstrictie, de caneel om 't herte / en de suiker om een aangenamer smaak te geven.

Zyn gebruik is goed in allerley heete koortzen als in de rooze en pest / door dienze de gal-agtige vogtigheden zeer afzuivert / zy ontlost de pyn der gewrigten uit hitte voortkomende; als meede is zy goed tot hoofdpyn / draaijinge / pyn der oogen en geelzugt. Zyn gebruik werd van sommige suspect gehouden; om dat het zo wel niet als 't voorsz. electuarium gecorrigeert is; niet te min het is wel het beste electuarium om in langduurige Reizen te gebruiken door dien zy 't langst goed blyft. Den dosis is unc. j. of met de infusie van sene unc. ß. dat vry wel zo zeker is.

Van de Pillen.

DE Pillen van de Grieken Catapotia genaamt / is eigentlyk een brok of massa, dat gemeenlyk in een stuk van een blaas bewaart werd / gelykerwys den extractum catholicum en daar bolletjens af gemaakt / van de groote eener erwete: de reden waarom die verzonnen en in 't gebruik gebragt zyn / zyn tweederley: 1. Door dieze Luiden / door dienze in kleine quantiteit / en ergens mede omwonden / alsdan zonder smaak konnen ingenomen werden. 2. Om datze door het lang vertoeven in de mage / de verdere deelen beeter konnen afzuiveren / als het hoofd en de leedematen onzes lichaams.

Pilulæ Cochiæ zo 't schynt / zyn van Rhasis uitgevonden / den basis van deze pillen / is het pulver van Hiera Galeni. Zyn cholagoge of gal-uitdryvende kragt werd door den scammonium vermeerdert /

dert/en de phlegmagoge of slymuitdryvende door de colocynthen en turbith: de bloemen en syroop van Stœchas, werd hier by gedaan eensdeels om het hart te versterken/ als ook om de herssenen en andere ingewanden te beschermen van het hinder/ die den turbith, coloquinth, en scammonium zouden mogen veroorzaken.

Zyn gebruik is om de koude raauwe taaje vogtigheden des hoofds en darmen af te zuiveren: Insgelyks alle zinkende humeuren en catharren. Den dosis is drach. j

Extractum Catholicum werd extractum genaamt/ om datze door den brandewyn uitgetrokken werd: catholicum, om datze de generaale massa der humeuren purgeert; de phlegma werd hier door de coloquinth en agaricus gepurgeert; de cholera door den aloës en scammonium, de melanchol. door den helleborus; den diarrhodon abbatis dient hier om de leevende en voedende deelen te versterken/ als mede om die ingewanden te beschermen van eenig hinder/ die de andere Medicamenten zouden mogen veroorzaken.

Zyn gebruik is om de algemeene vogtigheden onzes lichaams af te zuiveren; Item in de gebreeken der lever/ milt/en hooft. Deze pillen zyn zeer goed van werkinge/haar dosis is scrup. j. of drach. ß.

Pilulæ Ruffi werden genaamt naar haaren Autheur Ruffus, die zo men schryft al voor de tyden Galeni binnen Romen in groot aanzien is geweest/ den basis hier van is van aloë: zyn afveegende en zuiverende kragt werd door de myrrhe vermeerdert; die ook de verrottinge zeer tegen staat. De saffraan en goeden wyn werdender bygedaan/ om het herte te versterken/ en 't fenyn tegen te staan.

Zy

Zy werden veel in de pest gebruikt om te purgeeren en te prezerveeren / door dien zy ook het hoofd / de mage en lever versterken/en alle schadelyke slymerige vogtigheden uit het lichaam dryven. Om te prezerveeren gebruikt men alle dagen een pilletjen met een leepel azyn: Maar om te purgeeren of af te zuiveren gebruikt men een heele dosis/welke dosis is drach. j. Voorts is ze goed gebruikt voor ziekelyke teere Luiden / die geern een open lyf willen houden: alle 3 à 4 avonden 2 à 3 pilletjens anderhalf uuren voor haar avondmaal ingenomen.

Folia Senæ wassen veel in de Levant / als ook in Provencen / en in Alexandrien die wel de beste zyn / omtrent anderhalve voet hoog/draagende geele bloemtjens; zy werden in de Meymaand gezaait / en versterven in October en November / om datze gantsch geen koude konnen verdragen.

In 't gebruik is ze een van de uitnemenste purgativen die de Natuur voortbrengt / om datze zo zagt en zonder alteratie purgeert ; eenige kleine adstrictie naarlatende: zy werd op verscheiden manieren gebruikt: als in weekingen / poppen / pulvers / enz. Haar gebruik is om 't lichaam te zuiveren / en de milt te purgeeren / haar dosis is ongelyk / in substantie is 't drach. j. of drach. ij. Maar in infusie ofte weekinge is somtyds drie / vier / zes dragma ofte een once.

Rhabarbar is een wortel/ groejende in klein Asien/ als meede in Barbaryen / omtrent anderhalf voet hoog; bloeijende in de Maand Juny. De beste is die van buiten bruinrood is / en van binnen wat geel-agtig als een notemuscaat/als meede die zwaar en niet wormsteekig is.

Haar gebruik is om zagtjens te openen en af te zuiveren / allerley gal en slym / voornamelyk die in de maag en lever is: daarom is ze goed tot

de geelzugt/ waterzugt/ miltzugt/ verouderde koortzen; hy werd ook veel in dysenteria gebruikt/ om datze naar haar purgative kragt altoos een adstrictie naar laat/ zyn dosis is ongelyk; in substantie een of twee dragma, in infusie meer naar gelegentheid/ want zy altoos meest met iets anders gemengt werd.

Rad. Jalappæ zyn zekere kleine ronde schyfjes/ de mechoacanna zeer wel gelykende: wassende in Nova Hispania gelyk hier de Ramenassen doen/ zy werden in schyfjes gesneden/ gedroogt/ en hier over gezonden.

De Jalappa is een zeer goede purgatie/ voor die geene die zeer vies zyn om in te neemen/ om datze gantsch geen smaak heeft: Zy ontlost allerley waterige humeuren/ zy opent de leever en milt/ daarom is ze goed tot de geelzugt/ verouderde hooftpyn/ vallende ziekte/ flericyn/ colyk en kortamigheit. Haar dosis in substantie is drach. j. ook wel min; maar in infusie is het drach. ij. of meer naar geleegentheid.

Scammonium is een sap uit zekere wortel in Aziën/ zeer lang en dik als een arm onder de aarde wassende/ als hier te land de Weewinde/ wit van coleur en van een zeer quaden reuk/ 't loof wast drie of meer ellebogen hoog/ draagt witte bloemtjes als de Weewinde/ ende bladeren als de parietaria.

Zyn gebruik is te purgeeren de phlegmatike en slymige humeuren/ zy is zeer vehement in haar werken/ en dienvolgende zeer gevaarlyk gebruikt/ daarom werdze zelden alleen of onbereid ingegeeven/ om datze onze Natuure vyandig is: Want voor eerst zo maaktze krimpinge des buiks. Ten tweden zo heeft ze een scherpe brandende hitte by haar. Ten derden zo is ze zeer subtiel en attraheerende

rende, met een corrodeerende ferositeyt, en een fenynige quaadaardigheid / zo datze het herte / de leever en mage zeer schadelyk is / maar in de electuarien gekookt / verliest zy veel van deze quaadaardigheid door middel van 't vuur / ofte alsze door konst der pharmacie bereid werd / wanneerze dan diagrydium genaamt werd / zyn dosis is gemeenlyk 10 à 15 grein / of ook wel scrup. j. ſ. met gember drach. j. in wat warm bier of wyn ingenomen. (*)

Resina Jalappæ of Hars wert aldus gemaakt / men neemt jalappa die gummig en zwartachtig is / een pond gewigt die men als dan fyn kneust. Item / brandewyn drie pond; dit onder den anderen geroert en in een warme plaats te weeken gestelt den tyd van drie à vier daagen / dit werd alzo warm uitgeparst / en in koud water gegooten / en als dan zo zinkt de hars te gronde / die men zo wat af wascht en op een ander tafelbord te droogen zet / en als dan in een droog potjen bewaart.

De dosis is van 8 tot 20 grein en heeft dezelfde kracht als van de wortel gezegt is / behalven dat dit in minder gewigt ingenomen werd / door dien het zuiverder is / en zagter purgeert. (†)

Van de Mellita.

DE Mellita of Honingen werden gemaakt van zodanige bloemen of vruchten daar zy naar genaamt

(*) Dit *scammonium* is een kostelyk middel als het wel gebruikt werd, en als het opregt is, een halve scrupel is genoeg op eenmaal te neemen.

(†) Zeer veel vervalschinge geschied met deze *resina jalappæ*, en als die oprecht is, werkt die zeer sterk, en werkt zeer wel tot een halve scrupel, inzonderheid als dezel-

genaamt werden / welke in wel geschuimde honing of gekookt / of geweekt werden.

Mel Rosarum uitwendig gebruikt / is mundificeerende en conforteerende, zeer dienstig tot de membranen der herssenen / tot de ulceratien des monds / keele / roede. Inwendig tot wateragtigheid der maag in juleppen, apozemen ofte andersints.*

Van de Wateren.

De Wateren werden gemeenlyk gedistilleert per alembicum of per campanam S. A. als ieder Chirurgyn genoegzaam weet: daarom zal ik hier maar haar krachten verhalen.

Aq. Alexipharmaca is een zeer goed tegengift / tegens allerley fenyn / quade lugt / pest / en quaadaardige koortzen; insgelyks om in koel- en zweetdranken te gebruiken. (†)

De Dosis is Unc. j. of Unc. j. ß.

Aq. Rosarum is verkoelende / en werd veel gebruikt in oogwater / om brand te verslaan; als meede in ontsteekinge der keele / of squinantie.

Aqua

dezelve met wat witte zeep tot pillen gemaakt werd.

Veele misbruiken deze, om datze niet weeten, datze zo hevig werkt.

(*) De gekookte hooning is zo goed als deze.

(†) Merkt hier, dat de meeste *Aquæ Destillatæ* van geen vrugt zyn, en dat ze meer uit de verbeeldinge der eenvoudigen kragt hebben, de afkookzels van de kruiden met enkeld water zal men van meer dienst en nut bevinden, ieder mag het vry proberen, ik baane hier maar enkeld de weg daartoe, om van de eenvoudige verbeeldinge iemand af te leiden, vermits van de meeste kruiden maar de vogtigheid van het waateragtige in het distilleren overgaat. Men heeft in het afkookzel meer de volle kragt van het kruid. Denkt dit verder na.

Aqua Cardui Benedicti doet zweeten en watermaken / dienstig tot de borst / en bequaam om iets daar mede in te geven / als den theriaca, &c.

Aq. Cinamomi werd aldus gemaakt.

℞. Aq. rosarnm Lib. iv. Cinamomi electi Lib. j. Vini albi optimi Lib. ß.

24 uuren op warme assche geweekt in een glaaze vat / en 's anderendaags naar de konst gedistilleert.

Dit water is een goed Cardiak om het hart te versterken / zo uitwendig om aan te ruiken / als inwendig met den aqua cardui benedicti en theriaca, ofte met eenige apozemen gemengt en gebruikt.

Aq. Fœniculi is rezolveerende / en werd meede veel tot quade oogen gebeezigt; gedronken is ze goed voor 't graveel om water te maken; voornaamelyk als 'er wat oculi cancri onder gemengt zyn. Voorts zo is ze zeer bequaam om den laud. opiatum mede te mengen.

Succus Limonum is zeer goed tot scheurbuik / zo in spyze als in eenige Medicynen gebruikt. Ziet vorder hier na van de limoenen in Scheeps alimenten vermeld / wat kracht zy hebben.

Van de Conserven.

Mel Commune vel Album.

IEder weet genoeg waar den honing uitkomt / en van wienze gemaakt werd; namelyk van de byen / dierhalven onnoodig daar meer van te schryven.

Den honing is heet en droog met een rypende / en zuiverende detersive kragt / inwendig is ze openende / waterloozende / scheidende ende eenigzints voedende / zy schadet de maag niet / en is de ziekten der

nieren en blaze zeer dienstig. Honing in schoon water opgekookt en wel geschuimt / daar by doende goeden azyn / werd oxymel simplex afgemaakt: de keele zeer dienstig / en werd ook veel in gargarismen of apozemen gebeezigt / enz. (*)

Diamorum.

℞. Succi Mororum immatur. Celsi. Rubi, ana Lib. j. Mellis Optimi despumati, Lib. j.ſſ. Coquant. S.A.

Is verkoelende en zuiverende / dienstig tot de ulceratien des monds en keele / enz.

Van de Conserven en Rob.

Alle conserven werden meest op eenderley wyze gemaakt/de bloemen werden gestoten in een steene mortier / en by ieder pond vogtige bloemen als de roozen / enz. werd twee pond suiker gedaan: maar by de drooge bloemen / als roozemaryn: enz. drie pond suiker.

Conf. Rosarum. Zyn gebruik is de mage en 't herte te versterken / en stoppen den loop des buiks met den crocus martis ofte iets anders vermengt.

Caro Cydoniorum.

℞. Succi Cydoniorum depurati Lib. xij.

Dit werd op de helft gekookt/en daar naar by gietende vyf pond oude zuiveren wyn / en drie pond suiker / en dat zo naar de konst gekookt.

Men

(*) Den hooning is in het minste niet heet en droog, maar emoilieerende en bevogtigende, gelyk de ondervindinge leert, ieder neeme de preuve daarvan, onzen Schryver stelt dit ook maar na de stellinge der ouden, en niet na eigen oordeel, want anders zoude men anders moeten spreeken, en zo is het gestelt met de kragten en werkingen van de andere Middelen, daar men gantsch verkeerde denkbeelden van opgeeft.

Men maaktze meede wel op een ligter en onkostelyker wyze.

Deeze marmelade is zeer goed tegens den loop voor den eeten; en tegens het overgeven naar den eeten gebruikt. Zy versterkt de maag en verwekt eenigzints den smaak. (*)

Rob Acaciæ.

℞. Fruct. Prunellorum Silvest. immat. q. s.
Coq. ad Mollitiem: Trajiciatur Pulpa per cribrum.
Trajectæ Libræ uni adde Sacchari puri Lib. ij.
Coq. in consistentiam Rob.

Zy is zeer verkoelende en t'zaamentrekkende/den buikloop en Vrouwestonden stoppende.

Rob Sambuci.

℞. Succi Sambuci Lib. iij. Mellis albi despumati Lib. ij.
Coq. ad Consistentiam.

Dit rob doet sterk zweeten / is water afdryvende / en provoceert het menstruum. Zyn dosis is drach. j. à drach. ij. naar gelegentheid. (*)

Van de Wortelen.

Radices Aristolochiæ Fabaceæ.

DEze ronde worteltjes groejen hier te Lande in de Speelhoofjes zeer overvloedig. De ronde aristolochia is vry subtielder en kragtiger als de lange

(*) Deze *Caro Cydoniorum* is tot niets nut, en zo kan men veel Banquetten en Lekkernyen maken.

(*) Aan dit *rob sambuci* word zowel te veele kragten toegeschreven als aan 't *rob acaciæ*, dat van weinig nut is, de rob van appelen en peeren en pruimen zal ook niet ondienstig zyn.

in de Medicyne. Zy is zeer kragtig/ingenomen tegen allerley fenyn / en fenynige quetzuuren. Zy is mede goed tegens stuipen en trekkinge van zenuwen. Zy verwekt de menstruen en verligt den zwaaren adem/ opent de milt / en geneest die haar van binnen bezeert hebben / en gequetst zyn. Uitwendig zyn ze zeer attraheerende, mundificeerende en incarneerende, Zy werd veel gebruikt in veele stinkende ulceratien, op gecarieerde beenderen / tot de gebreeken der keele / speenen / kramp / schurft / haarworm.

Rad. Chinæ werd ons van Indiën uit het Ryk China alhier gebragt / Garcias ab Horto lib. 1. cap. 38. schryft hem groote kragten toe/ onder andere is ze een zonderlinge remedie tegens de pokken / flerecyn / quaadaardige ongeneeselyke ulceratien, geelzugt: Item tot de teeringe/ cachexia, waterzugt/(die men leucophlegmatia ofte anasarca noemt /) en tegens de beroerte die men beriberi noemt; in schyfjens gesneeden / en een decoctum van gemaakt.

Rad. Glycyrhiza of liquiritia zyn lange worteltjes/ die van een ieder genoeg bekend zyn / en in 't gemeen zoethout genaamt werden. Dit zoethout wast in de Levant/als mede in Hispanjen en Duitschland/omtrent 3 à 4 voeten hoog/hebbende een loof by naar als den manneken pœone. Deze wortel heeft een getemperde vogtigheid/ verzagtende de raauwigheden van de aspera arteria, tempert de hitte der mage / borst en leever / stilt de pyn der lendenen / lescht den dorst; zeer dienstig in allerley decoctien, en om die een aangenaamer smaak te geven: Dit pulver omtrent drach. ,. of drach. j. ß. met den diaprunum solutivum unc. ß. of drach. vj. gemengt in manieren van een bolus, is zeer goed om de nieren en ingewanden te verkoelen en te zuiveren van gal en slym.

Rad. Iridis Florentinæ is een witte gedroogde welruikende wortel/hebbende een verwarmende / verdroo=

droogende/verdunnende/doorsnydende/resolveerende, mundificeerende en incarneerende kragt: Gepulvert wertze veel op de bloote beenders gedaan; als mede onder zalven en lavementen tot vuile verrotte ulceratien in cataplasmen gedaan/verzagt ende rypt zeer allerhande harde knobbels / ende zweeringe. In den azyn gezoden ende gedronken / is ze goed tegens fenynige quetsuren / tegens miltzugt en beginnende waterzugt.

Rad. Salsæ Parillæ werd in de Honduras en Nova Spangia gevonden / schietende met verscheiden wortelen in de aarde / de lengte van twee ellebogen lang of meer/alwaarze uitgedolven en hier gebragt werd/ en meest gebeezigt werd in de cuure der pokken / als mede tot de waterzugt / miltzugt / geelzugt / zinkingen / quade ulceratien. Deze worteltjes zyn niet zo heet als de china, nog ook zo opdroogende als de guajac. (*)

Rad. Tormentillæ is een bruine roode dikke wortel/in graazige weegen wassende / van natuuren heet en droog/zy doen zweeten/en dryven 't fenyn weg; zyn goed tegen de pest/ tegens bloedspouwen / bloedwateren / overtollige menstruen, tegens de roodeloop / en andere buiklopen.

Uitwendig werdenze gebruikt in fistelachtige ulceratien, en tegens contusien in brandewyn gebruikt.

Rad. Zedoariæ is een effen en langwerpige wortel/ heet en droog / zeer goed tot allerley vergift en fenyn: is een preservatif tegens de pest: Item / verdryft de wormen en eenige verborgene winden/ stopt de bloedgang en het braaken.

Rad. Gentianæ is een langwerpige/bittere en geelagtige wortel / zynde van natuuren heet en droog / heeft

(*) Van deze *Salsaparilla* maakt men groot ophef, om dat die uit vreemde landen komt, en men denkt niet dat onze *radix bardanæ* en meer andere wortels, die hier te lande groeyen, dezelve of nog beetere werkinge hebben.

heeft een naar hem trekkende / resolveerende en verteerende kragt / zy is zeer goed den geenen die eenig fenyn in 't lyf hebben / ofte van fenynige dieren gebeeten zyn.

Van de Kruiden.

ABsinthium Vulgare is heet en droog / resolveerende, adstringeerende, en de putrefactie belettende: daarom werdze veel in groote fluxien en gangrænen gebeezigt; vorders zo versterkt zy de maag / dood de wormen; zy is mede goed tot de waterzugt en geelzugt; als menze stoot met wat zouts en honing / is zy dienstig tot lopende ooren / en met wit van een ey / tot blaauwe bultslagen.

Althea of Bismalva hebben een vogtigheid en lymigheid / met een pynstillende kragt / dienstig om allerley apostemen te rypen en verzagten / zyn mede goed tegens beten van quade vliegen en spinnekoppen. Dit kruid gedroogt en met melk gezoden geneest de quade en bezouderde hoest. Zy werd mede veel gebeezigt tegen graveel / steen en roodenloop.

Carduus Benedictus is warm en droog tegen alle inwendige ulceratien dienstig / en voornamentlyk der longe / doet mede zweeten en watermaken. Dit kruid gedroogt en gepulvert met wat honing ingenomen / is goed tegens een benauwde borst en teering.

Folia Quercus zyn bladeren van eiken boomen: en hebben een t'zamentrekkende en verdrogende kragt / werdende veel in wond-dranken gebeezigt / stelpt het onnaatig vloeien der menstruen, 't bloedwateren / enz. geneest de ulceratien der darmen en den roodenloop / zo wel in dranken als in clysterien gedaan.

Rosmarinus is heet en droog / verwarmende / incisif ende abstersif, inwendig genomen / is zy goed tegens geelzugt / en waterzugt / zy stut en droogt de zinkingen / helpt den hoest / verdryft de quade lugt gebrand zynde. Uitwendig werdze veel in cataplasmen gebrukt

bruikt tot koude fluxien, en in poeders voor het hooft gebeezigt.

Sabina is heet en droog/fyn van deelen/aperieerende en zeer doordringende; zy zet de menstruen, de doode vrugt/ en ophoudende urine af. Uitwendig werdze gebruikt in rezolveerende fomentatien en cataplasmen: Item/ tot vratten/uitwassen/en tot quaatzeer der hoofden.

Scabiosa is heet en droog/detergerende/incideerende/ zweet verwekkende/ de besmettinge en verrottinge wederstaande. Werd veel in wond-dranken gedaan/tot gebreken der borst/tot den hoest/engborstigheid/pleuris, quade keelen, en pest-gebreeken. Uitwendig werdze in resolverende en matureerende cataplasmen gedaan; als mede tot de spenen en schurft.

Ruta is heet en droog/fyn van deelen/aperieerende en incideerende, zeer dienstig tegens allerley fenyn/ quaadaardige koortzen/ stuipen/ waterzugt/ quade oogen/ keel en ooren/ doet watermaken/ stelpt het bloed der neuze/ resolveerende kroppen en klieren/ en verzagt de harde milt.

Salvia is heet en droog/heeft een t'zamentrekkende en versterkende kragt/dienstig tot alle koude swellingen der keele: desgelyks tot een epilepsia, paralysis, zy doet watermaken/ versterkt het hart/ en met alsem gebruikt/ zo stoptze den buikloop.

Fungus of Bovist is eigentlyk een slag van witte campernoeillie van ieder genoeg bekend: 't welk droog zynde geplukt werd en bewaart om het bloed te stelpen/ alleen/ of somtyds in 't wit van een ey gedoopt/ al naar ieders believen en goeddunken.

Van de Bloemen.

CRocus Orientalis ofte Oostenryksche Saffraan/ om dat den besten veel omtrent Weenen in Oostenryk groeit/ maar die wy nu meest gebruiken/ werd ons gebragt uit Bretannien en Vrankryk of

uit

uit Engeland. Zy draagen geele purpere bloemen / met lankagtige bladeren.

Den saffraan is heet en droog/resolveerende, matureerende, en zeer pynstillende; inwendig gebruikt is zeer hartsterkende en 't fenyn wederstaande / zy helpt de spyzen in de mage wel teeren / zy opent alle verstoppinge der ingewanden en mesenterium, zy dryft het graveel en steen af: inzonderheid als menze met sap uit de orangien, of uit de cocusnooten, met wat suiker ingeeft. Zy vermurft alle hardigheid / en rypt alle koude en raauwe zwellingen.

Flores Sambuci zyn van natuuren heet en droog / hebbende een resolveerende met eenige adstrictie, en water afdryvende kragt / werd veel in œdemateuse gebreeken gebruikt / tot pappen en stoovingen.

Flores Camomillæ zyn van natuuren heet en droog / resolveerende en verteerende / met eenige confortatie. Het decoctum hier van met anys en saffraan / stilt allerley pyne des buiks / en doet slaapen: Voorts is ze goed den geelzugtigen ende graaveeligen.

Flores Centaurii zyn van naturen heet en droog / mundificeerende, consolideerende, en verzagtende de hardigheid der ulceratien, werd veel in injectien en lavamenten tot oude ulceratien, en fistels gebruikt; ingenoomen zyn zy goed tot de geelzugt / miltzugt en wormen. Zy dryft de gal-agtige en slymige vogtigheden af.

Flores Hyperici zyn van naturen heet en droog resolveerende, mundificeerende, en incarneerende; desgelyks water afdryvende/de geelzugt geneezende.

Flores Meliloti zyn van naturen heet en droog / * dige-

(*) Dit heet en droog zynde, en koud en vogtig zynde, is eene oude Stellinge, die op eene aangenomene ver-

digereerende en resolveerende, in wyn gezooden doen watermaaken / en stillen de pyn der nieren en blaas: Item / met suiker zoet gemaakt werpt de fluimen uit de borst.

Flores Rosarum Rubrarum hebben een getemperde koude en droogte; met adstrictie en corroboratie, daarom werden zy in veelderley zaaken gebruikt; als in fomentatien, cataplasmen, gargarysmen, &c.

Flores Lavendulæ zyn heet en droog / fyn van deelen / zyn zeer verteerende en verdroogende / daarom zynze de herssenen en zenuwen zeer profytig. Ingenomen zynze goed tegens de koude pis / opstygingen der moer; tegens de buikpyn / en alle beroertheid en lamheid / vallende ziekte / en opkrimpinge van zenuwen.

Van de Basten, Vrugten en Zaaden.

De Cort. Ligni Guajaci of Schorsen van het Pokhout zyn meerder droogende en doordringende dan het hout zelfs / dan hebben anders eenderley kragt. Wy zullen zyne kragt aanstonds verhaalen / als wy van het lignum spreeken zullen.

Cortices Granatorum zyn zeer adstringeerende, corroboreerende en repelleerende, daarom werdenze veel gebeezigt om te stoppen in een dysenteria, en gonorrhœa: als mede in fomentatien en gargarysmen: in een dysenteria werdenze aldus gebruikt; neemt

verbeeldinge steunt, en in voorige tyden zo aangenoomen is, maar nu heden zo ligtvaardig niet gelooft word, om dat men de kragten der middelen nu heel anders begrypt, want al 't gene de ouden hiervan gezegt hebben, betekent byna niets, of we moeten het uitleggen en verduitschen, op eene zeer gebondene wyze, die weinige begrypen kunnen.

neemt de cortices of den heelen appel / doetze in een verglaasden pot / die met klep wel toegestopt is / zetze aldus in een oven / en laatze wel droogen; of byna zagt branden / voorts stoot het tot poeder / ende geevet met een roemer franschen wyn in / omtrent 't gewigte van een drach. j. Dit is zeer goed tot de pyne en snydinge des dysenteria.

Colocynthis is een vrugt die veel in Spanjen en Italien wast / draagende aschverwige gespleeten bladeren / met bleekgeele bloemtjes.

Den coloquint is een zeer goed Medicament / purgeert met groot gewelt alle galagtige / slymige en bedorven vogtigheden / zy dood de wormen / zet het water af / helpt de quelbalgen met harde en dikke buiken / en verdryft allerly fenyn van pest ende pokken. Den dosis is drach. j. als ze van haar karnen wel gezuivert is. *

Bacc. Lauri zyn heet en droog / resolveerende en corroboreerende, fyn gestooten en met wat oculi cancri, Nootemuscaat / suiker / en een weinig saffraan met wyn of bier ingenomen / is een zeer goede wond-drank / opent de borst / sterkt de mage en alle ingewanden.

Uitwendig gebruikt en ergens onder gemengt / zo versterktze de gewrigten / en verteert allerley slym en ecchymosis.

Tamarindum is een vrugt van zeekeren dikken boom in Indiën / zynde zeer verkoelende en vervogtende, met adstrictie, zy verslaat den dorst: daarom werdze wel in decoctum gedaan / tot heete

(*) Den Schryver heeft hier zeer gemist, dat hy een heele *drachma* van deze Coloquint op eenmaal voorschryft, een halve Scrupel is overvloedig, niemant moet zig hier mede verlyden laaten, en den Leider door dit middel om het leven brengen.

te brandende koortzen/galbrakingen / en roodeloop/ ofte ook wel in water geweekt/ daar by doende wat suiker en limoenen in schyven gesneeden / en in een vlesjen gedaan/ wel toegestopt/ een uur 5 à 6 in een poortgat of venster gehangen des somers daar de wint doorwaait / om dat het te koelder en aangenamer om te drinken zou weezen: ook zoo maakt men hier een syroop van/ tot grooten brand / en dorst in heete ziekte.

Lignum Guajacum is een hout van zekeren boom wassende in de Westindiën / op 't Eyland Sint Domingo, van de groote en dikte als onze groote eiken bomen/ met een dikke en vette schorsse omringt / draagende kleine harde blaatjes en geele bloemtjens/ het beste is 't zwaarste / vetste en dat op de tong is bytende.

Dit hout is heet en droog / zyne kragten / eigenschappen en deugden zyn wonderlyk; want zy is verdunnende/ doorsnydende / afvegende / resolveerende, versterkende alle de ingewanden / en daar uit verdryvende allerley feuynen en vuiligheit door middel der urine en zweet: 't welk zy door zeekere eigenschap zeer wonderlyk verwekt. Zy werd niet alleen tegens pokken gebruikt; maar ook tegens scheurbuik/ waterzugt/ miltzugt / quaadaardige ulceratien, geraaktheid/beevinge en diergelyke; Sommige maken hier extract of gomme van/ daar zy dan den Patient een pilletjen of twee van ingeeven tot een sudativum, bezoardicum of diureticum, dat niet te verbeeteren is / de wyze om die te bereiden is aldus: (*)

℞. Ligni

(*) Men schryft aan dit hout grooter kragten toe, als het bezit, gelyk de ondervinding leert. Het is wel goed in geringe gevallen, daar de natuur mede te hulp komt, maar

℞. Ligni Guaj. part. ij. Corticis ejusdem part. j.

Dit syn geraspt/ ende gedaan in een glaazen vat/ daar op gietende van de beste brandewyn/ en die wel toegestopt/ laat dat ergens staan digereeren den tyd van omtrent drie weeken/ tot den brandewyn heel gecouleurt is/ giet hem dan af; en drukt de fæces wel uit: giet dit voorts in een vlakke aarde verglaasde schotel om te evaporeeren, daar naar zet die schotel op koud water/ zo zal't straks samen stremmen als een gom/ dat gy bewaaren kond en daar pilletjens van maken/ die zeer wonderlyk werken/ en het decoctum verre overtreffen.

Uitwendig werd zy ook gebruikt op eenige pynelyke deelen/ papsgewyze. Item/ in eenige injectien of unguenta tot vuile ulceratien, en caries.

Sem. Anisi is heet en droog/ zeer carmineerende en resolveerende, het stilt alderley pyne uit winden voortkomende; 't doet watermaken/ graveel lossen/ het stilt den hik; is goed tot de roodeloop en waterzugt/ door dien het meede alle verstoptheden opent/ en den dorst lescht.

Sem. Fœniculi is niet zo heet als den anys/ heeft een versterkende en afjagende kragt; alleen gegeeten of ergens in gezoden/ verwekt het sperma en zog in de Vrouwe borsten; in water gezoden belet het braaken en stilt de pyn der mage.

Sem. Cumini is heet en droog/ resolveerende en verteerende alle koude vogtige humeuren/ zy verdryft alle winden en krimpsingen des buiks. Zy is

maar in swaare, staat men verlegen, en men moet na het lange vrugteloos gebruik van dit dan eindelyk tot de *mercurius* zyn eenige toevlugt neemen.

is mede goed tot een raauwe verkoude borst. Item in wyn gezoden met wat fenugriek, is goed tot de pyn der darmen en roodeloop.

Sem. Lini is byna getempert van naturen / van een matureerende en anodyne kragt; zeer dienstig in allerly klysterien gebruikt tot de roodeloop / en om mucilagen te maken.

Van de Pulvers.

DE Pulveren of Poeijers bestaan uit verscheiden ingredienten, zyn gestoten en samen gemengt / tot het gebruik; ofte zy zyn simpel / bestaande alleen maar uit haar zelven: als den aluin en wynsteen / gelyk uit haar beschryvinge blyken kan.

Pulv. ad Casum.

℞. Oculor. Cancrorum, Unc viij.
Rubiæ tinctorum, Unc. vj.
Bol. Armenæ, vel Terræ sigill.
Sang. Draconis āā. Unc. iv. M. F. Pulvis.

Dit poejer werd iemand ingegeven als hy zig van binnen bezeert heeft / door vallen / stooten / enz. met wat bier of wyn genut; is insgelyks goed voor die uit de neuze bloeden / of eenige aderen in 't lyf gebor-sten zyn: als mede voor de overtollige menstruen. Zyn dosis is drach. j. meer ende min naar gelegent-heid. (*)

* Dit *Pulvis ad casum* doet niets, maar onder het ge-bruik van dit werkt de natuur alles uit en doet 't welke men door onkunde aan dit poeder toeschryft.

Pulv. ad Gonorrhœam.

℞. Farinæ Glandium Lib. ij.
Nucis Mufcatæ Unc. vj. Gum. Tragacanthæ,
Maftichis, Boli Armenæ ana Unc. iv. ff.
Sem. Lactucæ, Agni cafti ana Unc. iv.
Corticis Granatorum Unc. iij. F. P.

Zyn gebruik is mede uitwyzende zyn benaminge/ namelyk tot den druipert die wy gonorrhœa noemen/ de dofis is mede van drach. j. of meer onder wat terebinthyns of eenig bequaam nat gemengt. *

Pulv. Reftaurativus.

℞. Aloës, Myrrhæ, Maftichis,
Sanguin. Dracon. ana Unc. j. ff. Terræ Sigillatæ,
Sarcocollæ, Gypfi, Olibani ana Unc. iij.
Calcis Vivæ Unc. vj. Boli Armenæ Lib. ij.
Præcipitati Rubri Lib. j. Croci Martis,
Capitis Mortui Vitriol. ana Lib. ff.

't Gebruik van dit pulver is om 't bloeden te ftelpen / onder wat wit van een ey/ofte wat terpentyns gemengt / en zo op ftupaden ofte op een ftukjen van een blaas geftreeken: en zo naar behoozen gebruikt.

Pulv. ad Pleuritidem.

℞. Oculor. Cancror. Præp. Dentis Aprini ãn.
Unc. iij.
Flor. Sulphuris, Unc. j. ff.
Papaveris Erratici, Unc. vj. M. F. Pulv.

Zyn

* Diergelyke *adftringentia* mag men nooit in een vuile *gonorrhœa* gebruiken of anders moet men de *lues* afwagten.

Zyn gebruik is eigentlyk in een pleuritis met wat warm bier of aq. card. bened. ingenomen / en daar op gezweet. Den dosis is drach. j. min of meer.

Pulv. ad Dyſenteriam.

℞. Rhabarbari optimi Lib. j. Sang. DraconisLib. ſſ.

Dit werd geſtooten en onder een gemengt.

Zyn gebruik is om 't roode meliſoen of andere buiklopen te ſtoppen / uitwyzende zyne benaminge / den doſis is verſcheiden van drach. j. tot Unc. ſſ. of meer onder eenige conſerve, of nat / gelykelyk of allengskens ingenomen.

Alumen Uſtum.

℞. Aluminis Crudi q. ſ.

Dit werd gebrand op een heete ſchoppe / ofte in gloeyende bus-koolen / tot dat het als wit ligt ſchuim werd.

Is verdroogende / cicatriſeerende, bloedſtelpende en overtollig vleeſch wegneemende. *

De Cremor Tartari is eigentlyk Wynſteen / die aan de vaten hangt / die werd gepoedert en in water gewaſſen / daar naar door een zeef gedaan / gekookt en geſchuimt / eindelyk gefiltreert ende in potten gedaan; waar op dan een wit vliesjen komt / 't welk afgenomen en gedroogt werd.

Zyn kragt is laxeerende / ontlaſt alle verſtoppinge / zy purgeert alle ſlym en zuure vogtigheden / tempert de gal / waardoor 't lichaam verkoelt en verfriſcht werd. Zyn doſis is drach. j. of drach. ij. uitwendig

* Het *alumen crudum* is zagter en werd tot zuiveringe en droog inge heden gelukkig gebruikt.

dienstig in eenige linimenten / om te verkoelen / verdroogen en cicatriseeren: Item tot brandige en vuile oogen; insgelyks tot schurft en krausel.

Van de Gommen en Sappen.

ALoë is een sap uit seeker kruid / wassende overvloedig in Bengalen en Cambaya, en het Eiland Socotra, gedroogt zynde werd ons hier overgebragt. Den aloë is heet en droog / dienende om uitwendig en inwendig te gebruiken / uitwendig is zy carneerende, mundificeerende en de putrefactie belettende / daarom werdze veel in injectien en lavamenten gebruikt: inwendig met wat mastix ingenomen / geneest het bloetspouwen; vorders zo versterkt en purgeert zy zagtjes de mage en het gedarmte van alle galagtige en taaye slymigheden / maar door zyn hitte is zy de lever niet goed / daarom dat zy de speenen zoude eenigzints verwekken. Den dosis is drach. j.

Gom ammoniacum druipt uit zekere boom in Africa, van natuuren heet en droog / emollieerende, resolveerende en attraheerende: geneest de harde en verstopte milt en lever / verzagt de knobbelen ende klieren / verklaart de oogen en voornaamelyk zyn sal, dat alle wolken en schellen der zelver wegneemt: van binnen ingenomen zuivertze den buik en borst / doet watermaken.

Campher is het sap uit zeekeren hoogen boom in Indiën / wassende op hooge Bergen omtrent de zee / zynde van een zeer gemengt temperament / en dat ten aanzien van zyne verscheiden graden / van koude en van hitte / die in zyne mixtura bespeurt werd: Sommige houden hem heet te zyn tot in den derden graad: de andere houden hem voor koud: voor my ik geloof dat zy beide gantsch geen ongelyk hebben: maar het is altoos nosoir dat zy een discutieerende

en evaporeerende kragt heeft / en werd veel gebruikt om te verkoelen in zalven of anders sints. (*)

Gum Elemni is een sap / druipende uit de Æthiopische olyf boomen / van natuuren heet en droog / incarneerende, ofte vleesch genereerende.

Euphorbium is een sap uit zekeren boom in Lybien / welke boom van de Inwoonders met harpoenen of lange lancien doorsteeken werd; daar dan zeer overvloedig sap uitvloeit / van de Zonne opdroogt / en dan alzo hier over gebragt werd.

Den Euphorbium is heet en droog in den hoogsten graad / hebbende een zeer resolveerende, detergeerende en mundificeerende kragt: in olie gedissolveert en in de slaap des hoofds gestreeken / ontwekt de slaapzugtige; fyn gepoedert werd zy veel op de caries gebruikt / om die te doen opdroogen en afscheiden / ingenomen purgeert zy alle wateragtige humeuren; maar men diende hem zyn boosaardigheid en schaadelykheid eerst te beneemen aldus: Neemt 3 à 4 leepels regenwaater / maakt dat zuur met wat ol. vitrioli ofte sulphuris, als een azyn / doet daar in als dan pulv. euphorbii drach. j. en laat het een geheelen nagt staan weeken / en 's anderendaags giet het af / en geeft dan dit poeper met wat warm bier of wyn in / en het zal zonder pyne purgeeren / en als dan zal 't goed zyn om den doorloop te stoppen / van koude komende: want de slym gepurgeert zynde / zal als dan van zelfs stoppen.

Galbanum druipt uit zekere boom in Syrien / van natuuren heet en droog / is attraheerende, resol-

* Dat de Campher een verkoelende kragt zal hebben heeft nog niemand duidelyk getoond, maar dit weet ik als men Campher tot een *drachma* op eenmaal ingeeft dat die uitwerkingen doet, die aan een heet middel eigen zyn.

veerende, verzagtende en matureerende allerley hardigheid / is mede goed voor die geene die van binnen gequetst zyn.

Gutta Gamba is een gewas / loofdraagend als hier de thytimalus, klimmende langs de boomen gelykerwys de klim. Ze groeit in het Landschap Camboida by China: van de dikte als een arm: en gequetst zynde / vloeit daar een sap uit / dat zy aldaar tot een dikte kooken / droogen / en voorts hier over zenden.

Zyn gebruik is van onderen en van boven af te zuiveren / voornamelyk de slymige weyige en waterige vogtigheden / zy doet sterk braaken / haar dosis is scrup. j. ofte scrup. j. ß. en alzo de Matroozen gemeenlyk deeze geele gom (zoze die noemen) kennen / en die naauwlyks inneemen willen / zo plagt ik die wel onder eenig electuarium te mengen / in manier van een bolus of brok / en gaf haar die zo in zonder haar weeten / daar ikze gemeenlyk zeer loffelyk mede purgeerde en afzuiverde.

Mastix druipt uit zeekere boom / die de Italiaanen Lentisco noemen / in Chio door insnydinge der zelver / zynde van natuuren heet en droog / maatelyk verdroogende / en de nerveuse partyen conforteerende: ingenomen is hy de mage zeer goed om datze de pyne stilt / en het vomeeren belet / zy zuivert de pituita uit het hoofd / zy is goed den geenen die bloedspouwen / en aan den ouden hoest gaan.

Myrrha druipt in de grootehitte der Hondsdagen / uit een boom in Arabien, zynde van natuuren heet / droog / mundificeerende, incarneerende en de putrefactie belettende / daarom werdze veel tegen quaad bedrot tandvleesch en vuile wonden gebruikt: ingenoomen met wat Weye of aq. hordei geneest de druiploop / of tenesmus, en doodt de wormen. O-

peni

pent de verstoptheeden der lyfmoeder / dient tot den verouderden hoest / en zwaare ademhaalinge / zuivert de darmen / nieren en blaas.

Sarcocolla is een sap vloeyende uit zeekere doornagtigen boom in Persien.

De sarcocolla is heet en droog / mundificeerende, en incarneerende, zonder eenige scherpigheid of bytinge: is zeer dienstig in de gebreeken en wonden der oogen/als mede met wat mel commune en terebinthyns gemengt / is zeer goed om een rookinge tegen de tenesmus te maaken.

Succus Glycyrrizæ. Dit sap van soethout werd in Candien gemaakt / daar het meest van daan komt.

Zy werd op dusdanige wyze gemaakt: in de Maand van July neemenze de rad. glycyrrizæ, die versch en vogtig zyn / die werden gezuivert en in een mortier gestooten / voorts werdenze in water gezoden / tot het water begint te dikken / als dan werd het in een sterken grooten doek uitgegooten / en door de persse uitgeperst/en dit uitgeperste sap latenze dan in de zonne of by 't vuur droogen. Dit sap van zoethout heeft de zelfde kragt / als het zoethout zelfs / daar het uit getrokken is; doch veel beter en meerder van kragten.

Sanguis Draconis is het sap uit zekeren hoogen boom in Arabien: maar werd dikmaal op zodanigen wyze vervalscht: Zy neemen bokkenbloed / bolus Armena, en 't sap uit wilde mispelblaaderen / en maaken daar zo een klomp van: Hedendaags werdze veel uit de Canarische Eilanden gebragt.

Den sanguis draconis is verkoelende / verdroogende/ t'zamentrekkende en te ruggedryvende/ daarom is zy zeer restringeerende allerley bloeden en bloedgang / door zyn styptike visceusiteyt: daarom datze veel in stemp-poeders / en in de roodeloop ge-

bruikt werd: daar en-boven heeft zy een treffelyke incarneerende kragt / als menze met wat matelyk terebintyns, thus en ol. hyperici mengt.

Terebinthina Communis is een sap druipende uit een boom in klein Asiën, hebbende zeer buigzaame takken en blaaderen / als onze esschen boomen / bloeyende even als de olyven.

Deze terpenthyn is maatelyk verwarmende / en verdroogende / met een mundificeerende, detergeerende, incarneerende, en roboreerende kragt / zy is den ordinaaren balsem van alle wonden / en zeenuwagtige deelen / zy purgeert en zuivert alle inwendige geulcereerde deelen / voornaamelyk de nieren / zy doet watermaken / belet de putrefactie, zy is meede uitneemende goed tegens de pyn en ulceratien der darmen / met wat mel com. ende saffraan / onder wat versche zoete melk / of aq. hordei gemengt / ende zo warm gedronken; of ook in clysterien gedaan naar geleegentheid en eisch van zaaken.

Terebinthina Veneta, heeft ook wel de zelfde eigenschap als den gemeenen: maar zy dient beeter om inwendig te gebruiken / in pillen / bolus, of diergelyke.

Van de Metaalen en Zeegewassen.

ÆRugo vel Viride Æris is eigentlyk het roest van kooper / 't welk van sommige door den azyn bereid werd.

Het Spaansgroen dan is heet en droog / met een styptike en corrosive kragt / alle vuile stinkende ulceratien zuiverende / werd veel in mondwaters tot vuile stinkende monden gedaan / als meede in oogwaters / tot koude en groove humeuren der oogen / desgelyks tot schellen en winden der zelvige.

Het

Het Spaansgroen dan is adstringeerende, corrodeerende, en zuiverende / belet de verrottinge in alle vuile stinkende ulceratien. Met sal. armoniak en ung. Ægyptiacum gemengt / neemt alle callositeyten der fistulen en ulceratien weg: gebrand zynde / neemt tusschen de nagelen der toonen en vingeren alle overtollig vlees zagtjes weg / en in collyrien, de vlekken en peerlen der oogen; met nutritum en terebinthyn de ruigigheid en gebreeken des huids.

Argentum Vivum is resolveerende, consumeerende en van een subtiele substantie / zy is een doodvyand van allerley ongedierte en crauwagie / in eenige zalven ofte andersints gemengt. Het heeft een zonderlinge ende verborgene eigenschap in de cuure der pokken / uitwyzende de dagelyksche ervarentheid: Item tegens quaadaardige ulceratien, roven / zeeren / en alle visceuse en harde gezwellen. *

Alumen Crudum is een Bergstoffe in Egypten, Sardinien en omtrent Romen, daar ze veel bereid uitgehaalt werd; den aluin is heet en droog / is adstringeerende, en repelleerende, met wat aqua plantaginis gezoden / is goed tot veelderley ulceratien, om die te zuiveren en te droogen. Inwendig met een nootemuscaat gepulvert en ingegeeven / is goed tegens de koortze; als meede een pilletjen van aluin gemaakt en ingeslikt / is goed tegens den buikloop. †

Bolus Armena is een roode aarde in Armenien,

* Het *argentum vivum* is van grooter kragt, als men in 't gemeen daarvan denkt, ook is het nu geen vergift meer.

† Den Aluin kan geen buikloop stillen; want tot eenige *drachmas* ingegeven verwekt die veel afgang.

koud en droog / van een t'zamentrekkende en bloedstempende kragt / ook dienstig om alle inflammatien te repelleeren.

Cerussa werd door konst van lood gemaakt / zy is koud en droog / dienstig om op te droogen en te verkoelen.

Corallium Rubrum is een Zee-gewas dat veel in de Middelandsche Zee en Westindiën gevonden werd: het wit is meerder verkoelende dan het rood / zy zyn beide hertsterkende en adstringeerende allerley bloedgangen / bloedspouwen / menstruen, &c. Is mede goed tot een zwakke mage / tegens fenyn / kramp / waterzucht. Uitwendig gebruikt / zo is ze bloedstelpende en cicatriseerende. *

Van dit Coraal werd een magisterium gemaakt / 't welk veel edelder en vry kragtiger is dan de coraalen zelfs: en werd aldus gemaakt / men neemt eenige stukjens coraal die men fyn stoot / en in een flesche doet / daar op gietende goeden gedistilleerden wyn-azyn / omtrent 3 à 4 vingeren breed boven 't poeper / dit werd geweekt een etmaal of meer / daar naar door een graauw papier gekleinst / en 't gekleinste of de colature laat men dan in een glas op 't vuur uitdampen / zo vind men op de grond als een witte kalk / 't welk eigenlyk den magisterium is.

Lithargyrium Auri & Argenti komt hier meest van Engeland uit de Lootmynen; is zeer getempert / dienstig om te verkoelen / verzagtende / resolveerende, adstringeerende en cicatriseerende: daarom zeer dienstig gebruikt / tot allerley inflammatien en ulceratien.

La-

* De Corallen zyn van weinig dienst meer, als andere aardagtige middelen, gelyk *lap. cancror. test. ov. conchæ* en andere.

Lapis Calaminaris werd uit het Verwulft van de Metaal Ovens gehaalt / zy is zeer dienstig om te adstringeeren, cicatriseeren en verdroogende de vogtigheid der ulceratien, en voornaamelyk der scheenen.

Minium komt ergens uit de Quikmynen / daar ze bereid werd / zy is zeer droogende / daarom zeer dienstig om quaade ulceratien op te droogen / als meede tot verbrandheid.

Sulphur of Zwavel is een Bergstoffe / die veel in Italien uit de Mynen gehaalt werd / aldaar bereid / en hier overgebragt. Veele houden hem voor heet en droog / attraheerende en incideerende, zeer dienstig tot allerley krauwsel en schurfdigheid. Andere zeggen dat hy verkoelende en bevogtigende is / waarom hy zeer dienstig zoude wezen tegen alle gebreeken der longe en teeringe / en dat door zyn vogtige en verweekende kragt met eenig nat ingenomen drach. j. jaagt de schrik en 't fenyn uit het lyf / geneest de geelzugt / en allerley jeukte in het lyf / met bier of melk gedronken / en op fenynige wonden geleit / trekt het fenyn zeer uit.

Terra Sigillata is een gezeegelde aarde / komende uit de Levant van 't Eiland Stanimela. Zy is koud en droog / cicatriseerende en 't bloed restringeerende, zo wel inwendig als uitwendig; met wat wyns ingenoomen wederstaatze 't fenyn / en met een versch ey / stilt den bloedloop: uitwendig met wat mucilago van lynzaad gemengt / is zeer goed tot verbrandheid / en het oplopen der blynen belettende. *

Tutia

* De *terra sigillata* en *bolus armena* hebben geen kragten meer als pypen aard, en als rood en wit kreit, hoe groote deugt men die ook toeschryft.

Tutia Præparata. De opregte tutia werd in Indiën gemaakt / uit zekere klevige aarde / die ze in potten doen / en met water roeren / en dan in heete fournuizen zetten / daar dat water werd uitgedroogt en de aarde gebrand / voorts in doozen bewaart en zo verhandelt: doch de gemeene tutia hier te Land werd meest van de lapis calaminaris, door de konst der pharmacie bereid. *

Vitriolum Album & Rom. is mede een Bergstoffe / in Italien en Duitsland, daar ze in de Mynen uit de Steenen druipt. Zy is heet en droog resolveerende, corrodeerende, adstringeerende, verdroogende / dienstig in collyrien der oogen om de vlekken en schellen der zelver weg te nemen: Item in 't witte van een ey dat hard gebraden is (nog heet zynde) iij. à iv. gr. ingedaan / tot het gesmolten is / en dan uitgedrukt door een doekjen: welk uitgedrukte liquor met wat aqua rosarum ofte plantaginis gemengt / is zeer goed tot allerley oude fluxien en inflammatien der oogen. Sommige gebruiken hem ook inwendig om te vomeeren, zy nemen den vitriolum drach. ss. en dissolveeren hem in water unc. ij. ss. en geven ze den Patient te drinken / waar door zy de mage en hoofd zeer zuivert.

Vitrio-

* De *tutia* heeft verre zo veel kragtige goede werkingen niet in de oogziektens als daarvan werd opgegeven en doet zelfs veeltyds meer kwaad, als of men 't ongemak aan de natuur hadde overgelaten, vermits dezelve in poeder, door zyn gruisigheid, de geinflammeerde oogbol en oogleden schuurt, en de inflammatie vermeerdert, waar tegen om te helpen het gebruikt werd. Maar wat zal ik zeggen, 'er zyn duisende tegenstrydige zotte verderflyke dingen die door de waan hooggeacht werden; en daarmede men als met popjes eidel speelt.

Vitriolum Cyprium werd wel voor de beste gehouden / zo om het bloeden te stelpen / als om vuile ulceratien en quade monden mede te wasschen / zy is zeer mundificcerende, adstringeerende en verkoelende / alle vuurige en geinflammeerde wonden en ulceratien.

Sperma Ceti is het Zaad van Walvisschen / dryvende by stil weer op de Zee. Zy is maatig heet en vlugtig van aard; daarom is ze zeer goed in allerley wond-dranken; insgelyks als men gevallen is / en met comynzaad ingenoomen tegens colyk en groote steeken des buiks / en voornamentlyk tegens de naweēn der Kraam-Vrouwen / en die van binnen zeer geforceert zyn / men mengtze wel onder den axung. porci om den buik der Kraam-Vrouwen te smeeren / en op fenynige wonden te leggen. (*)

Van de Dieren en haare Deelen.

Axungia Porci of Verkensreuzel/is emollieerende en matureerende de koude aposteemen in cataplasmen of anderzints/in zalven is ze digestif en men magze vryelyk in plaats van versche boter gebruiken.

Cantharides zyn Spaansche Vliegen. Zy zyn heet en droog / hebben een brandende en bleinen-makende kragt / inwendig werdenze nu weinig gebruikt / om datze alle zeenuwagtige deelen en voornamentlyk de blaas zeer vyandig zyn.

Cornu Cervi Ustum of de gebrande Hartshoorn is verkoelende / stoppende / hertsterkende en 't fenyn tegenstaande / daarom werdze veel in heete koortzen / pest /

* Het *Sperma ceti* is geen zaad maar de herszen van de Walvis en heeft ook zo veel kragt niet ,als daarvan geroemt werd

pest / pokjens / en pleuris gebruikt: Item tot wormen / en om te doen zweeten ingegeven / zo in substantie als in infusie. Zyn dosis is drach. ß. of drach. j. (*)

Insgelyks doen de gebranden Oliphantstanden / die wel zo veel adstringeeren en ook veel lymiger zyn om een gelee te maken.

De Hartshoorn en Oliphantstanden werden aldus gebrand: Neemt 'er eenige / breekt die in verscheiden stukken / en laatse in een smeltkroes tusschen de koolen in branden tot zy heel wit werden / daar naar fyn gewreeven met roozewater; ook zo maakt men hier een syroop van tot grooten brand en dorst in hecte ziekten.

Oculi Cancrorum zuiveren alle waterige ziltige vogtigheden / doen watermaken / zetten graveel af / dryven alle ongezondheid uit het lichaam door de urine. Zy zyn zeer goed in wond-dranken / en die haar van binnen bezeert hebben. Den dosis is dr. j. min of meer. (†)

Van de Chymische Medicamenten.

Dient tot waarschouwinge / dat als men deze Medicamenten ingeven wil / dat men altoos zeer omzigtig moet handelen / en voornamentlyk in het

* Het *cornu cervi ustum*, een gebrand been zynde, is zo hertsterkende, als alle andere gebrande beenderen. Ik weet niet wat de eidelheid niet al voor ongereimde dingen bedagt heeft.

† De *lapides cancrorum* hebben geen kragt meer als de gebakkene pypaard en kunnen niets doen als het zuur in de maag en darmen vernietigen, en werden door den stoelgang dan uitgeworpen, en neemen aldus die gevolgen weg, die door het zuur veroorzaakt werden.

het ingeven van den Antimonium en Turbith, altoos wel toeziende: *

1. Dat de Patienten met geen hartlyvigheid / of colyk bevangen zyn.

2. Dat den Patient niet gequetst zy aan eenige eedele deelen / als lever / milt / longe / enz. Want dat zynde / zoude hy groot perykel lopen / wegens het braaken dat 'er gemeenlyk op volgt.

3. Men zal den zodanigen niet ligt ader-laten / nog voor nog na het inneemen desselfs.

4. Men zal wat warme zoode / of bier en brood klaar houden / tegen dat het braaken den Patient overkomt.

5. Men magze ook niet al te ligtvaardig geven / aan bilieuse, magere of teere Luiden / op datze haar de maag niet bederve.

6. Men magze ook niet ingeven ten tyde van pest / uit vreeze datze de Patienten ligt dooden.

Antimonium Præparatum.

℞. Antimonii crudi & Salis Petræ ana Lib. ß.

t'Samen fyn gestooten / en in een aarden vat / op een klein vuur gesmolten: gesmolten zynde / giet men het uit op een steen / dan wederom gesmolten / met een derde minder salpeeter / en wederom uit gegooten / dit werd zoo een reis vier of vyf gedaan / tot dat het heel

* Als een niet wel kundige alle gevaarlyke of hevig werkende *Chemicale* en andere enkele natuurlyke swaare middelen meid, doet wyslyk, en heeft met geen omslag of vreze zig te bekommeren, ook deze waarschouwingen niet van nooden. De natuur brengt zekere middelen genoeg voort, daarvoor de *Chemie* swichten moet.

heel klaar werd / altoos de quantiteit van den salpeter verminderende; ook moet men wel toezien in 't smelten / dat daar geen vuur in de smeltkroes geraakt.

Den Antimonium purgeert of zuivert geweldig / doet ook zeer braaken / is de mage zeer schaadelyk / en voornamentlyk die galagtig van natuuren zyn; zy is goed tot allerley koortzen en verkoude ziekten. Den dosis is iv, v, à vj. grein in infusie of weekinge. De manier die ik altoos te Scheep gebruikt hebbe / is deze.

℞. Antimonii Præparati gepulvert unc. ß. met franschen wyn een kanne ruim; dit liet ik zo in een vlessche staan weeken tot myn gebruik / den dosis was een half musjen: Waar op ik haar een uur of anderhalf daar na warm het booterbier liet drinken / om beeter het overgeeven te verwekken. *

Antimonium Diaphoreticum.

℞. Croci Metallorum, Salis Petræ ana Unc. iv.

Dit werd saamen onder den anderen gepulvert / zet dan een smeltkroes op 't vuur / tot hy gloeyend werd: gloeyend zynde / strooit daar dan allengskens u pulver in; dit gedaan zynde / zo neemt anderwerf vier oncen salpeeter / en doet als vooren. Voorts werd het dan uitgegooten / gewasschen / gedroogt gepulvert / enz.

Zy heeft een wonderlyke kragt tot veelderley ziektens;

* Dit middel hebben veele ook op de Scheepen niet noodig; want we hebben de *Gutta Gamba* de *Radix asari* en *hypecacuanhæ*, die zeker werken en zonder vreze gebruikt kunnen werden, ook van heel onkundige, waartoe dan diergelyken gevaarlyke middel?

tens; zyn voornaamste werk is wel te doen zweeten en watermaken / maar dryft niet door den stoelgank af; daarom isze uitneemende goed tot het morbum of lues, peste / fleræcyn / waterzugt / koortzen / verstoppinge der milte / graveel / enz. Den dosis is van xij. tot xx. grein. †

Aqua Fortis.

℞. Salis Petræ, Lib. j. Vitrioli albi. Lib. j. ß.

Dit werd gepulvert / en onder den anderen gemengt / en dan door de retorte op zagt vuur gedistilleerd / 't zelve by graden vermeerderende.

Is zeer corrodeerende; en onder wat wyns gemengt / is zeer goed tot allerley caries, tot boosaardige ulceratien onder eenige zalven gemengt / en tot een verouderden gonorrhœa, eenige droppelen onder de pillen gemengt / als ik zelfs door ervarentheid goed gevonden hebbe.

Caput mortuum Vitrioli zyn eigentlyk de fæces, of het grondsop dat in de destillatie van den olie vitrioli gevonden werd.

Zyn gebruik is gemeenlyk om allerley bloeden te stelpen / onder wat wit van een ey geklopt en zo op wieken gesmeert.

Pp Cro-

† Het *antimonium diaphoreticum* heeft geene wonderlyke kragt meer, als een zot zig daar van verbeeld, want na de gemeene wyze bereid is het eene kragteloose kalk of aarde daar geen werkinge meer insteekt als in de kreeftoogen om 't zuur te temperen, en niet wel bereid doet het braaken purgeeren en sweeten, en zulks brengt de natuur in overvloed op.

Crocus Martis.

℞. Limaturæ Ferri q. s.

Giet daar wyn-azyn op / tot dat het bequamelyk weeken kan / roert het om / en doet het dan uitdroogen / giet daar wederom andere wyn-azyn by dat het pas vogtig zy / en laat het wederom uitdroogen. Dit moet zo dikmaals herdaan werden / tot dat het als vet of olie werd; dit gedaan zynde / doet het in een smeltkroes op gloeyende koolen / en roer het altoos om met een yzertjen / tot dat het heel fyn werd / ofte neemt verroest staal / calcineert het in een smeltkroes / en stoot het voorts tot fyn poeyer.

Zyn gebruik is eygentlyk om te stoppen allerley buikloopen met conserva rosarum of iets anders ingegeven / of met wat ol. juniperi en kaneelwater / zo isze niet alleen goed tot buikloop / maar ook tot de scheurbuik / zy is meede goed in een gonorrhœa, en onmatig vloeyen der speenen / menstruen, neuze / en leedewater; den dosis is een drach. ss. min of meer / ergens onder gemengt.

Flores Sulphuris.

℞. Sulphuris Optimi,
Vitrioli Hungarici non Calcinati ana p. æq.

Dit werd gepoedert en onder den anderen gemengt / daar naar in een klolf met een helm daar op gedaan / zo zal 'er een damp opryzen die boven aan den helm zitten zal / 't welk den flor. ofte bloeme is.

Is een præservatif en curatif voor de pest / zy doet wel zweeten / zy werd ook gebeezigt in de genee-

neezinge der scheurbuik / waterzugt / koortzen / teringe / longe-hoest; den dosis is drach. j. voor de teeringe of longe-hoest in een doyer van een ey met fyne suiker ingenomen.

Balsamus Sulphuris Anisatus.

℞. Flor. Sulphuris Unc. j. Ol. Anisi Unc. vj.

Dit werd op een zagt vuur in heet zand gedigereert, tot den flor. sulph. gedissolveert zyn / en eene bruine couleur verkreegen hebben.

Dezen Balsem is als een humidum radicale, om alle onse natuurlyke kragten te versterken / en staande te houden / zy is zeer consolideerende en zuiverende allerley inwendige ulceratien en fistels. Item windbreekende / water afdryvende / en zweet verwekkende. Zy werkt geensins door den stoelgank / maar door zweeten en urineeren: daarom isze uitneemende tegens graveel van 12 tot 20 druppelen met wat wyn of brandewyn ingenoomen: Item zy is ook een regte balsem tot alle gebreken der borst en longe / en zeer kostelyk tegens de naweeën der Kraam-Vrouwen / met karwywater gedronken. Item / uitwendig gesmeert over alle kouwvallingen / flerecyn: Item in fenynige quetzuuren / zo van buiten / als van binnen ingenoomen.

Balsam. Peruvianus is een natuurlyken Balsem / vloeyende uit zekeren boom in Peru, hebbende een reedelyken goeden / doch zwaare reuk. Zy is zeer incarneerende en mundificeerende in alle versche gesneeden wonden / ergens onder gemengt. Zy is goed tegens alle koude gebrooken zeenuwen. Zy werd meede ingenoomen voor die haar zelven bezeert hebben / of eenige zweeringe in 't lyf hebben.

Saccharum Saturni.

℞. Minii *seu* Cerussæ q. v. Ofte stukjens Loot.

Waar op gegooten werd goeden gedistilleerden azyn / en voorts op heete assche of heet zand te weeken gestelt ettelyke dagen / en 't zelvige dikmaal omroerende / tot den azyn heel geverwt is / dan dit afgegooten / en wederom andere by gedaan: Dit werd zo dikmaal herdaan als den azyn verwe naar hem trekt: daar naar werd al dien azyn by den anderen gegooten / voorts gefiltreert en op 't vuur geëvaporeert, tot men het zout op de grond gewaar werd / 't welk dan wederom S. A. moet gecalcineert en wit gemaakt werden.

Zy is koud en droog zonder eenige bytinge / allerley verrotte en boosaardige ulceratien zuiverende zonder pyne / daarom werdze in den kanker, en allerley ongetemperde en corrosive ulceratien gebruikt; in den aq. plantaginis gesmolten / dient zy tot allerley inflammatien en verbrandheden / en tot allerhande vuurigheid des aangezigts en oogen. *

Lapis Prunellæ.

℞. Salis Petræ Lib. j. vel. q. v.

Zet dit in een smeltkroes op 't vuur / wel toeziende dat 'er geen vuur in valt / gesmolten zynde werpt

* Dit *sacharum saturni* moet men als een bedrieglyk vals vergift aanmerken, nooit inwendig in gegeven maar voor een groot uitwendig middel tegens veele inflammatien gebruikt werden met veel voordeel.

werpt 'er gestadig stukjens solpher in / zo groot als een boontjen / zo lange tot dat het geen in de kroes is / niet meer omdraait; laat het dan nog wat op het vuur staan / zo zal het maar te witter zyn.

Zy heeft een verduuwende / doorsnydende / en verkoelende kragt / daarom stilt zy allerley pyne uit hitte voortkomende / zy opent alle verstoptheden / dood de wormen: om haar getempertheid werdse veel in gorgelwaters en koeldrankjens gedaan / omtrent de groote van drie erwetjes in vyf oncen fonteynwater / om te drinken / zy is goed voor de koortzen / en doet zweeten / drach. j. met wat aq. card. bened. en wat suiker. Zy is meede goed tot scheurbuik ende pest; de natuure van corruptie beschermende; even als het zout de spyze doet. Voorts dient zy tot het graveel en steen / met wat ol. juniperi, of anisi in wyn ingegeven. Den dosis is scrup. j. scrup. ij. of drach. j.

Sublimatum.

℞. Mercurii crudi q. v. Salis Petræ & Aceti ana q. s.

Dit werd onder den anderen geroert / en op een platte bak geleit / daar over zettende een blinde klok; voorts moet men daar bequaam vuur onder stooken / zo zal al den sublimaat binnen aan de klok hangen.

Heeft een sterke corrodeerende kragt / is zeer vergiftig / en in water gezoden / is goed tot veelderley oude ulceratien, om haar quaadaardigheid te beneemen / en die te zuiveren en te geneezen / desgelyks tot hayrworm / springend vuur / en allerley zeerigheid / en daar geen vel op groeyen wil.

Præcipitatum Rubrum.

℞. Mercurii crudi Unc. j. Aq. Fortis Unc. ij.

Deze dingen onder een gemengt / werden als witte kalk / daar naar zet men het op 't vuur / en laat dan den aqua fortis evaporeeren; geëvaporeert zynde / wascht men dan zyn ziltigheid met wat warm water af tot dat het zoet werd: Dit gedaan zynde zet men het op bequaam vuur / altoos met een yzertjen omroerende / tot dat het rood werd.

Zy werd uitwendig en inwendig gebeezigt / uitwendig is zy zeer mundificeerende, en het overtollig vleesch der ulceratien af-eetende: zy is meede zeer goed ergens onder gemengt / tot het restringeeren des bloeds: inwendig werdze gebruikt / in de cure van de luës venerea om te doen quylen en dat in forme van een pilletjen ingegeeven / met wat theriaca, ofte een brokjen spaansche zeep / daar onder gemengt. Voorts is zy goed tot de pest en flerecyn met een pilletjen van Ruffi gegeeven. Item / tot de waterzugt en allerhande quade humeuren / met wat elect. de sueco rosarum ingegeeven. Zyn dosis is van iv. tot vj. gr. Ziet CAROLUM BATTUM daar van in zyn 2. Tractaat van de pokjens cap. ix. en van de pillen Ruffi, zie haar beschryvinge hier vooren op fol. 507. die ieder zeer bequaam te Scheep maken kan.

Merc. Dulcis.

℞. Mercuri crudi Unc. j. Mercurii sublimati Unc. ij. ß.

Dit werd samen in een vyzel of mortier geroert / tot

tot dat den quik gantsch gedood is / dit gedaan zynde / zo giet men dit poejer in een flesse met een langen engen hals / en men zet die in heet zand daar vuur onder gestookt werd / en dat per gradus, tot dat al 't geene in de flessche is boven aanzit / als glinsterend chrystal / dan werd het glas gebroken / en den mercurius dulcis uytgehaalt.

Zyn gebruik is zeer dienstig om alle taaye slym te verteeren en te verdunnen / als menze onder eenige electuarien ofte pillen mengt / dryven als dan veel quaadaardigheid door den stoelgank uit: als menze onder wat theriaak ofte conserve rosarum mengt / zo dryftze veel quaadaardigheid door het quylen uit: en daarom is ze zeer goed gebruikt in de geneezinge der pokken met wat mel rosarum ingenomen; zet veel slym en wormen af; den dosis is van scrup. j. tot drach. ß. uitwendig gebruikt onder eenige zalfjes / is als dan zeer goed tot haarworm / en allerley schurft.

Turbith Minerale.

℞. Pulv. Mercurii Præcipitati Unc. j.
Ol. Vitrioli q. s.

Ofte zo veel dat den præcipitaat bedekt is / dit werd zo samen onder een gemengt / en op 't vuur gezet altoos omroerende / tot den olie uitgedroogt is. Daar naar neemt men zo veel brandewyn tot dat wederom het poeder bedekt is / dit gedaan zynde / werd het 2. of 3. maal met schoon water afgewassen / en dan voorts op een kooltje vuur gedroogt. Zyn gebruik is meest om het morbum of pokken / en allerley quaadaardige ulceratien, als kankers (*) fistu-

(*) Geen *Mercurius* op wat wyze bereid geneest den waaren

fistulen / en waterzugt te genezen; den dosis is vj. à vij. greyn, onder wat theriaak of conserve rosarum gemengt.

Elixir Propriet. Paracelsi.

℞. Myrrhæ Optimæ, Aloës Hepaticæ,
Croci Optimi ana Unc. iv. Spir. Vini Lib. ij.

Dit werd in een flessche geweekt den tyd van 14 dagen of meer / dagelyks dit omroerende / daarnaar gefiltreert, en den ol. sulphuris rectificatum by gedaan q. s. tot het wat zuuragtig is; den dosis is van 20. tot 30. druppelen ergens ingegeven.

Dit Elixir is verwarmende / versterkende / en van putrefactie beschermende alle verkoude / verzwakte / en verdorven deelen. Hy is inzonderheid de longe / en mage daarom zeer voordeelig / hy is zeer tegens een besmette lugt / en tegens allerley koortzen / scheurbuik / waterzugt / geelzugt / teering en pokken: en dood de wormen / zet graveel af / en zuivert de nieren en blaas; geneest alle uitwendige en inwendige zweeren en wonden. De dosis is van 20. tot 30. droppels / met wat wyn ingenomen.

Tinctura Absinthii.

℞. Absinthii Vulgaris, Card. Benedicti, Melissæ ãñ. m. ß.
Corticis aurantior. Drach. ij. Spir. vini Lib. iij. ß.
Infund. in B. M. per dies 5 à 6. & filtrentur.

Ofte sommige nemen de knopjes van alsem / en
laten

waaren Kanker, en alle die zig zulks beroemen, dit daarmede te kunnen doen, dwaalen en bedriegen zig in de geheele weereld.

laten die in den spirit. vini extraheeren, en filtreeren.

Eenige droppelen van dit Extract met wat wyn of bier gedronken, 's morgens of 's avonds naar den eeten, sterkt de mage, en doet de spyze teeren; maakt appetyt, zuivert het gedarmte, nieren en blaas van veel slym. Zy is goed tegens een quaade lugt, scheurbuik, ende waterzugt.

Spiritus Cochleariæ.

℞. Succi Cochleariæ, Spir. Vini ãã. Lib. ij. Salis Comm. M. j.

Dit moet eenige dagen in Paardemist digereeren en daar naar door een glaaze kolf distilleeren in B. M. (*)

Dit is een goede remedie tegens scheurbuik, en voornamelyk als men 'er wat peperwortels onder distilleert, eenige druppelen in bier of wyn gedronken, zuivert zeer de masse des bloeds, en opent alle verstoptheeden der ingewanden.

Spiritus Salis.

℞. Salis com. usti & pulverisati Lib. j.
Aluminis usti Lib. iij. Fragm. Laterum Lib. ß.

Dit werd met een kromhals, in een weerstuitoven gedistilleert met het vuur, en daar naar door een glaase kolf weder over gehaalt.

Haar kragt is directelyk incideerende, resolveerende, en consumeerende allerley gal-agtige,

(*) In Paarde mist altyd dit te laten digereeren, is niet noodig, ook kan men door een koopere ketel deze destillatie bekwaam doen met de *spiritus Vini* waar door hier gemeent is enkele brandewyn.

siltige / en slymige vogtigheid uit de ingewanden / en voornamelyk uit de nieren en blaas. Zy opent de lever en milt; is goed tegens scheurbuik / geelzugt en waterzugt / zy verslaat den dorst / maakt appetyt / matigt de hitte in de koortzen; den dosis is 5. à 10 à 14. gutt. uitwendig werdze ook in ulceratien gebezigt omze te zuiveren.

Spiritus Salis Armoniaci.

℞. Salis Armoniaci,
Urinæ Humanæ ad med. evaporat. āā. Lib. j.
Pot-asch, ℔ ij.

Dit werd in een glaazen kolf in 't zand gedistilleert.

Zy is zeer incideerende, verdunnende / en zweet verwekkende / is zeer goed om alle zuure en wrange humeuren te verbeeteren / is goed tegens kolyk / scheurbuik / en allerley verstoppingen. Is goed tegens pleuris en die geklontert bloed in 't lyf hebben. Tegens koortzen / hertkloppinge / doet water maken / zet steen en graveel af / geneest de lamheid / in bier of wyn gedronken. Den dosis is scrup. j. tot scrup. ij. (*)

Spiritus Vitrioli.

℞. Vitrioli Vulgaris q. v.

Dit werd in een retort naar de konst gedistilleert / als dan zo komt ten eersten de phlegma, daar na den

(*) Als men deze *spiritus* in heete koortzen, pleuris en bloedgangen ingeeft is zo goed, als of men met olie het vlammende vuur wil bluffen. Het tegendeel moet men doen met verkoelende middelen gelyk we te vooren hebben aangeweezen.

den spiritus, en eindelyk de olie/ door het sterk stooken.

Deze spiritus heeft alle dezelfde kragten als hier voor van den olie gezegt is; Maar zy is veel sterker/ en moet in minder quantiteit gebruikt werden. (†)

Sal Card. Benedicti.

Het zout van kruiden werd aldus gemaakt: neemt kruiden die heel droog zyn/ zo veel als 't u belieft/ brandze tot asschen/ deze asschen doet in een flesch/ en giet daarop goed klaar water drie à vier vingeren breed boven den asch/ zet het te weeken de tyd van drie à vier weeken/ alle dagen eens omroerende: daar naar werd dit gefiltreert, en in een vlakke aarde verglaasde schootel/ op het vuur uitgedampt/ alwaar eindelyk tot de grond een graauw zout blyft/ datmen daar naar wit calcineeren kan.

Dit zout is zeer dienstig om te doen zweeten/ in pest/ waterzugt/ en allerley koortzen. Den dosis is van x. tot xxiv. gr. ergens mede ingenomen. (*)

Ruptoria.

Die werden gemaakt van de aldersterkste Zeepzieders Loogen/ welke zo naar de konst op het vuur uitgedroogt en hard gemaakt werden.

Haar gebruik en kragt is by ieder Chirurgyn genoegsaam bekend: namelyk om de huid te doorvreten. (‡)

Ap-

(†) Deze is heel dienstig in veele heete koortzen.

(*) Dit zout heeft geen kragt meer als de gemeene Potasch en *Sal Tartari.*

(‡) Elk heelmeester mag zig altyd wel van dit *causticum* voorzien, om dat het kragtig en met weinig pyn doorvreet, het is gelyk het *fluweele causticq* van AMBROSIUS PARE.

Appendix, ofte Aanhangzel van de voorige Lyst.

Van de Emplastra.

EMpl. de Minio plagt in Italien zeer gemeen te zyn / gelykze nu hedendaags alhier in ons Zeeland byna by ieder in 't gebruik is; den vinder schynt J. DE VIGO te zyn / zynde eertyds Anno 1503 Chirurgyn van den Paus Julius de II. hem noemende na zyn basis, 't welk den rooden menie is/ die in 't kooken zwart werd.

Deze pleister is verdroogende en meest in alle wonden en ulceratien gebruikelyk / om de wieken daar op te houden.

Emp. de Meliloto. Het schynt dat MESUE deze pleister gecomponeert heeft / die noemende naar den naam zyner basis, dat zyn de topjens van de Meloot bloemen.

Den ammoniac, en bdellium moeten liever in azyn gedissolveert werden / dan in het afzietzel van fænugræc, van camillen en meliloot, als MESUE beschryft; gedissolveert zynde/zal men 'er wasch ende resina gesmolten zynde by doen / met den ax. hircin. daarna den terpenthyn, voorts de rest gepulvert zynde / behalven den styrax, welk eerst moet wat grovvelyk met een warme stamper gestoten werden / en dan laatst bygedaan: Voorts de rest wel mengen met genoegzame olie, hier voor genoemt.

Deze ceroon is verwarmende / pynstillende / resolveerende en eensdeels attraheerende of naar hem trekkende: dienstig in penetreerende buik wonden / desgelyks op winter-handen en winter-voeten.

Empl. de Nicotiana.

℞. Succi Nicotianæ Lib. ß. Absinthii, Unc iij.
Ol. Hyperici, Irini ana. Unc. j. ß.
Folior Absinthii, Prunellæ,
Scrophulariæ ana. m. j. Vini Albi Unc. j. ß. Bul-

Bulliant ad vini & ſuccor. conſumptionem in vaſe æneo, ſemper movendo: Deinde adde

Ceræ Flavæ, Unc. iv. Ax. Hirci,
Terebinthin. ãñ. Unc. ij. Pulv. Thuris, Maſtichis,
Myrrhæ ãñ. Unc. j. F. S. Artem Emplaſtrum.

Deze pleiſter is uitnemende deftig tegens allerley harde ſchirreuſe gezwellen / tegens ſtrumen / Konings-zeer / boosaardige ſpeenen ofte ambeyen / en alle koude en harde gezwellen: Insgelyks tegens alle boosaardige ulceratien die niet geneezen willen.

Emp. Tetrapharmacum.

℞. Lithargyrii Pulveriſ. Aceti Vini Optimi ãñ. Lib. j.
Ol. Com. Lib. ij. Coq. ad conſiſtentiam Emplaſtri.

Deze pleiſter is zeer dienſtig om alle loopende ulceratien en groote caviteyten gelukkig te ſtuiten en geneezen.

Van de Unguenta.

UNg. Aureum heeft verſcheide benaamingen / als van regis, comitis en aureum, en zoo om zyn raare kragten / als om zyne weerdigheid voorkomingen en gaven / of ook wel om zyn koleurs wille van goutgeel.

Zyn gebruik is incarneerende en conglutineerende allerley wonden en ulceratien met koude ongetempertheid beſmet.

Ung. Apoſtolorum. Sommige meinen om de treffelykheid dezer zalven / dat de Apoſtelen onzes Heeren die zouden gemaakt en gebruikt hebben / welke meeninge zeer ſuperſtitieus en ydel is / om datze niemand anders geneezen hebben dan alleen in den naame Jeſu / zonder eenig ander middel ter Wereld: Andere wederom meinen dat hy alleen zoo

ge-

genaamt werd / om het getal der Medicamenten / den olie en azyn uitgenomen / die anders twaalfderley zyn; maar wy meinen dat AVICENNA den Autheur daar van is / die hem in het Jaar 428. gecomponeert heeft / ende hem gemaakt van venus of koper, en dat om zyn koleurs wille.

Om deze zalve te maken / en zyn behoorlyke koleur te geven ('t welk 't voornaamste hier is) geschied niet in 't vermeerderen van den ærugo, als 'er veele doen / maar geschied aldus: Na dat de gommen wel gedissolveert en gecoleurd zyn / zal men den lithargyrium, met den olie koud zynde / byzonderlyk nutrieeren: dan wat warm gemaakt zynde / zal men het was daar by doen / en straks daar aan den resina, dan zal men 't weder van 't vuur zetten / en mengen 'er de voorsz. gommen wel gezuiverd onder met den terebenthyn, en als het begint te verkouwen / zal men 'er den aristolochia, thus, ende myrrha gepoedert by doen / en eindelyk den ærugo wel gepoedert ende in een weinig olie gedissolveert.

Zyn gebruik is zeer bequaam in oude moepelyke quaadaardige ulceratien en fistels, om die te zuiveren / en de quaade vogtigheden te verteeren. (*)

Ung. Nutritum werd genaamt / om dat den lithargyrium, welke den basis dezer zalve is / als gevoed ofte genutrieert werd met den olie en azyn. Zy werd ook van veelen tetrapharmacum genaamt / dat is van drie ingredienten.

Dit is een zeer bequaam liniment tot inflammatien, die uit eenige wonden of ulceratien komen / om die te verkoelen / en rontom dezelve te smeeren.

Ung.

(*) Dit is in voorige tyden overal in opene schaden gebruikt, en heeft goede werkinge nagelaten, inzonderheid daar de natuur 't werk deede: want deze Zalve hindert de natuur in zommige gevallen niet veel.

Ung. Nervinum werd niet genaamt gelyk veel andere na haar basis, maar naar de bezeerde deelen / waar zy toe gebruikt werd; namentlyk de zenuwen / volgens 't uytwyzen haarer treffelyke ingredienten daartoe dienende.

Dit is een zeer goede zalve of liniment, tot allerley gebreeken der zenuwen / en tot alle koude pyne / en vallingen der juncturen, opgekrompe leeden / enz. warm voor een vuur / of in de Zonne gesmeert.

Van de Oliën.

Ol. Liliorum is resolveerende ende matureerende de koude aposteunien, zy verzagt de opgekrompe zenuwen / verzoet den hoest / en de koude pyne der borst.

Ol. Contra Beriberi werd gemaakt / gelykerwys den oleum liliorum, of rosarum, door infusie of weekinge: men neemt gestooten kruidnagelen q. v. daar giet men olie van crocus of van olyven op / en die in de zonne gestelt / enz.

Deze olie werd veel in Oostindiën gebezigt / want zy is zonderlinge goed tegens allerley gebreeken der gewrigten / en zenuwagtige deelen / en voornamentlyk tot de Indische geraaktheid / die ze beriberi noemen; inzonderheid als 't met den oleum terræ wat gemengt werd.

Ol. Lini verzagt de harde knobbels der gewrigten / en is zeer goed tot alle passien der zenuwen / tot allerley verbrandheid / en werd mede in laxative clysterien gebruikt / als mede tot de speenen / aposteunien des fondaments.

Ol. Papaveris verzoet den larynx, zy verkoelt de groote hitte der koortzen / en allerley inflammatien, en zy vordert den slaap.

Ol. de Lateribus werd van gebrande tichelsteenen ge-

gemaakt / die in stukken gestooten / en met oude olie gemengt / en als dan door een retorte / of cucurbita gedisteleert.

Zy is goed tegens allerley koude gebreeken / want zy is zeer heet / en doordringende / resolveerende, en attenueerende. Zy is goed tegen draapinge / vallende ziekte / stuppen, en pyne der gewrigten.

Ol. Scorpionum is uitneemende / om den steen der nieren / en blaas te breeken / als men de lendenen / en de gemagte daar mede smeert / of door de roede inspuyt; zy is mede goed tegens allerley fenyn / als men 'er wat pulvis gentianæ onder mengt.

Van de Opiata.

Requies Nicolai werd zo genaamt / om dat het doet rusten / haar basis zyn de roosen, en violetten, wiens verkoelende kragt door den opium ende hyoscyamus aangezet werd; den gengber, en de kaneel beneemen haar hinder / den santal en spodium, om de ingewanden te versterken. (*)

Dit is goed om te doen rusten / tegen alle heete koortzen / en pyne uit hitte voortkomende; zy is mede zeer hertsterkende; den dosis is drach. j.

Theriaca Parva. Daar is nog een slag van theriac, die men in tyd van nood t'Scheep met der haast zoude konnen toemaken / die goed is tegens alle koude gebreeken des hoofds / tegens kramp / geraaktheit / tegens alle gebreeken der lever / waterzugt / verstoptheden / en tegens allerley fenyn. (†)

Van

(*) Dit *opiaat* is van weinig dienst en nut, het ruwe *opium* is in alles veel beeter.

(†) Deze *Theriaca parva* doet ook weinig, en is al mede onder de onnodige middelen te reekenen.

Van de Laxativa.

ELect. Diaphœnicum werd aldus genaamt/ naar het Griekse woordjen phœnix, of dadels, die 'er wel eerst/ en meest in komen/ waar door de scherpigheid/ hitte en droogte des scammonium, zeer wel/ en bequamelyk benomen/ en gecorrigeert werd; als mede om d'ingewanden/ door zyn adstrictie te versterken; den basis hier van is turbith, die van den scammonium aangezet word: wiens hinder door den gengber benomen werd/ als mede door den peper, caneel, foelie, lign. aloës, en galanga, die de dikke slym mede attenueeren, en incideeren, waar toe mede den azyn/ en ruite zeer dienstig zyn; de zaden dienen hier om de winden te verteeren/ de amandels en honing/ om die dikke taaye slymige stoffe te detergeeren.

Zyn gebruik is om alle koude raauwe vogtigheden der borst en mage af te zuiveren/ als mede de verbrande galle/ en alle langduurige koortzen/ zo gemengde/ als dagelykscshe; en dies beter om haar goede correctie wille. Zy is zeer goed in de pest/ ook tegens pyne der darmen/ en colyk/ zo in clysterien/ als andersints. Zy is goed voor de kug/ en zwaren adem/ als mede tot de teeringe/ en waterzugt/ enz. Den dosis is drach. j. of daar omtrent. (*)

Electuarium Diaprunum heeft zynen naam van het pulp. prunorum, dat is pruym-moes. Zyn purgeerende kragt werd vermeerdert door de cassia, tama-

(*) Dit is ook een wonderlyk confuse compositie, die niet meer vrugt, als een enkelde dosis van 't *pulvis* jalappæ of *Rhei* met Hooning of eenige Syroop gemengt en zo zyn de meeste gecomponeerde laxativen, onnodig en veeltyds ook schadelyk, of min of niets werkende, als ze veroudt zyn.

rinden, rhabarber en door den diagrydium aangezet/ enz.

Zyn gebruik is/ om de overgroote hitte der galle te temmen en af te zuiveren; daarom zy ook eenigsints den dorst verslaat/ tempert het bloed/ purgeert de lever/ milt/ en alle heete koortzen. Zy geneest de ulceratien der darmen/ daarom is zy dienstig in clysterien tot een dysenteria. Zyn dosis is drach. vij. of unc. j.

Hermodactyli wassen hier mede wel in de Nederlanden/ in eenige vette plaatzen/ omtrent een voet hoog/ op 't einde van Maart spruiten zy uit der aarden/ en zyn in Juny ryp.

Haar kragt is geweldig af te zuiveren/ maar met moeielykheid/ allerley phlegma, en alle flerecynige toevallen/ uit de zelfde materie oorspronkelyk herkomende; zy is kragtig om den buik week en zuiver te maken/ purgeert ook byzonderlyk de pyn der lenden en darmen; zy moeten altoos gecorrigeert werden met wat gengber en venkel/ om haar excrementeuse en venteuse vogtigheden/ die de mage zeer schadelyk zyn/ en wel dikwils het braken verwekken. Den dosis in substantie drach. ß. of in infusie drach. iij. min en ook meer naar gelegentheid.

Van de Wateren.

AQua Plantaginis. Zyn gebruik is om te verkoelen en te zuiveren/ daarom is ze goed/ gebruikt zo wel inwendig als uitwendig tot wonden en ulceratien: Zy is stoppende en geneezende/ daarom werdze veel by inspuitingen en oogwaters gebeezigt.

Aqua Vitæ is penetreerende, zuiverende en van bedervinge beschermende/ daarom werdze veel in gangrænen ofte verrotte ulceratien met den Ægyptiacum

cum gebruikt / en in diergelyke verscheide gelegentheden meer.

Aqua Spermatis Ranarum werd hier gemeenlyk maar gedistilleert door den helm / als men andere gemeene waters doet / maar de wyze hoe ik ze maake / is dusdanig: neemt een goede hippocras mouwe / vult die vol van dat sperma, in de Maand van Maart / en werpt daar een goede brok of twee alumen crudum in / en laat die in een vogtige kelder hangen / en vangt van onderen in een bequaame flesse / 't geene daar uit lekt / en bewaart het in flesschen / als men anders doet. Dit water zodanig gemaakt zynde / kond gy drie jaaren goed behouden zonder bederf in bequame plaatsen.

Zyn gebruik is zeer goed tot allerley groote brand en ontsteekingen / als tot een eryfipelas, en quaade voortkruipende zeerigheid / met wat aluin gemengt; insgelyks tot een quaade keel met wat lapis prunellæ gemengt; inwendig werd zy ook gebruikt / als men zig van binnen bezeert heeft / of inwendig uitgeborste bloed is / dan met corall. rub. drach. j. mumia, drach. ß. in lib. ß. water geweekt 24 uuren in B. M. gebruikt / en telkens twee lepels ingenomen.

Aq. Divina Fernelii.

℞. Mercurii Sublimati gr. xij. Aq. Plantagin. Unc. iv. Coque ad dimidiam partem.

By gebrek van aq. plantaginis, mag men reegenwater neemen. (*)

(*) Deze berydinge van het *aqua divina* is niet goet en 't waater werd veel te sterk op deze wyze. Maar men maakt het bekwaam van *Merc. sublimaat.* ʒ j. *Aq. pluvial. pint.*

Dit water is zeer goed in alle ulceratien, die niet cicatriseeren willen: Item in allerley morbeuse ulceratien, om dezelve daarmede te wassen. Zy is mede goed tegens hayrworm / springende vuur / schurfde hoofden.

Van de Conserven.

Rob Ribesiorum is meest om den dorst te verslaan / in hevige heete galagtige koortzen / zy beneemt ook het overgeven der gal / en versterkt de mage.

Confectio Alkermes heeft zynen naam van de roode beziën daar men het scharlaken mede verwt / dat van de Arabers kermes, en van de Latynen grana tinctorum genoemd werd. Deze beziën dienen hier tot een basis; zyn kragten werden vermeerdert door de peerlen / amber en goud. Den lapis lazuli verliest hier zyn purgeerende / en vomeerende kragt / doch behoud nog zyn cordiaale kragt door preparatie. Den aloës, cinamomi, &c. dienen om de ingewanden te versterken door haar ligte adstrictie: het sap van de appelen om zyn droogte en scherpigheid te beneemen / en de suiker om de smaak te geven / en ook om dat het langer goed blyven zoude.

Dit is een voornaam cordiaal, of hartsterkinge voor zwakke kranke Menschen / ergens onder eenig julep of ander nat gebruikt. (*)

Syrup.

pint. j. en laat het eenige dagen koud staan, het regenwater is hier zo dienstig toe als het *aqua plantaginis*: men moet met zulke bagatellen niet meer heden zig ophouden, als die we te veel moesten reeds verligt zyn, en niet ligtgeloovig aan zotte verbeeldingen zyn, daar mede de onnozele zig altyd vlyen. Dog de kragten van dit water zyn goed en dienstig.

(*) Dit is zo een goed cordiaal, als dat van gestampte

Syrup. Pectoralis werd gebruikt tot allerley gebreken der borſt.

Syrup. Papaveris kan men bequamelyk maken met een deel gedroogde heulbollen / aan ſtukken gebrooken / en in 't water gezoden / tot dat daar maar een derde overblyft; daar naar gecoleert / en by de colature van omtrent een pintje / zal men een half pond ſuiker by doen / en kooken dat tot een conſiſtentie van een ſyroop.

Dit ſyroop is goed tegen den hoeſt / en alderhande zinkinge op de borſt / ſtilt de pyne des buiks en doet ſlaapen.

Van de Radices of Wortelen.

De Rad. Gentianæ is een langwerpige bittere en geelagtige wortel / waſſende op 't Gebergte / en in ſommige Daalen; zynde van natuuren heet en droog / heeft een naar hem trekkende / reſolveerende en verteerende kragt / zy is zeer goed den genen die eenig fenyn in 't lyf hebben / ofte van fenynige dieren gebeeten zyn / insgelyks tot fenynige ulceratien.

Rad. Polypodii Quercini waſt aan de wortelen van de Eiken boomen / haar wortel is van buiten zwart / omtrent een vinger dik / en zeer lang onder de aarde kruipende: Zy is droogende van aard / en verdryft de ſchurft; en werd in veelderley decocten en wond-dranken gebezigt.

Van de Kruiden.

De Agrimonie is een zeer goet wondkruid / hebbende een incideerende, mundificeerende en

te ſtraatſteenen gemengt met gemeene boere-ſtroop. Wie kan nog kragtigere en ſterkere Confectien hebben?

adstringeerende kragt / zyn decoctum met wat ol. vitrioli gemengt / zuivert en geneest alle vuile kankeragtige ulceratien, en beten van fenynige dieren.

Pyrola is verdrogende / en verkoelende met adstrictie, dient om het inwendig bloeden te beletten en werd veel in wond-dranken gebezigt. Zy is mede goed in vuile fistels en ulceratien, als mede tot verbrandheid.

Den Calaminthum is heet en droog / heeft een resolveerende, attraheerende, en verquikkende kragt: in decoctum gedaan / zo verwekt zy 't zweeten / de urine, menstruen, wederstaat allerley fenyn / dood de wormen / en doet 't geronnen bloed in 't lyf scheiden.

Veronica is maatelyk warm en droog / werd veel in decocten gebezigt tot bloedige wonden / of oude zeeren. Dit kruid gedroogt en gepoedert / een dragma of twee met wat theriaca ingegeven / is goed tot pestige koortzen / tot pyn der nieren / zy zuivert het bloed / en geneest de schurft.

Van de Vruchten.

GRana Juniperi zyn heet en droog / consolideerende en resolveerende, ingenomen met gehonigt water/dient dengeenen die van een hoogte gevallen zyn : Item tot een verouderden hoest en winden / zy doet ook water lozen en zweeten / zy wederstaat het fenyn en pest / zo ingenomen / als op gloeyende koolen mede gerookt. Deze besiën fyn gestoten / en daar een extract van gemaakt / als van den lignum guajacum, is als dan mede een goed bezoardicum en sudorificum, scrup. j. of scrup. ij. met wat aq. card. benedict. of wyn ingenomen.

Glandes zyn Ekelen van eiken bomen / zynde ma=

matig koud en droog / adstringeerende en consolideerende, werden ook gebezigt in wond-dranken / in roodenloop / gonorrhœa; &c.

Hord. Mundat. is gepelde gerst / is koud en droog / detergeerende, voedende en pynstillende / verwekt eenigsints den slaap in decoctien gedaan: Item gekookt met ekelen en granaat-appel-schillen en met suiker zoet gemaakt / stilt zeer den buikloop.

Van de Farinen.

FAr. Altheæ is rypende / verzagtende en pynstillende / zo uitwendig en eenige cataplasmen tot zweeringen; als inwendig in eenige dranken of clysterien / tot de roodeloop / graveel / enz.

Far. Fabarum is verdrogende en resolveerende, daarom werdze veel in resolveerende verdrogende cataplasmen gebruikt.

Far. Hordei is koud en droog van aard / hebbende rypende / repelleerende, pynstillende kragt / werd meest in cataplasmen gebezigt. Inwendig werdze ook gebezigt / als om eerste papjens van te maken / voor kranke Menschen / om te doen slapen: Item met gepoederde granaat-schillen gemengt / onder eyers of onder pap gemengt / is zeer goed om de bloedgang te stoppen.

Far. Fænugræci is heet en droog / matureerende en resolveerende, werd meest in œdemateuse gezwellen gebruikt.

Far. Lini is middelmatig vogtig en lymig / is matureerende en pynstillende.

Far. Lupinorum is heet en droog / heeft een resolveerende, verwarmende en verteerende kragt / dienstig om eenig geronnen bloed of andere verdorvene vogtigheden / tusschen vel en vleesch te verteeren;

ren; met honing ingenomen / of op den navel gebonden / dood zy de wormen. (*)

Van de Sappen.

DE Resina of Harts vloeit uit de Pynboomen, is heet en droog / verzagtende / conforteerende en zuiverende. Zy werd veel in zalven gedaan; ofte wel alleen gebruikt / met wat olie en was / tot ulceratien.

Olibanum is een sap / druipende uit zekeren kort dikt-takkigen boom / staande in kleyige gronden in Arabien, en dat in de groote hitte der Hondsdagen.

Deze gom is heet en droog / incarneerende en taamelyk zuiverende: Voorts is ze bloedstelpende / zo in varsche wonden / als in de roodeloop / en bloedspouwen. Item tegens de quaadaardige ulceratien des fondaments.

Opium werd in Asiën en Africa uit de steelen en bladeren van den heul gekookt / dit sap werd uitgeperst / en gedroogt in de zonne / en werd aldaar in veelderhande gelegentheden/zonder eenig hinder/van de Inwoonders gebruikt.

Van de natuure der zelve werd veel gedisputeert; altoos het is zeker dat den opium zeer pynstillende is/ zo uitwendig als inwendig gebruikt/door dien zy de vloeibaare vlugtige humeuren/door zyn olieagtigheid zeer verdikt en stremt / zy is den Zee-varenden / inzonderheid in de heete Landen zeer hoognoodig

(*) De meenigte farinen zyn onnodig, een alleen kan voldoenend zyn, al is 't maar gruttemeel of lyn-koekmeel enz. In 't kostbaare en vreemde steekt de kunst niet nog in 't meenigvuldige.

dig in heete brandende koortzen / en galbraaking / te stillen: als mede in de roodeloop / uitwyzende de laudanum opiatum, den theriak en mithridaat, waar van den opium den basis is.

Om die in te geven / bereid men ze aldus / snyd ze in stukjes / en legt ze op een heete yzere schoppe / tot datze tusschen de vingeren breeken wil / ende als dan mag menze vry ingeven; den dosis is gr. iij. en iv. (*)

Van de Chymica.

Crocus Metallorum.

℞. Antimonii Crudi, Salis Petræ ãñ. P. æq.

DIt werd gepulvert gemengt en gebrand in een yzer potjen / of smeltkroes: dan uit gegooten / gewassen en gedroogt / gepulvert en bewaart tot zyn gebruik. Zy purgeert van onderen en van boven / 't geen een ander Medicament zo niet op een tyd doen zal; men gebruiktze tot allerley koortzen / ook als pestilentiaale, in pleuris en andere verouderde / en ingewortelde gebreeken meer. De maniere / om die te gebruiken / is dezen:

℞. Croci Metallorum, Drach. ß.
Aq. Card. Benedicti Lib. j. Cinamomi Drach. ij.

Marcerentur per dies 2. Coletur & serva usui; de dosis is unc. j. ofte anderhalf 's morgens vroeg ingenomen.

(*) Hoe veele onkundige Vyanden het *opium* ook gehad heeft om het tè verbannen, triumpheert het dog nog heden altyd, en werd niet gehaat als van eenvoudige en ligtgelovige Menschen, daaronder men de gemeene konstoeffenaars almede moet tellen en niet vergeeten.

Tartarus Emeticus.

℞. Croci Metallorum, Cremoris Tartari āā. Unc. ij.
Aq. Card. Bened. vel Com. Pint. ij.

Dit werd op heet zand geweekt eenige dagen / daar naar gefiltreert en in een koele kelder gecrystallizeert / welk crystal als dan gedroogt werd / tot zyn gebruik.

Daar is geen beter middel ter wereld om te doen braken / en zonder gevaar / dan dit Medicament. Zyn dosis is maar gr. iv. of vj. in een sterk lichaam met eenige vogtigheden ingenomen. Dit gaat alle middelen te boven / om de lichamen te zuiveren. (*)

Het SEVENDE DEEL,

Van de Scheeps Kost, en eenige Scheeps Remediën.

IEder goed Chirurgyn of Heelmeester, by de Zeevarende ofte het Leger volgende / diende boven de kennisse zyner Medicamenten / mede goede kennisse te hebben van zyne alimenten, om dat zyne Patienten daar mede gevoed moeten werden / en ook om dat 's Menschen natuur haar altoos neigt naar de spys of drank dienze nut: By gelykenisse / aan de dieren / en voornamentlyk de hoenderen / zo ze iets ver-

(*) Van de *Tartarus emeticus* en *crocus Metallorum* werd meer lof verspreid als dezelve verdienen ; want deze werken hevig, en zulke brengt de natuur ook voort en daarnevens nog ook zagte , die de konst zo niet kan doen voortkomen , dierhalven die ook als de onnodige kunststukken mede te reekenen zyn.

verdufts ofte iets sterk van reuk gegeten hebben / haar eyeren zullen veeltyds zodanigen smaak geven: Insgelyks de conynen / haazen en ander wildbraad meer / haar vlees zal gemeenlyk smaken naar 't geene zy gegeten hebben; even zo is 't ook met den Mensch / gebruikt hy laffe kost / dat zal hem gemeenlyk laf en slap maken: gebruikt hy een vaste kost / en een sterke en heete drank / die zal hem insgelyks zodanig maken. Zo dat den Mensch dan sterk of slap is / insgelyks gezond of ongezond is / en dat al naar 't geene hy eet en drinkt / zo dan de goede spyze en drank maakt goed; maar bedorvene zal ook quade en bedorven bloed en humeuren maken; en dien volgende in den Mensch veel quellingen en gebreeken baren / daarom zo moet ieder Chirurgyn of Heelmeester by de Zee varende / een grondige kennisse hebben van de spyze / of alimenten dien hy maar binnen Scheeps-boord bekomen kan; en daar mede moet hy zig weten te helpen / dat hy de beste en zyne Patienten meest dienstig zynde / weet uit te kiezen om haar daar mede te voeden; en in het leven te onderhouden. (*)

Lyst

(*) Dewyl geene Doctoren op de Schepen varen, maar die gene die zig Heelmeesters noemen, en In- en Uitwendige ziektens en kwalen daar moeten behandelen, als of zy kundige Geneesheeren en Heelmeesters tegelyk in alles volmaakt waren: zo is het ook regt en billyk dat die eene reedelyk middelmatige (zo niet grondige) kennisse mogen hebben van alle In- en Uitwendige ziektens en gebreken, van de In- en Uitwendige middelen, van de behoorlyke behandelingen, van 't goede gebruik ook eindelyk van de Spys en Drank en van alles dat daar toe behoorende is, en dan dit zo zynde, zoude een Heelmeester ter Zee bekwaamer moeten zyn als een Doctor hier te lande, om dat deze de heelkunst niet agt, nog leert, nog oeffent Maar helaas! waar zyn

zulke

Lyst der gemeene Scheeps-kost, van haar Speceryen, drooge Vrugten &c.

Ordinaris Kost.

Brood / Gort / Boonen / Erweten / Vleesch / Boter / Kaas / Eyeren / Visch / Olie / Azyn / Wyn / Bier / Water / Ajuin / Look / Mostaart / Zout / Tabak / Kreeften en Schildpadden.

Van de Honig en Saffraan is in de voorgaande Lyst vermeld.

Speceryen.

Peper / Gengber / Nagelen / Caneel / Nooten / Foelje / Suiker.

Drooge Vrugten.

Vygen / Pruimen / Rozynen / Corenten / Amandelen / Ryst /

Oranjen / Limoenen.

Hier heb ik nog agter aan willen voegen eenige wegwerpelyke vuiligheden, daar men zig nog altoos in tyd van nood mede dienen kan: Als

Peekel / Vuile Kant-boter.
Spinneweb.
Album Græcum.
Duivemis / Hoendermis / Menschen Urine.
Menschen-speekzel.
Out Leer / Vuil Papier.
Roet uit de Schoorsteen.
Pik en Teer / Eyerschalen.
Oude Potscherven / Assche / Roest van Yzer en Staal.

Het

zulke heelmeesters ter Zee onder de Hollanders? Waar werden die bekwaam gemaakt? op Scheerwinkels? is dat moogelyk? daar leert men baardscheeren, aderlaten, een plaaster leggen, een' openinge snyden, ook nog wel een brandyzer te zetten, dit is het al, een die dit weet, is een groot Chirurgyn ter Zee en te Lande, die geene kwaalen, nog middelen, nog goede verbanden kent. En hier is geen geleegentheid by de Baazen om meer te leeren, en kweekschoolen zyn 'er niet die met veele kosten hier en elders moesten aangelegt werden ook tot voordeel van de Meesters.

Het Brood is de basis en voornaamste fondament of stok des voedzels / door dien het van de beste Granen gebakken werd/daar het beste voedzel en de meeste geesten in zyn / zeer dienstig tot 's Menschen leven / en zonder welk men minst van al leven kan. Alzo men te Scheep gemeenlyk een Brood nut dat tweemaal gebakken is/ Beschuit genaamt / zal men weten dat het maar des te beter en gezonder is / en voornamelyk voor die haar gebit nog goed hebben: want zy die vogtigheden en windigheden der mage en ingewanden zeer betert / zy maakt ook beter chylus,en baart zo geen verstoppingen als ander Brood dat somtyds te vogtig of maar half gebakken is (*) Het wit Beschuit stopt ende voed meer dan het bruin of gemeen Scheeps-beschuit.

Uitwendig kan men het by gebrek van farinen gebruiken in pappen. Ook zo maakt men een pleister hier van fyn gestooten / daar onder mengende wat alsem / met een weinig foelie, mastik, myrrhe en aloës ; onder den oleum rosarum en myrtillorum gemengt : dienende om van buiten te versterken / in allerley lopen en buikvloepinge. (†)

De Gort word gemeenlyk van Gerst of Haver gemalen / maar meest van Gerst / daarom by gebrek van

(*) Dat de beschuit zo veel beter is als ander brood gelyk den schryver hier opgeeft, werd maar gestelt en niet bewezen, en zo zyn 'er duisende dingen gewaant verbeeld, die maar enkeld blind gelooft en onderstelt werden, daarom in de Medicynkunde zo veele onnodige onbegrypelyke wetten en lessen zyn.

(†) Maar als men tegen de buiklopen dit wil gebruiken, moet men de aloe niet daarin doen ; want deze uitwendig aangelegt purgeert zo wel als door de mond ingegeven. Men moet de kragten der middelen wel leeren kennen en niet verkeert werk doen, dat onder de Chirurgyns heel gemeen is door gebrek van goede onderwyzinge.

van den hordeum mundatum, in gargarysmen of apozemen mag men Gort in plaats gebruiken. De Gort is een gezond eeten / en ligt om te verteeren / met boter / olie of wyn gemengt; en geeft een zeer goed doch weinig voedzel in een kleine warmte.

Bonen zyn koud en droog van natuuren / maken grof en sterk voedzel / zyn zeer zwaar om te verteeren; verwekken eindelyk een amborstigheid / lamheid/hooftpyn/ en scheurbuik: daarom zyn ze koortzigen niet goed. Voorts zo stoppen zy den buikloop en 't braken.

Erweten zyn mede koud en droog van naturen / zy maken niet zo veel / maar wel beter voedzel als de bonen / en voornamelyk de graauwe / zy zyn ook zo windig niet als wel de bonen / welke windigheden gebetert werden / door het by doen van olie / comyn/ peper / enz. Zy zyn de scheurbuikige niet zeer goed / maar als ze wel morw ende soppig gekookt zyn / en gecorrigeert, met wat boter / suiker en caneel / zo zynze goed voor zieke teere Lieden binnen Scheepsboort.

Vleesch met brood / is dan een goed en groot voedzel / want men zegt vleesch maakt vleesch: en alzo men te Scheep gemeenlyk maar ossenvleesch en verkenvleesch eet/ zullen wy daar maar van spreken. Het ossenvleesch geeft wel het grootste en 't voetzaamste voedzel van alle: best dienende voor gezonde Zeelieden of klocke Arbeiders: en is gezonder en smakelyker wat gezouten als ongezouten.

Het Verkenvleesch of Spek, is mede van een grof en sterk voedzel / doch walgelyker / en de maag schadelyker dan het ossenvleesch / doch zoeter bloed makende: den zieken en die de loop hebben niet zeer dienstig / om de hitzigheid / doch 't schynt dat in Indiën 't Verkenvleesch aldaar wel 't beste is / contrarie hier te Lande / door dien het aldaar zeer ligt om

te

te verteeren is / en de zieken veel geordineert werd.

Het Spek gebraden / en 't druipzel genomen / en verscheide maal in water gewasschen / is zeer goed tot allerley verbrandheid. (*)

Booter is warm en vogtig / van een redelyk voedzel / de mond en keel zeer aangenaam / dienende by na tot een sause voor allerley spyzen; zy is zeer goed tot een benaauwde borst en keel / en om een open lyf te maken: Item / met wat suiker en petercelie-zaad / doet het graveel en de steen schieten.

Uitwendig werdze gebruikt / om te ryppen en te verzagten in eenige cataplasmen. (†)

De Kaas is koud en droog / van een aard agtige natuur / en is zwaar om te verteeren / daarom ze gemeenlyk laast gegeeten werd: om datze gezegt werd de mage als toe te rygen. Zy is zeer hertelyk en eenigzints verstoppende / doch door haar zwaarte nederwaarts gaande / dienstig voor alle gezonde Matrozen die ze genoeg verdouwen konnen / ook zo hebben zy geen beter nog edelder banket dan de kaas / byzonderlyk als ze met een pyp tabak mag gesaust werden.

Uitwendig isze goed tot het flerecyn / gemengt met wat ham of spekzode in forme van een pap gebruikt.

Versche Eyeren zyn de kranke / zwakke en de uitteerende Menschen zeer nut / om datze een zeer ligt / haastig en goed voedzel voortbrengen.

De eyers in roden wyn hard gezoden / zyn zeer goed tot de rodeloop. Haar doyers met wat wyn of aqua hordei, wat gestoote caneel en fyne suiker vermengt / is zeer goed tot de rodeloop.

Uit-

(*) Deze moeite heeft men niet noodig, als men enkeld olie of *nutritum* neemt.

(†) Alle vettigheden en zo ook de booter zyn goed in gemelde pappen.

Uitwendig in eenige zalven of pappen gemengt/ zyn zeer digestyf, en pynstillende. Het witte is zeer verkoelende allerley brand/ als men ze onder wat rozewater met een weinig aluin vermengt. Het witte in een vlakke schotel lange geslagen tot het geheel schuimt/ en onder dit schuim/ wat wyn vermengt/ en weder door een geslagen/ is een treffelyk middel tegens allerley inflammatien, waar het zoude mogen wezen/ en voornamentlyk aan de beenen.

Item zo is het witte zeer dienstig om de stelppoeders daar onder te mengen/ en op wieken te smeeren; daarom datze meest te Scheep mede genomen werden in een doos/ met zeemelen opgevult/ welke eyeren als dan dienden neffens een geschikt te worden/ met haar scherpte over einde naar boven toe/ om die te langer goed te houden.

De Visschen die men gemeenelyk te Scheep eet/ zyn Haringen/ Aberdaan/ Stokvisch/ enz.

De Haring is wel de beste en lugtigste Visch/ en zyn beter gezouten dan gerookt.

De Aberdaan of Zoutevisch/ is een treffelyke kost voor gezonde Maats/ met goede botter en mostert/ en kan mede lang tegen houden in de maag/ en genoegzaam voeden.

De Stokvisch in zyn zelven is zeer gezonde kost ter Zee/ en ook te Lande/ maar wil weinig genut zyn/ ook zo dientze de Patienten best te Scheep wel gebeukt en gekookt met een lekker sausjen/ om dat deze Visch door zyn droogte geen slym nog phlegma baart.

Deze slag van Visschen dient den Zeeman ende Landman beter/ dan de geene die delicaat en in ledigheid leven: om datze van haar veel gegeeten zynde/ schaden zoude; niet ten aanzien van haar qualiteit/ maar wegens haar quantiteit.

Olie

Olie is getempert van aart / en van een bequaam voedzel / mede dienende tot veelderley sause/ en voornamelyk als de boter ontbreekt / zy is goed ingenomen tegens vergift of fenyn/ ende om te doen braken/desgelyks in clysterien werdze ook veel gebezigt.

Uitwendig gesmeert beneemtze de strammigheid der leden / en werd meest in alle zalven gedaan/ en zo menze op eenige bloemen of simpliciën giet/trekt zeer ligt de kragt uit dezelve. En volgens dien zeer usuaal.

Azyn is koud en droog incidif en aperieerende met een adstrictie, zeer dienstig tot allerley sausen om de appetyt te verwekken / door haar fermenteerende kragt / en om de gal te temperen: zy wederstaat de verrottinge / dient tot een preservatif in tyden van pest: zy is den vetten en lyvigen beter dan de dorre en magere / ook beter de jonge dan de ouden om te gebruiken; zy is de borst en zenuw-agtige deelen hinderlyk / nogtans heeft zy een groot gebruik in veelderhande compositiën. *

Van de Azyn werd een syroop gemaakt/genaamt syrupus acetosus simplex. Zeer dienstig om alle galagtige / waterige melancholyke humeuren te verteeren / en de grove te verdunnen / de harde te verzagten / ende de slymige te verdeelen: zy is zeer doordringende en openende / doet water maken / wederstaat

(*) Den Azyn is een groot middel op de Scheepen in heete landen, daarze verbetert de bedurvene spyzen, die zo meenigvuldig zonder conscientie uit Win en Woekerzugt werden medegegeven, ook is die een extra groot middel tegens veelerly groote geswellen, inflammatien, *oedema*, *scirrhus*, enz. als ook inwendig onder koeldranken in heete koorszen. Men repelleert, resolveert en emollieert daarmede groote geswellen. Van de onnoodige berydingen daarvan als *oxymel*, *oxysacharum* enz. zal ik niets zeggen. Onnoodige dingen brengt men in 't gemeen voor den dag, en de goede weet men niet, en agterlaat die.

staat de verrottinge / en 't fenyn der peste / verstaat den dorst in heete brandende pestige koortzen.

Deze maniere om die te maken is aldus:

℞. Azyn, Unc. vj. Geklaarde Suiker, Unc. x.

Laat dit t'zamen zieden tot de consistentie van een syroop.

Voorts kan men ook bequamelyk maken den oxymel simplex binnen Scheeps boord / welkers kragt is te verdeelen / te verdunnen en af te vegen de taye / grove vogtigheden / opent de verstoptheden / doet speekzel maken / en maakt den asem ligter.

Zy werd aldus gemaakt.

℞. Wel-geschuimden Honig, Lib. ß.
Goeden Azyn, Suikerwater, ana Lib. j.

Den honig werd eerst met het water gezoden en geschuimt; daar naar den Azyn bydoende: dit werd zo dan naar de konst gekookt.

Wyn is van naturen warm en droog / dienende zo wel tot een Medicament als tot een aliment, en dat zo uitwendig als inwendig. De Wyn ververscht en vequikt onze natuurlyke kragten en warmte/ waar door de digestie verbeetert werd / zy maakt goed bloed en goed voedzel door 't geheele lichaam; zy verdunt de pituita, en purgeert de gal door de urine, niet gulzig maar matig gebruikt.

Uitwendig werd hy gebruikt om aan te ruiken om iemand die in zwym leid te verquikken; Item in fomentatien en corroborcerende cataplasmen, zo wel witte als roode Wyn: de roode Wyn is grover en meerder adstringeerende als de witte.

Bier. Het Scheeps-bier is twederley / goed Bier of 't beste Bier en gemeen Bier; het beste is voedzamer en lieffelyker dan 't gemeene; in welk gemeen Bier

Bier veel alsem gebrouwen werd / om niet zo ligt te bederven / dan al is 't wat slegt / zo is 't evenwel ongelyk beter / dan die leelyke beveragie dien ik de Matrozen t'Scheep wel hebbe zien maken als 't Bier uit is/van water en een deel azyn;een drank/die de maag / nieren / blaas / darmen / enz. zeer schadelyk is.

Het Water is een zuiver en enkel element / doch het zoetste / klaarste / ligtste en verste van de Zee gelegen is wel het beste. Veele disputeeren / of het enkel klaar Water ons lichaam voedzel by brengt / ja ofte neen; dan of het maar als een vehiculum dient / om de spyzen voort te zetten. Voor my / ik zou het geloven dat het zuiver Water ja ons lichaam eenigzints voed/of ten minsten zyne kragt verquikt/ is 't niet als een aliment laat het wezen als een Medicament, om de goede getempertheid der deelen te onderhouden/ en de zwakheid/van ongetempertheid voortkomende / te herstellen: exempel aan Simzon Judic. 15: vers 16. Men ziet ook dagelyks door ervarentheid/ dat allerley gevangen Visschen ergens in klaar Water zonder eenig ander voedzel langen tyd leven.* Boven dien Genes. 1. vers 20. gebied

Rr 2 God

* De Vissen, die in klaar water leven, vangen daar dagelyks wormen,kleine visjes zelfs,die onzigtbaar zyn, als ook verscheide vezeltjes, en leven niet enkeld van zuiver water als de *vis* de *steur* van de Wind gelyk de fabelen melden. Ook oordeele ik, dat deze Philosophische reedeneeringe, als te hoog zynde, kwalyk door een Chirurgyn kan beslist werden. de geleerde natuuronderzoekers, die nooit baarden scheeren en hunne edele tyd van der jeugt af aan met geene geringe ambagts oeffeninge iedel verspilt hebben maar alle hun tyd, vlyd en moeiten op de waare vrye weetenschappen aangewend, hebben werk genoeg om dit met grond te beoordeelen. Zy zeggen maar, het waater dient als een vehi-

God dat de Wateren overvloedig voortbrengen/enz. ergo / zo moet dan in het Water een leven / verquikkinge/en voedzel steeken: door dien dat den Mensch / en allerley dieren / zonder 't zelvige niet leven konnen. Onze Zeevarende Matrozen zullen deze questie genoegzaam solveeren, voornamelyk de geene die groot gebrek aan Water geleeden hebben.

De Ajuin is heet en vogtig/ hebbende een verdunnende en scheidende kragt / maar zyn beter gekookt dan rauw / om dat haar scherpigheid dan beter benomen werd: zy zyn goed in een verouderde hoest / zy zuiveren de ingewanden / en voornamentlyk de nieren en blaas van slym en graveel, openen allerley verstoptheid / doen water maken / te veel gegeeten maaken pyn in 't hoofd / en doen veel slapen.

Uitwendig dientze in pappen om sterk uit te trekken en te rypen. Item/ gekookt en in olie gefruit / en op de navel geleid is zeer goed tot de naweën der Vrouwen / en rauw met olie ende azyn gewreven en op het fondament gelegt / doen de speenen voortkomen.

De Look is heeter en droger dan de ajuin / zy opent alle verstoptheden / doet water maken / winden scheiden / wormen sterven en de steen der blaze breken; doch beter gezoden als rauw / om haar scherpigheids wille: het verwarmt en versterkt het lichaam / als de arme arbeidende Luiden getuigen konnen; voorts het dient den zodanige tot een theriaak en preservatif voor een quaade lugt / en zy is zeer goed gegeeten voor de waterzugtige / scheurbuikige / en alle die veel rauwe en slymige humeuren hebben / maar de magere / dorre en gal agtige is zy niet goed / door dien zy haar het hooft / en het gezigt schadelyk is.

Uit-

vehiculum of vogt, om de voedende stoffe na alle deelen van 't lichaam te verspreiden.

Uitwendig gestoten in forma van een pap / is zeer dienstig tot beeten van serpenten en dolle honden / als mede tot de wormen op de navel geleid / en gemengt met ajuin / vygen en axung. porci.

Mostaart werd mede t'Scheep gemalen / om tot haar spyze te eeten; om die des te bequamer te doen smaaken en teeren. Zy verwarmt de mage en maakt lust om te eeten / zy verteert veel vogtigheden / zy is de mond / tanden / en keele goed / zy lost veel fluimen en quyl / en zet de urine af / daarom is ze de scheurbuikige en waterzugtige goed.

Uitwendig verzagt zy harde gezwellen/verwarmt alle koude zinkingen / en is goed op pest-gezwellen / op fenynige quetzuuren / bultslagen en allerley schurft gebruikt.

Sout is heet en droog/abstergeerende en stiptik, dient om meest allerley spyze te conserveeren en de smaak te geven / zy is openende en 't slym verteerende / zy verwekt de appetyt / en verhit het lighaam.

Uitwendig werdze veel gebruikt om te resolveeren, verteeren en zuiveren; en in wat warm waters een hand vol gedaan / is zeer goed om een inspuitinge of clysterie te maken / 't geene ik dikmaal heb zien doen / en zelfs gedaan hebbe met groot voordeel. Item onder wat ol. hyperic. gemengt/ is dan zeer dienstig in fenynige wonden.

Tabak is een gedroogt kruid / groeyende overvloedig in de Westindien; van naturen verwarmende en opdrogende: de gemeene Maats hebben geen meerder banket nog beter tydverdryf / dan dit gedroogde kruid zo door een pypje te zuigen; doch niet zonder voordeel: door dienze nog zo van scheurbuik en waterzugt eenigzints bevryt werden; voorts zo dientze haar tegens een quade lugt / en stank / daarze anders ligt van beschadigt zouden konnen

werden; zy doet ook wel quylen / waar in zyn voornaamste deugd wel gelegen is.

Daar werd een olie van de Tabak gemaakt / die zeer goed is tot alle kankeragtige en voorteetende ulceratien en quade zeeren / als schurft en traningen; zy is zeer mundificeerende en digereerende; is goed tot alle contusien, klieren / kroppen / fenynige quetzuren / stilt de pyne en ontsteeking / helpt de flerecynige en miltzugtige / daar op gestreeken. De olie werd aldus gemaakt / neemt de groene bladeren / snyd en stoot die zeer klein / en doet die in een glas met een wyde opening / giet daar dan goede ol. lin. of van cocosnooten op / tot u bladen geheel overdekt zyn / bind u flesch toe / en stelt het een geheelen zomer in de hitte der zonne / daar naar wat opgezoden en uitgeperst / kond gy u olie bewaren tot zyn gebruik. De Tabak mag men mede inwendig gebruiken om te braken door gebrek van andere middelen.

℞. Fol. Nicotianæ Drach. j. Cinam. Optim. Scrup. j.

Laat dit in een half musjen Spaansche wyn weeken een geheelen nagt / en des anderen daags gecoleert zynde geeft het in.

De Kreeften en Schildtpadden geven een groot en sterk voedzel / door dien ze een lymagtige en bevogtigende eigenschap hebben / daarom zynze zeer dienstig gegeeten van alle engborstige / uitteerende / en uitgedroogde dorre Persoonen: om datze door haar verkoelende / en bevogtigende lymigheid / de koortzen / en andere tegen-natuurlyke hitte / daar zodanige Persoonen in 't gemeen mede bevangen zyn / wederstaan.

Haar bloed werd voor een specificum gehouden tegens de vallende ziekte.

Van

Van de Speceryën.

DE Peper groeit op Malabar en op Java: maar inzonderheid op Bantam, op boomen de orangien niet ongelyk.

De Peper is heet en droog/ doch wel de minst verhittende van alle speceryen: hebbende incideerende, attenueerende, en dissolveerende kragt/ om alle viscositeiten en aanladingen der mage en andere ingewanden te weeren; daarom werd zy veel in spyze en sauffen gebezigt/ om de kookinge te vorderen/ de urine te verwekken/ 't gebezigde te sterken/ en in wyn gedronken geneest de vierden daagse koortze.

Uitwendig is ze meede goed gemengt met wat solpher en vuile booter tot krauwsel en ruwigheid/ en met pik gemengt zo dissolveert zy allerley strumen, glandulen, en trekt het fenyn uit de wonden.

Gengber groeit meest geheel Indiën door/ op de wyze als hier den irias doet.

Zy is heet en droog/ maar niet zo subtiel van substantie als de peper. Zy is meede verdunnende en aperieerende, dienstig tot verstoptheeden der lever en mild/ zy is meede windbreekende/ doet zweeten/ sterkt het gezigt/ wederstaat het fenyn/ doet de spyze teeren/ consumeert de fluimen/ dryft eenigsints 't water af/ en stopt allerley buikloop uit koude veroorzaakt.

Uitwendig is zy goed op kraauwsel en hayrworm gestreeken. Als meede gemengt met wit van een ey/ en 3 à 4 druppelen waters onder den anderen geklopt/ en op een weinig werk gelegt/ en op de koonen geappliceert/ en een stuk Gengber in den mond gehouden/ daar de pyne is/ stilt zeer de tandpyn.

Nagelen groeien meest in de Molukse Eylanden/

 op

op zodanige boomen bynaar als onze laurieren.

Zy zyn meede heet en droog van natuuren / en hebben een meerder hitte en vettigheid dan de peper/ zy werken kragtig op het herte en herszens / enz. Item/ openende/ incideerende, doordringende/met een adstrictie; zy beneemen het braaken en walgen / en geven een zoete adem; daarom werdenze veel in spyzen gedaan. Item / gekauwt of gerookt / zynze goed tot een quaade lugt.

Caneel is de Bast van Boomen / die by heele Basschen groeyen in 't Eiland Ceylon.

Is meede heet en droog / zeer subtiel met een bequaame adstrictie, incideerende, verteerende, en corrodeerende kragt / zy heeft wel de minste hitte van specerpen; het is een van de beste cordialen; om het herte en maag te verquikken / zy zuivert het bloed / zy is zeer dienstig tot catharreuse, waterzugtige en dysenterike Lichaamen (*). Item / tot graveel / steen der blaaze / braakingen / hoesten / lenden pyn / en tegens fenynige beten; in spyzen gedaan / in wyn geweekt / of in decoctien met wat suiker zoet gemaakt en gedronken.

De Kruidnooten en Nootemuscaat, wassen in Banda, Sunda, en Java aan de boomen / onze Peerboomen gelyk.

Van aard zynze zeer getempert en stomachaal, met een stoppende en windbreekende kragt/zy maakt een zoeten adem / wederstaat het braaken en den hik; zy is goed tegens de koudepis / graveel en roodeloop / zy is dienstig tot het hoofd en sterkt de hersenen/

(*) Die in bloedvloeyingen Caneel en andere Speceryen gebruiken om te adstringeeren en de bloedinge te stillen, dwaalen te grof en te verre; Zelfs is die dwaalinge nog te gemeen onder de hedendaagsche geletterde Doctoren, dog de natuur leert het tegendeel.

fenen / zuivert het bloed door de nieren en blaas / en verwarmt de verkoude maag / met wat warme wyn en suiker / in een pan wat gerooft en gepulvert / en met roden wyn gedronken / stopt de loop en gonorrhœa.

Uitwendig / gestooten en geweekt in azyn / trekt allerley fenyn zeer uit / en op de buik gelegt / stopt dezelve. Haar olie is goed tegens alle koude gebreeken der zenuwen en koude vallingen.

Foelie is eigentlyk / de Bast van de Nooten / en is meest van gelyke kragt als de Nooten / dan dat zy wat subtielder is / en meer doordringende / zeer dienstig voor de waterzugtige / want zy ook wel doet wateren / en versterkt de zenuwagtige deelen.

Suiker is een Rietgewas in West-Indien en Brasil, heet en vogtig van aard / met een afveegende laxeerende en teerende kragt / zeer bequaam tot de borst / keele en mage / resolveert en verzoet de mond en tonge der koortzigen; is zeer dienstig om allerley confituuren meede te maaken. Veel genut is de maag en alle jonge Menschen / die van een heete of galagtige complexie zyn / zeer schaadelyk.

Uitwendig werd de suiker in clysterien / collyrien, lavamenten, en in wonden en ulceratien gedaan om die te abstergeeren.

Van de drooge Vrugten.

VYgen zyn een gewas komende uit Vrankryk en Spanjen, haar Boomen en Loof hier genoeg bekent.

De Vygen dan zyn warm en vogtig van natuuren / dienende tot de keel / borst en fluimen / zy hebben een rypende / trekkende / en pynstillende kragt / zo wel uitwendig als inwendig / zynde meede goed als men zig van binnen bezeert heeft / om dat zy mee-

de een discutieerende kragt hebben. Te veel gebruikt maakenze quaad voedzel; zy werden veel in gargarysmen en cataplasmen gebruikt.

Pruimen komen uit Vrankryk, daarze in de Zonne gedroogt / en hier over gebragt werden.

Zy hebben een verkoelende / bevogtigende / en verzagtende kragt / zy maaken de buik week en geeven ligte kamergang: Pruim-moes en daar wat zeneblladen en weinig anys zaad onder een gemengt als een conserf, is zeer dienstig in zieke zwakke lichaamen / om haar de buik open te houden / en zagten afgang te maaken / voornaamelyk de zoete / want de scherpe zyn bequamer om de buik te restringeeren.

Rozynen hebben een bevogtigende en een kleine verwarmende kragt / zeer goed zynde voor de hoest / en andere gebreken der borst en lever / zy werden veel in decoctien, aposemen en gorgel-waters gebruikt / de steentjes daar uit doende.

Corenten zyn de buik en mage dienstig / en zyn zeer gezond ergens onder gestooft / gegeeten voor zieke Menschen / zy hebben een laxeerende en openende kragt / daarom ook zeer dienstig in decoctien of aposemen.

Amandelen is meede een Boomgewas / by ieder genoeg bekent / zy zyn warm van natuuren en van een tamelyk voetzel; voor den eeten voedenze weinig / en zyn als dan stoppende de buik; daarom zynze de buikloopige en waterzugtige / en die bloed spouwen zeer goed. Daar werd ook een amandelmelkje van genaakt voor kranke Menschen / haar zeer dienstig tot voedinge en ruste. De bittere in tegendeel openen alle verstoptheeden van leever / milt en nieren: daarom zy de graveelige zeer goed zyn.(*)

Rys

(*) De gemeene Amandel-verkoelende dranken doen geen

Rys is warm en droog / en van een grof en visceus voedzel / maakende verstoppinge als menze te veel gebruikt / voornaamelyk droog zynde : daarom zal men 'er altoos wat boter of olie onder mengen. De witste en zwaarste is de beste / en is beeter koud dan heel warm gegeeten / om datze de maag en herssens anders te schaadelyk is / wegens zyn groove / dikke / drooge dampen.

Oranjen en Limoenen zyn hier genoeg bekend / hebbende een ververschende en adstringeerende kragt / zeer nuttig alle dorstige / koortzige en scheurbuikige Menschen. Haar uitgedrukt sap is zeer aangenaam over eenig gebraden vleesch of visch / om den appetyt te verwekken en de hitte van de gal te temmen ; haar sap in een roemer wyn met wat olie van zoete amandelen en suiker gedaan en uitgedronken / is zeer goed tot pyn der nieren en graveel. Item haar sap onder wat bovist of gebrand doek vermengt / is zeer goed om het uitterlyk bloeden te stelpen door adstrictie en verkoelingen. Hier werd ook een syroop af gemaakt / zeer goed tot allerley hitte en brand van quaadaardige en pestige koortzen / om den dorst te verslaan ; Item / tegens alle verrottinge en wormen. De syroop werd aldus gemaakt.

℞. Uitgedrukt Sap van Limoenen dat geklaart is Lib. ß. Suiker Unc. iv.

Kookt dit tot een consistentie van een syroop. De syroop van orangien werd meede zo gemaakt.

Haar schellen verwarmen de mage / helpt haar kookinge / verteert de slym der zelvige en betert den quaden Adem.

Haar kernen zyn goed tegens vergift en fenyn / en doodet ook de wormen.

Vol-

zeen meer vrugt als gerstenwater en zyn voor ryke lieden goed.

Volgen eenige flegte of wegwerpelyke dingen, die men nog veeltyds in tyd van nood gebruiken kan.

DE Peekel heeft een afveegende en zeer verdrogende kragt / en is byzonderlyk goed tegens sciatica en flereeyuige harde knobbels / ofte andere harde gezwellen / onder oude bedorven kaas gemengt / en met hamme-zoode opgekookt. Item / in clysterien is zy goed tot pyn en krumpingen der darmen / doordienze straks afgank maakt. (*)

VuyleKantboter gesmolten/ende de grond gebruikt met solpher en peper / is zeer goed tot alderhande kraauwsel. Het opperste of 't schoonste / en in 't water drie of viermaal gewasschen / dan met wat was of met gebrand doek gemengt / is zeer goed tot verbrantheid. Of 't zelvige hard gefruit / en met wat aluins gemengt/neemt alle roodigheit en voortkruipende zeerigheid weg.

De Spinnekop gedrypselt in een doekjen gedaan / en op 't voorhoofd of slaapen des hoofds gebonden / doet de derdendaagse koortze haar koers verliezen. Item / op de kolk van 't herte gehangen / beschermt voor alle fenyn en pest. Zyn webbe is uitneemende goed om het bloed te stelpen / als mede vermengt met wat zout en solpher tot fenynige wonden.

Album Græcum inwendig ingegeeven met wat theriaca in forma van een bolus, is uitneemende in de roodeloop / en allerhande buikloopen: uitwendig is het een goed discufif in alle oude / quaadaar-

(*) Deze peekel, om dat die zout is, kan te pas komen, maar daar steekt geen meer kragt in als in 't zout, waaruit het gemaakt is. De Pekel van Limoen heeft dus ook niet meer kragt als die van haring.

aardige ulceratien. Zy werd veel in de Westindiën tegens de loop ingegeeven met goed succes / vermengt onder wat ol. copayve met wat cornu cervi ustum. Item / tot pyn der speenen / met de oleum rosarum gemengt: Item in witten wyn gedissolveert is zy zeer goed in een squinantie of quaade keele / en ook tot de huig; men mengtze wel onder een pap of zalf om van buiten op de keel te leggen. (*)

Exempel.

℞. Ung. de Althæa, Unc. iv. Ol. Liliorum, Unc. ij. Stercor. Canis vel Gallinæ, Unc. vj. M. F. Catapl.

Duyven Mis op de buik der waterzugtige pleisters gewijze met wat solpher en baccæ lauri in oude wyn gezoden is zeer goed.

Zy is zeer goed om te vermorwen onder eenige cataplasmen gedaan / in geiten-of schaapenmelk gezoden / en daar onder gemengt oleum lini, en farina lini, ofte met azyn gezoden in een nieuwe aarden pot tot een pap / geneest de gigt al hadde zy nog zo lange geduurt.

Hoender-mis is zeer goed op verbrandtheit gelegt / met wat oleum rosarum, en gebrand papier gemengt; met oxymel gemengt en ingegeven / doet veel pituita braaken. Zekere Medicyn plagt het in te gee-
ven

(*) Het *Album græcum* en andere drekken doen goed in pappen met Azyn, of alleen week opgelegt by verscheide ligte inflammatien, *gangræna*, enz. Want de kragt der meeste zagte pappen bestaat enkeld in de warmte en vogtigheid, 't welke ieder versch gelegde drek ook heeft. Ook is 'er weinig aangelegen, welke drek men verkiest, ten zy men de zagte en scherpe drekken moet onderscheiden leeren, 't welke dan, die best daartoe lust heeft, door de reuk en smaak best te onderzoeken en te bevinden is.

ven met hyppocras tot de colyk. Zy is meede goed onder een pap of zalfjen gemengt tot de squinantie.

Menschendrek. Galenus verhaalt hoe hy door gebrek van nader middelen geneezen heeft met kinderdrek / daar hy honing onder mengde / en daar een rykmans keel meede besmeerde / die een uur daar na doorbrak en genas.

De kragt van de Urine, of Pisse verstaat van een gezonden Jongen / is zeer goed tot allerley quaade lugt en fenyn / daar en is geen beeter remedie ter wereld voor quetzuuren van allerley slangen en adders / die men in de Westindiën vind. De remedie is deze: neemt bladeren van tapsus barbatus, caryophyllaat-bladeren die zy aldaar cassis heeten / 't welk zo veel als roode jenever beduid / van elks een hand vol / die laaten zy t'zaamen kooken / in gelyke deelen sterken wyn-azyn en Pisse / tot de helft. Van deze bladeren fomenteeren zy de partyen; en zo den Patient 't fenyn lang in 't lyf gehad heeft / laat hem daar een zoopjen van drinken; maar de oude Mans Pisse opgezooden met wat zout / is zeer goed tot allerley brand / smeersel en aardworm / met natte doeken heel warm op de partye geleid / dit is een zeer goede en wel bezogte remedie.

Des Menschen Speeksel, te weeten / nugtere Speeksel / heeft kragt om hagedissen / slangen / en schorpioenen te dooden; met wat gemeen solpher vermengt en een druppel ol. succini, is uitneemende goed op allerley vratten en wennen. (*)

Van oud Leer werd een olie gedistelleert / zeer goed om alle œdemateuse en phlegmatike gezwellen te geneezen / haar assche is zeer goed om te cicatrisee-

rer.

(*) Het Speekzel is van zo veel dienst ook niet, als daar van werd gekreten, dog kan men zo wel daar mede als met een ander vogt iets dat vuil is afvegen.

ken. De rook is goed tot speenen / tegen het opstygen der Vrouwen / tegens allerley fenyn en quade lugt.

Van 't vuil Papier werd ook een olie gebrand die ik verscheydenmaal uitneemende goed tot tandpyn bevonden hebbe / desgelyks gebrand / en onder wat olie gemengt / is zeer goed op verbrandheid gestreken.

Roet uit de Schoorsteen is zeer goed op de kropzweeren en kankers gebezigt; als mede tot schurfdige hoofden en voortkruipende zeerigheid des huids. Daar werd een zwart roet van de booter gemaakt / dieze branden in een lamp of smeltkroes / die uitneemende goed is om alle loopende / traanende oogen te stoppen en te verdroogen / desgelyks tot fistels en zeerigheid der oogen.

Pik en Teer is uitneemende goed om zweeren te rypen / en om alle vuiligheid uit de zweeren en wonden te trekken / met wat olie en was gemengt. Pik gerookt in 't vuur / verdryft alle quade fenynige lugt. Is meede zeer goed gepoedert / met wat mastix en roest van yzer / tot de roodeloop. (*)

De Teer is kragtiger en beter om inwendig te gebruiken / zy is meede incarneerende, ook zeer uitneemende om verdorvene en stywe leeden meede te smeeren / waar door 't voedzel zeer wel in die leeden weeder herstelt werd. Daar zynder die de teer innee-men

(*) De Teer komt in kragten veel overeen met de Terebintyn, is laxeerende, zuiverende en genezende. Heden kreit men hier, en in Engeland, het Teerwaater voor een algemeen middel uit, dienstig tegens alle verouderde kwaalen, als of alle oude kwaalen, van eene oorzake voortkwaamen en door een middel zig genezen lieten. Alle panaceën zyn tot heden vrugteloos bevonden door ondervindinge en goed onderzoek, en zo ook het Teer-Waater, dog de Menschen vermaaken zig eidel nog veel daar mede, tot het een einde heeft.

men alsze haar van binnen bezeert hebben / als mede tegens een gonorrhœa.

De Eyerschaalen gestooten tot pulver / zyn zeer goed ingenomen met witten wyn / om de steen der nieren en blaas te breeken / de assche daar af stelpt alle bloedspouwen/en bloedloop/met wat aqua plantaginis ingenomen. De assche is ook goed om de ulceratien op te droogen/ en de vliezen der oogen weg te neemen/alsze wat bruin gebrand zyn / is als dan zeer goed tegens het opstygen der Vrouwen ingenomen drach. j. met wyn. Item / de Schaalen gestooten met wat zout / aluin en camomille / is goed van buiten op scheursels gelegt / zyn dosis ingenomen is drach. ij. met eens zo veel nat.

Oude Pot- en Tichelscherven eenige reizen gloeyende gemaakt / en in water gebluscht / en gepulvert / is zeer goed voor de bloedloop ingegeeven/ met gebrande mosselschelpen. De oude Scherven gepoedert en met azyn een tyd lang in de Zonne geweekt / is zeer goed tot alle schurfdigheid en brand over het geheele lyf. Met wat stofmeel ofte ander meel gemengt / stelpt de bloedende wonden.

De schalien of leyen daar men de huizen mede dekt/ zyn meede goed fyn gepoedert / tot peerlen op de oogen / om het bloeden te stelpen/en onder speenzalfjens gmengt.

De Assche van verbrand Hout is goed om 't bloeden te stelpen / zo inwendig als uitwendig / inwendig met rood koraal/en water daar staal in gebluscht is / of met roode wyn; uitwendig met wat meelblomme ofte koppespinsel / onder 't wit van twee eyers gemengt. Zy is meede zeer goed op eenige inflammatien gelegt / onder wat azyn en wit van een eye geklopt.

Roest van Yzer en Staal, van groote Yzers / als Ankers / of diergelyke afgeklopt en gestooten tot

fyn,

fyn pulver / is uitneemende goed met wat bier ingegeeven / om de roodeloop te stoppen / en met honing of booter gemengt / en op brood gesmeert / tot bloedspouwen. Item onder wat ung. populeum gemengt met wat mercurius dulcis, tot de schurft.

De Roest van Staal gecalcineert zynde / en fyn gestooten in een byzel / is een goed crocus martis tegens allerley / als hier voren in de Lyst vermeld is.

APPENDIX,

Opgesteld door Doctor, JOHANNES DANIEL SCHLICHTING.

Van de Kragten en Werkingen der Medicamenten.

ALle Medicamenten, zo veel 'er ook zyn, werken in geen dood maar in een levend Lichaam, op verscheide wyze, na de bezondere omstandigheden.

Ze werken in de vaste, of in de vloeibare deelen.

In de vaste deelen of in de vaten werkenze, wanneer ze dezelve prikkelen, bewegen, tezamentrekken, versterken, verweeken, en de al te sterke beweging derzelven verminderen.

In de vloeibare deelen of vogten werkenze, wanneer ze dezelve verdikt zynde, verdunnen, verdunt zynde verdikken, scherp zynde, temperen, en te veel en bedurven zynde, uitwerpen.

Inzonderheid moet men naauwkeurig aanmerken, dat de meeste Medicamenten haar grootste werking doen in de vaten, en niet in de vogten. Want hier in de Ouden zeer gemist hebben, datze

de werking van meest alle Medicamenten als in de vogten geschiedende valschelyk onderstelt hebben, 't welk in 't minste geen goede kennisse in een vernuftige Theorie geeft nog veel minder in de Practyk zo wel der Heel- als Geneeskunde, maar veel eerder een groote verwarring, en een onnozele onkunde, daaruit veel fauten, en misslagen, noodzakelyk volgen, die een jong Practizyn inzonderheid meiden moet.

De kragten en werkingen van alle Medicamenten, moet men examineeren en kennen door de reuk, smaak, Chemie, en door de ondervinding, in de Practyk.

Alle kruiden, wortelen, zaden, bloemen, schorsschen, vrugten, alle gediertens enz. die een sterke reuk hebben, of veel lugt van haar geven, of een scherpe smaak, en prikkeling op de tong verwekken, die prikkelen, en bewegen de vaten, zyn heet, verdroogende, versterkende, *resolveerende*, *stimuleerende*, zweet-water-afgang-gal-*menstruen*-kweil-uitdryvende enz. als daar zyn 't *absinth. card. bened. centaur. trifol. majoran. lavendul. gentian. galang. helen. angel. imperator. sem. anis. cumin. cinamom. guajac. sassafras*, *cascaril. aloë, myrrh. gum. galban. amoniac.* meest alle de zouten, *spiritus*, en gedestileerde oliën en oneindig veel meer.

Alle die weinig reuk en smaak hebben, en zeer zagt, glad, smeerig en sleimig op de tong zyn, hebben een verweekende of *emollieerende* kragt by haar, als de *alth. malv. lil. melilot. parietar. sem. lin. fœn. græc.* honing, boter, olie van amandelen, van leinzaad, raapen en olyven, zoetemelk, vygen, rozynen, de vetten der dieren enz.

En dewelke weinig reuk of lugt hebben, maar gekaauwt zynde in de mond, een tezamentrekking of *adstrictie* verwekken, die zegge ik, hebben een

een vaste en tezamentrekkende of *adstringeerende* en verstoppende kragt, namentlyk de *Rad. tormentillæ, bistort. Cort. granator. peruvian. quercus, flor. balaustior. sanguis dracon. terr. japonic. vitriolum, alumen, viride æris, sachar. saturni, spirit. nitri, vitrioli, sulphuris*, en al wat zuur en wrang is, enz. want zo als de middelen in de mond werken, zo doen ze ook dezelve werking in de andere deelen des lichaams.

Door de *Chemie* of de kunstige scheiding ontdekt men, of 'er vlugge of fixe, oliagtige, zwavelagtige, zoute of aardagtige deelen minder of meer in een *Medicament* onthouden zyn, en vervolgens oordeelt men alsdan van wat kragten die eindelyk zyn, na datze min of meer of niets van die deelen onthouden. Want men ontdekt aldus in 't zout, salpeter en zwavel een zuure *spiritus*, in welruikende kruiden, aangename versterkende *spiritus* en olien, in 't *antimonium* een zwavel, enz.

Door de ondervinding beproeft en bekragtigt men eindelyk alles, 't geen men door de reuk, smaak en de *Chemie* van de kragten der middelen denkt waar te zyn. Men heeft ook veele kragten door de ondervinding alleen ontdekt, daar men anders nooit van gedroomt zoude hebben, schoon men de reuk, smaak en de *Chemie* nog zo veel en dikwils hadde te hulpe genomen; want wie zoude ooit aan de braak-purgeer- en zweetdryvende kragt, die in 't *vitrum* en *sulpher antimonii* is, aan de purgeerende en 't braken en 't kweilen verwekkende kragt van 't ongesmaakte *Mercurius*, gedagt hebben, zo niet de ondervinding ons dit hadde geleert? wie zoude in 't *opium* vinden de slaapkragt? in 't zoete *arsenicum* zulk doodelyk vergift? in de *nux vomica, hyoscyamus* en *datura* de dolmakende kragt? de *helleborus albus*, dat die volkoomene

ſtuipen verwekt? in de *Cortex peruvianus* een zulk heerlyk koorts-middel? zo de ondervinding hierin niet onze meeſtereſſe waar geweeſt? wie weet de kragt des Salpeters en *ſal Tartari vitriolatus* tegens heete koortzen, der Camillen tegens de winden, des *caſtoreum* en *aſa fœtida* tegens de moederkwaal, des balſems *peru* en *terebinthina* tot genezing der wonden, des bloedſteens tegen 't bloeden, der *cantharides* om blazen te trekken, der *corroſiven* om 't vlees weg te beiten, als enkeld en alleen door de ondervinding? van het *ſcammonium*, *gutta gamba*, *grana tilli*, *rhabarber*, *hypecacuanha*, *myrrha*, *crocus*, *millepedes*, eyzer, loot, koper, ſteenen, en andere oneindig veel braak- purgeer- pis- zweet- *menſtruen*- uitdryvende noodige en onnoodige middelen nu niet meer te gedenken, daar we alleen agter derzelver kragten door de waare en opregte ondervinding gekomen zyn.

De middelen, die in de vaten haare grootſte werkinge doen, zyn:

I. Die de vaten eenigzints prikkelen en aldus bewegen, dat ze zig tezamentrekkende, verſcheyde vogten doen uitwerpen, en dezelve noemt men *EVACUANTIA*. Hier onder telt men

1. De Braakmiddelen (*EMETICA*) ZAGTE: als de *radix hypecacuanha* en *aſarum*, en STERKE: als het *vitrum antimonii*, *tartarus emeticus*, *gummi gutta*, *colocynthis*, *Tabak*, *vitriolum*, enz.

2. Purgeermiddelen (*PURGANTIA*) ZAGTE: als de *rhabarbar*, *ſena*, *tamarinden cremor tartari*, *manna*, *caſſia*, *ſal polychreſt.*, en STERKE: namentlyk *aloë*, *jalappa*, *ſcammonium*, *mechoacanna*, *mercurius dulcis & præcipitatus*, *grana tilli* *elaterium*, *colocynthis*, enz.

3. Zweetmiddelen (*SUDORIFERA*) ZAGTE: als 't *nitrum*, *campher*, *ſulphur*, *lap. cancror. Corn.*

Cerv.

Cerv. antimon. diaphoretic. Rob sambuc. fl. sambuc. cinnabaris china. salsa, bardana. pimpinella. scordium, vincetoxicum enz. en STERKE en HEETE: als de stoving met *spiritus vini*, baaden, den *Mercurius diaphoreticus*, *decoctum guajaci*, *sassafras* en van andere heete kruiden, *Balsamus sulphuris*, *Tinct. bezoardic. spirit. corn. cerv. salis armoniaci*, *bezoardicus*, *sal. vol. oleosum* en alle andere gedistilleerde olien en *spiritus*, die 't hert, *arterien* en alle de vogten doen sterk beweegen en 't zweet uitdryven.

4. Pisdryvende (*DIURETICA*) ZAGTE: als 't *Nitrum. sal. tartar. vitriolat. sal genistæ. terebinthina, spiritus nitri dulcis*, en STERKE: *ol. terebinthinæ, juniperi, balsam. sulphur. terebinthinat. millepedes, coccinella, cantharides.*

5. Die de *menstrua* voortdryven (*EMMENAGOGA*) ZAGTE: als de *aloë, myrrha. crocus, galbanum, asa fœtida, castoreum, borax, succinum*, enz. en STERKE: *sabina, mars*, en alle vlugge zouten.

6. Die de fluimen door de longen met hoesten uitwerpen (*BECHICA*) ZAGTE: als de *herb. hyssop. Veronic. salv. tussilag. rad. aronis ireos. alth. liquirit. polypod. sem. anisi. fœnicul mell. alb. ol. amygdal. sperm. cet. sulphur, crocus, nitrum, gum. ammoniac.* en STERKE: *spiritus sal. armoniac. ol. anisi, balsam sulph. anisat. extract. Tabaci.* enz.

7. Die de vogten uit de neus uitwerpen (*ERRHINA* of *STERNUTATORIA*) deze zyn ZAGTE: namentlyk *pulvis Tabaci; majorana, caryophyll. vitriol. alb.* en STERKE als de *belleborus albus* en *euphorbium.*

8. Die de vogt uit de mond doen lossen (*MASTICATORIA*) ZAGTE: als de *mastix, cera, zout, salpeter, spiritus vini, azyn*, en STERKE: *fol. Tabac. majoran. radix angelicæ, vitriolum* (en de kwik inwendig gebruikt.

9. Blazen trekkende (*VESICATORIA*) die de vogten door de huid uit *ulceratien* uitwerpen. ZAGTE: bruine zeep met zout gemengt, de *rad.* en *fol. ranunculi & anemone*, *radix armoraciæ*, en STERKE: als de *cantharides* en *flammula jovis.* Hiertoe kan men ook tellen de *caustica* en *ruptoria.*

II. Die de vaten hard, steif, droog, naauw en tezaamengetrokken zynde, doen verweeken, verweideren, *relaxeeren* en *emollieeren*: als de *malva*, *althea*, *lilia alba*, *semen lini*, *fœnugræc. farin. hord. aven. lini*, booter, honing, vygen, suiker, stroop, *terebinthina*, melk, zoet bier, vet, olie, verscheyde gommen als van *ammoniac. galban. bdel sagapen. opopon. anime*, *benzoes*, enz. die men in pappen, stovingen, zalven en pleisters gebruiken kan.

III. Die de slappe en al te veel verweiderde vaten en *pori* doen vernaauwen tezamentrekken, verstoppen en sluiten. Deze zyn de *radix tormentillæ*, *bistortæ*, *cort. granator. quercinus*, *peruvianus*, *flor. balaustior*, *alumen*, *vitriolum*, *viride æris*, *saccharum sathurni*, *cerussa*, *minium*, *lapis calaminaris*, *tutia*, *crocus martis*, *magnes*, azyn, *spiritus Vitrioli*, *nitri*, *salis*, *sulphuris*, en al 't geen uit deze *gepræpareert* werd.

IV. Die de vaten doen versterken, beweegen, prikkelen, deze noemt men *RESOLVENTIA*, *STIMULANTIA & CONFORTANTIA*, als daar zyn alle de welruikende kruiden, wortelen, zaden, basten, vrugten, sappen en gommen, alle de vlugge en *fixe* zouten, alle de *spiritus* en gedestilleerde olien, inzonderheid de caneel, nagelen, notemuschaat, *muschus*, *zibeth*, *ambra*, *castoreum*, sulphur, *grana kermes*, *majorana*, *lavendula*, *ruta*, *melissa*, *Rosæ*, *balsam. peruvianus*, en hier uit de *præparata*; maar de peerlen, kostelyke steenen met den *lapis*

be-

bezoar onder de verſterkende middelen te ſtellen is zeer abſurd en ſtreid met de waarheid.

MIDDELEN, die voornamentlyk in de vogten werken, ſchoon veele daarvan te gelyk in de vaten haar kragt en werking doen, zyn:

1. Die de dikke vogten verdunnen en de ſtilſtaande vogten beweegen (*INCIDENTIA*, *RESOLVENTIA*, *MOVENTIA*) als een maatige beweeging des lichaams, genoegzaam drinken van dunne vogten, als van water, *decoctum hordei*, *decoctum lignorum*, *ſerum lactis*, de *aquæ minerales*, alle de zouten, als 't *ſal abſinthii*, *nitri*, *potasch*, de *ſpiritus*, bittere kruiden, en inzonderheid den *mercurius*.

2. Die de al te dunne waterige vogten verdikken, als alle ſleimagtige en *gelatineuſe* ſpyzen en dranken, zoete melk, boter, oly, *emulſiones*, gort gekookt, *gum. tragacanth. & arabicum*, *ichtiocolla*, enz. hoewl ik toeſtaan moet, dat 'er weinige middelen zyn, die dit doen kunnen.

3. Die 't zuur temperen als de *lapides cancrorum*, *conchæ*, *teſtæ ovorum*, *corn. cerv. & ebur uſtum*, *limatura martis*, *ſal abſinthii*, enz.

4. Die de gal en hitte temperen, als 't *nitrum*, *ſuccus citri*, *acetum*, *ſpiritus nitri dulcis*, *ſpiritus Vitrioli* enz. het *decoctum hordei*, *ſerum lactis*, kernemelk, koud water, enz.

5. Die de bezondere ſcherpigheden in 't lichaam veranderen, als in de *lues venerea* den *mercurius*, in de ſcheurbuik de *cochlearia*, *beccabunga*, *trifolium*, *armoracia*, *naſturtium* enz. Hier uit ziet een ieder in 't korte de verſcheide werkingen van verſcheide middelen, die of in de vaten of in de vogten werken, waarna ieder een, die in de vernuftige kunſt wil toeneemen, zyn practyk moet oeffenen, zo hy anders niet met de dommen wil dom wer-

ken, ſchoon de Ouden en nog hedendaags de meeſten hiervan weinige kenniſſe hebben.

Volgen nu eenige Scheeps Remedien, om binnen Scheeps-boord te gebruiken.

EEn gemeene Scheeps Apoſema.

℞. Hordei Mundati m. j Sem. Aniſi Drach. j.
Coq. in Aq. Com. ad Lib. ij. ſſ.
Sub finem adde liquiritiæ raſæ Unc. ſſ.

Kookt nog een weinigjen / en ſchuimt het wat / op dat het te klaarder mag wezen / om te drinken.

Een ander in heete Koortzen.

℞. Aq. Com. Lib j. Sacchari Albi Unc. iij.
Coq. levi modo, adde. Succi Limonum Uuc. ij.

Laat dit nog wat koken en ſchuimen / als voozen. In plaats van ſuiker / kan men zoethout neemen; en in plaats van limoenſap / ſyroop van limoenen.

Een ander in heete brandende Koortzen.

℞. Aq. com. Lib. j. Roſarum Unc. iv. Sacchari Tantundem.

Kookt dit tot een conſiſtentie van julep / en in het einde doet daar by /

Aceti Vini, Unc. iij. Cinamomi, Drach. j. F. Julap.*

Een

(*) Deze *apozema* kan geen hinder in heete koorszen doen, om dat daar niet veel werkinge in is, en ook geene verhitting daar by. Dog als men *nitrum* of *ſal prunellæ* of *ſal tartari vitriolatus* tot twee drachmæ daar by doet, is het van nuttige kragtige en gelukkige uitwerkinge.

Een ander in Pleuris.

℞. Hordei Mundati, Paſſular. Enucleat.
Liquiritiæ raſæ ana Unc. ſſ.
Coq. in aq. com. ad. pint. j. ſſ.
Colaturæ adde Sacchari albi, Unc. ij.

En laat den Patient den ſyrupus pectoralis likken.

Tegens een korten adem / pleuris, hoeſten / kortheid op de borſt / en benauwtheid des herten.

℞. Twee lepelen Franſe Wyn.
Zo veel Anys Brandewyn, Ol. Aniſi, Scrup. j.
Succi Glycyrhyzæ, Drach. ij.

Dit ſamen gediſſolveert op heete koolen. Hier van een lepel teffens ingenomen / 5 à 6 maal daags / de quantiteit kan men zo veel vergrooten als men van nooden dunken zal. (*)

Tegens Hoeſt en Verſtoptheid der Borſt van koude.

℞. Pulv. Sem. aniſi, Unc. iij. Sulph. Vivi, Unc. ſſ.
Maſtichis, Drach. j. ſſ. Succi Glycyrhyzæ, Unc. j.

Diſſolveert in regenwater q. ſ. daarby doende 3 à 4 lepels honing met 2 dojers van eyeren / en hier van door den dag gelikt.

(*) Maar dit heete hitzige middel in een pleuris, die een inflammatie der longen meeſtentyd is, in te geven, is verderfelyk en verfoeijelyk. Zulke verkeerde dingen moet men voorzigtig meiden, het bewys zal ik hier niet byſtellen, ook zal ik niet daarmede ſpotten, gelyk het beſpottelyk is en blyft.

Apozema Laxatyf.

℞. Senæ, Unc. ß. Sem. Anisi vel Fœniculi, Drach. j. ß.
Tamarindorum Unc. j.
Aq. commun ℔ j. ß.

Laat dit zo wat weeken op heete assche/ en voorts opkoken. En hier van 's morgens / en desnamiddags een theekopje warm af gedronken.

Wilt gy daar rasura eboris, of cornu cervi by doen / naar geleegentheid van brandige ziekten / het zal maar te beeter zyn.

Item / wilt gy ze kragtiger maken / als om de gal té lozen/doet 'er de rhabarber by / of om eenige wey en slym te lozen / de jalappa en hermodactylen.

Van de Gargarysmen.

Een gemeene Gargarysma.

℞. Aq. Hordei, Lib. j. Aceti vini, Unc. ij.
Mellis Com. Unc. j. ß. Fiat Gargarysma. (*)

Een ander.

℞. Hordei Mundati of Scheeps Gort m. j.
Agrimoniæ, Plantaginis, ana m. j. Rof. Rub. m. ß.
Coq. in Aq ad lib: ij. in Colat. dissolv.
Mellis Com. vel Rosar.
Vel Diamori Unc. ij. F. Gargarysma.

Een

(*) Dit *gargarysma* is uitsteekend goed. Maar als men neemt *aqua pura pint* j *acet. unc.* ij. *sacbar. com.* ℥ j. heeft men minder omslag en 't middel in een moment gereed. En of men warm of koud daarmede gorgelt, is ook evenveel. Dog is het koud gorgelen in heete landen veeltyds beeter, en 't warme ook wel vrugteloos. En als men wat *alumen crudum* daar onder doet is 't nog dienstiger.

Een verkoelend Gorgelwater.

℞. Aq. Com. Unc. vj. Aceti vini Unc. j.
Lapidis Prunellæ Drach. ij. Sach. Kanari.
Mellis Rosati ana Unc. j. ss. F. Gargarysma.

Een ander.

℞. Aq. Rosarum lib. ss. Cinam. Mellis Com. ãã. Unc. j.
Sacchari Sathurni Scrup. j. F. Gargarysma.

Van de Clysterien.

Een gemeene Scheeps Clysterie.

℞. Hordei Mundati of Scheeps Gort. m. j.
Malvæ, Bismalvæ, Cammomillæ, ana m. ss.
Sem. Anisi, Lini ana Drach. ij. grosso modo Contusa
Coq. in s. q. aquæ com. ad dimidium.
Recipiendo hujus Decoctionis Unc. ix.
Mellis Rosacei, aut ejus loco Com. Unc. ij.
Sacch. Rubri, Unc. ij. Ol. Com. Unc. j. F. Clyster.*

Of

Neemt een goede hand vol gort/ en laatze wat koo-

(*) Als men neemt warm waater *unc.* viij. *ol. Rap. unc.* iij. *Sapon alb. Vel. nigr. drachm.* iv. *Misc F Enema*, is 't een bekwaam voldoenend Clysteer. Wil men wat zuiker, zout, syroop, of diergelyken daar by doen, kan 't niet hinderen. Maar te veel omslag is onnoodig, ondienstig hinderlyk, en zelfs belachlyk, en voor een verstandige bespottelyk.

Van de andere volgende Clysteeren, die van enkelde olie gemaakt, voldoenend zyn, mag men 't zelve oordeelen, dog ik schorte myn oordeel hierop, om dat de zotheid te veel mogte ontdekt worden, die ieder een mag nazoeken, gelyk ik gedaan hebbe, en binde zig aan geene zotte domme wetten, voor de leiders schadelyk.

kooken / daar by doende / alszc wat gekookt is:

Senæ Unc. ß Sem. Anisi, Drach. ij.

Dit nog zo wat t'zaamen gekookt zynde / coleert het / en neemt van dit nat omtrent viij of ix onzen / en mengt als dan daaronder den elect. diaphœnicum unc. ij. of de diaprunum solutivum.

Een Clysterie, om in een Roodeloop te gebruiken.

℞. Lactis Dulcis, aut ejus Loco
Decoctionis Hordei integr. q. s.
Factæ cum Florum Rosarum Rubrarum, m. j.
Chamomill. p. j. Sem. Lini, Drach. ij.
Hujus Decoct. Colaturæ, Unc. ix Dissolve
Rob. Acaciæ Unc. j. Ovi Lutei, no. j. M. F. Clyster.

Een gemeene Clysterie.

℞. Hieræ Picræ, El. Succ. Rosar. ān. Unc. j.
Cerevisiæ com. q. s. M. F. Clyster.

Tegens de Winden.

℞. Mellis Albi, Unc. iij Salis Com. Drach. vj.
Ol. Anethini Coct. Unc. j. Anisi Gutt. v. Sapon. albi Drach. ij.
Cerevisiæ Com. ad. dosin. F. Enema.

Tegens pyn in de Buik.

℞. Decocti camom. &c.

Voor een Colica Ventosa.

℞. Malvæ, Bismalvæ, Camomillæ,
Meliloti ana man. ß. Sem. Fœniculi.
Cumini, ana Drach. ij. Bacc. Lauri contus. Unc. ß.

Coq. in aq. vel vino albo ad dosin, in Colatura Dissolve
Electuarii Diaphœnici, Unc. j. ss. Olei Chamæmelini, Anethi ana Unc. j. F. s. a. Clyster.

Een voedende Clysterie.

℞. Sop daar een vetten Capoen en Kalfsvlees in gezoden is, ad dosin, of Unc. ix.
Waar in men dissolveeren zal, Vitell. Ovorum, no. ij.
Sachari albi, Unc. ij. F. Clyster.

Nota. Al eermen een voedende clysterie iemand zetten wil / moet men eerst de excrementen met een laxative clysterie purgeeren.

Een Wonddrank.

℞. Rad. Aristolochiæ Drach. j. Herb. Pyrolæ, Artemisiæ,
Agrimoniæ m. j. Pulv. Foliorum Quercus m. ss. NucisMuscatæ no. j. OculiCancrorumDrach.ij.

Laat dit in anderhalf pint bier of wyn zieden / tot op het derdendeel / daar na / maakt het zoet met zuiker of met honing. (*)
Of kookt daar zuure pruimen / ofte wel tameryn in / om een scherpe smaak te geven.

Een

(*) Deze Wonddrank is zo zot als die opgestelt is, en doet niets om wonden te genezen, gebruikt het afkookzel van gras of van een ander gemeen kruid de natuur zal de wonde genezen, let hierop wel leerlingen en practizyns en beproeft alles, gelyk ik betuige diergelyken wel geobserveert te hebben.

Een Oogwaater tot roode traanende Oogen, gewonde en gecontundeerde Oogen.

℞. Tutiæ Præp. Æruginis usti, ãã. Drach. ß.
Aq. Plantaginis Lib. j. Coq. Parum pro usu.

Een Oogzalfjen.

℞. Ung. Rosarum Unc. ij. Tutiæ Præpar. Drach. j.
Sarcocollæ Sctup. ij. F. Unguentum. *

Een Litus tot de Beriberi of Indische Geraaktheid.

℞. Saponis albi, Allii ana p. æq. Spirit. Vini q. s.

Stoot dit te saamen in een mortier tot een zalf om daar mee te smeeren.

Een ander.

℞. Ol. Cocos Unc. j. Ol. Camphoræ Unc. iv.
Ol. Ex ossibus Elephant. Unc. ij.
Fol. Ex arborib. Cinam. m. ß. Coq. & fiat express.

Tot eenige Wonden.

℞. Mellis Comm. Lib. ß. Aceti Vini. Unc. v. Pulv. Salis com.
Aluminis, Vitrioli Albi ãã. Unc. ß.
Terebinthin. Comm. Unc. j. Theriacæ Drach. iij.
Coq. ad consistentiam unguenti. †

Met

(*) Deeze en diergelyke oogzalven zyn tot de inflammatien niets nut.

(†) Zout in de Wonden is zo goed als een vuistslag op een gezond oog. Wat verzinnen niet al de domme! waarom niet met brandewyn of water de wonden gewasschen?

Met wieken besmeert of onder wat wyn gemengt/ en de wonde gewassen.

Om Banden van Quik te maaken.

℞. Mercurii crudi extincti Unc. j.
Albuminis Ovi no. j. Far. Lupinorum parum.

Dit onder den anderen geroert / en den band van wit bombazyn meede bestreeken / gedroogt toegevouwt / en genaait tot zyn gebruik.

Een Matureerende Cataplasma.

℞. Ficuum Pinguium. q. s.

Doet deze vygen de buitenste schillen af/en kooktze in water datze een bequaame dikte verkreegen hebben: als dan strooit daar in farina hordei en altheæ, tot een bequaame pap / en van 't vuur zynde/ doet 'er als dan een weinig ol. liliorum in / naar de konst.

Een ander om te rypen.

℞. Butyri insulsi, Ol. Com. Vel. Lilior. ana Unc. ij.
Far. Hordei Vel Lini. Unc. ij.
Aq. Com. Unc. iv. F. Cataplasma.

Tot Verbrandheid.

℞. Het afdrupzel van Spek Unc. ij.
Ongezouten of gewassen Boter.
Ol. Rosarum, ana Unc. j.
Ovi lutei n. ij. F. Ung. Molle.

Tot de Tand-pyn.

℞. Laudani opiati, vel opii crudi.
Mastichis ana gr. ij. F. Pilula.

Dit pilletjen in de holle tand gestooken.

Als

Als de Speenen te veel vloeyen.

℞. Pulv. Thuris Drach. ij. Aloës, Drach. j.
Sang. Draconis, Drach. ß.

Dit t'zamen onder wat ung. popul. gemengt en met dikke wieken opgelegt.

Tegens Bloed Pissen.

℞. Millepedum q. v. Sacchari opt.
Cinamomi elect ana p. æq.

Fyn gestooten en omtrent een dragma zwaar in een roemertjen wyn gedronken 2 à 3 maal daags.

Tegens het Graveel.

℞. Terebinthinæ venetæ Drach. ij.
El. Diaphœnici, Drach. ij.
Pulv. Glycyrhisæ, Drach. ß. F. Bolus.

Of:

℞. Salis Prunellæ, Scrup. ij.
Vini Rhenani, Unc. ij. ß. F. Haustus.

Tegen quaade Ulceratien.

℞. Pulv. Myrrhæ, Mastichis, Olibani,
Nicotianæ ana. Unc. ij. Ax. porci Lib. ß.
Terebinth. com. Unc. ij. F. Ung.

Lac Virginis.

℞. Aluminis com. Unc. iv. Aq. com. pint. j. ß.
Coq. ad. tertiæ partis consumptionem.
Lithargyri Unc. iv. Aceti vini pint j.

Kookt dit meede byzonder op de helft/ en roert het voorgaande daar onder/ tot het witagtig werd.

Tot

Tot een besluit / zal ik hier agter aan voegen een Paraphrasis over den eed van HIPPOCRATES, waar na ieder jong Chirurgyn zig diende te schikken: en alzo dien grooten HIPPOCRATES een zeer ervaren /en geleert Man was / in de Konst der Medicyne en Chirurgie / doch zeer onervaaren/ en onweetende in de waare Religie of Godsdienst / nadien hy een Heiden was / en den waaren Godt niet kende; zo begint hy zyn Eed / voor eenige Afgoden en Afgodinnen: Welke Eed / ik aldus liever stellen zal:

IK beloove *N. N. &c.* tot groote agting van myn Konst, tot welwezen van myn eer en reputatie, tot voordeel myner Patienten, en contentement van ieder een, dat ik deze navolgende voorwaarden zo veel my mogelyk is zal nakomen, en onverbreekelyk zal onderhouden alle myne leefdaagen.

1. Dat ik hem zo zal in waarden houden, en eere bewyzen, die my de *Chirurgie* geleert heeft, als myn eigen Vader; ik zal ook zyne Kinderen beminnen als ofze myn Broeders waaren; en by zo verre zy meede tot de *Chirurgie* geneegen zyn, zo zal ik meede met goedertierentheid aan haar de voorleedene verkreegen weldaad betoonen in het leeren: haar getrouwelyk alle algemeene regulen onzer Kunst openbaaren; desgelyks meede aan ieder die zig by my verbint, met schrift of anderzins, maar niet aan andere. †

(†) Men moet hier aanmerken, dat dezen Eed by HIPPOCRATES zo niet te vinden is, maar hier heel verbastert, en dat zot is voor de Chirurgyns gestelt, die geen Eed doen, maar alleen voor die behoort, die Genees- en Heelmeesters te gelyk zyn, dewelke op verscheide Academien nog heden denzelven Eed, zo als die by HIPPOCRATES te lezen is, moeten afleggen by hun ne promotien.

2. Wat de goede zorge myner Patienten belangt: Ik zalze een zodanige manier van leven voorschryven, als ik naar myn oordeel en gewisse zal goedvinden, om haar zo spoedig als 't moogelyk zyn zal te geneezen: en zalze naar myn beste vermoogen van allerley gevaar en ongeval beschermen.

3. Is 'er iemand die wat quaats, of onbehoorlyks op my zoekt tot schade van iemand van vergif, of quaaden raad, zullen nooit op my alzulken quaad vermoogen.

4. Ik zal nooit eenige Vrouwlieden eenige Medicamenten geven, nog haar aanwyzen, tot verderf haarer vrugt, alwaar het om nog zo veel, maar zal myn beroep eerlyk oeffenen, in alle vroomigheid en eenvoudigheid.

5, Om onze Konst geen ergernisse, nog schande aan te doen, door eenige gevaarlyke operatien, zo beloove ik boven al my te houden, van het Steensnyden der Blaaze, * Breuk-snyden, enz. Maar laaten voor die geene die daar in ervaaren zyn.

6. In

(*) Als dezen Eed den Geneesheer en Heelmeester aangaat, zo mag niemand van deze maar wel een Landloper, of een ander buiten de Kunst Steensnyden, 't welke te zot is. Dit schynt ook eene bygelovigheid van *Hippocrates* te zyn; waarom zoude een kundige Doctor onder Eede zig verbinden geen steen der blaaze uit te snyden, die in de Anatomie, Heelkonst en Operatien ervaren is? Deze zotte Eed is my ook niet op de Academie te *Groningen* afgevergt Het is ook te eenvoudig en bygeloovig, dat veele Regeerders van Steden en Landen deze zake nog zo heilig houden, hoewel van een heiden verdigt, gebiedende, dat niemand zonder bekendmakinge en verzoek aan de Magistraat van de steen mag snyden, hoe bekwaam en in wat Caracter den Operateur ook zyn mag. Een Teken van verbeeldinge als of 't Steensnyden de aller swaarste, kunstig-

6. In wat plaats of huis dat ik zoude moogen verkeeren, ten zal anders nergens toe weezen dan tot deugd en genezinge myner Patienten: my van alle kwade genegentheid, en andermans schade afkeerende, insgelyks van alle oneerlyke en schaadelyke actien en beweegingen, het zy wien ik zoude moogen tracteeren, of met wien ik zou moogen verkeeren, Man, Vrouw of Maagd.

7. Al 't geene ik gehoort, en gezien zal hebben omtrent myne of andere Patienten, van heimelyke dingen, dat zal liever met my sterven, dan dat ik het iemand bekent maaken zoude.

8. Ik zal nooit uitspoorig zyn in uitheemsche

stigste en gevaarlykste van alle operatien zoude zyn (daar de kundigste die operatie afgeswooren hebben) gantsch niet; daar zyn even gevaarlyke en nog swaarder Operatien, daarover men geen verzoek doet, als 't wegnemen van zommige groote geswellen, 't Opereeren van de *Aneurisma*, het afzetten van den arm in de Schouder is niet minder gevaarlyk, veele andere verswyge ik. De zaake is niet evenreedig, nog overeenstemmende, dierhalven valsch, gelyk ik die ook daar voor verwerpe.

De *Doctores Medicinæ*, die op de Academien volle magt en vryheid bekomen hebben, alle ziektens en kwaalen te genezen en alle operatien vry te doen overal, waar zy komen, die werden genoodzaakt op veele plaatzen te moeten verzoeken van den Steen te snyden, onder opzigte van Overlieden van een Barbier- en Apotheekers Gild, die in de gemaakte wonde schadelyk met hunne onbekwaame vingers moeten krabbelen om den steen te voelen, menschen die zo bekwaam zyn, *sicut asinus ad lyram.* Het is voor my niet te begrypen hoe dat een Doctor dit heeft kunnen toelaaten, en waarom niet liever de operatie gestaakt, als zyn kundigheid en Caracter benadeelt, ik zal 't nooit zo doen; als die ik veele swaardere operatien gedaan hebbe, als 't Steen snyden.

kleedingen, maar wil liever altoos eerlyk, modeſt, en Burgerlyk gekleed gaan: boven dien ook niet uitſpoorig in den ſterken drank of tabak, * op dat myne Patienten, door den onaangenaam reuk myns adems geen hinder of afkeer van my en krygen.

9. Ik zal altoos in vreemde geweſten my Christelyk † en eerlyk draagen, en myden van Venus en Bacchus, en dat eerſt om de ongelovigen geen ergerniſſe te geeven, nog haar bekeeringe te verhinderen. Ten anderen om datze ook boven de eerbaarheid onze zinnen en geeſten ſchaadelyk zyn: want zy onze *humidum radicale* vernietigen, de zeenuwen verzwakken en 't Lichaam bevende maaken.

Zo dan tot beſluit, bidde den Hemel dat hy my goetgunſtig zy, en kragt verleene om deeze myn trouwhertige belofte, tot het einde myns levens te onderhouden.

Indien ik nu zoo ongelukkig waar, iets tegens myne belofte aan te gaan, en die niet naar te komen: ik bewillige dan gaarn tot een ſtraffe, altoos onteert en onbemint en van alle genoegte berooft te zyn.

NOTA.

(*) Merkt hier dierhalven, dat deze eed by *Hippocrates* niet te vinden is, maar hier zeer verbaſtert geſtelt, ieder kan dit nagaan, want *Hippocrates* heeft van tabak rooken enz. niet geweeten.

(†) We kunnen ook uit deze woorden zien, dat dezen Eed verbaſtert is, want *Hippocrates* heeft van de Chriſtelyke Religie niets geweeten, als een paar eewen te vooren reeds begraven. Veel min heeft hy van Jenever of Tabakrooken en Kauwen iets geweeten.

Op de Medicinale Lyſten.

IK kan hier met ſtilzweigen eindelyk niet voorby gaan, om te corrigeeren een en andere dingen van deze Lyſten, en voornamentlyk van die Lyſt der *Medicamenten* van de Geoctroijeerde Ooſtindiſche Compagnie, als die ter Admiraliteit te vooren gemeld, als in welke veele onnodige, ſchadelyke en niets dienende Medicamenten werden vermeld, en de dienelyke en hoogſtnoodige of niet werden aangeteekent, of in al te kleine quantiteit medegegeven, zo dat men zig zeer moet verwonderen, hoe dat 'er niet Mannen van kenniſſe hiertoe genomen werden, om al 't geen niet en behoort, te *corrigeeren*, tot welzyn der Leiders, tot het opneemen der Kunſt, en tot wegneemen van die blaam in deze en vreemde Landen, *hoe het mogelyk is, dat men zulke ſlechte en geheel contrarie middelen in zulke heete Landen mede geeft, waardoor veel meer Menſchen als door kragt van hun eigen ziekten ſterven*, 't welke zeer gemakkelyk ook van een jongeling in de Kunſt te bewyzen ſtaat.

Van de *Emplaſtra* en *unguenta* ſtaat te bemerken, dat men die nog kan toelaten, behalven dat men in plaats van pond j. *Emplaſt. de ran. cum mercur.* 3 tot 4 pond moet nemen, dewyl dit veel moet gebruikt werden.

Van de Olien zoude men moeten mede geven, als eenige pinten zoete amandel- lyn- raap en olyven- olie, die tot veel gebruik in plaats van de heete middelen dienſtig zyn, en in plaats van 2 *unc. ol. ſulph.* en *Vitriol.* moeſt men 2 à 3 pond *ſpirit. ſulphuris* en *vitrioli* neemen, gelyk te vooren gezegd is.

Van de *Opiata*, in plaats van deze zeer heete mid-

delen, daar mede men geduurig in de heete Landen de Menschen aan heete koortzen tot aan de dood toe plaagt, zoude men verkoelende middelen mede geven en die laten gebruiken, als 10 à 20 pond van het feine *Nitrum* en *sal prunellæ*, dat alleen in heete koortzen zekerlyk meer dienst zal doen, als de geheele Scheepskist, met al zyne middelen; 20 pond *cremor tartari*; 30 tot 40 mengelen *acetum destillatum*. 10 mengelen *succus limonum*, 4 pond *spirit. nitri dulc. & salis dulcis*. men zoude ook mede geven 1 pond *sal. tartar. vitriolat. amar.** en 1 pond *arcan. duplicat.* met eenige ponden *lap. cancror. corall rubr. corn. cerv philosophice præparat. & ust. lap. hæmatit. conchæ ostreæ præparatæ, cinnabaris Antimonii* enz.

Het *diascordium* en *philonium* moeste men in zo groote quantiteit niet mede geven, dan konde men die in heete ziektens tot zweeten niet misbruiken.

De *laxativa, mellita, aquæ* en *conservæ* kan men nog wel toelaten.

Tot de *radices* zoude men moeten byvoegen de *radix bardan. pimpinell. aronis, gentianæ, angelic. imperator. galang. vincetoxic. alth. polypod glycyrrhyz. lilior. alb. allium*, enz. die tot veel gebruik dienen.

Tot de kruiden zoude men by doen de *herba hyssopus, veronica, agrimonia, betonica, millefolium, tussilago, majorana, lavendula, malva* enz.

Tot de *flores*, de *flores altheæ, malvæ* enz.

Tot de *cortices, fructus, ligna & semina*, het *lignum sassafras, colubrinum*, met de *cortex sassafras, cascarillæ, peruvianus, cinamomi*, foelie, nootemuschaaten, amandelen en andere meer.

Op

(*) Ziet de Lyst van ons pag. 535 opgestelt met de Aanmerkingen daarby gevoegt.

Op de *pulveres ad casum*, *ad dysenteriam*, *ad gonorrhœam*, *ad pleuritidem* moet men zig niet verlaten, dewylze onzeker zyn, en in die ziekten meer schade als voordeel, of in 't geheel geene werking in 't lichaam doen, dierhalven moest men die weglaten.

By de *succi* en *gummi* moest men byvoegen nog de *Asa fœtida*, *opoponax*, *terra japonica* &c.

By de *chymica* zoude men in plaats van 't *vitrum antimonii* een pond *Radix hypocacuahnæ* of de *Radix* en *folia asari*, en ook de *tartarus emeticus* tot 3 uncen, mede geven.

Een pond *aqua alexipharmaca* kan weinig dienst doen, en wat zullen 2 uncen *croci martis* voor wonderen doen? men zoude hiervan eenige ponden moeten mede geven, 2 uncen *flor. sulphur.* zyn ook te weinig, desgelyken ook den *balsem sulphuris* en *peruvianus*, een pond *lap. prunellæ* is ook veel te min, de *mercurialia* zyn te weinig voor zo veele Menschen.

De Land- en Scheeps- kist volgens de methode van eenige nieuwe Doctoren is ook zeer onnozel opgestelt.

Hieruit kan elk een, die maar wat begrip van de Medicyn-kunde heeft, zeer ligt oordeelen, hoe dat dit alles noodzakelyk een *reformatie* van noden heeft.

Dit is 't geen ik uit goede meeninge en Liefde tegens de arme Leiders, tot 't toeneemen en vermeerdering der Kunst, alleen tot wel zyn van 't algemeen, om een goede aanwyzing aan de Leerlingen en jonge onbedreve Meesters te doen, om een zekeren korten weg in de *practyk* in te slaan, en om alle gevaarlyke *opinien* te meiden, zo veel

zonder vooroordeel heeft konnen geſchieden, op 't beknoptſte hebbe willen aantoonen, en die 't beeter weet, wyze meer aan, hy zal my veel plaiſier doen, en veel voordeel aan het gemeene beſt, het welke ik hier alleen beoogt hebbe, en nu maake ik hier mede, na veele gedaane moeite, onder verwachtinge van een groote dankbaarheid, en ondankbaarheid, een

E I N D E.

RE-

REGISTER

der Hooftſtukken.

EERSTE DEEL.

Cap. Pag.

I. VAn het Konſtwoord Chirurgia, ende deszelfs bepaalinge. 1

II. Van de Chirurgicale operatien. 4

III. Van het ſubject der Chirurgie. 7

IV. Van de verdeelinge der Deelen. 11

V. Van de Opperhuid en Huid. 14

In de Aanmerkingen van de algemeene bekleedzelen. dito.

VI. Van de Deelen des Onderbuiks. 18

Een zeldzame Aanmerking van de Maag. 46

VII. Van de Mannelyke en Vrouwelyke Teelleeden. 48

Van de Borſten der Vrouwen. 70

VIII. 1. Van de Deelen in de Borſt gelegen. 72

2. Appendix van 't getal, maakzel, gedaante, loop, benamingen en werkingen aller bloedvaten, ze zyn ſlag- of bloed-aderen. 99

3. Obſervatie van de plaatzen der voornaamſte bloedvaten. 113

IX. Van de Deelen des Hoofds. 115

Appendix van de Zenuwen. 153

X. Van de ſpieren des gantſchen Lichaams en voor eerſt van die van 't Hoofd. 162

XI. Van de Muſculen der Borſt en des Buiks. 179

XII. Van de Muſculen der Schouderen en der handen. 188

XIII. Van de Muſculen die de Heupen en voeten bewegen. 197

XIV. Van de Beenderen des geheelen Lichaams en eerſt van die van 't Hoofd en tonge. 204

XV. Van de Armen en Beenen. 224

XVI. Van de Gewrigten en ſaamenvoeging der Beenderen. 233

Cap. TWEEDE DEEL. Pag.

I. VAn de verdeeling der Chirurgie. 236
II. Van de verandering der Spyze in Bloed: van het ademen, kweil, zenuwvogten, zaad, gal, *ſuccus pancreaticus*, pis, zweet enz. 237
III. Van de ziekten in den ongezonden ſtand. 245
IV. Hoe men de gezondheid bekwaamelyk zal konnen bewaaren. 248
V. Van de Geneesmiddelen. 250

Cap. DERDE DEEL. Pag.

I. VAn de Practica en wat die is. 254
II. Van de Apoſtematien. 257
III. Van de teekenen, tyden en voorzeggingen der Apoſtematien. 262
IV. Van de genezinge der Apoſtematien in 't algemeen. 269
V. Van 't openen der Apoſtematien ende haar verdere geneesmiddelen. 276
VI. Van de bezondere Apoſtematien en eerſt van de *Phlegmone*. 282
VII. Van de *Eryſipelas* of Rooze. 292
VIII. Van de *œdema* of zugt. 300
IX. Van den *Scirrhus* of Knoeſt-geſwel. 306
X. Van de wonden, haar onderſcheid, oorzaken teekenen en voorzeggingen. 311
XI. Van de genezinge der wonden. 320
XII. Van de Sappen omtrent de gewonde deelen dun en vloeibaar te houden en van de Accidenten te beſchermen. 326
XIII. Om de toevallen der wonden te weeren. 334
XIV. Van de Hoofd- Borſt- en Buik-wonden. 341
XV. Van de geſchote wonden. 346
XVI. Van de *Punctura Nervi*. 354

XVII. Van de fenynige wonden. 357
XVIII. Van de *Ulceratien* of fweeren van fommige oude fchaden genaamt. 361
XIX. Van de voorzeggingen of prognofticatien der *Ulceratien*. 366
XX. Van de genezingen der *Ulceratien*. 370
XXI. Hoe men de toevallen der *Ulceratien* zal weeren. 375
XXII. Van de fiftulagtige *Ulceratien*. 381
XXIII. Van de *fractuuren* of Beenbreuken. 388
XXIV. Van de genezing der Beenbreuken. 392
XXV. Van de ontleedingen of *diflocatien* en haare genezinge. 398
XXVI. Van de pyne en haare genezinge. 403
XXVII. Van de *Gangræna*. 407
XXVIII. Van de genezing der *Gangræna*. 410
XXIX. Van de Kanker. 417
Appendix van de Breuken en eenige andere ongemakken. 427

Cap. VIERDE DEEL. Pag.

I. VAn de Koortze. 437
II. Van de *Pleuris* of Zydewee. 441
III. Van de Keelbenaauwing of *Squinantie*. 448
IV. Van de Spruuw of *Aphthæ*. 451
V. Van de Scheurbuik. 452
VI. Van de Waterzugt. 456
VII. Van de Roodeloop. 461
VIII. Van de *Cœliaca*, *Lienteria* en *Diarrhœa*. 467
IX. Van de *Tenesmus* of Druiploop. 469
X. Van de Peft. 471
XI. Van de Pokken ofte *Lues Venerea*. 476
XII. Van *Gonorrhœa* of Druipert. 486
XIII. Van de *Bubones* of Chankers. 489
XIV. Van de *Condylomata*. 492
XV. Van de Groenlandfe Vaart. 495

XVI. Van de Guineesche Vaart. 498
XVII. Van de Westindische Vaart. 501
XVIII. Van de kwaade Oogen. 504
XIX. Van de Oostindische Vaart. 508
XX. Van het Rootvont. 510
XXI. Van de Teering. 512
XXII. Van eenige gewassen in de Westindiën. 513
XXIII. Van de Oostindische Gewassen. 517

VYFDE DEEL. Pag.

VAn de oude Medicamenten door de *O. Comp.* medegegeven. 520
Verscheide Gereetschappen. 523
Chirurgicale Instrumenten. 524
Lyste der Medicamenten en Instrumenten nu in deze tyd door 't *Ed. M. Colleg.* der Admiraliteit mede gegeven. 525
Een geheele nieuwe Lyst, door Doctor *J. D. Schlichting* opgestelt, nuttig overal in alle Landen en ter Zee. 535
Aanmerkinge op de Lysten. 542
Catalogus der innerlyke Medicamenten, om die enkeld te gebruiken of *composita* daar van te maken. 544
Kragten der Pleisters, en Zalven. 546
Kragten der Olien. 549
Van de Opiaten. 554
Van de *Laxativen* en *Electuariën.* 557
Van de Pillen. 559
Van de *Mellita* en Wateren. 563
Van de Conserven 565
Van de Wortelen. 567
Van de Kruiden. 570
Van de Bloemen. 571
Van de Basten, Vrugten en Zaaden. 573
Van de Pulvers. 577

Van de Gommen en Sappen. 580
Van de Metaalen en Zeegewassen 584
Van de Dieren en haar deelen. 589
Van de Chymische Medicamenten. 590
Appendix van de voorige Lyst. 604
Van de *Unguenta.* 605
Van de Olien. 607
Van de *Opiata.* 608
Van de *Laxativa.* 609
Van de Wateren. 610
Van de Conserven. 612
Van de Wortelen. 613
Van de Kruiden. 613
Van de Vrugten. 614
Van de *Farinen.* 615
Van de Sappen. 616
Van de *Chymica.* 617
Van de Scheeps-kost en eenige Scheeps-remedien. 618
Van de Speceryen. 631
Van de drooge Vrugten. 633
Volgen nu eenige slegte of wegwerpelyke dingen, die men nog veeltyds in tyd van nood gebruiken kan. 636
Appendix van de kragt en werking der Medicamenten. 641
Volgen nu eenige Scheeps Remedien, om binnen Scheepsboort te gebruiken. 648
De Eed van Hippocrates gestelt, en met aanmerkingen opgeheldert. 657
NOTA, dienende tot verbeetering der Medicamenten in de Lysten der Medicynen. 661

EINDE.

REGISTER van Medicinale Chirurgicale en Anatomiesche BOEKEN,

Die in de Boekwinkel van

ABRAHAM GRAAL,

de meesten tyd gebonden of ingenaait te bekomen zyn.

In Folio.

Job. Remmelini Ontleding des Menschelyken Lichaams, waarin alle de deelen deszelfs, met oplichtende Figuren naauwkeurig en kol stelyk vertoond worden.

In Quarto.

Joan Jacob Wooyts, Gazophylacium Medic Physicum, ofte Schatkamer der Genees- en N tuurkundige zaken, behelzende de meel Kunstwoorden, die in de Geneeskunde gebru kelyk zyn; Verhandelingen van veele in- en uitwendige Ziektens, benevens derzelver Geneesmiddelen; alle Mineralen, Metalen en Aarde, Vreemde en Inlandse Dieren, Kruyden, Bloemen, Zaaden, Sappen, Olien, Harssen &c. en alle zeltzame Specceryen in de Medicyne gebruikelyk; en ten laatsten veele fraaije tot de Werktuigkunde behoorende Handgrepen, alles in een welgepaste órder te zamen gesteld door wylen den Heer *Joan Jacob Wooyts*, Med. Doct. en Hoog-Leeraar op de Koninklyke Pruisische Hooge Schoole te Koningsbergen, en na de veertiende

tiende Druk, op nieuws uit het Hoogduits vertaalt en met verscheide Artikels, Voorschriften, en Bewerkingen vermeerdert. De tweede Nederduitsche Druk.

Traumatologia Nova Antiqua, ofte vernieuwde Wondheel-Kunde, steunende op Oude Grondregels, om allerly Wonden, als Gesnedene, Gestokene, Gescheurde, Geschootene, enz. met derzelver toevallen wel te kennen en te genezen, zonder dat men prop- stop- en steekwieken, of veele zalven, plaasters en meer andere kragteloze zogenaamde Hulpmiddelen nodig heeft, zynde de Geneezingswyze kort en zeeker, onéénzydig betoogt door *Johannes Da-*

Het Nieuwe Hervormde Examen van Land- en Zee-Chirurgie, behelzende al het geen een Chirurgyn kennen en behandelen moet te Land en ter Zee, in Veldlegers, en Zeeslagen, als ook op alle vreemde Kusten in Oost- en West-Indiën, Guinée, Groenland &c., met Lysten en de Kragten der Medicamenten, eertyds opgesteld door *Johannis Verbrugge*, en nu de tiende Druk, voor de vierde maal van veele fouten gezuivert, en met aantekeningen, aangaande de Anatomie, Chirurgie en Practyk der Medicynen, na opregte ondervinding, 't welk op reden en ondervinding steund, verklaart en ver-

vermeerdert tot een ligte Onderwyzing voor de Leerlingen, door wylen *Joh. Dan. Schlichting*. in zyn leven M. en Chir. Doctor tot Amsterdam.

Het Berugte Geheim in de Vroedkunde van *Roger Roonhuysen*, op hooge order uitgegeven door *Jan P. Ratlauw*, Vroedmeester, met Platen.

Jan Pieter Ratlauw, Ontwyfelbaare Egtheid en veilig Heil van het berugte Geheim van *R. Roonhuysen*.

Het Regt gebruik der Sluytband, door *Johannis de Gorter*.

Manuductio Obstetricantium, ofte Handleiding d... Verloskunde, door *Amos Lambrechts*, in zy... leven Med. en Chir. Doctor tot Amsterdam.

Schröter, (*Casper*) Chirurgicale Lexicon of Woo... denboekje.

Lexicon Anatomicum, ofte Ontleedkundig Woordeboekje, vervattende in een Alphabetisch order de onderscheyde naamen, van al... de Deelen van 't Menschelyk Lichaam, doo... *Ph. Morand*.

Lyst der *Medicamenten* tot dienst der Zeevarend... Chirurgyns om op hunne Medicament Flessen en Potten te plakken.

En andere Medicinale, Chirurgicale en Anathomische Boeken meer.

